

AVRASYA ETÜDLERİ

d e r g i s i ■

65/2026-1

TiKA

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
Turkish Cooperation and Coordination Agency

AVRASYA ETÜDLERİ / EURASIAN STUDIES

Yıl Year: 32 • Sayı Issue: 65 (2026-1) • ISSN 1300-1604 / e-ISSN 3108-7787

TİKA Adına Sahibi / Owner
Abdullah EREN / TİKA Başkanı

Yayın Kurulu / Editorial Board
Abdullah EREN - Dr. Yahya COŞKUN
Uğur VANLIOĞLU - Dr. Tolga KESKİN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Director
Uğur VANLIOĞLU

Editör / Editor In Chief
Doç. Dr. Rahman NURDUN

Bilimsel Yayın Koordinatörü / Editorial Coordinator
Uğur BİRLİK

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor
Yahya GÜLSEVEN

Editör Yardımcıları / Assistant Editors
Uğur BİRLİK - Merve ODUNCU
Yasemin ÜNAL - Mesude USLU

Tasarım / Design
Kuban Matbaacılık Yayıncılık

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Birol AKGÜN	• Dışişleri Bakanlığı
Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ	• Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent AKYAY	• Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa BALCI	• İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Kudret BÜLBÜL	• Ankara Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Rıdvan CANIM	• Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer ÇAHA	• İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur DOĞAN	• Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet DOĞAN	• Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit ERSOY	• Dışişleri Bakanlığı
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ	• Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÖZEN	• Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN	• Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü İNAN	• İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN	• Yükseköğretim Kurulu
Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU	• Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK	• İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz SAMUR	• Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf TEKİN	• Milli Eğitim Bakanlığı
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN	• Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nasuh USLU	• Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet UZUN	• Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem YILDIZ	• Kırıkkale Üniversitesi

YAYININ İDARE ADRESİ / EDITORIAL OFFICE
TİKA, GMK Bulvarı No:140 Çankaya-ANKARA
Tel: +90(312)9397000 • Faks: +90(312)9397515-16
avasyaetudleri@tika.gov.tr • www.tika.gov.tr

BASKI / PRINT

Baskı Yılı / Print Year: 2026

Baskı Yeri / Print Address: Kuban Matbaacılık Yayıncılık
İvedik Osb. Matbaacılar Sit. 1514. Sk. No: 20 Yenimahalle/ANKARA

Avrasya Etüdleri hakemli bir dergidir. TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı tarafından her yıl düzenli olarak yayımlanır.

Dergide ifade edilen görüş ve fikirler yalnızca yazarlarına aittir,
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının düşünce ve politikasını yansıtan metinler olarak değerlendirilemez.

Para İle Satılmaz

İÇİNDEKİLER /

CONTENTS

Kamelya TEKNE
1-22

CEDİTÇİLİK HAREKETİ EKSENİNDE TÜRK DÜNYASINDA İSTİŞARE ve
İŞBİRLİĞİ YILLARI: XX. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE BİR DEĞERLENDİRME

YEARS OF CONSULTATION AND COOPERATION IN THE TURKIC WORLD ON
THE AXIS OF THE JADIDISM MOVEMENT: AN ASSESSMENT FROM THE 20th
CENTURY TO THE PRESENT

Hamdullah BAYCAR
23-40

PRAGMATISM AND REALIGNMENT: THE EVOLUTION OF THE UAE'S SYRIAN
FOREIGN POLICY (2011-2025)

PRAGMATİZM VE YENİDEN KONUMLANMA: BAE'NİN SURİYE DIŞ
POLİTİKASININ EVRİMİ (2011-2025)

Nazrin ALİZADA
41-66

KALPGAH'A AÇILAN GÜNEY KAPILARI: PAKİSTAN VE HİNDİSTAN 'IN ORTA
ASYA HAMLELERİ

SOUTHERN GATEWAYS TO THE HEARTLAND: INDIA AND PAKISTAN'S
STRATEGIC ENGAGEMENTS IN CENTRAL ASIA

Derviş Fikret ÜNAL
67-98

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞININ GÖLGESİNDE ALMANYA'NIN ÇAĞ DÖNÜMÜ
(ZEITENWENDE): GERÇEK Mİ YOKSA İLLÜZYON MU?

GERMANY'S ZEITENWENDE IN THE SHADOW OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR:
A REALITY OR AN ILLUSION?

Ali KERİM
99-132

"GÖLGE İMPARATORLUK" TARTIŞMASINI AŞMAK: ASYA HUNLARINDA
ÖZGÜN BİR DEVLET MODELİ

MOVING BEYOND THE "SHADOW EMPIRE" DEBATE: A DISTINCT STATE
MODEL IN THE ASIATIC HUNS

Rahman NURDUN - Yahya GÜLSEVEN
133-160

CHINA'S AI STRATEGY IN THE CONTEXT OF GREAT POWER COMPETITION:
A NEW ERA OF GEOPOLITICAL RIVALRY

BÜYÜK GÜÇ REKABETİ BAĞLAMINDA ÇİN'İN YAPAY ZEKÂ STRATEJİSİ:
JEOPOLİTİK REKABETTE YENİ BİR DÖNEM

Koşun Özgür ÖZBEY
161-190

CENGİZ YASASI VE MAGNA CARTA'DA DEVLET VE İKTİDAR: BİR
KARŞILAŞTIRMA

STATE AND POWER IN THE LAW OF GENGHIS AND THE MAGNA CARTA: A
COMPARISON

Ahmet BÜLBÜL
191-232

LENİN'DEN STALİN'E (1917-1953): SOVYET ORTA DOĞU POLİTİKASININ
İDEOLOJİK TEMELLERİ VE SINIRLARI

THE IDEOLOGICAL FOUNDATIONS AND LIMITS OF SOVIET MIDDLE EASTERN
POLICY FROM LENIN TO STALIN (1917-1953)

Ziauddin JAMAL - Sema ORSOY
233-254

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA AFGANİSTAN'DA ÇALIŞAN TÜRK UZMANLARI VE
ÜLKENİN MODERNLEŞME SÜRECİNDEKİ ETKİLERİ

TURKISH EXPERTS WORKING IN AFGHANISTAN IN THE EARLY 20th
CENTURY AND THEIR INFLUENCE ON THE COUNTRY'S MODERNIZATION
PROCESS

Hüseyin GÜL - Güven ŞEKER
255-288

KAZAKİSTAN VE TÜRKİYE YEREL YÖNETİM SİSTEMLERİNİN YENİDEN
MERKEZİLEŞME PARADOKSU AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

COMPERATIVE ANALYSIS OF KAZAKHSTAN AND TURKEY'S LOCAL
GOVERNMENT SYSTEMS FROM THE PERSPECTIVE OF THE
RECENTRALIZATION PARADOX

Nihal EMEKLİER - Cansu ULU
289-324

TÜRKİYE - AZERBAIJAN ORTAK GÜVENLİK İNŞASINDA BİZ DUYGUSU VE
GURURUN ROLÜ

THE ROLE OF WE-SENTIMENT AND PRIDE IN COMMON SECURITY-
BUILDING BETWEEN TURKEY AND AZERBAIJAN

Fatih TUNA
325-346

BALANCING REFORM AND STABILITY: POLICE REFORM TRAJECTORIES IN
POST-2010 KYRGYZSTAN

REFORM İLE İSTİKRAR ARASINDAKİ DENGİ: 2010 SONRASI KIRGIZİSTAN'DA
POLİS REFORM SÜREÇLERİ

Nurçin YILDIZ DUMAN
347-367

MARSHALL PLANI: EKONOMİK YARDIMDAN HEGEMONİK DÜZENE

THE MARSHALL PLAN: FROM ECONOMIC ASSISTANCE TO HEGEMONIC
ORDER

MAKALE İNCELEMESİ / ARTICLE REVIEW

Mehmet Tarık COPUR
369-374

A CRITICAL REVIEW OF COLONIAL GLOBAL ECONOMY: TOWARDS
A THEORETICAL REORIENTATION OF POLITICAL ECONOMY

arayışları yaşanmıştır. Yine söz konusu dönemde meydana getirilen istişarî platformların ve iş birliği girişimlerinin ortak bir zemin çerçevesinde modernleşme söylemi, kendi kültürel kodlarına dayanan öze dönüş yaklaşımı doğrultusunda, millî bağımsızlıklarını siyasî ve kültürel bir zorunluluk olarak hedeflemiştir.

Ceditçilik hareketinin etkileri ve bu hareket ekseninde gerçekleştirilen reformlar Türk Dünyasının bölgesel iş birliği dinamikleri ve uluslararası siyasetinde güncelliğini koruyan özel bir fikrî miras ve ortak kimlik hafızasını nesillere aktarmıştır. Ceditçiliğin XX. yüzyılın başlarında filizlenen “*dilde, fikirde, işte birlik*” ideali, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla sistemli bir şekilde yeniden gündeme gelmiştir. Söz konusu ideal, 1991 sonrası oluşan yeni siyasî konjonktürde Türk Cumhuriyetleri için bir kimlik referansı işlevi görmüştür. Ceditçilik düşüncesi ile kurulan bağ sadece geçmişe bir atıf değil aynı zamanda Türk Dünyasının küresel sistemde kurduğu yeni münasebetlerin zeminini oluşturmuştur. Bu çalışmada, Türk medeniyetinin modernizasyonunun yeniden kavramsallaştırıldığı ceditçilik dönemi esas alınarak Türk Dünyasındaki istişare kültürü ve iş birliği arayışları üzerindeki belirleyici rolünün analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ceditçilik, Türk Dünyası, İstişare, İş birliği, Dayanışma, Millî uyanış.

institutional cooperation on the path toward the modernization efforts of the Turkic World, fueled by the intellectual transformation that subsequently took shape. Furthermore, the modernizing discourse emerging from the consultative platforms and cooperation initiatives established during this era, within a framework of shared understanding, targeted national independence as a political and cultural imperative, based on the return to the self approach rooted in their own cultural codes.

The impacts of the jadidist movement and the reforms realized within its framework have transmitted a special intellectual legacy and collective identity memory which maintains its currency in the regional cooperation dynamics and international politics of the Turkic World to successive generations. The ideal of “unity in language, thought, and action”, which flourished at the beginning of the 20th century, resurfaced systematically following the independence of the Turkic Republics. This ideal has functioned as a reference for identity for the Turkic Republics within the new political conjuncture that emerged post-1991. The bond established with Jadidist thought is not merely a reference to the past, but also constitutes the foundation for the new relations established by the Turkic World within the global system. This study aims to analyze the decisive role of the Jadidist period—during which the modernization of Turkic civilization was reconceptualized—on the culture of consultation and the pursuit of cooperation in the Turkic World.

Keywords: Jadidism, Turkic World, Consultation, Cooperation, Solidarity, National awakening.

Giriş

1552 yılında Kazan Hanlığı'nın işgaliyle başlayan Rus yayılmacılığı, sadece toprak kazanımı ile sınırlı kalmamış, Türk boylarının tüm yaşam alanlarına sirayet ederek köklü değişiklikler yapmayı hedefleyen bir hegemonya tesis etmiştir. Bu köklü değişiklikler, zamanla Türk boylarının geleneksel kurumlarını işlevsiz hale getirmiştir.¹ Rus emperyalizminin İdil-Ural, Türkistan ve Kafkasya sahalarındaki müdahaleci ilerleyişi, Türk boyları nezdinde bir sığınak konumunda olan geleneksel kurumların sarsılmasına yol açmıştır. Bölgede uygulanan sistematik dinî ve kültürel asimilasyon, iktisadî mağduriyet, mülksüzleştirme, hukukî eşitsizlik ve siyasî temsiliyet yoksunluğu toplumsal yaşamda yapısal krizlere sebep olmuştur. Çarlık yönetiminin bilinçli politikalarıyla (özellikle ayrıştırıcı lehçe tasnifleri ile ortak iletişim dilini zayıflatmaya yönelik müdahale politikaları gibi) Türk boyları arasında derinleşen iletişimsizlik ciddi bir parçalanmışlığa yol açmıştır. Ancak Rusya tarihinin kaotik dönemleri, ortak kadere sahip olmanın getirdiği şuurla ceditçi reformlara neşet etme fırsatını veren gelişmeler olarak tarihe geçmiştir. Bu gelişmeler, Türk Dünyasında millî gelişimin fikrî esaslarını evrensel modernleşme ilkeleriyle sentezleyerek, ortak bir hak ve istiklâl arayışının meşruiyet temellerini atmıştır. Böylece ilerleyen yüzyıllar Türk boyları üzerinde uygulanan baskı ve daralmaya bir refleks olarak doğacak olan Ceditçi uyanışın, tarihî derinliğini güçlendirmiş ve sosyo-politik gerekçelerini de olgunlaştırmıştır.²

XX. yüzyılın şafağında Türk Dünyası, Çarlık Rusya'sının sistemli baskı mekanizmaları ve asimilasyon politikaları neticesinde tarihî bir dönüm noktasına gelmiştir. Söz konusu baskı ortamı, Türk boyları arasında sadece bir hayatta kalma mücadelesini değil, aynı zamanda köklü bir zihniyet değişimini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda filizlenen ceditçilik hareketi, işlevini yitirmiş öğretilerin yarattığı durgunluğu aşarak; eğitimde reform, basında uyanış ile siyasî istişare ve iş birliği ekseninde modern bir kimlik inşasını başlatmıştır.³ Ceditçi modernleşme yönelimi ile Türk kimliğini sentezleyen bu tarihî gelişmeler, Rusya tarihinin kaotik dönemlerinde Türk Dünyasına kendi kaderini tayin

1 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK, Ankara, 1987, ss. 152-153; Edige Kırımal, *Özellikle 1917-1918 Yıllarında Kırım Türklerinin Milli Mücadelesi*, çev. Erol Uğur, Ötüken, İstanbul, 2023, ss. 42-43.

2 Shavkat Kushmuratov (Rahmetullah Danyar), *Türkistan'da Ceditçilik ve Mahmud Hoca Behbudî*, Bengü Yayınları, Ankara, 2021, ss. 32-33; Cafer Seydahmet Kırimer, *Rus Yayılmacılığının Tarihî Kökenleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, ss. 20-21, 137.

3 Taha Akyol, "Ceditçilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 213; Bagali Kâsimov, "Ceditçilik (Bazı Mülâhazalar)", *Gazi Türkiye*, S. 6, Akt. Veli Savaş Yelok, 2010, s. 337.

etme fırsatını veren stratejik adımlara zemin hazırlamıştır. Millî gelişimin fikrî esaslarını, hak ve istiklâl arayışıyla bütünleştiren bu hareket; İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesi etrafında şekillenerek pedagojik bir reformun ötesine geçmiştir. İsmail Gaspıralı'nın vizyonu, sadece sınıf içindeki yazı tahtasını ve eğitim metodolojisini değil, Türk boylarının ortak geleceğini modern parametreler ışığında yeniden tasarlamayı amaçlayan kapsayıcı bir siyasî projeyi temsil etmiştir.⁴ Nitekim ceditçilik dar anlamda bir pedagojik atılım gibi görünse de özünde Türk Dünyasının ortak zihniyet dönüşümünü hedefleyen beka ve modernleşme hareketi olarak tanımlanmayı tarihi bir zorunluluk olarak hak eden bir mertebeye yükselmiştir.

Türk tarihî tecrübesi sayısız istişare ve dayanışma vakalarıyla karakterize edilmiştir. Söz konusu tecrübeler siyasî gereklilikler ve Türk boylarının karşılıklı fayda sağlama odaklı ortak hareket etme ihtiyacına hizmet etmiştir. Bu anlamda Türk Dünyasında iş birliği, tek bir siyasî otoritenin temsil ettiği kurucu ve birleştirici gücün temelinden neşet etmiş ve tarih boyunca zamanın ve mekânın yön verdiği iç ve dış faktörlerin etkisiyle değişen hâkimiyet şartlarına adapte olarak varlığını idame ettirmiştir. Bu noktadan hareketle; çalışma, günümüz Türk Dünyasındaki ortak hareket etme çabalarının tarihî kökenlerini, ceditçi modernleşme hamlesinin bir uzantısı olarak okumayı amaçlamaktadır. Ceditçilik hareketinin temel ilkelerinden ilham alan ortak irade, XX. yüzyıl başlarındaki istişarî girişimlerden XXI. yüzyılın stratejik ortaklıklarına uzanan tarihî kesitte, Türk Dünyasının ortak kimlik bilincini diri tutmuştur. Tarihî izlek ışığında, ceditçi ideallerin günümüz bölgesel iş birliği teşebbüslerine kaynaklık etme biçimleri makalenin ana eksenini oluşturmaktadır. Konunun güncel önemi, tarihî kırılma noktaları ve süreklilik vurguları üzerinden analitik bir çerçevede irdelenmektedir.

Müştereklik Bilincini Besleyen Siyasî ve Sosyo-Kültürel Bileşenler

Tarih öncesi çağlarda merkezî bir birlik tesis eden Türkler, tarihî silsile içerisinde bilhassa doğu-batı eksenli göçler aracılığıyla Avrasya coğrafyasına dağılmış ve bu andan itibaren siyasî teşekkülleri parçalı bir görünüm arz etmeye başlamıştır. Bu tarihî mukadderatın neden olduğu dağılmaya rağmen Türkler, aralarındaki en temel bağ olan dillerini muhafaza ederek dil birliği vurgusunu günümüze kadar taşımışlardır. Bu nedenle, sadece Türkçe konuşarak tüm Avrasya'yı dolaşabildiğini kaydeden yabancı ilim insanlarının ifadelerinde abartı

4 Begali Qosimov, "Ceditçilik (Yenilikçilik)", *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 34.2 (Doğumunun 60. Yılında Yong-Söng Li Armağanı), Akt. Aziz Merhan, 2024, ss. 289-291.

aramak bilimsel bir gereklilik olmaktan çıkarak bu durum, dilin yaygınlığını ve korunmuşluğunu teyit etmiştir.⁵ Nitekim uzun bir tarihsel mesafeyi takiben yüzyıllar sonra bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetlerinin ortak tarihî ve kültürel miras zemininde gerçekleştirdikleri temaslar güncel bağlamda Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluşuna giden yolda ortak köken ve ortak gelecek vizyonunu ortaya koymuştur. 1992'den itibaren periyodik olarak düzenlenen liderler zirveleri, Türk Dünyasında çok taraflı diplomasinin ilk aşaması kabul edilmiş; bu yapısal birikim ise nihayetinde "Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi" ("Türk Konseyi") tanımlamasıyla uluslararası bir teşkilat statüsü kazanmıştır.⁶

Ceditçilik döneminde ortak bilinç ruhunu destekleyen siyasî projeksiyondan yansıyan en belirgin gerekçeler, Türk boylarının her birinin Rus idaresinin hâkimiyet alanı içerisinde uzun yüzyıllara dayanan siyasî baskı içinde yaşamaları ve ortak sorunlara sahip olmaları etkili olmuştur. Çarlık dönemi boyunca, başta siyaseten bağımsızlığını kaybetme olgusu olmak üzere Türk Dünyası üzerinde tatbik edilen politikalar; dil, din ve inanç, kültür, eğitim, ekonomik ve demografik yapı gibi temel alanlarda ciddi tahribatlar yaratmıştır.⁷ Benzer jeopolitik sorunlara maruz kalan Türk boyları, bağımsızlık arayışlarını bölgesel bir dayanışma platformuna dönüştürmüş ve konjonktürel ortam imkân sağladığında, özellikle 1905 Devrimi ve sonrası süreçte olduğu gibi, kader birliği içinde eş güdümlü hareket tarzını benimsemişlerdir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ise, on yıllar boyunca bastırılan bu öze dönüş ve birlik idealinin egemenlik temelinde yeniden kavramsallaştırıldığı, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) gibi yapıların kurulduğu modern bir süreci başlatmıştır. Ceditçi iş birliği ruhunun modern bir tezahürü olan Türk Keneşi, 3 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile kurumsallaşarak barındırdığı birlik idealini 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen zirve neticesinde TDT çatısı altında nihai bir forma kavuşturmuştur.⁸

5 Hüseyin Namık Orkun, *Yeryüzünde Türkler*, Bilge Karınca, İstanbul, 2011, ss. 95-96; Ahmet Buran, *Kurşunlanan Türkoloji*, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2007, s. 17.

6 <https://www.turkicstates.org/tr>, Erişim tarihi: 11.12.2025.

7 Baymirza Hayit, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 68-69, 104-105; Alexander Bennigsen, "Sovyet Müslümanları ve İslam Dünyası", *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, Ed. S. Ender Wimbush, çev. Yuluğ Tekin Kurat, Yeni Forum Yayınları, Ankara, 1988, ss. 305-306.

8 İlyas Topsakal, Alperen Kürşad Zengin, "Türk Devletleri Teşkilatı: Siyasî, Ekonomik ve Kültürel Çıktılar", *Kriter Dergi*, <https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-devletleriteskilati-siyasi-ekonomik-ve-kulturel-ciktilar>, 2021, Erişim tarihi: 06.03.2026.

Rus Devleti'nin 1552 yılında Kazan Hanlığını işgali Türk Dünyası aleyhine başlayan genişleme siyasetinin ilk kritik eşiği olmuştur.⁹ Kazan'ın işgali bundan sonraki süreçte Türkistan'ın işgalinin önünü açarak Rus ilerleyişini daha da etkili kılmıştır.¹⁰ Türk ülkeleri çeşitli tarihlerde Rusya'nın hâkimiyeti altına girmiştir. İdil-Ural bölgesi 1552'de Kazan Hanlığının yıkılmasıyla, Sibiryâ XVII. yüzyılın başlarında, Kırım Hanlığı 1783'te, Güney Kafkasya'da Azerbaycan 1805 ile 1828 yılları arasında, Kuzey Kafkasya ise Şeyh Şamil'in 1859'da teslim olması ile nihai olarak Rusların eline geçmiştir. Türkistan'da¹¹ başta Kazak toprakları 1731-1854 yılları arasında işgal edilmiş, sonra Türkistan bölgesi (bugünkü Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ile Tacikistan) diğerlerinin ardından 1860'larda Rus hâkimiyeti altına girmiştir. Rusya diğer bölgeleri eyaletlere bölerken (Kazan, Ufa, Tavrida [Kırım], Bakü, Tiflis, Erivan gibi), Türkistan'da çoğunlukla Kazak-Kırgızların bulunduğu (bugünkü Kazakistan ve Kırgızistan) coğrafyayı, geniş bozkır alanlarını, Bozkır Genel Valiliği ve onun güneyinde kalan (bugün Türkmen, Özbek ve Tacik Cumhuriyetlerinin bulunduğu) bölgeyi Türkistan Genel Valiliği olarak ikiye bölmüştür. Bu bölgeler ele geçirilmelerini takiben kısa zamanda inşa edilen demiryolları ile merkeze bağlanmışlardır.¹²

Tarihî seyrir içerisindeki genişleme politikaları neticesinde Çarlık Rusya'sı, sınırları dâhilinde kayda değer bir Müslüman Türk nüfusunu barındıran heterojen bir yapıya dönüşmüştür. Merkezî yönetim, söz konusu demografik unsurları devlet otoritesi altında kontrol etmek amacıyla çok katmanlı yöntemler geliştirmiştir.¹³ Çarlık Rusyası'nın yayılcı stratejisinin temel bir bileşeni olan Ruslaştırma (Russification) politikaları, ele geçirilen Türk topraklarında dil, din, eğitim ve sosyo-ekonomik doku üzerinde tahrip edici etkiler yaratmıştır. Dolayısıyla da Türk yurtlarının işgal sürecinin tamamlanmasını müteakip

9 Cafer Seydahmet Kırmır, *Rus Tarihinin İnkılâba, Bolşevizme ve Cihan İnkılâbına Sürüklenmesi*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1948, s. 8.

10 İlyas Kamalov, *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk - Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011, s. 14; Daniel C. Matuszewski, "İmparatorluk, Uluslar, Sınırlar 'Sovyet Kazançları ve Kayıpları'", *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, Ed. S. Enders Wimbush, çev. Yuluğ Tekin Kurat, Yeni Forum Yayınları, Ankara, 1988, s. 135.

11 Bu çalışmada, Orta Asya adlandırması yerine söz konusu bölgenin özgün tarihî ve kültürel dokusunun esasını teşkil eden Türkistan kavramı kullanılmıştır.

12 Nadir Devlet, *Millet İle Sovyet Arasında - 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011, ss. 95-96.

13 Shoshana Keller, *Mekke'ye Değil Moskova'ya-Orta Asya'da İslam Karşıtı Sovyet Seferberliği 1917-1941*, çev. Ammar Kılıç, Selenge, İstanbul, 2022, s. 23.

Türk Dünyasının içinde yaşadığı bağlam Ruslaştırma politikalarının gölgesinde şekillenmiştir. Devletin tüm imkânları seferber edilerek sistematik bir biçimde yürütülen bu dönüştürücü hamleler, ilk olarak idarî teşkilatlanmada ve merkezîyetçi yönetimin icrasında tezahür etmiştir.¹⁴ Ruslaştırma stratejileri çerçevesinde Türk Dünyasının demografik kompozisyonunun sistematik olarak dönüştürülmesiyle eş zamanlı olarak Rusça'nın bürokrasi, eğitim ve neşriyat alanlarında hegemonik bir güç haline getirilmesi, bu dilin öğrenilmesini kaçınılmaz bir gereklilik haline getirmiştir.¹⁵ Dil meselesi bağlamında Rus Ortodoks misyoneri Nikolay İvanoviç İlminskiy, Rusya İmparatorluğu bünyesindeki Türk boylarının birleşme potansiyelinin bir güvenlik krizi hükmünde olduğunu tespit etmiş ve bu tehdit algısı karşısında dil ve eğitim aracılığıyla Türk boylarını ayrıştırmayı hedefleyen modelini hayata geçirmiştir. Söz konusu model; Rusya Türkleri için her boyun fonetik yapısına göre özelleştirilmiş ayrı Kiril alfabelerinin tanzim edilmesi ve mahallî lehçelerden bağımsız edebî diller türetilmesi yoluyla, Türk boyları arasındaki ortak iletişim zeminini ve ortak kimlik bilincini parçalamayı amaçlamıştır. Bu stratejinin merkezinde, Kiril alfabesi temelli yapay yazı dillerinin inşası yer almıştır.¹⁶ Bu durum ortak bir Türk-İslam medeniyeti dairesinden kopuşu tetikleyerek, Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma süreçlerine zemin hazırlamıştır.¹⁷ Öte yandan, Türk Dünyasını Ortodoksluk dairesine çekme amaçlı teolojik telkinler ve zorlayıcı politikalar, toplumsal yapıda kırılmalara sebep olmuştur.¹⁸ İlminskiy aynı zamanda İslâm'ı Hristiyanlık karşısı bir dindarlık biçimi olarak konumlandırırken, Hristiyan eğitimi mutlak hakikate ulaşmanın temel aracı olarak görmüştür. Türk boylarının mevcut inanç sistemlerine olan bağlılıklarını kırmanın güçlüğüne kabul etmekle birlikte geliştirdiği eğitim metodolojisiyle uzun vadeli bir asimilasyon ve Hristiyanlaştırma projeksiyonu sunmuştur.¹⁹

14 Ayaz Ahmad, Sana Hussan, Syed Ali Shah, "Russification of Muslim Central Asia: An Overview of Language, Culture and Society", *Global Regional Review (GRR)*, Vol. 2, № 1, 2017, p. 70.

15 Ahmad vd., *agm*, p. 74.

16 Mustafa Özgür Tuna, "Gaspıralı İlminskiy'e Karşı: Rusya İmparatorluğu'nun Müslümanları İçin İki Kimlik Projesi", *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ed. H. Kırımlı, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, ss.151-152.

17 Ahmad vd., *agm*, p. 70.

18 Shoshana Keller, *age*, s. 26.

19 Elena I. Campbell, *The Muslim Question and Russian Imperial Governances*, Indiana University Press, Bloomington, 2015, s. 59.

Türk Dünyasının Dönüşüm Dinamikleri

Türk Dünyasındaki güncel istişare ve iş birliği faaliyetleri, metodolojik açıdan, yalnızca Soğuk Savaş'ın sona ermesini takiben oluşan jeopolitik koşulların tetiklediği bir süreç olarak kategorize edilmemesi gereken derin bir arka plana yaslanmıştır. Bu süreç, tarihî bir süreklilik ve kurumsal hafızanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Zira söz konusu iş birliği zemini, binlerce yıla yayılan ortak dil, kültür ve siyasî mirasın ürettiği bütüncül bir tarihî iradenin somutlaştırılması vasıtasıyla şekillenmiştir.

Türk Dünyasındaki kurumsal istişare ve iş birliği arayışlarının yakın dönem tarihî kökenleri, karşılaşılan hegemonik baskılar ve jeopolitik parçalanma tehdidine karşı millî kimliğin muhafaza edilmesi ve güç dengesi oluşturulmasına yönelik stratejik gayretlere dayanmıştır. Bu arayışlar özellikle Rusya'nın çözülme eğilimi gösterdiği dönemde Çarlık Rusya'sının tahakkümü altında yaşamak durumunda kalan Türk boylarında gelişen "millî uyanış" hareketleriyle eşzamanlı olarak ivme kazanmıştır.²⁰ Bu bağlamda, ceditçilik düşüncesiyle berraklaşan iş birliği ve dayanışma fikri, çağdaş dönemde istişare ve iş birliği çabalarının ilk siyasî ve sosyo-kültürel tezahürü olarak kabul edilmiştir.

Rusya Türkleri arasında XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ceditçilik hareketi, Çarlık idaresinin egemenliği altındaki kapsamlı ve süregelen durağanlık dönemine Türk Dünyası tarafından verilen bir yanıt biçiminde kendini göstermiştir. Söz konusu yanıt Kazanlı, Kırımlı, Azerbaycanlı ve Türkistanlı aydınların gayretleriyle merkezî otoritenin kontrolündeki Türk boyları arasında reform ve modernleşme taleplerinin yükselişiyle görünür hale gelmiştir.²¹ Ceditçilik akımının reformist karakterini, neşriyat faaliyetlerinden bağımsız bir şekilde değerlendirmek mümkün olmayıp ceditçiliğin düşünsel ve pratik dönüşüm çabaları neşriyat aracılığıyla toplumsal tabana yayılmıştır. Nitekim matbu metinler, ceditçi aydınlara, yerleşik dinî otoritelerin (ulemanın) ahlâkî ve vesayetçi yapısına meydan okuma imkânı sunmuştur. Bu anlamda, ceditçilik reformları basılı materyallerin tesis ettiği kamusal söylem zemininde biçimlenmiştir.²² Örneğin modern ilköğretimin "usûl-i cedid" (yeni metod) okulları aracılığıyla yaygınlaştırılmasına yönelik girişimler, neşriyatın bu süreçte dâhil edilmesiyle birlikte gerçekleşmiş hatta yeni yayıncılık pratik-

20 Campbell, *age*, s. 83.

21 Alexandre Bennigsen, Chantal Lemerrier - Quelquejay, *La Presse Et Le Mouvement National Chez Les Musulmans De Russie Avant 1920*, Mouton et Co, Paris, 1964, pp. 17-18.

22 Adeeb Khalid, "Printing, Publishing, and Reform in Tsarist Central Asia", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 26, No 2, 1994, s. 188.

lerinin (ders kitapları gibi) de yayıncılık muhitine dâhil olmasını sağlamıştır.²³ Ancak, imparatorluk coğrafyasındaki sosyo-ekonomik ve siyasî koşullar, reformist yayıncılığın gelişimini zaman zaman sekteye uğratmıştır. Rus idaresinin, matbaa çıktısını, izin ve sansür mekanizmalarıyla kontrol etme yetkisine sahip olmasının yanı sıra mevcut tarım ekonomisinin genel yoksulluğu Türk boyları açısından matbaa kuruluşu için gerekli malî yatırımın önünde ciddi bir engel teşkil etmiştir.²⁴

Türk Dünyasının modernleşme evresinin merkezî aktörü olarak konumlanan İsmail Gaspıralı, içinde bulunulan tarihî koşulların nesnel gerçekliğini esas alarak mevcut durumu değerlendirmiş ve toplumsal dönüşüm dinamiklerini açığa çıkaracak stratejik adımlar atmıştır. Atılan bu çok boyutlu adımların merkezinde, Kırım Tatarları özelinde başlayıp diğer Türk boyları arasında da yayılması öngörülen millî eğitim sistemi yer almıştır. Geleneksel eğitim müesseseleri olan mektep ve medreselerin çağın gereksinimlerini karşılayamayan yapısının ve eksikliklerinin farkındalığı ile yeni bir eğitim reformu başlatılmıştır. Böylece usûl-i cedid adını taşıyan modern pedagojik yaklaşımlarla eğitim gören Türk gençliği aracılığıyla, geleceğin inşası için gerekli olan beşerî sermayenin (insan kaynağının) gelişimine olanak tanınmıştır. Ceditçi okullar, yalnızca geleneksel mektep eğitiminin yerine yeni okuma-yazma metotlarını (usûl-i savtiye) ve pozitif bilimleri içeren eğitim içeriği ile reformlar gerçekleştirmekle kalmamış; kız çocuklarının da eğitime erişimini kurumsal olarak temin etmiştir. Bu adım, dönemin toplumsal yapısı bağlamında gözlemlenen eğitimde cinsiyet eşitsizliğini giderme yolunda atılmış önemli bir başlangıç noktası olmuştur. Söz konusu gelişme Türk kadınlarının entelektüel gelişimine yönelik gelecekte kamusal bir alan oluşturması açısından atılmış ciddi adımlardan biri olarak değerlendirilmiştir.²⁵ Eğitim alanında Kırım'da başlamış olan seferberlik İdil-Ural, Azerbaycan ve Türkistan sahasına da sıçrama yapmıştır.²⁶

İsmail Gaspıralı millî eğitim alanındaki reformist amacı gerçekleştirme sürecinde kullanmış olduğu yayıncılık kanalı olan Tercüman gazetesine kamu-

23 Yusuf Ekinci, *Gaspıralı İsmail*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997, s. 33.

24 Khalid, *agm*, s. 188.

25 Hakan Kırımlı, "Gaspıralı, İsmâil Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul, 1996, ss. 392-393; Kamelya Tekne, Ceditçilik Dönemi Kadın Süreli Yayınlarında Modernleşme Meselesi ("Âlem-i Nisvân", "Işık", "Süyümbike"), *Türk Dünyası Modernleşmesi III: Türk Dünyasında Ceditçilik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed. İbrahim Arkan, Marufjan Yuldashev, Yılmaz Özkaya, Berk Can Gümü, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2025, ss. 319-320.

26 Lutfiya Mirzayeva, Dilnoza Jamolova, Asadullo Hasanov, Daler Mirzayev, Abduvali Yo'ldoshev, *Türkistan Jadidlari va Huquqiy Madaniyat*, Fan Nashriyoti, Toshkent, 2025, ss. 37-38; Kırımlı, *agm*, s. 393.

oyu oluşturan etkili bir rol atfetmiştir. İsmail Gaspıralı'nın 1883'de neşriyat hayatına kazandırdığı Tercüman gazetesinin sayfaları bir mihenk taşı niteliği taşımıştır. Tercüman gazetesini, kendisinden önceki küçük tirajlı yayınlardan farklı kılan temel özellik, uzun soluklu yayın istikrarının yanı sıra sayfalarında çağdaş yaşamın gerekliliklerini ve evrensel değerleri çok boyutlu bir perspektifle irdeleyerek Türk Dünyasında millî özlemlerin ve kültürel dirilişin inşasına katkı sağlaması olmuştur.²⁷

İsmail Gaspıralı Tercüman gazetesini öncelikle Türk Dünyasındaki lehçe farklılıklarını aşma aracı olarak kullanmış; geniş Türk topluluklarınca idrak edilebilecek müşterek bir Türk dilinin birleştirici potansiyelinden istifade etmiştir. Böylece benimsediği sade, anlaşılır ve özlü anlatım biçimi Türk Dünyasında dil birliğinin tesisi ve dolayısıyla kültürel entegrasyonun yeniden sağlanması yolunda önemli bir başlangıç noktası haline gelmiştir.²⁸ Tercüman gazetesinin bayraktarlığını yaptığı millî basın, millî ideallerin amaçlı, aktif bir mücadeleye dönüşmesinde rol oynamıştır. Bu yaklaşım “*dilde, fikirde, işte birlik*” ilkesinin Türk Dünyasının bütünleşmesini sağlamak üzere hayata geçirilmesinde kararlı bir adım olmuştur.²⁹

Tercüman gazetesinin kadın meselesine değinen sütunları ise öncü rollerinden birini teşkil etmiştir. Gazetenin öncü rolü bununla da sınırlı kalmamış ceditçilik döneminin ilk kadın süreli yayını olan Âlem-i Nisvân dergisi, Tercüman'ın ilavesi olarak okurlarıyla buluşmuştur. Âlem-i Nisvân dergisinin müdirlüğünü İsmail Gaspıralı'nın büyük kızı Şefika Gaspıralı üstlenmiştir.³⁰ Dergi ilk olarak 1905 yılındaki tanıtım sayısı ile yayın hayatına başlamıştır.³¹ Yayın, düzenli basım faaliyetine ise 1906'dan itibaren devam etmiş olup eksik koleksiyon halinde bulunan sayılarının bir araya getirilmesi sonucu anlaşıldığı üzere 1910 ve 1911 yıllarında da yayın hayatını sürdürmüştür. Yayın hayatının tam anlamıyla hangi tarihte sona erdiği bilinmemekle beraber mevcut sayılar dikkate alındığında derginin 1911 yılına kadar yayın hayatına devam ettiği kabul edilmiştir. Yayınnın içeriğini kadınların eğitimi, geleneksel rolü, çocuk eğitimi,

27 Bennigsen, Lemercier-Quelquejay, *age*, s. 35.

28 Nadir Devlet, *İsmail Gaspıralı Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011, ss. 107-108; Ekinci, *age*, s. 33; Bennigsen, Lemercier-Quelquejay, *age*, s. 41.

29 Necip Hablomitöğlu, *Gaspıralı İsmail*, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 43-44; Devlet, *age*, s. 85.

30 Kamelya Tekne, “Âlem-i Nisvân Mecmuası Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 44, İstanbul 2020, s. 312; Kamelya Tekne, “Şefika Gaspıralı”, *Türk Dünyası Ansiklopedisi*, <https://turkdunyasiensiklopedisi.gov.tr/detay/948/%C5%9Eefika-Gasp%C4%B1ral%C4%B1>, Erişim tarihi: 10.04.2025.

31 *Âlem-i Nisvân*, Tanıtım Sayısı, Bahçesaray, 1905.

kız mektepleri, tanınmış kadın şahsiyetlerin biyografileri, farklı ülkelerde yaşayan kadınların yaşamı, kadın hareketleri, kadınların siyasî hayata katılımı konusu, sağlık, güzellik-bakım, şiir ve kısa hikâyelerden oluşan edebî bölümler ile okuyucu mektupları oluşturmuştur.³² Âlem-i Nisvân Türk Dünyasında kadın yayıncılığının gelişmesine yol açan diğer bir ifade ile ilham veren bir rol oynamıştır. Bu anlamda ceditçilik döneminde Azerbaycan Türklerinin ilk kadın gazetesi Işık ile Kazan Tatarlarının ilk kadın dergisi Süyümbike Türk kadınlarının sesi haline gelmiştir. Türk Dünyasında ceditçilik dönemi modernleşme süreci, kadın süreli yayınlarının sunduğu veriler ışığında değerlendirildiğinde yayınlarda tartışılan içerikler okuyuculara dönemin kalıplarını yıkmaya aday fikirler olarak ileri görüşlü yaklaşımlar sergilemiştir. Öyle ki kadınlara siyasî bir okuryazarlık alışkanlığı da kazandırmış olup mevcut toplumsal yapıyı sorgulamaya teşvik etmiştir.³³ Kadın konusuna getirilen yeni bakış açısının anlamı; çocukların eğitim ve terbiyesinde annelerin merkezî rolüne atıfta bulunarak kadın süreli yayınlarının aile içi eğitim sorunlarına çözüm sunarak ve anneleri bilgilendirerek toplumsal bir ihtiyacı karşılayacağı belirtilmiştir.³⁴ Kadın süreli yayınları benzer bir yaklaşımla, eğitimden ve bilişsel yetkinliklerden yoksun annelerin, özgüveni düşük ve edilgen bireyler yetiştirme olasılığını, temel bir toplumsal sorun olarak gündeme taşımıştır.³⁵

Tercüman gazetesinin birleştirici rolü, gazetenin yıldönümü münasebetiyle Türk Dünyasının ceditçilik fikriyatı etrafında kenetlenen kanaat önderlerinin yapmış olduğu toplantılar aracılığıyla pekişmiştir. Bu buluşmalar ortak kimlik ve Türklük vurgusu etrafında tezahür eden içtimai hareketliliğin öncüsü olarak değerlendirilmiştir. Gazetenin her beş yılda bir olağan, her on yılda bir ise geniş kapsamlı törenlerle kutlanan jübileleri bilhassa 1893 ve 1903 yıllarında icra edilen 10. ve 20. yıl kutlamaları bu sürecin nirengi noktaları olmuştur. Türk Dünyasının ileri gelenlerinin iştirak ettiği bu meclisler, mikro düzeyde istişarî tanışma ve kaynaşma zemini sağlarken makro düzeyde ise Türk boyları arasında siyasî ve kültürel bir dayanışma ağının tesis edilmesine hizmet etmiştir. Yusuf Akçura ve Sadri Maksudi (Arsal)'nin öncülüğünde organize edilen Tercüman gazetesinin 20. yıl kutlaması geniş bir davetli katılımıyla düzenlenmiştir. Toplantının uluslararası mahiyetini Cenevre'de basılan 26 sayfalık

32 Tekne, "Âlem-i Nisvân Mecmuası Üzerine Bir İnceleme", ss. 312-313.

33 Tekne, "Ceditçilik Dönemi Kadın Süreli Yayınlarında Modernleşme Meselesi ("Âlem-i Nisvân", "Işık", "Süyümbike)", ss. 319-320.

34 İdare, "Bir Niçe Söz", *Süyümbike*, № 1, 1913, ss. 1-2.

35 Tekne, *agm*, ss. 319-320.

tanıtım broşürünün Türk Dünyasının ileri gelenlerine posta yoluyla ulaştırılmasıyla kazanmıştır. Abdürreşid İbrahim, Muhammed Fatih Kerimî ve Nesib Bey Yusufbeyoğlu gibi şahsiyetlerin bizzat iştirak ettiği bu meclis; fiziksel katılımın ötesinde Rusya'nın hemen her bölgesinin yanı sıra Doğu Türkistan'dan, Cenova'dan, Hive'den, İran'dan, Mısır'dan, Bulgaristan'dan, Paris'ten ve New York'tan gelen telgraflarla kapsamlı bir dayanışma ağını ortaya koymuştur. Rusya Türklerinin ilk ortak millî platformu olma hüviyetini kazanan bu toplantı; Ruslaştırma politikalarına karşı stratejik tedbirlerin, millî kültürün muhafazasının ve ortak meselelerin müzakere edildiği bir zemin teşkil ederek gelecekteki siyasî tecrübeler için kurumsal bir model oluşturmuştur. Anlaşılabileceği üzere bahsi geçen kutlamalar vesilesiyle düzenlenen toplantılar müteakip yıllarda Rusya Türklerinin siyasî bir temsil zemini arayışı olarak ortaya çıkan Müslüman Kongreleri'ne giden süreçte fikrî bir temel sağlamış ve kurumsallaşma çabalarının öncü nüvelerini teşkil etmiştir.³⁶

1905 Rus Devrimi'nin ardından Çar II. Nikolay'ın Ekim manifestosu ile anayasalı monarşi düzenine geçmesi sonucu beliren koşullar, Türk Dünyasının teşkilatlanma ve temsil ihtiyacına yönelik girişimlerinin yolunu açmıştır.³⁷ Türk Dünyası genelinde ceditçilik hareketi sonucu ortak bilgelikle geliştirilen fikrî zeminin belirli bir bilinçlenme düzeyine yükselmesi, merkezî otoritenin iç siyasî dinamiklerinde yaşanan gelişmelerin (Çarlık rejiminin yıkılmasına sebep olan gelişmeler) sağladığı nispeten serbestlik koşullarında Müslüman Kongreleri gibi ilk istişarî toplantıların gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Bu gelişme çağdaş dönemde Türk Dünyasında fikir birliğinin eyleme dökülmesini görünür kılan örneklerinden biri olmuştur. Türk boyları 1905-1917 yılları arasında bir araya gelerek beş toplantı düzenlemişlerdir. 15 Ağustos 1905 tarihinde gerçekleştirilen, birinci toplantının en önemli sonucu Rusya Türklerinin "Müslüman İttifakı" ("İttifak-ı Müslimîn") kurmaları esasının kabul edilmesi olmuştur.³⁸ Kongrenin başkanlık görevini oy birliği seçilen İsmail Gaspıralı üstlenmiştir.³⁹ Söz konusu İttifak, açılması öngörülen Rus Devlet Duma'sında⁴⁰ Türk tebaanın siyasî iradesini temsil etmek üzere yapılandırılmış ve Rusya Türklerinin sesini duyurmak üzere "Müslüman Fraksiyonu" cephesini kurmayı başarmış-

36 Necip Hablemitoğlu, *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 85-86.

37 Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, TTK, Ankara, 1999, s. 105; Hablemitoğlu, *age*, ss. 87-89.

38 Devlet, *age*, ss. 101-104.

39 Hablemitoğlu, *age*, s. 101.

40 Duma: Rus parlamentosu.

tır.⁴¹ 13-23 Ocak 1906 tarihlerinde toplanan ikinci toplantıda ise Ali Merdan Topçubaşı tarafından hazırlanan 23 maddelik ittifak nizamnamesi ile 79 maddelik ittifak programı müzakere edilmiştir.⁴² Söz konusu ittifak başlangıçta gayri resmî bir siyasî partisi niteliği taşımıştır. İttifakın yasal bir parti hüviyetine geçişi Rusya'nın sınırları dâhilindeki Türk boylarının ikamet ettiği geniş sahada kurumsal olarak teşkilatlanarak seçimlere katılmasını ve uzun vadeli bir siyasî organizasyon sürecini gerektirdiği sonucunu ortaya çıkarmıştır.⁴³ Üçüncü toplantı 16-21 Ağustos 1906 tarihinde düzenlenmiş, Rusya Türklerinin eğitim meseleleri odaklı müzakereler gerçekleştirilmiştir. Müzakereler sonucunda eğitim hayatıyla ilgili bir rapor hazırlanmıştır.⁴⁴ Dördüncü toplantı Haziran 1914 tarihinde yapılmıştır. Dördüncü toplantının konusu Rusya Türklerinin bağımsız dinî idarelere sahip olması, dinî durumun ıslahı ve din alanında Rus yönetiminin kısıtlamalarının kalkması üzerine müzakereler gerçekleştirilmiştir.⁴⁵ Belirtilmesi gereken önemli bir husus da şudur ki 3. ve 4. kongreler Rusya Türklerinin faaliyet alanının kısıtlandığı koşullarda gerçekleşmiştir.⁴⁶ Rusya Türklerinin beşinci toplantısı “Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı” adıyla 1-11 Mayıs 1917 tarihlerinde son derece geniş bir katılımı ile gerçekleştirilmiştir.⁴⁷ Toplam 112 kadın delegenin iştirak ettiği kongrede, kadın haklarına dair müzakereler esnasında temsilcilerin kongre divanını ve salon girişlerini kontrol altına alarak gündemi sahiplenmeleri, ortak bir siyasî özneleşmenin göstergesi olmuştur. Bu anlamda 1917 yılına gelindiğinde, Müslüman kadın hareketinin ulaştığı politik bilinç düzeyi, kurultay süreçlerine doğrudan müdahale edebilecek bir nitelik kazanmıştır.⁴⁸

Rusya Türklerinin ceditçilik fikri etrafında olgunlaşan hazırlık süreci faaliyetleri 1905 Devriminin yarattığı iklimin etkisiyle önemli siyasî sonuçlar vermeye başlamıştır. Rusya Türklerine etki eden sonuçların en önemli kazanımı Rus Devlet Duma'sına Kazan, Kafkasya, Türkistan ve Kırım gibi bölgelerden gelen Türk delegeler aracılığıyla kurumsal temsil hakkına sahip olmalarıdır.⁴⁹

41 Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, TTK Basımevi, Ankara, 1999, ss. 122-123.

42 Devlet, *age*, ss. 106-107.

43 Hablemitoğlu, *age*, ss. 106-107; Devlet, *age*, s. 106.

44 İsmail Türkoğlu, “Müslüman Kongreleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 97; Devlet, *age*, s. 108.

45 Devlet, *age*, ss. 220-221.

46 Türkoğlu, *agm*, s. 97.

47 Devlet, *age*, s. 246, s. 249.

48 Hablemitoğlu, *Gaspıralı İsmail*, ss. 74-75.

49 Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966, s. 34.

Rusya Türkleri, basın-yayın faaliyetleri ile bölgesel kongreler üzerinden yürüt-
tükleri müzakere ve siyasal hareketlilik sürecini, Çar II. Nikolay döneminde
açılan Devlet Duması'na temsilci göndererek parlamenter bir boyuta taşı-
mışlardır. Ancak İttifak partisinin henüz yeterli teşkilatlanma düzeyine eri-
şememesi, Türk delegelerin başta Anayasal Demokratlar (Kadet Partisi) ol-
mak üzere Rus partileriyle iş birliği kurmasını zorunlu kılmıştır. 1906 yılında
faaliyet gösteren I. Duma, niceliksel açıdan güçlü bir temsil sergilemiş; 524
milletvekilinden 25'ini Türk temsilciler, bu grubun 12'sini ise Tatarlar oluşturu-
muştur. Fakat meclisin kısa ömürlü olması (27 Nisan/10 Mayıs ile 8/21 Tem-
muz 1906 tarihleri arasında) bu temsiliyeti kısıtlamıştır. II. Duma döneminde
(20 Şubat/5 Mart-3/16 Haziran 1907) Müslüman vekil sayısı 37'ye yükselse
de Çar'ın meclisi feshetmesi ve seçim kanununda yaptığı kısıtlayıcı değişik-
likler, Türk delegelerin parlamento dışına itilmesiyle sonuçlanmıştır. Nitekim
III. Duma'da sayıları 10'a, IV. Duma'da ise 6'ya gerileyen Türk vekillerin siyasî
etkisi, bu dramatik düşüş sebebiyle minimize olmuştur. Bu vekiller arasında
İbn Emin Ebusud Ahtemov (Ufa), Abdüllatif Bayteryak (Ufa), Muhammed
Dalgat (Dağıstan), Minihaceddin Minnialiyev (Samara), Kutlu Muhammed
Tefkilev (Ufa) (I., II. ve III. Duma üyesi), Mamed Yusuf Caferov (Bakü) yer
almıştır. Mevcut 6 vekil etki alanları dâhilinde Rusya Türklerinin geleceğini
tayin etmek adına iki önemli toplantıyı hayata geçirmişlerdir. Bunlar dördüncü
Müslüman Kongresi ile 1917'de düzenlenen "Bütün Rusya Müslümanları Ku-
rultayı" olmuştur. Bu faaliyetler 1917 Şubat Devrimi öncesinde Rusya Türkle-
rinin, siyasî taleplerini organize edebilecek ve devrim sonrası süreçte inisiyatif
alabilecek çekirdek bir kadrolaşma düzeyine erişmiş olduklarını göstermesi
açısından önem taşımıştır.⁵⁰

Rusya Türklerinin Müslüman Kongreleri ile başlayan teşkilatlanma tec-
rübesi siyasî bir karakter kazanarak muhtelif bölgelerde kurumsal sonuçlar
vermiştir. Bir taraftan Kırım Halk Cumhuriyeti'nin ilanı, Azerbaycan Halk
Cumhuriyeti'nin teşekkülü ve Başkurt Özerk Yönetimi'nin tesisi diğer taraftan
da Hokand'da ilan edilen Türkistan Özerk Cumhuriyeti ile Kazak bozkırların-
da vücut bulan Alaş Orda yönetimi millî uyanışın tezahürü olan siyasî örnek-
lemi teşkil etmiştir.⁵¹

50 Nadir Devlet, *Millet İle Sovyet Arasında 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, Başlık Yayın
Grubu, İstanbul, 2011, ss. 31-32.

51 Bkz. Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert,
Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988; A. Ahat Andican, *Ceditizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Ötüken,
İstanbul, 2020; Kamelya Tekne, *V. Yelagin'e Göre İnkılâp Yıllarında Kırım Tatarlarının Millî Hayâlleri*, Doğu Kütüphanesi,
İstanbul, 2021.

Kolektif Davranışa Giden Tarihî Unsurlar ve Kimlik Temelli Ortaklıklar

Türk Dünyasındaki millî uyanış mefkûresinin ceditçilik hareketi ekseninde kazandığı ivme, siyasal bilince nüfuz ederek orta ve uzun vadede istiklâlcî bir siyasî vizyonla önemli çıktıkları beraberinde getirmiştir. Ceditçilik dönemi birikimi matbuat, eğitim, modernleşme sahasındaki iyileştirme çabalarının ötesine geçerek siyasal bir olgunlaşma evresini açığa çıkarmıştır. Bu evre XX. yüzyıl başlarında akla gelen ilk örnekler olarak hem Alaş Orda Hükümeti örneğinde görülen devletleşme hem de Korbaşı Hareketi (Basmacılık) nezdinde vücut bulan silahlı mukavemet unsurlarına zemin hazırlamıştır.

Alaş Orda hareketi ve onun siyasî uzantısı olan Alaş Partisi XX. yüzyıl başlarında Kazak ve Kırgızların millî geleceğini tayin etme yolunda atılmış önemli adımlardan biri kabul edilmiştir. Kazak bozkırlarında demokratik bir temsil yapılanmasının işleyişini göstermesi açısından da dikkat çeken bir siyasal bilinci yansıtmıştır. Partinin kurumsallaşma süreci, 1917 Şubat Devrimi'nin yarattığı siyasî atmosferde yerel düzeydeki kurultaylarla olgunlaştırılmış ve bu dönem genel bir kurultay ile sonuçlandırılmıştır. 21-26 Temmuz 1917 tarihlerinde düzenlenen genel kurultay, devletin yönetim şekli, muhtariyetin hukukî statüsü, toprak mülkiyeti, millî milis birimlerin teşkili, dinî işlerin tanzimi ve kadın hakları gibi konularda kurucu kararlar almıştır. Millî bir siyaset takip eden Alaş Partisi'nin programı, Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov, Miryakup Dulatov, Eldes Omarov, Esengali Turmuhamedov, Abdulhamit Jündibayev ve Azımbek Birimcanov'dan oluşan bir heyet tarafından hazırlanmıştır. Partinin yol haritası mahiyetindeki, Rusya'nın müstakbel yönetim biçiminden Kazak muhtariyetinin hukukî statüsüne; temel hak ve özgürlüklerden (fikir, matbuat, dernek kurma hürriyeti) sosyo-ekonomik reformlara (işçi hakları, vergi sistemi, toprak mülkiyeti) kadar geniş düzenlemeleri kapsayan 10 maddelik bu metin, 21 Ekim 1917 tarihinde Kazak gazetesinin 251. sayısında ilan edilerek kamuoyuyla paylaşılmıştır. Parti programının ilanına paralel olarak, 1917 yılının Ekim ayından itibaren teşkilatın taşra birimleri süratle yapılandırılmaya başlanmıştır. Bu genişleme stratejisinin ilk adımı, Sibiryâ muhtariyeti kurultayı sonrası Semey'e dönen Alihan Bökeyhanov tarafından atılmıştır. (12-20 Ekim). Semey şubesini takiben Omsk ve Aralık ayında Orenburg merkezli Turgay şubeleri faaliyete geçirilmiştir. Alaş Partisi'nin nüfuz alanı sadece Kazak bozkırlarıyla sınırlı kalmamış, Kırgız sahasında da kurumsallaşmıştır. Abdikerim Sıdıkov önderliğinde Pişpek'te (Bişkek) tesis edilen Kırgız şubesi;

Abdikerim Sıdıkov'un yanı sıra İşenalı Arabayev, Kasım Tınıstanov, N. Tulin, D. Soronbayev, S. Çukin gibi dönemin Kırgız aydınlarının aktif katılımıyla kuzey bölgesinde güçlü bir siyasal ağ oluşturmuştur.⁵²

Ceditçilik döneminin millî hassasiyetleri, 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında kaotik ortamında Korbaşı hareketi vasıtasıyla eylemsel bir dışavurum mahiyeti kazanmıştır. "Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi" olarak tanımlanan bu direniş, Türkistan'ın Rus esaretinden arındırılması ve tam bağımsızlık ideali etrafında merkezileşerek kısa sürede tüm coğrafyaya yayılan topyekûn bir mukavemet dalgasına dönüşmüştür.⁵³ Hokand şehrinde Türkistan Muhtariyeti'ni (Özerk Hükümeti) tasfiye etmeye yönelik Kızıl Muhafızlar ve Ermeni Daşnak birliklerinin gerçekleştirdiği katliam ve yağmalar sonucu; Türkistan tarihinde Rus sömürgeciliğine karşı ilk organize silahlı mukavemetin fitili ateşlenmiş, bu trajik hadise Korbaşı hareketinin kitlesel bir halk mücadelesine dönüşmesini sağlamıştır.⁵⁴ Bu aşamadan itibaren Fergana Vadisi hareketin neşet ederek tahkim edildiği merkezi bir üs konumuna gelmiştir.⁵⁵ 1918 yılında kırkı aşkın Korbaşı'nın sevk ve idaresinde gerçekleşen mücadeleler Rus yayılmacılığına karşı geniş ölçekli bir cephe oluşturmuştur.⁵⁶ 2 Ekim 1921 tarihinde Buhara'ya intikal eden Enver Paşa'nın hareketin safalarına katılımı Türkistan istiklâl mücadelesinde yeni bir safhayı işaret etmiştir.⁵⁷ Enver Paşa ilk etapta Buhara ve Moskova arasında arabulucu bir rol ifa etmek girişiminde bulunmuşsa da Rus yönetimi tarafından İngiliz ajanı olduğu ve bölgesel bir emirlik tesis etme gayesi güttüğü yönünde yaftalayan yoğun bir kara propagandaya maruz bırakılmıştır.⁵⁸ Enver Paşa'nın komutayı devralmasıyla icra edilen ve profesyonelleşen operasyonlar, Kızıl Ordu'ya ağır zayıatlar verdirmiştir. Hokand'da neşet eden bu mukavemet, Enver Paşa'nın vizyonu ile yerel bir direnişten öte, tüm Türkistan'ın kurtuluşunu hedefleyen topyekûn bir millî mücadele karakteri kazanmıştır.⁵⁹ Hareket nihai bir askerî zafere ulaşamamış olsa da Rus askerî varlığı üzerinde ciddi bir yıpratma etkisi yaratmıştır.⁶⁰

52 Osman Yorulmaz, "Alaş Orda Hareketi", *Belleten*, S. 289, C. 80, 2016, ss. 944-947.

53 Andican, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, s. 23, s. 324.

54 Baymırza Hayit, *Basmacılar - Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, ss. 31-34.

55 Hayit, *age*, ss. 47-48.

56 Abdülkadir Donuk, "Basmacı Hareketi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, ss. 107-108.

57 Andican, *age*, s. 395; Hayit, *age*, s. 196.

58 Hayit, *age*, ss. 197-198.

59 Hayit, *age*, s. 214.

60 Donuk, *agm*, s.108.

Ceditçilik dönemi müktesebatının sonucu olarak ortaya çıkan ortak platformların geleceğe dönük fikrî çıktılarından 26 Şubat-6 Mart 1926 tarihli Bakü Türkoloji Kurultayı eşsiz bir tarihî tecrübeyi temsil etmiştir.⁶¹ Kurultayda alınan kararlar bağlamında çağdaş Türk Dünyasında Latin alfabesine geçiş hareketi bağlamında ortak bir yazı dili oluşturulması noktasında güçlü bir irade sergilenmiştir. Türk Dünyasının hemen her bölgesinden temsilcilerin katılımıyla toplanan Kurultay'da tartışılan konuların derinliği meselenin sadece teknik anlamda bir dil ve alfabe reformu ile sınırlı kalmadığını aynı zamanda millî kimlik temelli ortak ideolojiye hizmet eden bir içeriğe sahip olması (Türk boylarının tarihi, Türklük bilimi çalışmaları gibi) bütüncül bir mefkûreye hizmet edildiğini göstermiştir.⁶² Nitekim Türk Dünyası medeniyeti üzerine derinlikli müzakerelerin yürütüldüğü ve geniş tabanlı bir ortak platform işlevi gören Türkoloji Kurultayı, Türk Dünyasının bünyesinde barındırdığı birleştirici potansiyelin ne denli yüksek olduğunu göstermiştir. 1926 yılında Bakü'de toplanan I. Türkoloji Kurultayı'nda Türk Dünyasında dil birliğini ve Latin alfabesine geçişi savunan aydınların önemli bir kısmı Stalin döneminin otoriter politikaları neticesinde ağır cezalara çarptırılmış ve tasfiye edilmiştir. Sovyet ideolojisi; özellikle dil bilimciler, tarihçiler, edebiyatçılar ve halkbilim araştırmacıları gibi sosyal bilimci aydınları bir tehdit olarak kategorize etmiştir. Çünkü bu aydınlar, Türk birliği idealini güden ve Türk milliyetçiliğinin bayraktarlığını yapan casuslar olarak yaftalanarak kamuoyuna afişe edilmişlerdir. Bir devlet politikası hükmüne gelen İlminskiy modeli karşısında millî kimliği ve anadil özerkliğini savunan bu kitle Sovyet rejimin bekası adına sistem dışına itilmiştir.⁶³

SONUÇ

Türk Dünyasında, Asya Hun Devleti ile temelleri atılan devletleşme geleneği Göktürk Kağanlığı'nın "Türk" adını siyasi bir üst kimlik olarak tescil etmesiyle tarihî bir süreklilik zeminine oturmuştur. Tarihî düzlemde Türk devletleri arasındaki münasebetler stratejik gereklilikler doğrultusunda diplomatik ilişkileri, karşılıklı etkileşimi ve birlik kurma çabaları bağlamında kurumsal yapılanmaya yönelmelerini beraberinde getirmiştir. Tüm bu gelişmeler Türk

61 M. Öner, "I. Bakü Türkoloji Kongresinde İdil-Ural Türkleri", *1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıldönümü Toplantısı Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, 2024, s. 14.

62 Nâsib Nâsibzade, "Sovyet Siyasetinde Bakü Türkoloji Kurultayının Yeri (Tebliğin Başlıca Tezleri)", *1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıldönümü Toplantısı Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, 2024, ss. 97-100.

63 Buran, *age*, ss. 254-257.

Dünyasının çok taraflı iş birliğini gerektiren ortak millî bilincin ve siyasî kimliğin sürekliliğini kaçınılmaz kılan sonuçlar doğurmuştur.

Söz konusu siyasî mirasın yakınçağ döneminde kesişim noktası, modernleşme söylemi ile kendini gösteren ceditçilik hareketi bünyesinde karşılığını bulmuştur. Türk Dünyasını belirli yönleriyle (millî süreli yayınlar, usûl-i cedit okulları aracılığıyla millî eğitim sistemi, kadın hakları ve teşkilatlanma yoluyla sosyal dönüşüm) karakterize eden ceditçilik dönemi kadim Türk tarihinde merkeziyetçi ve birleştirici bir rol üstlenen kurultay, kengeş gibi adlarla anılan geleneksel ortak bilgelik pratiğini dönemin ruhuna uygun olarak yeniden şekillendirmiştir. Özellikle 1905 Rus Devrimi, Türk Dünyasında önce bir araya gelme hürriyetini devamında da teşkilatlanarak kurultaylarını gerçekleştirme fırsatını vermiştir. Bu dönemde katılımcı bir sürecin devreye girmesi ve istişare ile güçlenen bilgi paylaşımı ortak akıl süzgecinden geçerek bağımsızlık idealini taşıyan siyasî (yönetim) ve kültürel bir mahiyet kazanmıştır. Özellikle Korbaşı hareketi örneğinde görüldüğü gibi, siyasî istişareler, kriz eşikleri söz konusu olduğunda sahada bölgesel bir savunma refleksi üretmiştir. Benzer biçimde ortak bir yazı dili oluşturulması ve Latin alfabesine geçiş yönündeki güçlü iradenin sergilendiği 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı, yüzüncü yılına ulaştığımız 2026 yılında tarihî bilincin yeniden inşası için son derece kıymetli bir miras niteliğine sahip olmuştur. Bakü Türkoloji Kurultayı'ndan miras kalan ortak alfabe ideali, bağımsızlık sonrası dönemde Türk devletlerinin ajandasına avdet etmiştir. Bu durum ceditçi düşüncenin tarihî bir kopuş değil, yaşayan bir hareket olduğunu kanıtlamıştır.

Kurumsallaşmış bir reform hareketi hükmünde başlayan ceditçilik Türk Dünyası için siyasî bir projeksiyon tutmamızı sağlamıştır. Düşünce alanındaki canlanma etki alanını kapsamlı hale getirerek siyasî irade beyanını tetiklemiştir. Türk kimliğinin tarihî iz düşümünde; eğitimden diplomasiye ve kültürel üretime kadar hiçbir sosyal mekanizma bu dönüşüm dinamiklerinden bağımsız bir ilerleme kaydetmemiştir. Ceditçilik fikriyatı Türk Dünyasının ortak hafızasına bağımsızlığın ancak eğitimli bir toplum ve millî bir bilinçle mümkün olacağını nakşetmiştir. Rusya Türklerinin Müslüman İttifakı ile başlayan ortak hareket platformlarından edinilen tecrübe, ortak dil vurgusuyla olgunlaşmış ve günümüze, Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi adıyla başlayan zirveler dönemi Türk Devletleri Teşkilatı'nın tesisleriyle çağın gerekleriyle örtüşen kurumsal bir boyut kazanmıştır. Tarihî birikim bir anlamda, bağımsızlık sonrası dönemde kurulan iş birliği platformlarına meşruiyet ve derinlik ka-

zandırmıştır. Ceditçilik döneminde temelleri atılan kültürel diplomasi ve eğitimde birlik ideali, bugün Türk Akademisi, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk Kültür ve Miras Vakfı gibi kurumlar aracılığıyla bilimsel ve kültürel bir müktesebata dönüşmüştür.

Farklı Türk boy ve devletlerinin çok katmanlı bir birlik sağlama çabaları ve bu yolda kurumsallaşmaları, daha fazla diyalog ve uyum halinde olmaları gerekliliğine dair yönelimi beraberinde getirmiştir. Tüm bu olgular, tarihî mecrada millî kimlik ve siyasî sürekliliğin korunmasının sonucunda beliren çıktılar olmuştur. Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesine ömrünü adayan Mustafa Çokay'ın ifadelerinde vücut bulan “*Her Türk'ün iki vatanı vardır; birincisi kendi doğduğu topraklar, ikincisi Türkiye'dir.*” cümlesi siyasî sınırların ötesinde Türk Dünyasının tarihi, kültürel ve kimlik hafızasını yansıtan (ortak bellek ve ortak aidiyet) derinlikte bir millî duyguyu ön plana çıkarmıştır. Öyle ki söz konusu ifade duygusal bağ, kardeşlik hissiyatını ve karşılıklı manevî sorumluluğu barındırmıştır. Yakınçağda ise bu süreklilik, uluslararası teşkilatlanma ve bölgesel iş birliği çabalarıyla somutlaşmıştır.

Modernleşme söyleminin çok kutuplu çerçevede yeniden yorumlandığı ve uluslararası sistemin hızla dönüştüğü çağımızda Türk medeniyeti küresel sistemin yerine göre tamamlayıcı yerine göre dengeleyici bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Türk devletlerinin ve boylarının stratejik ufkunu genişleten siyasî gelişmeler bağlamında kurumsal iş birliği süreçleri ivme kazanmıştır. Söz konusu büyük fotoğrafın içerisinde yer alan kültürel restorasyon ve öze dönüş hamleleri; birliğin, istişarenin ve ortak iradenin rehberliğinde Türk Dünyasının tarihsel yürüyüşünü, sürekliliğini taçlandırmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması neticesinde ortaya çıkan yeni jeopolitik gerçeklik, ceditçi aydınların bir asır önce ektiği bu fikrî tohumların yeniden filizlenmesine ve Türk devletlerinin kurumsal istişare ve iş birliği zemini etrafında toplanmasına olanak tanımıştır.

KAYNAKÇA

Ahmad, Ayaz, Sana Hussan, Syed Ali Shah. “Russification of Muslim Central Asia: An Overview of Language, Culture and Society”, *Global Regional Review (GRR)*, Vol. 2, No. 1, 2017, p. 70-85.

Akyol, Taha. “Ceditçilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1993, ss. 211-213.

Âlem-i Nisvân, Tanıtım Sayısı, Bahçesaray, 1905.

Andican, A. Ahat. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

- Andican, A. Ahat. *Ceditizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Ötüken, İstanbul, 2020.
- Bennigsen, Alexander. “Sovyet Müslümanları ve İslam Dünyası”, *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, Ed. S. Ender Wimbush, (çev: Yuluğ Tekin Kurat), Yeni Forum Yayınları, Ankara, 1988, ss. 303-328.
- Bennigsen, Alexandre Chantal Lemerrier-Quelquejay. *La Presse Et Le Mouvement National Chez Les Musulmans De Russie Avant 1920*, Mouton et Co, Paris, 1964.
- Buran, Ahmet. *Kurşunlanan Türkoloji*, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2007.
- Campbell, Elena I. *The Muslim Question and Russian Imperial Governances*, İndiana University Press, Bloomington, 2015.
- Devlet, Nadir. *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1999.
- Devlet, Nadir. *Millet İle Sovyet Arasında-1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011.
- Devlet, Nadir. *İsmail Gaspıralı Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011.
- Donuk, Abdülkadir. “Basmacı Hareketi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, 1992, ss. 107-108.
- Ekinci, Yusuf. *Gaspıralı İsmail*, Ocak Yayınları Ankara, 1997.
- Hablemitoğlu, Necip. *Çarlık Rusyası’nda Türk Kongreleri (1905-1917)*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.
- Hablemitoğlu, Necip. *Gaspıralı İsmail*, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2006.
- Hayit, Baymirza. *Sovyetlerde Türklüğün ve İslâm’ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Hayit, Baymirza. *Basmacılar – Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- İdare. “Bir Niçe Söz”, *Süyümbike*, № 1, 1913, ss. 1-2.
- İnalcık, Halil. *Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Abidnâme Meselesi*, 30 Sayılı Belleten’den Ayrı Basım, TTK, Ankara, 1944.
- Kamalov, İlyas. *Rusya’nın Orta Asya Politikaları*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011.
- Keller, Shoshana. *Mekke’ye Değil Moskova’ya-Orta Asya’da İslam Karşısı Sovyet Seferberliği 1917-1941*, (çev: Ammar Kılıç), Selenge, İstanbul, 2022.
- Khalid, Adeeb. “Printing, Publishing, and Reform in Tsarist Central Asia”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 26, № 2, 1994, ss. 187-200.
- Kırimal, Edige. *Özellikle 1917-1918 Yıllarında Kırım Türklerinin Milli Mücadelesi*, (çev: Erol Uğur), Ötüken, İstanbul, 2023.
- Kırimer, Cafer Seydahmet. *Rus Tarihinin İnkılâba, Bolşevizme ve Cihan İnkılâbına Sürüklenmesi*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1948.
- Kırimer, Cafer Seydahmet. *Rus Yayımlıcalığının Tarihi Kökenleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

- Kırımlı, Hakan. “Gaspıralı, İsmâil Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul, 1996, ss. 392-395.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, TTK, Ankara, 1987.
- Kâsimov, Begali. “Ceditçilik (Bazı Mülâhazalar)”, *Gazi Türkiyat*, S. 6, Akt. Veli Savaş Yelok, 2010, ss. 335-361.
- Kushmuratov, Shavkat (Rahmetullah Danyar). *Türkistan’da Ceditçilik ve Mahmud Hoca Bebbudi*, Bengü Yayınları, Ankara, 2021.
- Matuszewski, Daniel C. “İmparatorluk, Uluslar, Sınırlar ‘Sovyet Kazançları ve Kayıpları’”, *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, Ed. S. Enders Wimbush, (çev: Yuluğ Tekin Kurat), Yeni Forum Yayınları, Ankara, 1988.
- Mirzayeva, Lutfiya, Dilnoza Jamolova, Asadullo Hasanov, Daler Mirzayev, Abduvali Yo’ldoshev. *Turkistan Jadidlari va Huquqiy Madaniyat*, Fan Nashriyoti, Toshkent, 2025.
- Nəsimbədə, Nəsim. “Sovyet Siyasətində Bakü Türkoloji Kurultayının Yeri (Təbliğin Başlıca Tezləri)”, *1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yildönümü Toplantısı Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, 2024, ss. 97-100.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Yeryüzünde Türkler*, Bilge Karınca, İstanbul, 2011.
- Öner, Mustafa. “I. Bakü Türkoloji Kongresinde İdil-Ural Türkleri”, *1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yildönümü Toplantısı Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, 2024, ss. 13-25.
- Qosimov, Begali. “Ceditçilik (Yenilikçilik)”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 34.2 (Doğumunun 60. Yılında Yong-Söng Li Armağanı), Akt. Aziz Merhan, 2024, ss. 287-297.
- Swietochowski, Tadeusz. *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, (çev: Nuray Mert), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988.
- Taymas, Abdullah Battal. *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966.
- Tuna, Mustafa Özgür. “Gaspıralı İlminskiy’e Karşı: Rusya İmparatorluğu’nun Müslümanları İçin İki Kimlik Projesi”, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ed. H. Kırımlı, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, ss. 141-171.
- Tekne, Kamelya. “Âlem-i Nisvân Mecmuası Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 44, İstanbul, 2020, ss. 307-332.
- Tekne, Kamelya. *V. Yelagin’e Göre İnkılâp Yıllarında Kırım Tatarlarının Milli Hayâlleri*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2021.
- Tekne, Kamelya. “Şefika Gaspıralı”, *Türk Dünyası Ansiklopedisi*, <https://turkdunyasiansiklopedisi.gov.tr/detay/948/%C5%9Eefika-Gasp%C4%B1ral%C4%B1>, Erişim:10.04.2025.
- Tekne, Kamelya. “Ceditçilik Dönemi Kadın Süreli Yayınlarında Modernleşme Meselesi (‘Âlem-i Nisvân’, ‘Işık’, ‘Süyümbike’)”, *Türk Dünyası Modernleşmesi III: Türk Dünyasında Ceditçilik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed. İbrahim Arıkan, Marufan Yuldashev, Yılmaz Özkaya, Berk Can Gümüş, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2025, ss. 311-325.
- Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, C. I, Simurg Yayınları, İstanbul, 2002.
- Topsakal, İlyas, Alperen Kürşad Zengin. “Türk Devletleri Teşkilatı: Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Çıktılar”, *Kriter Dergi*, <https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-devletleriteskilati-siyasi-ekonomik-ve-kulturel-ciktilar>, 2021, Erişim: 06.03.2026.

Türkoğlu, İsmail. “Müslüman Kongreleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 2006, ss. 96-98.

Yorulmaz, Osman. “Alaş Orda Hareketi”, *Belleten*, S. 289, C. 80, 2016, ss. 939-976.

<https://www.turkicstates.org/tr>, Erişim: 11.12.2025.

PRAGMATISM AND REALIGNMENT: THE EVOLUTION OF THE UAE'S SYRIAN FOREIGN POLICY (2011-2025)

PRAGMATİZM VE YENİDEN KONUMLANMA: BAE'NİN SURIYE DIŞ POLİTİKASININ EVRİMİ (2011-2025)

Hamdullah BAYCAR*

ABSTRACT

Since 2011, the Syrian uprising has undergone multiple transformations, including civil war, the rise of ISIS, intensified regional rivalries, Russia's military intervention, normalization initiatives with the Assad regime, and the regime's unexpected collapse in 2024. Throughout these phases, the United Arab Emirates (UAE) repeatedly recalibrated its Syria policy. Rather than viewing these shifts as inconsistency, this article argues that they reflect a patterned form of strategic pragmatism shaped by three factors: evolving threat perceptions, particularly concerns about ideological mobilization, changes in the great-power environment, and shifting economic cost-benefit calculations. During the early phase of the uprising, the UAE adopted a cautious position due to economic ties and uncertainty about the regime's durability. As the conflict militarized, the UAE selectively supported opposition actors while maintaining limited channels with Syria. Russia's intervention in 2015 altered regional power balances and reinforced expectations of regime survival, prompting a gradual shift toward normalization. This process culminated in the reopening of the Emirati embassy in 2018 and high-level engagement between 2019 and 2023. By tracing these phases, the article conceptualizes Emirati pragmatism as a structured adaptation strategy in shifting geopolitical environments.

Keywords: UAE-Syria relations, Syria, UAE, Emirati policy in Syria.

ÖZ

2011'den bu yana Suriye ayaklanması; iç savaşa dönüşüm, IŞİD'in yükselişi, artan bölgesel rekabetler, Rusya'nın askeri müdahalesi, Esad rejimiyle normalleşme girişimleri ve 2024'te rejimin beklenmedik çöküşü gibi çok sayıda dönüşüm geçirmiştir. Bu süreçlerin tamamı boyunca Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Suriye politikasını defalarca yeniden kalibre etmiştir. Bu değişimleri tutarsızlık olarak yorumlamak yerine, bu makale söz konusu dönüşümlerin üç faktör tarafından şekillenen örüntülü bir stratejik pragmatizm biçimini yansıttığını ileri sürmektedir: özellikle ideolojik mobilizasyona yönelik kaygılar bağlamında gelişen tehdit algıları, büyük güç ortamındaki değişimler ve değişen ekonomik maliyet-fayda hesapları. Ayaklanmanın erken aşamasında BAE, ekonomik bağlar ve rejimin dayanıklılığına ilişkin belirsizlik nedeniyle temkinli bir tutum benimsemiştir. Çatışma silahlı hal aldıkça BAE, Suriye ile sınırlı iletişim kanallarını korurken muhalif aktörleri seçici biçimde desteklemiştir. Rusya'nın 2015'teki müdahalesi bölgesel güç dengelerini değiştirmiş ve rejimin ayakta kalacağı yönündeki beklentileri güçlendirerek normalleşmeye doğru kademeli bir yönelimi teşvik etmiştir. Bu süreç, 2018'de Emirlik büyükelçiliğinin yeniden açılması ve 2019-2023 yılları arasındaki üst düzey diplomatik temaslarla somutlaşmıştır. Bu aşamaları izleyerek makale, Emirlik pragmatizmini değişen jeopolitik ortamlar karşısında gelişen yapılandırılmış bir uyum stratejisi olarak kavramsallaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: BAE-Suriye ilişkileri, Suriye, BAE, BAE'nin Suriye politikası.

*Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi
E-posta: hamdullahbaycar@gmail.com
ORCID NO: 0000-0002-8720-9995

Makale Atf Bilgisi: BAYCAR Hamdullah, (2026). Pragmatism and Realignment: The Evolution of the UAE's Syrian Foreign Policy (2011-2025), Avrasya Etüdləri.

Gönderim Tarihi: 17.11.2025 **Kabul Tarihi:** 18.03.2026

Introduction

Since its early days as a peaceful protest in 2011, the Syrian uprising has undergone multiple transformations, including civil war, mass migration, and the involvement of domestic, regional, and global actors. Throughout these shifts, the United Arab Emirates (UAE) repeatedly recalibrated its position toward Syria. Initially, cautious due to the economic and political relations with the Assad regime, the UAE later moved toward selective support for opposition groups, in line with a broader regional pushback against Assad.¹ However, as the conflict deepened and regional dynamics shifted in favor of regime survival, the UAE gradually adopted a more pro-status quo stance, shifting its assistance from military to humanitarian engagement.² At some point in 2018, the UAE led the normalization wave between Assad and the Arab bloc, and it was even claimed that the UAE had lobbied for Assad's sanctions to be lifted by Europe and the United States.³ In the later stages of the conflict at the end of 2024, when the Assad regime fell, the UAE did not insist on Assad and did not shy from establishing ties with the new interim government in Damascus, even if there was some cautious stance, similar to the cautious posture adopted in the early months of the uprising, when the trajectory of the conflict remained uncertain.⁴ These successive recalibrations raise a broader question: how can such shifts be understood as part of a coherent foreign policy logic rather than as inconsistency?

Throughout these shifting phases, the UAE emerged as an increasingly influential yet understudied actor. Unlike Qatar, another small Gulf state whose Syria policy remained relatively consistent in supporting opposition forces, the UAE's Syria policy shifted over time. This changing status reflects an important aspect of the UAE's foreign policy behavior, a willingness to adjust alignment strategies in response to changing regional conditions. To make sense of this pragmatic behavior, several questions needed to be

1 Frederic Wehrey, "Gulf Calculations in the Syrian Conflict," Carnegie Endowment for International Peace, September 6, 2014, <https://carnegieendowment.org/research/2014/06/gulf-calculations-in-the-syrian-conflict?lang=en>.

2 Samuel Ramani, "Foreign Policy and Commercial Interests Drive Closer UAE-Syria Ties," Middle East Institute, January 21, 2020, <https://www.mei.edu/publications/foreign-policy-and-commercial-interests-drive-closer-uae-syria-ties>; Wehrey, "Gulf Calculations in the Syrian Conflict."

3 Hamdullah Baycar, "Analyses of UAE-Syria Rapprochement: Emirati Perspective," *Harmoon Center for Contemporary Studies*, November 20, 2024, <https://www.harmoon.org/en/researches/uae-syria/>; "Saudis, UAE Lobby Europe to Restore Ties with Assad," *The New Arab*, The New Arab, June 16, 2023, <https://www.newarab.com/news/saudis-uae-lobby-europe-restore-ties-assad>.

4 Giorgio Cafiero, "Why the UAE Approaches the New Syria with Caution," *Amwaj.Media*, January 17, 2025, <https://amwaj.media/en/article/why-the-uae-approaches-the-new-syria-with-caution>.

answered: What explains the UAE's evolving, at times contradictory, foreign policy toward Syria between 2011 and 2025? Existing analyses often treat the UAE's actions as reactive, but they mostly ignore the underlying logic that ties these shifts together.

This study argues that the evolution of the UAE's Syria policy can best be understood as a patterned form of strategic pragmatism rather than as a series of ad hoc adjustments. This pragmatism operates through three interrelated dynamics: shifting threat perceptions, particularly those linked to ideological mobilization perceived as threatening regime stability; transformations in the great-power environment; and evolving economic cost-benefit calculations. Rather than portraying the UAE's evolving foreign policy as inconsistent, the study demonstrates that these shifts reflect a coherent recalibration strategy. The UAE's adaptable approach to Syria thus provides a case of how the Gulf state recalibrates foreign policy in response to changing threat perceptions and geopolitical openings. In doing so, the article contributes to the literature on Gulf foreign policy and the Syrian conflict by highlighting the UAE as a case study of a flexible foreign policy maker and challenging the widespread narrative that views Gulf engagement in Syria primarily through sectarian or ideological lenses. Moreover, the UAE's Syrian foreign policy is significant in highlighting the country's economic networks and business interests.

The UAE's pragmatism is not exceptional among Gulf states. Qatar has also pursued a pragmatic foreign policy.⁵ In this sense, pragmatism in Gulf foreign policy should not be understood as the absence of ideology but rather as the strategic instrumentalization of ideological movements in pursuit of regime and geopolitical interests. Qatar's engagement with Muslim Brotherhood-affiliated actors illustrates how ideological networks can be incorporated into a strategy of regional influence. As the literature shows, Qatar maintained close relations with prominent figures of the movement and provided political and financial support to Brotherhood-linked actors during the Arab uprisings, expecting that their rise to power would expand Doha's regional leverage.⁶ By contrast, the UAE has pursued an equally pragmatic but opposing strategy by treating political Islam as a regime-security threat. Abu Dhabi gradually came

5 Betül Dogan-Akkas, "A Securitization Approach to Qatar's Foreign Policy Making," *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 15, no. 4 (2021): p. 536–53, <https://doi.org/10.1080/25765949.2021.2009195>.

6 İsmail Telci and Tuba Öztürk Horoz, "Competing Policies towards the Muslim Brotherhood in the Gulf: The Cases of Qatar and the United Arab Emirates," *Siyasal: Journal of Political Sciences* 30, no. 2 (2021): p. 243–60, <https://doi.org/10.26650/siyasal.2021.30.877701>.

to view the Muslim Brotherhood as a movement capable of mobilizing social support and challenging political authority, particularly after the expansion of Brotherhood-linked organizations within the country and the rise of Islamist political actors following the Arab uprisings. Taken together, these cases demonstrate that Gulf pragmatism operates through different strategic logics. While Qatar instrumentalized Islamist networks as channels of regional influence, the UAE securitized the same networks as threats to regime stability and sought to contain them both domestically and regionally. In both cases, ideological actors were incorporated into foreign policy calculations rather than determining them.

Methodologically, this study adopts a qualitative case-study approach and employs process tracing to examine the evolution of the UAE's Syria policy between 2011 and 2025. The analysis focuses on key turning points in the Syrian conflict that significantly altered the strategic environment in which the UAE operated, including the initial phase of the uprising in 2011, Russia's military intervention in 2015, the regional normalization process with the Assad regime beginning in 2018, and the collapse of the Assad regime in 2024. These moments are selected because they represent structural shifts in the regional balance of power and in expectations regarding regime survival, developments that are likely to trigger foreign policy recalibration.

Policy change is identified through observable indicators such as diplomatic initiatives, shifts in official rhetoric, participation in regional coalitions, the reopening of diplomatic missions, and high-level political engagements. The analysis relies primarily on policy reports, official statements, and documented diplomatic interactions. By tracing how these indicators evolved across the conflict's different phases, the study evaluates how changes in threat perceptions, great-power dynamics, and economic considerations interacted to shape Emirati policy choices. While the study does not claim to provide an exhaustive account of all policy decisions, it aims to identify the key mechanisms that structured the UAE's foreign policy recalibrations during the Syrian conflict. In doing so, the article moves beyond descriptive chronology and offers a structured explanation of how a small yet assertive Gulf state adapted its foreign policy in a protracted and uncertain conflict environment.

The article is structured in four analytical parts. The first section examines the regional context of the Syrian uprising and the UAE's initial cautious

approach in 2011, focusing on early threat perceptions and regime durability assessments. The second section covers the years 2015–2018, highlighting how Russian intervention altered the great-power environment and reshaped Emirati expectations regarding Assad's future. The third section examines the UAE's normalization with Assad between 2019 and 2023, emphasizing the interaction between strategic recalibration and economic cost–benefit considerations. The final section assesses the post-Assad period after 2024, demonstrating how the UAE has adapted to the new political landscape while seeking to maintain influence in Syria's emerging order.

1. Initial Emirati Policies in Syria

The Gulf states, in general, and the UAE in particular, have held complex and at times even conflicting interests regarding the Syrian uprising since 2011.⁷ A major objective shared by many GCC states, which Hassan Hassan considers a form of regional alignment, was to counter Iranian influence by weakening the pro-Iranian Assad regime and bolstering Sunni regional influence. Nevertheless, significant differences existed among the Gulf states in how they pursued this objective. These differences were influenced by factors such as intra-Gulf rivalries, divergent perceptions of Islamist movements, and varying assessments of the risks associated with the Syrian opposition. Ultimately, Gulf policies in Syria are multifaceted and not solely driven by the desire to remove Syria from Iran's orbit, encompassing support for specific rebel factions, navigating tribal connections, and managing the risks posed by radical elements within the opposition.⁸ Within this broader context, the UAE developed a particularly cautious and selective approach toward the Syrian conflict, balancing concerns of ideological mobilization and the shifting geopolitical environment surrounding the war.

Initially, the UAE adopted a cautious stance during the first months of the mass protests in Syria in 2011.⁹ While Emirati officials were aware of the growing unrest, the UAE's call was more in favor of dialogue and an end to the violence. High-level visits between UAE and Syrian officials began early

7 Hassan Hassan, "The Gulf States: United against Iran, Divided over Islamists," in *The Regional Struggle for Syria*, ed. Julien Barnes-Dacey and Daniel Levy (European Council on Foreign Relations (ECFR), 2013), https://ecfr.eu/publication/the_regional_struggle_for_syria213/.

8 Hassan, "The Gulf States: United against Iran, Divided over Islamists."

9 Joseph Daher, *The Dynamics and Evolution of UAE-Syria Relations: Between Expectations and Obstacles* (Publications Office of the European Union, 2019), <https://data.europa.eu/doi/10.2870/40366>.

in the protests. For example, the UAE's foreign minister visited Damascus in April 2011 and voiced his support for a peaceful solution to the crisis.¹⁰ Economic ties also shaped this cautious approach. Prior to the uprising, the UAE had developed significant economic relations with Syria, with some estimates suggesting that Emirati investments in the country reached approximately \$20 billion by 2011. These economic linkages contributed to the UAE's initial preference for stability and negotiated solutions rather than immediate support for regime change.

However, the UAE's initial caution gave way to a more assertive stance as the regional and international environment surrounding the Syrian uprising had changed. By late 2011 and early 2012, the UAE joined several regional and international initiatives opposing the Assad regime. Several dynamics help explain this policy shift. First, the growing regional alignment against Assad particularly led by Saudi Arabia and supported by Western states increased pressure on Gulf countries to adopt a clearer position against the Syrian government. Second, intra-Gulf competition, especially with Qatar, which had already taken an active role in supporting segments of the Syrian opposition, pushed the UAE to become more involved in shaping the opposition landscape. Third, the conflict increasingly came to be interpreted within a broader regional contest over influence, including efforts to counter Iranian regional leverage through the Assad regime.

Within this context, the UAE has joined initiatives supporting the Arab League's sanctions on Syria in November 2011, participation in the Friends of Syria group, which opposed Assad's rule in February 2012, and its rejoining of the London 11 group, which brought the Syrian National Coalition together in the UK in 2013.¹¹ While the UAE began supporting the opposition and aligned itself with the anti-Assad camp, it was selective in which opposition groups it chose to support. One of the determining factors in their decision was the actors' affiliation with the Muslim Brotherhood. The UAE's stance toward the Brotherhood should not be understood solely as an ideological position but also as part of a broader security-oriented calculation. Emirati leaders have consistently viewed Brotherhood-linked movements as potential

10 Hassan, "The Gulf States: United against Iran, Divided over Islamists."

11 "Arab League to Vote on Sanctions," Al Jazeera, accessed May 18, 2025, <https://www.aljazeera.com/news/2011/11/27/arab-league-votes-on-syria-sanctions>; Joseph Daher, "Syria, the Gulf, and Reconstruction - What Possible Future?," *HKS Student Policy Review*, April 26, 2020, <https://studentreview.hks.harvard.edu/syria-the-gulf-and-reconstruction-what-possible-future/>.

sources of ideological mobilization capable of challenging regime stability both domestically and regionally. As a result, the UAE sought to support opposition actors who were perceived as less closely aligned with Islamist networks. One of the figures that received Emirati backing was Ahmad Jarba and his Syrian National Coalition leadership in 2013, followed later by support for Syria's Tomorrow Movement in 2016.¹²

Contrary to the view that the UAE refrained from supporting the armed opposition, evidence suggests that the UAE joined initiatives backing certain armed opposition until 2018. However, the UAE's support remained highly selective, excluding groups closely tied to Muslim Brotherhood-linked networks. As Daher notes, the UAE cooperated with the US Central Intelligence Agency in supporting the Southern Front coalition and Jarba's Syrian Elite Forces.¹³ However, one should note that support for these armed groups is reported to be primarily in funding rather than weapons.¹⁴ Beyond Jarba's networks, the UAE showed a preference for opposition figures and groups perceived as secular or less closely aligned with Islamist movements. Individuals such as Riad Hijab and Mustafa al-Assad both with Ba'athist political backgrounds as well as Michel Kilo, a secular opposition figure with a Christian background, and Lu'ay Miqdad from the Free Syrian Army, illustrate this pattern. These choices reflected the UAE's broader concern with limiting the influence of Islamist movements within the Syrian opposition and shaping the opposition landscape in ways that aligned with its regional security priorities.¹⁵

Another often overlooked dimension of the UAE's Syria policy concerns its economic relations with the country. While the literature focuses on the role of political Islam and regional rivalry with Iran and Türkiye, Joseph Daher brought the economic dimension of Emirati engagement with Syria. Indeed, according to Daher, the UAE has never severed relations with Syria. Unlike its Gulf counterparts, such as Saudi Arabia and Qatar, the UAE maintained a more pragmatic economic policy. Even at the time when it

12 Daher, "Syria, the Gulf, and Reconstruction - What Possible Future?"

13 Daher, "Syria, the Gulf, and Reconstruction - What Possible Future?"

14 Kenneth Katzman, *The United Arab Emirates (UAE): Issues for U.S. Policy*, CRS Report (Congressional Research Service, 2014), https://www.everycrsreport.com/files/20140925_RS21852_3ae5d0a7444f6fed81a71c195d7d29ca2abc9f99.pdf; Khalid Almezaini, "The Changing Dynamics in the UAE-Syria Relationship," in *Turkey, Russia and Iran in the Middle East*, ed. Bayram Balci and Nicolas Monceau (Springer International Publishing, 2021), https://doi.org/10.1007/978-3-030-80291-2_7.

15 Almezaini, "The Changing Dynamics in the UAE-Syria Relationship."

publicly supported the opposition-aligned figures, the UAE never entirely severed economic or diplomatic ties with Damascus. For example, it allowed sanctioned pro-regime businesspeople, such as Rami Makhlouf and Samer Foz, to operate through Emirati companies, providing a financial lifeline to Assad's inner circle. Emirati businesspeople close to the UAE leadership, such as Abdul Jalil al-Blooki, even launched investment ventures in Syria during the conflict. Moreover, several UAE-based firms directly supported Assad's war infrastructure. For example, Dubai-based Computerlinks FZCO was fined for violating sanctions by exporting US surveillance equipment to Syria. Other firms facilitated fuel supplies and logistics for the regime's military operations, including actors tied to Syria's chemical weapons program.¹⁶ Taken together, these examples illustrate that economic considerations remained a persistent element of Emirati policy toward Syria. Rather than constituting a contradiction, the coexistence of political opposition to Assad and continued economic engagement reflects the pragmatic, multi-layered nature of the UAE's foreign policy strategy.

2. 2015-2018: Strategic Recalibration of Balanced Relations between Opposition and Assad

Russian involvement in the Syrian war in 2015 marked a turning point not only for the survival of the Assad regime but also for the recalibration of the UAE's policy toward Syria. Moscow's military intervention significantly altered the balance of power on the ground and reduced expectations of a rapid regime collapse. As a result, regional actors, including the UAE, began reassessing their earlier opposition-oriented strategies. However, Russian intervention alone does not fully explain the UAE's policy shift. Several additional dynamics contributed to the recalibration of Emirati policy. These included the changing great-power dynamics between Russia and the United States, the growing role of Türkiye in supporting segments of the Syrian opposition, the increasing durability of the Assad regime, and the rising financial and military costs associated with the UAE's regional activism in other conflict arenas such as Yemen and Libya. In addition, shifts in U.S. policy toward the Middle East encouraged the UAE to diversify its security partnerships, including strengthening ties with Russia. As Khalid Almezaini observes, these developments placed the UAE in a difficult strategic position

¹⁶ Daher, "Syria, the Gulf, and Reconstruction - What Possible Future?"

between its relations with Washington and Moscow, while also highlighting the limits of continued opposition support and the potential benefits of maintaining engagement with Damascus.¹⁷

Another factor, in addition to Almezaini's five matters, that shaped the UAE's cautious approach toward direct and extensive support for the Syrian opposition was the rise of ISIS and the perceived ideological and security threat it posed. While the UAE did not abandon its broader opposition to Assad's rule, the emergence of ISIS gradually shifted the UAE's immediate priority toward regional security. The rapid expansion of ISIS and its ability to mobilize transnational supporters raised concerns among Emirati policymakers about the potential ideological spillover of such a movement across the region. Within this context, the UAE became an active participant in the US-led international coalition against ISIS. Beginning in 2014, Emirati forces conducted airstrikes against ISIS targets in Syria and hosted military forces from coalition partners, including France and Australia.¹⁸ These operations reflected the UAE's attempt to position itself as a key regional partner in international counterterrorism efforts. At the same time, the UAE also employed symbolic actions that reinforced its self-image as a modern and globally engaged state. For example, the participation of Mariam al-Mansouri, the UAE's first female combat pilot, in anti-ISIS air operations was widely publicized and framed as a demonstration of the country's commitment to combating extremism while projecting a modern national identity.¹⁹ The UAE's concerns regarding ISIS stemmed from the group's ideological orientation and territorial ambitions, both of which were perceived as posing a fundamental threat to UAE's statehood and regional stability. Meanwhile, the UAE officials expressed frustration over the slow international response to both the Assad regime and the ISIS threat.²⁰ The UAE sought a stronger US role in Syria, including more robust support for the anti-Assad opposition. Its refusal to host a 2013 Allied Defense meeting on Syria underscored dissatisfaction with limited American engagement.²¹

17 Almezaini, "The Changing Dynamics in the UAE-Syria Relationship," p. 123-24.

18 Katzman, *The United Arab Emirates (UAE): Issues for U.S. Policy*.

19 Natalie Marie-Louise Nolte, "Why Arab-Muslim Women in War Matters: A Case Study Analysis of Women in the United Arab Emirates' Armed Forces" (Master's thesis, Lund University, 2015); Katzman, *The United Arab Emirates (UAE): Issues for U.S. Policy*.

20 Katzman, *The United Arab Emirates (UAE): Issues for U.S. Policy*.

21 Katzman, *The United Arab Emirates (UAE): Issues for U.S. Policy*.

The UAE's policy in Syria reflects a transition from a regime-change-driven agenda to one focused on counterterrorism and regional security. While maintaining its alliance with the US and participating in military operations against ISIS, the UAE adjusted its posture toward Assad and the Syrian opposition to reflect shifting realities on the ground. Its actions demonstrate a calculated effort to balance ideological opposition to political Islam with pragmatic considerations of stability and power in a volatile region.

3. 2019-2023: Normalization with Assad and Realpolitik

As Russia's intervention increasingly ensured the survival of the Assad regime, combined with the US's limited engagement in the Syrian conflict, the UAE decided to take a more assertive step, formalizing its relations with the regime. By the end of 2018, the UAE reopened its embassy in Damascus, which had been closed since 2012, and further expanded its presence in 2024 by appointing an ambassador.²² The normalization did not end with the reopening of diplomatic missions alone. The UAE became the first Arab country that Assad visited in 2022 (and then in 2023) since the start of the civil war.²³ At the regional level, the UAE also supported broader Arab efforts to reintegrate Syria into regional institutions. Together with several Arab states, Abu Dhabi backed Syria's readmission to the Arab League in 2023, with the devastating earthquake that struck Syria and Türkiye that year serving as an important humanitarian justification for renewed diplomatic engagement.²⁴

The motivations behind this shift in formalization were the realpolitik and pragmatism of the UAE's foreign policy. In this context, Emirati pragmatism referred to a flexible adjustment of foreign policy tools in response to shifting geopolitical realities, while maintaining certain ideological and security red

22 Baycar, "Analyses of UAE-Syria Rapprochement," November 20, 2024; Aji Albert, "The UAE Ambassador to Syria Takes Post in Damascus after Nearly 13 Years of Cut Ties," AP News, January 30, 2024, <https://apnews.com/article/syria-emirates-embassy-uae-reconciliation-assad-b2017cb6248340c187626cfdc5c4a6f6>; Bassem Mroue and Aya Batrawy, "UAE Reopens Embassy in Syrian Capital Closed in 2011," AP News, December 27, 2018, <https://apnews.com/article/b4cf247475a648a1a6ba728a60a05f4d>; Malik al-Abdeh and Lars Hauch, "Arab States Are Normalizing with the Assad Regime. This Is the Middle East's 1936 Moment," *Atlantic Council*, April 6, 2023, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/arab-states-are-normalizing-with-the-assad-regime-this-is-the-middle-east-1936-moment/>.

23 "Syria's Assad Arrives in United Arab Emirates in Official Visit," Middle East, *Reuters*, March 19, 2023, <https://www.reuters.com/world/middle-east/syrias-assad-arrives-uae-official-visit-state-media-2023-03-19/>; "Syria's Assad Visits UAE, First Trip to Arab State since War Began," *Reuters*, March 19, 2022, <https://www.reuters.com/world/middle-east/syrian-president-assad-met-dubai-ruler-syrian-presidency-2022-03-18/>; "What Does Bashar Al-Assad's Visit to the UAE Aim At?," *Jusoor For Studies*, March 29, 2022, <https://www.jusoor.co/public/en/details/what-does-bashar-al-assads-visit-to-the-uae-aim-at>.

24 Elia Preto Martini, "Syria's Arab League Readmission and the Future of the Middle East," *Diplomatic Courier*, June 14, 2023, <https://www.diplomaticcourier.com/posts/syrias-arab-league-readmission-and-the-future-of-the-middle-east>.

lines. Being aware of the status quo favoring the Assad regime, the UAE did not want to leave Syria entirely to its regional rival, Iran. Through its alliance with Assad, Iran not only created a regional military ally but also helped its elites to benefit economically. In response, the UAE normalized relations to counter Iranian influence across all fronts and bring Assad closer to the Emirati side. It has also been suggested that the normalization process gave the UAE limited influence over certain Syrian policy choices. For example, Assad's Syria reportedly avoided confrontation with Israel since October 7th, partly based on advice from the UAE, though Russia also advised so.²⁵ One should remember that the UAE places particular importance on Israel's regional image, as it has not only formalized its relations with Israel but also fostered warm relations since the signing of the Abraham Accords during Trump's first term. Already criticized by many due to its close relationship with Israel, the UAE might need to step back if Israel's tensions go beyond Palestine.²⁶

Another illustration of the regional context surrounding Emirati normalization with Damascus is the symbolic signing of the Arab League Declaration in Bahrain in May 2024, which reaffirmed the UAE's claim to disputed islands with Iran. Some Iranian media outlets interpreted this gesture as a form of betrayal, although its practical impact on Syria–Iran relations remained limited.²⁷ Taken together, these developments suggest that Emirati normalization with Damascus was driven less by ideological alignment with the Assad regime than by a pragmatic effort to preserve regional influence and balance competing geopolitical pressures.

While counterbalancing Iranian influence was an important motivation behind the UAE's normalization with the Assad regime, potential economic considerations also played a significant role in shaping the policy shift. Indeed, economic opportunities related to Syria's potential reconstruction help explain why the UAE's Syria policy can be characterized as pragmatic rather than strictly ideological. In addition to being at war for almost 15 years, the Covid-19 pandemic and, more recently, the catastrophic earthquake have made

25 Saban Kardas and Bulent Aras, "What Drove Syria Back into the Arab Fold?," *Middle East Policy* 30, no. 3 (2023): pp. 70–80, <https://doi.org/10.1111/mepo.12704>; Baycar, "Analyses of UAE-Syria Rapprochement," November 20, 2024.

26 Dina Esfandiary and Dalia Jandali, "The UAE, Israel and a Test of Influence," International Crises Group, June 14, 2024, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/united-arab-emirates-israel-palestine/uae-israel>.

27 "Syrian Support for UAE's Claim over Iranian Islands, Stirs Backlash," Iran International, May 18, 2024, <https://iranintl.com/en/202405189854>.

the international community reconsider whether Assad's removal should wait for the reconstruction.²⁸

In addition, growing anti-migration sentiments in Europe and elsewhere contributed to a broader international discourse emphasizing stability in Syria as a means of limiting further refugee flows. The UAE sought to capitalize on these developments by advocating a more pragmatic approach toward the Syrian government. In this context, Abu Dhabi hoped that the combined pressures of reconstruction needs, humanitarian crises, and migration concerns might encourage the easing if not the complete removal of international sanctions against Damascus. Reports suggesting that the UAE lobbied in Europe and the United States to lift sanctions can be interpreted within this broader strategy. By advancing the argument that the continued existence of the Syrian regime is necessary for regional stability, the UAE also sought to persuade the United States not to renew sanctions, such as the Caesar Act.²⁹

UAE's normalization with Syria has also been interpreted as a significant turning point by Khalid Almezaini, who identifies three main motivations behind this policy shift. First, Russia's extensive involvement in Syria in support of the Assad regime signaled to the UAE that the balance of power in the conflict had fundamentally changed. As Russia's influence in the Syrian theater expanded particularly amid evolving U.S. policies toward the Gulf the UAE sought to recalibrate its position in order to maintain relevance in the conflict and strengthen its strategic engagement with Moscow. Second, ideological considerations also played an important role. The UAE has consistently opposed the rise of Islamist political movements in the region and has therefore viewed the Syrian conflict partly through the lens of ideological competition. In this context, Abu Dhabi perceived the Assad regime as a secular actor capable of counterbalancing Islamist movements supported by other regional powers. This stance also aligned with Russia's own preference for secular governance in its Middle East policy. Third, economic considerations contributed significantly to the normalization process. During the early years of the conflict, the UAE had already devoted financial resources to supporting selected opposition groups and participating in the international coalition against ISIS. At the same time, its growing regional activism including

28 Hamdullah Baycar, "Civil War and Pandemic: Syrian's Response to the Covid-19," *Syrian Studies Association Bulletin* 25, no. 1 (2022): pp. 33-43.

29 The New Arab, "Saudis, UAE Lobby Europe to Restore Ties with Assad"; Baycar, "Analyses of UAE-Syria Rapprochement," November 20, 2024.

military engagement in Yemen placed increasing pressure on Emirati financial and military capacities. Normalization with Damascus, therefore, offered an opportunity to reduce these burdens while simultaneously opening prospects for economic cooperation and post-war reconstruction. Business networks and economic elites from both countries played an important role in encouraging the restoration of relations.³⁰

More broadly, normalization with Syria also fits within the UAE's increasingly flexible diplomatic posture over the past decade. Similar pragmatic adjustments can be observed in the normalization with Israel under the Abraham Accords, as well as in the UAE's rapprochement with Türkiye and Qatar two states that had previously been viewed as regional adversaries. Within this broader pattern of diplomatic recalibration, normalization with Assad appears less as a radical shift than as part of a wider strategy of pragmatic regional engagement.³¹

4. 2024: Fall of Assad and Recognition of the Interim Government

The final shift in the UAE's Syria policy came in late 2024, with the unexpected collapse of the Assad regime on December 8. Two weeks before the collapse of the regime, when HTS and its allies were overtaking city after city, the fall of Assad's regime was not widely anticipated. Consequently, the UAE did not immediately shift its position in favor of the opposition during the final phase of the conflict. During the first hours of Assad's fall, Anwar Gargash, senior diplomatic advisor to the United Arab Emirates president, was hesitant in his support for the HTS-led powers. He states:

We're very worried about chaos. We're very worried about extremism. We remain worried about the territorial integrity of Syria... We don't know about the shape of developments in Syria. Is this going to be a sort of wiser group that will be able to actually transcend, as I mentioned, Syria's tortured history, or are we going to go back into a reincarnation of radical and terrorist organisations playing a major role?... We hope that the Syrians will work together, so that we don't just see another episode of impending chaos.³²

30 Almezaini, "The Changing Dynamics in the UAE-Syria Relationship," pp. 226-27.

31 Selcuk Aydin and Hamdullah Baycar, "Israel, the Gulf and Turkey: Why Is Everyone Making up in the Middle East?," Middle East Eye, February 23, 2022, <http://www.middleeasteye.net/opinion/middle-east-reconciliation-season-what-will-come>; Muhittin Ataman and Mehmet Rakipoğlu, "Türkiye and the Gulf: The New Realities and New Regional Perspectives," in *Türkiye's Vision for Its New Century*, ed. Kılıç Buğra Kanat and Burhanettin Duran (SETA, 2024).

32 "UAE Worries about Instability in Syria after Damascus Regime Collapse," The Arab Weekly, September 12, 2024, <https://the arabweekly.com/uae-worries-about-instability-syria-after-damascus-regime-collapse>.

These statements illustrate the continuity of Emirati threat perceptions that had shaped its Syria policy throughout the conflict, particularly concerns about ideological mobilization and extremist movements. At the same time, the rapid collapse of the Assad regime forced Abu Dhabi to adapt once again to changing realities on the ground. As with previous phases of the conflict, the UAE's response reflected a pragmatic recalibration aimed at preserving its regional interests.

Moreover, when Assad fled the country on December 8, there were reports suggesting that Assad might have sought refuge in the UAE.³³ Unlike Qatar, which quickly embraced the new leadership, the Emirati leadership has refrained from full normalization. This was mainly due to the fear of the influence of political Islam, which is considered a threat to its dynastic political system from ideological threats posed by groups like HTS. Initial hesitancy was concretized in some actions. For example, the sudden suspension of direct flights with Syria and the blacklisting of 19 individuals and entities linked to the Muslim Brotherhood.³⁴ However, later in April, flights from Syria to Sharjah were expected to resume, a step that could be considered a sign of normalization.³⁵ While the UAE demonstrated flexibility in adapting to the fall of the Assad regime, its concerns regarding ideological mobilization and Islamist movements continued to shape the pace and scope of its engagement with Syria's new leadership. The UAE's cautious approach continued, as it sought to maintain leverage through actors beyond the HTS-led leadership. In this context, the UAE continued to support southern-based armed factions, particularly the Southern Operations Room, led by Ahmed al-Awda. Awda enjoys strong ties to Abu Dhabi and has resisted full integration into the new government's military structure, thereby maintaining an independent power base outside the Damascus government. This allows the UAE to exert influence in Syria indirectly and potentially undermine developments that conflict with its vision for the region.³⁶

33 "Senior Emirati Diplomat Declines to Answer If Bashar Assad Was Heading to UAE," *The Economic Times*, August 12, 2024, <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/senior-emirati-diplomat-declines-to-answer-if-bashar-assad-was-heading-to-uae/articleshow/116101885.cms?from=mdr>.

34 Mawadda Iskandar, "The UAE's Strategic Caution in Post-Assad Syria," *The Cradle*, January 15, 2025, <https://thecradle.co/articles/thecradle.co>.

35 "Syria Resumes Direct Flights to UAE after Fall of Assad Regime," *Türkiye Today*, April 18, 2025, <https://www.turkiyetoday.com/region/syria-resumes-direct-flights-to-uae-after-fall-of-assad-regime-146387>.

36 Iskandar, "The UAE's Strategic Caution in Post-Assad Syria."

However, despite the above-mentioned cautious steps, the UAE began to engage diplomatically by hosting Syria's new foreign minister, Asaad al-Shaibani, and other Syrian figures.³⁷ However, even the reception conveyed clear messages that undermined diplomatic traditions, as it did not display the Syrian flag (neither the new nor the old).³⁸ The Syrian President, Ahmed Al-Sharaa's official visit to the UAE later in April was more welcomed and aligned with diplomatic traditions.³⁹ His visit to the UAE followed Al-Sharaa's trips to Saudi Arabia, Türkiye, Egypt, and Jordan, demonstrating the UAE's flexibility in just a couple of months.

During his April visit, Al-Sharaa expected to be promised help easing sanctions, in return for which the UAE would receive some shares in the country's reconstruction. While the UAE and the world were not very optimistic about lifting sanctions at the time, the recent Trump announcement in May that he would lift the sanctions may make the UAE's desire a reality. However, even before the belief that sanctions would be lifted, the UAE had begun engaging with the new Syrian government. According to Giorgio Cafiero, Abu Dhabi's involvement is driven more by geopolitical pragmatism and a desire to remain relevant amid the growing roles of Saudi Arabia, Türkiye, and other regional powers.⁴⁰ Cafiero also highlighted that Abu Dhabi can serve as a mediator between Israel and the new government.

Conclusion

Over the fifteen years since the Syrian uprising began in 2011, the UAE's policy toward Syria has undergone several significant recalibrations, moving from cautious engagement to selective opposition support, gradual normalization with the Assad regime, and renewed adjustment following the regime's collapse in 2024. Rather than representing inconsistency, these shifts reflect a patterned form of strategic pragmatism through which Emirati policymakers adapted their policy instruments in response to changing regional conditions.

In this sense, Emirati pragmatism functioned as a policy mechanism linking three key variables, evolving threat perceptions, shifts in the

37 Cafiero, "Why the UAE Approaches the New Syria with Caution."

38 Iskandar, "The UAE's Strategic Caution in Post-Assad Syria."

39 Laith Al-Junaidi and Ikram Kouachi, "Syrian President Embarks on 1st Official Visit to UAE," Anadolu Agency, April 13, 2025, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/syrian-president-embarks-on-1st-official-visit-to-uae/3537060>.

40 Giorgio Cafiero, "UAE May Need Al-Sharaa as Much as He Needs It. Here's Why.," Responsible Statecraft, April 16, 2025, <https://responsiblestatecraft.org/al-sharaaa-uae/>.

geopolitical environment, and economic opportunity structures, to specific diplomatic and security strategies. Early caution reflected uncertainty about regime durability and the UAE's existing economic ties with Syria. Limited engagement with opposition actors emerged as a tactical response to regional alignment dynamics and concerns about ideological mobilization. However, the rise of militant groups and the UAE's broader opposition to political Islam increasingly shifted priorities toward stability and counterterrorism.

Russia's military intervention in 2015 significantly altered the regional balance of power by strengthening expectations of regime survival. As a result, continued opposition support became strategically costly, encouraging a gradual transition toward diplomatic normalization. Engagement with Damascus also reflected economic and geopolitical considerations, including the desire to limit Iranian influence and position Emirati actors within potential reconstruction opportunities.

The unexpected collapse of the Assad regime in 2024 triggered another recalibration, as the UAE cautiously engaged with emerging authorities while seeking to maintain regional influence. Unlike ideologically rigid foreign policy approaches, Emirati pragmatism operates as a flexible strategy that prioritizes regime security, geopolitical positioning, and economic opportunity. The UAE case, therefore, illustrates how a regional small/middle power adapts its alignment strategies in response to shifting threat environments and evolving regional orders.

References

- Abdeh, Malik al-, and Lars Hauch. "Arab States Are Normalizing with the Assad Regime. This Is the Middle East's 1936 Moment." *Atlantic Council*, April 6, 2023. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/arab-states-are-normalizing-with-the-assad-regime-this-is-the-middle-east-1936-moment/>.
- Al Jazeera. "Arab League to Vote on Sanctions." Accessed May 18, 2025. <https://www.aljazeera.com/news/2011/11/27/arab-league-votes-on-syria-sanctions>.
- Albert, Aji. "The UAE Ambassador to Syria Takes Post in Damascus after Nearly 13 Years of Cut Ties." AP News, January 30, 2024. <https://apnews.com/article/syria-emirates-embassy-uae-reconciliation-assad-b2017cb6248340c187626cfdc5c4a6f6>.
- Al-Junaidi, Laith, and Ikram Kouachi. "Syrian President Embarks on 1st Official Visit to UAE." Anadolu Agency, April 13, 2025. <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/syrian-president-embarks-on-1st-official-visit-to-uae/3537060>.
- Almezzaini, Khalid. "The Changing Dynamics in the UAE–Syria Relationship." In *Turkey, Russia and Iran in the Middle East*, edited by Bayram Balci and Nicolas Monceau. Springer International Publishing, 2021. https://doi.org/10.1007/978-3-030-80291-2_7.

- Ataman, Muhittin, and Mehmet Rakipoğlu. "Türkiye and the Gulf: The New Realities and New Regional Perspectives." In *Türkiye's Vision for Its New Century*, edited by Kılıç Buğra Kanat and Burhanettin Duran. SETA, 2024.
- Aydin, Selcuk, and Hamdullah Baycar. "Israel, the Gulf and Turkey: Why Is Everyone Making up in the Middle East?" *Middle East Eye*, February 23, 2022. <http://www.middleeasteye.net/opinion/middle-east-reconciliation-season-what-will-come>.
- Baycar, Hamdullah. "Analyses of UAE-Syria Rapprochement: Emirati Perspective." *Harmoon Center for Contemporary Studies*, November 20, 2024. <https://www.harmoon.org/en/researches/uae-syria/>.
- Baycar, Hamdullah. "Civil War and Pandemic: Syrian's Response to the Covid-19." *Syrian Studies Association Bulletin* 25, no. 1 (2022): 33–43.
- Cafiero, Giorgio. "UAE May Need Al-Sharaa as Much as He Needs It. Here's Why." *Responsible Statecraft*, April 16, 2025. <https://responsiblestatecraft.org/al-sharaaa-uae/>.
- Cafiero, Giorgio. "Why the UAE Approaches the New Syria with Caution." *Amwaj.Media*, January 17, 2025. <https://amwaj.media/en/article/why-the-uae-approaches-the-new-syria-with-caution>.
- Daher, Joseph. "Syria, the Gulf, and Reconstruction - What Possible Future?" *HKS Student Policy Review*, April 26, 2020. <https://studentreview.hks.harvard.edu/syria-the-gulf-and-reconstruction-what-possible-future/>.
- Daher, Joseph. *The Dynamics and Evolution of UAE-Syria Relations: Between Expectations and Obstacles*. Publications Office of the European Union, 2019. <https://data.europa.eu/doi/10.2870/40366>.
- Dogan-Akkas, Betul. "A Securitization Approach to Qatar's Foreign Policy Making." *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 15, no. 4 (2021): 536–53. <https://doi.org/10.1080/25765949.2021.2009195>.
- Esfandiary, Dina, and Diaila Jandali. "The UAE, Israel and a Test of Influence." *International Crises Group*, June 14, 2024. <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/united-arab-emirates-israelpalestine/uae-israel>.
- Hassan, Hassan. "The Gulf States: United against Iran, Divided over Islamists." In *The Regional Struggle for Syria*, edited by Julien Barnes-Dacey and Daniel Levy. European Council on Foreign Relations (ECFR), 2013. https://ecfr.eu/publication/the_regional_struggle_for_syria213/.
- Iran International. "Syrian Support for UAE's Claim over Iranian Islands, Stirs Backlash." May 18, 2024. <https://iranintl.com/en/202405189854>.
- Iskandar, Mawadda. "The UAE's Strategic Caution in Post-Assad Syria." *The Cradle*, January 15, 2025. <https://thecradle.co/articles/thecradle.co>.
- Jusoor For Studies. "What Does Bashar Al-Assad's Visit to the UAE Aim At?" March 29, 2022. <https://www.jusoor.co/public/en/details/what-does-bashar-al-assads-visit-to-the-uae-aim-at>.
- Kardas, Saban, and Bulent Aras. "What Drove Syria Back into the Arab Fold?" *Middle East Policy* 30, no. 3 (2023): 70–80. <https://doi.org/10.1111/mepo.12704>.
- Katzman, Kenneth. *The United Arab Emirates (UAE): Issues for U.S. Policy*. CRS Report. Congressional Research Service, 2014. https://www.everycrsreport.com/files/20140925_RS21852_3ae5d0a7444f6fed81a71c195d7d29ca2abc9f99.pdf.

- Martini, Elia Preto. "Syria's Arab League Readmission and the Future of the Middle East." *Diplomatic Courier*, June 14, 2023. <https://www.diplomaticcourier.com/posts/syrias-arab-league-readmission-and-the-future-of-the-middle-east>.
- Mroue, Bassem, and Aya Batrawy. "UAE Reopens Embassy in Syrian Capital Closed in 2011." *AP News*, December 27, 2018. <https://apnews.com/article/b4cf247475a648a1a6ba728a60a05f4d>.
- Nolte, Natalie Marie-Louise. "Why Arab-Muslim Women in War Matters: A Case Study Analysis of Women in the United Arab Emirates' Armed Forces." Master's thesis, Lund University, 2015.
- Ramani, Samuel. "Foreign Policy and Commercial Interests Drive Closer UAE-Syria Ties." *Middle East Institute*, January 21, 2020. <https://www.mei.edu/publications/foreign-policy-and-commercial-interests-drive-closer-uae-syria-ties>.
- Reuters. "Syria's Assad Arrives in United Arab Emirates in Official Visit." *Middle East*. March 19, 2023. <https://www.reuters.com/world/middle-east/syrias-assad-arrives-uae-official-visit-state-media-2023-03-19/>.
- Reuters. "Syria's Assad Visits UAE, First Trip to Arab State since War Began." March 19, 2022. <https://www.reuters.com/world/middle-east/syrian-president-assad-met-dubai-ruler-syrian-presidency-2022-03-18/>.
- Telci, İsmail, and Tuba Öztürk Horoz. "Competing Policies towards the Muslim Brotherhood in the Gulf: The Cases of Qatar and the United Arab Emirates." *Siyasal: Journal of Political Sciences* 30, no. 2 (2021): 243–60. <https://doi.org/10.26650/siyasal.2021.30.877701>.
- The Arab Weekly. "UAE Worries about Instability in Syria after Damascus Regime Collapse." September 12, 2024. <https://the arabweekly.com/uae-worries-about-instability-syria-after-damascus-regime-collapse>.
- The Economic Times. "Senior Emirati Diplomat Declines to Answer If Bashar Assad Was Heading to UAE." August 12, 2024. <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/senior-emirati-diplomat-declines-to-answer-if-bashar-assad-was-heading-to-uae/articleshow/116101885.cms?from=mdr>.
- The New Arab. "Saudis, UAE Lobby Europe to Restore Ties with Assad." *The New Arab*, June 16, 2023. <https://www.newarab.com/news/saudis-uae-lobby-europe-restore-ties-assad>.
- Türkiye Today. "Syria Resumes Direct Flights to UAE after Fall of Assad Regime." April 18, 2025. <https://www.turkiyetoday.com/region/syria-resumes-direct-flights-to-uae-after-fall-of-assad-regime-146387>.
- Wehrey, Frederic. "Gulf Calculations in the Syrian Conflict." *Carnegie Endowment for International Peace*, September 6, 2014. <https://carnegieendowment.org/research/2014/06/gulf-calculations-in-the-syrian-conflict?lang=en>.

KALPGAH'A AÇILAN GÜNEY KAPILARI: PAKİSTAN VE HİNDİSTAN'IN ORTA ASYA HAMLELERİ

SOUTHERN GATEWAYS TO THE HEARTLAND: PAKISTAN AND INDIA'S
STRATEGIC ENGAGEMENTS IN CENTRAL ASIA

Nazrin ALİZADA*

ÖZ

Orta Asya, jeostratejik konumu itibarıyla Asya ile Avrupa arasında bir köprü işlevi görmekle kalmamakta, aynı zamanda uluslararası sistemde jeopolitik, jeoekonomik ve güvenlik temelli rekabetlerin odak noktasında yer almaktadır. Bölge, sahip olduğu zengin enerji kaynakları, doğal gaz ve petrol rezervleri ile bu kaynakların dünya pazarlarına taşınmasında kritik öneme sahip transit koridorları sayesinde, küresel ve bölgesel aktörlerin dikkatini üzerine çekmektedir. Bu çerçevede "Yeni Büyük Oyun" olarak adlandırılan rekabet ortamı, enerji arz güvenliği, ulaştırma ve lojistik ağlarının kontrolü, siyasi ve ekonomik nüfuz mücadelesi, güvenlik iş birlikleri, yumuşak güç uygulamaları ve ideolojik etki stratejileri gibi çok boyutlu unsurlar üzerinden şekillenmektedir.

Pakistan ve Hindistan, bu karmaşık güç mücadelesinin iki önemli aktörü olarak Orta Asya'da artan bir varlık ve etki arayışı içindedir. Pakistan, tarihi, kültürel ve coğrafi yakınlığını avantaja çevirerek Orta Asya'ya kara yolları, enerji boru hatları ve ticaret koridorları üzerinden doğrudan erişim sağlamayı hedeflemektedir. Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC) kapsamında geliştirilen projeler, Islamabad'ın Orta Asya'yı Güney Asya ve Hint Okyanusu'na bağlayan stratejik bir geçit olma vizyonunu desteklemektedir. Öte yandan Hindistan, kara bağlantısının olmamasına rağmen Orta Asya'ya yönelik stratejik ilgisini son yıllarda belirgin biçimde yoğunlaştırmıştır. Yeni Delhi, enerji arz güvenliğini sağlama, Afganistan merkezli

ABSTRACT

Central Asia, due to its geostrategic position, functions not only as a bridge between Asia and Europe but also as a focal point of geopolitical, geoeconomic, and security-oriented rivalries in the international system. The region's abundant energy resources, particularly natural gas and oil reserves, along with its critical role as a transit corridor for the transportation of these resources to global markets, have rendered it a strategic center of attraction for both regional and global powers. Within this context, the competition commonly referred to as the "New Great Game" is shaped by multidimensional factors such as energy supply security, control of transportation and logistics networks, struggles for political and economic influence, security alliances, soft power practices, and ideological strategies.

Pakistan and India, as two major actors, have increasingly sought to expand their presence and influence in this complex regional power dynamic. Pakistan aims to capitalize on its historical, cultural, and geographical proximity to gain direct access to Central Asia through land routes, energy pipelines, and trade corridors. Projects developed under the framework of the China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) support Islamabad's strategic vision of transforming itself into a key transit hub linking Central Asia with South Asia and the Indian Ocean. Conversely, India, despite lacking direct land access, has significantly intensified its strategic engagement with Central Asia in recent years. Guided by objectives such as securing

*Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi.

E-posta: nazrin.alizada@mku.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-6874-7712

Makale Atrf Bilgisi: ALİZADA Nazrin (2026). Kalpgah'a Açılan Güney Kapıları: Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya Hamleleri, Avrasya Etüdleri.

Gönderim Tarihi: 12.01.2026 Kabul Tarihi: 08.02.2026

güvenlik tehditlerini sınırlandırma ve Pakistan'ın bölgedeki nüfuzunu dengeleme hedefleri doğrultusunda "Bağılantısızlık" geleneğini aşan daha aktif bir bölgesel politika izlemektedir. Bu bağlamda Çabahar Limanı yatırımı, Uluslararası Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru (INSTC) projesi ve çok taraflı diplomatik platformlardaki girişimler, Hindistan'ın Orta Asya stratejisinin temel bileşenlerini oluşturmaktadır.

Bu çalışma, Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya'daki stratejik konumlanmalarını tarihsel bağlam, enerji politikaları, ulaştırma ağları ve diplomatik ilişkiler ekseninde analiz etmektedir. Ayrıca, bu iki aktör arasındaki rekabet ve sınırlı iş birliği dinamiklerinin, bölgesel istikrar, enerji güvenliği ve Güney Asya-Orta Asya ilişkilerinin geleceği açısından doğurabileceği sonuçları tartışarak literatüre analitik bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, Hindistan, Pakistan, bölgesel politika, stratejik açılım.

energy supplies, mitigating security threats emanating from Afghanistan, and balancing Pakistan's regional influence, New Delhi has adopted a more proactive regional approach that goes beyond its traditional policy of "non-alignment." In this regard, investments in Iran's Chabahar Port, participation in the International North-South Transport Corridor (INSTC), and initiatives within multilateral diplomatic platforms constitute the main pillars of India's Central Asia strategy.

This study analyzes the strategic positioning of Pakistan and India in Central Asia through the lenses of historical context, energy policy, transportation networks, and diplomatic relations. Furthermore, it aims to contribute analytically to the existing literature by discussing the potential implications of their rivalry and limited cooperation dynamics for regional stability, energy security, and the future of South Asia-Central Asia relations.

Keywords: Central Asia, India, Pakistan, regional politics, strategic engagement.

Giriş

Orta Asya, sıklıkla “*Asya’nın Kalbi*” olarak adlandırılmakta ve hem Pakistan hem de Hindistan açısından jeopolitik, stratejik, ekonomik, siyasi ve kültürel boyutlarıyla büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda tarımsal ve sanayi altyapısı gelişmekte olan Pakistan, Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerini güçlendirerek siyasi, ekonomik ve stratejik çıkarlarını güvence altına almayı hedeflemekte; Hindistan’ın bölgeye ilgisi ise ticaret yollarına ve kara-deniz bağlantılarına erişim, piyasa liberalizasyonu ve zengin doğal kaynaklara ulaşma isteği gibi çok boyutlu faktörlerce şekillenmektedir. Yani, her iki ülke de enerji güvenliğini sağlamak, askeri ve ekonomik iş birliğini artırmak, bölgesel ve küresel ağlar kurmak ve Avrasya ekseninde stratejik genişleme amacıyla bu coğrafyada çeşitli diplomatik ve ekonomik girişimlerde bulunmaktadır. Orta Asya Cumhuriyetleri de bu süreçte söz konusu iki devlet için hem kaynak sağlayıcı hem de yeni pazarlar sunan aktörler olarak ortaklık ve rekabet fırsatları yaratmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, bağımsızlıklarından bu yana düşman devlet kategorisinde yer alan¹ Hindistan ve Pakistan’ın Orta Asya politikalarını tarihsel, kültürel ve ekonomik arka planlarıyla birlikte analiz etmek; rekabet ve sınırlı iş birliği dinamiklerinin bölgesel istikrar ve ekonomik entegrasyon üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Çalışma, Orta Asya’nın iki ülkenin dış politika stratejisinde yalnızca bir rekabet alanı mı yoksa iş birliği zemini mi oluşturduğu hipotezi üzerine odaklanmayı hedeflemektedir. Kapsam olarak, 1990’lardan günümüze Hindistan ve Pakistan’ın Orta Asya stratejileri; enerji ve ulaştırma koridorları, liman erişimleri ve bölgesel projeler ekseninde incelenmektedir. Çalışmanın nitel analiz temeline dayalı olan metodolojisi resmî belgeler, raporlar, güncel internet kaynakları ve akademik yayınların sistematik analizi ile desteklenmektedir. Ayrıca enerji ve ulaştırma projeleri örnek stratejik açılımların analizi yöntemiyle değerlendirilmekte, Pakistan ve Hindistan’ın politikaları tarihsel süreç ve güncel gelişmeler ışığında ele alınmaktadır.

Özellikle konunun güncelliği dikkate alındığında bu konuya ilişkin daha önce yapılmış çalışmalara da bakılması yerinde olacaktır. Nitekim Makarevich ve Shchedrov tarafından kaleme alınan çalışmada, Hindistan ve Pakistan’ın Orta Asya’ya yönelik dış politika stratejileri karşılaştırmalı bir perspektifle ele

1 Khuuro, A.A., and Asker, A. “Kashmir an Unresolved Dispute”, *4th International Economics, Business and Social Sciences Congress*, (2021), p.16.

alınmış ve makalede, her iki ülkenin bölgeye yaklaşımındaki tarihsel temeller, enerji güvenliği politikaları, kültürel bağlar ve bölgesel güvenlik yaklaşımları analize tabi tutulmuştur.² Yuyan tarafından kaleme alınan makale, Hindistan ve Pakistan'ın Orta Asya ülkeleriyle olan ilişkilerini beş temel ekseninde incelemiştir: tarihsel ve kültürel ilişkiler, siyasi ve askeri ilişkiler, ekonomik ve enerji iş birliği, dini etkileşimler ve bilimsel iş birliği. Bu çalışma, iki ülkenin bölgedeki etkilerini ve rekabet dinamiklerini kapsamlı bir biçimde ortaya koymuştur.³ Roy'un analizleri, Pakistan'ın Orta Asya'daki stratejik hedeflerini ve bu hedeflere ulaşmak için izlediği politikaları değerlendirmekte; özellikle enerji güvenliği, ulaşım altyapısı ve bölgesel güvenlik alanlarındaki Hindistan ile olan rekabeti ayrıntılı olarak ele almaktadır.⁴ Almatovna'nın çalışması 1990-2019 döneminde Hindistan ve Pakistan arasındaki rekabetin Orta Asya üzerindeki etkilerini inceleyerek, her iki ülkenin stratejik hedeflerini, enerji güvenliği politikalarını ve bölgesel güvenlik yaklaşımlarını karşılaştırmalı bir çerçevede sunmaktadır.⁵ Söz konusu bu çalışmada ise Hindistan ve Pakistan'ın Orta Asya stratejileri güncel jeopolitik ve ekonomik bağlamda yeniden değerlendirilmektedir. Önceki çalışmalardan farklı olarak bu makalede hem enerji hem de ulaşım ve lojistik altyapı stratejileri bütüncül bir perspektifle ele alınarak iki ülkenin rekabet ve iş birliği alanları eşzamanlı olarak analiz edilmiştir. Böylece çalışma, Hindistan-Pakistan rekabetinin Orta Asya'daki çok boyutlu etkilerini güncel örnekler ve projeler üzerinden ortaya koyarak literatüre özgün bir katkı sağlamayı hedeflemiştir.

Teorik Çerçeve

Bu çalışmanın teorik çerçevesi, uluslararası ilişkiler disiplininin temel yaklaşımlarından biri olan klasik realizm kuramına dayanmaktadır. Klasik realizm, uluslararası ilişkileri anarşik bir sistem içerisinde işleyen sürekli bir güç mücadelesi olarak değerlendirmektedir.⁶ Bu perspektife göre, uluslararası sistemde temel aktörler egemen devletlerdir ve bu aktörlerin başlıca amacı hayatta kalmak, güvenliğini sağlamak ve güç elde etmektir. Devletler, rasyonel çıkar

2 Makarevich, G. G., and Shchedrov, I. YU. "İndiya i Pakistan v Tsentralnoy Azii: Istoki, evolyutsiya i perspektivy otnosheni", *Vostok (Oriens)*, № 4 (2025), cc.101-113.

3 Yuyan, Z. "Relations of India and Pakistan with Central Asian Countries from the Perspective of Shanghai Cooperation Organization", *JGPG*, No 9 (2020), pp.105-116.

4 Roy, M. S. "Pakistan's strategies in Central Asia", *Strategic Analysis*, Vol 30, No 4 (2006), pp.798-833.

5 Almatovna, T. R. "Central Asian Factor in India-Pakistan Competition (1990-2019)", *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, Vol 24, No 1 (2020), pp. 292-307.

6 Düzgün, D. M. "Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı 47 (2020), s.63.

hesapları temelinde dış politika geliştirmekte ve ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir.⁷ Söz konusu yapı, devletler arasında kaçınılmaz bir güç rekabeti ve sıfır toplamlı bir oyun anlayışı oluşturmaktadır⁸ ki bu bağlamda bir devletin kazancı, bir diğerinin kaybı anlamına gelmektedir.

Çalışmanın konusu olan Hindistan ve Pakistan'ın Orta Asya politikaları, yalnızca ekonomik ya da diplomatik girişimlerle sınırlı değildir. Bu politikalar, özünde jeopolitik pozisyonlarını güçlendirme, rakibin bölgedeki etkisini sınırlama ve bölgesel güç dengesinde üstünlük kurma çabalarının birer yansımasıdır. Klasik realizmin öngördüğü şekliyle, bu durum bölgesel düzlemde sürdürülen rekabetçi bir dış politika davranışı olarak okunabilmektedir. Klasik realizmin önemli yapı taşlarından biri olan güç dengesi anlayışı, uluslararası sistemde istikrarın sağlanabilmesi, rakiplerde korku ve şüphe oluşturulması açısından belirleyici unsur olarak kabul edilmektedir.⁹ Hindistan ve Pakistan'ın Orta Asya'ya yönelik stratejik hamleleri de bu güç dengesi arayışıyla doğru- dan ilişkilidir. Her iki aktör, Orta Asya'daki mevcudiyetini artırmayı yalnızca kendi stratejik çıkarlarını genişletme aracı olarak değil, aynı zamanda rakibin manevra alanını daraltma yolu olarak görmektedir. Bu yönüyle söz konusu rekabet, klasik realizmin merkezinde yer alan güvenlik ikilemi ve tehdit algısının güncel bir yansımasıdır.

Ayrıca klasik realizm, devletlerin dış politika tercihlerini sadece rasyonel çıkar hesaplarıyla değil, aynı zamanda tarihsel hafıza ve güvenlik kültürüyle de şekillendirdiğini öne sürmektedir.¹⁰ Bu kapsamda Hindistan ve Pakistan arasında uzun süredir devam eden tarihsel rekabetin Orta Asya sahasına taşınması, her iki devletin güvenlik algılamalarının ve stratejik reflekslerinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla her iki aktörün bölgeye yönelik girişimleri, yalnızca enerji kaynaklarına ulaşma arzusu değil, aynı zamanda bölgesel liderlik, prestij kazanımı ve jeopolitik görünürlük (stratejik üstünlük) sağlama çabasının da bir ürünüdür.

Orta Asya'nın uluslararası sistemdeki merkezi rolü, yalnızca klasik realizm perspektifiyle değil, jeopolitik kuramlar ışığında da açıklanabilir. Bu noktada,

7 Navari, C. "Hans Morgenthau and the National Interest", *Ethics & International Affairs*, Vol 30, No 1 (2016), p. 49.

8 Zhengyu, W. "Classical Geopolitics, Realism and the Balance of Power Theory", *Journal of Strategic Studies*, Vol 41, No 6 (2018), p.791.

9 Lobell, S. E. "Realism, Balance of Power, and Power Transitions", in *Accommodating Rising Powers: Past, Present, and Future*, (Ed. T. V. Paul), Cambridge University Press, 2016, pp.47-48.

10 Citati, D. "The State Security between Geopolitical Realism and Historical Tradition", *Security Dimensions International & National Studies*, No 12 (2014), pp.201-204.

Halford Mackinder'in 1904 yılında ortaya koyduğu Kalpgâh (*Heartland*) teorisi, bölgenin stratejik değerini anlamak açısından önemli bir analitik araç sunmaktadır. Mackinder, yeryüzünü işlevsel alanlara ayırarak "Dünya Adası" (*World Island*), "Çevre Adalar" ve bu bağlamda "Pivot Alan" (daha sonra *Heartland* olarak adlandırılmıştır) ile "İç Hilal" (*Rimland*) kavramlarını geliştirmiştir. *Heartland*, büyük oranda karasal bir bölge olup Rusya, Doğu Avrupa ve Orta Asya'yı kapsamaktadır.¹¹ Mackinder'a göre tarihsel güç mücadelelerinin merkezi bu bölgedir. Çünkü bu alan, deniz gücünden korunduğundan sanayi ve askeri kapasite açısından üstünlük kurma potansiyeline sahiptir. Ona göre "Doğu Avrupa'ya hükmeden, Heartland'a hükmeder; Heartland'a hükmeden, Dünya Adası'na; dolayısıyla dünyaya hükmeder."¹² Bu yaklaşım, kara hâkimiyetine dayalı klasik jeopolitik anlayışın temel taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Orta Asya, Avrasya kara parçasının merkezinde yer alması hasebiyle bu bağlamda küresel ölçekte stratejik üstünlük sağlamak isteyen devletler için jeopolitik bir kilit alan niteliğindedir.¹³ Buradan hareketle Hindistan ve Pakistan'ın Orta Asya'ya yönelimleri yalnızca bölgesel düzeyde anlam taşımamakta; aynı zamanda bu yönelimler, küresel güç hiyerarşisinde avantaj sağlama çabası olarak okunmaktadır. Ancak söz konusu iki devletin bölgeye yönelik stratejik tercihleri, klasik realizmin güç rekabeti ve dengeleme davranışı varsayımları ile değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır. Yani, Hindistan'ın bölgeye yaklaşımı klasik realizmin öngördüğü "çevreleme" ve "denge kurma" stratejisinin somut bir tezahürüken; Pakistan bu teoride önemli yere sahip olan "ittifaklar yoluyla güç projeksiyonu" ilkesine örnek teşkil etmektedir.

Orta Asya'nın jeopolitik önemi

Bir bölgenin ya da devletin jeopolitik önemi, onun coğrafi konumunun uluslararası siyasette sağladığı stratejik etkisiyle ölçülmektedir. Özellikle 19. yüzyıl sonlarından itibaren stratejik önem kavramı, küresel güç dengelerinin şekillenmesinde belirleyici bir söylem haline gelmiştir. Bu bağlamda, Avrasya kıtası içinde yer alan Orta Asya hem tarihsel süreçte hem de günümüzde büyük güçlerin rekabet alanı olarak öne çıkmaktadır.

11 Mackinder, H. "The Round World and the Winning of the Peace", *Foreign Affairs*, Vol 21, No 4 (1943), pp.595-605.

12 Mackinder, H. *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction* [1919], Penguin Books, Suffolk, 1944, p. 144.

13 Arreya, H.G. "Central Asia's Role in the Heartland, 30 Years after the Dissolution of the Soviet Union", *Center for Global Affairs & Strategic Studies Working Paper*, No 2 (2021), p.8.

Tarih boyunca Orta Asya'nın coğrafi sınırları farklı uygarlıklar tarafından değişik biçimlerde tanımlanmıştır. Antik Yunan ve Roma dönemlerinde bölge, Amu Derya'nın ötesi anlamına gelen Transoksiyanya olarak adlandırılmıştır.¹⁴ Araplar ise bu alanı, Seyhun (*Syr Derya*) ve Ceyhun (*Amu Derya*) nehirleri arasındaki topraklar olarak görmüşlerdir. Çin kaynaklarında Büyük Çin Seddi'nin batısı, Hindistan bağlamında ise Himalayalar ve Hindukuş'un kuzeyindeki alanlar olarak tanımlanan bu bölge, İran geleneğinde Pamirler ile Ural Dağları arasındaki coğrafya olarak kabul edilmiştir.¹⁵ Sovyetler Birliği Kazakistan'ı bu tanımın dışında tutarak onu Rusya ve Sibirya ile özdeşleştirmiş,¹⁶ günümüzde ise Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kurumlar, Orta Asya'yı Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan oluşan bir bölge olarak ele almıştır.

Hakkında farklı tanımlamaların yapıldığı Orta Asya aynı zamanda tarihsel olarak büyük güçlerin mücadele alanı olmuş, bu bağlamda birçok kez el değiştirmiştir. 19. yüzyılda Büyük Britanya ile Çarlık Rusya'sı arasında geçen ve "Büyük Oyun" (*Great Game*) olarak adlandırılan jeopolitik rekabetin odak noktasında yer alan bu coğrafyada söz konusu süreçte Afganistan bir tampon devlet olarak ortaya çıkmıştır. 1980'li yıllarda bölge, bu kez ABD-Suudi Arabistan-Pakistan üçlüsünün, Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttüğü vekâlet savaşının merkezine dönüşmüştür. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından başlayan ve 2021'de ABD'nin Afganistan'dan çekilmesiyle sonlanan süreçte de Orta Asya, yeni bir jeopolitik evreye girmiş; günümüzde ise Taliban'ın yeniden güç kazanması ve Ukrayna'daki savaş, bölgedeki büyük güç rekabetini daha da derinleştirmiştir.¹⁷ Bu nedenledir ki Amerikalı stratejik analist Owen Lattimore, Urumçi çevresindeki 1000 deniz mili çapındaki alanı "dünyanın yeni jeopolitik merkezi" olarak tanımlayarak Orta Asya'yı ön plana çıkarmıştır.¹⁸

Bu bölge, Çin, Rusya, Türkiye, Hindistan ve Pakistan gibi küresel ve bölgesel aktörlerin siyasi etki alanlarının kesiştiği karmaşık bir coğrafyadır. Bu çarpışan etki alanları, Orta Asya'nın sadece bir geçiş bölgesi¹⁹ değil, aynı zamanda

14 Rahul, R. *Struggle for Central Asia*, Vikas Publications, New Delhi, 1982, pp.8-10.

15 Badan, P. *Dynamics of political developments in Central Asia*, Lancer Publication, New Delhi, 2001, pp.21-25.

16 Rahul, p.5.

17 Sharma, B. K. "Geopolitics in Central Asia", *Indian Foreign Affairs Journal*, Vol 16, No 4 (2021), p.322.

18 Rowe W. T., and Lattimore, O. "Asia, and Comparative History", *The Journal of Asian Studies*, Vol 66, No 3 (2007), pp. 759-786.

19 Rauaf, A. Ghan, and Hassan Shah, S.A. "Strategic Importance of Gawadar Port in Central Asia", *Research Mosaic (RM)*, Vol 1, No 1 (2021), p.2.

küresel düzeyde stratejik kararların verildiği bir merkez olmasını sağlamıştır. Bölgenin stratejik öneminin temelinde, yalnızca konumu değil, aynı zamanda zengin doğal kaynak rezervleri de yer almaktadır. Orta Asya hidrokarbonlar, uranyum, nadir toprak elementleri ve hidroelektrik potansiyeli bakımından oldukça zengindir.²⁰ Bu kaynaklar, bölgeyi yalnızca ekonomik açıdan değil, aynı zamanda enerji güvenliği açısından da küresel sistemin vazgeçilmez bir parçası haline getirmektedir. Jeopolitik düzlemde ise Orta Asya, Avrasya'nın merkezinde yer alarak Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ekseninde bir bağlantı köprüsü işlevi görmektedir.²¹

Netice itibarıyla Orta Asya tarih boyunca fethedilen, bölünen ve yeniden şekillendirilen bir bölge olmasına rağmen, günümüzde sahip olduğu kaynaklar, stratejik konumu ve bağlantısal rolü nedeniyle uluslararası sistemde yeniden merkezi bir konuma yükselmiştir. Bu nedenle zamanında farklı bölgelerin tanımlanması için kullanılan Avrasya kıtasının "kalbi" unvanı günümüzde sıkça Orta Asya için kullanılmaktadır. Bu metaforik ifade, söz konusu bölgelerin jeopolitik merkeziliğini ve stratejik önemini vurgulamak amacıyla gündeme gelmiştir. Ayrıca Avrasya kıtasının sosyo-ekonomik yapısında yaşanan dönüşümler de bu "kalpgâh" anlayışını yeniden şekillendirmiştir.²²

Bölgesel bağlantısallığın merkezinde yer alan²³ ve Af-Pak bölgesinden çıkan radikalizm dalgasının yayılmasına karşı bir tampon görevi gören Orta Asya'da özellikle 20. yüzyıldan itibaren Pakistan ve Hindistan'ın da ön plana çıkmaya çalışan aktörler arasında yer aldığı gözlemlenmektedir.²⁴ Pakistan için Orta Asya'nın jeopolitik önemi doğrudan coğrafi yakınlık ve stratejik derinlik ile bağlantılıdır. Orta Asya ülkelerinin çoğu kara ile çevrildiğinden denize doğrudan çıkışları bulunmamaktadır. Bu bağlamda Pakistan, Karadeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu arasındaki geçişte Orta Asya'nın dış dünyaya açılacağı en kısa, güvenli ve ekonomik güzergâhı sunmaktadır. Bu durum, Pakistan'ı Orta Asya için stratejik bir transit ülke haline getirmekte, aynı zamanda Pakistan için de enerji kaynaklarını çeşitlendirme açısından farklı olanaklar

20 Dar, S. S. "Strategic Significance of Central Asia in 21st Century", *The Journal of Central Asian Studies*, No 21 (2014), p. 64.

21 Olga, O., and Thmos, S.S. *Faultlines of Conflict in Central Asia and South Caucasus Implications for the US Army*, RAND Corporations, Monica, 2003, p. 185.

22 Belokrenitsky, V. "Central Asia in the New Eurasian Geopolitics: Implications for Pakistan and Russia", *Pakistan Horizon*, Vol 48, No 3 (1995), p.29.

23 Dar, p.62.

24 Bhat, M. A. "The strategic cooperation among India, Pakistan, Iran and Central Asia and its Implications upon Regional Stability", *The Journal of Iranian Studies*, Vol 2, No 1 (2018), p.46.

ortaya çıkarmaktadır.²⁵ Özellikle Gwadar Limanı ve CPEC gibi girişimler, yalnızca Çin değil, aynı zamanda Orta Asya ülkeleri için de alternatif bir lojistik ve enerji koridoru işlevi görmektedir. Aynı zamanda Pakistan bölgeyle tarihsel, dini ve kültürel bağlarını da kullanarak diplomatik nüfuzunu artırmayı hedeflemektedir. Özellikle İslamî kimlik ortaklığı, Pakistan'ın bölgeyle ilişkilerinde yumuşak güç unsuru olarak öne çıkmaktadır.²⁶ Bunun yanı sıra Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (*TAPI*) boru hattı ve CASA-1000 enerji projesi, Pakistan'ın enerji açığını kapatmakla kalmamakta, Orta Asya'yla ekonomik entegrasyonunu güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Ancak Pakistan açısından Afganistan faktörü hem bir fırsat hem de bir kırılganlık alanıdır. Zira Afganistan'da yaşanan güvenlik sorunları, bölgesel enerji ve ticaret koridorlarının istikrarını doğrudan etkilemektedir. Buna rağmen Pakistan, Afganistan üzerinden Orta Asya'ya erişimi stratejik bir öncelik olarak değerlendirmektedir.

Hindistan ile Orta Asya devletleri arasında doğrudan kara bağlantısı bulunmamasına rağmen, bu devletin "*Kuzeye Bak*" (*Look North*) stratejik politikası çerçevesinde Orta Asya'yı öncelikli bir dış politika alanı haline getirmesinin temel nedenleri; bölgenin enerji kaynaklarına erişim isteği, Pakistan'ın etkisini sınırlandırma ve Orta Asya'daki dış aktörler arası ilişkilerde etkin bir güç olarak konumlanma hedefinden kaynaklanmaktadır.²⁷ Bu açıdan Hindistan'ın uzun vadeli enerji güvenliği ve dengeleme politikası ekseninde Orta Asya vazgeçilmez bir bölgedir. Ancak bu devletin bölgeyle doğrudan kara bağlantısının bulunmaması, jeopolitik dezavantaj yaratmakta ve bu erişim sorununu Çabahar Limanı ve Uluslararası Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru (*INSTC*) gibi projelerle aşmaya çalışmaktadır. Ayrıca Hindistan, Orta Asya devletleriyle tarihsel bağlarını yumuşak güç aracı olarak kullanmakta ve ortak tarihsel miras gibi unsurları dış politikasında araçsallaştırmaktadır.

Sonuç olarak Hindistan ve Pakistan, Orta Asya'yı kendi dış politika vizyonlarında stratejik bir uzanım alanı olarak görmekte, ancak bu bölgeye erişim, her iki ülkenin jeopolitik konumuna ve ittifak yapılarına göre şekillenmektedir. Hindistan daha çok deniz temelli dolaylı bir strateji izlerken; Pakistan, coğra-

²⁵ Bhat, p. 49.

²⁶ Naeem, S. "Pakistan's Engagement in Central Asia: Foreign Policy Priorities, Challenges, and Strategic Outlook", 30.05.2025, <https://top-center.org/en/analytcs/3762/pakistans-engagement-in-central-asia-foreign-policy-priorities-challenges-and-strategic-outlook>, Erişim tarihi: 20.12.2025.

²⁷ Joshi, N. "Reconnecting India and Central Asia Emerging Security and Economic Dimensions", *A Joint Transatlantic Research and Policy Center Report*, (2010), pp.30-31.

fi yakınlık ve kara bağlantıları üzerinden doğrudan etki kurma çabasıdır. Çin'in artan nüfuzu, Rusya'nın tarihsel etkisi ve Batı'nın bölgedeki çıkarları göz önüne alındığında, Orta Asya uzun bir süre daha Güney Asya'daki bu iki bölgesel gücün rekabet alanı olmayı sürdürecektir.

Pakistan'ın Orta Asya Politikası: İslamabad'ın Stratejik Açılımı

Pakistan-Orta Asya ilişkileri tarihsel, kültürel ve jeopolitik faktörler çerçevesinde şekillenmiştir. Tarihsel olarak Gazneli Mahmud ve diğer Türk kökenli liderlerin bölgeyle siyasi bağlantıları bu ilişkiyi pekiştirmiştir.²⁸ Ayrıca etnik ve kültürel bağlar da önem arz etmektedir ki Peştun, Tacik ve Özbek nüfus, Pakistan ile Orta Asya arasında süreklilik ve çift yönlü etnik bağlantılar oluşturmakta, bu da Pakistan'ı bölgeye doğal olarak entegre etmektedir.²⁹ Bununla birlikte, İndus Vadisi ile Orta Asya arasındaki dağlar ve çöller gibi coğrafi engeller, tarih boyunca etkileşimi sınırlasa da günümüzde teknolojik gelişmeler ve hava ulaşımı, bu mesafeleri önemli ölçüde azaltarak iki bölge arasındaki erişilebilirliği artırmıştır.³⁰

Ancak yukarıda vurgulanan etkenlerin ötesinde Pakistan'la Orta Asya arasındaki ikili ve çok taraflı ilişkileri önemli kılan jeopolitik nedenlerdir. Bu kapsamda Orta Asya'nın sahip olduğu doğal kaynaklar, Pakistan'ın üç taraftan rakip devletlerle çevrili olması ve İslamabad'ın çıkarlarına ve güvenliğine sürekli bir tehdit oluşturan Hindistan'ın bölgedeki artan etkisine karşı koyacak bir denge unsurunun oluşturulması ön plana çıkmaktadır.³¹ Buradan hareketle Pakistan bölgeyle ilişkileri erken zamanda pekiştirmeye gayret göstermiş ve ekonomik alanda etkileşimini artırmak için daha Kasım 1991 gibi erken tarihte adım atarak Ekonomik İşlerden Sorumlu Devlet Bakanı Sardar Asif Ali başkanlığında üst düzey bir hükümet heyeti bölgedeki her başkenti ziyaret etmek üzere Orta Asya'ya gönderilmiştir.³² Akabinde politik hamle yapılmış ve 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını yeniden kazanan Orta Asya Cumhuriyetlerini Türkiye'den sonra tanıyan ikinci devlet Pakistan

28 Malik, H. *Moslem nationalism in India and Pakistan*, People's Publishing House, Lahore, 1980, pp. 9-11.

29 Haghpanahi, J., Mohammadi, S., Khoubpour, J. M., and Mokarrampour, M. B. "Developments in the Situation of Tajiks in Uzbekistan and the Security Approach of the Karimov and Mirziyoyev Administrations towards Them", *Journal of Iran and Central Eurasia Studies*, Vol 3, No 1 (2020), p. 80.

30 Akhtar, S. "Strategic significance of Central Asia", *Pakistan Horizon*, Vol 45, No 3 (1992), pp.49-50.

31 Khan, H.U., Rehman, A.U., and Niaz, Z. "Political interests of Pakistan in Central Asia: An Analysis", *Biannual Research Journal Grassroots*, Vol 57, No 2 (2023), p.2.

32 Grare, F. "Pakistan and Central Asia: Strategic Considerations Versus Economic Opportunities", *World Affairs: The Journal of International Issues*, Vol 2, No 4 (1998), p.107.

olmuştur.³³ Buradan anlaşıldığı üzere İslamabad, dış politikada resmî olarak tarafsız bir tutum sergilediğini söylese de bölgedeki değişen jeopolitik dengeler ve Hindistan'ın artan etkisi karşısında Orta Asya'ya daha da yaklaşma stratejisini benimsemiştir. Bu stratejinin ise Hindistan'ın Orta Asya ülkelerini Pakistan karşıtı faaliyetlerde üs olarak kullanmasına izin vermemeye ikna etmesi ve buradaki siyasi ve ekonomik varlığını artırmak gibi hedeflere hizmet etmesi planlanmıştır. Yani, geçmişte çok katmanlı hegemonyayı hedefleyen Pakistan, günümüzde daha çok Hindistan'ın bölgesel faaliyetlerde kendisini çevreleme etkisini dengeleme üzerine bir strateji geliştirmektedir.³⁴

Bu çerçevede Pakistan “stratejik derinlik” yaklaşımının askeri alandan ziyade siyasi ve ekonomik temelde geliştirilmesinden yanadır.³⁵ Jeostratejik bölgesel derinlik veya nüfuz anlamına gelen stratejik derinlik³⁶, farklı alanlarında ortak çıkarlara sahip ülkelerle yapılan anlaşmalar ve iş birlikleriyle şekillenmektedir. Pakistan'ın bu yaklaşımı, ittifaklar ve diplomatik angajmanlar yoluyla bölgesel istikrar arayışını yansıtmaktadır. İslamabad'ın stratejik önceliği, egemenliğini koruyarak güvenliğini sağlarken siyasal ve ekonomik derinlik kazanmaktır. Bu doğrultuda Pakistan, Orta Asya ile siyasi ve ekonomik iş birliğini güçlendirmeye yönelik girişimlerde bulunmuş, bölgesel örgütlerde Orta Asya devletlerinin rolünü desteklemiş ve enerji iletim hatları ile altyapı projeleri geliştirerek bölgesel entegrasyonu³⁷ teşvik etmeyi hedeflemiştir.

Buradan hareketle Pakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından jeoekonomik anlamda ciddi yapısal sorunlar yaşayan Orta Asya ülkelerinin coğrafi olarak tam denize çıkışlarının bulunmaması³⁸ durumunu kendi lehine dönüştürmeye çalışmış ve *CPEC*, *Gwadar Derin Deniz Limanı*, *Trans-Afgan demiryolu*, *TAPI doğalgaz boru hattı* ve *CASA-1000* enerji projesi gibi stratejik girişimlerle söz konusu bölge için yeni ekonomik olanaklar ve küresel altyapı ağlarına entegrasyon fırsatlarını gündeme getirmeye başlamıştır. Aynı zaman-

33 Khan, H. U., and Zhen, Y. "Historical Overview of Pakistan-Central Asian Republics Relations", *Research Journal of Social Sciences*, Vol 20, No 20 (2022), p.2.

34 Alperen, Ü. "Çin'in Keşmir Politikası: Pakistan ve Hindistan Arasında Dengeli Tarafsızlık", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 22, Sayı 54(2024), s.2428.

35 Amaç, bölgedeki ülkelerle dostane ve çok boyutlu ilişkiler kurarak, Hindistan'ın yayımlacı politikalarına karşı dolaylı bir caydırıcılık geliştirmektir.

36 Parkes, A. "Considered Chaos: Revisiting Pakistan's 'Strategic Depth' in Afghanistan", *Strategic Analysis*, (2019), p. 2.

37 Riggirozzi, P. "Regional Integration and Welfare: Framing and Advocating Pro-Poor Norms through Southern Regionalisms", *New Political Economy*, Vol 22, No 6 (2017), p. 661.

38 Khetran, M. S. "Economic Connectivity: Pakistan, China, West Asia and Central Asia", *Strategic Studies*, Vol 36, No 4 (2016), p. 66.

da bu durum, Orta Asya'nın kaynak zenginliğini daha etkin kullanabilmesi açısından söz konusu bölge ülkelerine önemli bir açılım sunmuştur. Bu nedenle adı geçen projelere kısaca değinilmesi yerinde olacaktır.

CPEC, Güney ve Orta Asya arasında ticari entegrasyonu güçlendirmeyi hedefleyen stratejik bir girişimdir. İlk aşamada güneş, rüzgâr, termal ve hidroelektrik kaynaklara dayalı 17.000 MW kapasiteli enerji projeleri için yaklaşık 46 milyar dolarlık yatırım planlanmıştır.³⁹ *CPEC*, Çin'in İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ile entegre olduğundan bu ülkeyi Orta Asya üzerinden Avrupa'ya bağlamayı amaçlayan küresel ticaret stratejisinin önemli bir bileşeni olarak görülmektedir. Projenin ikinci aşaması, Karaçi-Lahor-Peşaver hattını kapsayan 1.872 km'lik ML-1 demiryolu hattının modernizasyonu için 8,17 milyar dolarlık yatırım öngörmektedir.⁴⁰ Üçüncü aşamada Çin'e 40 yıllığına kiralananan Gwadar Limanı'nın lojistik merkez olarak geliştirilmesi, dördüncü aşamada ise özel ekonomik bölgelerin kurulması ve Çinli sanayi kollarının Pakistan'a taşınması planlanmaktadır. Bu kapsamlı yaklaşım, yalnızca ekonomik iş birliğini değil, aynı zamanda Çin-Pakistan-Orta Asya ilişkilerinde siyasi ve jeostratejik bütünleşmeyi de teşvik etme potansiyeline sahiptir.

Buradan anlaşıldığı üzere *CPEC* sadece Pakistan ve Çin'e fayda sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan'ın mallarını daha kolay taşımaları ve bölgesel ve küresel pazarlarda rekabet gücü kazanmaları için stratejik bir fırsat sunacaktır.⁴¹ Nitekim *CPEC*, Çin'e doğrudan sınırı olan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın yanı sıra Özbekistan ve Türkmenistan'ı da güzergaha bağlayarak Pakistan'dan Orta Asya'ya giden tüm yolların Kabil veya Wakhan şeridinden geçtiği yönündeki geleneksel algıyı ortadan kaldıracak alternatif bir çözüm üretmektedir. Bu da Pakistan'ın da benzer şekilde, Afganistan üzerinden Orta Asya'nın zengin doğal kaynaklarına ve ticaret potansiyeline erişmesini kolaylaştıracaktır.⁴² Söz konusu projeyi değerlendiren Fuad Shahbazov'a göre, coğrafi konumları ve kalkınma ihtiyaçları doğrultusunda Orta Asya ülkeleri giderek artan şekilde

39 Gökten, K. "Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ve Yeni Güney Asya Jeopolitiği", *Fiscaeconomia*, Cilt 3, Sayı 1 (2019), ss.167-168.

40 Javaid, U. "Assessing CPEC: Potential Threats and Prospects", *Pakistan Economic and Social Review*, Vol 53, No 2 (2016), p. 258.

41 Ullah, W., Khan, M. I., Mahsud, M. I., Khan, I. U., Khurshid, A., and Rasool, S. "CPEC as a Potential Strategic Game-Changer in Regional and Global Geopolitics: A Critical Analysis of Security Challenges for Pakistan", *Ilkogretim Online-Elementary Education Online*, Vol 20, No 3, (2021), p.3158.

42 Ahmed, W. "CPEC to Provide Impetus to Pak-CARs Relations", 30.05.2018. <https://www.thenews.com.pk/print/323064-cpec-to-provide-impetus-to-pak-cars-relations>. Erişim tarihi::19.11.2025.

Pakistan, Çin, Hindistan ve Batı Asya ülkeleri gibi bölgesel pazarlara erişim arayışına girmiştir.⁴³ Bu bağlamda, *CPEC*, beş Orta Asya ülkesi için bu pazarlara açılma ve rekabet gücü kazanma açısından stratejik bir fırsat sunmaktadır.

Pakistan'ın en büyük eyaleti Belucistan'ın güneybatısında yer alan *Gwadar Limanı*, *CPEC* kapsamında yürütülen projeler sayesinde küçük bir balıkçı kasabasından küresel öneme sahip bir liman kentine dönüşmüştür. Mart 2002'de başlanan liman inşaatının ilk aşaması 2006'da tamamlanmış ve 2007'de açılmıştır. Ancak Singapur Liman İdaresi'nin işletmedeki başarısızlığı nedeniyle, 2013'te proje Çin devlet destekli *China Overseas Port Holding Company*'ye devredilmiştir.⁴⁴ *Gwadar*'ın stratejik konumu, Pakistan'ı Güney Asya, Orta Asya, İran ve Çin ile doğrudan bağlantılı hâle getirerek bölgesel ticaret ve enerji taşımacılığında yeni fırsatlar yaratmaktadır. Limanın tam kapasitede faaliyete geçmesiyle, geleneksel olarak Dubai ve Çabahar'ın hâkimiyetinde olan bölgesel ticaret ağlarının yeniden şekillenmesi beklenmektedir. Özellikle Çin'in Hint Okyanusu'na doğrudan erişimi, ekonomik ve askerî açıdan ABD ve Hindistan'ın artan etkisine karşı stratejik bir denge unsuru oluşturmaktadır. Ayrıca *Gwadar*, Orta Asya devletlerinin ticari ve enerji potansiyelini küresel pazarlara ulaştırabilecek alternatif bir koridor niteliğindedir. Özbekistan ve Tacikistan'ın transit ticaret kapasitesinin bu liman üzerinden artması hem bölgesel ekonomik entegrasyonu güçlendirebilir hem de uzun vadede *Gwadar*'ı enerji lojistiğinde stratejik bir merkez hâline getirebilir.⁴⁵

Trans-Afgan Ulaştırma Koridoru'nun ilk etapta Basra Körfezi'ndeki limanlara ulaşım sağlamak amacıyla oluşturulması hedeflenmiştir. Bu kapsamda, söz konusu koridorun temelleri 18 Haziran 2003 tarihinde, Özbekistan, Afganistan ve İran devlet başkanlarının Tahran'da imzaladığı "Uluslararası Trans-Afgan Ulaştırma Koridorunun Kurulmasına İlişkin Anlaşma" ile atılmıştır. Koridor dört ana güzergâhı kapsamaktadır: Termez-Herat-Sangan demiryolu; Taşkent-Herat-Çabahar hattı; Taşkent-Herat-Sangan-Bender Abbas hattı ve Taşkent-Herat-Bazergan demiryolu güzergâhları.⁴⁶ Bu hatlar aracılığıyla

43 Shahbazov, F. "Will the China-Pakistan Economic Corridor be a Gateway to Central Asia?", 25.05.2017. <https://thediplomat.com/2017/05/will-the-china-pakistan-economic-corridor-be-a-gateway-to-central-asia/>. Erişim tarihi: 19.11.2025.

44 Khetran, M. S., and Khalid, M. H. "The China-Pakistan Economic Corridor: Gateway to Central Asia", *China Quarterly of International Strategic Studies*, Vol 5, No 3 (2019), pp.464-465.

45 Rauaf, A., Ghan, A., and Hassan Shah, S. A., p.8.

46 Rakhimov, M. "Internal and External Dynamics of Regional Cooperation in Central Asia", *Journal of Eurasian Studies*, Vol 1, No 2, (2010), p.98.

Özbekistan'ın transit ticareti dört aşamada gerçekleşecektir. İlk aşamada Afgan pazarlarına, ikinci ve üçüncü aşamalarda İran'ın güney limanlarına, dördüncü aşamada ise Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına ulaşım sağlanması planlanmaktadır. Ancak daha sonra İran'a uygulanan ekonomik yaptırımlar ve Çin-Pakistan demiryolunun Bir Kuşak Bir Yol girişimi üzerinden projelendirilmesi nedeniyle Özbekistan Körfez stratejisi yerine yeni Güney stratejisine odaklanmaya karar vermiştir. Tüm bunlara rağmen Trans Afgan Demiryolu Özbekistan için Afganistan'a açılan bir kapı niteliğindedir ve Pakistan üzerinden deniz limanlarına erişim için potansiyel bir güzergâh olarak hizmet vermektedir. Orta Asya bölgesine yakın olan limanların Afganistan topraklarından geçtiği bilinmektedir. Bu nedenle Trans-Afgan ulaşım koridorunun faaliyete geçmesi Özbekistan için stratejik önem taşımaktadır. Özbekistan'ın Afganistan üzerinden deniz limanlarına erişimi, Karadeniz ve Baltık Denizi limanlarından yaklaşık iki ila üç kat, Pasifik Okyanusu limanlarından ise yaklaşık beş kat daha kısadır.⁴⁷ Uluslararası trans-Afgan koridorunun açılması, Özbekistan'ın İran, Pakistan ve Hindistan limanları üzerinden dünya pazarlarına erişimi de dahil olmak üzere bölgeler arası ticaret diyalogu için bir temel oluşturacaktır.⁴⁸ Ayrıca, tüm bölgenin muazzam transit potansiyelinin hayata geçirilmesini kolaylaştıracaktır. Ancak Afganistan'daki politik kargaşa bu tür fırsatları engelleme potansiyeline sahiptir. Buna rağmen Özbekistan, Afganistan'ın ekonomik iyileşmesi için önemli destek sağlamaktadır.

TAPI Doğalgaz Boru Hattı Projesi, Orta Asya'nın zengin hidrokarbon kaynaklarını Güney Asya'nın hızla artan enerji talebiyle buluşturmayı amaçlayan bölgesel nitelikli stratejik bir enerji girişimidir. Proje kapsamında, Türkmenistan'ın Galkynyş sahasından çıkarılacak olan yıllık 33 milyar metreküp doğalgazın,⁴⁹ yaklaşık 1.800 kilometrelik bir boru hattı aracılığıyla Afganistan ve Pakistan üzerinden Hindistan'ın Fazilka kentine ulaştırılması öngörülmektedir.⁵⁰ Bu çerçevede *TAPI*, enerji arz güvenliğini sağlama, bölgesel ekonomik iş birliğini teşvik etme ve Türkmenistan'ın uzun vadeli ihracat stratejilerinde temel bir araç olarak kurgulanmıştır. Projenin ilk somut adımı taraf ülkelerce 11

47 Usarov, S. "Özbekistan -Güneydoğu Asya'nın Dış Ticari İlişkilerinin Geliştirilmesinde Yeni Ulaşım Koridorlarının Önemi (Güney Yönlere Örneği)", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, Vol 6, No 46 (2019), p.3888.

48 Usarov, p.3887.

49 Adb.org. "Regional: Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India Natural Gas Pipeline Project, Phase 3", <https://www.adb.org/projects/44463-013/main>. Erişim tarihi: 20.11.2025.

50 BusinessTurkmenistan. "Turkmenistan Interested in Speeding Up Work on TAPI Pipeline", 23.08.2022. <https://business.com.tm/post/9052/turkmenistan-interested-in-speeding-up-work-on-tapi-pipeline>. Erişim tarihi: 20.11.2025.

Aralık 2010 tarihinde imzalanan iki belgeyle atılmıştır. En önemli adımlardan biri olan *TAPI* Doğal Gaz Satış ve Alım Anlaşması (*GSPA*) ise Mayıs 2012 tarihinde imzalanmıştır. Projenin 22. oturumu 6 Ağustos 2015 tarihinde Aşkabat'ta gerçekleştirilmiş; *TAPI* Sponsorları tarafından Nisan 2016 tarihinde Yatırım Anlaşmasını imzalanmıştır.⁵¹

Bu gelişmeler, *TAPI*'nin kurumsal çerçevesinin şekillendiğini ve taraflar arası iş birliğinin belirli bir olgunluğa ulaştığını gözler önüne sermiştir.⁵² Ancak projenin inşa süreci, beklenen ivmeyi yakalayamamıştır. Afganistan'da devam eden güvenlik sorunları, özellikle Taliban, El-Kaide ve IŞİD gibi radikal unsurların faaliyetleri; bunun yanı sıra, finansal kaynak eksiklikleri ve Afganistan-Pakistan ile Pakistan-Hindistan arasındaki siyasi gerilimler, projenin ilerlemesini önemli ölçüde engellemiştir.⁵³ Uzun bir duraklama döneminin ardından 10 Eylül 2024'te, *TAPI* projesinin Serhetabad-Herat arasındaki ilk inşaat etabı Türkmenistan-Afganistan sınırında başlatılmıştır. Açılış törenine taraf ülkelerin üst düzey yetkilileri katılmış⁵⁴ ve bu adım, projenin teknik altyapısında ilerleme sağlasa da Afganistan'daki güvenlik riskleri ve Hindistan (projeden resmen çekilmemiş olmakla birlikte, bugüne kadar kesin bir katılım taahhüdü de sunmamıştır) ile Pakistan'ın belirsiz tutumları, sürecin tamamlana bilirliği ve sürdürülebilirliği konusunda soru işaretleri oluşturmuştur.⁵⁵

CASAREM girişimi kapsamında geliştirilen projeye ise resmî olarak Kırgızistan ve Tacikistan (ihracatçı) ile Afganistan ve Pakistan (ithalatçı) katılmaktadır.⁵⁶ Projenin ilk uygulama aşaması, *CASA-1000* adı altında yaklaşık 1.300 MW elektrik iletimini sağlayacak teknik altyapı ve ticaret mekanizmalarının kurulmasını hedeflemektedir. Gelecekte kapasitenin 4.000 MW'a çıkarılması öngörülmektedir.⁵⁷ Hindistan'ın projeye katılımı halinde iletim kapasitesi artırılarak maksimum düzeye çıkarılabilir. Aynı zamanda Tacikistan ve Kırgız-

51 Asian Development Bank Project. *Proposed Loan, Grant, Partial Credit Guarantee, and transaction Technical Assistance Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) Gas Pipeline Project (Phase 1)*, (52167-001), 2020, p.2.

52 Yıldırım, A. "The Idea of Transmitting Central Asian Energy through Afghanistan: TAPI Natural Gas Pipeline Project", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No 2 (2023), p. 367.

53 Akyener, O. "Değişen Türkmenistan Gaz İhracatı Politikaları ve TAPI", *Türkiye Enerji Stratejileri ve Politikaları Araştırma Merkezi (TESPAM)*, 2016, s. 4.

54 Stagg, I. "Afghanistan Begins Work on TAPI Pipeline", 13.09.2024. <https://www.worldpipelines.com/project-news/13092024/afghanistan-begins-work-on-tapi-pipeline/>. Erişim tarihi: 21.11.2025.

55 Fazl-E-Haider, S. "TAPI Pipeline to Remain Failure without India and Pakistan's Participation", 26.06.2025. <https://jamestown.org/tapi-pipeline-to-remain-failure-without-india-and-pakistans-participation/>. Erişim tarihi: 21.11.2025.

56 Abbas, Z., Kalim, I., and Malik, M. S. "CASA-1000: Its Potential for Regional Trade and Development", *Global Political Review*, Vol 4, No 3 (2019), p. 39-48.

57 "CASA-1000: Central Asia Transmission and Trade Project", *European Investment Bank Report*, E4351, V2, (2013), p.6.

istan'ın kış aylarındaki enerji açığını karşılanırken; Pakistan ve Afganistan'ın yaz aylarındaki talebi karşılanarak fosil yakıtlara olan bağımlılık azaltılabilir. Bu bağlamda proje, yalnızca bölgesel enerji transferini kolaylaştırmakla sınırlı olmadığından, Orta ve Güney Asya arasında kurumsal iş birliği ve ekonomik bütünleşmeyi destekleme potansiyeline sahiptir.⁵⁸

Hindistan'ın Orta Asya Politikası: Yeni Delhi'nin Stratejik Açılımı

Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya güvenlik mimarisi, uluslararası sistemdeki yapısal dönüşümlerden doğrudan etkilenmiştir. Tek kutuplu düzenin çözülmesi ve küresel ve bölgesel düzeylerde güç dengelerinin yeniden şekillenmesi, bölge ülkelerinin siyasi istikrarına yönelik hem iç hem de dış tehditlerin artmasına yol açmış; devlet dışı güvenlik tehditlerinin yoğunlaştığı, jeopolitik rekabetin keskinleştiği bir ortam doğmuştur. Bu süreç, hem geleneksel aktörlerin rollerinde dönüşüm yaratmış hem de yeni aktörlerin bölgesel sistemde etkili olmaya başlamasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Hindistan'ın Orta Asya'daki varlığı giderek artan görece "yeni" bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Bunda Orta Asya ülkelerinin yalnızca geleneksel ortakları (Rusya, Çin) veya ABD gibi uzun süredir bölgede varlık gösteren güçlerle değil, aynı zamanda Hindistan gibi yeni aktörlerle de stratejik ortaklıklar geliştirmek istemesinin büyük etkisi olmuştur.

Hindistan'ın Orta Asya'ya yönelik ilgisi Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından somutlaşmıştır. Yeni Delhi, 1990'ların başında Orta Asya'da iki taraflılığa dayanan "Kuzeye Bak"⁵⁹ stratejisini ilan ederek bu bölgenin bölgesel ve küresel süreçlere siyasi, ekonomik ve lojistik olarak eklenmesinde etkin bir rol üstlenme niyetini ortaya koymuş ve bu bağlamda, Hindistan yönetimi bağımsızlığına kavuşan Orta Asya devletleriyle siyasi diyalog başlatmış, tarihsel ve kültürel bağları vurgulayan bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu bağlamda 1993'te Başbakan P. V. Narasimha Rao'nun bölgeye yaptığı ziyaret, Hindistan'ın Orta Asya politikasında önemli bir dönüm noktası olmuştur.⁶⁰ Rao'nun ziyaretleri Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'ı kapsayarak Yeni Delhi'nin diplomatik önceliğini açıkça göstermiş ve 1995'te Başbakan Rao'nun Türkmenistan ziyareti sırasında Orta Asya'nın Hindistan için "yük-

58 Abbas, Z., Kalim, I., and Malik, M. S., p.40.

59 Kayal, T. "India's Economic Relations with Kazakhstan under the Look North Policy", *Unpublished Doctoral Thesis*, Jadavpur University, Kolkata, 2023, p. 10.

60 Dave, B. "Resetting India's Engagement in Central Asia: From Symbols to Substance", *RSIS Policy Report*, (2016), p.4.

sek öncelikli” bir bölge olduğu vurgulanmıştır.⁶¹ Böylece Hindistan, gelecekte bölgedeki varlığını artırma, istikrar ve iş birliğini destekleme iradesini beyan etmiştir.

Bu dönemden itibaren Hindistan’ın Orta Asya politikasında bölgesel entegrasyon girişimleri iki temel stratejik öncelik etrafında şekillenmeye başlamıştır: *güvenlik ve enerji/ham madde erişimi*. Güvenlik boyutunda Hindistan, özellikle Afganistan kaynaklı istikrarsızlık ve radikal grupların bölgeye yayılma potansiyeli konusunda kaygı duymuştur. 1990’larda Tacikistan’daki iç savaş ve Taliban’ın yükselişi bu kaygıları derinleştirmiştir. Bu nedenle güvenlik alanındaki iş birliği 2010’ların ikinci yarısına kadar büyük ölçüde ikili formatta kalmış, ancak zamanla ortak askeri tatbikatlar, terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadelede iş birliği ve Afganistan’a dair istişarelerle zenginleştirilmiştir. İkinci stratejik eksen ise enerji güvenliği teşkil etmiştir. Hindistan, özellikle Basra Körfezi ülkeleriyle çok sayıda enerji iş birliği kurmuş ve bu durum, Orta Doğu’daki belirsizlikler ve ekonomik büyüme ile kalkınmayı sürdürebilmek için güvenilir enerji tedariklerine duyulan ihtiyaçla açıklanmıştır. Ayrıca ülkenin büyüyen ekonomisi, enerji tedarikçilerini çeşitlendirme çabalarını da mümkün kılmıştır.⁶² Bu bağlamda Hindistan, enerji açısından zengin Orta Asya Cumhuriyetlerine sürekli bir ilgi göstermiş ve hem enerji güvenliği hem de bölgesel stratejik hedeflerini ilerletmeyi amaçlamıştır. Zira Orta Asya, Hindistan’ın büyüyen enerji talebini karşılamada stratejik bir kaynak olarak değerlendirilmiş ve doğalgaz, petrol ve uranyum tedariki bu politikanın merkezine yerleştirilmiştir.

Bununla birlikte, 1990’lardan itibaren geliştirilen siyasi ilişkiler uzun süre somut ekonomik projelere dönüşmemiştir. Bunda en önemli engel Hindistan’ın bölgeye doğrudan kara bağlantısının olmaması ve lojistik altyapının yetersizliği olmuştur. Bu durum, ticaret hacmini sınırlı tutmuş ve Orta Asya’yı Yeni Delhi’nin ekonomik önceliklerinde ikincil konumda bırakmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen 2000’li yıllarda Hindistan, bu “*lojistik açığı*” kapatmaya odaklanmış ve bu ülkenin Orta Asya’daki diplomatik etkinliği, Manmohan Singh döneminin son yıllarında belirgin şekilde artmıştır.⁶³ Bu kapsamda öne

61 Singh, B. "India's Central Asia policy: An overview of the challenges and options", *Journal of Eurasian Affairs*, Vol 4, No 1 (2016), p.4.

62 Mullen, R. D., Shivakumar, H., Taraporevala, P., and Prasad, K. K. "India-Central Asia Backgrounder", *Centre for Policy Research Report*, (2014), pp. 1-14.

63 Gupta, P. K. "India's Policy towards Central Asia: An Appraisal", 26.08.2020. <https://diplomatist.com/2020/08/26/indias-policy-towards-central-asia-an-appraisal/>. Erişim tarihi: 21.11.2025.

çıkan adımlardan biri, 2009 yılında Hindistan ve Kazakistan arasında uranyum tedarikini öngören anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre 2014 yılına kadar iki bin ton uranyum tedariki planlanmıştır.⁶⁴ 2011 yılında Singh'in Kazakistan ziyareti sırasında bu ortaklık, uranyumun barışçıl amaçlarla kullanımına ilişkin yeni bir anlaşma ile kurumsallaştırılmıştır.⁶⁵ Bu gelişmeler, Hindistan'ın büyüyen ekonomisinin enerji güvenliği kaygısının Orta Asya politikasının temel itici güçlerinden biri hâline geldiğini ve Yeni Delhi'nin uzun vadeli iş birliği girişimlerine öncelik verdiğini göstermektedir. Bu dönemde Yeni Delhi, TAPI doğalgaz boru hattı projesine de aktif biçimde katılmış⁶⁶ ve 2011 yılında Aşka-bat'ta düzenlenen zirvede imzalanan dört taraflı hükümetler arası anlaşma ile projedeki rolünü pekiştirmiştir.⁶⁷ Ancak bu zaman çerçevesinde Pakistan-Hindistan ilişkilerindeki gerginlikler ve Afganistan'daki istikrarsızlık, Yeni Delhi'yi Orta Asya'ya erişimde alternatif güzergâh arayışına yöneltmiş ve 2012 yılında açıklanan "Orta Asya'ya Bağlan" (*Connect Central Asia*) girişimi ikili ilişkilere yeni ivme kazandırmıştır.

Bu kapsamda 12-13 Haziran 2012 tarihinde Kırgızistan'ın Bışkek kentinde düzenlenen ilk Hindistan-Orta Asya Diyalogu, Avrasya bölgesi ile uzun vadeli ortaklık kurma yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu bölgesel konferansın amacı, Hindistan ve Orta Asya Cumhuriyetlerinden akademisyenler, devlet yetkilileri ve iş dünyası temsilcilerinin düzenli bir yıllık diyalog forumu oluşturmasını sağlamak ve her iki tarafın hükümetlerine öneriler sunmak olmuştur. Konferans sırasında Hindistan Dışişleri Devlet Bakanı Edappakath Ahamed, Hindistan'ın yeni "Orta Asya'ya Bağlan" politikasını duyurmuş ve bunun hem ikili hem de çok taraflı düzeyde Orta Asya ülkeleriyle proaktif siyasi, ekonomik ve insan odaklı ilişkiler geliştirmeyi amaçlayan kapsamlı bir yaklaşım olduğunu vurgulamıştır.⁶⁸ Aslında bu terim daha öncesin-

64 World-nuclear.org "Uranium and Nuclear Power in Kazakhstan", 04.12.2025. <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-g-n/Kazakhstan>. Erişim tarihi: 21.12.2025.

65 Pradhan, R. "India-Kazakhstan Energy Relations: Looking Back and Looking Ahead", *Journal of Eurasian Studies*, Vol 13, No 2 (2022), p.112.

66 TAPI'nin tamamlanması Hindistan'a yalnızca bölgenin hidrokarbon kaynaklarına uzun vadeli erişim sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda Pakistan üzerinden geçen bu hattın işletilmesi iki ülke arasında fiili ekonomik bağımlılık yaratarak ikili ilişkilerde yumuşama potansiyeli doğuracaktır. Bu durum, Hindistan'ın enerji güvenliği stratejisinde Orta Asya'nın konumunu güçlendirmekte ve Yeni Delhi'nin bölgedeki jeopolitik ağırlığını artırma çabalarıyla uyumlu görünmektedir. Aynı zamanda, Afganistan'daki güvenlik ortamının kırılganlığı ve Hindistan-Pakistan ilişkilerinin dalgalı seyri, projenin geleceğini belirsiz kılan başlıca faktörler olarak öne çıkmaktadır.

67 Gktoday.in. "India Joins Ashgabat Agreement", 02.02.2018. <https://www.gktoday.in/india-joins-ashgabat-agreement-2/>. Erişim tarihi: 24.12.2025.

68 Kothari, R. K. "India's 'Connect Central Asia Policy': Emerging Economic and Security Dimensions", *Sociology and Anthropology*, Vol 2, No 6 (2014), p.241.

de dönemin Hindistan Dışişleri Bakanı Shri S. M. Krishna tarafından ortaya atılmış ve dört C ilkesine - Ticaret (*Commerce*), Bağlantısallık (*Connectivity*), Konsolosluk (*Consular*) ve Topluluk (*Community*) dayandırılmıştır.⁶⁹

Ayrıca bu zaman çerçevesinde Hindistan Orta Asya'da alternatif girişim yolları aramaya devam etmiş ve İran ile ulaştırma ve lojistik altyapısının geliştirilmesine yönelik yeni bir iş birliğini gündeme getirmiştir. Bu çerçevede 2016'da imzalanan anlaşma ile Hindistan, Çabahar Limanı'nın kapasitesinin artırılmasını üstlenmiş⁷⁰ ve bu liman Orta Asya ülkeleri için "*Hindistan'a açılan kapı*" olarak konumlandırılmıştır.⁷¹ Çünkü Pakistan'ın Hindistan için bir transit ülke olması ve Afganistan'ın siyasi olarak istikrarsız olması Çabahar Limanı'nın Yeni Delhi'ye Orta Asya ülkeleriyle doğrudan ve güvenli bir bağlantı sağlama imkânı sunmasını olağan kılmıştır. Bu liman projesi, Hindistan'ın devlet portları için gerçekleştirilen ilk yurtdışı yatırım olma özelliğini taşımış ve Hindistan-İran ilişkilerinde önemli bir başarı olarak öne çıkmıştır.⁷² Bu bağlamda Mumbai'de düzenlenen "*Çabahar Günleri*" etkinlikleri de limanın bölgesel ticarete stratejik bir aktarma noktası olarak tanıtılmasını amaçlamıştır. Bu etkinlik çerçevesinde Hindistan Denizcilik Bakanı Sarbananda Sonowal, limanın Orta Asya ile ticaretin "*kilit kapısı*" olacağını ifade etmiştir.⁷³

Ek olarak Hindistan, 2017 yılında Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması'na da katılarak bu güzergâh üzerinden ticaretin kolaylaştırılmasına yönelik adımlar atmıştır. Bununla birlikte Hindistan, Orta Asya ile bağlantıyı geliştirmeye yönelik diğer ulaştırma projelerinden de tamamen vazgeçmemiştir. 2018 yılında Yeni Delhi, Türkmenistan, Özbekistan, İran ve Umman arasında imzalanan ve 2016 yılında Pakistan ile 2018 yılında Kazakistan'ın da katıldığı Aşkabat Anlaşması'na taraf olmuştur.⁷⁴ Bu girişim, Çin-Orta Asya-Güney Kafkasya-Türkiye hattında uluslararası bir taşımacılık ve transit koridoru oluşturmayı amaçlamaktadır. Ancak Aşkabat Anlaşması da tıpkı benzer

69 Pradhan, R. "India's Central Asian Policy", *Journal of Peace Studies*, Vol 24, No 1 (2017), p. 44.

70 Arkan Sinkaya, P. "Çabahar Anlaşması: İran-Hindistan-Afganistan Baharı", 17.10.2016. <https://orsam.org.tr/yayinlar/cabahar-anlasmasi-iran-hindistan-afganistan-bahari/>. Erişim tarihi: 21.12.2025.

71 Khan, Z. A. "China's Gwadar and India's Chahbahar: An Analysis of Sino-India Geostrategic and Economic Competition", *Strategic Studies*, (2013), p. 92.

72 Ghosh, B. "India's Look North Policy to Connect Central Asia Policy: A Pragmatic Policy of Indian Foreign Policy", *Khazanah Sosial*, Vol 4, No 1 (2022), p. 7.

73 Shvaykovskiy, A. "Soyedinit li iranskiy port Chabakhar Indiyu, Rossiya i Tsentral'nyuyu Aziyu", 30.11.2022. <https://rg.ru/2022/11/30/soedinit-li-iranskiy-port-chabakhar-indiiu-rossiiu-i-centralnuiuu-aziiu.html>. Erişim tarihi: 21.12.2025.

74 Stobdan, F. "Indiya predlozila protivoves kitayskoy initsiative «Poyas i put» - indijskiy Diplomat", 02.08.2018. <https://eurasia.expert/indiya-predlozila-protivoves-kitayskoy-initsiative-poyas-i-put/>. Erişim tarihi: 21.12.2025.

ölçekli girişimlerde olduğu gibi uygulamada çeşitli gecikme ve tıkanmalarla karşı karşıya kalmış ve beklenen düzeyde ilerleme kaydedilememiştir. Bu durum, Hindistan'ın bölgeye yönelik ulaştırma ve transit stratejisinin henüz tam anlamıyla kurumsallaşmadığını, ancak farklı güzergâh seçeneklerine esnek şekilde yaklaşmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır. Söz konusu hattın yapısı, esasen Pekin'in Batı-Doğu lojistik entegrasyon hedefleriyle uyumlu görünse de Hindistan'ın bu projeye katılımı, Yeni Delhi'nin "*Kuzey-Güney Koridoru*" gibi kendi önceliklerine kısmen ters düşse de Orta Asya ile arasındaki "*lojistik boşluğu*" giderebilecek her türlü çok taraflı girişime açık olduğunu göstermektedir.

Yukarıda belirtilen gelişmeler, Hindistan'ın Orta Asya ile siyasi ve ekonomik bağlarını derinleştirmeye yönelik stratejik hedeflere odaklandığını gözler önüne sermektedir. Bu kapsamda Hindistan hükümeti, Orta Asya ile ticari, ekonomik ve yatırım iş birliğini güçlendirmek amacıyla "*Hindistan ve Orta Asya İş Konseyi*"ni kurmuş ve ilk toplantısı Şubat 2020 tarihinde Yeni Delhi'de gerçekleştirilmiştir.⁷⁵ Konseyin gündeminde, özellikle Hindistan ile bölge ülkeleri arasında hava taşımacılığı ve hava koridorlarının oluşturulması meselesi olmuştur ki bu yönde de detaylı müzakereler yapılmıştır. Ancak aynı yıl başlayan COVID-19 salgını hem yük hem de yolcu taşımacılığını önemli ölçüde sınırlamış ve toparlanma süreci kademeli olarak devam etmiştir. Bu durum, Hindistan'ın bölgesel ticaret ve yatırım bağlantılarını geliştirme planlarını geçici olarak yavaşlatmıştır. Ayrıca Hindistan, Orta Asya'daki çok taraflı yapılar dışında kendi özel formatlarını yaratmak yerine, Şangay İş Birliği Örgütü, Gümrük Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği gibi platformlara eklenerek bölgesel entegrasyona katılmayı da tercih etmiştir. Ancak Hindistan'ın yoğun çabalarına ve bölge ülkelerinin iş birliği isteğine rağmen, ekonomik ilişkilerde somut ilerleme sınırlı kalmış; Kuzey-Güney Koridoru, TAPI ve Aşkabat Anlaşması gibi büyük altyapı projeleri hâlen tam olarak hayata geçirilememiştir. 2023 yılında taraflar bu girişimleri yeniden canlandırma yönünde açıklamalar yapmış ve ayrıca Hindistan-Avrasya Ekonomik Birliği Serbest Ticaret Anlaşması'nın görüşülmesi meselesi gündeme getirilmiştir. Ancak lojistik altyapı eksiklikleri ve bölgede mevcut olan rekabet unsurları, bölgesel iş birliğinin önünde hâlâ önemli bir engel oluşturmaktadır.

75 Business Turkmenistan. "V Nyu-Deli sostoyalos pervoye zasedaniye Delovogo Soveta «İndiya-Tsentralnaya Aziya», 07.02.2020. <https://business.com.tm/ru/post/5081/v-nyudeli-sostoyalos-pervoe-zasedanie-delovogo-soveta-indiya-centralnaya-aziya>. Erişim tarihi: 21.12.2025.

Sonuç

Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya, sahip olduğu enerji kaynakları, jeostratejik konumu ve bölgesel entegrasyon potansiyeli ile Güney Asya'nın iki önemli aktörü Pakistan ve Hindistan açısından stratejik bir alan olarak öne çıkmıştır. Pakistan, “*stratejik derinlik*” yaklaşımı çerçevesinde, Orta Asya ile ilişkilerini hem Hindistan'ın bölgesel etkisini sınırlayacak bir denge unsuru oluşturmak hem de ekonomik ve enerji koridorları üzerinden bölgesel nüfuz sağlamak amacıyla geliştirmiştir. Bu doğrultuda CPEC, Gwadar Limanı ve Trans-Afgan ulaştırma girişimleri gibi farklı projeler Pakistan'ın Orta Asya'ya erişim stratejisinin somut araçları olarak öne çıkmaktadır. Pakistan, bu projeler aracılığıyla yalnızca ekonomik ve lojistik avantaj elde etmekle kalmamış, aynı zamanda Orta Asya'nın zengin enerji ve doğal kaynaklarına dolaylı erişim imkânı da yaratmıştır.

Buna karşın Hindistan, Orta Asya'ya yönelik stratejisini enerji güvenliği ve ekonomik erişim ekseninde kurgulamış, “*Kuzeye Bak*” ve “*Orta Asya'ya Bağlan*” gibi girişimleriyle bölgede etkin bir aktör olma çabası göstermiştir. Bu kapsamda TAPI projesinin ve Çabahar Limanı'nın geliştirilmesi Hindistan'ın lojistik ve enerji eksikliklerini gidermeye yönelik stratejik girişimleri olarak öne çıkmaktadır. Bu projeler, Hindistan'ın enerji güvenliği ve Orta Asya'nın kaynaklarına uzun vadeli erişim sağlama hedefi ile doğrudan ilişkilidir. Mafih Orta Asya, bu iki aktör için doğal bir rekabet alanı olsa da enerji ve ulaştırma projeleri, sınır ötesi iş birliği potansiyelini beraberinde getirmektedir. Trans-Afgan ve CASA-1000 gibi projeler hem Hindistan hem de Pakistan için bölgesel ekonomik entegrasyon ve enerji arz güvenliği açısından ortak çıkar alanı olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, Afganistan'daki siyasi istikrarsızlık, Taliban yönetimi ve Hindistan-Pakistan arasındaki kronik gerginlik iş birliğinin önündeki başlıca engeller olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Orta Asya ülkeleri, lojistik ve enerji altyapısında bağımsız ve çok taraflı yaklaşımlar geliştirmeye çalışsa da Hindistan ve Pakistan arasındaki stratejik rekabet, bölgesel projelerin uygulanabilirliğini kısıtlamaktadır.

Ayrıca bu iki devletin Orta Asya ilişkilerinin gelecek perspektifinde enerji projeleri, ulaştırma koridorları, liman erişimi ve lojistik altyapı ekseninde rekabet unsurlarının ön plana çıkacağı söylenebilir. Ancak bu rekabet, aynı zamanda iki ülkenin iş birliği yapabileceği sınırlı alanları da yaratmaktadır. Özellikle enerji arz güvenliği ve Afganistan'ın istikrarının sağlanması gibi ortak çıkarlar,

çatışmayı sınırlayabilecek ve çok taraflı platformlarda koordinasyonu teşvik edebilecek mekanizmalar sunmaktadır. Bu kapsamda Hindistan'ın Çabahar Limanı ve Kuzey-Güney Koridoru üzerinden Orta Asya'ya erişim girişimleri ile Pakistan'ın Gwadar ve CPEC projeleri, bölgesel rekabeti görünür kılarken, aynı zamanda bölgesel entegrasyon potansiyelini de ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Hindistan ve Pakistan'ın Orta Asya stratejileri hem rekabet hem de iş birliği ekseninde dengelenmiş bir süreç olarak değerlendirilebilir. Enerji güvenliği, ulaşım koridorları ve bölgesel entegrasyon, iki ülke için hem çatışma hem de ortak çıkar alanları yaratmaktadır. Aynı zamanda önümüzdeki dönemlerde Afganistan ve İran üzerinden geçen projelerin güvenliği, lojistik altyapının geliştirilmesi ve çok taraflı iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesi, rekabetin çatışmaya dönüşmesini engelleyebilecek temel faktörler olarak öne çıkabilir. Öte yandan, Pakistan-Hindistan gerilimi, bölgedeki dış aktörlerin (Çin, Rusya, ABD) etkisi ve jeopolitik krizler, çatışma risklerini de hâlâ canlı tutmaktadır. Bu nedenle, Orta Asya'da sürdürülebilir bir istikrar ve ekonomik entegrasyon, iki ülkenin stratejik hesaplamalarına bağlı olarak şekillenecek karmaşık bir denge süreciyle mümkün görünmektedir.

Kaynakça

- Abbas, Z., Kalim, I., and Malik, M. S. "CASA-1000: Its Potential for Regional Trade and Development", *Global Political Review*, Vol 4, No 3 (2019), pp. 39-48.
- Adb.org. "Regional: Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India Natural Gas Pipeline Project, Phase 3", <https://www.adb.org/projects/44463-013/main>. Erişim tarihi: 20.11.2025.
- Ahmed, W. "CPEC to Provide Impetus to Pak-CARs Relations", 30.05.2018. <https://www.thenews.com.pk/print/323064-cpec-to-provide-impetus-to-pak-cars-relations>. Erişim tarihi: 19.11.2025.
- Akhtar, S. "Strategic Significance of Central Asia", *Pakistan Horizon*, Vol 45, No 3 (1992), pp. 49-56.
- Almamatovna, T. R. "Central Asian Factor in India-Pakistan Competition (1990-2019)", *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, Vol 24, No 1 (2020), pp. 292-307.
- Alperen, Ü. "Çin'in Keşmir Politikası: Pakistan ve Hindistan Arasında Dengeli Tarafsızlık", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 22, Sayı 54(2024), ss. 2423-2448.
- Akyener, O. "Değişen Türkmenistan Gaz İhracatı Politikaları ve TAPİ", *Türkiye Enerji Stratejileri ve Politikaları Araştırma Merkezi (TESPAM)*, 2016.
- Arreya, H.G. "Central Asia's Role in the Heartland, 30 Years after the Dissolution of the Soviet Union", *Center for Global Affairs & Strategic Studies Working Paper*, No 2 (2021), pp. 1-24.
- Arıkan Sinkaya, P. "Çabahar Anlaşması: İran-Hindistan-Afganistan Baharı", 17.10.2016. <https://orsam.org.tr/yayinlar/cabahar-anlasmasi-iran-hindistan-afganistan-bahari/>. Erişim tarihi: 21.12.2025.

- Asian Development Bank Project. *Proposed Loan, Grant, Partial Credit Guarantee, and transaction Technical Assistance Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) Gas Pipeline Project (Phase 1)*, (52167-001), 2020.
- Badan, P. *Dynamics of political developments in Central Asia*, Lancer Publication, New Delhi, 2001.
- Belokrenitsky, V. "Central Asia in the New Eurasian Geopolitics: Implications for Pakistan and Russia", *Pakistan Horizon*, Vol 48, No 3 (1995), pp.25-38.
- Bhat, M. A. "The strategic cooperation among India, Pakistan, Iran and Central Asia and its Implications upon Regional Stability", *The Journal of Iranian Studies*, Vol 2, No 1 (2018), pp. 41-60.
- Business Turkmenistan. "V Nyu-Deli sostoyalos pervoye zasedaniye Delovogo Soveta «İndiya-Tsentralnaya Aziya», 07.02.2020. <https://business.com.tm/ru/post/5081/v-nyudeli-sostoyalos-pervoe-zasedanie-delovogo-soveta-indiyacentralnaya-aziya>. Erişim tarihi: 21.12.2025.
- Business Turkmenistan. "Turkmenistan Interested in Speeding Up Work on TAPI Pipeline", 23.08.2022. <https://business.com.tm/post/9052/turkmenistan-interested-in-speeding-up-work-on-tapi-pipeline>. Erişim tarihi: 20.11.2025.
- Citati, D. "The State Security between Geopolitical Realism and Historical Rradition", *Security Dimensions International & National Studies*, No 12 (2014), pp. 201-204.
- "CASA-1000: Central Asia Transmission and Trade Project", *European Investment Bank Report*, E4351, V2, 2013.
- Dar, S. S. "Strategic Significance of Central Asia in 21st Century", *The Journal of Central Asian Studies*, No 21 (2014), pp.59-67.
- Dave, B. "Resetting India's Engagement in Central Asia: From Symbols to Substance", *RSIS Policy Report*, (2016), pp. 2-15.
- Düzgün, D. M. "Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı 47 (2020), ss. 256-276.
- Fazl-E-Haider, S. "TAPI Pipeline to Remain Failure without India and Pakistan's Participation", 26.06.2025. <https://jamestown.org/tapi-pipeline-to-remain-failure-without-india-and-pakistans-participation/>. Erişim tarihi: 21.11.2025.
- Javaid, U. "Assessing CPEC: Potential Threats and Prospects", *Pakistan Economic and Social Review*, Vol 53, No 2 (2016), pp. 254-269.
- Joshi, N. "Reconnecting India and Central Asia Emerging Security and Economic Dimensions", *A Joint Transatlantic Research and Policy Center Report*, (2010), pp. 19-33.
- Haghpanahi, J., Mohammadi, S., Khoubpour, J. M., and Mokarrampour, M. B. "Developments in the Situation of Tajiks in Uzbekistan and the Security Approach of the Karimov and Mirziyoyev Administrations towards Them", *Journal of Iran and Central Eurasia Studies*, Vol 3, No 1 (2020), pp. 75-101.
- Gupta, P. K. "India's Policy towards Central Asia: An Appraisal", 26.08.2020. <https://diplomatist.com/2020/08/26/indias-policy-towards-central-asia-an-appraisal/>. Erişim tarihi: 21.11.2025.
- Ghosh, B. "India's Look North Policy to Connect Central Asia Policy: A Pragmatic Policy of Indian Foreign Policy", *Khazanah Sosial*, Vol 4, No 1 (2022), pp. 1-13.

- Grare, F. "Pakistan and Central Asia: Strategic Considerations Versus Economic Opportunities", *World Affairs: The Journal of International Issues*, Vol 2, No 4 (1998), pp.106-122.
- Gökten, K. "Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ve Yeni Güney Asya Jeopolitiği", *Fiscaoeconomia*, Cilt 3, Sayı 1 (2019), ss.160-177.
- Gktoday.in. "India joins Ashgabat agreement", 02.02.2018. <https://www.gktoday.in/india-joins-ashgabat-agreement-2/>. Erişim tarihi: 24.12.2025.
- Khetran, M. S., and Khalid, M. H. "The China-Pakistan Economic Corridor: Gateway to Central Asia", *China Quarterly of International Strategic Studies*, Vol 5, No 3 (2019), pp. 455-469.
- Kayal, T. "India's Economic Relations with Kazakhstan under the Look North Policy", *Unpublished Doctoral Thesis*, Jadavpur University, Kolkata, 2023.
- Khuhiro, A. A. & Asker, A. "Kashmir an Unresolved Sispute", *4th International Economics, Business and Social Sciences Congress*, (2021). pp. 16-23.
- Khan, H. U., and Zhen, Y. "Historical Overview of Pakistan-Central Asian Republics Relations", *Research Journal of Social Sciences*, Vol 20, No 20 (2022), pp.1-23.
- Khan, H.U., Rehman, A.U., and Niaz, Z. "Political interests of Pakistan in Central Asia: An Analysis", *Biannual Research Journal Grassroots*, Vol 57, No 2 (2023), pp.1-20.
- Khan, Z. A. "China's Gwadar and India's Chahbahar: An Analysis of Sino-India Geostrategic and Economic Competition", *Strategic Studies*, (2013), pp. 79-101.
- Kothari, R. K. "India's 'Connect Central Asia Policy': Emerging Economic and Security Dimensions", *Sociology and Anthropolgy*, Vol 2, No 6 (2014), pp.239-245.
- Lobell, S. E. "Realism, Balance of Power, and Power Transitions", in *Accommodating Rising Powers: Past, Present, and Future*, (Ed. T. V. Paul), Cambridge University Press, 2016.
- Makarevich, G. G., and Shchedrov, I. YU. "Indiya i Pakistan v Tsentral'noy Azii: Istoki, evolyutsiya i perspektivy otnosheni", *Vostok (Oriens)*, № 4 (2025), cc.101-113.
- Mackinder, H. "The Round World and the Winning of the Peace", *Foreign Affairs*, Vol 21, No 4 (1943), pp. 595-605.
- Mackinder, H. *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction [1919]*, Penguin Books, Suffolk, 1944.
- Malik, H. *Moslem nationalism in India and Pakistan*, People's Publishing House, Lahore, 1980.
- Mullen, R. D., Shivakumar, H., Taraporevala, P., and Prasad, K. K. "India-Central Asia Backgrounder", *Centre for Policy Research Report*, (2014), pp. 1-14.
- Navari, C. "Hans Morgenthau and the National Interest", *Ethics & International Affairs*, Vol 30, No 1 (2016), pp. 47-54.
- Olga, O., and Thmos, S.S. *Faultliness of Conflict in Central Asia and South Caucasus Implications for the US Army*, RAND Corporations, Monica, 2003.
- Ullah, W., Khan, M. I., Mahsud, M. I., Khan, I. U., Khurshid, A., and Rasool, S. "CPEC as a Potential Strategic Game-Changer in Regional and Global Geopolitics: A Critical Analysis of Security Challenges for Pakistan", *Ilkogretim Online-Elementary Education Online*, Vol 20, No 3, (2021), pp. 3156-3166.

- Usarov, S. “Özbekistan -Güneydoğu Asya'nın dış ticari ilişkilerinin geliştirilmesinde yeni ulaşım koridorlarının önemi (Güney Yönleri Örneği)”, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, Vol 6, No 46 (2019), pp. 3886-3893.
- Parkes, A. “Considered Chaos: Revisiting Pakistan's ‘Strategic Depth’ in Afghanistan”, *Strategic Analysis*, (2019), pp.1-13.
- Pradhan, R. “India's Central Asian Policy”, *Journal of Peace Studies*, Vol 24, No 1 (2017), pp. 31-48.
- Pradhan, R. “India-Kazakhstan Energy Relations: Looking Back and Looking Ahead”, *Journal of Eurasian Studies*, Vol 13, No 2 (2022), pp.103-118.
- Rahul, R. *Struggle for Central Asia*, Vikas Publications, New Delhi, 1982.
- Rauaf, A. Ghan, and Hassan Shah, S.A. “Strategic Importance of Gawadar Port in Central Asia”, *Research Mosaic (RM)*, Vol 1, No 1 (2021), pp. 1-10.
- Rakhimov, M. “Internal and External Dynamics of Regional Cooperation in Central Asia”, *Journal of Eurasian Studies*, Vol 1, No 2, (2010), pp. 95-101.
- Riggierozi, P. “Regional Integration and Welfare: Framing and Advocating Pro-Poor Norms through Southern Regionalisms”, *New Political Economy*, Vol 22, No 6 (2017), pp. 661-675.
- Roy, M. S. “Pakistan's strategies in Central Asia”, *Strategic Analysis*, Vol 30, No 4 (2006), pp.798-833.
- Rowe W. T., and Lattimore, O. “Asia, and Comparative History”, *The Journal of Asian Studies*, Vol 66, No 3 (2007), pp. 759-786.
- Shaheera Naeem, “Pakistan's Engagement in Central Asia: Foreign Policy Priorities, Challenges, and Strategic Outlook”, 30.05.2025, <https://top-center.org/en/analytics/3762/pakistans-engagement-in-central-asia-foreign-policy-priorities-challenges-and-strategic-outlook>, Erişim tarihi: 20.12.2025.
- Stagg, I. “Afghanistan Begins Work on TAPI Pipeline”, 13.09.2024. <https://www.worldpipelines.com/project-news/13092024/afghanistan-begins-work-on-tapi-pipeline/>. Erişim tarihi: 21.11.2025.
- Singh, B. “India's Central Asia policy: An overview of the challenges and options”, *Journal of Eurasian Affairs*, Vol 4, No 1 (2016), pp. 2-10.
- Stobdan, F. “İndiya predlozhila protivoves kitayskoy initsiative «Poyas i put» - indiyanskiy Diplomat”, 02.08.2018. <https://eurasia.expert/indiya-predlozhila-protivoves-kitayskoy-initsiative-poyas-i-put/>. Erişim tarihi: 21.12.2025.
- Sharma, B. K. “Geopolitics in Central Asia”, *Indian Foreign Affairs Journal*, Vol 16, No 4 (2021), pp. 322-330.
- Shvaykovskiy, A. “Soyedinit li iranskiy port Chabakhar Indiyu, Rossiya i Tsentral'nuyu Aziyu”, 30.11.2022. <https://rg.ru/2022/11/30/soedinit-li-iranskiy-port-chabakhar-indiiu-rossiiu-i-centralnuu-aziiu.html>. Erişim tarihi: 21.12.2025.
- Shahbazov, F. “Will the China-Pakistan Economic Corridor be a Gateway to Central Asia?”, 25.05.2017. <https://thediplomat.com/2017/05/will-the-china-pakistan-economic-corridor-be-a-gateway-to-central-asia/>. Erişim tarihi: 19.11.2025.

- World-nuclear.org “Uranium and Nuclear Power in Kazakhstan”, 04.12.2025. <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-g-n/Kazakhstan>. Erişim tarihi: 21.12.2025.
- Yıldırım, A. “The Idea of Transmitting Central Asian Energy through Afghanistan: TAPI Natural Gas Pipeline Project”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No 2 (2023), pp. 362-380.
- Yuyan, Z. “Relations of India and Pakistan with Central Asian Countries from the Perspective of Shanghai Cooperation Organization”, *JGPG*, No 9 (2020), pp.105-116.
- Zhengyu, W. “Classical Geopolitics, Realism and the Balance of Power Theory”, *Journal of Strategic Studies*, Vol 41, No 6 (2018), pp.786-823.

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞININ GÖLGESİNDE ALMANYA'NIN ÇAĞ DÖNÜMÜ (ZEITENWENDE): GERÇEK Mİ YOKSA İLLÜZYON MU?

GERMANY'S ZEITENWENDE IN THE SHADOW OF THE RUSSIA-
UKRAINE WAR: A REALITY OR AN ILLUSION?

Derviş Fikret ÜNAL*

ÖZ

Rusya'nın 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'ya yönelik olarak başlattığı "özel askeri operasyon" Avrupa güvenlik ve savunma mimarisini derinden etkilemektedir. Soğuk Savaş döneminde NATO'nun sağladığı güvenlik şemsiyesi altında yer alan, SSCB'nin dağılma sürecinde Demokratik Alman Cumhuriyeti ile yeniden birleşen ve Varşova Paktı'nın dağılmasını müteakip, NATO'nun genişlemesiyle etrafındaki güvenlik çemberini pekiştiren Almanya Federal Cumhuriyeti de güvenlik ve savunma politikasını kapsamlı şekilde gözden geçirme ihtiyacı duymaktadır. Bu makalede, dönemin Şansölyesi Olaf Scholz'un ifadesiyle bir çağ dönümü (*Zeitenwende*) yaşamakta olan Almanya'nın güvenlik ve savunma politikasının dönüşümü incelenmektedir. Scholz liderliğindeki koalisyon dönemine (2021-2025) yoğunlaşılan makalede, çağ dönümünün Alman güvenlik paradigmasında devrimsel bir etki yaratması beklentisine karşın, Federal Hükümet tarafından 2022 yılından bu yana askeri alanda atılan adımların mevcut politikalarda köklü bir rota değişikliğine işaret etmediği ve Federal Ordu'nun eksiklerinin giderilmesi ve savunma harcamalarını artırma hedefiyle sınırlı kaldığı tartışılmaktadır. Bu doğrultuda, AB'den ziyade, NATO'nun Almanya'nın güvenliğinde başat unsur olmaya devam edeceği ve Federal Ordu'nun NATO misyonlarında, özellikle İttifakın doğu kanadında rol üstlenmeyi sürdüreceği savunulmaktadır. Ayrıca, savaşın başlamasıyla

ABSTRACT

Russia's "special military operation" against Ukraine on February 24, 2022 has had a profound impact on European security and defense architecture. After strengthening its security perimeter through NATO's expansion in the post-Cold War period, Germany requires a thorough review of its security and defense policies. This article examines Germany's transformation, which former Chancellor Olaf Scholz describes as a *Zeitenwende*, or turning point. Despite expectations that *Zeitenwende* would have a revolutionary impact on the German security paradigm, the article posits that the measures implemented by the German government under Scholz's leadership (2021-2025) in the military sphere since 2022 do not signify a radical shift in the prevailing policy direction. These initiatives are limited to rectifying the deficiencies of the Federal Army and increasing defense spending. Accordingly, the article argues that NATO, rather than the EU, will continue to be the dominant factor in Germany's security, and the army will continue to play a role in NATO missions, especially on the Alliance's eastern flank. Additionally, it is argued that Germany has undergone a significant policy shift in the export licensing of defense industry products, but this process has not yet been institutionalized.

Keywords: Turning Point, Special Fund, National Security Strategy, NATO, EU, US.

*T.C. Dışişleri Bakanlığı, Diplomasi Akademisi Başkanlığı, Daire Başkanı.

E-posta: dfunal@mfa.gov.tr

ORCID NO: 0000-0002-9565-7747

Makale Atfı Bilgisi: ÜNAL Derviş Fikret (2026). Rusya-Ukrayna Savaşının Gölgesinde Almanya'nın Çağ Dönümü (*Zeitenwende*): Gerçek mi Yoksa İllüzyon Mu? Avrasya Etüdleri. **Gönderim Tarihi:** 12.01.2026 **Kabul Tarihi:** 19.02.2026

birlikte, Almanya'nın savunma sanayii ürünlerinin ihracat izinlerinde önemli bir politika değişikliğine gitmekte olduğu, ancak bu sürecin henüz kurumsallaşmadığı da ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çağ Dönümü, Özel Fon, Ulusal Güvenlik Stratejisi, NATO, AB, ABD.

Giriş

Rusya'nın 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'ya karşı başlattığı “özel askeri operasyon”, Avrupa güvenlik mimarisinde Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana yaşanan en kapsamlı kırılmalardan birini beraberinde getirmiştir. Bu gelişme, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde askeri güç kullanımına mesafeli, çok taraflılığa ve transatlantik ittifaka dayalı bir güvenlik anlayışı benimseyen Almanya Federal Cumhuriyeti açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Savaşın hemen ardından Federal Meclis'te yaptığı konuşmada dönemin Şansölyesi Olaf Scholz'un kullandığı *Zeitenwende* (çağ dönümü) kavramı, Almanya'nın güvenlik ve savunma politikalarında köklü bir paradigma değişiminin eşliğinde olduğu yönünde güçlü bir beklenti yaratmıştır. Bu bağlamda, bu makalenin temel araştırma sorusu, Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında Almanya'nın güvenlik ve savunma politikasında ilan edilen çağ dönümünün, söylem düzeyinin ötesine geçerek gerçekten yapısal ve kalıcı bir dönüşüme mi işaret ettiği, yoksa mevcut stratejik yönelimin koşullara bağlı bir uyarlaması mı olduğudur. Makale, bu soruya yanıt ararken Almanya'nın askeri harcamaları, Federal Ordu'nun yeniden yapılandırılması, NATO'nun doğu kanadına angajmanı, ABD ve Fransa ile savunma ilişkileri ile silah ihracatı politikalarındaki değişimi bütüncül bir çerçevede ele almaya çalışmaktadır.

Şansölye Scholz liderliğindeki koalisyon dönemine (2021-2025) yoğunlaşılacak çalışmanın ana argümanı, çağ dönümü söyleminin Almanya'nın güvenlik politikalarında devrimsel bir kırılmadan ziyade, transatlantik güvenlik mimarisi içinde konumunu tahkim etmeye yönelik sınırlı ve kontrollü bir adaptasyon sürecini ifade ettiği yönündedir. Başka bir ifadeyle, Almanya, savaşın başlaması sonrasında askeri kapasitesini güçlendirmeye ve savunma harcamalarını artırmaya yönelmiş olsa da bu süreç NATO'nun merkezi rolünü sorgulayan ya da AB eksenli stratejik özerkliği önceleyen bir rota değişikliği üretmemiştir. Aksine, Federal Ordu'nun yeniden yapılandırılması, NATO taahhütlerinin yerine getirilmesi ve ABD ile güvenlik bağlarının güçlendirilmesi çerçevesinde ilerlemiştir.

Bu argüman, Almanya'nın güvenlik ve savunma politikalarına ilişkin literatürdeki başlıca yaklaşımlarla da doğrudan ilişkilidir. Mevcut literatürün genel olarak üç ana eğilim etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. Buna göre, ilk yaklaşım, yaşanan süreci Almanya'nın askeri kısıtlama kültüründen (*Kultur der militärischen Zurückhaltung*) bir kopuş olarak değerlendirmekte ve ülkenin

Avrupa'da daha iddialı bir askerî aktör haline gelme potansiyeline vurgu yapmaktadır. Bu görüşü savunan çalışmalar, savunma bütçesindeki artışı, özel fonun tahsis edilmesini ve Ukrayna'ya sağlanan ağır silah desteğini Almanya'nın güvenlik paradigmasında tarihsel bir kırılma olarak yorumlamaktadır. İkinci yaklaşım, daha eleştirel bir çizgide, çağ dönümünün büyük ölçüde söylemsel düzeyde kaldığını ve uygulamada sınırlamalarla karşılaştığını ileri sürmektedir. Bu perspektife göre, Almanya'nın askerî bürokrasisi, kurumsal yapısı, iç siyasi koalisyon dengeleri ve kamuoyundaki askerî güç kullanımına yönelik çekinceler ilan edilen dönüşümün hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır. Federal Ordu'nun yapısal sorunlarının devam etmesi ve özel fonun kullanımında yaşanan gecikmeler, bu yaklaşımı destekleyen başlıca ampirik göstergeler olarak sunulmaktadır. Üçüncü ve daha sınırlı bir literatür, Almanya'nın güvenlik politikasındaki değişimi Avrupa stratejik özerkliği tartışmaları bağlamında ele almakta; Berlin'in Fransa ile ilişkileri, ortak savunma projeleri ve AB savunma girişimlerine yaklaşımı üzerinden analiz etmektedir. Bu çalışmalar, Almanya'nın söylem düzeyinde Avrupa savunmasını desteklediğini, ancak pratikte ABD liderliğindeki NATO yapısını öncelediğini savunmaktadır.

Bu kapsamda, bu makale, mevcut literatüre iki açıdan katkı sunmayı amaçlamaktadır. İlk olarak, çağ dönümünü ne bir yanılısma ne de tamamlanmış bir dönüşüm olarak ele almakta; bunu devam eden, sınırları iç ve dış faktörler tarafından belirlenen bir yeniden konumlanma süreci olarak kavramsallaştırmaktadır. İkinci olarak, Almanya'nın güvenlik adaptasyonunu yalnızca uluslararası sistemdeki tehdit algılarıyla değil, iç siyasi koalisyon yapısı, tarihsel bagajı ve kurumsal kapasite sorunlarıyla birlikte analiz ederek neo-klasik realist literatüre ampirik bir katkı sunmaya çaba göstermektedir.

Metodoloji ve Teorik Çerçeve

Bu çalışmada, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın ardından Almanya'nın güvenlik ve savunma politikalarında çağ dönümü olarak tanımlanan süreci incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Makalede kullanılan yöntem, üç düzeyde analitik yaklaşımı bir araya getiren bütüncül bir çerçeve üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır.

İlk olarak, çalışmanın yoğunlaştığı 2021-2025 yılları arasında Almanya'nın güvenlik ve savunma politikalarına yön verdiği düşünülen üst düzey Federal Hükümet yetkililerinin açıklamaları ve konuşmaları, Ulusal Güvenlik Stratejisi, Federal Savunma Bakanlığı raporları, Federal Meclis'te kabul edilen

Özel Fon Yasası, NATO Zirveleri sonuç bildirgeleri ve AB Stratejik Pusula belgesi gibi dokümanlar içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu noktada, taranan metinlerde Federal Ordu'ya tahsis edilen savunma bütçesine ve ilave özel fona, ordunun karşı karşıya bulunduğu kapasite yetersizliğine ve tedarik sorununa, NATO bağlamında Almanya'nın İttifak'ın doğu kanadına yönelik angajmanına, AB savunma girişimlerine ve silah ihracat izinlerine odaklanılmıştır. Bunun, Almanya'nın resmi politika yönelimlerinin ve savunma kapasitesine ilişkin kurumsal tespitlerin doğrudan incelenmesine olanak sağladığı değerlendirilmektedir. Ayrıca, güncel akademik literatür, düşünce kuruluşu raporları (SWP, DGAP, RAND ve CSIS) ve bilimsel makaleler taranarak, çağ dönümünün içeriği, beklentileri ve uygulamadaki sınırları hakkında çok boyutlu bir çerçeve sunulmaya çalışılmıştır.

İkinci olarak, Almanya'nın güvenlik tercihleri, özellikle NATO ve AB ekseninde karşılaştırmalı bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Bu doğrultuda Almanya-Fransa savunma iş birliği (FCAS, MGCS, Avrupa Gökyüzü Kalkanı), Almanya-ABD transatlantik ilişkileri ile Almanya'nın NATO'nun doğu kanadındaki rolü ve Litvanya angajmanı başlıkları öne çıkmıştır. Böylece, Almanya'nın farklı aktörlerle ilişkilerinde uyum ve ayrışma noktalarının tespit edilmesine çaba harcanmıştır.

Son olarak, araştırmanın teorik temeli, devlet davranışlarını hem devletlerin uluslararası sistem içindeki konumları ve nisbî maddi kapasiteleri hem de ulusal düzeydeki iç siyasal özellikleri ve liderin politika yapma becerileri gibi iç dinamikler ile birlikte açıklayan neo-klasik realizm yaklaşımına dayandırılmıştır.¹ Bu teoriye göre, devletler, güç ve çıkarların birleşimine bağlı olarak dış politika kararlarını rasyonel bir şekilde almaktadırlar. Neo-klasik realistler, maddi kabiliyetlerin ve güç dağılımının uluslararası sonuçların analizinde başlangıç noktası oluşturduğu konusunda hemfikir bulunmaktadır.² Bununla birlikte, neo-klasik realizmin iç politikaya da önem atfetmesi, bu teoriyi, dış politikayı hükümetin dış etkenlere verdiği tepkilerle açıklayan rasyonalist yaklaşımlardan ayırmaktadır.³ Bu çerçevede uluslararası düzeyde Rusya'nın askeri faaliyetleri, NATO'nun yeniden konumlanması, AB'nin stratejik özerklik tartışmaları ve

1 Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Aktüel, 2021, ss. 105-106.

2 Colin Elman, "Realism", Paul D. Williams (Ed.), *Security Studies: An Introduction*, Routledge, 2008, pp. 25-26.

3 Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell, "Conclusion: The state of neoclassical realism", Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro (Ed.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Cambridge University Press, 2009, p. 288.

ABD'nin Avrupa güvenliğindeki rolü; ulusal düzeyde ise Federal Hükümet'in yapısı (SPD-Yeşiller Partisi-FDP), Federal Ordu'nun İkinci Dünya Savaşı etkisinde tarihsel bagajı ve kurumsal direnç noktaları analiz edilmiştir. Ülkede 23 Şubat 2025 tarihinde yapılan genel seçimler sonucunda hükümetin ve şansölyenin değişmesiyle birlikte iç siyasi dinamiklerin ve lider profilinin de değiştiği dikkate alınmış ve münhasıran 2022-2025 dönemine yoğunlaşmıştır.

Tablo 1: Neo-klasik realist perspektiften Zeitenwende süreci

Sistemik baskı	İç dinamikler	Siyasi sonuç
Rus tehdidi Güç dağılımı değişimi	Koalisyon Bürokrasi Stratejik kültür Kamuoyu	Sınırlı adaptasyon (NATO merkezli, kontrollü askeri güçlenme)

Tarihsel Arka Plan

Alman tarihi boyunca, bulunulan jeopolitik konum ve uluslararası sistem gibi önemli faktörler Alman prensliklerinin, Alman İmparatorluğu'nun ve Weimar Cumhuriyeti'ni sona erdiren Nazi Almanyası'nın askerileşme ve savaş dönemleri üzerinde belirleyici olmuştur.⁴ Nazi Almanyası'nın 1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi sonrasında, savaşın galiplerinin gölgesinde, Orta Avrupa'da bu defa çok daha küçük bir coğrafi alanda kurulan Almanya Federal Cumhuriyeti ile Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin güvenlik ve savunma politikalarında ABD ve SSCB liderliğindeki iki kutuplu uluslararası sistem kritik bir rol oynamıştır. İki Almanya, kapitalist ve sosyalist blokların Orta Avrupa'daki sınırlarını oluşturmuş ve farklı askeri yapılanmalarda yer almıştır. Bu bağlamda, kıta Avrupası'nda artan Sovyet tehdidi karşısında, İttifak temelli bir güvenlik perspektifi anlayışıyla, İkinci Dünya Savaşı'ndan 10 yıl sonra Federal Ordu (*Bundeswehr*) oluşturulmuş ve Batı Almanya 6 Mayıs 1955 tarihinde NATO'ya katılmış⁵; bunun üzerine, SSCB 14 Mayıs 1955 tarihinde Doğu Almanya'nın da yer aldığı Varşova Pakti'ni kurmuştur.⁶ İkinci Dünya Savaşı'nın yüklediği tarihsel sorumluluğun etkisinde ve NATO'nun kolektif güvenlik şemsiyesi altında Batı Almanya pasifizm, çok taraflılık ve ekonomik

4 Mary Fulbrook, *Kısa Almanya tarihi*, Kronik Kitap, 2024, s. 302.

5 Orkun Sürücüoğlu ve Kahraman Süvari, "Alman Savunma ve Güvenlik Politikasına Dair Bir İnceleme: Almanya Geri Mi Döndü?", *Akdeniz İİBF Dergisi*, 25(2), 2025, s. 75.

6 NATO. "Germany and NATO", 2024, https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_185912.htm, Erişim tarihi: 7.11.2024

büyümeye dayalı bir dış ve güvenlik politikası uygulama imkânı bulmuştur.

Soğuk Savaş'ın inişli-çıkışlı dönemleri sonrasında, SSCB lideri Mihail Gorbaçov'un 1980'li yılların ortalarından itibaren *glasnost* (açıklık) ve *perestroyka* (yeniden yapılanma) politikalarıyla ülke içinde başlattığı dönüşümü dış politikada "Ortak Avrupa Evi" söyleminin takip etmesi Avrupa'nın geleceğinin, dolayısıyla güvenlik ve savunma mimarisinin yeniden tanımlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçte, iki Almanya 3 Ekim 1990 tarihinde yeniden birleşmiş ve birleşik Almanya NATO üyesi olmaya devam etmiştir.⁷

Soğuk Savaş sonrası dönemi, eski Varşova Paktı mensuplarının 1999 ve 2004 yıllarında NATO üyesi olarak kabul edildiği genişleme süreci takip etmiştir.⁸ Almanya Federal Cumhuriyeti, kısaca Almanya, bu sürece destek vermiş ve NATO genişlemesiyle etrafındaki güvenlik çemberini güçlendirmiştir. Polonya'nın 1999 yılında NATO'ya üye olmasını örnek veren Carlo Masala, böylelikle NATO sınırının Almanya'dan Polonya-Belarus ve Polonya-Ukrayna sınırına doğru genişlediğini ve bu gelişmenin Almanya açısından konforlu bir jeostratejik konum anlamına geldiğini belirtmiştir.⁹ Yeni konjonktürde çevresinden ciddi bir konvansiyonel tehdit algılamayan Almanya, ordusunu küçültme yoluna gitmiştir. İki Almanya'nın birleştiği tarihte 600.000 civarında askeri ve sivil personele sahip olan Federal Ordu'nun çalışan sayısı günümüzde 264.000'e kadar düşmüştür.¹⁰ Almanya'nın 1990 yılında 39,8 milyar ABD Doları olan askeri harcaması da NATO'nun 1999 yılındaki genişlemesinde 30,7 milyar Dolar, 2004 yılındaki genişlemesinde ise 35,8 milyar Dolar olarak kayda geçmiştir.¹¹ Rakamlar, Soğuk Savaş sonrasındaki yaklaşık 15 yıllık dönemde askeri harcamaların düştüğüne işaret etmektedir.

Almanya, bu dönemde savunma bütçesini küçültmekle birlikte, uluslararası barış ve güvenlik operasyonlarına daha fazla katkı sağlayarak NATO ve AB içindeki rolünü güçlendirmiştir. Federal Meclis'in kararları doğrultusunda, 1990'lı yıllardan bu yana, NATO veya AB tarafından Bosna-Hersek, Kosova

7 NATO. "NATO Member Countries", 2024, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm, Erişim tarihi: 29.08.2024

8 NATO. "NATO Member Countries", 2024, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm, Erişim tarihi: 29.08.2024

9 Carlo Masala, *Weltunordnung: Die globalen Krisen und das Versagen des Westens*, C.H. Beck, 2016, p. 61.

10 Federal Ordu. "Facts and Figures About the Bundeswehr", 2024, <https://www.bundeswehr.de/en/about-bundeswehr/facts-and-figures-bundeswehr>, Erişim tarihi: 20.08.2024

11 Trading Economics. "German Military Expenditure", 2024, <https://tradingeconomics.com/germany/military-expenditure>, Erişim tarihi: 29.08.2024

ve Afganistan gibi ülkelerde uzun süreli operasyonlara katılmıştır. Bu noktada, NATO'nun Kosova'da yaşanan ihtilafa 1999 yılındaki müdahalesine askeri destekte bulunulması ve sonrasında Kosova'da asker konuşlandırılması Almanya'nın politikalarında önemli bir dönüm noktası olmuştur. NATO misyonuna katılma kararının SPD ile geçmişte NATO'yu eleştirmek için neredeyse hiçbir fırsatı kaçırmayan Yeşiller Partisi'nden müteşekkil Federal Hükümet tarafından alınması ayrıca not edilmelidir.¹² Dönemin Şansölye Yardımcısı ve Federal Dışişleri Bakanı Joschka Fischer (Yeşiller), partisinin askeri konulara yönelik geleneksel pasifist yaklaşımının aksine, "Bir daha asla Auschwitz (olmayacak)" (*Nie wieder Auschwitz*) diyerek, askeri hareketin ahlaki yönünü öne çıkarmıştır.¹³

İkinci Dünya Savaşı'nın kötü mirasını halen bagajında taşıyan Federal Ordu'nun uzun bir aradan sonra yeniden ülke dışında konuşlandırılması, Almanya'nın askeri konulara mesafeli yaklaşımı bağlamında önemlidir. Bu değişim, her iki dünya savaşında da yaşandığı üzere, Almanya'nın güvenlik tüketen (*security consumer*) değil, daha ziyade güvenlik üreten (*security producer*) bir ülke olduğu şeklinde yorumlanabilir.¹⁴ Nitekim birleşik Almanya'nın Soğuk Savaş öncesi hırslarına ve konumuna geri dönerek Avrupa'yı yeni bir istikrarsızlık dönemine sürükleyeceği ileri sürülmüş, ancak bu iddia 1990'lı ve 2000'li yıllarda doğrulanamamıştır.¹⁵ Birleşmenin mimarlarından olan Şansölye Helmut Kohl (1982-1998), güç politikası değil, sorumluluk politikası izleneceğini kaydetmiştir.¹⁶ Bu politikanın, Almanya'nın uluslararası ilişkilerinde iş birliğine ve çok ulusluluğa değer atfedilmesiyle uyumlu olduğu değerlendirilmektedir.¹⁷

2010 yılı sonunda başlayan Arap Baharı ve sonrasında yaşanan Suriye iç savaşı, DEAŞ terörü ve 2015 mülteci krizi gibi önemli hadiseler, Ortadoğu bölgesinin Alman dış ve güvenlik politikasında öne çıkmasına neden olmuş-

12 Wolfgang-Uwe Friedrich, "Kosovo and the Evolution of German Foreign Policy in the Balkans", *American Institute for Contemporary German Studies*, German Issues 22, 2000, ss. 1-2.

13 Winfried Veit, "Zwischen Realpolitik und historischer Verantwortung Zur Außenpolitik der rot-grünen Koalition in Deutschland", *Internationale Politik und Gesellschaft*, I/2006, p. 47.

14 Hüseyin Bağcı ile mülakat, 4 Kasım 2024, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

15 Tolga Öztürk, "Germany's Strategic Contraction Following American Hegemony in the Context of Offensive Realism Theory", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2024, s. 92.

16 İbrahim S. Canbolat, "Dünya Siyasetinde Almanya", Hüseyin Bağcı, İsmail Ermağan ve Burak Gümüüş (Ed.), *Dünya Siyasetinde Almanya 1: Tarih ve Dış Politika*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2019, s. 23.

17 Can Büyükbay, "Almanya'nın AB İçerisindeki Liderlik Rolü: Uluslararası Krizler Bağlamında Dış Politikada Süreklilik ve Değişim", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 2017, s. 32.

tur.¹⁸ Bununla beraber, Avrupa kıtasında özellikle Rusya bağlantılı gelişmeler, Alman devlet yetkililerinin ve karar alıcıların geleceğe yönelik kaygılarını artırmıştır. Bu kapsamda 2008 yılında Rusya-Gürcistan savaşı, 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve son olarak 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşı Avrupa güvenlik ve savunma mimarisini derinden etkilemektedir. Yaşanan çağ dönümünün Alman güvenlik paradigmasının yeniden ele alınmasını ve Federal Ordu'nun yeniden yapılandırılmasını zorunlu kıldığı düşünülmektedir.

Almanya'nın Çağ Dönümü

Hamburg'da doğan, ancak din adamı olan babasının doğuya taşınmasıyla Doğu Almanya'da yetişen Angela Merkel, iki Almanya'nın birleşmesi sonrasında, 1990 yılında Almanya Hristiyan Demokrat Birliği'ne (*Christlich Demokratische Union Deutschlands-CDU*) katılmış ve yaklaşık 10 yıl sonra partinin genel başkanlığını (2000-2018) üstlenmiştir. Merkel, 2005 yılında düzenlenen genel seçimleri kazanarak 2021 yılına kadar 16 yıl boyunca Almanya'yı yönetmiş; ayrıca, Şansölyeliği boyunca AB'nin de bir nevi lideri olarak görülmüştür. Merkel'den sonra Federal Hükümeti belirleyecek genel seçimler 26 Eylül 2021 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Seçimlerden, Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands-SPD*) Şansölye adayı Scholz galip çıkmıştır. SPD ile Yeşiller Partisi (*Die Grünen*) ve Hür Demokrat Parti (*Freie Demokratische Partei Deutschlands-FDP*) heyetleri arasında yapılan görüşmelerin olumlu neticelenmesiyle Scholz Kabinesi 8 Aralık'ta Federal Meclis'in onayını alarak göreve başlamıştır. Hükümetin işbaşı yapmasından sadece iki buçuk ay sonra, 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'ya "özel askeri operasyon" başlatması hükümetin ilk büyük sınavını teşkil etmiştir.¹⁹

Askeri bakımdan Doğu Avrupa'yla sınırlı kalan, ancak etkileri itibariyle küresel bir kriz halini alan savaş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ordu ve silahlanmayı neredeyse bir tabu olarak gören Almanya'nın dinamiklerini temelden sarsmıştır. Savaşın başlamasından üç gün sonra, 27 Şubat'ta Federal Meclis'te düzenlenen Ukrayna konulu özel oturumda hitap eden Şansölye Scholz, savaş nedeniyle bir çağ dönümü yaşandığını vurgulamış ve Federal Ordu'nun yeni-

18 Ahmet Bülbül, *Şansölye Angela Merkel Dönemi Almanya'nın Orta Doğu Politikası*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2021, s. 294.

19 Derviş Fikret Ünal, "Almanya'da Aşırı Sağın Yükselişi: Geçmişe Dönüş?", Zuhâl Karakoç Dora ve Makbule Yalın (Ed.), *Avrupa'da Yükselen Sağ Popülizmin Politik Ekonomisi*, Gazi Kitabevi, 2024, s. 51.

den yapılandırılması amacıyla, mevcut askeri bütçesinin yanı sıra, önümüzdeki beş yıl için ilave 100 milyar Avro özel fon (*Sondervermögen*) tahsis edileceğini²⁰ açıklamıştır. Kamuoyunda, Şansölye Scholz'un dış ve güvenlik politikasını açıkça "Chefsache" (patronun, yani kendisinin meselesi) haline getirdiği algısı oluşmuş²¹ ve Almanya'nın dış ve güvenlik politikalarında kapsamlı değişiklikler yaşanacağı beklentisi artmıştır. Neo-klasik realizme göre, devletler, kısmen kendilerine özgür iç yapıları ve siyasi durumlarının bir sonucu olarak dış çevrelerindeki değişiklikleri değerlendirmekte ve bunlara uyum sağlamaktadır.²² Almanya'nın yakın çevresinde önemli bir hadise olarak cereyan eden Rusya-Ukrayna savaşı etkisiyle, Şansölye Scholz tarafından güçlü biçimde vurgulanan çağ dönümü, dış politika yapıcılarının/liderlerin dış politika hedeflerinin ortaya konulmasındaki rolü bakımından önemli bir örnek sunmaktadır.

Öte yandan, Scholz'un *Zeitenwende* konuşması, Almanya'nın temkinli savunma politikasını tersine çevirme çabası olarak yorumlanmıştır. İlk analizlere göre, Scholz, "1990'dan bu yana Alman dış politikasının temel taşlarını 48 saat içinde yıkmıştır" ve bu durum, Almanya'yı "orta vadede Avrupa'da lider bir askeri güç" haline getirme potansiyeline sahiptir.²³ Bu beklentilerin gölgesinde, Soğuk Savaş dönemine benzer şekilde, ancak bu defa tek bir Almanya olarak ABD liderliğindeki Batı/NATO ittifakında yer alan ülke, SSCB mirasını devralan Rusya'nın doğudan yönelen askeri tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Mevcut tablo, Federal Ordu'nun eksikliklerinin giderilerek kapasitesinin takviye edilmesi ve ülke dışında icra edilen askeri operasyonlara/misyonlara daha fazla katkı sağlayacak hale getirilmesi hedeflerini öncelikli kılmıştır. "Bundan sonraki dünyanın" özellikle Alman güvenlik politikası için "öncekiyle aynı olmadığını" en açık şekilde ortaya koyan gelişme, Haziran 2022 tarihinde CDU/CSU'nun desteğiyle anayasal olarak güvence altına alınan "Federal Ordunun Finansmanı ve Federal Ordu Özel Fonu'nun Kurulması" (*Gesetz zur Finanzierung der Bundeswehr und zur Errichtung eines Sondervermögens Bundeswehr*) adlı kanunun kabul edilmesi olmuştur.²⁴

20 Federal Hükümet. "Rede von Bundeskanzler Olaf Scholz", 2022, <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-von-bundeskanzler-olaf-scholz-2149916>, Erişim tarihi: 4.12.2022

21 Benjamin Tallis, "The End of the Zeitenwende: Reflections After Two Years of Action Group Zeitenwende", 2024, <https://dgap.org/en/research/publications/end-zeitenwende>, Erişim tarihi: 20.08.2025

22 Randall L. Schweller, *Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power*, Princeton University Press, 2006, p. 206.

23 John Heflerich, "The (false) promise of Germany's Zeitenwende", *European View*, 22(1), 2023, p. 86.

24 Gunther Hellmann, *Deutsche Außenpolitik: Eine Führung*, Springer, 2024, pp. 279-280.

Scholz tarafından açıklanan ve Federal Meclis'te onaylanan kaynak tahsisleriyle, ABD ve Çin'den sonra dünyanın üçüncü büyük ekonomisi olan Almanya'nın, ekonomik büyüklüğüyle orantılı bir askeri harcamaya ulaşması öngörülmüştür. Scholz'un, 2014 Galler Zirvesi ile resmi hedef olarak ortaya konulan, NATO Müttefiklerinin GSYİH'larının en az yüzde 2'sinin savunmaya harcanması hedefinin yakalanacağını belirtmesi doğrultusunda, savaşın başlamasından önce, 2021 yılında 50 milyar Avro'nun altında seyreden savunma bütçesi, 2024 yılında 51,95 milyar Avro'su bütçeden ve 19,8 milyar Avro'su özel fondan olmak üzere, toplamda 71,75 milyar Avro'ya ulaşmıştır.²⁵ Bunun, orta ve uzun vadede Almanya'nın uluslararası sistemdeki siyasi ve askeri etkilerini artırması kuvvetle muhtemeldir. Berlin'in 20. yüzyılda dünya siyasetinde ve özellikle iki dünya savaşındaki rolü hatırlandığında, Almanya'nın silahlanma kararının öneminin daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.²⁶ Diğer taraftan, Almanya'nın 20. yüzyıldan farklı olarak günümüzde uluslararası düzene ve kuruluşlara daha fazla entegre olduğu da not edilmelidir.

Hükümet, Batı dünyası tarafından Rusya aleyhine uygulanan ticari ve ekonomik yaptırımlara da katılmıştır. Hükümetin Ukrayna'ya silah tedariki kararı alması Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Bu noktada, askeri konulara mesafeli yaklaşımıyla bilinen Yeşiller Partisi'nin, saldırıya uğrayan Ukrayna'ya kendini savunma hakkını kullanabilmesi için silah tedariki kararına destek vermesi önemlidir. Yeşiller Partisi ve FDP'nin Ukrayna'ya silah sevkiyatındaki rolü, Scholz'un Ukrayna'nın uzun zamandır talep ettiği 14 adet Leopard 2 A6 tankını göndermekte tereddüt ettiği dönemde belirleyici olmuştur. Nitekim SPD'nin Federal Meclis Grubu Başkanı Rolf Mützenich'in itirazlarına rağmen, koalisyon ortaklarının baskısı altında, Scholz tankları gönderme kararı vermiştir. Bunda, ABD ve İngiltere'nin tank gönderme kararları da etkili olmuştur.²⁷ Böylelikle, Alman Panzer tankları İkinci Dünya Savaşı'ndan uzun yıllar sonra yeniden Doğu Avrupa'daki savaş bölgesinde yerini almıştır. Yaşanan bu gelişmeler nedeniyle, Alman liderler tarafından bir süredir Rusya'ya yönelik olarak uygulanan "ticaret yoluyla değişim" (*Wandel durch Handel/Annäherung*) politikasının işlevselliği sorgulanmaya başlanmıştır. Ekonomik

25 Federal Savunma Bakanlığı. "Verteidigungshaushalt 2024", 2024, <https://www.bmvg.de/de/themen/verteidigungshaushalt>, Erişim tarihi: 3.9.2024

26 Kemal İnat ve Burhanettin Duran, "Rusya-Ukrayna Savaşının Uluslararası Sisteme ve Türkiye'ye Etkileri", Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner (Der.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2023*, SETA, 2024, ss. 21-22.

27 İsmail Ermağan, *Çeşitli Konular Üzerinden Yakın Dönemde Almanya*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2024, ss. 79-80 ve 140-141.

karşılıklı bağımlılığın askeri saldırganlığı engelleyemediği gerçeğiyle yüzleşen Almanya'nın²⁸ Rusya ile ikili ilişkilerinin seyrinin yeniden rayına sokulmasının uzun zaman alabileceği kanısı güçlenmiştir.

Ulusal Güvenlik Stratejisi

Scholz'un çağ dönümü ifadesinin ardından, yaklaşık bir buçuk yılda hazırlanan Almanya'nın ilk Ulusal Güvenlik Stratejisi (*Nationale Sicherheitsstrategie*) 14 Haziran 2023 tarihinde kamuoyuyla paylaşılmıştır.²⁹ Daha önce Beyaz Kitap (*Weißbuch*)³⁰ ve Savunma Politikaları Kılavuzu (*Verteidigungspolitische Leitlinien*) üzerinden güvenlik ve savunma politikalarını belirlemeye çalışan hükümetlerden farklı olarak, Scholz Hükümeti bu defa Rusya-Ukrayna savaşının etkisinde analiz ve değerlendirmelerde bulunarak askeri alandaki tespitlerini ve öncelikli politikalarını ortaya koymuştur. Bu stratejinin, Soğuk Savaş döneminden bu yana sırasıyla SSCB ve Rusya'yla yakın ilişkileri savunan SPD'nin yanı sıra, çevre ve iklim değişikliği konularını ön plana çıkaran Yeşiller Partisi ile daha ziyade serbest piyasa koşullarını önceleyen FDP'nin yer aldığı üçlü koalisyon döneminde ele alınmasının uluslararası ilişkilerde devletlerin güvenlik kaygılarının partiler üstü olması bakımından da önemli olduğu değerlendirilmektedir.³¹ Strateji belgesinin kamuoyuyla paylaşıldığı toplantıda, farklı siyasi partilere mensup Şansölye Scholz (SPD), Savunma Bakanı Boris Pistorius (SPD), İçişleri Bakanı Nancy Faeser (SPD), Dışişleri Bakanı Annalena Baerbock (Yeşiller Partisi) ve Maliye Bakanı Christian Lindner'in (FDP) bulunması, belgenin koalisyon partilerinin güçlü mutabakatıyla hazırlandığı algısına katkı sağladığı değerlendirilmektedir.

Belgenin giriş bölümünde (*Zusammenfassung*) Avrupa'daki mevcut güvenlik durumu analiz edilmiş; bu kapsamda, Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırı savaşına (*Angriffskrieg*) değinilmiş ve stratejinin başat unsurları sıralanmıştır. Belgede ana hatlarıyla;

28 Derviş Fikret Ünal, "Rusya-Ukrayna Savaşı Bağlamında Almanya'nın Enerji Politikasının Klasik Realist Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 2025, s. 104.

29 Federal Savunma Bakanlığı, "Wehrhaft. Resilient. Nachhaltig. Integrierte Sicherheit für Deutschland: Nationale Sicherheitsstrategie", 2023, <https://www.bmvg.de/resource/blob/5636374/38287252c5442b786ac5d0036ebbb237b/nationale-sicherheitsstrategie-data.pdf>, Erişim tarihi: 3.9.2024.

30 Willy Brandt'ın (SPD) Şansölyeliği döneminde ilk kez 1969 yılında yayınlanan Beyaz Kitap'ta Almanya'nın bütünlüğü ve NATO'ya bağlılık vurgulanmış, uluslararası alanda Batı ülkeleri ile birlikte hareket edilmesi ve SSCB tehdidi gibi konulara yer verilmiştir (Bedri Şahin, *Neo-Realist ve Neo-Liberal Kurumsalcılık Açısından Almanya'daki Kırmızı-Yeşil Koalisyon Hükümeti'nin Güvenlik Politikalarının Analizi*, Gazi Kitabevi, 2024, s. 51).

31 Mehmet Alkanalka, "Almanya'nın İlk Millî Güvenlik Strateji Belgesi", *Asya Studies*, 8(27), 2024, s. 230.

1) NATO kabiliyetlerine yönelik hedeflere ulaşılmasına ve NATO Müttefiklerinin GSYİH'lerinin en az yüzde 2'sinin savunmaya harcanması taahhüdünün yerine getirilmesine vurguda bulunulmuş;

2) Hükümetin silah ihracat izinlerindeki öncelikleri saptanmaya çalışılmış;

3) Demokratik değerlere, demokratik karar alma süreçlerine, açık topluma, liberal demokrasiye, uluslararası hukuka dayalı düzenin korunmasına ve insan haklarına küresel bağlılığa sıklıkla değinilmiştir.

Buna göre, belgede *Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırı savaşının* uluslararası hukukun ve Avrupa güvenlik düzeninin ihlali olduğu belirtilmiş ve bugünün Rusya'sı öngörülebilir gelecekte Avro-Atlantik bölgesinde barış ve güvenliğe yönelik en büyük tehdit olarak görülmüştür.³² Oysa, son olarak 2016 yılında yayımlanan Beyaz Kitap'ta, Kırım'ı ilhak etmesine rağmen, Rusya bir tehdit olarak tanımlanmamıştır³³. Bununla birlikte, belgede, Avrupa dışındaki bölgelerle ilgili kapsamlı bir güvenlik değerlendirmesi yapılmamasının önemli bir eksiklik olduğu düşünülmektedir.³⁴

Belgede, Almanya'nın güvenliğinin müttefiklerinin ve Avrupalı ortaklarının güvenliğiyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğu; Federal Hükümet'in *özellikle NATO kabiliyetlerine yönelik hedeflere ulaşılmasına*, bu doğrultuda Almanya'nın mevcut kabiliyet açıklarının hızla giderilmesine odaklanacağı; NATO'nun, askeri tehditlere karşı korunmanın en büyük garantörü olduğu; Federal Ordu'ya tahsis edilen Özel Fon'la birlikte, *NATO Müttefiklerinin GSYİH'lerinin en az yüzde 2'sinin savunmaya harcanması taahhüdünün yerine getirileceği* vurgulanmıştır. Bu yönüyle belge, NATO'nun Almanya'nın güvenlik mimarisinin başat unsuru olmayı sürdüreceğini göstermektedir. Paris yönetimi bakımından, Almanya'nın çağ dönümü, Fransız-Alman ve Avrupa vizyonlarından ziyade, ulusal/Alman ve transatlantik mülahazalarla şekillenmektedir. Retorik olarak, Almanya ve Fransa, Avrupa kıtasının özerkliğine ve egemenliğine bağlı kalmaktadır. Ancak Fransa, bunu Avrupa Savunma Sanayii Stratejisi gibi AB politikaları ve girişimleriyle hayata geçirirken, Almanya'nın 2022 yılından bu yana konu hakkında belirsiz bir tutum benimsediği ve kav-

32 Federal Savunma Bakanlığı. "17. Bericht des Bundesministeriums der Verteidigung zu Rüstungsangelegenheiten", 2023, <https://www.bmvg.de/resource/blob/5639826/45547a72b96fb60d6d82f061913d9d3a/17-ruestungsbericht-data.pdf>, Erişim tarihi: 16.9.2024

33 Federal Savunma Bakanlığı. "Weißbuch 2016: Zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr", 2016, <https://www.bmvg.de/resource/blob/13708/015be272f8c0098f1537a491676bfc31/weissbuch2016-barrierefrei-data.pdf>, Erişim tarihi: 8.9.2024

34 İsmail Ermağan, *Çeşitli Konular Üzerinden Yakın Dönemde Almanya*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2024, s. 188.

ramsal olarak kendini NATO'ya bağladığı ileri sürülmektedir.³⁵ Bu noktada, ABD'nin belirleyici ve yönlendirici bir rolü olduğu değerlendirilmektedir. Savaş sürecindeki gelişmeler bağlamında, 2024 yılı Temmuz ayındaki NATO Zirvesi'nde, Alman ve ABD'li yetkililerin, 2026 yılında ABD tarafından Rusya ana karasındaki hedeflere ulaşma imkanına sahip orta menzilli füzelerin Almanya topraklarında konuşlandırılacağını açıklamaları dikkat çekmiştir.³⁶ AB içindeki yakın ilişkisine ve iş birliğine rağmen, Almanya'nın güvenlik konusunda Fransa yerine ABD'yle yakın durduğunu ve güvenlik stratejisinde transatlantik ittifakının ağır bastığını söylemek mümkündür.

Belgede Almanya tarafından sağlanan *silah ihracat izinlerine* de değinilerek, hükümetin silah ihracatı kontrollerine yönelik kısıtlayıcı yaklaşımını sürdüreceği, silah ihracat kontrol yasasında buna ilişkin standartları belirleyeceği ve ihracata dair kararlarda ithal eden ülkedeki insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti ilkelerinin özellikle dikkate alınacağı belirtilmiştir.³⁷ Hükümetin teşkilinde, ihracat izinlerinin karar süreçlerinde etkili olan Bakanlıkları (Ekonomi ve İklim Koruma Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı) elinde bulunduran Yeşiller Partisi'nin tutumu önem arz etmiştir. Genel seçimler öncesinde Merkel hükümetlerini silah ihracat izinleri konusunda eleştiren Yeşiller Partisi, özellikle insan hakları ve hukukun üstünlüğü konularında iyi bir sicile sahip olmayan ülkelere silah ihracatında bulunulmaması gerektiğini savunmuştur. Seçimler sonrasında iktidarın ikinci büyük ortağı olan partinin bu konuda daha sert bir yaklaşım sergilemesi beklenmiştir. Ancak, Ukrayna'nın kendini savunma hakkı olduğu savını paylaşan Yeşiller Partisi'nin baskısıyla,³⁸ koalisyon ortakları Rusya'ya karşı Ukrayna'ya silah gönderilmesi kararı almıştır. Başka bir ifadeyle, yaşanan savaş ve silah ihracatının bu minvalde stratejik önemi haiz olması nedeniyle, hükümet kriz ve savaş bölgelerine yönelik silah ihracat kısıtlamalarında gevşeme yoluna gitmiştir.

Belgede ayrıca, entegre güvenlik anlayışı bakımından, AB de dahil olmak üzere *demokratik değerlere* yönelik açık ve gizli saldırılara karşı geniş bir top-

35 Sven Arnold ve Claudia Major, "France's disruptive Zeitenwende", *SWP Comment*, 2024/C 21, pp. 7-8.

36 Jonas Schneider ve Torben Arnold, "Significant and Sound: US Medium-Range Missiles in Germany", *SWP Comment*, 2024/C 30, p. 1.

37 Federal Savunma Bakanlığı. "Wehrhaft. Resilient. Nachhaltig. Integrierte Sicherheit für Deutschland: Nationale Sicherheitsstrategie", 2023, <https://www.bmvg.de/resource/blob/5636374/38287252c5442b786ac5d0036ebbb237b/nationale-sicherheitsstrategie-data.pdf>, Erişim tarihi: 3.9.2024.

38 Spiegel. "Germany's Greens Have Transformed in the Face of Russia's War", 2022, <https://www.spiegel.de/international/germany/from-peace-niks-to-hawks-germany-s-greens-have-transformed-in-the-face-of-russia-s-war-a-19bd95f6-fcbc-497d-8ad9-1a767be205f1>, Erişim tarihi: 9.2.2026

lumsal düzeyde kabiliyetlerin güçlendirilmesi gerektiği; *demokratik karar alma süreçlerinin bütünlüğüne* yönelik saldırılara ve *açık toplum ile liberal demokrasiye* sistematik sızmalara karşı konulması lazım geldiği kaydedilmiş; *uluslararası hukuka dayalı düzenin korunmasına ve insan haklarına küresel bağlılığa* vurguda bulunulmuştur.³⁹ Belgenin bu yönüyle Almanya bakımından “Batılı değerleri” ve uluslararası düzeni savunduğu söylenebilir. Belgenin son bölümünde, küresel düzeyde giderek daha fazla önem kazanan meselelere değinilmiş; bu kapsamda, iklim krizi, biyoçeşitlilik, ekosistemler, küresel gıda güvenliği ve pandemi gibi başlıklar güvenlik stratejisi çerçevesinde ele alınmıştır.⁴⁰ Bu bölüm, özellikle koalisyonun sol kanadının öncelik ve politikalarını içermektedir.

Strateji belgesinin açıklanması hakkında olumlu görüş ifade edenler, stratejiyi, Almanya’nın kendini askerî açıdan sınırlama kültüründen (*Kultur der militärischen Zurückhaltung*) uzaklaşmasının yeni bir aşaması olarak değerlendirilmektedir. Olumsuz görüş belirtenler ise, belgenin genel olarak bir yeniden yapılanma işareti vermediğini, hatta hayal kırıklığı yarattığını ileri sürmektedir.⁴¹ Ancak belge, Almanya’nın ilk ulusal güvenlik stratejisini teşkil ederek, transatlantik ittifaka bağlılığa ve NATO’yla güçlü iş birliğine vurguda bulunmuş; AB güvenlik ve savunma politikalarında Stratejik Pusula’ya referans olarak değinmiş; Federal Ordu’nun yapısal sorunlarının ivedilikle çözülmesini öncelendirmiş ve yeni küresel sorunları gündeme almıştır. Almanya’nın NATO ve AB’ye olan taahhütlerini dengelemeyi amaçlayan ve aynı zamanda iç kısıtlamalar ile dış baskıları ele alan belge, Almanya’nın değişen Avrupa güvenlik mimarisindeki rolünü tanımlamada önemli bir adım olmuştur.⁴²

Teorik olarak incelendiğinde, Ulusal Güvenlik Stratejisi’nin niteliği, Almanya’nın dış politika yönelimlerinin neo-klasik realizm çerçevesinde anlaşılmasına imkân tanımaktadır. Uluslararası düzeyde ele alındığında, belgede kayıtlı Rusya’nın saldırgan tutumu, Avrupa’daki güç dengesinin bozulması ve NATO’nun doğu kanadında artan tehdit algısı gibi dışsal/çevresel gelişme-

39 Federal Savunma Bakanlığı. “Wehrhaft. Resilient. Nachhaltig. Integrierte Sicherheit für Deutschland: Nationale Sicherheitsstrategie”, 2023, <https://www.bmvg.de/resource/blob/5636374/38287252c5442b786ac5d0036ebbb237b/nationale-sicherheitsstrategie-data.pdf>, Erişim tarihi: 3.9.2024.

40 Federal Savunma Bakanlığı. “Wehrhaft. Resilient. Nachhaltig. Integrierte Sicherheit für Deutschland: Nationale Sicherheitsstrategie”, 2023, <https://www.bmvg.de/resource/blob/5636374/38287252c5442b786ac5d0036ebbb237b/nationale-sicherheitsstrategie-data.pdf>, Erişim tarihi: 3.9.2024.

41 İsmail Ermağan, *Çeşitli Konular Üzerinden Yakın Dönemde Almanya*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2024, ss. 188 ve 191.

42 Esra Ağralı, “The Shift of Germany in Security and Defence Policies: An Analysis in Frame of Neoclassical Realism”, *Marmara Journal of European Studies*, 32(2), 2024, p. 156.

ler Almanya'nın stratejik önceliklerini yeniden belirlemesini zorunlu kılmıştır. Rusya'nın açıkça tehdit olarak tanımlanması, uluslararası sistemdeki baskıların doğrudan algılandığını ve buna uyum çabası içinde olduğunu göstermektedir. Ulusal düzeyde ise, Federal Ordu'nun mevcut durumu, Alman kamuoyundaki askeri aktivizme dair çekinceler, Yeşiller Partisi'nin normatif dış politika alışkanlıkları ve Federal Maliye Bakanlığı'nı elinde bulunduran FDP'nin mali disiplin hassasiyetleri gibi içsel faktörlerin strateji metnine yansıdığı görülmektedir. Dış baskıların yoğunluğuna rağmen Almanya'nın radikal bir askerileşme siyasetine yönelmemesi, bu içsel filtrelerin belirleyici etkisine işaret etmektedir. Bu nedenle strateji belgesi, sistemik faktörlerin Alman dış politikasını tek başına açıklamadığını ve iç siyasal dengelerin, liderlik tercihlerinin ve kurumsal kapasite sorunlarının Almanya'nın güvenlik adaptasyonunu yavaşlatıcı ve şekillendirici filtreler oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumun, neo-klasik realizmin temel varsayımı olan devletler uluslararası sisteme doğrudan değil, içsel filtreler üzerinden tepki verir argümanı ile uyumlu olduğu değerlendirilmektedir.⁴³

Bununla birlikte, belgede kayıtlı unsurların uygulamaya konulma süreci ayrıca önemlidir. Bu noktada, Scholz tarafından açıklanan özel fonun nasıl harcanacağı konusu hükümet bakımından bir nevi turnusol testi olmuştur.

Federal Ordu Harcamalarında Özel Fon

1980'li yılların ortalarında askeri bütçesi ve sosyal bütçesi hemen hemen aynı büyüklükte olan Federal Almanya, NATO'nun askeri harcamalarına yönelik hedeflerini tutturmayı başarmıştır. Sovyet birliklerinin Doğu Almanya'dan çekilmesi, 3 Ekim 1990 tarihinde iki Almanya'nın yeniden birleşmesi ve Varşova Paktı'nın 1 Temmuz 1991 tarihinde dağılması sonrasında Almanya'nın askeri harcamaları düşüş eğilimi göstermiş ve refah toplumunun giderek yoğunlaşan taleplerine yönelik harcamalar artmıştır. Ekonomi ve nüfus bakımından Avrupa'yı domine eden birleşik Almanya'nın kıtada başta İngiltere, Fransa ve Polonya gibi ülkeleri tarihi nedenlerden dolayı tedirgin etmeme düşüncesi ve NATO ve AB'nin Doğu Avrupa'ya genişlemesi sonrasında Almanya'yı doğrudan tehdit edecek bir güç kalmaması askeri harcamalarda ciddi kısıntıya gidilmesinde belirleyici olmuştur.⁴⁴ Bu dönemde Almanya'nın doğu bölgelerinin ekonomik bakımdan güçlendirilmesi stratejisi izlenmiş; askeri alanda ise, 2011 yılında zorunlu askerlik hizmeti kaldırılmış ve askeri görevlerin alanında

43 Colin Elman, "Realism", Paul D. Williams (Ed.), *Security Studies: An Introduction*, Routledge, 2008, pp. 25-26.

44 İsmail Ermağan, *Çeşitli Konular Üzerinden Yakın Dönemde Almanya*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2024, s. 281.

tamamen uzmanlaşmış personel tarafından yerine getirilmesi anlayışı benimsemiştir.⁴⁵ Bu anlayış, Almanya'nın ekonomik araçları, diplomasiyi, uluslararası kurumları ve hukuku önde tutan sivil güç (*Zivilmacht*) kimliğini askeri güce tercih etme konusundaki bilinçli tercihinin yansıtmıştır. Ancak, Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve Doğu Ukrayna'daki faaliyetleri nedeniyle, Almanya'nın savunma bütçesi son yıllarda yeniden artmaya başlamıştır. Ukrayna'nın doğusundaki çatışmaya askeri bir çözüm bulunulmasını, yani Ukrayna ordusunun Rus birlikleri karşısında zafer kazanmasını bir illüzyon olarak gören dönemin Şansölyesi Merkel⁴⁶, Alman savunma bütçesindeki artışı Almanya açısından büyük bir adım olarak nitelemiştir.⁴⁷ Buna karşın, 2014 yılında Almanya'nın GSYİH'nın yüzde 1,15'ine tekabül eden savunma harcamalarının oranı 2021 yılında yüzde 1,33'e yükselmekle sınırlı kalmıştır.⁴⁸ Federal Ordu'nun dünya orduları sıralamasında 10. sırada bulunması, ordunun Almanya'nın siyasi ve ekonomik gücüne oranla oldukça zayıf olduğunu göstermektedir.⁴⁹ Dönemin Savunma Bakanı Christine Lambrecht (SPD), 8 Aralık 2021 tarihinde görevi üstlenmesini müteakip Federal Meclis'te yaptığı bir konuşmada, Avrupa'nın büyük zorluklarla karşı karşıya olduğunu belirterek mevcut savunma bütçesinin artırılmasını talep etmiştir.⁵⁰ Rusya-Ukrayna savaşı, bu talebin karşılanmasına imkân tanımıştır.

Bununla birlikte, Kara Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Alfons Mais, Rusya'nın Kırım'ı ilhak edeceğinin daha önceden öngörüldüğünü ve bundan gerekli derslerin çıkarılmadığını ileri sürmüştü; Almanya'nın son yıllardaki savunma politikasını sert bir şekilde eleştirmiş; Federal Ordu'nun kısmen operasyonel olduğunu ve savaş karşısında NATO İttifakını desteklemeleri için siyasetçilere sunabilecekleri seçeneklerin son derece sınırlı olduğunu vurgulamıştır.⁵¹ Federal Silahlı Kuvvetler Birliği Başkanı Albay André Wüstner de

45 Mehmet Emir, "Fransa ve Almanya'nın Bölgesel ve Küresel Stratejileri ve Karşılaştırmalı Analizi (2010-2024)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 67, s. 205.

46 Angela Merkel, *Freedom: Memoirs 1954-2021*, Macmillan, 2024, pp. 455-456.

47 John Kampfner, *Why the Germans do it better: Notes from a grown-up country*, Atlantic Books, 2020, pp. 154 ve 156.

48 Angela Merkel, *Freedom: Memoirs 1954-2021*, Macmillan, 2024, pp. 469-470.

49 Mehmet Çanlı ve Abdullah Cüneyt Küsmüş, "Alman Silahlı Kuvvetleri ve Tarihsel Gelişimi", Hüseyin Bağcı, İsmail Ermağan ve Burak Gümmüş (Ed.), *Dünya Siyasetinde Almanya 2: Yönetim-Ekonomi-Toplum*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2019, ss. 524-525.

50 Zeit, "Lambrecht fordert höheren Wehretat", 2022, <https://www.zeit.de/news/2022-01/14/lambrecht-fordert-hoeheren-wehretat>, Erişim tarihi: 19.9.2024

51 Christoph Straub, "Heeresinspekteur kritisiert deutsche Verteidigungspolitik: Bundeswehr steht mehr oder weniger blank da", 24.2.2022, <https://www.tagesspiegel.de/politik/bundeswehr-steht-mehr-oder-weniger-blank-da-5420455.html>, Erişim tarihi: 24.2.2022

özel fon tahsisinden yaklaşık yedi ay sonra yaptığı açıklamada, “Şu anda hala serbest düşüşteyiz” sözleriyle Federal Ordu’daki kötü durumun devam ettiğine dikkat çekmiş; 100 milyar Avro tutarındaki fonun halen sözleşmelere bağlanmadığını, sürecin daha hızlı işlemesi gerektiğini kaydetmiş; Federal Ordu’nun karşı karşıya bulunduğu temel sorunları yetersiz finansman ve buna bağlı olarak öngörülebilirlik eksikliği, ordudaki işlevsiz yapılar ve süreçler ile aşırı bürokratik düzenlemeler olarak sıralamış; ayrıca, Federal Ordu’ya yeni personel istihdamında sorunlar yaşandığına değinmiştir.⁵² Bu sorunlara, askeri donanım yetersizliğini eklemek de mümkündür. Federal Hava Kuvvetleri envanterinde bulunan askeri nakliye uçakları, Tornado çok amaçlı savaş uçakları ve Eurofighter savaş uçaklarından oluşan filonun ancak yarısından azının savaşa hazır olması buna örnek verilebilir.⁵³

Fonun kullanımı hakkında Savunma Bakanlığı’na yönelttiği sorulara aldığı yanıtları kamuoyuyla paylaşan Thomas Klug, fonun Federal Ordu’nun teçhizatını ulusal ve NATO İttifakı savunması için ihtiyaç duyulan askeri seviyeye yükseltmeyi amaçladığı, 100 milyar Avro’nun silahlanma projelerinin finansmanında kullanılacağı, ancak planlama çalışmalarının sürdüğü ve bulunulan aşamada daha fazla bir şey belirtilmesinin mümkün olmadığı bilgisini aldığını açıklamıştır.⁵⁴ Oysa, Klug’un kamuoyuyla bilgi paylaştığı dönemde yayımlanan Federal Ordu’nun 15. silahlanma raporunda, aralarında Tiger savaş helikopteri, Pegasus insansız hava aracı, Eurofighter savaş uçağı, Tornado savaş uçağı, 125 sınıfı fırkateyn ve taktik hava savunma sistemlerinin de bulunduğu 19 proje bulunmaktaydı.⁵⁵ Sonrasında yayımlanan dört silahlanma raporunda (16, 17, 18 ve 19. raporlar), F-35 savaş uçağı ve Patriot hava savunma sistemi gibi yeni projelere de yer verilmiştir.⁵⁶ Ancak, projelerin hayata geçirilmesine yönelik sözleşmelerin ne zaman imzalanacağı sorusu tartışma konusu olmaya devam etmiştir.

52 Yann Bombeke, “Oberst Wüstner: Bundeswehr noch im freien Fall”, 15.9.2022, <https://www.dbwv.de/aktuelle-themen/verband-aktuell/beitrag/oberst-wuestner-bundeswehr-noch-im-freien-fall>, Erişim tarihi: 15.9.2022

53 John Kampfner, *Why the Germans do it better: Notes from a grown-up country*, Atlantic Books, 2020, p. 156.

54 Thomas Klug, “Aufrüstung der Bundeswehr: Viel Geld, wenig Konzept”, 4.10.2022, <https://www.deutschlandfunkkultur.de/aufreueung-der-bundeswehr-viel-geld-wenig-konzept-feature-dlf-kultur-1053fc28-100.html>, Erişim tarihi: 4.10.2022

55 Federal Savunma Bakanlığı. “15. Bericht des Bundesministeriums der Verteidigung zu Rüstungsangelegenheiten”, 2022, <https://www.bmvg.de/resource/blob/5456944/a2db4dc6bd4c5873113e39ad9292f269/20220629-download-15-bericht-des-bmvg-zu-ruestungsangelegenheiten-data.pdf>, Erişim tarihi: 16.9.2024

56 Federal Savunma Bakanlığı. “Wehrhaft. Resilient. Nachhaltig. Integrierte Sicherheit für Deutschland: Nationale Sicherheitsstrategie”, 2023, <https://www.bmvg.de/resource/blob/5636374/38287252c5442b786ac5d0036ebbb237b/nationale-sicherheitsstrategie-data.pdf>, Erişim tarihi: 3.9.2024.

Bu tartışmalar, Almanya tarafından Ukrayna'ya sağlanan mühimmat desteği sonucunda, Federal Ordu'nun mühimmat ihtiyacının artmasıyla yoğunlaşmıştır. Kamuoyuna mühimmat krizi (*Munitionskrise*) olarak yansıyan eleştirilerin gölgesinde, Federal Silahlı Kuvvetler Birliği Başkanı Wüstner, Federal Ordu'nun 20 ila 30 milyar Avro değerinde mühimmat sıkıntısı bulunduğunu ve sorunun yıllardır bilindiğini belirtmiştir. Konuya koalisyon ortağı Yeşiller Partisi de müdahil olmuş ve parti lideri Omid Nouripour, Ukrayna'nın mühimmat konusunda yardıma ihtiyacı olduğunu, Federal Ordu'nun ise şu anda acil bir durumda iki gün yetecek kadar mühimmatının bulunduğunu ve bu durumun çok hızlı bir şekilde değişmesi gerektiğini kaydetmiştir.⁵⁷ NATO kuralları uyarınca, üye ülkelerin silahlı çatışmaları 30 gün sürdürebilecek kadar cephaneye sahip olmaları gerekirken, Almanya'nın sadece iki günlük mühimmatının bulunduğu anlaşılmıştır.⁵⁸ Öte yandan, 2022 yılında yapılan bir askeri tatbikata katılan 18 Puma tankının tamamının bozuk olduğu, bunun üzerine Bakan Lambrecht'in Generallerle acil bir toplantı düzenlediği kamuoyuna yansıyan başka bir sorunu teşkil etmiştir.⁵⁹

Özel fonun harcanmasında yaşanan sıkıntıların ve mühimmat krizi gibi sorunların gündemi daha fazla meşgul etmesi neticesinde, Bakan Lambrecht 16 Ocak 2023 tarihinde görevinden istifa etmiş ve yerine Aşağı Saksonya Eyaleti İçişleri ve Spor Bakanı Pistorius atanmıştır. Lambrecht'in istifasından birkaç hafta sonra, bu defa Federal Ordu'nun Ukrayna'ya yaklaşık 1 milyar Avro tutarında askeri araç-gereç tedarik ettiği, ancak bunların yerini doldurmak amacıyla Savunma Bakanlığı'nın sadece 50 milyon Avro değerinde sipariş verdiği ortaya çıkmıştır.⁶⁰ Özel fonun tahsis edilmesine rağmen harcamaya ilişkin kapsamlı bir yol haritasının ortaya konulamaması ve Ukrayna'ya sağlanan askeri yardımlar, ordunun eksikliklerinin giderilmesinde sorunlar yaratmış ve hükümetin yumuşak karnı olmuştur. Bu durum, neo-klasik çerçeveden ele alındığında, sistemik baskının savunma harcamalarının artırılmasını zorunlu kıldığı bir dönemde, mevcut iç dinamiklerin hızlı ve köklü bir askeri dönüşü-

57 Süddeutsche Zeitung. "Kaum etwas bestellt: Munitionskrise bei der Bundeswehr", 2022, <https://www.sueddeutsche.de/politik/verteidigung-kaum-etwas-bestellt-munitionskrise-bei-der-bundeswehr-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-221128-99-694306>, Erişim tarihi: 19.9.2024

58 John Helderich, "The (false) promise of Germany's Zeitenwende", *European View*, 22(1), 2023, p. 91.

59 Politico. "Our tanks are kaputt, German general warns", 2022, <https://www.politico.eu/article/tanks-kaputt-germany-military-defense-minister-christine-lambrecht/>, Erişim tarihi: 19.9.2024

60 Frankfurter Allgemeine Zeitung. "Bundeswehr bestellt Ukraine-Material kaum nach", 2023, <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/lambrecht-hat-nachbestellungen-fuer-die-ukraine-weitgehend-versaeumt-18631900.html>, Erişim tarihi: 19.9.2024

mü engellediğini söylemek mümkündür. Sonuç olarak, Bakan Lambrecht'in istifası, güvenlik ve savunma politikaları bağlamında, "ilk kurbanın verilmesi" şeklinde yorumlanabilir.

Almanya'nın NATO İttifakının Doğu Kanadına Angajmanı

Rusya'nın Kırım'ı ilhakı, Almanya'nın NATO'nun doğu kanadına yönelik stratejik yaklaşımını ve angajmanını önemli ölçüde değiştiren bir katalizör işlevi görmüştür. 2016 yılında Varşova'da düzenlenen NATO Zirvesi'nde İttifakın doğu kanadına yönelik olarak kabul edilen "Güçlendirilmiş İleri Mevcudiyet" (*Enhanced Forward Presence*) misyonu, Almanya'nın İttifaka katkı sağladığı en somut adımlarından birini teşkil etmiştir. Rusya'dan gelebilecek bir saldırıya karşı caydırıcılık sağlamak amacıyla Polonya, Litvanya, Letonya ve Estonya'da çok uluslu muharip grupların konuşlandırılması kararlaştırılmış ve Almanya, Litvanya'daki muharip grubun liderliğini üstlenmiştir.⁶¹ Federal Ordu, NATO'nun doğu kanadında gerçekleştirilen tatbikatlara da katılım sağlamıştır.

Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında, Almanya'nın doğu sınırlarından yönelen askeri tehdit algısının giderek yoğunlaşması sonucunda hükümet NATO misyonlarına, özellikle İttifakın doğu kanadına yönelik angajmanı artırmıştır. Savunma Bakanlığı görevi devam ettiği dönemde 30 Kasım-1 Aralık 2022 tarihlerinde düzenlenen 22. Berlin Güvenlik Konferansı'na katılan Lambrecht, Almanya'nın savaşın başlaması sonrasında İttifakın doğu kanadına sağladığı katkılar hakkında güncel bilgiler paylaşmıştır. Lambrecht, Romanya'daki NATO hava gözlem misyonuna destek olduklarını; envanterindeki S-300 hava savunma sistemini Ukrayna'ya veren Slovakya'ya Patriot hava savunma sistemleriyle birlikte askeri birlik gönderilmesi konusunda Hollanda'yla iş birliği yaptıklarını; Litvanya'daki NATO misyonuna desteklerini artırdıklarını ve Polonya'ya Patriot hava savunma sistemi temin edeceklerini belirtmiştir.⁶²

Ayrıca, Alman Hava Kuvvetleri (*Luftwaffe*), NATO'nun Baltık Hava Polisliği misyonunun bir parçası olarak görev almakta ve Alman hava savunma

61 NATO. "NATO's military presence in the east of the alliance", 2024, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136388.htm, Erişim tarihi: 11.9.2024

62 Federal Savunma Bakanlığı. "BSC: Ministerin fordert mehr Gemeinsamkeit bei europäischer Rüstungskoooperation", 2022, <https://www.bmvg.de/de/aktuelles/ministerin-haelt-rede-bei-der-berliner-sicherheitskonferenz-5534662>, Erişim tarihi: 1.12.2022

sistemleri hava sahası kontrollerinde kullanılmaktadır.⁶³ Bu noktada, Almanya'nın 800 askeriyle NATO'nun Litvanya'daki muharip birliklerine katkıda bulunması ve birliğin komutanlığını 2017 yılında üstlenmesi önemlidir. Almanya ve Litvanya arasında 2023 yılında varılan mutabakat çerçevesinde, Almanya'dan 4.800 asker ve 200 sivil görevliden müteşekkil tugayın 2027 yılına kadar Litvanya'da tam operasyonel kabiliyete ulaşması planlanmaktadır.⁶⁴

Fransa ile Askeri Projelerde Yaşanan Anlaşmazlıklar

Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa güvenlik mimarisi büyük ölçüde NATO merkezli şekillenmekle birlikte, özellikle 2000'li yıllardan itibaren AB'nin stratejik özerklik arayışı ve ABD'nin küresel önceliklerinde yaşanan değişimler Almanya ve Fransa'yı ortak askeri projelerde daha fazla iş birliğine yöneltmiştir. İki ülke, AB'nin savunma sanayii entegrasyonu ve kapasitesinin artırılması yönünde somut girişim ve projelerde bulunmaktadır. Bazılarına göre, silah ihracatı konusunda daha iyi koordine edilmiş bir Alman-Fransız yaklaşımı gelecekteki silah programlarının geliştirilmesini kolaylaştıracak ve Avrupa savunmasını güçlendirecektir.⁶⁵

Bu bağlamda, Berlin Güvenlik Konferansı'na katılan Scholz, NATO ve AB'nin güvenlik ve savunma konularındaki rolü ve savunma sanayi projeleri üzerinde de durmuş; AB güvenliği bağlamında Avrupa Gökyüzü Kalkanı (*European Sky Shield*) girişimini önerdiklerini; NATO'nun nükleer konularda güvenilir ve caydırıcı olması gerektiğini; bu yönde, hükümetinin nükleer paylaşımın parçası olarak F-35 savaş uçaklarını temin ettiğini; modern silahlı kuvvetlerin taleplerini karşılayacak bir Avrupa sanayisine ihtiyaç duyduğunu ve Fransa ve İspanya ile birlikte FCAS savaş uçağının üretilmekte olduğunu kaydetmiştir.⁶⁶ Scholz'un değindiği hava savunma girişiminin yanı sıra, mevcut savunma sistemini güçlendirmeye yönelik ilave adımlar atılmıştır. Örneğin, ABD ve İsrail makamları nezdinde yapılan girişimler neticesinde Federal Meclis Savunma Komitesi Başkanı Marie-Agnes Strack-Zimmermann

63 Federal Ordu. "The Bundeswehr on Operations", 2024, <https://www.bundeswehr.de/en/operations>, Erişim tarihi: 29.8.2024

64 Defense News. "Work begins on Germany's 5,000-strong military base in Lithuania", 2024, <https://www.defensenews.com/global/europe/2024/08/22/work-begins-on-germanys-5000-strong-military-base-in-lithuania/>, Erişim tarihi: 4.11.2024

65 Lucie Béraud-Sudreau, "Building Franco-German Consensus on Arms Exports", *Survival*, 61(4), 2019, p. 79.

66 Federal Hükümet. "Reden zur Zeitenwende", 2022, <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/992814/2131062/78d39dda6647d7f835bbe76713d30c31/bundestkanzler-olaf-scholz-reden-zur-zeitenwende-download-bpa-data.pdf>, Erişim tarihi: 4.12.2022

(FDP), anılan ülkeler tarafından ortak üretilen ve 2.400 km menzili bulunan Arrow/Hetz 3 füze savunma sisteminin 2025 yılı sonuna kadar Almanya'da operasyonel olacağını açıklamıştır.⁶⁷

Ancak, F-35 temini ve FCAS savaş uçağının üretimi NATO ve AB'nin iki önemli ülkesi Almanya ve Fransa arasındaki ilişkilerde gerilime yol açmıştır. Almanya'nın F-35 satın almayı kararlaştırması, Avrupalı müttefikleriyle istişare etmeden kendi hava savunmasına odaklanması ve İsrail'den 5 adet Heron TP İHA satın alması bu gerilimin nedenleri arasındadır. Ayrıca, iki ülke tarafından ortaklaşa geliştirilen, 2017 yılında başlayan ve 2035 yılında tamamlanması planlanan yeni nesil ana muharebe tank projesi "Main Ground Combat System" (MGCS) kapsamında özellikle ana silah seçiminde yaşanan anlaşmazlık ile Almanya'nın İtalya, İspanya ve İsveç ile 2023 yılında ortak ana muharebe tankı geliştirmek amacıyla bir niyet beyanı imzalaması gerginliği artırmıştır.⁶⁸

Bununla birlikte, Alman ve Fransız yetkililer arasında MGCS projesine ilişkin olarak yapılan görüşmeler sonucunda, iki ülke savunma bakanlarının 26 Nisan 2024 tarihinde bir anlaşma imzalamasıyla projenin yeniden hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁹ Bazı yazarlar, örneğin Mehmet Emir, ortak savunmaya dair başlatılan bu girişimin, Avrupa'nın güvenliği bağlamında bölgesel ve küresel stratejilerin etkin bir şekilde uygulanmasına yönelik çabaları ortaya koyduğunu düşünmektedir.⁷⁰ Varılan anlaşmayla iki ülke arasındaki bir anlaşmazlık dosyası kapanmış görünse de güvenlik ve savunma meselelerine yaklaşımlarındaki farklılıklar devam etmektedir. Genel hatlarıyla, Almanya askeri alanda İttifaka daha fazla yönelirken, Fransa en azından söylem olarak kendisinin başı çektiği bir AB savunma yapısını öne çıkarmaktadır.

67 Peter Felstead, "US Approval Given for Arrow 3 Sale to Germany", 18.8.2023, <https://euro-sd.com/2023/08/news/33539/us-approval-given-for-arrow-3-sale-to-germany/>, Erişim tarihi: 31.10.2024

68 Zafer Meşe, "Almanya'nın Yeni Ulusal Güvenlik Doktrini ve Alman Ordusu", 1.10.2023, <https://kriterdergi.com/dispolitika/almanyasin-yeni-ulusal-guvenlik-doktrini-ve-alman-ordusu>, Erişim tarihi: 1.11.2023

69 Defense and Security Monitor. "France and Germany formalize agreement to develop future main battle tank", 2024, <https://dsm.forecastinternational.com/2024/04/29/france-and-germany-formalize-agreement-to-develop-future-main-battle-tank/>, Erişim tarihi: 16.10.2024

70 Mehmet Emir, "Fransa ve Almanya'nın Bölgesel ve Küresel Stratejileri ve Karşılaştırmalı Analizi (2010-2024)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 67, s. 208.

Tablo 2: Zeitenwende süreci bağlamında belirlenen alanlarda elde edilen bulgular

Başlık	Temel bulgular	Sonuç
Özel fonun harcama kalemleri ve etkileri	100 milyar Avro'luk fonun önemli bölümü hava sistemleri ve mühimmat stoklarının yenilenmesine ayrılmıştır. Ancak bürokratik gecikmeler ve yapısal kapasite sorunları harcamaların etkinliğini sınırlamıştır.	Nicelik artışı sağlanmış, ancak Federal Ordu'nun yapısal dönüşümü sınırlı kalmıştır.
NATO/AB girişiminde Almanya'nın konumu	Almanya, NATO merkezli güvenlik mimarisini önceliklendirmiş ve doğu kanadında askeri varlığını artırmıştır. AB savunma girişimlerine destek vermekle birlikte stratejik özerklik konusunda temkinli davranmıştır.	Transatlantik öncelik korunmuştur.
Silah ihracat rejiminde kısmi değişim	Ukrayna'ya ağır silah transferi ve bazı ihracat kısıtlarının esnetilmesi dikkat çekmiştir. Ancak, ihracat politikası normatif ve kısıtlayıcı çerçevesini tamamen terk etmemiştir.	İstisnai esneklik artmış, fakat yapısal ve kalıcı bir ihracat rejimi dönüşümü hayata geçirilememiştir.

Avrupacılar Atlantikçilere Karşı: Almanya'nın Güvenlik ve Savunma Politikasına Etkisi

Son yıllarda Almanya bir dizi siyasi ve askeri sınamayla karşı karşıya kalmıştır. Bu sınamalar, ana hatlarıyla Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla başlayan ve Almanya'nın doğu sınırına yönelen askeri baskı; Avrupa'nın -esasen AB'nin- içeriden erozyona uğraması ve Donald Trump'ın ilk Başkanlık döneminde (2016-2020) ABD ile yaşanan sorunlar olarak özetlenebilir.⁷¹ İlk olarak, Rusya'nın halen bir nükleer güç olması nedeniyle, kısa vadede istikrarlı bir çatışma çözümü olamayacağı açıktır ve bu tabloda amaç, yerel/bölgesel bir çatışmanın veya savaşın bir yangına dönüşmesini önlemeyi teminen bu çatışmayı sınırlandırmak olmalıdır.⁷² Ancak, Merkel'in ve sonrasında iktidara gelen Scholz'un Rusya'ya yönelik politikaları Rusya-Ukrayna savaşını engelleyememiş; bu durum bölge ülkeleri ve ötesinde sonuçlar doğurmuştur. Yine de savaş daha çok ülkeyi içine alan bir yangına dönüşmemiş ve nispeten sınırlı bir bölgede kalmıştır. Bunda,

71 Stefan Fröhlich, *Das Ende der Selbstfesselung: Deutsche Außenpolitik in einer Welt ohne Führung*, Springer, 2019, p. 105.

72 Herfried Münkler, *Macht in der Mitte: Die neuen Aufgaben Deutschlands in Europa*, Körber Stiftung, 2015, p. 155.

Rusya lideri Vladimir Putin'in zaman zaman nükleer silah kullanımını da gündeme getirmesinin⁷³ caydırıcı bir etki yarattığı değerlendirilmektedir.

İkinci olarak, AB'nin sahip olduğu ekonomik güce rağmen, siyasi ve askeri meselelerde aynı ağırlığa sahip olmaması Birliğe yönelen eleştirilerden biri olmuştur. Almanya'nın eski Şansölyesi Gerhard Schröder (SPD), dönemin AB Komisyonu Başkan Yardımcısı/Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell'in (İspanya) 2020 yılında Suriye'nin İdlib bölgesinde yaşanan tırmanmaya ilişkin "(AB olarak) gücün dilini konuşmak isterdik, ancak şu anda kendimiz karar veremiyoruz" şeklinde açıklamasına değinmiş ve çaresizliğin acınası bir durum olduğunu ve tehlikeli bulunduğunu belirtmiştir. Schröder'e göre, küresel olarak konuşlandırılabilir bir ordu olmada, şüphe durumunda kendi haline bırakılan bir Avrupa gelecekteki misyonlarıyla başa çıkamaz ve ABD'nin desteğine de güvenemez.⁷⁴

Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron da 2019 yılında Economist dergisine verdiği mülakatta, Avrupa ülkelerini, NATO müttefiklerini savunmak için artık Amerika'ya güvenemeyecekleri konusunda uyarılmış, "şu an yaşadığımız şey NATO'nun beyin ölümüdür" demiştir. Macron, Avrupa'nın "bir uçurumun kenarında" olduğunu ve kendisini stratejik şekilde jeopolitik bir güç olarak düşünmeye başlaması gerektiğini belirtmiş; aksi takdirde, "kaderimizin kontrolünü daha fazla elimizde tutamayacağız" şeklinde açıklamada bulunmuştur.⁷⁵ Ancak Macron, NATO'nun sağladığı askeri imkân ve kabiliyetlerin yerinin nasıl kısa sürede doldurulabileceğine ve gerekli mali kaynakların ne şekilde sağlanabileceğine değinmemiştir. Almanya'nın, AB'nin askeri kapasitesinin ortak projeler yoluyla geliştirilmesine olumlu yaklaştığı bilinmekle birlikte, bütçesine daha fazla yük getirecek ve NATO'nun yerine ikame olarak görülebilecek yeni bir savunma mimarisi oluşturulmasına mesafeli yaklaştığı görülmektedir. ABD'nin Avrupa'da konuşlu askerlerinin yaklaşık yarısının (35.000 asker) Almanya'daki üslerinde bulunması bunda önemli bir rol oynamaktadır.⁷⁶ ABD'nin Almanya ve Avrupa ülkelerindeki askerlerini çektiği

73 BBC. "Putin proposes new rules for using nuclear weapons", 2024, <https://www.bbc.com/news/articles/c5yjej0rvw0o>, Erişim tarihi: 9.2.2026

74 Gregor Schöllgen ve Gerhard Schröder, *Letzte Chance: Warum wir jetzt eine neue Weltordnung brauchen*, Deutsche Verlags-Anstalt, 2021, p. 225.

75 Economist. "Emmanuel Macron warns Europe: NATO is becoming brain-dead", 2019, <https://www.economist.com/europe/2019/11/07/emmanuel-macron-warns-europe-nato-is-becoming-brain-dead>, Erişim tarihi: 16.10.2024

76 Statista. "Number of active-duty United States military personnel in Europe in 2024, by country", 2024, <https://www.statista.com/statistics/1294271/us-troops-europe-country/>, Erişim tarihi: 4.11.2024

bir senaryoda doğacak boşluğun doldurulmasının kolay olmayacağı ve bunun Rusya'nın elini güçlendireceği açıktır. Bu nedenle, Macron'un ilave siyasi ve mali sorumluluk üstlenmeden NATO'nun beyin ölümünü ilan etmesi Almanya cephesinde destek görmemiştir.

AB'nin doğu sınırlarında vuku bulan savaşın daha geniş bölgelere yayılması ihtimali karşısında, AB ülkelerinin Birliğin askeri imkanlarından ziyade, NATO'ya yöneldiği görülmüştür. Savaş, AB'nin askeri kapasite yetersizliğini bir kez daha gözler önüne sermiş ve Almanya dahil, AB ülkeleri NATO güvenlik şemsiyesi altında toplanmayı tercih etmiştir. Nitekim Soğuk Savaş sırasında askeri ittifaklarda yer almayarak tarafsız olan ve Soğuk Savaş sonrasında bu statülerini sürdürmek isteyen AB üyeleri Finlandiya ve İsveç'in sırasıyla 2023 ve 2024 yıllarında NATO'ya üye olmaları bu minvalde ayrıca bir emsal teşkil etmiştir. Çoğunluğunu NATO ülkelerinin oluşturduğu, Rusya'ya karşı Ukrayna'ya sağlanacak yardımların ele alındığı ve Ramstein formatı olarak bilinen Ukrayna Savunma Temas Grubu Toplantılarının ekseriyetle Almanya'daki ABD'ye ait hava üssünde düzenlenmesinin anlamlı olduğunu düşünülmektedir.

Bu çerçevede, 2024 yılı sonunda Berlin'de Şansölye Scholz ile görüşen NATO Genel Sekreteri Mark Rutte (Hollanda), çağ dönümünün Almanya'nın güvenliği ve İttifakın gücü üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir. Scholz da Almanya'nın savunma harcamalarının son yedi yılda iki katına çıktığını ifadeyle, ülkesinin önümüzdeki yıllarda da kararlılıkla yoluna devam edeceğini kaydetmiş; NATO'nun Avrupa ayağının daha da güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamış ve Avrupa'nın bu konuda önemli yatırımlar yapacağını eklemiştir.⁷⁷

Son olarak, ABD'deki Başkan profilinin ve Amerikan iç siyasetindeki gelişmelerin Almanya/AB-ABD ilişkilerini de etkileyebileceği görülmektedir. Trump'tan görevi 2020 yılında devralan Joe Biden döneminde, Rusya'nın Ukrayna'ya saldırması karşısında, ABD'nin liderlik rolünü üstlenmesinin AB içindeki Atlantikçi kanadı güçlendirdiği ve Avrupa'nın ABD'den bağımsız, kendine özgü bir güvenlik yapılanmasına sahip olması gerektiğini savunanların geri planda kaldığı söylenebilir.⁷⁸ ABD'de 5 Kasım 2024 tarihinde dü-

77 N-TV. "Lob für Kanzler Scholz – NATO-Chef fordert von Berlin mehr Geld für Verteidigung", 2024, <https://www.n-tv.de/politik/NATO-Chef-fordert-von-Berlin-mehr-Geld-fuer-Verteidigung-article25336334.html>, Erişim tarihi: 5.11.2024

78 Kemal İnat ve Burhanettin Duran, "Rusya-Ukrayna Savaşının Uluslararası Sisteme ve Türkiye'ye Etkileri", Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner (Der.), *Türk Dış Politikası Yılı 2023*, SETA, 2024, s. 21.

zenlenen Başkanlık seçimleri öncesinde, dönemin Dışişleri Bakanı Baerbock verdiği bir mülakatta, Trump'ın seçimleri kazanması ve tehdit ettiği gibi ABD'yi NATO'dan çekmesi halinde ne olacağına ilişkin soruya cevaben, böyle bir senaryoda Trump'ın kendilerini büyük zorluklarla karşı karşıya bırakacağını, Avrupalı ortaklarıyla birlikte savunma kapasitelerini güçlendirdiklerini ve bunun tüm NATO müttefiklerinin yararına olacağını kaydetmiştir.⁷⁹ Bu bağlamda, ABD'deki seçimleri kazanan Trump'ın Rusya-Ukrayna savaşı başta olmak üzere dış ve güvenlik politikalarında izlediği politikalar AB içindeki Avrupalılar-Atlantikçiler rekabeti bakımından da önem arz etmektedir.

Diğer taraftan, Şansölye Scholz'un Maliye Bakanı Lindner'i ABD seçimlerinden bir gün sonraya denk gelecek şekilde, 6 Kasım 2024 tarihinde görevden alması, hükümetin görev süresi dolmadan sona ermesine neden olmuştur. SPD ve FDP arasında hızla tırmanan ve aşılamayan siyasi gerilim sonucunda 23 Şubat 2025 tarihinde erken genel seçimlere gidilmesi Alman iç siyasetinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Koalisyon partileri seçimlerde hezimete uğramış ve Scholz, CDU lideri Friedrich Merz Şansölyeliğinde kurulacak olan CDU/CSU-SPD hükümetinde görev almayacağını açıklamıştır.⁸⁰

Sonuç

Federal Meclis'in Ukrayna konulu özel oturumunda Scholz tarafından ilk kez dile getirilen çağ dönümü ifadesi, Almanya'nın güvenlik ve savunma politikalarında köklü değişiklikler yaşanması beklentisini beraberinde getirmesine rağmen, oturumun düzenlendiği 27 Şubat 2022 tarihinden hükümetin son bulunduğu 2025 yılı başlarına kadar atılan adımlar bu beklentiyi karşılamaktan uzak kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş sonrası dönemlerde olduğu gibi, Rusya-Ukrayna savaşını izleyen dönemde de NATO, Almanya'nın askeri mimarisindeki ayrıcalıklı yerini korumuştur. Rus ordusunun Avrupa kıtasındaki güçlü varlığı, Ukrayna'da devam eden zorlu savaş koşulları ve AB'nin mevcut haliyle NATO'nun yerine alternatif oluşturmaması bunda önemli rol oynamıştır. Bu süreçte koalisyon hükümeti, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Almanya'da oluşturulan ve iki Almanya'nın yeniden birleşmesinden bu yana muhafaza edilen transatlantik güvenlik kimliğinin dışına çıkmamış; baş-

79 Federal Dışişleri Bakanlığı. "Außenministerin Annalena Baerbock im Interview mit dem RedaktionsNetzwerk Deutschland", 2024, <https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/-/2642644>, Erişim tarihi: 2.11.2024

80 N-TV. "Scholz will nicht Teil von Koalitionsverhandlungen sein", 2025, <https://www.n-tv.de/politik/21-11-Scholz-will-nicht-Teil-von-Koalitionsverhandlungen-sein-article25584455.html>, Erişim tarihi: 9.2.2026

ka bir ifadeyle, “sistem” içinde kalarak güvenliğini NATO şemsiyesi altında sürdürmüştür. Nitekim Ukrayna savaşıdan yaklaşık bir buçuk yıl sonra koalisyon partilerinin mutabakatıyla hazırlanan ve kamuoyuyla paylaşılan Almanya’nın ilk Ulusal Güvenlik Stratejisi daha ziyade Avrupa merkezli bir tehdit değerlendirmesi yapmış ve NATO’nun askeri tehditlere karşı en önemli garantör olduğunu teyit etmiştir. Bu doğrultuda, Almanya’nın AB çerçevesinde öne çıkarılan stratejik özerklik tartışmalarına katkısı -Fransa’nın aksine- ikincil bir düzeyde kalmıştır.

Strateji belgesi kapsamında Federal Ordu’nun askeri kabiliyetlerindeki açıkların giderilmesi hedeflenmiş ve savunma harcamalarında İttifak kriterlerinin karşılanması öncelik olarak belirlenmiştir. Hükümetin tahsis ettiği 100 milyar Avro büyüklüğündeki fon, Federal Ordu’ya önemli bir ilave finansal kaynak sağlamış, ancak kurumsal ve bürokratik engeller nedeniyle fonun yeterince etkin kullanılamaması, orduda yıllardır ertelenen yapısal reformlar için sadece bir başlangıç teşkil ettiğini göstermiştir. Neticede söylem düzeyindeki iddiaya rağmen, çağ dönümünün askeri boyutu hükümetin en çok eleştiri aldığı meselelerden biri hâline gelmiştir. Öte yandan, Federal Hükümet Ukrayna’ya askeri yardım sağlamış, daha önce Almanya’dan satın alınan silahları da Ukrayna’ya tahsis etmek isteyen ülkelere gerekli izinleri vermiş ve kriz ve savaş bölgelerine yönelik silah ihracat kısıtlamalarına ilişkin politikasında gevşeme yoluna gitmiştir. Ancak, Almanya’nın silah ihracatı politikalarındaki değişim, ülkenin geleneksel askeri kısıtlama kültüründen kısmî bir sapma anlamına gelmekte ve bu dönüşümün normatif bir yeniden konumlanmadan ziyade koşullara bağlı bir pratik adaptasyon olduğu gözlenmektedir. Bu durum, silah ihracatı rejimindeki dönüşümün kurumsallaşması sürecinin halen belirsiz olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç olarak, savaşın başlamasıyla Almanya’nın güvenlik ve savunma politikası önemli bir süreçten geçmekle beraber Şansölye Scholz tarafından çağ dönümü olarak tabir edilen sürecin henüz köklü bir rota değişikliğine işaret etmediği, Federal Ordu’nun mevcut durumunun tespiti ve eksikliklerinin giderilmesiyle sınırlı kaldığı ve NATO’nun Alman güvenlik mimarisinin temeli olmayı sürdürdüğü sonucuna varılmaktadır. Ayrıca, hükümetin savunma sanayi ürünlerinin ihracat izinlerinde önemli bir politika değişikliğini tercih ettiği, ancak bu politika değişikliğinin henüz kurumsallaşmadığı tespitinde bulunmaktadır. Bunda, İkinci Dünya Savaşı’nın halen hissedilen olumsuz etkisi, Fe-

deral Ordu'nun misyon, işleyiş ve yapısında köklü değişikliklere gidilmesine karşı sergilenen direnç ve transatlantik güvenlik kimliği etrafında şekillenen askeri kültür gibi faktörler belirleyici bir rol oynamaktadır. Çağ dönümünün gelecekteki yönünün, Almanya'nın iç politik dengelerinde ortaya çıkabilecek değişimlere ve Avrupa'daki güvenlik ortamının evrimine bağlı olacağı düşünülmektedir. Bu durumun, Almanya'nın dış politikasını açıklamada yapısal faktörleri içsel dinamiklerle birleştiren neo-klasik realist çerçeveye uyumlu olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, *Zeitenwende* kavramını tamamlanmış bir dönüşümden ziyade, devam eden bir yeniden konumlanma sürecinin siyasal ifadesi olarak değerlendirmek mümkündür.

Kaynakça

- Ağralı, Esra. "The Shift of Germany in Security and Defence Policies: An Analysis in Frame of Neoclassical Realism", *Marmara Journal of European Studies*, 32(2), 2024, pp. 143-169.
- Alkanalka, Mehmet. "Almanya'nın İlk Milli Güvenlik Strateji Belgesi", *Asya Studies*, 8(27), 2024, ss. 229-240.
- Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Aktüel, Bursa, 2021.
- Arnold, Sven ve Major, Claudia. "France's disruptive Zeitenwende", *SWP Comment*, 2024/C 21, pp. 1-8.
- Bağcı, Hüseyin ile mülakat (4 Kasım 2024), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- BBC. "Putin proposes new rules for using nuclear weapons", 2024, <https://www.bbc.com/news/articles/c5yje0rvw0o>, Erişim: 9.2.2026
- Béraud-Sudreau, Lucie. "Building Franco-German Consensus on Arms Exports", *Survival*, 61(4), 2019, pp. 79-98.
- Bombeke, Yann. "Oberst Wüstner: Bundeswehr noch im freien Fall", 15.9.2022, <https://www.dbwv.de/aktuelle-themen/verband-aktuell/beitrag/oberst-wuestner-bundeswehr-noch-im-freien-fall>, Erişim: 15.9.2022
- Bülbül, Ahmet. *Şansölye Angela Merkel Dönemi Almanya'nın Orta Doğu Politikası*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2021.
- Büyükbay, Can. "Almanya'nın AB İçerisindeki Liderlik Rolü: Uluslararası Krizler Bağlamında Dış Politikada Süreklilik ve Değişim", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 2017, ss. 19-38.
- Canbolat, İbrahim S. "Dünya Siyasetinde Almanya", Hüseyin Bağcı, İsmail Ermağan ve Burak Gümüş (Ed.), *Dünya Siyasetinde Almanya 1: Tarih ve Dış Politika*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2019, ss. 1-28.
- Çanlı, Mehmet ve Küsmez, Abdullah Cüneyt. "Alman Silahlı Kuvvetleri ve Tarihsel Gelişimi", Hüseyin Bağcı, İsmail Ermağan ve Burak Gümüş (Ed.), *Dünya Siyasetinde Almanya 2: Yönetim-Ekonomi-Toplum*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2019, ss. 489-527.
- Defense and Security Monitor. "France and Germany formalize agreement to develop future main battle tank", 29.04.2024, <https://dsm.forecastinternational.com/2024/04/29/france-and-germany-formalize-agreement-to-develop-future-main-battle-tank/>, Erişim: 16.10.2024

- Defense News. “Work begins on Germany’s 5,000-strong military base in Lithuania”, 22.08.2024, <https://www.defensenews.com/global/europe/2024/08/22/work-begins-on-germanys-5000-strong-military-base-in-lithuania/>, Erişim: 4.11.2024
- Economist. “Emmanuel Macron warns Europe: NATO is becoming brain-dead”, 7.11.2019, <https://www.economist.com/europe/2019/11/07/emmanuel-macron-warns-europe-nato-is-becoming-brain-dead>, Erişim: 16.10.2024
- Elman, Colin. “Realism”, Paul D. Williams (Ed.), *Security Studies: An Introduction*, Routledge, Oxon, 2008, pp. 15-28.
- Emir, Mehmet. “Fransa ve Almanya’nın Bölgesel ve Küresel Stratejileri ve Karşılaştırmalı Analizi (2010-2024)”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 67, ss. 195-215.
- Ermağan, İsmail. *Çeşitli Konular Üzerinden Yakın Dönemde Almanya*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2024.
- Federal Dışişleri Bakanlığı. “Außenministerin Annalena Baerbock im Interview mit dem RedaktionsNetzwerk Deutschland”, 2024, <https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/-/2642644>, Erişim: 2.11.2024
- Federal Hükümet. “Reden zur Zeitenwende”, 2022, <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/992814/2131062/78d39dda6647d7f835bbe76713d30c31/bundeskanzler-olaf-scholz-reden-zur-zeitenwende-download-bpa-data.pdf>, Erişim: 4.12.2022
- Federal Hükümet. “Rede von Bundeskanzler Olaf Scholz”, 2022, <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-von-bundeskanzler-olaf-scholz-2149916>, Erişim: 4.12.2022
- Federal Ordu. “The Bundeswehr on Operations”, 2024, <https://www.bundeswehr.de/en/operations>, Erişim: 29.8.2024
- Federal Ordu. “Facts and Figures About the Bundeswehr”, 2024, <https://www.bundeswehr.de/en/about-bundeswehr/facts-and-figures-bundeswehr>, Erişim: 20.08.2024
- Federal Savunma Bakanlığı. “BSC: Ministerin fordert mehr Gemeinsamkeit bei europäischer Rüstungskooperation”, 2022, <https://www.bmvg.de/de/aktuelles/ministerin-haelt-rede-bei-der-berliner-sicherheitskonferenz-5534662>, Erişim: 1.12.2022
- Federal Savunma Bakanlığı. “Verteidigungshaushalt 2024”, 2024, <https://www.bmvg.de/de/themen/verteidigungshaushalt>, Erişim: 3.9.2024
- Federal Savunma Bakanlığı. “Wehrhaft. Resilient. Nachhaltig. Integrierte Sicherheit für Deutschland: Nationale Sicherheitsstrategie”, 2023, <https://www.bmvg.de/resource/blob/5636374/38287252c5442b786ac5d0036ebbb237b/nationale-sicherheitsstrategie-data.pdf>, Erişim: 3.9.2024
- Federal Savunma Bakanlığı. “Weißbuch 2016: Zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr”, 2016, <https://www.bmvg.de/resource/blob/13708/015be272f8c0098f1537a491676bfc31/weissbuch2016-barrierefrei-data.pdf>, Erişim: 8.9.2024
- Federal Savunma Bakanlığı. “15. Bericht des Bundesministeriums der Verteidigung zu Rüstungsangelegenheiten”, 29.6.2022, <https://www.bmvg.de/resource/blob/5456944/a2db4dc6bd4c5873113e39ad9292f269/20220629-download-15-bericht-des-bmvg-zu-ruestungsangelegenheiten-data.pdf>, Erişim: 16.9.2024

- Federal Savunma Bakanlığı. "17. Bericht des Bundesministeriums der Verteidigung zu Rüstungsangelegenheiten", 2023, <https://www.bmvg.de/resource/blob/5639826/45547a72b96fb60d6d82f061913d9d3a/17-ruestungsbericht-data.pdf>, Erişim: 16.9.2024
- Felstead, Peter. "US Approval Given for Arrow 3 Sale to Germany", 18.8.2023, <https://euro-sd.com/2023/08/news/33539/us-approval-given-for-arrow-3-sale-to-germany/>, Erişim: 31.10.2024
- Frankfurter Allgemeine Zeitung. "Bundeswehr bestellt Ukraine-Material kaum nach", 16.1.2023, <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/lambrecht-hat-nachbestellungen-fuer-die-ukraine-weitgehend-versaeumt-18631900.html>, Erişim: 19.9.2024
- Friedrich, "Wolfgang-Uwe. "Kosovo and the Evolution of German Foreign Policy in the Balkans", *American Institute for Contemporary German Studies*, German Issues 22, 2000, ss. 1-26.
- Fröhlich, Stefan. *Das Ende der Selbstfesselung: Deutsche Außenpolitik in einer Welt ohne Führung*, Springer, Wiesbaden, 2019.
- Fulbrook, Mary. *Kısa Almanya Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2024.
- Helferich, John. "The (false) promise of Germany's Zeitenwende", *European View*, 22(1), 2023, pp. 85-95.
- Hellmann, Gunther. *Deutsche Außenpolitik: Eine Führung*, Springer, Wiesbaden, 2024.
- İnat, Kemal ve Duran, Burhanettin. "Rusya-Ukrayna Savaşının Uluslararası Sistem ve Türkiye'ye Etkileri", Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner (Der.), *Türk Dış Politikası Yılı 2023*, SETA, 2024, ss. 11-32.
- Kampfner, John. *Why the Germans do it better: Notes from a grown-up country*, Atlantic Books, London, 2020.
- Klug, Thomas. "Aufrüstung der Bundeswehr: Viel Geld, wenig Konzept", 4.10.2022, <https://www.deutschlandfunkkultur.de/aufrestung-der-bundeswehr-viel-geld-wenig-konzept-feature-dlf-kultur-1053fc28-100.html>, Erişim: 4.10.2022
- Masala, Carlo. *Weltunordnung: Die globalen Krisen und das Versagen des Westens*, C.H. Beck, München, 2016.
- Merkel, Angela. *Freedom: Memoirs 1954–2021*, Macmillan, London, 2024.
- Meşe, Zafer. "Almanya'nın Yeni Ulusal Güvenlik Doktrini ve Alman Ordusu", 1.10.2023, <https://kriterdergi.com/dis-politika/almanyenin-yeni-ulusal-guvenlik-doktrini-ve-alman-ordusu>, Erişim: 1.11.2023
- Münkler, Herfried. *Macht in der Mitte: Die neuen Aufgaben Deutschlands in Europa*, Körber Stiftung, Hamburg, 2015.
- NATO. "Germany and NATO", 2024, https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_185912.htm, Erişim: 7.11.2024
- NATO. "NATO Member Countries", 2024, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm, Erişim: 29.08.2024
- NATO. "NATO's military presence in the east of the alliance", 2024, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136388.htm, Erişim: 11.9.2024
- N-TV. "Lob für Kanzler Scholz – NATO-Chef fordert von Berlin mehr Geld für Verteidigung", 2024, <https://www.n-tv.de/politik/NATO-Chef-fordert-von-Berlin-mehr-Geld-fuer-Verteidigung-article25336334.html>, Erişim: 5.11.2024

- N-TV. “Scholz will nicht Teil von Koalitionsverhandlungen sein”, 2025, <https://www.n-tv.de/politik/21-11-Scholz-will-nicht-Teil-von-Koalitionsverhandlungen-sein-article25584455.html>, Erişim: 9.2.2026
- Öztürk, Tolga. “Germany’s Strategic Contraction Following American Hegemony in the Context of Offensive Realism Theory”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, War and International System Special Issue, 2024, ss. 91-107.
- Politico. “Our tanks are kaputt, German general warns”, 19.12.2022, <https://www.politico.eu/article/tanks-kaput-germany-military-defense-minister-christine-lambrecht/>, Erişim: 19.9.2024
- Ripsman, Norrin M., Taliaferro, Jeffrey W. ve Lobell, Steven E. “Conclusion: The state of neoclassical realism”, Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro (Ed.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, pp. 280-299.
- Schneider, Jonas ve Arnold, Torben. “Significant and Sound: US Medium-Range Missiles in Germany”, *SWP Comment*, 2024/C 30, pp. 1-4.
- Schöllgen, Gregor ve Schröder, Gerhard. *Letzte Chance: Warum wir jetzt eine neue Weltordnung brauchen*, Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2021.
- Schweller, Randall L. *Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power*, Princeton University Press, New Jersey, 2006.
- Spiegel. “Germany’s Greens Have Transformed in the Face of Russia’s War”, 2022, <https://www.spiegel.de/international/germany/from-peaceniks-to-hawks-germany-s-greens-have-transformed-in-the-face-of-russia-s-war-a-19bd95f6-fcbc-497d-8ad9-1a767be205f1>, Erişim: 9.2.2026
- Statista. “Number of active-duty United States military personnel in Europe in 2024, by country”, 2024, <https://www.statista.com/statistics/1294271/us-troops-europe-country/>, Erişim: 4.11.2024
- Straub, Christoph. “Heeresinspekteur kritisiert deutsche Verteidigungspolitik: Bundeswehr steht mehr oder weniger blank da”, 24.2.2022, <https://www.tagesspiegel.de/politik/bundeswehr-steht-mehr-oder-weniger-blank-da-5420455.html>, Erişim: 24.2.2022
- Süddeutsche Zeitung. “Kaum etwas bestellt: Munitionskrise bei der Bundeswehr”, 28.11.2022, <https://www.sueddeutsche.de/politik/verteidigung-kaum-etwas-bestellt-munitionskrise-bei-der-bundeswehr-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-221128-99-694306>, Erişim: 19.9.2024
- Sürücüoğlu, Orkun ve Süvari, Kahraman Süvari. “Alman Savunma ve Güvenlik Politikasına Dair Bir İnceleme: Almanya Geri Mi Döndü?”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 25(2), 2025, ss. 70-85.
- Şahin, Bedri. *Neo-Realist ve Neo-Liberal Kurumsalcılık Açısından Almanya’daki Kırmızı-Yeşil Koalisyon Hükümeti’nin Güvenlik Politikalarının Analizi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2024.
- Tallis, Benjamin. “The End of the Zeitenwende: Reflections After Two Years of Action Group Zeitenwende”, 2024, <https://dgap.org/en/research/publications/end-zeitenwende>, Erişim: 20.08.2025
- Trading Economics. “German Military Expenditure”, 2024, <https://tradingeconomics.com/germany/military-expenditure>, Erişim: 29.08.2024

- Ünal, Derviş F. “Almanya’da Aşırı Sağın Yükselişi: Geçmişe Dönüş?”, Zuhul Karakoç Dora ve Makbule Yalın (Ed.), *Avrupa’da Yükselen Sağ Popülizmin Politik Ekonomisi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2024, ss. 47-72.
- Ünal, Derviş F. “Rusya-Ukrayna Savaşı Bağlamında Almanya’nın Enerji Politikasının Klasik Realist Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 2025, ss. 101-114.
- Veit, Winfried. “Zwischen Realpolitik und historischer Verantwortung Zur Außenpolitik der rot-grünen Koalition in Deutschland”, *Internationale Politik und Gesellschaft*, I/2006, pp. 46-64.
- Zeit. “Lambrecht fordert höheren Wehretat”, 14.1.2022, <https://www.zeit.de/news/2022-01/14/lambrecht-fordert-hoeheren-wehretat>, Erişim: 19.9.2024

'GÖLGE İMPARATORLUK' TARTIŞMASINI AŞMAK: ASYA HUNLARINDA ÖZGÜN BİR DEVLET MODELİ

MOVING BEYOND THE 'SHADOW EMPIRE' DEBATE: A DISTINCT STATE MODEL IN THE ASIATIC HUNS

Ali KERİM*

ÖZ

Kamu yönetimi ve kamu hukuku yazınında en yaygın devlet tanımı, Alman Genel Kamu Hukuku kaynaklı üç unsurlu teoridir ve bu teoriye göre devlet; toprak, insan ve iktidar unsurlarının birlikte varlığını gerektirir. Ancak söz konusu tanım, yerleşik tarım toplumlarını merkeze alması nedeniyle sabit sınırları olmayan göçebe siyasi örgütlenmeleri baştan dışlama eğilimi taşımaktadır. Bu çalışma, Asya Hun Devleti örneği üzerinden toprak unsurunun devlet olmanın zorunlu bir koşulu olmaktan çıktığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, karşılaştırmalı-analitik bir yöntemle yürütülmüş olup Asya Hun hakkındaki metinler eleştirel bir kaynak analizi süzgecinden geçirilmiş, modern akademik literatürdeki farklı teorik yaklaşımlar ise disiplinlerarası bir perspektifle sentezlenmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar dört ana eksende toplanmıştır. İlk olarak, Mete Han'ın kurduğu yapının, askeri aristokrasinin sivil yönetimde de etkin olduğu bir "ordu-devlet" niteliği taşıdığı, ancak sabit sınırlı devletlerden farklı olarak ganimet, haraç ve ticaret ekseninde esnek bir ekonomik yapı sergilediği tespit edilmiştir. İkinci olarak, Hunların uyguladığı ikili yönetim (sağ-sol kanat), kurultay geleneği ve askeri teşkilatlanmanın, kendilerinden sonra gelen devletler için kurumsal bir şablon oluşturduğu savunulmuştur. Üçüncü olarak, Hunların Çin'i yalnızca askeri savunma alanında değil, diplomatik ve ideolojik alanlarda da köklü değişikliklere zorlayan stratejik bir aktör olduğu belirlenmiştir. Son

In the literature on public administration and public law, the most prevalent definition of the state is the three-element theory originating from German general public law, according to which the state requires the coexistence of three constituent elements: territory, population, and sovereign authority. However, this definition, by centering settled agrarian societies, tends to exclude from the outset nomadic political organizations that lack fixed boundaries. This study aims to demonstrate, through the case of the Xiongnu (the Asian Huns), that the territorial element is not a necessary condition of statehood. The research was conducted using a comparative-analytical methodology; historical sources on the Xiongnu were subjected to critical source analysis, while different theoretical approaches in the modern academic literature were synthesized from an interdisciplinary perspective. The findings of the study are organized along four principal axes. First, it has been established that the structure founded by Modu Chanyu possessed the character of a military-based state structure in which the military aristocracy was also effective in civilian governance; however, unlike states with fixed borders, it exhibited a flexible economic structure revolving around war booty, tribute and trade. Second, it is argued that the dual administrative system, the assembly tradition and the military organization of the Xiongnu served as an institutional template for subsequent states. Third, it has been determined that the Xiongnu were a strategic actor that compelled China to

*Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim Bilimleri Bölümü Doktorant.

E-posta: a.kerim@tika.gov.tr

ORCID NO: 0000-0002-4220-6803

Makale Atrf Bilgisi: KERİM Ali, (2026). "Gölge İmparatorluk" Tartışmasını Aşmak: Asya Hunlarında Özgün Bir Devlet Modeli, Avrasya Etüdleri.

Gönderim Tarihi: 13.01.2026 **Kabul Tarihi:** 25.03.2026

olarak başta Barfield’ın “gölge imparatorluk”, Honeychurch’ün “kompleks devlet” ve Taşağıl’ın “süreklilik” tezleri sentezlenerek, Hunların hem iç dinamikleriyle karmaşık hem de dış etkileriyle küresel güce sahip bir devlet olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asya Hun Devleti, Xiongnu, Mete Han, Bozkır İmparatorlukları, Çin-Hun ilişkileri, Türk Devlet Geleneği, Siyasi Teşkilat, Heqin Politikası.

undergo fundamental transformations not only in the domain of military defense but also in diplomatic and ideological spheres. Finally, by synthesizing Barfield’s “shadow empire” thesis, Honeychurch’s “complex polity” framework and Taşağıl’s “continuity” thesis, the study concludes that the Xiongnu constituted a state that was both internally complex and exercised wide-ranging influence beyond its borders.

Keywords: Xiongnu State, Xiongnu, Modu Chanyu, Steppe Empires, Sino-Xiongnu Relations, Turkic State Tradition, Political Organization, Heqin Policy.

1. Giriş

Hunlar, Orta Asya steplerinde ortaya çıkmış ve sonrasında Avrupa içlerine kadar etkili olmuş göçebelere ve bunların içindeki yaşadığı siyasi yapılara verilen genel bir addır. Attila liderliğinde zirveye ulaşan ve Çin kaynaklarında “Xiongnu” (匈奴) olarak anılan Hunlar kurdukları siyasi yapılarla tarihin ilk büyük bozkır imparatorlukları olarak kabul edilmektedir. Bu siyasi yapılar gerek göç hareketleriyle antik ve erken Orta Çağ dünyasının jeopolitik dengesi- ni değiştirmiş, gerekse yerleşik imparatorluklarla kurdukları ilişkilerle dikkat çekmiştir.¹ Hun adı etrafında şekillenen bu siyasi yapıların kronolojik gelişimi, idari ve askeri teşkilatlanması ile diğer güçler üzerindeki etkileri, tarihçilikte yoğun tartışmalara konu olmuştur. Bu çalışmanın öncelikli amacı; Asya Hun- ları örneği üzerinden güncel devlet tanımlarında aranan üç unsur olan toprak, insan ve iktidar unsurlarından toprak unsurunun göçebe imparatorluklar açısı- ndan anlamsız hâle geldiğini ve bunun bir zorunluluk olmaktan çıktığını ortaya koymaktır.

Bu bağlamda Asya Hun Devleti’nin kuruluş süreci, genişleyen siyasi sınırları, hükümdarları ve diplomatik faaliyetlerinin Çin kaynaklarındaki yansımaları sistematik bir biçimde incelenmiş; ardından devletin kağanlık sistemi, kurultay geleneği, ordu teşkilatı, vergi sistemi, ekonomik yapısı ve Çin ile ilişkileri ana- liz edilmiştir. Bu kapsamlı incelemenin temel amacı, kamu yönetimi yazınında devlet olmanın zorunlu bir koşulu sayılan sabit bir toprağa bağlı olma şartının göçebe imparatorluklar söz konusu olduğunda bir zorunluluk olmaktan çıktığı- nı Asya Hunları örneği üzerinden ortaya koymaktır. Yerleşik tarım toplum- larını merkeze alan ve devleti mutlak surette belirli bir toprağa bağlayan üç unsurlu devlet teorisinin aksine; Asya Hun Devleti katı ve sabit sınırları olma- masına rağmen merkeziyetçi otorite, kurumsallaşmış askeri-idari yapı ve geniş çaplı diplomatik ilişkiler gibi devlete atfedilen tüm karmaşık özelliklere haiz özgün bir devlet modeli ortaya koymuştur. Nihayetinde bu analizlerle birlikte klasik devlet algısındaki toprak unsurundan bağımsız olarak varlık gösteren bu kurumsal ve gelişmiş siyasi organizasyonu inceleyen içlerinde arkeologların da olduğu farklı akademik yaklaşımları karşılaştırmalı bir biçimde değerlendire- rek üç unsurlu devlet teorisinin kısıtlayıcı niteliği ortaya konacaktır.

Bu çalışma, Asya Hun Devleti’nin siyasi ve yönetsel yapısını kamu yöneti- mi yazınındaki yerleşik devlet tanımları karşısında yeniden konumlandırmayı

1 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, pp. 32-33

amaçlayan nitel bir araştırmadır. Araştırmanın temel yöntemi, karşılaştırmalı-analitik yöntem olup bu yöntem üç düzlemde uygulanmıştır. Evvela Alman Genel Kamu Hukuku kaynaklı üç unsurlu devlet teorisi eleştirel bir biçimde değerlendirilmiş ve bu teorinin göçebe siyasi örgütlenmeleri dışlama eğilimi sorgulanmıştır. Ardından Hun devlet yapısının iç bileşenleri sistematik olarak incelenmiştir. Üçüncü olarak ise Barfield’ın “gölge imparatorluk” tezi, Honeychurch’ün arkeolojik bulgulara dayanan “kompleks devlet” yaklaşımı, Di Cosmo’nun Sino-göçebe etkileşim analizi ve Taşağıl’ın “süreklilik” vurgusu olmak üzere farklı akademik yaklaşımlar birbirleriyle karşılaştırılmış ve sentezlenmiştir.

Ontolojik açıdan çalışma, eleştirel gerçekçi bir duruş benimsemektedir. Bu duruşa göre devlet, tarihsel süreçte nesnel olarak var olan kurumsal yapılar karşılıklı gelmekle birlikte “devlet” kavramının kendisi toplumsal ve entelektüel bağlamda inşa edilmiş bir kategoridir. Çalışma, Asya Hun Devleti’nin kağanlık sistemi, askeri-idari hiyerarşisi ve diplomatik ilişkileri gibi somut kurumsal yapıların tarihsel bir gerçeklik olduğunu kabul ederken, bu yapıların mevcut yazında Batı merkezli devlet tanımlarının dar kalıplarıyla ölçülmesinin gerçekliği çarpıttığını ileri sürmektedir. Başka bir ifadeyle, devlet olgusunun toplumsal gerçekliği teslim edilmekle birlikte, bu gerçekliğin nasıl kavramsallaştırıldığı ve sınıflandırıldığı üzerindeki kuşatıcı varsayımlar eleştirel olarak sorgulanmaktadır.

Epistemolojik açıdan araştırma, eleştirel ve çok disiplinli bir bilgi anlayışına dayanmaktadır. Bilginin üretildiği bağlamın, o bilginin içeriğini kaçınılmaz olarak biçimlendirdiği kabulünden hareketle, çalışma iki temel epistemolojik gerilimi gözetmektedir. Birincisi, Hun tarihine ilişkin kaynakların neredeyse tamamının Çin hanedan yıllıklarına dayanması, bu kaynakların Çin merkezli bakış açısını ve olası önyargılarını hesaba katmayı zorunlu kılmaktadır. İkincisi, devlet kavramına ilişkin egemen teorik çerçevenin yerleşik tarım toplumları üzerinden şekillenmiş olması, göçebe siyasi yapıları değerlendirirken kavramsal bir asimetri yaratmaktadır. Bu asimetriyi aşmak amacıyla çalışma, tarih, siyaset bilimi, kamu yönetimi, arkeoloji ve antropoloji gibi farklı disiplinlerin bulgularını bir araya getiren disiplinlerarası bir sentez stratejisi izlemiştir.

Metodolojik açıdan çalışma, literatür tarama ve eleştirel kaynak analizi temelinde yürütülmüştür. Çin hanedan yıllıklarından faydalanan eserlerden elde edilen veriler, Çin tarih yazımının göçebelere yönelik propaganda içe-

rikli söylemini göz önünde bulundurarak eleştirel bir süzgeçten geçirilmiştir. Bu literatür taramasında Barfield, Honeychurch, Di Cosmo, Taşağıl, Sinor, Beckwith, Gumilev ve Kim gibi farklı disiplin ve geleneklerden gelen araştırmacıların tezleri, kendi iç tutarlılıkları ve birbirleriyle olan gerilim noktaları açısından değerlendirilmiştir. Arkeolojik bulgular, yazılı kaynakların sağladığı bilgileri desteklemek ve tamamlamak amacıyla ikincil veri olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın kuramsal çerçevesi, Batı merkezli devlet teorilerine yönelik eleştirel bir tutum üzerine inşa edilmiştir. Kamu yönetimi yazınında evrensel geçerliliğe sahip olduğu varsayılan üç unsurlu devlet tanımı, özellikle “toprak” unsurunun zorunlu bir koşul olarak dayatılması bağlamında sorgulanmıştır. Bu sorgulama, göçebe devlet kavramının “devletsizlik” ile özdeşleştirilmesine yol açan epistemik önyargıları açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda devlet kavramı, salt yerleşik ve Batılı kalıplardan çıkarılarak insan toplumlarının iktisadi ve toplumsal örgütlenme tarzı olarak daha kapsayıcı bir çerçevede ele alınmıştır. Bu yaklaşım, çalışmaya “üç unsurlu teoriyi aşma” iddialı bir kuramsal konum kazandırırken, aynı zamanda göçebe devletlerin yerleşik devletlere denk bir devlet türü olarak kabul edilmesinin önünü açmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak bu araştırma; eleştirel gerçekçi bir ontoloji, çok disiplinli ve eleştirel bir epistemoloji ile karşılaştırmalı-analitik bir yöntem üzerine kurulmuş olup, Asya Hun Devleti’ni Batı merkezli devlet tanımlarının kısıtlamasından bağımsız olarak, kendi iç dinamikleri ve kurumsal yapısı üzerinden bir devlet olarak değerlendirmeyi esas almaktadır.

2. Devlet, Göçebe Devlet ve Toprak

Devlet Batılı ve yerleşik kalıplardan çıkarılarak oldukça kapsayıcı bir biçimde; insan toplumlarının iktisadi ve toplumsal örgütlenme ve yönetim tarzı olarak tanımlanabilir.² Mevcut devlet algımızın ve bilgimizin bütünüyle Batı kaynaklı olması nedeniyle, genel devlet tanımları evrensel sanılsa da aslında sadece yerleşik devlete ve Batı Avrupa’ya aittir.³ Oysa devlet terimi; 3000 yıllık göçebe devleti, 5000 yıllık yerleşik devleti ve son 500 yılda gelişen Batılı “modern devleti” kapsayan genel bir üst kavramdır.⁴

2 Birgül Ayman Güler, *Devlet Bilimi: Göçebe ve Yerleşik Devlet*, İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 2023, s. 34 ve 263.

3 a.g.e, s. 125.

4 a.g.e, ss. 77 ve 247.

Genel kamu hukukunda devleti tanımlamak için en çok kabul gören “üç unsurlu teoriye” göre; bir yapının devlet sayılabilmesi için toprak (ülke), insan (halk) ve iktidar unsurlarının üçüne birden sahip olması şart koşulur.⁵ Burada karşılaşılan temel sorun sabit sınırları olan belirli bir toprak parçası üzerinde kurulu olma zorunluluğunun yalnızca yerleşik toplumlara has devletleri tanımlayabilmesidir. Devletin varlığını mutlak surette toprağa bağlamak göçebe toplumların devlet olarak kabul edilmesini baştan imkânsız hâle getirmekte ve onları devletsiz kabul eden algıyı beslemektedir. Bu noktada, devleti tanımlarken toprak unsurunu zorunlu görmeden daha kapsayıcı bir tanım yaparak göçebe siyasal örgütlenmelerin de devlet olarak incelenebilmesine olanak sağlayacağını göz önünde bulundurmak gerekir.⁶

Göçebe devlet tarihsel süreçte yerleşik devlete denk bir devlet türü ve genel devlet kavramının bağımsız bir alt türü olarak tanımlanmaktadır.⁷ Göçebeliliğin devletsizlik anlamına geldiği ya da göçebeliliğin barbarlık olduğu fikri devlete ilişkin kaleme alınan Batı kaynaklı kamu yönetimi yazınında sıkça karşılaşılan ön yargılardır. Göçebelik basit bir gezgin sürü gütme eylemi değil pastoralizm ekseninde şekillenen, kendine özgü katmanlı bir işbölümüne ve örgütlenmeye sahip bir siyasi yapıdır. Türklerde göçebe devletin kavramsal karşılığı “il/el” sözcüğüdür ve bu kavram belirli bir toprağı değil, doğrudan toplumu ve halk-toplum birliğini ifade eder.⁸ Örgütlenme niteliği açısından bakıldığında da göçebe devletler, çok geniş bir coğrafyaya yani toprağa yayıldıkları için katı bir merkezîyetçilik ile yönetilemezler. Bu nedenle yönetim yapılarında hem hiyerarşik hem de heterarşik öğeleri bir arada barındırdıkları çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görülebilir.

Belirli bir toprağa bağlı kalmaksızın, doğrudan halk-toplum birliğine, esnek yönetime ve kendine özgü katmanlı bir işbölümüne dayanan bu göçebe devlet anlayışının tarihteki örneklerinden biri Asya Hunlarıdır. Nitekim “göçebelik devletsizliktir” önyargısını yıkarak sabit bir coğrafi sınıra hapsolmadan da bir siyasi teşkilat kurulabileceğinin en somut örneklerinden birini sunan bu büyük bozkır imparatorluğunun tarih sahnesine çıkışı Hun siyasal yapılarının gelişim sürecinde açıkça izlenebilmektedir. Bu çerçevede öncelikle bu imparatorlukların gelişimi incelenecektir.

5 Birgül Ayman Güler, *Devlet Bilimi: Göçebe ve Yerleşik Devlet*, İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 2023, s. 158.

6 a.g.e, s. 101.

7 a.g.e, s. 17.

8 a.g.e, s. 26.

3. Hun Siyasal Yapılarının Gelişimi

Hun siyasal yapıları denildiğinde, en önemlileri MÖ 3. yüzyıl sonlarında Orta Asya'da kurulan Asya Hun (Xiongnu) İmparatorluğu ile MS 4-5. yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkan Avrupa Hun İmparatorluğu akla gelmektedir. Bu iki büyük güç, farklı coğrafyalarda ve dönemlerde varlık göstermelerine rağmen, tarih yazınında genellikle birbiriyle bağlantılı olarak ele alınmışlardır. Bu çalışmanın amacı doğrultusunda incelenecek olan devlet Asya Hun Devleti'dir. Bu bölümde de Asya Hun Devleti'nin ortaya çıkışı üzerinde durulacaktır.

3.1. Asya Hun Devleti (Büyük Hun İmparatorluğu) - MÖ 3. yy ila MS 1. yy

Hun siyasal yapılarının ilki ve devlet geleneğinin başlangıcı kabul edilen **Asya Hun Devleti**, MÖ 3. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmıştır. Geleneksel tarih yazımı, Hun Devleti'nin kuruluşunu MÖ 209 yılına, Mete Han (Çince kaynaklarda Mao-dun 冒頓 veya Modu Chanyu) dönemine tarihlendirilmektedir.⁹ Mete, Hun hükümdarı Tuman (Touman) Yabgu'nun oğluydu ve bir saray darbesiyle babasını saf dışı bırakarak yönetimi ele geçirdi. Onun iktidara gelişiyle birlikte dağınık haldeki bozkır kabileleri tek bir siyasi çatı altında birleşmeye başladı. Mete Han'ın çevik süvari okçuluğuna dayanan askerî reformları ve stratejik zekâsı sayesinde, Hunlar kısa sürede Doğu Bozkırı'nın en güçlü konfederasyonu haline geldiler.¹⁰ Mete Han ilk iş olarak doğudaki güçlü komşu Donghu (Türkçe Tung-hu) kabilesini gafil avlayarak büyük bir zafer kazandı, Donghu Devleti'ni yenip halkını ve sürülerini ele geçirdi.¹¹ Bu zafer, bozkırdaki diğer kabilelerin gönüllü veya zorunlu olarak Mete'nin hâkimiyetini tanımasına zemin hazırladı. Mete Han aynı zamanda batıda Yüeci (Yuezhi) kabilesini yaklaşık MÖ 203-200 dolaylarında mağlup ederek tarım havzası ve Orta Asya ile temasını sağladı.¹² Güneyde ise Çin'in Han hanedanıyla karşı karşıya gelmeye başladı. Mete Han önderliğinde Hunlar, kısa sürede bugünkü Moğolistan platolarından Tanrı Dağları ve Gobi Çölü çevresine, doğuda

9 Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları: Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 35.

10 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 87-89.

11 Sima Qian, *Records of the Grand Historian: Han Dynasty II*, (çev. Burton Watson), Columbia University Press, New York, 1993, p. 130.

Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, pp. 46.

12 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 95.

Mançurya steplerinden batıda Hazar ötesine uzanan geniş bir coğrafyada hâkimiyet kurdular.¹³

Hunların siyasi sınırları, Mete'nin halefleri döneminde en geniş halini aldı. Mete'nin oğlu Laoşang (Laoshang) Tanhu zamanında (MÖ 174-160), Hun İmparatorluğu doğuda Kore sınırından batıda Aral Gölü havzasına, kuzeyde Baykal Gölü ve Sibirya ormanlarından güneyde Çin Seddi'nin ötesine kadar uzanıyordu.¹⁴ Çin kaynakları bu dönemde Hunların egemenliği altında 26 farklı kabile veya halk grubunun bulunduğunu kaydetmektedir.¹⁵ Bu gruplar arasında Wu-sun, Kang-kü (Kangju), Yüeci gibi Orta Asya kavimleri de vardır ve Hunlar bu kavimler üzerinde hem siyasi nüfuz kurmuş hem de askeri üstünlük sağlamışlardır. Hun Devleti'nin merkezi bölgesi, Orhun-Selenga ırmaqları ile Ötüken yöresi olup imparatorluk genellikle doğu (sol kol) ve batı (sağ kol) şeklinde iki kanat üzerinden yönetilmiştir.¹⁶ Hun hükümdarları, yılın belli dönemlerinde bu merkezi coğrafyada kurultay niteliğinde toplantılar düzenleyerek imparatorluğun dört bir yanındaki boy beyleri ve akrabalar ile bir araya geliyorlardı.¹⁷ Mete Han'dan sonra sırasıyla Ki-ok (Jiyu) Tanhu, ardından oğulları ve torunları döneminde Hun İmparatorluğu gücünü bir süre daha koruduysa da özellikle MÖ 2. yüzyılın sonlarından itibaren Han Çin imparatorluğunun askerî ve diplomatik karşı hamleleriyle denge mücadelesi içerisine girdi.¹⁸

Hun-Han ilişkileri, Hun kronolojisinin önemli bir parçasıdır. MÖ 200 yılında Han İmparatoru Gaozu (Liu Bang), Hunlara karşı giriştiği seferde Baideng Savaşı'nda Mete Han tarafından kuşatıldı ve ağır bir yenilgiye uğratıldı.¹⁹ Bu gelişme sonucunda Çin, askeri çözüm yerine diplomasiye yöneldi ve MÖ 198'den itibaren bir evlilik ittifakı olan Heqin politikasıyla Hunlarla barış anlaşmaları yaptı. Antlaşmaya göre, Çin imparatorları sembolik olarak prenses unvanı taşıyan akraba kadınları Hun hükümdarlarıyla evlendirmeyi, ayrıca her

13 Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları: Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, ss. 41-43.

14 René Grousset, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, (çev. N. Walford), Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, 1970, pp. 57-59.

15 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, p. 48.

16 Ying-Shih Yü, "The Hsiung-nu", ed. Denis Sinor, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, p. 130.

17 Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları: Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 50.

18 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 162-164.

19 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, p. 51.

yıl önemli miktarda ipek, şarap, hububat ve diğer hediyeleri Hunlara göndermeyi kabul ettiler. Karşılığında Mete Han da sınır saldırılarını durdurma taahhüdünde bulundu.²⁰ Bu hanedan evlilikleri ve haraç niteliğindeki armağan alışverişi, yaklaşık yarım yüzyıl boyunca Hun-Han barışını sağladı. Ancak Çin İmparatoru Wu-ti (Han Wudi) döneminde (MÖ 133'ten itibaren), Han hanedanı Hunları tamamen yenilgiye uğratmak amacıyla seferler düzenlemeye başladı.²¹ MÖ 133'te başlayan saldırılar sonucu Han hanedanlığı önemli kazanımlar sağlasa da Hunlar kuzey steplerindeki üstünlüklerini korudular ve Çin ordularının tam manasıyla bozkıra nüfuz etmelerine engel oldular. MÖ 53 yılına gelindiğinde Hun ülkesinde yaşanan bir iç savaş imparatorluğu zayıflatı. İki rakip Tanhu adayı Huhanye ve kardeşi Zhizhi arasında çıkan mücadele sonucunda Hunlar güney ve kuzey olmak üzere iki kola ayrıldılar. Huhanye Tanhu, Çin'in himayesini kabul ederek güneyde Han sınırına yakın bölgede yerleşik hayata geçerken, Zhizhi Tanhu batıya çekilerek Talas havzası civarında bağımsız bir yönetim kurmaya çalıştı.²² Zhizhi, MÖ 36 yılında Çin generali Chen Tang tarafından Soğdiyana'daki bir kalede yenilgiye uğratılıp öldürülünce, Kuzey Hun kolu bir süre daha Orta Asya içlerinde varlık gösterdikten sonra tarih sahnesinden çekildi.²³ Güney Hun kolu ise Çin topraklarına göç ederek Han idaresine tabi oldu ve bu Hunlardan bazıları ilerleyen yüzyıllarda Çin'in kuzeyinde kurulan küçük krallıkların yöneticileri oldular. Örneğin Çin tarihinde Beş Barbar Onaltı Krallık dönemindeki Han Zhao Devleti bir Hun prensinin önderliğinde kurulmuştur.²⁴ Asya Hun Devleti, MÖ 1. yüzyıl sonlarına gelindiğinde fiilen sona ermiş, ardılları dağılarak bir kısmı Çin'e entegre olmuş, bir kısmı ise batıya göç etmiştir.

3.2. Hükümdarlar ve Diplomatik İlişkiler

Asya Hun Devleti'nin hükümdarları, Tanhu (Chanyu) unvanını taşıyordu. Mete (Mao-dun) Tanhu devleti kuran ve kurumsallaştıran lider olarak öne çı-

20 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, pp. 52-53.

21 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 255-257.

22 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, pp. 55-56.

23 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 302.

24 René Grousset, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, (çev. N. Walford), Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, 1970, p. 61.

kar. Mete’den sonra yerine oğlu Ki-ok (Jiyu/Lao Shang) Tanhu geçmiş, onun döneminde de devlet güçlü kalmıştır. Laoshang’ın MÖ 166 dolaylarında Çin’e karşı büyük akınlar düzenlediği ve hatta bir seferinde Han başkenti Chang’an yakınlarına kadar geldiği kaydedilmiştir.²⁵ Laoshang sonrası Hun hükümdarları arasında Cünçen (Junchen) Tanhu, İçjise (Yizhixie) Tanhu gibi isimler anılır, ancak özellikle MÖ 1. yüzyıl ortalarına gelindiğinde ortaya çıkan taht mücadeleleri devletin zayıflamasına yol açmıştır. Bu dönemde yukarda bahsedilen Huhanye ve Zhizhi adlı iki kardeş önemli figürlerden olmuş, Huhanye, diplomatik bir manevra ile Çin’e bağlanıp varlığını sürdürürken Zhizhi mücadeleyi tercih etmiş ve sonunda yenilmiştir.²⁶ Hun hükümdarlarının diplomatik kabiliyeti, özellikle Çin ile ilişkilerde belirleyici olmuş, örneğin Huhanye Tanhu MÖ 53’te Han sarayına gidip tabiiyetini sunarak Hunlar için daha avantajlı barış koşulları elde etmiştir.²⁷

Hunların diplomatik ilişkilerinin başında Han Çin İmparatorluğu gelmektedir. Hun-Han ilişkileri zaman zaman çatışma, zaman zaman denge ve karşılıklı tanıma şeklinde dalgalanmıştır. Mete Han döneminde başlayan evlilik anlaşmaları (Heqin), Hunların siyasi çıkarlarını korumak için kullandığı diplomatik bir araç olmuştur. Mete, Çin prensesi ile evlenmeyi kabul ederek Çin’den her yıl hediye adı altında vergi almayı kurumsallaştırmıştır.²⁸ Onun torunları da bu politikayı sürdürmüştür. Ancak dönem dönem Hun-Çin barışı bozulmuş, özellikle Han İmparatoru Wu döneminde (MÖ 133-MÖ 89) uzun soluklu savaşlar yaşanmıştır.

Hunların bu mücadelelerde diplomatik esnekliği dikkat çeker. Örneğin Wu-ti’nin seferlerine karşı bir yandan şiddetle direnmişler, diğer yandan da Orta Asya’daki Wusun gibi bazı kabilelerle ittifaklar kurarak Çin’in elini zayıflatmaya çalışmışlardır.²⁹ Ayrıca Hunlar, İpek Yolu ticaret yollarını kontrol ederek Çin’e ekonomik baskı uygulamışlardır. Nitekim Çin generali Zhang Qian’ın Orta Asya’ya gönderilmesinin bir nedeni de Hunların Orta Asya üzerinden Çin’e gelen ticareti engellemesiydi.³⁰

25 Ban Gu, *Han Shu* (MS 1. yy), aktaran Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 233.

26 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, p. 56.

27 Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları: Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 60.

28 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, p. 53.

29 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 243-244.

30 a.g.e., p. 171.

Hunların diplomatik ilişki kurduğu bir diğer güç Partlar (Arşak İmparatorluğu) olmuştur. Çin kaynakları, Hun elçilerinin MÖ 2. yüzyılda Part sarayına ziyarette bulunduğunu, hatta Hunlar ile Partlar arasında Çin'e karşı zaman zaman bir yakınlaşma olduğunu belirtmektedir.³¹ Ancak bu ilişkiler hakkındaki detaylı bilgiler sınırlıdır. Hunların Yüeciler ve onların kurduğu Kuşan İmparatorluğu ile de dolaylı temasları olmuştur, zira Hun baskısıyla batıya göçen Yüeci/Kuşanlar, Hindistan ve Orta Asya'da güçlü bir devlet kurmuş ve Hunlar bir dönem onların batı komşusu olarak varlık göstermiştir.³²

Kısaca, Asya Hun Devleti dış politikasında, başta Han Çin'i olmak üzere, komşu yerleşik ve göçebe devletlerle hem çatışma hem müttefiklik içeren kompleks bir diplomasi yürütmüştür.

4. Asya Hun Devleti'nin Siyasi ve Yönetmel Yapısı

Asya Hun Devleti, göçebe bir toplumsal zeminde gelişmiş olmakla birlikte son derece kurumsallaşmış bir siyasi ve yönetmel yapıya sahipti. Mete Han'ın kurduğu idari düzen, daha sonra gelen birçok bozkır imparatorluğuna model oluşturacak derecede sistemattiktir.³³ Bu bölümde Hun Devleti'nin yönetim biçimi çeşitli alt başlıklar halinde incelenmektedir. Kağanlık (Tanhu) sistemi ve hükümdarlığın meşruiyet kaynakları, merkezi yönetimde danışma organları ve kurultay geleneği, ordu teşkilatı ve askeri yönetim, vergi sistemi ve ekonomik yapı ile Çin'le ilişkilerde izlenen stratejiler ele alınmaktadır.

4.1. Kağanlık Sistemi ve Meşruiyet

Hun Devleti'nin en üst yönetim kademesinde Tanhu (Chanyu) unvanlı hükümdar bulunurdu. "Tanhu", literatürde genellikle "kağan" ya da "imparator" karşılığı olarak kullanılan bir unvandır ve Çin kaynakları bu unvanı "Gök'ün oğlu, geniş imparator" anlamlarına gelecek şekilde yorumlamıştır.³⁴ Hun kağanlık sistemi, hanedana mensup bir aile egemenliği şeklinde işlerdi. Mete Han ile başlayan hanedan, sonraki Tanhu'ların çoğunlukla Mete'nin soyundan gelmesiyle devam etmiştir.

31 Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları: Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 55.

32 René Grousset, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, (çev. N. Walford), Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, 1970, p. 60.

33 Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları: Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, ss. 264-266.

34 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, s. 54 ve Ying-Shih Yü, "The Hsiung-nu", ed. Denis Sinor, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, p. 131.

Meşruiyetin kaynağı, Hun töresine göre hem soya dayalı miras hem de askeri kudret idi. Bir Tanhu’nun yönetme hakkı, atalarının mirasına yaslanmakla birlikte, kabilelerin ona biat etmesini sağlayan şahsi karizma ve zaferlerle pekişirdi.³⁵ Çin yıllıkları da Hunlar arasında hükümdarın güçlü ve başarılı olmasının, boyların sadakatini kazanmak için şart olduğunu, aksi halde dağılmanın başladığını sıklıkla vurgular.³⁶ Bu durum, bozkır siyasi kültüründe kut veya karizma kavramının önemine işaret eder, benzer şekilde daha sonraki Türk devletlerinde de hükümdarın “kutlu” yani Tanrı’nın Kut’unu almış olması meşruiyet kriteriydi.³⁷ Hun Tanhu’su, kendisini tüm kabilelerin üzerinde, Tengri (Gök Tanrı) tarafından desteklenmiş bir lider olarak konumlandırmıştır. Çeşitli Çin kaynaklarında, Hun hükümdarlarının “Gök ve Yer tarafından tahta çıkarıldığı” inancından söz edilmesi, Hunlarda ilahi meşruiyet fikrinin varlığını işaret olarak yorumlanabilir.³⁸

Kağanlık sistemi içinde hükümdarın ailesi de kritik roller üstlenirdi. Tanhu’nun eşleri (hatunlar) arasında özellikle kan bağı yoluyla Çin imparator ailesine de bağlanan prensesler bulunması, diplomatik meşruiyeti artıran bir unsurdur. Ayrıca Tanhu’nun erkek akrabaları, ülkenin çeşitli bölgelerinde yarı özerk yönetimler idare ederlerdi. Bu yapıda geleneksel bozkır veraset sistemi gereği, iktidar çoğunlukla babadan oğula geçerdi, fakat bazen kardeşler veya amca-yeğen arasında da geçiş olabiliyordu.³⁹ Hunlarda çok eşlilik olduğundan ve Tanhu’nun birçok oğlu bulunabildiğinden, veliaht genellikle sol (doğu) kolun başındaki prens olarak belirlenirdi. Bu da meşruiyetin hanedanın bir alt kolu üzerinden süreklilik kazanmasını sağlıyordu. Sonuç olarak, Hun kağanlık sistemi hem töresel-soy esaslı hem de askerî başarı temelli bir meşruiyet anlayışıyla işlerdi.

4.2. Kurultay ve Danışma Organları

Hun devlet yönetiminde, Tanhu’nun yanında ona danışmanlık eden ve kararlara katılan kurulların varlığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar “kurultay” terimi Türk ve Moğol geleneklerinde daha sonraki dönemlerde belirginleşse de

35 Lev Nikolayeviç Gumilev, *Eski Türkler*, (çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 1993, s. 82.

36 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 276.

37 Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları: Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 270.

38 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, p. 54.

39 Ying-Shih Yü, “The Hsiung-nu”, ed. Denis Sinor, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, p. 134.

Asya Hunlarında da kabile şeflerinin ve ileri gelenlerin katıldığı istişare meclislerinin var olduğu Çin kayıtlarından çıkarılabilmektedir.⁴⁰ Örneğin, MÖ 1. yüzyılda Huhanye Tanhu'nun Çin'e tabi olup olmama konusunda boy beylerine danıştığı ve çoğunluğun Çin'le barış yönünde görüş belirtmesi üzerine bu kararı aldığı belirtilmektedir.⁴¹ Bu, bir nevi kurultay toplantısının varlığına işaret etmektedir.

Hunların merkezda toplandığı yıllık toplantılar da bir başka danışma organı işlevi görürdü. Hun aristokrasisi yılda en az bir kez Longcheng (Türklerin Ötüken bölgesinde olduğu düşünülen bir merkez) denilen yerde büyük bir kurban ve toplantı için bir araya gelirdi.⁴² Bu toplantılarda hem dini ritüeller (Göğe, atalara kurban) yapılır hem de devletin önemli meseleleri müzakere edilirdi. Toplantıya Tanhu'nun akrabaları (kardeşleri, oğulları) yanında sol ve sağ kollarındaki yüksek dereceli yöneticiler ile tabi boyların liderleri katılırdı. Kararlar genellikle Tanhu'nun iradesi doğrultusunda çıksa da bozkır geleneğinde istişare ve oydaşma önemli olduğundan Tanhu'nun bu toplantılarda diğer ileri gelenlerin rızasını almaya özen gösterdiği tahmin edilirdi.⁴³

Hun hiyerarşisinde, danışma mekanizması sayılabilecek bir diğer unsur da ikili yönetim geleneği idi. Hunlar devleti coğrafi olarak sol (doğu) ve sağ (batı) kanat şeklinde böldüklerinden, her iki kanadın başında Tanhu soyundan gelen Tuqi unvanlı iki prens bulunmaktaydı.⁴⁴ "Sol Tuqi Kralı" protokolde hemen Tanhu'dan sonra gelen ve genelde veliaht kabul edilen makamken, "Sağ Tuqi Kralı" ikinci derecede gelirdi. Bu iki kanat yöneticisi, aynı zamanda bulundukları bölgelerin askeri-sivil yöneticileri olarak Tanhu'nun en yakın danışmanlarıydı. Devletle ilgili kritik kararlar (savaş barış meseleleri, göçler, ittifaklar vs.) alınırken Tanhu'nun bu iki kanat kralıyla istişare ettiği, ayrıca onların altındaki diğer ileri gelen guli (kulluk) ve büyük beylerin de görüşlerinin alındığı anlaşılmaktadır.⁴⁵

40 Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları: Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, ss. 44-45.

41 Ban Gu, aktaran Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, pp. 56-57.

42 Ying-Shih Yü, "The Hsiung-nu", ed. Denis Sinor, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, s. 130; William Honeychurch, "The Nomad as State Builder: Historical Theory and Material Evidence from Mongolia", *Journal of World Prehistory*, 26(4), 2013, p. 305.

43 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, p. 58.

44 Ying-Shih Yü, "The Hsiung-nu", ed. Denis Sinor, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, p. 130.

45 William Honeychurch, "The Nomad as State Builder: Historical Theory and Material Evidence from Mongolia", *Journal of World Prehistory*, 26(4), 2013, s. 291; Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları: Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 47.

4.3. Ordu Düzeni ve Askeri Yönetim

Hun Devleti esasen bir askeri konfederasyon olarak doğmuş ve gelişmiştir. Bu nedenle ordu teşkilatı, Hun yönetim yapısının bel kemiği idi. Çin elçilerinin raporlarında Hun Devleti’nin “tamamen ordu gibi örgütlenmiş bir ulus” olduğu belirtilmiştir.⁴⁶ Gerçekten de Hun idari hiyerarşisi ile askeri hiyerarşi neredeyse özdeşti. Mete Han’ın getirdiği ünlü “onluk teşkilat”, Hun ordusunun temel örgütlenme ilkesiydi. On aileden sorumlu onbaşılar, yüz aileden sorumlu yüzbaşılar, bin aileden (veya askerden) sorumlu binbaşılar ve on bin kişilik birliklerden (tümenlerden) sorumlu tümenbaşılar bulunmaktaydı.⁴⁷ Çin kaynakları, Hunların 24 tümen (on binlik birim) halinde teşkilatlandığını, bunların her birinin başında soylu bir Hun kumandanının yer aldığını kaydetmektedir.⁴⁸

Hun ordusu neredeyse bütünüyle süvari okçulardan oluşuyordu. Hafif ve ağır süvari birlikleri, hızlı hareket kabiliyetleri ve geriye doğru ok atma (Partian shot) gibi taktikleriyle tanınıyorlardı.⁴⁹ Ordu birimleri ailevi ve kabilesel temelde oluşturulmuştu, yani her tümen aslında belirli boyların kuvvetlerinden oluşuyordu. Bu sayede, her boy hem kendi liderlerinin komutasında savaşıyor hem de Tanhu’nun genel komutasına entegre oluyordu. Disiplin son derece sertti. Mete Han’ın, itaatsizliği önlemek için kendi atına ve eşine bile ok attığı, böylece askerlerine mutlak bağlılık konusunda örnek olduğu efsanesi meşhurdur.⁵⁰ Bu anlatı, Hun ordusunda emirlere kayıtsız şartsız uyulduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.⁵¹

Askeri yönetimde, devlet hiyerarşisindeki sol ve sağ kanat sistemi belirleyici rol oynardı. Sol kol ordusu, doğu ve kuzeydoğu sınırlarını (Moğol bozkırları ve Mançurya taraflarını) korurken sağ kol ordusu batı ve güneybatı (Ordos,

46 Ying-Shih Yü, “The Hsiung-nu”, ed. Denis Sinor, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, p. 132.

47 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, p. 48

Ying-Shih Yü, “The Hsiung-nu”, ed. Denis Sinor, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, p. 131.

48 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 89.

49 René Grousset, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, (çev. N. Walford), Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, 1970, p. 56.

50 Sima Qian, *Records of the Grand Historian: Han Dynasty II*, (çev. Burton Watson), Columbia University Press, New York, 1993, p. 128.

51 Christopher I. Beckwith, *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2009, p. 69.

Tarım Havzası, Batı bozkırları) bölgelerinden sorumlu idi.⁵² Her iki kolun başındaki Tuqi kralları aynı zamanda o kanadın başkomutanı sayılıyordu. Onların emrinde muhtemelen “prens” veya “kumandan” anlamlı unvan olan guli unvanlı generaller ve diğer askeri görevli aristokratlar yer alırdı. Hun askeri teşkilatında ayrıca keşif ve istihbarat unsurları gelişmişti. Çin kaynakları, Hunların düşman arazide adeta “görünmez olup” aniden saldırdıklarını, bunun nedeninin düşman hakkında önceden bilgi sahibi olmaları ve hızlı hareket etmeleri olduğunu belirtmektedir.⁵³ Bu da Hun ordusunda öncü birlikler ve habercilerin etkin kullanıldığını göstermektedir.

Hun askeri yönetimi sadece savaş zamanında değil, barış zamanında da toplumsal düzenin koruyucusuydu. Ordu komutanları aynı zamanda idari vali gibiydi, örneğin bir Tümenbaşı, komuta ettiği bölgenin hem askeri güvenliğinden hem de o bölgedeki Hun nüfusunun idaresinden sorumluydu.⁵⁴ Bu sayede, ayrı bir sivil bürokrasi olmaksızın askerî aristokrasi yoluyla devlet yönetimi sağlanıyordu. Bu durum, bozkır imparatorluklarının tipik bir özelliği olup Hunlarda net bir şekilde görülmektedir. Devlet “ordu-devlet” haline gelmiştir.⁵⁵

4.4. Vergi Sistemi ve Ekonomik Yapı

Hunlar göçebe bir toplum olduğu için klasik anlamda yerleşik tarım imparatorluklarındaki gibi bir toprak vergisi sistemi bulunmamaktadır. Bunun yerine, Hun ekonomisi ve devlet maliyesi ganimet, haraç ve ticaret gelirlerine dayanmaktaydı. Hunların vergiye benzer uygulamaları daha çok boy-lar arası yükümlülükler şeklindeydi. Konfederasyona tabi kabileler, merkeze (Tanhu’nun hazinesine) her yıl belirli sayıda hayvan, kıl çadır, kürk ve benzeri bozkır ürünleri gönderirlerdi ki bunu bir çeşit iç vergi olarak değerlendirmek mümkündür.⁵⁶ Ayrıca savaş zamanı Tanhu’nun çağrısına uyarak asker ve erzak sağlamak da bir yükümlülüktü.

52 Ying-Shih Yü, “The Hsiung-nu”, ed. Denis Sinor, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, pp. 130-131.

53 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 200-201.

54 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, p. 49.

55 William Honeychurch, “The Nomad as State Builder: Historical Theory and Material Evidence from Mongolia”, *Journal of World Prehistory*, 26(4), 2013, p. 298.

56 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, p. 47.

Hun Devleti’nin en önemli gelir kaynağı, Çin ile yapılan anlaşmalar sonucu elde edilen ürünler idi. Heqin antlaşmaları kapsamında Çin’den her yıl akıtılan ipek balyaları, tahıl, şarap ve değerli eşya akışı, Hun hazinesi için adeta can damarıydı.⁵⁷ Mete’nin kurduğu konfederasyonun sürekliliğinin büyük ölçüde Çin’den alınan bu “hediyelere” bağlı olduğunu, Tanhu’nun gücünün bu lüks malları kendi soylularına dağıtabilme kapasitesiyle ölçüldüğünü belirtilmektedir. Gerçekten de Hun aristokratları, Çin’den gelen ipek ve lüks malları tekrar Orta Asya pazarlarında satarak önemli kazanç elde ediyordu. Bu sayede, Hun toprakları uluslararası bir transit ticaret merkezi haline gelmişti.⁵⁸

Hun ekonomisinin bir diğer ayağı, yağma ve ganimet idi. Hunlar, komşu yerleşik bölgelere (özellikle Çin’in sınır bölgelerine) akınlar düzenleyerek ciddi miktarda mal ele geçirirlerdi. Bu ganimetin önemli bir kısmı ordu arasında paylaşıldı, kalan kısmı ise merkeze aktarılırdı. Ayrıca, Hunların atlı akınlarında ele geçirdiği esirlerin bir bölümünü köle olarak Çin’e veya başka pazarlara sattıkları da bilinmektedir.⁵⁹

Göçebe ekonomisinin temeli olan hayvancılık, Hun toplumunun geçimini sağlarken devlet için de dolaylı bir ekonomik kaynak oluştururdu. Büyük sürülerin (at, koyun, sığır, deve) varlığı, Hunların göç rotalarını ve mevsimlik yaylak-kışlak hareketlerini belirliyordu. Devlet, meraların kullanımını geleneksel töreye göre düzenleyerek ekonomik altyapıyı koruyordu.⁶⁰ Muhtemelen, hayvan sayısına göre kabilelerden bir çeşit pay alınıyor veya önemli törenler için hayvan vergisi toplanıyordu. Örneğin, Tanhu’nun tahta çıkışında veya büyük kurban törenlerinde her boyun belirli sayıda hayvan sunması adeti bir tür vergi sayılabilir.⁶¹

Hun ekonomisinin Çin ile ilişkilerinde dikkat çekici bir unsur da pazar ve ticaret diplomasisidir. Zaman zaman Hun ve Çin arasında barış dönemlerinde sınır pazarları kurulmasına izin verilir, iki taraf tüccarları kontrollü ortamlarda mal değiş tokuşu yapardı. Özellikle MÖ 1. yüzyılda, Han hükümdarları güney Hunlarına karşı barışçıl politikaya geçtiklerinde bu tür pazaryeri diplomasisini

57 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, pp. 53-54.

58 a.g.e., p. 94.

59 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 264.

60 Lev Nikolayevič Gumilev, *Eski Türkler*, (çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 79-80

61 Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları: Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 268.

uygulamışlardır.⁶² Bu ticaret de Hun ekonomisine katkı sağlamış, Çin mallarının sürekli akışı mümkün olmuştur.

Sonuç olarak, Asya Hun Devleti'nde kurumsal bir vergi sistemi yerleşik imparatorluklardaki anlamıyla olmasa da haraçlar, ticaret gelirleri ve ganimet paylaşımı gibi mekanizmalar ekonomik yapının sürdürülmesini sağlamıştır. Tanhu, bu kaynakları özellikle askeri aristokraziye dağıtarak siyasi sadakati pekiştirmiştir.⁶³

4.5. Çin ile İlişkilerde Uygulanan Stratejiler

Asya Hun Devleti'nin varoluş mücadelesinde en kritik dış faktör, kuşkusuz Han Çin İmparatorluğu idi. Hunlar, Çin karşısında bazen çatışmacı bazen uzlaşmacı stratejiler uygulayarak devletlerinin bekasını sağlamaya çalışmışlardır. Bu stratejiler evlenme ve ittifak politikası, psikolojik üstünlük stratejisi, yağma ve baskın taktikleri, denge siyaseti ve aracılık (brokerlik) başlıklarıyla özetlenebilir.

İlk olarak, evlilik ve ittifak politikası (Heqin), Hunların barış dönemlerinde başvurduğu önemli bir stratejidir. Mete Han döneminden itibaren uygulanan bu politikayla, Hun Tanhu'ları Çin imparator ailesine dünür olarak statü kazanıyor ve yıllık hediyeler yoluyla ekonomik avantaj elde ediyordu.⁶⁴ Bu strateji, Çin'in "barbarları yatıştırma" politikasının bir parçası olsa da Hunlar açısından bakıldığında bilinçli bir çıkar aracıydı. Nitekim, Heqin sayesinde barış dönemlerinde Hunlar savaşırsız bir şekilde ipek ve tahıl elde edip güç toplayabilmişlerdir. Bunun yanında, Hun yönetimi Heqin ile elde ettiği Çinli prensesleri (gerçekte prenses olmayan, ancak o unvanla gönderilen soylu kadınlar) diplomatik rehine olarak da kullanabilmiştir. Örneğin bir Çin prensesi Tanhu'ya eş olduğunda, Çin ile akrabalık bağı kuruluyor ve olası bir Çin saldırısında bu akrabalık caydırıcı rol oynayabiliyordu.⁶⁵

Hunların ikinci stratejisi, psikolojik üstünlük ve gözdağı idi. Çin imparatorlarına yazdıkları mektuplarda kendilerini eşit veya üstün gören ifadeler kullanmak, sınır boylarında aniden beliren atlı birliklerle Çin halkında korku

62 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 267.

63 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, p. 53.

64 a.g.e., p. 53.

65 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 242.

uyandırmak gibi yöntemlerle psikolojik baskı kuruyorlardı.⁶⁶ Özellikle Mete Han'ın Gaozu'ya yazdığı mektupta “Dünyanın iki efendisi olarak barışı koruyalım” demesi, kendini imparatorla denk gördüğünü gösteriyor.⁶⁷ Bu özgüvenli tavır, Çin sarayında Hunların cüretkârlığı olarak algılansa da sınırdaki Çin valilerinin çoğu zaman Hun taleplerine boyun eğmesine yol açmıştır.

Üçüncü strateji, yağma ve baskın taktiği idi. Hunlar, Çin'in zayıf anlarını veya iç karışıklık dönemlerini fırsat bilerek aniden saldırılar düzenleyip ganimet elde ediyordu. Bu baskınlar aynı zamanda Çin'i sürekli tetikte tutan ve barış istemesine yol açan bir baskı aracıydı.⁶⁸ Örneğin, MÖ 166'da Laoshang Tanhu'nun 140,000 atıyla Çin topraklarına girip imparatorluk başkentine yakın yerleri talan etmesi, Han sarayını derinden sarsmış ve barış şartlarını kabule zorlamıştı.⁶⁹

Dördüncü olarak, Hunlar denge siyaseti gütmüşlerdir. Çin'de siyasi istikrarsızlık olduğunda (örneğin isyanlar veya hanedan geçişleri sırasında) Hunlar, rakip Çinli taraflar arasında seçici davranarak kendilerine avantaj sağlayan ittifaklar kurmuşlardır. MÖ 1. yüzyıl sonunda Wang Mang'ın Han Hanedanı'nı ele geçirdiği ettiği dönemde Hunların, meşru Han hanedanının yeniden kurulmasını destekleme karşılığında Çin'den tavizler koparması buna bir örnek olarak gösterilebilir.⁷⁰ Ayrıca, güney ve kuzey Hun kollara ayrıldıktan sonra, Güney Hunları Çin'in himayesine girerken Kuzey Hunları Xianbei ve Wusun gibi diğer komşularla ittifak yaparak denge sağlamaya çalışmışlardır.⁷¹

Beşinci strateji, Hunların aracı rolü üstlenmesidir. Çin ile Orta Asya devletleri arasında ticaretin ve diplomasinin yürütülmesinde Hunlar çoğu zaman ara kademe olarak pozisyon almışlardır.⁷² Örneğin, Han elçisi Zhang Qian, MÖ 2. yüzyılda Yüceci ve Wusunlara giderken Hun bölgesinden geçmek zorunda kalmış ve yakalanmıştır. Bu olay, Hunların Orta Asya'ya açılan kapıları tuttuğunu ve Çin'in bu bölgeyle temasını kontrol ettiğini göstermektedir. Hunlar, Çin ile

66 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, p. 54.

67 Ban Gu, aktaran Ahmet Taşağıl, “Hun, Gök Türk, Uygur Araştırmalarının Tarihi Gelişimi”, *Tarih Dergisi*, Sayı 81, 2023, s. 420.

68 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 261.

69 Ban Gu, aktaran René Grousset, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, (çev. N. Walford), Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, 1970, p. 58.

70 William Honeychurch, “The Nomad as State Builder: Historical Theory and Material Evidence from Mongolia”, *Journal of World Prehistory*, 26(4), 2013, p. 300.

71 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, p. 56.

72 a.g.e., p. 52.

Batı arasındaki ipek, at, baharat ticaretinde de aracı olarak kâr sağlamışlardır. Çin, Hunları devre dışı bırakmak için Orta Asya devletleriyle doğrudan ittifak yapmak istese de (örneğin Wusunlarla), Hunlar bu girişimleri askeri güçle engellemeye çalışmıştır.⁷³

Barfield'ın deyimiyle Hunlar, Çin'i fethetmek gibi ütöpik bir amaç gütmek yerine onu "sömürme ve yönetme" amacındaydılar, bu nedenle savaş ve barış yöntemlerini bir denge içinde kullanarak varlıklarını sürdürmeye çalıştılar.⁷⁴ Nihayetinde Çin, Han Hanedanı'nın sonlarında güçlenip Hunları askeri ve diplomatik olarak bölmeyi başardıysa da Hun stratejileri uzun süre Çin'e karşı bir denge unsuru olmuştur. Bu stratejik miras, daha sonra Göktürkler ve diğer bozkır imparatorluklarınca da devralınmıştır.

5. Akademik Yaklaşımlar: Hun Devletlerine Dair Farklı Teoriler

Hunlar ve genel olarak bozkır imparatorlukları üzerine tarih yazımı ve teorik yaklaşımlar oldukça zengindir. Farklı araştırmacılar, Hunların devlet yapısını, Çin ve Roma gibi yerleşik imparatorluklarla ilişkilerini ve genel olarak göçebe toplumların karmaşıklığını değişik perspektiflerden ele almışlardır. Bu bölümde öne çıkan bazı akademik yaklaşımlar incelenecek ve birbirleriyle karşılaştırılacaktır. Özellikle Honeychurch, Barfield, Di Cosmo, Taşağıl gibi isimlerin görüşleri ayrı alt başlıklarda ele alınacak, ayrıca Sinor, Beckwith, Gumilev, Kim gibi diğer önemli araştırmacıların tezleri de tartışılacaktır. Her birinin Hunlar ve göçebe devletler konusundaki özgün tezleri vurgulanarak benzerlik ve farklılıklarına değinilecektir.

5.1. William Honeychurch: Kompleks Göçebe Toplamlar ve Arkeolojik Perspektif

Honeychurch, arkeolog kimliğiyle Orta Asya bozkır imparatorluklarına dair önemli katkılar sunmuş bir araştırmacıdır. Geleneksel tarih yazımının aksine göçebe toplumların karmaşık ve gelişkin bir yapıya sahip olduğunu, bu toplumların devlet formunu "dış etkenlere tepki veren ilkel konfederasyonlar" olarak küçümsemenin yanlış olduğunu savunur.⁷⁵ Özellikle Xiongnu (Asya Hun) İmparatorluğu üzerine yaptığı çalışmalar, arkeolojik bulgularla desteklenmiş yeni bir bakış açısı ortaya koyar. Ona göre, Xiongnu toplumu tek bir etnik gru-

73 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 175-177.

74 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, p. 65.

75 William Honeychurch, "The Nomad as State Builder: Historical Theory and Material Evidence from Mongolia", *Journal of World Prehistory*, 26(4), 2013, pp. 286-288.

bun hükmü altındaki basit bir kabile birliği değil, aksine çok etnisiteli ve esnek bir siyasi sistemdi.⁷⁶ Son yıllarda Moğolistan’da yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkan buluntular (farklı iskeletlerin DNA analizleri, lüks eşyalar, farklı kültürel öğelerin bir arada bulunması vb.), Hun aristokrasisinin çeşitli etnik kökenlere mensup unsurları bir araya getirdiğini ve imparatorluğun merkezden çevreye kadar nüfuz eden bir bütünleşme politikası izlediğini göstermiştir.

Honeychurch, Çin kaynaklarının Hunlara yönelik çizdiği “sadece birkaç güçlü erkeğin kontrol ettiği basit göçebe konfederasyon” imajının, arkeolojik veriler ışığında savunulamaz hâle geldiğini belirtir.⁷⁷ Ona göre, Xiongnu elitleri farklı bölgelerde hareketli idareciler olarak görevlendirilmiş, örneğin elit kadınlar imparatorluğun uzak bölgelerine “prenseler” unvanıyla gönderilerek orada yerel güçlerle evlilik ve ittifaklar yoluyla merkezi otoriteyi temsil etmişlerdir. Bu yorum, Hun Devleti’nin merkez-taşra bütünleşmesi konusunda ileri bir seviyede olduğunu gösterir.

Honeychurch ayrıca Hunların maddi kültüründeki gelişkinliğe dikkat çeker. 2000’lerde ortaya çıkarılan demir işçiliği merkezleri, zengin kurganlar (mezar höyükleri) ve sanat eserleri, Hunların teknolojik ve ekonomik bakımdan da “ilkel” olmadığını, bilakis yenilikçi ve zengin bir toplum olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁸

Tezinin özgün yanı, göçebe imparatorluk kavramını uygarlık tarihi tartışmalarında eşit derecede kompleks ve devletli yapı olarak konumlandırmasıdır. Bu yaklaşım, eski paradigmaları (göçebelerin basit yapıda olduğu varsayımını) kırarak Xiongnu ve benzeri bozkır devletlerini farklı ama eşdeğer bir devlet modeli olarak tanımlar. Honeychurch’ün bu görüşleri, Barfield gibi araştırmacıların “gölge imparatorluk” ve benzeri tezlerine eleştirel bir alternatif sunar.

5.2. Thomas Barfield: Sınır Teorisi ve “Gölge İmparatorluklar”

Barfield, Orta Asya bozkır imparatorluklarını Çin ile etkileşim ekseninde ele alan ve özellikle nomadik-sedanter ilişkileri konusunda çığır açıcı analizler getiren bir sosyal antropologdur. En bilinen tezi bozkırdaki göçebe imparatorlukların “ikincil” veya “gölge imparatorluklar” (shadow empires) olduğudur.⁷⁹

76 William Honeychurch, “The Nomad as State Builder: Historical Theory and Material Evidence from Mongolia”, *Journal of World Prehistory*, 26(4), 2013, p. 290.

77 a.g.e., p. 284.

78 a.g.e., pp. 310-312.

79 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, pp. 6-7 ve Thomas J. Barfield, *Shadow Empires: Imperial State Formation Along the Chinese-Nomad Frontier*, University of California Press, Oakland, CA, 2020, p. 14.

Bu teze göre, Xiongnu gibi göçebe devletler, Çin gibi zengin ve merkezi bir tarım imparatorluğunun sınırında ortaya çıkmış “yansıma” yapılarıdır. Onlar varlıklarını ve birliklerini büyük ölçüde Çin’le kurdukları çıkar ilişkisine borçludurlar. Barfield, Hunların ilk büyük göçebe imparatorluk olarak, bir karşı-imparatorluk (counter-empire) modelini başlattığını söyler.⁸⁰ Çin’de güçlü merkezi hanedanlar kuruldukça (Qin ve Han gibi) bunların zenginlikleri ve baskıları, bozkırda da kabilelerin birleşip konfederasyon kurmasına yol açmıştır. Çin güçlü ve birlik içindeyken Hunlar da güçlü ve birleşik kalmış, Çin iç karışıklığa düştüğünde (Han’ın çöküşü gibi) Hun konfederasyonu da dağılmıştır.⁸¹ Bu durumu “çifte birlik yasası” (dual unity) olarak adlandırır. Ona göre bozkırdaki merkezi imparatorluk ile Çin’deki imparatorluk adeta birbirine bağlı devreler gibi hareket ederler.⁸²

Hunların Çin’i fethetmek yerine onu sömürmeyi amaçladığını iddia eder. Han dönemindeki Çin kaynaklarını analiz eden Barfield, Xiongnu Tanhu’larının hiçbir zaman Çin’de hüküm sürmek gibi bir emellerinin olmadığını, aksine Çin’i dışarıdan tehdit ederek vergi/hibe almaya odaklandıklarını vurgular.⁸³ Bu tespit onun nomadik ekoloji diyebileceğimiz yaklaşımıyla da uyumludur. Bozkır ekonomisi, kendine yetmeyen bir ekonomiydi, lüks mallara ve tahıla ihtiyaç duyan göçebe aristokrasi bu eksiklerini ancak Çin’den karşılayabiliyordu.⁸⁴ Bu nedenle Hunlar, Çin’i tamamen yıkmak yerine, devamlı surette ellerinin altında bulunduracakları bir hazine kaynağı olarak görmüşlerdir. Barfield’in bu görüşü, “yağma veya vergi devleti” kavramını ortaya çıkarır. Hun İmparatorluğu, kendi iç üretiminden çok Çin’den gelen haraç ve ticarete dayalı bir yapıya sahipti, Tanhu’nun iktidarı, Çin’den elde ettiği ipek ve gıda fazlasını kabile şeflerine dağıtma gücüne dayanıyordu.⁸⁵ Bu model, Hun Devleti’ni bir tür sömürü ağı olarak tanımlar.

Barfield’in yaklaşımı Çin-Hun ilişkisini bir bütün sistem olarak gördüğü için, Çin kaynaklarındaki bilgilere eleştirel ama aynı zamanda onların sunduğu

80 Thomas J. Barfield, *Shadow Empires: Imperial State Formation Along the Chinese-Nomad Frontier*, University of California Press, Oakland, CA, 2020, p. 22.

81 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, p. 63-65.

82 a.g.e., p. 64 ve Thomas J. Barfield, *Shadow Empires: Imperial State Formation Along the Chinese-Nomad Frontier*, University of California Press, Oakland, CA, 2020, pp. 20-21.

83 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, p. 72.

84 a.g.e., pp. 94-95.

85 a.g.e., p. 93.

çerçeveyi kabul eden bir tavır içerir. Özellikle dikkat çekilen husus Hunların Çin karşısında tek bir tutum sergilemediği, aksine eş zamanlı olarak iki farklı stratejiyi bir arada yürüttüğüdür. Bir taraftan sınır baskınları ve yağma ile Çin’e askeri baskı uygularken diğer taraftan barış dönemlerinde Çin’in hizmetine girerek ona askeri destek sağlamışlardır. Örneğin Güney Hunları, Han Handedanlığı’nın iç isyanları bastırmasında yardımcı kuvvet olarak görev almışlardır. Çin kaynaklarında bu tür iş birliği, “barbarları barbarlarla yönetme” anlamına gelen “fuyu” politikası kapsamında değerlendirilmektedir.⁸⁶ Bu pragmatik ilişki, Barfield’a göre göçebe imparatorluklarının karakteristiğidir. Kendi başlarına yeterli bir ekonomiye sahip olmayan bu yapılar, varlıklarını sürdürebilmek için sınırlarındaki yerleşik imparatorlukla hem çatışma hem de iş birliği içeren pragmatik bir denge kurmak zorundadırlar.

Tezinin özgünlüğü, Hunları sınır olgusunun bir fonksiyonu olarak ele almasıdır. Bu yaklaşımda Hun devleti, özünde Han Çin İmparatorluğu’nun varlığına tepki olarak oluşmuş bir “gölge”dir ve varlığını da Çin’den emdiği kaynaklara borçludur. Bu nedenle Barfield, Xiongnu’yu tarihin en istikrarlı göçebe imparatorluğu saysa da onu bağımsız bir medeniyet modeli olarak değil, medeniyetler arası bir çatışma enstrümanı olarak yorumlar.⁸⁷

5.3. Nicola Di Cosmo: Sino-Göçebe Etkileşimi ve Güç Dengesi

Di Cosmo, Çin ile bozkır göçbeleri arasındaki ilişkileri tarihsel ve stratejik bir perspektifle ele alan önemli bir tarihçidir. Di Cosmo’nun “karşılıklı yükseliş” tezi, bir bakıma Barfield’in dualitesini andırsa da vurguları farklıdır. *Ancient China and Its Enemies* (2002) adlı eserinde, Çin’in kuzey sınırındaki göçbelerin yükselişini, Çin’in askeri-siyasi baskısına bir tepki olarak açıklarken aynı zamanda göçbelerin iç dinamiklerine de önem verir. Ona göre, Hunlar’ın hızlı bir şekilde Han Çin’in en büyük düşmanı haline gelmesi, uzun süren Zhanguo (Savaşan Devletler) dönemi sonrasında Qin ve Han’ın kuzeye yönelik yayılmacı politikalarının bir sonucuydu.⁸⁸ Çin, MÖ 3. yüzyılda sınırındaki kabileleri tehdit edecek şekilde güç biriktirince, Mete Han gibi karizmatik liderler bu dış tehdide karşı kabileleri bir araya topladı ve yeni bir siyasi yapı

86 Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, pp. 66-67.

87 Thomas J. Barfield, *Shadow Empires: Imperial State Formation Along the Chinese-Nomad Frontier*, University of California Press, Oakland, CA, 2020, pp. 23-24.

88 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 10-12.

geliştirdi. Burada Di Cosmo Çin ordularının bozkıra girememesi ve bozkırın savaş tarzının farklı olması, göçebelerin asimetrik bir güç olarak Çin'e karşı durabilmesini sağladı diyerek coğrafya ve lojistiğin önemini vurgulamaktadır.⁸⁹

Di Cosmo ayrıca, askeri devrim tezini bozkır bağlamına uygular. Çinliler ile Xiongnu arasındaki savaşlar, tarafların birbirlerinden taktik ve teknoloji öğrenmesine yol açmıştır. Örneğin Hunlar, Çin ile çatışmalarında daha büyük ve organize ordular kurma ihtiyacı hissettirmiştir. Çin ise Hun tehdidine karşı süvari okçular ve hafif zırh konularında yenilikler yapmıştır.⁹⁰ Bu karşılıklı adaptasyon süreci, Sino-göçebe etkileşiminin dinamik yapısını göstermekte ve Hunlar'ın sadece reaksiyoner değil aynı zamanda pro-aktif bir güç olduğunu belirtmektedir. Yani Hunlar, stratejik akınlar ve diplomasiyle Han Çin'in politikalarını yönlendirmeye çalışmışlardır. Örneğin, ona göre Mete Han'ın zamanında uygulanan ganimet için savaş ve barış evliliği şeklindeki ikili strateji, aslında Hunların Çin'i kısmen kontrol altında tutma yöntemiydi.⁹¹ Bu bakımdan, Di Cosmo Hunları tarih sahnesinin edilgen unsurları değil, stratejik aktörleri olarak görür.

Di Cosmo'nun bir diğer katkısı, kaynak eleştirisi ve çok disiplinli veriler kullanarak Xiongnu tarihine ışık tutmasıdır. O, Çin tarih yazımındaki propaganda benzeri unsurlara dikkat çeker ve arkeolojik buluntuları, jeopolitik analizi birleştirerek Hunların kurumsal yapısını anlamaya çalışır. Örneğin, Sima Qian'ın Hunların eski tarihine dair efsanevi anlatılarını "Çin'in tarih yazımındaki boşluk doldurma çabası" olarak nitelendirir ve Hunların asıl yükselişinin MÖ 3. yy. sonundaki spesifik koşullara dayandığını, ondan öncesine dair somut veri olmadığını ifade eder.⁹² Bu, bilimsel metodoloji açısından önemli bir noktadır. Belirsizlikleri antropolojik teorilerle doldurmak yerine sağlam kanıtlara dayanarak gelişimi izah etmeye çalışır.

Di Cosmo'nun Hunlar konusundaki görüşü dengeli sayılabilir. Hunları ne Honeychurch'ün vurguladığı kadar tam bağımsız bir medeniyet modeli ne de Barfield'in vurguladığı kadar tamamen bağımlı bir gölge olarak görür. Bunun yerine, Çin ve Hunları birlikte evrimleşen rakip güçler olarak ele alır. Bu yaklaşım, bozkır-step ilişkilerini "biz ve onlar" ikileminden çıkarıp daha karma-

89 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 174-175.

90 a.g.e., pp. 247-250.

91 a.g.e., p. 239.

92 Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 88.

şık bir etkileşim ağı olarak anlamamızı sağlar. Xiongnu Devleti’ni doğunun Roma’sı gibi bir imparatorluk olarak tanımlamaktan kaçınsa da onun oluşum ve işleyiş mekanizmalarını ciddiyetle analiz ederek alana önemli katkılar yapmıştır.

5.4. Ahmet Taşağıl: Merkezî Türk Yönetim Geleneği Sürekliliği

Ahmet Taşağıl’ın yaklaşımı Hunlardan Göktürklerle uzanan merkezî bir Türk devlet geleneği olduğu yönündedir.⁹³ Bu perspektife göre, Asya Hun Devleti sadece proto-Türk bir topluluk olarak değil aynı zamanda daha sonraki Türk devletlerine yönetsel anlamda örneklik etmiş bir ilk imparatorluk olarak değerlendirilir. Taşağıl, Çin kaynaklarını yakından inceleyerek Hunlar ile Göktürkler arasındaki benzer yönetim uygulamalarını vurgular. Örneğin, Hunlardaki sol-sağ (doğu-batı) kanat teşkilatı, kurultay geleneği, Tanhu/Kağan unvanı, kut anlayışı gibi unsurların Göktürk Kağanlığı’nda neredeyse aynen tekrarlandığını belirtir.⁹⁴ Bu nedenle, ona göre Hun ve Göktürk devlet modelleri birbirinin devamı gibidir.⁹⁵

Hunların merkezî bir otorite etrafında teşkilatlanma kabiliyetine özellikle dikkat çeker. Çin kaynaklarının da desteklediği üzere, Ötüken merkezli dört büyük bozkır kağanlığının (Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar) birbirine çok benzeyen idari yapı ve unvanlara sahip olduğunu savunur.⁹⁶ Bu devamlılığı, Türk kültürünün sürekliliği ve coğrafyanın belirleyiciliği ile açıklar. Örneğin, Taşağıl’a göre Hunların başkenti sayılabilecek Longcheng (Lunghuang) ile Göktürklerin başkenti Ötüken’in aynı bölge olması, kutlu merkez kavramının bozkır imparatorluklarında yaşatıldığını gösterir.⁹⁷ Yine, Hun Tanhu’sunun tıpkı Göktürk Kağanı gibi “Gök Tanrı’nın kut verdiği hükümdar” anlayışıyla meşrulaştırıldığına dikkat çeker.⁹⁸

Taşağıl’ın bir diğer vurgusu, Hunların teşkilatçı ve disiplinli bir devlet geleneği oluşturdukları yönündedir. Onun çalışmalarında, Mete Han’ın ve onu takip eden Hun liderlerinin, Türk devlet geleneğinin temelini attığı belirtilir.⁹⁹ Mete’nin onlu ordu sistemi, Göktürkler ve hatta Selçuklu-Moğol ordu sistem-

93 Ahmet Taşağıl, “Hun, Gök Türk, Uygur Araştırmalarının Tarihi Gelişimi”, *Tarih Dergisi*, Sayı 81, 2023, ss. 414-416.

94 Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları: Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, ss. 262-266.

95 a.g.e., s. 264

96 a.g.e., s. 262.

97 a.g.e., s. 263.

98 Ahmet Taşağıl, “Hun, Gök Türk, Uygur Araştırmalarının Tarihi Gelişimi”, *Tarih Dergisi*, Sayı 81, 2023, s. 418.

99 Ahmet Taşağıl, *Gök Türkler I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, ss. 11-12.

lerine kadar uzanan bir miras kabul edilir. Hunların askeri dehasını ve örgütlenme kabiliyetini vurgularken onları Türk tarihinin başlangıç noktası olarak yüceltir ve “kurucu ata” konumuna getirir.¹⁰⁰

5.5. Diğer Önemli Yaklaşımlar: Sinor, Beckwith, Gumilev ve Kim

Hunlar ve göçebe imparatorluklar konusunda incelenen diğer bazı önemli isimler de kendi perspektiflerini geliştirmişlerdir. Bunlardan Sinor, Beckwith, Gumilev ve Kim gibi araştırmacıların görüşleri kısaca değerlendirilmektedir.

Sinor özellikle erken İç Asya imparatorluklarının büyük resim içinde anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Yaklaşımı, Hunları tek başına izole bir olgu değil, İç Asya göçebelerinin uzun süreli tarihsel süreçlerinin parçası olarak görür.¹⁰¹ The Cambridge History of Early Inner Asia’nın editörü olarak Sinor, Hunlar’ın kuruluşunu ve dağılışını imparatorluk modelleri çerçevesinde ele almıştır. O, Hunların ortaya çıkışında çevresel ve ekonomik faktörlerin önemine değinir ve bozkırın sert koşullarının toplumları askeri organizasyona zorladığını belirtir.¹⁰² Ayrıca Hunların etnik kökeni meselesinde temkinlidir. Onların muhtemelen proto-Türk dilli olabileceğini ancak multi-etnik bir konfederasyon olmaları nedeniyle kesin bir tanımlamanın zor olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³ Bu yaklaşım, Hunları bir anlamda tarihi bir fenomen olarak inceler, belirli bir milletin “milli devleti” olmaktan ziyade, dönemin koşullarının ortaya çıkardığı bir güç organizasyonu olarak tarif eder.

Beckwith, “İpek Yolu İmparatorlukları” perspektifiyle tanınan bir tarihçidir. Beckwith, *Empires of the Silk Road* (2009) eserinde Hunlar da dahil olmak üzere Orta Avrasya imparatorluklarının dünya tarihindeki önemini vurgular. Onun yaklaşımı, merkezî Avrasya kavramı etrafında şekillenir, yani Hunlar gibi bozkır imparatorluklarının sadece Çin veya Roma’nın uydusu olmayıp, kendi merkezî Avrasya medeniyet dairesini oluşturduklarını savunur.¹⁰⁴ Çin kaynaklarının önyargılı olabileceğini, bu yüzden Hunlar hakkında hüküm verirken bu kaynakların tek tarafı diline karşı dikkatli olmak gerektiğini belirtir.¹⁰⁵ O,

100 Ahmet Taşağıl, “Hun, Gök Türk, Uygur Araştırmalarının Tarihi Gelişimi”, *Tarih Dergisi*, Sayı 81, 2023, s. 439.

101 Denis Sinor (Ed.), *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, p. 175.

102 a.g.e., pp. 119-120.

103 Denis Sinor, “The Huns”, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, p. 186.

104 Christopher I. Beckwith, *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2009, pp. xvii-xx.

105 a.g.e., pp. 70-71.

Asya Hunları bir yazı sistemine sahip olmadığı veya şehirler kurmadığı için “devlet değildir” diyen görüşleri yanlış bulur. Bilakis Hunlar, kendilerine özgü bir devlet ve toplum modeli geliştirmişlerdir. Hunlar, onun çizdiği tabloda, Avrasya bozkırının batıdan doğuya uzanan ticaret ve diplomasi sisteminin ilk büyük aktörlerinden biridir. Bu açıdan Barfield’ın “gölge” söylemini eleştirerek, Hunları eşit düzeyde tarih yapıcı bir güç olarak tanıtır.

Gumilev, Sovyet dönemi Rus tarih yazımının özgün isimlerindendir. Gumilev, Hunnu (Hun) ve Eski Türkler gibi eserlerinde Avrasya bozkır halklarının tarihini kendi geliştirdiği “pasiyonarite teorisi” bağlamında yorumlamıştır. Onun teorisine göre, her etnos (millet/topluluk) tarih sahnesinde belirli bir enerji ile yükselir ve düşer.¹⁰⁶ Hunlar, Gumilev’in nazarında yüksek pasiyonar enerjili bir etnos idi, hızlı yükselişleri bu enerji patlamasının sonucuydu. Gumilev, Hunların coğrafi ve iklimsel şartlara adaptasyon kabiliyetine vurgu yapar ve onların Avrasya bozkırını ilk kez birleşik bir siyasi alana dönüştürdüklerini yazar.¹⁰⁷ O, Asya Hun İmparatorluğu’nu Sarıdeniz’den Hazar’a kadar uzanan ilk büyük bozkır imparatorluğu olarak tanımlar ve bunu ikinci kez Göktürklerin, üçüncü kez Cengiz Han’ın başardığını söyler. Bu döngüsel yaklaşımda, Hunlar bir ilk halka, bir prototip niteliğindedir. Ayrıca Gumilev, Hunların kültürel mirasına dair de görüş bildirir. Örneğin Avrupa Hunlarının torunları olarak gördüğü bazı Orta Asya halklarının (Bulgarlar vb.) Türkleşmesi ve Slavlarla karışmasını kendi etnogeneze teorisiyle açıklar.¹⁰⁸ Her ne kadar Gumilev’in coğrafi determinizm ve enerji metaforları gibi yöntemleri tartışılmalı olsa da onun eserleri Rus ve Türk tarihçiliğinde Hunların önemini vurgulama açısından etkili olmuştur.

Kim, Avustralyalı bir tarihçi olup *The Huns, Rome and the Birth of Europe* (2013) adlı kapsamlı çalışmasıyla tanınır. Kim’in temel tezi, Avrupa Hunlarının, Asya Hun mirasının devamı ve Geç Antik Çağ Avrupa’sının şekillenmesinde kilit aktör olduğu yönündedir.¹⁰⁹ O, uzun süre Avrupa merkezli tarih yazımında “barbar istilacı” olarak anlatılan Hunların aslında karmaşık ve yüksek organizasyonlu bir toplum olduğunu göstermeye çalışır. Kim, Attila liderliğindeki Hun İmparatorluğu’nun bir tek bir hanedanın kontrolünde merkezi bir devlet olduğunu, kabile konfederasyonundan öteye geçtiğini sa-

106 Lev Nikolayeviç Gumilev, *Eski Türkler*, (çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 12-15.

107 a.g.e., s. 44.

108 a.g.e., ss. 90-93.

109 Hyun Jin Kim, *The Huns, Rome and the Birth of Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, pp. 2-5.

vunmaktadır.¹¹⁰ Bu açıdan, Avrupa Hunlarını “proto-feodal çete” olarak gören eski yaklaşımlara karşı çıkar. Ayrıca, Asya’daki Hunlar ile Avrupa’daki Hunlar arasında kişiler ve kültür öğeleri düzeyinde süreklilik olabileceğini belirtir. Örneğin, bazı Asya Hun aristokrat ailelerinin Batı’ya göç edip Avrupa Hun Devleti’nin çekirdeğini oluşturduğunu, arkeolojik buluntularda görülen benzer tipte kazan ve eyer gibi nesnelerin bu bağlantıyı desteklediğini öne sürer.¹¹¹ Ayrıca Hunların Roma ile ilişkilerinde bir tür devletlerarası diplomasi yürüttüğünü, vergi alma ve anlaşmalar yapma pratiklerinin bir imparatorluk geleneğine işaret ettiğini dile getiriyor.¹¹²

5.6. Teorilerin Karşılaştırılması

Yukarıda özetlenen akademik yaklaşımlar, Hunlar ve genel olarak göçebe imparatorluklar konusunda farklı bakış açıları sunmaktadır. Bunların benzerlik ve farklılıklarını birkaç temel eksen etrafında değerlendirebiliriz.

5.6.1. Hun Devleti’nin Doğası ve Karmaşıklığı

Honeychurch ve Beckwith gibi araştırmacılar, Hunların devlet yapısının son derece kompleks ve gelişmiş olduğunu vurgulayarak onları yerleşik imparatorluklara denk bir seviyeye çıkarır. Barfield ise Hun Devleti’ni karmaşık olmakla birlikte özünde bir gölge mekanizması olarak, yani Çin’e bağımlı bir yapı olarak yorumlar. Taşağıl ve Gumilev de Hunların gelişmiş bir devlet geleneği kurduğunu kabul eder, hatta bunu Türk tarihinin kökeni sayar. Di Cosmo ve Sinor ise Hunları karmaşık bir konfederasyon olarak görür; ne tam manasıyla ilkel ne de tam anlamıyla bürokratik bir devlet, ikisinin ortasında, koşullara göre değişen bir yapı olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda Barfield’in görüşü diğerlerine göre daha indirgemeci bulunabilir çünkü Hunların özgünlüğünü azımsadığı eleştirisi alır.¹¹³ Honeychurch ve Beckwith’in görüşleri ise Hunlara belki de en çok özerk payeyi veren, onları bağımsız bir medeniyet unsuru sayan yaklaşımlardır. Taşağıl’ın görüşü de karmaşıklığı teslim eder ama bunu “Türk devlet geleneği” olarak adlandırır, yani evrensel bir medeniyet modeli yerine millî bir devamlılık vurgusu yapar.

110 Hyun Jin Kim, *The Huns, Rome and the Birth of Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, pp. 78-80.

111 a.g.e., p. 25-28

Étienne de La Vaissière, “Xiongnu and Huns: Archaeological Perspectives on a Centuries-Old Debate”, ed. Nicola Di Cosmo ve M. Maas, *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, p. 115.

112 Hyun Jin Kim, *The Huns, Rome and the Birth of Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, p. 91-95.

113 William Honeychurch, “The Nomad as State Builder: Historical Theory and Material Evidence from Mongolia”, *Journal of World Prehistory*, 26(4), 2013, p. 285.

5.6.2. Çin ile İlişki ve Bağımlılık Meselesi

Bu konuda en uç pozisyonlar Barfield ile Beckwith ve Honeychurch arasında gözlenir. Barfield, Hunların varoluşunu Çin’e bağlarken, Beckwith Çin kaynaklarının güvenilirliğine işaret ederek Hunları bağımsız değerlendirir. Di Cosmo ve Kim, ara bir tutumla, Çin’in önemli olduğunu fakat Hunların da kendine özgü stratejileri bulunduğunu ortaya koyar. Taşağıl da Çin kaynaklarını kullanmakla birlikte, Hunları Çin’e bağımlı bir “parazit” güç olarak tanımlamaz, aksine Çin’in, Hunlar karşısında sürekli önlem almak zorunda kaldığını belirterek görece denge durumunu tasvir eder. Bu bakımdan Barfield’in “gölge imparatorluk” tanımı, Honeychurch’ün “farklı ama eşit devlet” tanımıyla tezat oluşturur. Birincisi göçebeleri yerleşiklerin izdüşümü sayarken, ikincisi göçebelerin kendine has bir devlet formu olduğunu savunur. Honeychurch gibi devlet çalışmalarına ilgi duyan arkeologlar sayesinde bu alandaki arkeolojik bulgular ışığında Honeychurch çizgisinin güçlendiğini yani Hunlar’ın bir “ikinci sınıf imparatorluk” değil, farklı türde bir imparatorluk olduğunun kabulünün yaygınlaştığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Taşağıl ve kısmen Gumilev, Hunlar ile Göktürkler (ve diğer Türk devletleri) arasında güçlü bir kurumsal devamlılık görürken, Barfield ve Di Cosmo gibi isimler daha çok fonksiyonel benzerliklerden söz ederler ama doğrudan bir “siyasi devamlılık” iddiasında bulunmazlar. Hyun Jin Kim ise Asya Hunları ile Avrupa Hunları arasında devamlılık kurmaya çalışır. Taşağıl’ın devamlılık tezi, milli tarih tezi anlayışına yakın olanlarca daha fazla kabul görürken, Batılı literatürde Asya Hunlar ile Göktürkler arasında etnik-dilsel süreklilik meselesi tartışmalıdır. Ancak unvanlar ve teşkilat yapısı gibi kurumsal benzerlikler görülebildiğinden bu konuda tamamen bir kopuştan söz eden yoktur, mesele, bunun ne derece bilinçli bir miras olduğu noktasındadır. Taşağıl “merkezî Türk yönetim geleneği” derken, Barfield bunu “tekrarlayan bir sınır fenomeni” olarak yorumlama eğilimindedir. Yani Taşağıl bunu kültürel bir süreklilikle açıklar, Barfield ise benzer koşulların benzer yapılar doğurmasıyla açıklamaktadır.

Hyun Jin Kim ve Beckwith, Hunların dünya tarihindeki etkisini özellikle Avrupa’nın şekillenmesi veya Avrasya ticaret sisteminin oluşması bakımından vurgular. Barfield ise Hunları daha çok Çin tarihi çerçevesinde değerlendirir. Gumilev ve Taşağıl, Hunları Türk-Avrasya tarihinin mihenk taşı sayar. Bu farklı bakış açıları, araştırmacıların arka planlarıyla da ilgilidir. Kim, klasik tarihçiliğin ihmal ettiği Hun rolünü öne çıkarmaya çalışır, Beckwith, Avrasya’nın bütünsel tarihine katkısı önemser, Barfield, imparatorluk tipolojisine

odaklanır, Taşağıl ise milli tarih açısından köken vurgusu yapar. Dolayısıyla hepsi, Hunların önemini kabul etmekle birlikte, bu önemi farklı sahnelere yerleştirir. Kimi onları Çin sınırındaki yıkıcı/dengeleyici güç olarak, kimi Avrupa'nın yeni çağına zemin hazırlayan katalizör olarak, kimi de Türk devlet geleneğinin atası olarak görmektedir.

Akademik yaklaşımların karşılaştırılması bize şunu gösterir: Hunlar, tarihsel olgular olarak incelenirken bile farklı disiplinlerin farklı teorik merceklerinden bakıldığında değişik görünümler alabilmektedir. Göçebe imparatorlukların doğası, yerleşik imparatorluklarla ilişkileri, etnik ve kültürel süreklilikleri gibi konular halen canlı tartışma alanlarıdır. Bu teorilerin birbirleriyle diyalogu, Hunların tarihteki yerini daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Örneğin, Barfield'ın ekonomik-siyasi modelini Honeychurch'ün arkeolojik verileriyle zenginleştirmek veya Taşağıl'ın vurguladığı kurumsal sürekliliği Di Cosmo'nun stratejik analiziyle birlikte ele almak Hun araştırmalarında sentezci yaklaşımlar geliştirme potansiyeli taşır. Sonuç olarak farklı kuramsal bakışlar rekabet halinde olsa da hepsi Hunların dünya tarihindeki önemi konusunda birleşmektedir.

6. Sonuç

Asya Hun Devleti'nin tarihi serüveni göçebe imparatorluk modelinin ortaya çıkışı, gelişimi ve diğer toplumlarla etkileşiminin dikkat çekici bir örneğini sunmaktadır. Bu çalışmada, Hun siyasal yapıları kronolojik çerçevede tanıtılmış, Asya Hun Devleti'nin kuruluşundan çöküşüne kadar geçirdiği evreler, hükümdarları ve diplomatik ilişkileri ele alınmıştır. Mete Han liderliğinde MÖ 209'da bozkırlarda bir araya getirilen kabileler, tarihin ilk büyük step imparatorluğunu meydana getirmiş, bu imparatorluk askeri gücü, esnek diplomasi stratejileri ve çok etnisiteli yapısıyla yaklaşık üç yüzyıl boyunca Çin Han Hanedanı karşısında varlığını korumuştur. Hun Devleti'nin siyasi-idari teşkilatı incelendiğinde, göçebe yaşam tarzının gereklerine uygun hiyerarşik ve esnek bir yapılanma görülmüştür. Tanhu'nun otoritesi altında sol ve sağ kanatlar halinde örgütlenen, onlu sistemle disipline edilmiş bir ordu-devlet modeli söz konusudur. Vergi ve ekonomisi, yerleşik toplumların aksine ganimet, haraç ve ticaret gibi hareketli unsurlara dayanırken, istişare ve kurultay gelenekleri merkezi otoriteyi bozkır aristokrasisinin katılımıyla dengelemiştir.

Akademik yaklaşımlar açısından, Hunlar farklı teorik çerçevelerde ele alınmış ve bu sayede zengin bir tartışma literatürü oluşmuştur. Özellikle Honey-

church’ün arkeolojik bulgulara dayanan tezleri, Asya Hun İmparatorluğu’nun karmaşık ve özgün bir devlet olduğunu ortaya koyarken, Barfield’in sınır teorisi, Hunları Çin medeniyetine reaksiyoner “gölge imparatorluklar” olarak konumlandırmıştır. Di Cosmo, Hunların yükseliş ve düşüşünü Sino-step dengesinin bir parçası olarak analiz etmiş, Taşağıl ise Hunları Türk devlet geleneğinin başlangıcı ve süreklilik unsuru olarak vurgulamıştır. Sinor, Beckwith, Gumilev, Kim gibi diğer isimler de Hunların etnik, kültürel ve tarihsel etkilerini farklı boyutlarıyla ele almışlardır. Bu yaklaşımların mukayesesi, göçebe devletlerin yerleşik imparatorluklarla ilişkilerinden iç yapılarının özgünlüğüne kadar uzanan geniş bir yelpazede, Hunların anlaşılma biçimlerinin çeşitlendiğini göstermektedir. William Honeychurch’ün de içinde bulunduğu modern araştırmalar ve arkeolojik keşifler birçok noktada eski yargıları gözden geçirmeyi gerektirmekte ve Hunların tarihteki yerini daha tarafsız ve kapsamlı bir şekilde değerlendirmeye olanak tanımaktadır.

Asya Hun Devleti’nin siyasi ve idari yapılanması, erken dönem göçebe toplumların devletleşme süreçlerini anlamada önemli bir örnek teşkil etmektedir. Mete Han ile başlayan Tanhu sistemi, meşruiyetini yalnızca soy bağından değil aynı zamanda askeri zafer ve karizmadan alan bir otorite inşa etmiştir. Gök Tanrı inancına dayalı kutsal yönetim anlayışı, Hun hükümdarlarının siyasi meşruiyetini pekiştirmiştir. Yönetim organizasyonunda doğu (sol) ve batı (sağ) kanatlar arasında coğrafi ve idari bir ayırım yapılmış, bu kanatların başında Tanhu soyundan gelen Tuqi prensleri yer almıştır. Kurultay geleneği çerçevesinde yılın belirli dönemlerinde toplanan istişare meclisleri, devletin kolektif karar alma mekanizmalarına işlevsellik kazandırmıştır. Özellikle Mete Han döneminde kurulan onluk ordu sistemi, yalnızca askerî gücü değil aynı zamanda idari hiyerarşiyi de şekillendirmiş ve devletin merkezî yapısını güçlendirmiştir. Hun askeri aristokrasisi, barış zamanında da idari otoriteyi temsil ederek devlet aygıtının sürekliliğini sağlamıştır.

Ekonomi açısından bakıldığında, Asya Hun Devleti’nin temel gelir kaynakları arasında Çin’le yapılan Heqin evlilik ittifakları neticesinde alınan yıllık hediyeler (haraç), sınır ticareti ve askeri ganimetler ön plana çıkmıştır. İpek Yolu üzerindeki aracılık faaliyetleri Hun ekonomisine önemli kaynaklar sağlamış ve bu ekonomi modeli, merkezi yönetimin sadakat ilişkilerini güçlendirmede etkin şekilde kullanılmıştır. Çin ile kurulan karmaşık diplomatik ilişkiler ağı, Hunların esnek ve pragmatik dış politika anlayışını göstermektedir. Diplo-

matik evlilikler, âni sınır baskınları ve psikolojik üstünlük taktikleriyle Çin üzerinde sürekli baskı kurularak ekonomik ve siyasi çıkarlar gözetilmiştir. Hun yönetimi, bölgedeki güç dengelerini iyi analiz ederek kimi zaman doğrudan çatışmayı, kimi zaman ise uzlaşa ve diplomasi yollarını tercih etmiş; böylece kendi varlığını uzun süre sürdürebilmiştir.

Bununla birlikte, Asya Hun Devleti'nin göçebe toplumsal temeli, keskin ve sabit sınırlarının olmaması, yazılı hukuk ve kalıcı bürokratik sistemlerin eksikliği gibi yapısal özellikleri, onu yerleşik tarım imparatorluklarının klasik devlet modeliyle tam anlamıyla örtüştürmemektedir. Ekonomik bağımlılık unsuru da dikkate alındığında, bazı araştırmacılar Hunları daha çok konfederatif bir siyasal yapı ya da göçebe imparatorluk tipi içerisinde değerlendirme eğilimindedir. Ancak tüm bu unsurlar bir arada değerlendirildiğinde, Asya Hun Devleti'nin merkezîyetçi otorite, kurumsallaşmış askeri-idari yapı, geniş çaplı diplomatik ilişkiler ve uluslararası tanınma düzeyi itibarıyla devletleşme modelleri arasında erken örnekler arasında kendine yer bulması gereken özgün ve gelişmiş bir siyasi organizasyon olarak kabul edilmesi mümkündür.

Hunların kurumsal mirası özellikle Göktürk Kağanlığı, Avarlar ve Moğollar gibi ardıllarında da görülmektedir. Hunların ortaya koyduğu ikili yönetim sistemi, kağanlık merkezîyetçiliği, atlı ordu disiplinine dayalı askeri güç ve diplomatik esneklik, yüzyıllar sonra dahi bozkırda tekrar tekrar tezahür etmiştir. Bu süreklilik, bozkır siyasi kültürünün kalıplarının nesiller boyu aktarıldığını göstermektedir. Öte yandan, Hunlar ile defalarca sınanan Çin gibi yerleşik imparatorluklar da kendi yönetim tekniklerini ve sınır politikalarını buna göre dönüştürmüştür. Çin'in büyük duvar stratejileri, barbar yönetme sanatı ve göçebe askeri teknikleri benimsemesi, Hun karşılaşmasının Çin uygarlığı üzerinde bıraktığı önemli izlerdir.

Netice itibarıyla kamu yönetimi ve genel kamu hukuku literatüründe yaygın kabul gören “toprak, insan ve iktidar” unsurlarına dayalı klasik devlet tanımı, devletin varlığını mutlak surette belirli ve sabit bir coğrafi alana bağlamaktadır. Ancak bu yerleşik toplumlara özgü ve Batı merkezli yaklaşım, göçebe siyasi organizasyonların devlet niteliğini dışlama eğilimi taşımaktadır. Oysa devlet kavramı salt Batılı ve yerleşik kalıplar üzerinden değil; insan toplumlarının iktisadi ve toplumsal örgütlenme tarzı olarak kapsayıcı bir biçimde ele alındığında, göçebe devletlerin de tarihsel süreçte yerleşik devletlere denk, bağımsız bir siyasi yapı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Asya Hun Devleti, sınırları

çizilmiş sabit bir toprağa hapsolmaksızın da gelişmiş bir devlet mekanizmasının kurulabileceğini gösteren temel tarihsel örneklerden biridir. Türklerde göçebe devletin kavramsal karşılığı olan “ıl/el” sözcüğü, doğrudan toplumu ve halk-toplum birliğini ifade etmekte olup; siyasi örgütlenme toprağa değil, bu toplumsal bütünlüğe dayanmaktadır. Asya Hunları, çok geniş bir coğrafyaya yayıldıkları için katı bir merkezîyetçilik yerine, hem hiyerarşik hem de heterarşik öğeleri bir arada barındıran esnek bir yönetim modeli benimsemiştir.

Mete Han döneminde kurumsallaşan devlet yapısı incelendiğinde; Gök Tanrı inancına dayalı ilahi bir meşruiyet anlayışının bulunduğu, danışma organı işlevi gören kurultay geleneği ile kararların istişareye dayandırıldığı ve devletin coğrafi olarak sağ-sol kanat ile ikili sistem şeklinde yönetildiği görülmektedir. Sivil ve askeri idarenin iç içe geçtiği bu sistemde, “onlu teşkilat” temelinde şekillenen yapı, devletin bir “ordu-devlet” karakteri kazanmasını sağlamıştır. Toprağa bağlı tarım vergisinin bulunmadığı bu yapıda devletin ekonomik işlevi; boylar arası yükümlülükler, Çin ile yapılan diplomatik evlilik antlaşmaları (Heqin) çerçevesinde elde edilen haraçlar, İpek Yolu üzerindeki ticari aracılık ve ganimet gelirleri ile sürdürülmüştür. Bu çerçeveden bakıldığında klasik devlet kuramının dayattığı sabit toprak zorunluluğu, Asya Hunları gibi özgün ve karmaşık göçebe imparatorluklar incelendiğinde açıklayıcılığını yitirmektedir. Asya Hun Devleti, basit bir kabile konfederasyonu yahut yerleşik devletlerin sınırlarında oluşan bir “gölge” olmanın ötesinde; kendi iç dinamikleriyle merkezi otoritesini kurmuş, çok etnisiteli yapısını organize etmiş ve kendisinden sonraki Türk ve bozkır devlet geleneği için kurumsal bir şablon oluşturmuştur. Tüm bu veriler, devlet olgusunun tanımlanmasında salt toprağa dayalı yaklaşımların aşarak, iktisadi örgütlenme, siyasi teşkilatlanma ve toplumsal işbölümünü merkeze alan daha kapsayıcı teorilerin benimsenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Ayman Güler, Birgül. *Devlet Bilimi: Göçebe ve Yerleşik Devlet*, İmge Kitabevi, Ankara, 2023.
- Ban, Gu. *Han Shu (Çince’den derleme)*, Zhonghua Shuju, Beijing, 2007.
- Barfield, Thomas J. *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 B.C. to A.D. 1757*, Basil Blackwell, Oxford, 1989.
- Barfield, Thomas J. *Shadow Empires: Imperial State Formation along the Chinese-Nomad Frontier*, University of California Press, Oakland, CA, 2020.
- Beckwith, Christopher I. *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2009.

- Boba, Imre. *Nomads, Northmen and Slavs: Eastern Europe in the Ninth Century*, Mouton, The Hague, 1967.
- Brion, Marcel. *Asya ve Avrupa'da Hunlar*, (çev: M. Reşat Uzmen), Çatı Kitapları, İstanbul, 2005.
- Curta, Florin. *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- De la Vaissière, Étienne. "Xiongnu and Huns: Archaeological Perspectives on a Centuries-Old Debate", ed. Nicola Di Cosmo ve Michael Maas, *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, pp. 97-118.
- Di Cosmo, Nicola. *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Gedikli, Yusuf. *Hunlar ve Göktürkler Üzerine*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2002.
- Grousset, René. *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, (çev: N. Walford), Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, 1970.
- Grousset, René. *Cihan Fatih Cengiz Han*, (çev: M. Reşat Uzmen), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç. *Eski Türkler*, (çev: D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 1993.
- Heather, Peter. *The Goths*, Blackwell Publishers, Oxford, 1998.
- Heather, Peter. *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Honeychurch, William. "The Nomad as State Builder: Historical Theory and Material Evidence from Mongolia", *Journal of World Prehistory*, Vol. 26, No. 4, 2013, pp. 283-321.
- Hulsewé, Anthony F. P. *China in Central Asia: The Early Stage: 125 B.C.-A.D. 23*, Brill, Leiden, 1979.
- Jeong, Choongwon ve diğerleri. "A Dynamic 6,000-Year Genetic History of Eurasia's Eastern Steppe", *Cell*, Vol. 183, No. 4, 2020, pp. 890-904.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1992.
- Kim, Hyun Jin. *The Huns, Rome and the Birth of Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- Liu, Mau-Tsai. *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*, Vol. I-II, Harrassowitz, Wiesbaden, 1958.
- Maenchen-Helfen, Otto J. *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*, (ed. M. Knight), University of California Press, Berkeley, 1973.
- Morgan, David. *The Mongols*, Basil Blackwell, Oxford, 1986.
- Németh, Gyula. *Attila ve Hunları*, (çev: A. Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 1982.
- Ögel, Bahaeddin. *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Sima, Qian. *Records of the Grand Historian: Han Dynasty*, (çev: Burton Watson), Columbia University Press, New York, 1993.
- Sinor, Denis (ed.). *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Taşağıl, Ahmet. *Gök Türkler I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

- Taşagül, Ahmet. *Bozkırın Kağanlıkları: Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uyğurlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.
- Taşagül, Ahmet. “Hun, Gök Türk, Uyğur Araştırmalarının Tarihi Gelişimi”, *Tarih Dergisi*, Sayı 81, 2023, s. 413-440.
- Tekin, Talat. *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kagan, Tonyukuk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1968.
- Thompson, Edward A. *Hunlar*, (çev: N. Başaran), İmge Kitabevi, Ankara, 1996.
- Togan, Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.
- Tram-Semen, Sofia. *Atalarımız Hunlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003.
- Weatherford, Jack. *Genghis Khan and the Making of the Modern World*, Crown, New York, 2004.
- Yü, Ying-shih. “The Hsiung-nu”, ed. Denis Sinor, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, pp. 118-149.

CHINA'S AI STRATEGY IN THE CONTEXT OF GREAT POWER COMPETITION: A NEW ERA OF GEOPOLITICAL RIVALRY

BÜYÜK GÜÇ REKABETİ BAĞLAMINDA ÇİN'İN YAPAY ZEKÂ STRATEJİSİ:
JEOPOLİTİK REKABETTE YENİ BİR DÖNEM

Rahman NURDUN* - Yahya GÜLSEVEN**

ABSTRACT

This study aims to explore the evolving role of artificial intelligence (AI) technology from China's perspective, as it competes with the United States and the European Union in many areas in the global arena. As AI technology rapidly advances, it has become a critical factor in shaping not only the future of the global economy but also the broader geopolitical landscape. In particular, China's national strategies on AI have positioned the technology as a key driver of national security, economic growth, and technological dominance. China's approach to AI development and governance is one of the key areas in understanding its geopolitical aspirations and ambitions. The study will examine China's AI strategies, investments, and policy frameworks. It will focus on how China strategically leverages AI to assert its geopolitical influence, develop military capabilities, and secure a leading position in the global economy. By analyzing China's role in the AI competition, this research will focus on how its innovations in AI impact critical sectors, including defense, trade, education and infrastructure. Furthermore, this study explores the broader implications of AI competition, emphasizing the emerging risks and challenges associated with China's AI-driven policies. These include ethical concerns, the potential for escalating geopolitical tensions,

ÖZ

Bu çalışma, Çin'in küresel arenada Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği ile birçok alanda rekabet ederken, yapay zekâ (YZ) teknolojisinden değişen rolünü Çin'in perspektifinden incelemeyi amaçlamaktadır. Yapay zekâ teknolojisinin hızla ilerlemesi, yalnızca küresel ekonominin geleceğini değil, aynı zamanda daha geniş jeopolitik yapıyı da şekillendiren kritik bir unsur hâline gelmiştir. Özellikle Çin'in yapay zekâyâ yönelik ulusal stratejileri, bu teknolojiyi ulusal güvenliğin, ekonomik büyümenin ve teknolojik üstünlüğün temel bir itici gücü olarak konumlandırmaktadır. Çin'in yapay zekâ geliştirme ve yönetim yaklaşımı, ülkenin jeopolitik hedef ve beklentilerini anlamada kilit alanlardan birini oluşturmaktadır.

Bu çalışma, Çin'in yapay zekâ stratejilerini, yatırımlarını ve politika çerçevelerini incelemektedir. Çin'in yapay zekâyı jeopolitik nüfuzunu artırmak, askerî kapasitesini geliştirmek ve küresel ekonomi içinde lider bir konum elde etmek amacıyla nasıl stratejik biçimde kullandığına odaklanmaktadır. Yapay zekâ rekabetinde Çin'in rolünü analiz eden bu araştırma, savunma, ticaret, eğitim ve altyapı dâhil olmak üzere kritik sektörlerde Çin'in yapay zekâ alanındaki yeniliklerinin nasıl etkiler yarattığını ele almaktadır. Ayrıca çalışma, Çin'in yapay zekâ temelli politikalarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan risk ve zorluklara dikkat çekerek, yapay zekâ rekabetinin daha geniş sonuçlarını

*Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doç. Dr.

E-posta: r.nurdun@tika.gov.tr

ORCID NO: 0009-0009-1677-5226

**Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, TİKA Uzmanı, Dr.

E-posta: y.gulseven@tika.gov.tr

ORCID NO: 0000-0002-1515-9263

Makale Atf Bilgisi: NURDUN Rahman, GÜLSEVEN Yahya (2026).

China's AI Strategy In The Context Of Great Power Competition: A

New Era Of Geopolitical Rivalry, Avrasya Etüdleri.

Gönderim Tarihi: 15.01.2026 Kabul Tarihi: 09.03.2026

and the integration of AI technologies into military strategies, which could reshape global security dynamics. Ultimately, the research will offer an analysis of AI as both a tool for global dominance and a potential source of conflict, with a particular focus on China's strategic use of AI in the 21st century.

Keywords: AI Governance, AI Ethics, Belt and Road Initiative, China, Geopolitics.

tartışmaktadır. Bu kapsamda etik kaygılar, artan jeopolitik gerilim olasılığı ve yapay zekâ teknolojilerinin askerî stratejilere entegrasyonu gibi unsurlar ele alınmakta; söz konusu gelişmelerin küresel güvenlik dinamiklerini nasıl dönüştürebileceği değerlendirilmektedir. Sonuç olarak bu araştırma, yapay zekâyı hem küresel üstünlük mücadelesinde bir araç hem de potansiyel bir çatışma kaynağı olarak ele alan bir analiz sunmakta; özellikle 21. yüzyılda Çin'in yapay zekâyı stratejik biçimde kullanımına odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ Yönetişi, Yapay Zekâ Etiği, Kuşak ve Yol Girişimi, Çin, Jeopolitik.

1. Introduction

Artificial intelligence (AI) has emerged as a key driver in reshaping global dynamics in the 21st century. Its advancements have become integral to national strategies aimed at generating economic growth, achieving technological supremacy, and safeguarding national security. The competition among the prominent global powers namely China, the United States, and the European Union underscores the increasing geopolitical significance of AI. They all acknowledge AI's potential to shape and redefine the international order and are actively using AI technologies to assert dominance in the geopolitical landscape.

In recent years, China has emerged as a significant challenger in the global AI race. The Chinese government's initiatives, such as the *New Generation Artificial Intelligence Development Plan* introduced in 2017, articulate ambitious goals to position China as the world leader in AI by 2030.¹ This plan defines AI's role as a "historic opportunity" for national security and technological development, reflecting China's commitment to integrating AI into its development agenda.²

Central to China's AI strategy is the concept of military-civil fusion, which aims to blur barriers between civilian and military sectors to accelerate technological innovation and improve defense capabilities.³ This approach facilitates the seamless transfer of AI advancements from commercial industries to military applications, thereby strengthening China's strategic position on the global stage. The integration of AI into military operations is considered a critical component for achieving a "leapfrog development" in military technology, enabling China to potentially surpass traditional military powers.⁴ The geopolitical ramifications of China's AI ambitions are profound. The United States, perceiving China's rapid AI development as a strategic challenge, has implemented measures to compete, including export controls on advanced technologies and increased investment in AI research and development.⁵ The European Union, on the other hand, is striving to balance

1 The State Council of China, *New Generation Artificial Intelligence Development Plan*, Beijing, 2017.

2 Gregory C. Allen, *Understanding China's AI Strategy: Clues to Chinese Strategic Thinking on Artificial Intelligence and National Security*, Center for a New American Security, Washington D.C., 2019.

3 Elsa B. Kania and Lorand Laskai, *Myths and Realities of China's Military-Civil Fusion Strategy*, Center for a New American Security, Washington D.C., 2021, p. 3.

4 Elsa B. Kania, *Battlefield Singularity: Artificial Intelligence, Military Revolution, and China's Future Military Power*, Center for a New American Security, Washington D.C., 2019, p. 4.

5 Michael C. Horowitz, "Artificial Intelligence, International Competition, and the Balance of Power", *Texas National Security Review*, Vol. 1, No. 3, 2018, p. 45.

ethical AI governance with the imperative to remain competitive in the global AI landscape.⁶

This study offers a comprehensive analysis of China's AI trajectory, focusing on its national strategies, policy frameworks, and investments that have made it a prominent actor in AI innovation. By examining how China benefits from AI to exert geopolitical influence and increase military power, this research seeks to shed light on the broader implications of global AI competition in terms of geopolitical rivalry. Particular attention is paid to emerging ethical dilemmas and the infusion of AI into military strategies. As China's AI policies continue to evolve, understanding AI's potential to drive innovation and increase international tensions becomes imperative for grasping the future of global hegemonic rivalry.

1.1 Methodology

This study adopts a qualitative policy analysis approach to examine China's evolving artificial intelligence strategy within the broader context of great power competition. The analysis primarily relies on official policy documents, government strategies, international reports, and academic literature addressing AI governance, technological competition, and digital geopolitics. Key policy frameworks such as China's *New Generation Artificial Intelligence Development Plan*, the *Made in China 2025* initiative, and related regulatory documents constitute the main empirical sources for understanding China's AI policy orientation.

In addition to policy analysis, the study incorporates a comparative analytical perspective by examining how China's approach to AI governance differs from those of the United States and the European Union. This comparative perspective allows the research to situate China's AI strategy within the broader landscape of global technological competition and governance models. Through this qualitative and comparative framework, the study aims to identify the strategic motivations, geopolitical implications, and governance characteristics of China's AI policies.

2. Literature Review

The rise of AI as a transformative technology has attracted significant scholarly attention, particularly concerning its implications for global

6 Alicia García-Herrero ve Mateusz Krystianczuk, "The Geopolitics of Artificial Intelligence after DeepSeek", *Bruegel*, 2025.

hegemonic rivalry among the great powers. The global competition for AI dominance is widely characterized as a race among major powers, with the United States, China, and the European Union emerging as the primary actors. Scholars and policymakers increasingly recognize that AI is not merely a technological innovation but a strategic asset capable of redefining economic and military power.⁷ AI has been described as the “new electricity,” emphasizing its transformative power across all sectors, from healthcare and education to defense.⁸

The geopolitical dimensions of AI competition are based on the widely held belief that AI leadership will automatically translate into economic and military superiority. AI is increasingly identified as a dual-use technology, capable of driving both civilian and military advancements.⁹ The U.S. National Security Commission on Artificial Intelligence frames AI as the key element of future military power, warning that losing the AI race to China could undermine U.S. global hegemony.¹⁰ While the United States and China dominate AI investments, the European Union prioritizes ethical AI development. The EU’s focus on AI governance and regulation reflects broader concerns regarding privacy, transparency, and accountability.¹¹ However, some scholars argue that an excessive emphasis on regulation may hinder the EU’s ability to compete with the more aggressive AI strategies pursued by the United States and China.¹²

China’s rapid AI development has become a prominent topic in academic and political discussions. China’s ambitions for global AI leadership by 2030 are clearly outlined in the *New Generation Artificial Intelligence Development Plan*.¹³ Scholars argue that China’s AI strategy is not solely about economic growth, but also about leveraging AI to expand its influence in international competition.¹⁴ A defining characteristic of China’s AI strategy is its state-

7 Gregory C. Allen ve Taniel Chan, “Artificial Intelligence and National Security”, Harvard Belfer Center for Science and International Affairs, 2017.

8 Steven Lynch, “Andrew Ng: Why AI Is the New Electricity”, Stanford Graduate School of Business, 2017.

9 Hiroki Ueno, “Artificial Intelligence as Dual-Use Technology”, içinde *Fusion of Machine Learning Paradigms*, Springer, 2023, p. 7.

10 U.S. National Security Commission on Artificial Intelligence, *Final Report*, Washington D.C., 2021.

11 Corinne Cath, “Governing Artificial Intelligence: Ethical, Legal and Technical Opportunities and Challenges”, *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, 2018.

12 Andrea Calderaro ve Sandra Blumfelde, “Artificial Intelligence and EU Security: The False Promise of Digital Sovereignty”, *European Security*, Vol. 31, No. 3, 2022, p. 415.

13 The State Council of China, *New Generation Artificial Intelligence Development Plan*, Beijing, 2017.

14 Huw Roberts vd., “The Chinese Approach to Artificial Intelligence: Policy, Ethics and Regulation”, *AI & Society*, Vol. 36, No. 1, 2021, pp. 62-64.

led approach. Unlike the United States, where AI innovation is primarily driven by private companies, China's AI development is heavily influenced by government policies and funding.¹⁵ This model enables rapid AI scaling, particularly in areas such as facial recognition, natural language processing, and autonomous systems. Nevertheless, significant challenges remain, including China's reliance on foreign technology for critical components such as semiconductors.¹⁶

China has also integrated AI into its military strategies, emphasizing the concept of "intelligentized warfare," which refers to AI-driven decision-making and combat capabilities.¹⁷ This focus has raised concerns among Western policymakers, who fear that AI-driven military advancements may disrupt the existing balance of power. The U.S. Department of Defense's *Annual Report to Congress* highlights that advances in AI are central to China's vision of future warfare, particularly through the integration of military and civilian institutions.¹⁸ According to the report, China aims to develop and deploy a wide range of AI-driven military technologies by 2030, with a particular emphasis on algorithmic warfare and network-centric warfare involving varying degrees of human-machine collaboration. The report further notes that Chinese authorities view AI as a key enabler of enhanced intelligence gathering, surveillance, and new defense applications, including autonomous weapon systems and logistics automation, which are integral to China's broader military modernization efforts.

The increasing integration of AI into global power structures has led some scholars to characterize the emerging competition as an "AI Cold War" between China and the United States.¹⁹ The consequences of AI leadership are particularly evident in areas such as industrial competition and technological influence. At the same time, AI's role in shaping global infrastructure especially within the framework of China's Belt and Road Initiative (BRI) illustrates how AI is used to expand China's sphere of influence worldwide. AI-driven digital infrastructure and surveillance systems have been deployed in several

15 Jinghan Zeng, "Artificial Intelligence and China's Authoritarian Governance", *International Affairs*, Vol. 96, No. 6, 2020, p. 1441.

16 David Sacks, "Will China's Reliance on Taiwanese Chips Prevent a War?", *Council on Foreign Relations*, 2023.

17 James Baughman, "The Path to China's Intelligentized Warfare", *Cyber Defense Review*, Vol. 9, No. 3, 2024, p. 31.

18 U.S. Department of Defense, *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China: Annual Report to Congress*, Washington D.C., 2024.

19 Nicholas Thompson ve Ian Bremmer, "The AI Cold War That Threatens Us All", *Wired*, 2018.

BRI-participating countries, raising concerns about privacy and the ethical implications of China's AI exports.²⁰

AI-driven weapons and information-gathering systems are fundamentally transforming warfare. Scholars argue that AI introduces new forms of conflict that are faster, more decentralized, and increasingly unpredictable.²¹ These developments raise concerns about destabilizing outcomes and the absence of international norms governing the military use of AI. Ethical concerns surrounding China's AI strategies extend beyond international security and also encompass domestic applications, where AI-driven surveillance technologies have been widely employed for social control. China's extensive use of facial recognition and predictive policing technologies has fueled international debates on AI governance, privacy rights, and human rights implications.²² The lack of clear international norms regulating AI development has further intensified tensions, prompting calls for global cooperation to establish regulatory frameworks capable of addressing emerging ethical challenges.²³

Recent scholarship on great power competition increasingly interprets emerging technologies through broader theoretical frameworks such as hegemonic transition theory, digital geopolitics, and techno-nationalism. From a hegemonic transition perspective, technological leadership has historically been closely associated with shifts in global power structures, as dominant powers tend to shape the technological foundations of international order.²⁴ Artificial intelligence therefore represents not merely a technological innovation but a strategic domain through which states seek to maintain or challenge international hierarchies. At the same time, the concept of digital geopolitics highlights how control over data infrastructures, algorithms, and digital standards is becoming a central dimension of geopolitical competition in the twenty-first century.²⁵ In parallel, the literature on techno-nationalism emphasizes how governments increasingly mobilize technological

20 Paul Mozur, "One Month, 500,000 Face Scans: How China Is Using A.I. to Profile a Minority", *The New York Times*, 2019.

21 Ingvild Bode ve Hendrik Huelss, "Autonomous Weapons Systems and Changing Norms in International Relations", *Review of International Studies*, Vol. 44, No. 3, 2018, p. 393.

22 Nicholas D. Wright, *Artificial Intelligence and Democratic Norms: Meeting the Authoritarian Challenge*, National Endowment for Democracy, Washington D.C., 2020.

23 Chukwudi T. Okolo, "AI in the Global South: Opportunities and Challenges Towards More Inclusive Governance", Brookings Institution, 2023.

24 Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981, pp. 9-14.

25 Henry Farrell and Abraham L. Newman, "Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion," *International Security*, Vol. 44, No. 1, 2019, pp. 42-79

development as a component of national power and strategic autonomy.²⁶ China's AI strategy can be understood within this broader analytical context, as Beijing increasingly treats artificial intelligence as a critical instrument for economic modernization, military transformation, and international influence.

Existing research provides valuable insights into the geopolitical implications of AI but leaves important gaps, particularly regarding the role of emerging powers beyond the United States and the European Union, as well as the broader social and ethical consequences of China's AI-driven policies. This study addresses these gaps by examining China's AI policies, investments, and military applications. By situating China's AI development within the wider context of global geopolitical competition, the research assesses how and to what extent China's AI strategy represents a challenge to the existing international order.

3. China's AI Policies And Investments

As mentioned earlier, China's AI strategy is deeply rooted in the *New Generation Artificial Intelligence Development Plan*, a comprehensive roadmap that articulates China's ambitions to become the global leader in AI by 2030. The plan sets specific targets for AI development, including the integration of AI into key economic sectors.²⁷ This strategy reflects China's recognition of AI as a critical driver of economic growth, technological innovation, and geopolitical influence. By prioritizing industrial innovation and military integration, China has positioned itself as a prominent competitor in the global AI race. The *Made in China 2025* initiative, launched in 2015, further underscores China's commitment to AI as a central component of its economic modernization efforts, aiming to establish leadership in high-tech manufacturing with AI playing a pivotal role in advancing industries.²⁸

One of the defining features of China's national AI strategy is its state-led approach. Unlike the United States, where AI innovation is primarily driven by private companies, China's AI development is heavily influenced by government funding. The Chinese government has allocated substantial resources to AI research and development, enabling rapid growth in capabilities

26 Linda Weiss, *America Inc.? Innovation and Enterprise in the National Security State*, Cornell University Press, Ithaca, 2014.

27 The State Council of China, *New Generation Artificial Intelligence Development Plan*, Beijing, 2017.

28 The State Council of China, *Made in China 2025*, Beijing, 2015.

across sectors such as finance, healthcare, and infrastructure.²⁹ China's AI research ecosystem is further strengthened by institutes such as the Beijing Academy of Artificial Intelligence, which functions as a collaborative platform bringing together academic institutions, the private sector, and government agencies to accelerate innovation.³⁰

A key challenge for China's AI development remains its reliance on foreign technology, particularly in semiconductors. Advanced chips and processors constitute a critical bottleneck for China's self-sufficiency ambitions. Rising U.S.–China trade tensions especially export restrictions on semiconductor technologies have exposed vulnerabilities in China's AI supply chain. In response, China has intensified efforts to achieve domestic semiconductor independence, including the establishment of a large state-backed investment fund in May 2024 amounting to approximately 47.5 billion USD to support the domestic semiconductor industry.³¹ Despite these efforts, overcoming technological dependence remains a major challenge. In parallel, the rapid diffusion of AI across sectors has generated ethical and societal concerns, particularly regarding privacy, algorithmic bias, and employment impacts.³² AI systems' reliance on large-scale data collection raises concerns over potential misuse of personal information and the erosion of privacy. While AI-driven governance can enhance efficiency, it also presents ethical problems that require regulatory responses.

3.1. AI as a Driver of Economic Modernization

AI plays a crucial role in China's economic transformation by boosting productivity, efficiency, and innovation across multiple industries. The *Made in China 2025* plan emphasizes AI's central role in transforming the manufacturing sector.³³ According to the plan, the deep integration of AI into industrial production is expected to enable new manufacturing processes and business models, fostering the development of smart factories and accelerating the shift toward automation and efficiency. AI-driven advances in supply-chain management are likewise expected to reshape global value chains, enhancing the global competitiveness of China's manufacturing sector.

29 Amit Acharya and Zachary Arnold, "Chinese Public AI R&D Spending: Provisional Findings", Center for Security and Emerging Technology, 2019.

30 Will Knight, "This Chinese Lab Is Aiming for Big AI Breakthroughs", *Wired*, 2021.

31 Reuters, "China Sets Up Third Fund with \$47.5 bln to Boost Semiconductor Sector", 2024.

32 Christina Pazzanese, "Ethical Concerns Mount as AI Takes Bigger Decision-Making Role", *Harvard Gazette*, 2020.

33 The State Council of China, *Made in China 2025*, Beijing, 2015.

Beyond manufacturing, AI is revolutionizing China's healthcare sector, where AI-driven diagnostics and personalized medicine are improving resource allocation and clinical decision-making in hospitals. In this context, the Shanghai Medical Artificial Intelligence Development Plan (2025–2027) aims to accelerate innovation in drug development, clinical support, and surgery, positioning China as a leader in AI-driven healthcare.³⁴

In the financial sector, AI is transforming services by automating banking operations and improving fraud detection. AI-driven applications enable banks to analyze large datasets for risk management and deliver personalized customer experiences.³⁵ Chinese technology companies such as Ant Group and Tencent are at the forefront of these innovations. Ant Group has developed finance-specific AI models to assist consumers and financial professionals, while Tencent has deployed advanced AI systems to enhance operational efficiency.³⁶ These developments illustrate how China leverages AI to transform financial services by improving efficiency, strengthening security, and optimizing decision-making.

China's e-commerce and retail industries have also been profoundly reshaped by AI, with firms adopting AI-powered recommendation algorithms, smart warehousing, and autonomous delivery systems to enhance customer experience.³⁷ AI-driven logistics optimize inventory control, reduce delivery times, and improve last-mile efficiency. In urban development, AI has played a critical role in China's smart-city initiatives through AI-enabled traffic management, environmental monitoring, and urban planning, contributing to improved urban sustainability.³⁸

Despite these advances, China's AI-driven economic modernization faces significant challenges. Increased automation has raised concerns about job displacement and labor-market disruption, particularly in manufacturing and administrative roles.³⁹ Although the Chinese government has introduced retraining initiatives and digital-literacy programs to equip the workforce with AI-related skills, the pace of AI adoption may outstrip labor-market

34 Cambridge Network, "China's Medical AI Evolution: Insights and Opportunities for UK-China Collaboration", 2025.

35 Mark Finio and Andrew Downie, "Generative AI in Banking", IBM, 2023.

36 Julie Ye, "China's Ant Group Unveils Finance AI Model as Race Heats Up", *Reuters*, 2023.

37 Luke Schiefelbein, "Is JD.com the Future of Chinese E-Commerce?", *Forbes*, 2018.

38 Abigail Beall, "In China, Alibaba's Data-Hungry AI Is Controlling Cities", *Wired*, 2018.

39 Zhou Lian, "The Impact of Artificial Intelligence on China's Middle-Income Group", Peking University Research Brief, 2021.

adjustment, potentially exacerbating economic inequalities.⁴⁰ Moreover, the global expansion of Chinese AI technologies particularly through the Belt and Road Initiative has heightened geopolitical concerns. Countries adopting Chinese AI infrastructure must weigh the benefits of technological advancement against risks related to data sovereignty, cybersecurity, and ethical AI governance.

China's intensifying technological competition with the United States further complicates AI development. U.S. export restrictions on AI-related technologies have constrained China's access to advanced semiconductors and AI chips, prompting accelerated domestic chip production efforts. Nevertheless, achieving full semiconductor independence remains a long-term challenge.⁴¹ In the global semiconductor industry, China continues to depend on U.S.-controlled technologies, reflecting broader patterns of technological dominance reinforced through export controls.⁴² At the same time, China's AI regulatory framework is evolving, with new policies addressing AI ethics, algorithmic transparency, and data security.⁴³ Balancing innovation with regulation remains difficult, particularly as AI expands into sensitive domains such as national security and defense.

As China continues its AI-driven transformation, its ability to balance technological innovation with economic and societal stability will shape its long-term trajectory. AI holds the potential to redefine China's role in the global economy, yet addressing challenges related to data privacy, employment transitions, and geopolitical tensions will be critical. China's AI strategies are thus set to influence international competition, governance models, and technological norms, making AI a central factor in the geopolitical landscape of the twenty-first century.

3.2. The Use of AI in Military and Security Applications

China's AI strategy extends beyond economic and technological development to encompass national security and military applications. AI has been explicitly identified by the Chinese government as a critical enabler of "intelligentized warfare," a concept emphasizing AI-driven decision-making,

40 Jeffrey Ding, *Deciphering China's AI Dream*, University of Oxford, 2018.

41 James A. Lewis, "China's Pursuit of Semiconductor Independence", CSIS, 2019.

42 Lei Shaohua, "Beyond Geopolitics: Industrial Policy and Great Power Competition", *World Economics and Politics*, No. 5, 2019, p. 135.

43 David Tobey vd., "China Releases AI Safety Governance Framework", DLA Piper, 2024.

logistics, and combat capabilities.⁴⁴ By integrating AI into military operations, China aims to modernize its defense capabilities and gain strategic advantages over its adversaries.

A key element of China's AI-driven military expansion is the *Military-Civil Fusion Development Strategy*, which promotes the integration of civilian AI advancements into defense-related projects.⁴⁵ This policy has facilitated rapid progress in AI-powered autonomous weapon systems, surveillance technologies, and AI-driven command-and-control networks. China's investments in autonomous military systems are particularly notable, including advancements in unmanned aerial vehicles (UAVs), autonomous submarines, and robotic ground forces.⁴⁶ Beyond kinetic capabilities, AI plays a central role in China's cyber and electronic warfare strategies. AI algorithms are used to analyze vast volumes of intelligence data, identify vulnerabilities in adversary networks, and conduct sophisticated cyber operations.

Domestically, China has also leveraged AI to strengthen internal security through extensive surveillance programs. AI-enabled facial recognition systems, big-data analytics, and predictive policing tools have been deployed to monitor and manage social stability.⁴⁷ While these technologies enhance the state's capacity for internal security, they have raised serious concerns regarding privacy, civil liberties, and human rights. International observers have argued that AI-driven surveillance is increasingly used as a mechanism of social control and suppression of dissent.⁴⁸

3.3. Geopolitical Implications of China's AI Policies and Investments

China's rapid advances in AI are reshaping not only its domestic governance structures but also global geopolitical power relations. Competition among China, the United States, and the European Union underscores AI's growing role in defining international influence. While the United States continues to dominate private-sector AI innovation, China has adopted a state-directed approach prioritizing large-scale implementation. This divergence has intensified geopolitical tensions, particularly as China challenges Western technological hegemony and seeks to establish itself as a global AI leader.⁴⁹

44 Elsa B. Kania, "Artificial Intelligence and China's Military Power", *International Security*, Vol. 45, No. 1, 2021, p. 515.

45 Richard A. Bitzinger, *China's Military-Civil Fusion Strategy*, S. Rajaratnam School of International Studies, 2021, p. 5.

46 Elsa B. Kania, "Chinese Military Innovation in the AI Era", CNAS, 2020.

47 Jacob Yuchtman ve M. Yang, "Surveillance, AI, and Governance in China", *Journal of Contemporary China*, 2021.

48 European Parliament, *The Use of AI for Surveillance and Social Control in China*, Brussels, 2024.

49 Samuel Greene ve Paul Triolo, "China's Quest for AI Leadership", Eurasia Group, 2020.

One of the most significant dimensions of China's AI expansion is its integration into the Belt and Road Initiative (BRI). The BRI has evolved into a key instrument of China's digital economy, facilitating the export of AI technologies and digital infrastructure to developing countries. Through the Digital Silk Road, China has deployed AI-driven smart-city systems, telecommunications networks, and surveillance technologies across Africa, Southeast Asia, and Latin America.⁵⁰ This strategy enables China to shape global digital infrastructure while expanding its economic and political influence through technology. The diffusion of Chinese smart-city solutions incorporating AI-enabled traffic management, urban governance, and public security systems illustrates how AI functions as both a development tool and a geopolitical instrument.⁵¹ However, the adoption of Chinese AI infrastructure also raises concerns regarding cybersecurity vulnerabilities, data privacy, and technological dependence. Governments relying on Chinese digital solutions risk increased exposure to geopolitical leverage embedded in technology supply chains.⁵²

China's AI-driven digital expansion under the BRI is closely linked to its dominance in telecommunications infrastructure. Chinese technology firms, particularly Huawei, have played a central role in deploying 5G networks and AI-enabled communication systems in partner countries, reinforcing China's position as a global digital power.⁵³ While these investments enhance connectivity and digital inclusion, they have also attracted scrutiny from Western governments over fears of espionage, cyber vulnerabilities, and the potential weaponization of AI-enabled technologies for intelligence gathering.

China has also become increasingly active in global AI governance debates. By promoting its own AI governance frameworks within international institutions such as the United Nations and the International Telecommunication Union, China seeks to shape emerging global norms in ways that align with its strategic interests.⁵⁴ This approach reflects a broader ambition to transition from a rule-taker to a rule-maker in global technology governance, directly challenging the ethical AI standards advanced by the European Union and the regulatory preferences of the United States.⁵⁵

50 Joshua Kurlantzick and Darrell West, *China's Digital Silk Road*, Brookings Institution, 2020.

51 Joshua F. Feldstein, "The Global Expansion of AI Surveillance", *Carnegie Endowment for International Peace*, 2019.

52 Ryan Hemmings, "China's Digital Infrastructure and Strategic Dependence", CSIS, 2020, pp. 5-6.

53 Daniel Berman vd., "Huawei, 5G and Global Digital Competition", *Journal of Strategic Studies*, 2023.

54 Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, *China's Position on Global AI Governance*, Beijing, 2024.

55 Matt Sheehan, "China's Approach to AI Governance", *Carnegie Endowment for International Peace*, 2022.

Despite these ambitions, China's AI expansion through the BRI faces significant structural and security challenges. Many partner countries operate in politically volatile environments marked by conflict, terrorism, and social unrest, particularly in regions such as the Middle East, Central Asia, and Africa. Political instability, combined with fiscal crises and post-pandemic economic pressures, has undermined the capacity of some states to sustain long-term cooperation under the BRI framework.⁵⁶ These conditions increase uncertainty and risk for AI-enabled infrastructure projects.

At the same time, an increasing number of recipient countries are reassessing their technological partnerships with China due to concerns over data security, digital sovereignty, and AI ethics. The risk of digital dependence has prompted some governments to diversify technology providers and seek alternatives from Western or regional actors.⁵⁷ In response, the United States and its allies have introduced counter-initiatives aimed at offering alternative digital infrastructure pathways. The U.S.-led *Build Back Better World* (B3W) initiative represents a key strategic response, designed to deliver high-quality digital and physical infrastructure investments under the G7 framework.⁵⁸ Similarly, the European Union's *Global Gateway* initiative, launched in 2021, aims to serve as a digital counterweight to China's expanding influence by promoting secure AI-driven infrastructure within its €300 billion investment strategy.⁵⁹

Overall, China's AI policies and investments carry profound geopolitical implications, reshaping the global technological order and redefining power relations. Through initiatives such as the BRI and Digital Silk Road, China leverages AI not only as an economic driver but also as a strategic geopolitical instrument. As global competition over AI governance, digital infrastructure, and technological standards intensifies, China is positioning itself as a central actor in shaping the future contours of international order.

4. AI As A Driver Of Social And Cultural Policies In China

Artificial intelligence (AI) is not only transforming China's economy and military capabilities but is also playing a significant role in shaping its social and cultural policies. The Chinese government increasingly leverages

56 Li Xiaoyun, "Security Risks and the Belt and Road Initiative", *Journal of Contemporary China*, 2022, pp. 74-94; Xiao Ren ve Song Wei, "Political Risk and BRI Projects", *World Economy and Politics*, 2021, pp. 35-42.

57 Paul Triolo vd., "The Digital Silk Road and Strategic Dependence", Eurasia Group, 2020.

58 Adam Segal, "The United States' Technology Strategy Toward China", CFR, 2021.

59 European Commission, *Global Gateway*, Brussels, 2021.

AI to enhance public administration, modernize education, and project cultural influence globally. This section examines AI's multifaceted role across these domains, addressing both its transformative potential and the ethical considerations accompanying its widespread adoption.

4.1. The Role of AI in Governance and Public Administration

In governance, China employs AI to improve public administration and maintain social stability. AI-powered surveillance systems including facial recognition technologies and large-scale data analytics enable real-time monitoring of public spaces, facilitating law enforcement and urban management. These technologies form a core component of China's smart-city initiatives, where AI is used to manage traffic flows, energy networks, and public security.⁶⁰

AI is also increasingly deployed to improve public service delivery. Automated platforms are used to perform administrative functions such as healthcare management and tax collection, improving efficiency and reducing bureaucratic burdens. Shenzhen's Futian District, for example, has introduced AI-based "digital employees" designed to enhance administrative efficiency in areas such as document processing and public-service provision.⁶¹

In the healthcare sector, AI applications have been adopted to support clinical decision-making and patient care. The South China Hospital of Shenzhen University has implemented the DeepSeek AI system to analyze complex medical data, assisting physicians in treatment planning and reducing patient waiting times.⁶² This case illustrates how AI is increasingly integrated into public-health governance to improve decision-making and service efficiency.

Another prominent application is China's social credit system, which uses AI algorithms to evaluate the trustworthiness of individuals and organizations by analyzing behavioral data and legal compliance. While officially intended to promote integrity and trust, this system has generated significant concerns regarding privacy, individual freedoms, and civil liberties due to its reliance on extensive data collection and surveillance.⁶³ Critics argue that AI-powered

60 Björn Ekman, "Political Values Embedded in Smart City Technologies", *Geopolitics*, 2019.

61 Zhu Yilin, "Shenzhen's AI 'Digital Employees' and the Future of Governance", *China Daily*, 2025.

62 Chen Wei ve Zhang Min, "AI Applications in Clinical Decision Support: The DeepSeek Case", *Chinese Journal of Medical Informatics*, 2025.

63 United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), *The Right to Privacy in the Digital Age*, Geneva, 2023.

governance mechanisms pose serious risks to human dignity and privacy, fostering a climate of constant monitoring and self-censorship.⁶⁴ The opacity of algorithmic design and the absence of effective mechanisms for citizens to challenge surveillance or censorship further exacerbate these concerns, granting the state expansive powers over online speech and public expression.⁶⁵

4.2. AI in Education: Transforming Learning and Skill Development

China's education system is undergoing a substantial transformation through the integration of artificial intelligence, with the aim of improving learning outcomes and developing human capital suited to the digital economy. AI-driven educational platforms provide personalized learning experiences by adapting content to individual student needs, thereby enhancing engagement and academic performance.

The Chinese government's commitment to AI education is reflected in national policy initiatives mandating the inclusion of AI-related curricula in schools. In December 2024, the Ministry of Education urged primary and secondary institutions to integrate AI into their programs, emphasizing the development of digital literacy and problem-solving skills.⁶⁶ This initiative seeks to cultivate a workforce proficient in AI technologies, which is considered essential for sustaining economic growth and technological innovation in an increasingly competitive global environment.

Higher education institutions play a central role in this process. Universities have established AI research centers and degree programs, fostering advanced research and applied innovation. Collaboration between academia and industry further supports practical training and technological transfer, narrowing the gap between theoretical knowledge and real-world application.⁶⁷

Despite these efforts, challenges persist with regard to equitable access to AI-supported education across different regions of China. Disparities in digital infrastructure and teaching resources between urban and rural areas risk reinforcing existing inequalities.⁶⁸ At the same time, AI technologies are being deployed to mitigate these divides, including virtual teaching platforms

64 Ibid.

65 Declan Moynihan ve Ankit Patel, "AI Surveillance and Digital Authoritarianism", *Journal of Democracy*, 2021.

66 Ministry of Education of the People's Republic of China, *Guidelines on Artificial Intelligence Education*, Beijing, 2024.

67 Dinoo Subramanian, "University-Industry Collaboration in China's AI Ecosystem", *Technology in Society*, 2025.

68 Leahy Keegan ve Hu Yifan, "Digital Inequality and Education in China", *Asian Education and Development Studies*, 2024.

and intelligent tutoring systems designed to support under-resourced rural schools.⁶⁹

4.3. AI in Cultural Promotion: Enhancing Soft Power and Global Influence

China is increasingly leveraging artificial intelligence to strengthen its global cultural presence and enhance its soft power. AI technologies facilitate the preservation and dissemination of cultural heritage through digital platforms and immersive experiences. For example, AI-assisted virtual restoration projects have been used to revitalize ancient wall paintings, while virtual-reality applications have recreated culturally significant sites such as the Dunhuang Mogao Grottoes, making them accessible to global audiences.⁷⁰

AI has also become an important tool in China's media and entertainment industries. AI-generated music, virtual influencers, and interactive storytelling platforms are gaining popularity both domestically and internationally, serving as instruments of cultural diplomacy that shape global perceptions of China.⁷¹ However, the growing use of AI in cultural production has raised concerns regarding authenticity and creative integrity.

Critics point to the emergence of AI-generated news presenters and avatars disseminating politically aligned narratives, particularly on sensitive geopolitical issues such as Taiwan. Instances of AI-generated content circulating on social media platforms have sparked debates about manipulation, disinformation, and the erosion of trust in media ecosystems. While the immediate impact of such AI-driven content may be limited, analysts warn that its increasing volume and accessibility pose longer-term risks to information integrity and public discourse.⁷²

Overall, AI has become a cornerstone of China's broader strategy to reshape governance systems, transform education, and project cultural influence globally. By embedding AI into public administration, education, and media, the Chinese government seeks to enhance efficiency, cultivate a technologically skilled workforce, and amplify soft power. At the same time, the rapid expansion of AI introduces complex ethical dilemmas, particularly concerning surveillance, privacy, and cultural authenticity. As China deepens

69 Xinhua News Agency, "AI-Powered Education Platforms Support Rural Schools", 2025.

70 Zeng Qiang vd., "AI and the Digital Preservation of Cultural Heritage in China", *Journal of Cultural Heritage*, 2024; Liu Fang vd., "Virtual Reality and the Dunhuang Mogao Grottoes", *Heritage Science*, 2025.

71 Nan Li, "Artificial Intelligence and China's Cultural Soft Power", *International Journal of Cultural Policy*, 2021.

72 Dan Milmo and Amy Hawkins, "AI Avatars and the Rise of Synthetic News", *The Guardian*, 2024.

its reliance on AI, the challenge lies in balancing technological innovation with the protection of civil liberties and ethical standards. Achieving a sustainable equilibrium between technological progress and social responsibility remains a critical task for Chinese policymakers.

5. Ethical Implications Of China's AI Policies

The integration of artificial intelligence into China's social, economic, and cultural life has generated significant ethical considerations. While AI technologies offer important opportunities to enhance governance efficiency, education, and cultural life, they also raise serious concerns regarding privacy, individual freedoms, and surveillance. The Chinese government's emphasis on social stability and control has encouraged the extensive use of AI-driven surveillance mechanisms, intensifying debates over how to balance technological development with individual rights and freedoms.

One of the primary areas of criticism concerns China's extensive deployment of AI-based surveillance systems, including the Skynet Project, which relies on facial recognition technologies to monitor public spaces nationwide.⁷³ Although officially justified as a tool for maintaining law and order, these systems have attracted substantial criticism from human-rights organizations for their use in monitoring and controlling minority communities.⁷⁴ AI-enabled monitoring of online activities further enables authorities to predict and suppress potential dissent, raising serious concerns about the implications of AI for political and social freedoms.

Artificial intelligence has also been positioned as a tool for efficiency within China's public administration. As discussed earlier, smart-city initiatives in major urban centers have improved traffic management, reduced pollution, and strengthened emergency-response systems. However, these governance gains depend heavily on large-scale data collection, which raises ethical concerns related to personal privacy and the potential misuse of data by state authorities.⁷⁵ China's social credit system similarly relies on AI to evaluate individuals and businesses, assigning scores based on regulatory compliance. While promoted as a mechanism for fostering trust and social cohesion, the system has increasingly been criticized for its implications for privacy and

73 Tlis Project, "China's Skynet Surveillance System", 2025.

74 Joshua F. Feldstein, *The Global Expansion of AI Surveillance*, Carnegie Endowment for International Peace, 2022.

75 Qiang Xiao, "Smart Cities and Data Governance in China", *Journal of Chinese Governance*, 2019, ss. 53–54.

human rights, particularly in relation to the monitoring and disciplining of citizens.⁷⁶

In the education sector, AI is reshaping China's education system by enabling personalized learning environments and adaptive instruction. AI-driven platforms use algorithms to monitor student performance and tailor educational content, improving engagement and academic outcomes.⁷⁷ The Chinese government has actively promoted AI education through policy measures, including the integration of AI-focused curricula into primary and secondary education and initiatives such as the National AI Innovation Action Plan.⁷⁸ These efforts aim to cultivate AI talent and strengthen China's position in the global technology landscape. Nevertheless, significant ethical concerns persist, particularly regarding data privacy and equitable access. AI-based educational technologies often collect extensive personal and behavioral data, raising questions about data security, consent, and potential misuse.⁷⁹

China's approach to AI governance differs markedly from that of Western actors, particularly the European Union and the United States. The European Union has adopted a regulatory framework centered on the protection of individual rights and data privacy, most notably through the General Data Protection Regulation (GDPR), which emphasizes transparency and accountability in data processing.⁸⁰ Building on the GDPR, the EU has proposed the Artificial Intelligence Act, introducing a risk-based regulatory model that categorizes AI applications according to unacceptable, high-risk, and minimal-risk uses. Unacceptable-risk applications are prohibited, while high-risk systems such as those used in critical infrastructure, education, and employment are subject to stringent compliance requirements.⁸¹

The United States, by contrast, relies on a more decentralized approach to AI governance, combining existing federal laws with sector-specific guidelines. Legislative initiatives such as the proposed Algorithmic Accountability Act seek to enhance transparency and accountability by requiring impact assessments of AI systems, while preserving flexibility to support innovation and market

76 Rogier Creemers, "China's Social Credit System: An Evolving Practice of Control", *China Law Translate*, 2021.

77 Hao Jing, "Artificial Intelligence and Personalized Learning in China", *Educational Technology Research and Development*, 2019.

78 Ministry of Education of the People's Republic of China, *National AI Innovation Action Plan*, Beijing, 2018.

79 Balaban David, "Student Data and AI Ethics", *Computers & Education*, 2024.

80 European Parliament, *General Data Protection Regulation (GDPR)*, Brussels, 2020.

81 European Parliament, *Artificial Intelligence Act*, Brussels, 2023.

competitiveness.⁸² China, in contrast to both the EU and the United States, has adopted a centralized and state-controlled model of AI governance. Legal frameworks such as the Cybersecurity Law of 2017 and the Data Security Law of 2021 mandate data localization and grant state authorities broad access to data, raising concerns among international businesses regarding data security and intellectual-property risks.⁸³

These differing ethical approaches to AI governance reflect broader political values and institutional priorities. The European Union's rights-based and precautionary model emphasizes human dignity, transparency, and fundamental rights. The United States prioritizes innovation and competitiveness, promoting ethical AI primarily through procedural fairness and accountability rather than centralized regulation. China, by contrast, adopts a state-centric approach in which ethical considerations are frequently subordinated to national objectives such as social stability and security. While Chinese authorities have issued ethical guidelines on AI, governance practices continue to prioritize order, data control, and alignment with state interests.

China's AI ambitions thus highlight broader strategic and ethical challenges associated with AI adoption at the global level. Although AI has become a central component of China's economic development and international engagement, the long-term implications of its AI policies for individual freedoms and international stability remain uncertain. Addressing these ethical dilemmas is essential for China's aspiration to be recognized as a responsible AI power. Greater transparency, international cooperation, and the strengthening of ethical standards could contribute to an AI landscape that balances technological progress with fundamental rights and global stability.

82 Lina Mökander vd., "The Algorithmic Accountability Act and AI Governance", *AI & Society*, 2022, pp. 751-755.

83 Chen Xi ve Sun Tao, "China's Data Security Law and AI Governance", *Journal of Cyber Policy*, 2021, p. 209; Gupta Arjun, "Data Localization and Business Risks in China", *Journal of International Business Studies*, 2023.

Tablo1: Comparative Models of AI Governance: China, United States, and the European Union

Dimension	China	United States	European Union
Governance Model	State-centric and centralized governance model led by government planning and regulatory oversight	Market-driven and decentralized governance model where innovation is largely led by private technology companies	Rights-based regulatory model emphasizing legal oversight and institutional regulation
Primary Strategic Priority	Social stability, national security, and technological self-reliance	Technological leadership, innovation, and global competitiveness	Protection of fundamental rights, ethical AI development, and digital sovereignty
Regulatory Approach	Strong state control over data flows and algorithmic governance through laws such as the Cybersecurity Law and Data Security Law	Sector-specific regulatory initiatives and policy guidelines rather than a comprehensive federal AI law	Comprehensive regulatory framework including the EU Artificial Intelligence Act
Role of Private Sector	Large technology firms operate within a state-guided strategic framework	Private sector plays the dominant role in AI innovation and commercialization	Private companies play an important role but operate under strict regulatory oversight
Global Strategy	Expansion of digital infrastructure and AI systems through the Digital Silk Road under the Belt and Road Initiative	Technological alliances, export controls, and strategic competition with China	Norm-setting power through international regulation and promotion of ethical AI standards

Source: Compiled by the authors based on EU AI Act, U.S. AI policy documents, and Chinese AI governance frameworks.

6. Conclusion

China's evolving AI strategy plays a central role in its long-term ambition to reshape the existing global power structure in the 21st century. By embedding AI across its economic, military, and diplomatic initiatives, China positions itself not only as a leader in innovation but also as a driver of a new global digital order. Its export of AI technologies through international infrastructure projects strengthens its international influence, while raising concerns about dependency, surveillance, and governance in recipient nations. This global diffusion of Chinese AI systems reveals how artificial intelligence is becoming a key instrument of strategic outreach and political leverage. The contrasting approaches of China, the U.S., and the EU illustrate deeper divides in how AI should be governed. While Western democracies try to emphasize ethical safeguards, individual rights, and transparency, China's AI governance prioritizes state-centric supervision, national security, and data control. As a result, AI has become not only a symbol of technological progress but also a reflection of competing political visions.

These divergent approaches are intensifying global competition over digital autonomy and the ethical framework of AI governance. At the same time, the increasing integration of AI into national defense strategies, surveillance systems, and cyber capabilities heightens the potential for mistrust and confrontation. China's investment in intelligentized warfare and autonomous technologies exemplifies how AI is being positioned not just as a development tool but also as a force multiplier in future conflicts. This trend raises urgent questions about the ethical limits of AI deployment in sensitive domains and the global consequences of unchecked competition.

Artificial intelligence has also become a key pillar of China's Belt and Road Initiative (BRI), particularly through the expansion of its Digital Silk Road, which aims to export Chinese digital infrastructure, technological standards, and governance models across Africa, Asia, Latin America, and parts of Europe. While the BRI has prominently concentrated on large-scale physical infrastructure, such as transportation corridors and energy projects, it has also expanded to include a broad range of digital initiatives. Through these initiatives, China is not only facilitating economic development in partner countries but also influencing the technological and regulatory environments of the Global South.

In response to this growing influence, the United States and the European Union have introduced alternative strategies such as the Build Back Better World (B3W) and the Global Gateway, which emphasize transparent, sustainable, and democratic approaches to digital development. While the long-term impact of these initiatives remains to be seen, their emergence particularly with an explicit focus on AI and digital infrastructure reflects the recognition that China is not only a competitor but also a leading global actor in the field of artificial intelligence. These initiatives underscore the strategic importance of AI in shaping international partnerships, setting standards, and determining the future balance of power in the digital age.

As new powers enter the AI arena, the AI race is transforming into a multi-directional competition with wider geopolitical implications. The absence of unified global norms leaves room for further fragmentation and conflict. Ultimately, the path forward depends on whether global actors treat AI as a platform for mutual benefit or as a zero-sum asset. If AI continues to be deployed solely for strategic gain, the likelihood of conflict and division will increase. But if nations can agree to build ethical and transparent frameworks in the digital age, AI has the potential to support a more secure and collaborative international system. Decisions made by influential global actors like China will play a key role in determining not only AI's future but also the broader architecture of international relations and cooperation in the digital age.

REFERENCES

- Acharya, Amitav and Zachary Arnold. *Chinese Public AI R&D Spending: Provisional Findings*, Center for Security and Emerging Technology, 2019, <https://cset.georgetown.edu/publication/chinese-public-ai-rd-spending-provisional-findings>
- Allen, Gregory. *Understanding China's AI Strategy: Clues to Chinese Strategic Thinking on Artificial Intelligence and National Security*, Center for a New American Security, 2019, <https://www.cnas.org/publications/reports/understanding-chinas-ai-strategy>
- Allen, Gregory C. and Taniel Chan. *Artificial Intelligence and National Security*, Harvard Belfer Center for Science and International Affairs, 2017, <https://www.belfercenter.org/publication/artificial-intelligence-and-national-security>
- Balaban, David. "Privacy and Security Issues of Using AI for Academic Purposes", *Forbes*, 2024, <https://www.forbes.com/sites/davidbalaban/2024/03/29/privacy-and-security-issues-of-using-ai-for-academic-purposes>
- Baughman, Jeffrey. "The Path to China's Intelligentized Warfare", *Cyber Defense Review*, Vol. 9, No. 3, 2024, pp. 29–45.
- Beall, Abigail. "In China, Alibaba's Data-Hungry AI Is Controlling (and Watching) Cities", *Wired*, 2018, <https://www.wired.com/story/alibaba-city-brain-artificial-intelligence-china-kuala-lumpur>

- Berman, Noah, Lindsay Maizland and Andrew Chatzky. *Is China's Huawei a Threat to U.S. National Security?*, Council on Foreign Relations, 2023, <https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-huawei-threat-us-national-security>
- Bitzinger, Richard A. "China's Shift from Civil-Military Integration to Military-Civil Fusion", *Asia Policy*, Vol. 16, No. 1, 2021, pp. 5–24.
- Bode, Ingvid and Hendrik Huelss. "Autonomous Weapons Systems and Changing Norms in International Relations", *Review of International Studies*, Vol. 44, No. 3, 2018, pp. 393–413.
- Calderaro, Andrea and Silja Blumfelde. "Artificial Intelligence and EU Security: The False Promise of Digital Sovereignty", *European Security*, Vol. 31, No. 3, 2022, pp. 415–434.
- Cambridge Network. *China's Medical AI Evolution: Insights and Opportunities for UK-China Collaboration in Healthcare Innovation*, Cambridge Network, 2025, <https://www.cambridgenetwork.co.uk/news/chinas-medical-ai-evolution-insights-and-opportunities-uk-china-collaboration-healthcare>
- Cath, Corinne. "Governing Artificial Intelligence: Ethical, Legal and Technical Opportunities and Challenges", *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, 2018, <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rsta.2018.0080>
- Chen, Jinhua and Qiang Zhang. *DeepSeek Reshaping Healthcare in China's Tertiary Hospitals*, arXiv, 2025, <https://arxiv.org/abs/2502.16732>
- Chen, Jian and Jing Sun. "Understanding the Chinese Data Security Law", *International Cybersecurity Law Review*, Vol. 2, No. 2, 2021, pp. 209–221.
- Creemers, Rogier. *China's Social Credit System in 2021: From Fragmentation towards Integration*, Mercator Institute for China Studies (MERICS), 2021, <https://merics.org/en/report/chinas-social-credit-system-2021-fragmentation-towards-integration>
- Ding, Jeffrey. *Deciphering China's AI Dream*, Future of Humanity Institute, University of Oxford, 2018, https://www.fhi.ox.ac.uk/wp-content/uploads/Deciphering_Chinas_AI-Dream.pdf
- Dinoo, Henry. "AI Crown Shifts East: Chinese Universities Overtake U.S. Rivals in Global Rankings", *Sustainability Times*, 2025, <https://www.sustainability-times.com/in-depth/ai-crown-shifts-east-chinese-universities-overtake-us-rivals-in-global-rankings-while-deepseek-emerges-as-the-nations-next-tech-titan>
- Ekman, Alice. *China's Smart Cities: The New Geopolitical Battleground*, French Institute of International Relations (IFRI), 2019, <https://www.ifri.org/en/publications/notes-de-lifri/chinas-smart-cities-new-geopolitical-battleground>
- European Commission. *Global Gateway: Up to €300 Billion for the European Union's Strategy to Boost Sustainable Links around the World*, 2021, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_6433
- European Parliament. *The Impact of the General Data Protection Regulation (GDPR) on Artificial Intelligence*, 2020, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/641530/EPRS_STU\(2020\)641530_EN](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/641530/EPRS_STU(2020)641530_EN)
- European Parliament. *EU AI Act: First Regulation on Artificial Intelligence*, 2023, <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence>

- European Parliament. *Artificial Intelligence (AI) and Human Rights: Using AI as a Weapon of Repression and Its Impact on Human Rights*, 2024, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2024/754450/EXPO_IDA\(2024\)754450\(SUM01\)_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2024/754450/EXPO_IDA(2024)754450(SUM01)_EN.pdf)
- Farrell, Henry and Abraham L. Newman. "Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion." *International Security*, Vol. 44, No. 1, 2019, pp. 42–79.
- Feldstein, Steven. *The Global Expansion of AI Surveillance*, Carnegie Endowment for International Peace, 2019, <https://carnegieendowment.org/2019/09/17/global-expansion-of-ai-surveillance-pub-79847>
- Finio, Michael and Andrew Downie. *Generative AI in Banking*, IBM, 2024, <https://www.ibm.com/think/topics/generative-ai-banking>
- García-Herrero, Alicia and Marta Krystianczuk. *The Geopolitics of Artificial Intelligence after DeepSeek*, Bruegel, 2025, <https://www.bruegel.org/first-glance/geopolitics-artificial-intelligence-after-deepseek>
- Gilpin, Robert. *War and Change in World Politics*. Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- Greene, Rebecca and Paul Triolo. *Will China Control the Global Internet via Its Digital Silk Road?*, Carnegie Endowment for International Peace, 2020, <https://carnegieendowment.org/2020/05/08/will-china-control-global-internet-via-its-digital-silk-road-pub-81857>
- Gupta, Shubham. *China's Data Governance and Cybersecurity Regime: Balancing Control and Security with Privacy, Inclusion and Commerce*, Institute for China–America Studies, 2023, <https://chinaus-icas.org/research/chinas-data-governance-and-cybersecurity-regime>
- Hao, Karen. "China Has Started a Grand Experiment in AI Education. It Could Reshape How the World Learns", *MIT Technology Review*, 2 August 2019, <https://www.technologyreview.com/2019/08/02/131198/china-squirrel-has-started-a-grand-experiment-in-ai-education-it-could-reshape-how-the-world-learns>
- Hemmings, John. "Reconstructing Order: The Geopolitical Risks in China's Digital Silk Road", *Asia Policy*, Vol. 15, No. 1, 2020, pp. 5–22.
- Horowitz, Michael C. "Artificial Intelligence, International Competition, and the Balance of Power", *Texas National Security Review*, Vol. 1, No. 3, 2018, pp. 36–57.
- Kania, Elsa B. *Battlefield Singularity: Artificial Intelligence, Military Revolution, and China's Future Military Power*, Center for a New American Security, Washington D.C., 2019.
- Kania, Elsa B. "AI Weapons in China's Military Innovation", *Brookings Institution*, 2020, <https://www.brookings.edu/research/ai-weapons-in-chinas-military-innovation>
- Kania, Elsa B. and Lorand Laskai. *Myths and Realities of China's Military–Civil Fusion Strategy*, Center for a New American Security, Washington D.C., 2021.
- Kania, Elsa B. "Artificial Intelligence in China's Revolution in Military Affairs", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 44, No. 4, 2021, pp. 515–542.
- Knight, Will. "This Chinese Lab Is Aiming for Big AI Breakthroughs", *Wired*, 2021, <https://www.wired.com/story/chinese-lab-aiming-big-ai-breakthroughs>
- Kurlantzick, Joshua and John West. *Assessing China's Digital Silk Road Initiative*, Council on Foreign Relations, 2020, <https://www.cfr.org/china-digital-silk-road>

- Lewis, James A. *China's Pursuit of Semiconductor Independence*, Center for Strategic and International Studies (CSIS), 2019, <https://www.csis.org/analysis/chinas-pursuit-semiconductor-independence>
- Leahy, Joe and Tom Hu. "How a Mao-Era System Creates Second-Class Citizens in Modern China", *Financial Times*, 2024, <https://www.ft.com/content/a2fa8e3f-da7b-4525-93f5-790fa5423ebc>
- Lei, Shaohua (雷少华). "Beyond Geopolitics: Industrial Policy and Great Power Competition (超越地缘政治—产业政策与大国竞争)", *World Economics and Politics* (世界经济与政治), No. 5, 2019, p. 135.
- Li, Jianmin (李建民). "China-Central Asia Economic Cooperation for 30 Years: Policy Evolution, Progress in Key Areas and Future Development Paths (中国与中亚经济合作30年—政策演进、重点领域进展及未来发展路径)", *Russian Studies* (俄罗斯研究), No. 5, 2022, pp. 74–94.
- Liu, Zhen, Shuai Liu and Shiyu Fan. "Research on the Virtual Restoration of Faded Dunhuang Murals with a Global Attention Mechanism", *Heritage Science*, 2025, <https://www.nature.com/articles/s40494-025-01592-3>
- Lynch, Sean. "Andrew Ng: Why AI Is the New Electricity", *Stanford Graduate School of Business*, 2017, <https://www.gsb.stanford.edu/insights/andrew-ng-why-ai-new-electricity>
- Milmo, Dan and Amy Hawkins. "How China Is Using AI News Anchors to Deliver Its Propaganda", *The Guardian*, 18 May 2024, <https://www.theguardian.com/technology/article/2024/may/18/how-china-is-using-ai-news-anchors-to-deliver-its-propaganda>
- Ministry of Education of the People's Republic of China. *Artificial Intelligence Innovation Action Plan for Institutions of Higher Education*, Center for Security and Emerging Technology, 2018, <https://cset.georgetown.edu/publication/ai-innovation-action-plan-for-institutions-of-higher-education>
- Ministry of Education of the People's Republic of China. "MOE Issues Guidance on How to Teach AI in Primary and Middle Schools", 2024, https://en.moe.gov.cn/news/press-releases/202412/t20241210_1166454.html
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. *Global AI Governance Initiative*, 2024, https://www.fmprc.gov.cn/eng/xw/zyxw/202405/t20240530_11332389.html
- Moynihan, Harriet and Chatham Patel. *Restrictions on Online Freedom of Expression in China: The Domestic, Regional and International Implications of China's Policies and Practices*, Chatham House, 2021, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-03/2021-03-17-restrictions-online-freedom-expression-china-moynihan-patel.pdf>
- Mozur, Paul. "One Month, 500,000 Face Scans: How China Is Using A.I. to Profile a Minority", *The New York Times*, 14 April 2019, <https://www.nytimes.com/2019/04/14/technology/china-surveillance-artificial-intelligence-racial-profiling.html>
- Mökander, Jakob, Pujan Juneja, David S. Watson and Luciano Floridi. "The US Algorithmic Accountability Act of 2022 vs. the EU Artificial Intelligence Act: What Can They Learn from Each Other?", *Minds and Machines*, Vol. 32, No. 4, 2022, pp. 751–758.
- Nan, Li. "Introducing China's Top Virtual Idols: Ayayi and Luo Tianyi", *Jing Daily*, 2021, <https://jingdaily.com/posts/virtual-idols-china-celebrities-crackdown-ayayi-luo-tianyi>
- Okolo, Chinasa T. *AI in the Global South: Opportunities and Challenges towards More Inclusive Governance*, Brookings Institution, 2023, <https://www.brookings.edu/articles/ai-in-the-global-south-opportunities-and-challenges-towards-more-inclusive-governance>

- Pazzanese, Christina. "Ethical Concerns Mount as AI Takes Bigger Decision-Making Role in More Industries", *The Harvard Gazette*, 2020, <https://news.harvard.edu/gazette/story/2020/10/ethical-concerns-mount-as-ai-takes-bigger-decision-making-role>
- Qiang, Xiao. "The Road to Digital Unfreedom: President Xi's Surveillance State", *Journal of Democracy*, Vol. 30, No. 1, 2019, pp. 53–67.
- Reuters. "China Sets Up Third Fund with \$47.5 Billion to Boost Semiconductor Sector", *Reuters*, 2024, <https://www.reuters.com/technology/china-sets-up-475-bln-state-fund-boost-semiconductor-industry-2024-05-27>
- Roberts, Huw, Josh Cows, Jessica Morley, Mariarosaria Taddeo and Luciano Floridi. "The Chinese Approach to Artificial Intelligence", *AI & Society*, Vol. 36, No. 1, 2021, pp. 59–77.
- Sacks, David. "Will China's Reliance on Taiwanese Chips Prevent a War?", *Council on Foreign Relations*, 2023, <https://www.cfr.org/blog/will-chinas-reliance-taiwanese-chips-prevent-war>
- Schiefelbein, Luke. "Is JD.com the Future of Chinese E-Commerce?", *Forbes*, 2018, <https://www.forbes.com/sites/lukschiefelbein/2018/07/25/is-jd-com-the-future-of-chinese-e-commerce>
- Segal, Adam. "China's Vision for Cyber Sovereignty and the Global Governance of Cyberspace", *Council on Foreign Relations*, 3 May 2021, <https://www.cfr.org/blog/chinas-vision-cyber-sovereignty-and-global-governance-cyberspace>
- Sheehan, Matt. "China's New AI Governance Initiatives Shouldn't Be Ignored", *Carnegie Endowment for International Peace*, 2022, <https://carnegieendowment.org/posts/2022/01/chinas-new-ai-governance-initiatives-shouldnt-be-ignored>
- The State Council of China. *Made in China 2025 Plan*, Center for Security and Emerging Technology, 2015, https://cset.georgetown.edu/wp-content/uploads/t0432_made_in_china_2025_EN.pdf
- The State Council of China. *New Generation Artificial Intelligence Development Plan*, 2017, <https://digichina.stanford.edu/work/full-translation-chinas-new-generation-artificial-intelligence-development-plan-2017>
- The White House. *Fact Sheet: President Biden and G7 Leaders Launch Build Back Better World (B3W) Partnership*, 2021, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/06/12/fact-sheet-president-biden-and-g7-leaders-launch-build-back-better-world-b3w-partnership>
- Thompson, Nicholas and Ian Bremmer. "The AI Cold War That Threatens Us All", *Wired*, 2018, <https://www.wired.com/story/ai-cold-war-china-could-doom-us-all>
- Tlis, Frank. "China Uses DeepSeek, Other AI Models, for Surveillance and Information Attacks on the U.S.", *Voice of America*, 2025, <https://www.voanews.com/a/china-uses-deepseek-ai-for-surveillance-and-information-attacks-on-us/7996271.html>
- Tobey, Daniel, Alex Carr, Chris Bigg, Sarah Fulton, Angela Ge and Kevin Hoffner. *China Releases AI Safety Governance Framework*, DLA Piper, 2024, <https://www.dlapiper.com/en/insights/publications/2024/09/china-releases-ai-safety-governance-framework>
- Triolo, Paul, Kevin Allison and Emily Brown. *The Geopolitics of 5G*, Eurasia Group, 2020, <https://www.eurasiagroup.net/live-post/the-geopolitics-of-5g>

- Ueno, Hiroshi. "Artificial Intelligence as Dual-Use Technology", in H. K. Hatzilygeroudis, G. A. Tsihrintzis and L. C. Jain (eds.), *Fusion of Machine Learning Paradigms*, Intelligent Systems Reference Library, Vol. 236, Springer, 2023, pp. 7–32.
- United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights. *Privacy in the Digital Age*, 2023, <https://www.ohchr.org/en/privacy-in-the-digital-age>
- U.S. Department of Defense. *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China: Annual Report to Congress*, 2024, <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/3561549/dod-releases-2023-report-on-military-and-security-developments-involving-the-pe>
- U.S. National Security Commission on Artificial Intelligence. *Final Report*, Washington D.C., U.S. Government, 2021.
- Weiss, Linda. *America Inc.? Innovation and Enterprise in the National Security State*. Cornell University Press, Ithaca, 2014.
- Wright, Nicholas D. *Artificial Intelligence and Democratic Norms: Meeting the Authoritarian Challenge*, National Endowment for Democracy, 2020, <https://www.ned.org/wpcontent/uploads/2020/07/Artificial-Intelligence-Democratic-Norms-Meeting-Authoritarian-Challenge-Wright.pdf>
- Xinhua. "AI Opens Up New Opportunities as It Closes the Urban–Rural Education Gap", *China Daily*, 2025, <https://www.chinadaily.com.cn/a/202504/03/WS67edcb0ca3104d9fd381d5f5.html>
- Xiao, Xi (肖晞) and Guoxin Song (宋国新). "Belt and Road Cooperation under the Normalization of the COVID-19 Epidemic: Challenges, Opportunities and Approaches (新冠肺炎疫情常态化下的‘一带一路’合作：挑战、机遇与进路)", *Study & Exploration (学习与探索)*, No. 12, 2021, pp. 35–42.
- Ye, Junjie. "China's Ant Group Unveils Finance AI Model as Race Heats Up", *Reuters*, 2023, <https://www.reuters.com/technology/chinas-ant-group-unveils-finance-ai-model-race-heats-up-2023-09-08>
- Yuchtman, Noam and Dali Yang. *The AI–Surveillance Symbiosis in China*, Center for Strategic and International Studies, 2021, <https://bigdatachina.csis.org/the-ai-surveillance-symbiosis-in-china>
- Zeng, Jinghan. "Artificial Intelligence and China's Authoritarian Governance", *International Affairs*, Vol. 96, No. 6, 2020, pp. 1441–1459.
- Zeng, Zhi, Shuo Qiu, Peng Zhang, Xiaojun Tang, Shuai Li, Xin Liu and Bin Hu. "Virtual Restoration of Ancient Tomb Murals Based on Hyperspectral Imaging", *Heritage Science*, 2024, <https://www.nature.com/articles/s40494-024-01501-0.pdf>
- Zhou, Lian (周黎安). *Research Brief No. 139: Highlights from the Lecture Series – The Impact of Artificial Intelligence on China's Middle-Income Group (研究简报第139期：讲座撷华 | 人工智能对中国中等收入群体的影响)*, 2021, https://www.gsm.pku.edu.cn/thought_leadership/info/9319/2529.htm
- Zhu, Qi. "Shenzhen Launches 70 DeepSeek–Powered AI Employees", *SHINE*, 2025.

CENGİZ YASASI VE MAGNA CARTA'DA DEVLET VE İKTİDAR: BİR KARŞILAŞTIRMA

STATE AND POWER IN THE LAW OF GENGHIS AND THE MAGNA CARTA: A COMPARISON

Koşun Özgür ÖZBEY*

ÖZ

Cengiz Yasası, Cengiz Han'ın Büyük Han olarak seçildiği 1206 Kurultay'ında kabul edilen, eski Türk-Moğol töresine göre hazırlanan bir yasal metin olarak kabul edilmektedir. Magna Carta Libertatum ya da Büyük Özgürlükler Sözleşmesi ise 1215'te İngiltere'de kral ve feodal beyler arasında imzalanan bir sözleşmedir. İki hukuksal metnin kabul edilmesinde, uygulanmasında, içeriğinde ve akıbetlerinde ciddi farklar vardır; ancak her iki düzenleme yakın tarihlerde farklı coğrafyalarda ve farklı devlet ve toplum düzenlerinde kabul edilmiş olup, aynı dönemin iki farklı bölgesinde devlet ve iktidarın oluşumu ve örgütlenmesinin incelenmesi bakımından önemli imkanlar sağlamaktadır. Bu inceleme, Yasa ve Sözleşme'yi oluşturan ve kabul eden, yürürlüğe koyan, uygulanmasını takip eden iradelerin karşılaştırılması, devletin yönetilmesine ile tebaa ile ilişkiye dair hükümlerin karşılaştırılması ve savaş dönemi ve orduların oluşturulmasına dair hükümlerin karşılaştırılması yoluyla yapılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Cengiz, Moğol, bozkır, yasa, İngiltere, feodalizm, Magna Carta.

ABSTRACT

The Law of Genghis (Great Yasa), adopted at the Kurultai of 1206 when Genghis Khan was chosen as the Great Khan, is regarded as a legal text prepared according to the old Turkic-Mongol tradition (Töre). Magna Carta Libertatum, or the Great Charter of Liberties, is a contract signed in England in 1215 between the king and the feudal lords. There are serious differences in the adoption, implementation, content, and fate of the two legal texts; however, both arrangements were accepted in close dates, in different geographies and in different state and social orders, and they provide important opportunities for examining the formation and organization of state and power in two different regions of the same period.

This examination is carried out by comparing the wills that created, adopted, enacted, and monitored the implementation of the Law and the Charter; by comparing the provisions concerning the governance of the state and the relationship with the subjects; and by comparing the provisions concerning wartime and the formation of armies.

Keywords: Genghis, Mongol, steppe, law, England, feudalism, Magna Carta.

*Ankara Barosu, Serbest Avukat (Sicil No: 25188), Dr.

E-posta: kozgurozbey@hotmail.com

ORCID NO: 0000-0002-0393-5704

Makale Atfı Bilgisi: ÖZBEY Özgür Koşun (2026). Cengiz Yasası Ve Magna Carta'da Devlet Ve İktidar: Bir Karşılaştırma, Avrasya Etüdləri.

Gönderim Tarihi: 23.11.2025 **Kabul Tarihi:** 30.03.2026

GİRİŞ

Cengiz Yasası ve Magna Carta Libertatum ya da Büyük Özgürlükler Sözleşmesi, ilki 1206'daki Kurultay'da, ikincisiyse 1215'te feodal beyler ve Kral John tarafından kabul edilen iki ayrı hukuksal metindir. İki metnin hemen hemen aynı tarihlerde kabul edilmesi, bağlamları farklı olsa da içeriklerinin bu bağlamlarla birlikte değerlendirilerek karşılaştırılması, bir bozkır boylar konfederasyonu ile feodal bir devlette devlet ve iktidar ilişkisinin karşılaştırılması ve devlet teorisi açısından değerlendirilmesi için imkan sunmaktadır. Yakın tarihli bu iki hukuk metninin karşılaştırılmasındaki amaç, toplumsal düzeni sağlamayı, çatışmaları azaltmayı amaçladığı varsayılması bakımından bu iki metinde siyasi otoritenin belirlenmesi ve sınırlarının izlenmesiyle hemen hemen aynı tarihsel dönemde farklı coğrafyalardaki devlet-iktidar-toplum ilişkilerini kıyaslanmasıdır.

Cengiz Yasası, Moğollar'ın Cengiz Han'ı 'Büyük Han' seçtiği 1206 Kurultayında kabul edilmiştir. Yasa'nın Cengiz Han tarafından eski Türk ve Moğol töresine dayalı olarak hazırlatıldığı ve Kurultay'da birtakım ilaveler yapıldıktan sonra kabul edildiği bilinmektedir¹. Yasa'dan geriye yazılı bir nüsha kalmamış olsa da aynı dönemde veya sonrasında kaleme alınan tarih çalışmalarında ve seyahatnamelerde Yasa'ya ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bugün için, Yasa'nın tamamına olmasa da birçok maddesine ilişkin bilgi mevcuttur. Bu maddeler incelendiğinde bunların Türk töresine de uygun olduğu, yani sadece Moğollara has değil, Türklerdeki hukuksal düzenlemeye (töre) ışık tuttuğu kabul edilmektedir². Cengiz Han, ölümünden sonra Yasa'nın değiştirilmemesi ve Yasa'ya riayet edilmesini istemiş, ardılları bu kurala sıkıca bağlı kalmıştır. Dolayısıyla Yasa, Cengiz Han döneminde titizlikle uygulandığı gibi, Cengiz Han sonrası dönemde de uygulamada kalmıştır.

Büyük Özgürlükler Sözleşmesi veya bilinen ismiyle Magna Carta Libertatum, İngiltere'de Krala karşı isyan edip Londra'yı ele geçiren feodal beylerle kral arasında imzalanan bir sözleşmedir. Kral John, iç savaşı kaybettiği için Magna Carta Libertatum'u imzalamak zorunda kalmıştır. Sözleşmenin ne kadar süre ve ne derecede uygulandığı tartışma konusudur. Zira, sözleşme imzalandıktan hemen sonra Papa tarafından iptal edilmiş, ancak sözleşme

1 Sadri Maksudi Arsal, "Çengiz Yasası", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, <https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/belgeler/347.pdf> erişim: 15.06.2025, s. 167.

2 a.g.e., s. 168.

birtakım değişikliklerle 1216, 1217 ve 1225'te tekrar yayımlanmıştır. Yine de birçok çalışmada ilk anayasal belge olarak kabul edilmektedir.

Cengiz Yasa'sı ve Büyük Özgürlükler Sözleşmesi elbette mahiyetleri itibarıyla iki ayrı belgedir. Bunların tüm hükümlerinin karşılaştırılması, hükümlerin konuları bakımından mümkün değildir. Zira, Cengiz Yasası'nda aile hayatını, yaşam biçimini ve doğaya yönelik davranışları düzenlemeye yönelik hükümler mevcutken, Büyük Özgürlükler Sözleşmesi'nde bu gibi hükümler bulunmamaktadır. Sözleşme'deki hükümlerin önemli bir kısmı feodal ilişkilerin düzenlenmesi, adalet sisteminin işleyişi ve vergilerin toplanmasıyla ilgilidir. Bu bakımdan, çalışmada devlet teorisi alanını ilgilendirdiği ölçüde, iki hukuksal metin şu üç yönden incelenecektir: Yasa ve Sözleşme'yi oluşturan ve kabul eden, yürürlüğe koyan, uygulanmasını takip eden iradelerin karşılaştırılması; Devletin yönetilmesine ile tebaayla ilişkiye dair hükümlerin karşılaştırılması ve savaş dönemi ve orduların oluşturulmasına dair hükümlerin karşılaştırılması.

1. Cengiz Yasası'nın İncelenmesi

Bugün Cengiz Yasası, Cengiz Han Yasası, Büyük Yasa, Yeke Yasa gibi isimlerle anılan Yasa, Moğol tarihi için bir dönüm noktası sayılabilecek 1206 Kurultayında kabul edilmiş ve ilan edilmiştir. 1206 Kurultayı Cengiz Han'ın yaklaşık 30 yıl süren mücadelesi sonucunda Moğol boylarını bir araya topladığı ve kendisine 'Büyük Han' unvanının verildiği kurultaydır. Aynı zamanda bu Kurultay'da 95 binbaşılık makamı oluşturulmuş ve örgütlenmiştir³.

Bu bakımdan, Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşu açısından, hem Cengiz Han'ın Moğol boylarının ortak lideri olarak tanınması ve askeri örgütlenmenin oluşturulması, hem de devlet ve toplum düzeninin esaslarını oluşturan Yasa'nın kabulü ve ilanıyla simgesel bir anlam taşımaktadır.

Bu bölümde öncelikle Cengiz Yasası'nın kabulü öncesinde Moğol Boyları'nın siyasi ve hukuki durumu ele alınacaktır. Bu kısmın amacı, Yasa'nın düzenleme zeminini göstermektir. Sonrasında Yasa'nın kabulünün ardından Yasa'nın etki alanının saptanması amacıyla uygulanması ve Yasa'daki değişikliklerin sebepleri üzerinde durulacaktır. Son olarak Yasa'nın içeriği incelenecek, günümüze ulaşan hükümler konu bazıları olarak gözden geçirilecektir.

3 Suvd-Erdene Otgonbaatar, *Cengizlilerde Kurultay*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2023, s. 47.

1.1. 1206 Öncesinde Moğol Boylarında Siyasi ve Hukuki Durum

Bugün Moğolistan olarak bilinen, Çin'in kuzeyinde, Sibirya'nın güneyinde, Kazakistan'ın doğusunda kalan bölgede Moğol boyları uzunca bir süre göçebe hayat sürmüş, siyasi bir birlik oluşturamadan dağınık boylar halinde, geçici ittifaklar kurarak yaşamışlardır. Hayvancılık yaparak yaşayan bu boylar kendi aralarında ve çevrelerinde bulunan Türk boyları ve Çinlilerle sonuçsuz mücadelelere girerek hayatlarını sürdürmekteydi.

1162'de doğduğu tahmin edilen Cengiz Han'ın doğduğu günlerde Moğol topraklarındaki siyasi durum bu şekildeydi. Borçiginler kabilesinin beyi Yesügey'in oğlu olarak dünyaya gelen Cengiz Han, uzun mücadeleler sonunda, rakip Moğol beylerini, komşu Merkitleri, Tangutları, Jinleri yenerek sonuçta kendisini 1206'da tek ve en güçlü Moğol beyi olarak diğer Moğol boylarına kabul ettirebilmiştir⁴.

1206 öncesinde Moğol boylarında yazılı bir yasaları yoktu. Sözlü düzenlemeler manzumesi denebilecek ve uzun tecrübeler sonunda oluşarak genel kabul görmüş 'töre' ile sorunlar çözülmüyordu. Töre, daha sonra, Cengiz Yasası'nın en önemli kaynağını oluşturdu. Zira, Cengiz Yasası büyük çoğunluğunu Töre'nin yazılı hale geçirilmesiyle oluşan kuralları içeriyordu. Dolayısıyla Yasa'yı tepeden inme oluşturulan ve dayatılan bir düzenleme gibi görmek mümkün değildi. Yasa, Moğol ve Türk boylarının yaşayış, yönetim, cezalandırma ve askeri örgütlenme biçimini yansıtan kuralları içermekteydi.

1.2. Eski Türk ve Moğol Devletlerinde Kurultay ve Törenin Kaynakları

Eski Türk ve Moğol devletlerinde Kurultay, devlet ileri gelenlerinin katıldığı bir meclisti. Bu mecliste alınan kararlar Töre'nin kaynaklarından biriydi. Töre, Türk ve Moğol toplumlarında konulan sözlü kurallardan oluşmaktaydı. 1206 tarihli Büyük Kurultay'da Cengiz Han 'Büyük Han' sıfatını almış ve Yasa kabul edilmiştir. Yasa aslında mevcut Töre'nin büyük ölçüde yazıya geçirilmiş haliydi. Bu sebeple, Kurultay'ın ve Yasa'nın önemini ve anlamını açıklamakta fayda vardır.

Kurultay'ın önemini anlamak için öncelikle Kurultay'ın Türk ve Moğol tarihindeki yerine bakmak gerekir. Kurultay, han ve ailesinin, soy başbuğlarının, önemli vassalların ve kişilerin katıldığı bir çeşit meclistir. Bahaeddin Ögel,

4 Frank McLynn, *Cengiz Han*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2025, s. 25.

kurultay kurumunu hem siyasal hem de kültürel bir yapı olarak ele alır. Ona göre kurultay, Türk siyasi teşkilatında karar alma, danışma, denetleme ve tören işlevlerini aynı çatı altında toplayan çok yönlü bir organdır; Cengiz Han dönemi Moğollarındaysa kurultay, Cengiz Han soyundan gelenlerin toplantısıdır.⁵ Kurultayın bilinen en eski örneklerinden biri Hun hükümdarı Mete döneminde görülmektedir. Mete, Tunghularla yaşanan kriz sırasında devletin ileri gelenlerini üç kez toplantıya çağırması; onların fikirlerini dinledikten sonra nihai kararı tek başına vermiştir. Bu durum, kurultayın nihai karar mercii olmaktan çok, hakanın karar sürecine katkıda bulunan bir danışma meclisi niteliği taşıdığını işaret etmektedir.⁶

Türk ve Moğol geleneğinde, kurultaylarda katılımcılar fikirlerini söyleyebilmiş ve önemli kararlar alınmıştır. Ancak, son karar mercii Han'dır. Kurultay, Han'ın üzerinde değildir.⁷ Bu durum, Kurultay'ın istişare yönünü göstermektedir. Ancak bu durum onun alelade bir danışma organı olduğu anlamına gelmez. Zira Kurultay'da alınan kararlar Töre'nin bir kaynağını oluşturmaktadır.⁸ Kurultaylar yalnızca siyasal kararların alındığı toplantılar değil, aynı zamanda dinsel törenler, şöenler (toylar) ve çeşitli yarışmalarla birlikte gerçekleştirilen toplumsal olaylardı. Büyük Hun İmparatorluğu'nda ilkbaharda düzenlenen büyük kurultaylarda dinsel törenler yapılırdı. Aynı zamanda nüfus ile hayvan sayımı gerçekleştirilirdi. Bu toplantılara katılmak bağlılığın ve sadakatın göstergesiydi. Aksi hareket bağımsızlığın ilanı sayılırdı ve gelmeyen kişi düşman kabul edilirdi. Böylece kurultay, devletin gücünü ve bağlı toplulukların durumunu tespit eden bir işlev de üstlenmiş olurdu.⁹

Kurultaylar farklı amaçlarla ve çeşitli türlerde toplanabilmekteydi. Savaş seferlerinden önce veya sefer sırasında düzenlenen savaş kurultayları bazen at üzerinde yapılırken, göç öncesinde gerçekleştirilen kurultaylar yeni yurtlara taşınmadan önce alınacak kararların görüşülmesini sağlardı. Barış kurultayları ve elçi divanları ise diplomatik nitelikliydi ve dış ilişkilerin yürütülmesinde rol oynardı. Tayin ve yargı kurultaylarında ise devlet görevlilerinin atamaları yapılır, cezalar ve hukukî davalar karara bağlanırdı. Bu çeşitlilik, kurultayın

5 Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982, s. 73.

6 a.g.e., s. 73-74.

7 Abdülkadir Donuk, "Türklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği", *Tarih Dergisi*, Sayı 52, 2012, s. 3.

8 Aybars Pamir, "Eski Orta Asya Türk Devletlerinde Töre'nin Oluşmasında Kurultayların Rolü", *Cilt 28, Sayı 3, 2023, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, ss. 218-219.

9 Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, ss. 76-78.

sadece askerî değil, aynı zamanda idari ve hukukî kararların da alındığı bir meclis işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır.¹⁰ Moğollarda üç çeşit kurultay toplanmaktaydı: Büyük, küçük ve yıllık kurultay. Büyük kurultay, ana yurttan geleneksel kurultay yerlerinde birkaç yılda bir, büyük seferler öncesinde, yeni han seçimi için veya bazen önemli sorunların çözümü için yapılan kurultaylara verilen isimdir. Moğol İmparatorluğunda büyük kurultaylarda yeni kağanın tahta çıkışı, devletin yeni teşkilatı, yeni temel kanunların çıkarılması, savaş ve sulh yani dış meseleler çözülürdü. Bunun yanında, savaşlar, seçimler, tayinler ile ekonomik düzenlemeler ve hatta büyük yargılamalar, kurultay tarafından karara bağlanıyordu. Ayrıca, ilerleyen tarihlerde, büyük kurultaya dört ulusun, yani Cengiz Han'ın dört oğlunun temsilcilerinin katılma zorunluluğu vardı. Yıllık kurultay ise her bir ulusun yaptığı, iç meselelerin ele alındığı kurultaylardır. Küçük kurultay ise hanın sefer esnasında topladığı az sayıda kişinin katıldığı kurultaylardır.¹¹ Kurultayların toplanması her zaman hakanın çağrısı ile mümkün olurdu. Katılımcılar geleneksel olarak ok gönderilerek davet edilir, toplantılar çoğunlukla toy biçiminde düzenlenirdi. Kurultay sırasında düzeni sağlamakla görevli olan toy yasavulları, törensel protokolü yürütürlerdi. Toy yasamak, yani toy düzenlemek terimi ise Cengiz Han geleneğinden gelmektedir. Toy yasamak, toyu düzenlemek ve idare etmek manasına gelmektedir.¹²

Kurultaylar aynı zamanda hakanın yanında yer alan bir danışma meclisi niteliği de taşımaktaydı. Mete'nin devlet işlerinde danışma yoluna gitmesi, Dede Korkut Kitabı'nda Bayındır Han'ın divanı ile Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde görülen devlet divanları, bu danışma geleneğinin tarihsel sürekliliğini göstermektedir.¹³ Kurultay, eski Türk-Moğol devletleri için çok önemliydi; zira bu toplantılarda devletin ileri gelenleri kağanla bir araya gelmekte ve görüşlerini serbestçe ifade edebilmekteydi. Ancak son sözü söyleme hakkı kağandaydı. Yine de devletin ileri gelenlerinin görüşlerine büyük ölçüde önem verilmiş ve istişare yoluyla karar alınması söz konusu olmuştur.¹⁴ Kurultaylara katılım, siyasi bağlılığın da bir göstergesi olarak kabul edilirdi. Hunlar ve Göktürkler döneminde vassal beyliklerin yöneticileri ve boy temsilcileri kurultaylara katıl-

10 a.g.e., s. 82-86.

11 Otgonbaatar, *Cengizlilerde Kurultay*, ss. 55-59.

12 Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, ss. 82, 88.

13 a.g.e., s. 89.

14 Pamir, "Eski Orta Asya Türk Devletlerinde Töre'nin Oluşmasında Kurultayların Rolü", s. 218.

makla yükümlüydüler; bu toplantılara katılmamak bağımsızlık iddiası olarak yorumlanırdı. Ögel, M.Ö. 70'lerden sonra Wusun kralının Hun kurultaylarına katılmayı bırakmasını onun bağımsızlığını ilan etme girişimi olarak değerlendirir. Benzer şekilde Dede Korkut Kitabı'nda da İç Oğuz'un toyuna gelmeyen Dış Oğuz'un düşman sayılması, katılımın siyasi meşruiyetin ve bağlılığın sembolü olduğunu göstermektedir.¹⁵

Kurultay, Moğol tarihinde de Türk devletleri tarihindeki benzer özellikler göstermiştir. Kurultay, Moğol yönetici sınıfının kağanlarını seçtiği, seferler planladığı ve ödüller dağıttığı büyük bir meclisti. 13. ve 14. yüzyıllarda Moğol hükümdarları her yıl altıncı ayda (Haziran sonu – Temmuz başı) ve “Beyaz Ay” olarak bilinen ay takvimine göre yeni yılda (Ocak sonu – Şubat başı) kurultaylar düzenlerdi. Yaz kurultayları, kısrakların sağılma ve atların semirme zamanı olduğundan daha görkemli olur, bazen iki ay sürerdi. En büyük kurultaylarda tüm hanedan üyeleri, prensler ve prensesler, damatlar, önemli komutanlar, kâtipler, görevliler ve eşleri tek bir otağ altında toplanırdı. 1246'daki yaz taç giyme kurultayına yaklaşık 5.000 kişinin katıldığı tahmin edilmiştir. Fethedilen halkların valileri ve yabancı elçiler ise otağın dışında bekler, ancak özel davetle içeri alınırdı.¹⁶ Ancak, siyasi, idari ve askeri açıdan kararların alındığı, törenlerin yapıldığı bir toplantı olmanın ötesinde Kurultay hukuki bir kurumdu. Kurultaya katılım zorunluydu ve kararlar katılımcılar için bağlayıcıydı. Kararların daha önce alındığı örnekler olsa dahi Kurultay gerekliydi. Bu durum, Kurultayın anılan kararların meşruiyet ve hukuki geçerliliği için gerekli olduğunu göstermektedir. Katılmaları istenen katılımcıların gelmemiş olması durumunda çoğu kez Kurultay ertelenirdi veya Kurultayın meşruiyeti sorgulanırdı. Kararların bağlayıcı olması ve katılımın zorunlu olması, katılımcılar üzerinde baskı uygulandığını göstermemektedir. İstisari karar alma, Moğol hayat tarzının bir parçasıydı. Özelde Moğollarda ve genel olarak bozkır toplumunda, her zaman mevcut olan kaçış ihtimali baskı uygulamayı zorlaştırıyordu.¹⁷

Kurultay, yalnızca siyasi kararların görüşüldüğü bir meclis değil, aynı zamanda Türk devlet geleneğinin temel düzen ve hukuk anlayışını ifade eden töre ile de yakından ilişkiliydi. Göktürk Yazıtlarında töre, devlet gücünün kaynağı olarak tanımlanmıştır. Uygurlar döneminde Çin kültür çevresinden alı-

15 Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 293.

16 Christopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongolian Empire*, Facts On File Inc., New York, 2004, p. 462.

17 Florence Hodous, “The Quriltai as a Legal Institution in the Mongol Empire”, *Central Asiatic Journal*, Cilt 56, 2013, pp. 89-91.

nan “lı” ve “yi” kavramlarının Türkçeye “törü” olarak çevrilmesi ve Maniheizm ile Budizm’in etkisiyle töre anlayışının daha sistematik bir yapıya kavuşması, kurultayın yalnızca siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve hukukî düzenin korunmasına hizmet eden bir kurum olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁸

Töre, Türk devlet anlayışının en temel dayanaklarından biridir ve yalnızca hukuki kurallar bütünü olarak değil, aynı zamanda Türk toplumunun tarihsel hafızasını ve siyasal düzen fikrini biçimlendiren bir sistemdir. Töre, Göktürk Yazıtlarında açıkça belirtildiği gibi, yalnızca örf ve adetlerin toplamı değil, bir devlet gücü ve otoritesi anlamına da gelmektedir.¹⁹ Bu yönüyle töre, yalnızca bireylerin davranışlarını değil, devletin yapısını, yetkilerini ve meşruiyetini de belirleyen üst bir düzen ilkesi olarak tanımlanmıştır. Göktürk Yazıtlarında hem Türk tarihinin hem de devlet idaresinin uygulama boyutlarının çok iyi ele alınması, töreye dair anlatımların da soyut bir düşünceden ziyade gerçekçi bir gözlem ve deneyime dayandığını göstermektedir.

Ögel, törenin devlet düzeniyle bütünleşik olduğunu vurgular. Töre ile devlet birbirinden ayrı kavramlar değil, aksine birlikte anılan iki ögedir; bu nedenle eski Türk anlayışında “devlet” (il) kavramı çoğu zaman “töre” ile birlikte anılmıştır.²⁰ Kapgan Kağan’a atfedilen “devletini ve töresini böyle kazandı” ifadesi, bu ikiliğin ayrılmazlığını gösterir. Bu anlayışa göre töre, yalnızca hükümdarın değil, bütün Türk milletinın kazanıp sürdürdüğü bir değerdir. Thomsen’in yorumuna göre “töre kazanmak”, devlet düzeni kurmak ve onu işleyiş halinde tutmak anlamına gelmektedir.²¹

Töre, yalnızca hukuki bir düzen değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı ayakta tutan ahlaki bir ilkeler bütünüdür. Göktürk Yazıtlarında hakanın halkı “dirlitip eğitmesi”, “çıplak milleti giydirmesi” ve “yoksul milleti zengin etmesi” gibi ifadeler, törenin sosyal boyutunu da ortaya koymaktadır.²² Bu bağlamda töre, halkın refahını sağlamayı, düzen kurmayı ve kamu yararını gözetmeyi de kapsayan geniş bir anlam taşır. Törenin kökeni ve gelişimi incelendiğinde, Türklerin yeni dinler ve düşüncelerle karşılaştıklarında töre kavramını bunlara uyarlayarak yaşattıkları görülmektedir. Uygurlar döneminde Çin kültürüne ait

18 Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 305-308.

19 a.g.e., ss. 300-302.

20 a.g.e., s. 306.

21 a.g.e., s. 303.

22 a.g.e., ss. 307-308.

‘li’ ve ‘l’ kavramları Türkçeye “törü” ve “törülük” olarak çevrilmiştir.²³ Böylece töre, yeni kültürel ve dini etkilerle zenginleşmiş, ancak özünde Türk devlet geleneğinin temel ilkelerini korumuştur. Oğuz Destanı’nda da Oğuz Kağan’ın Büyük oğlu Gün Han’ın veziri Irkıl Koca’nın töreyi kurduğu aktarılır; bu da törenin bilgiler tarafından kurulduğunu ve Türk kavimlerinin de buna inanmış olduğunu göstermektedir.²⁴

Ögel’e göre töre, Türk devlet düşüncesinin temel kuruluşudur. “Gök bas-masa, yer delinme” hiçbir gücün Türk devletini ve töresini ortadan kaldıramayacağına dair Göktürk yazıtlarındaki ifade, devletin ve milletin varlığının ve devamlılığının, bu düzenin varlığına ve kalıcılığına bağlı olduğunu işaret etmektedir.²⁵ Bu anlayış, Türk devletlerinin tarih boyunca yıkılsa bile kısa sürede yeniden ortaya çıkmalarını açıklayan temel unsurlardan biri olarak görülmektedir. Göktürk yazıtlarında töre vurgusu yapılmış olsa da Töre’nin tümü yazıya geçirilmemiştir. Törenin hükümleri, budunun yani boyların hafızasında varlığını sürdürmüştür. Cengiz Han, Töreyi yazılı hale getirerek Yasa’yı oluşturmuştur.²⁶ İslam’ın kabulünden sonraki Türk devletlerinde devam eden örf-i sultani geleneğinin de temelinde töre vardır.²⁷

Moğollarda da Töre(Törü) Orta Asya Türklerindeki anlamına benzer anlam ve değere sahipti. Töre, ebedi göğün buyruğu olarak kabul edilmekteydi. Bir hükümdar töreye aykırı davranırsa, göğün verdiği yetkiyi kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalırdı. Kağan, halkını ve dünyayı töreye uygun olarak yönetmek zorundaydı. Günümüzde Moğolların töre(törü) kelimesini hükümet ve devlet anlamında kullanılması tesadüf değildir. Ancak töre, hükümdarların eylemlerinin meşruiyetini ölçmekten daha fazlasıydı. Töre, aynı zamanda bir ahlak düzeniydi. Doğru ve erdemli davranışlar, her zaman töreye uygun olmalarıyla övülürdü.²⁸

23 a.g.e., ss. 307-308.

24 a.g.e., s. 82.

25 a.g.e., s. 304.

26 Hasan Taşdelen, "Ziya Gökalp’de Töre Kavramı, Cengiz Han’ın Yasası ve Türk Kimliği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2024, s. 79.

27 Serdar Uğurlu ve Kaan Yılmaz, "Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töre’den Örf’e Değişim", *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 6, Sayı 2, 2011, ss. 962-963.

28 Munkh-Erdene Lkhamsuren, "In accordance with the great törü: pre-modern Mongol concept of moral order, law and government", içinde Mongol sudlal ba togtwortoj khögzhil: olon ulsyn mongolch erdemtnij XI ikh khurlyn "Mongolyn gadaad kharilcaa sudlal" IV salbar khuraldaany ilgelüüd. Muvqghul sudulul, International Association for Mongol Studies (ed.), IAMS Yayınları, Ulaanbaatar, 2017, s. 249.

1.3. 1206 ve Sonrası: Cengiz Han'ın Büyük Han Unvanını Alması ve Yasa'nın Kabulü

1206 yılında toplanan Büyük Kurultay'a pek çok Moğol ve Türk halkı katılmıştır.²⁹ 1206 Kurultay'ında Cengiz Han 'Büyük Han' unvanını alarak tüm Moğolların hanı olarak kabul edildi.³⁰ Büyük Yasa kabul edildi. 95 binbaşılık(-mingan) kuruldu ve örgütlendi.³¹

Cengiz Yasası bir yandan bir hükümdar fermanıyken(veya birçok ferman), diğer yandan bozkırın geleneksel tabularını düzenleyen, Cengiz Han'ın görüş ve fikirlerini derleyen ve gelecekte yaşanabilecek sorunları önlemeyi amaçlayan özgün bir çalışmaydı. Yasa, 1218 Kurultay'ında ve sonrasında birçok kez elden geçti.³² Yasa'ya 1206 sonrasında da birtakım eklemeler yapılmıştır. 1218 sonrasın Çin etkisi görülmektedir. Örneğin Moğollarda Cengiz öncesinde kırbaç kullanılırken, Yasa'da sopa ile dövmekten bahsedilmektedir. Bu, Çin etkisiyle açıklanmaktadır. Yine Cengiz Han'ın ölümü sonrasında ölüm cezalarının yerini giderek para cezası almış olup bu da Çin etkisine bağlanmaktadır.³³ Devam eden dönemde, Yasa'ya eklemeler yapılarak ihtiyaçlara uygun düzenlemelerle Yasa geliştirildi.³⁴

Cengiz Han döneminin ilk yasal düzenlemesi Büyük Yasa değildir. 1202'den itibaren birtakım emirler verilerek yasaklar getirildiği görülmektedir. 1202'de Moğol Gizli Tarihine göre, Cengiz Han bir yasa çıkararak sahte ricat emrine uymayanların öldürülmesini emretmişti.³⁵ Yasa'nın tarihlendirilmesi konusunda Morgan, farklı görüşe sahiptir. Ona göre, Büyük Yasa'nın hazırlanmasına dair karar 1206 Kurultay'ında kabul edilmiş ve 1218 Kurultay'ında Yasa'nın temel ilkeleri kabul edilmiş olabilir. Zira, çağdaş veya yakın tarihli olan Câmi'u't-Tevârih ve Moğol Gizli Tarihi eserlerinde Büyük Yasa'nın 1206 Kurultay'ında oluşturulmasına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu olan Cengiz Han'ın başyargıcı olarak atadığı Şigi-Kutuku'nun yazılı yargı içtihatla-

29 Saadettin Yağmur Gömeç, "Çingiz-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme: Çingiz Han'ın Soy ve Moğol Tarihinin İlk Devirleri", *Belleten*, Cilt 82, Sayı 294, 2018, s. 475.

30 Rashiduddin Fazlullah, *Jami' u't-tawarikh: Compendium of Chronicles; A History of Mongols*, eng. translated and annotation by W. M. Thackston, Harvard University. Department of Near Eastern languages and Civilisations, Cambridge, Massachusetts (ABD), 1998, p. 204.

31 Otgonbaatar, *Cengizlilerde Kurultay*, s. 47.

32 McLynn, *Cengiz Han*, ss. 83-84.

33 a.g.e., s. 92.

34 Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967, s. 33.

35 Mehmet Levent Kaya(çev.), *Moğolların Gizli Tarihçesi*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2023, s. 116; Fatih Çiftçi, *Cengiz Han Döneminde Moğollar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2024, s. 216.

rı, yani içtihat hukuku oluşturma yetkisi vermiş olmasıdır.³⁶ Bunun haricinde, Morgan'a göre gerek Cengiz Han'ın, gerekse başyargıcı Şigi-Kutuku'nun yazılı bir hukuk kodu oluşturduğuna dair bir dayanak bulunmamaktadır.³⁷

Büyük Yasa'nın herhangi bir nüshası bugüne ulaşmamıştır. Cüveyni, yasa metninin tomarlara yazıldığını ve Cengiz Han'ın oğulları ve ardıllarının hazinelerinde saklandığını anlatmaktadır. Cengiz Han, savaş öncesinde veya oğullarıyla danışma meclisi kurup karar vereceği zaman Yasa metnini getirtmekteydi.³⁸ Bunun haricinde, ilerleyen yıllarda yazılan tarih kitaplarında Yasa'dan bahsedildiği görülmektedir.³⁹ Dolayısıyla, Büyük Yasa'nın tamamen orijinal bir nüshası günümüze ulaşmasa dahi, birtakım hükümleri bilinmektedir. Bu durum, Büyük Yasa'nın kodifiye edilen genel bir yasa olup olmadığını ve yazıya geçirilip geçirilmediğini tartışmalı hale getirmiştir. Ayalon, Yasa'nın bir hukuk kodu olduğu düşüncesini sorgulamaya açar. Ayalon'a göre Yasa'nın kaynakları zayıftır; belirtilen maddelerin Cengiz Yasası'nın parçaları olduğu şüphelidir.⁴⁰ Morgan'a göre, Yasa'nın varlığını ve içeriğini belirlemek neredeyse imkânsızdır; Cengiz Han'a doğrudan atfedilen yazılı, tutarlı bir hukuk kodu olduğuna dair sağlam kanıt yoktur. Ona göre Yasa(Yassa) kavramı, daha çok emirler, buyruklar ve örfi uygulamalar bütünü olarak işlev görmüş, zamanla tarihçiler ve Moğol çağdaşları tarafından sembolik bir kurum olarak kabul edilmiştir. Morgan, Şigi-Kutuku'nun uygulamalarını ve Yarghu mahkemelerinin üzerinde durmak gerektiğini ve yazılı bir "Büyük Yassa" yerine ad hoc davalar ve kaydedilen kararlara göre inşa edilmiş bir hukuk uygulaması olabileceğini iddia eder. Sonuçta Yasa, Moğol bilincinde Şamanist ve geleneksel düzenin simgesi olarak yaşamış, ama tarihsel olarak icat edilmiş bir "Büyük Yassa" fık-rine dönüşmüştür.⁴¹ Pochekaev, bu konudaki tartışmayı daha da ileri götürerek Yasa'nın ancak Han otoritesi ve devlet düzeninin tesisi amacıyla çıkarılmış düzenlemeler olarak anlaşılması gerektiğini, hiçbir zaman sistematik ve yazılı bir kod olarak ortaya konulmadığını iddia etmektedir. Ona göre, Yasa'nın kod olarak, yani yazılı ve sistematik bir yasa metni olarak kabul edilmesi, Arap,

36 Mehmet Levent Kaya(çev.), *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 169.

37 D.O. Morgan, "The 'Great 'yāsā' of Chingiz Khān' and Mongol Law in the İlkhānate" *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 49, No. 1, 1986, pp. 167-176.

38 Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 85.

39 McLynn, *Cengiz Han*, s. 85.

40 David Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan. A Reexamination (Part A)", *Studia Islamica*, No. 33, 1971, s. 140.

41 Morgan, "The 'Great 'yāsā' of Chingiz Khān' and Mongol Law in the İlkhānate".

Fars, Bizans ve Batılı tarihçilerin kendi yazılı hukuk sistemleri zemininde değerlendirmelerine dayanmaktadır. Pochekaev, Büyük Yasa'nın siyasi amaçlar doğrultusunda yaratılmış bir 'mit' olduğunu, Yasa'nın gerçekte örfi hukuk ve töre ile birlikte işleyen bir düzen anlayışını simgelediğini ifade etmektedir.⁴²

Cüveyni'nin Tarih-i Cihan Güşa'sında 'Büyük Yasa(Yasa-nâme-i buzur)' kavramı kullanılmış, bu yasaların tomlara yazıldığı ve şehzadelerin hazinelerinde saklandığı anlatılmıştır.⁴³ Ancak devamında, Büyük Yasa'nın içeriğini açıklarken doğrudan bir metne dayanmaksızın Cengiz Han döneminin uygulamalarını anlattığı, yazılı bir metne veya kaynağa doğrudan referans vermediği görülmektedir.⁴⁴ Cami'ü't Tevarih'te Yasa'ya yapılan atıflar son derece kısadır ve açık bilgi verilmemektedir.⁴⁵ Ayalon, El-Makrizi'nin⁴⁶ Yasa ile ilgili bilgileri dolaylı olarak(İbn Fadl Allah al-'Umari'nin Masâlik al-Absâr eserinden almak suretiyle) Cüveyni'den aldığını ileri sürmekte ve bu konuda birçok kanıt getirmektedir.⁴⁷ Neticede, Cengiz Yasası'nın gerek içeriği, gerek yazılı hale getirilip getirilmediği ve gerekse tarihlendirilmesi konusunda tartışmalar mevcuttur. Bugün için, Yasa'nın ancak ikincil kaynaklara dayalı olarak bilinebildiği konusu tartışmasıdır.

1.4. Cengiz Yasası'nın İçeriği

Yasa'nın günümüze ulaşan parçalarının ikincil kaynaklardan derlendiği yukarıda ifade edilmiştir. Bu parçalar, El-Makrizi'nin El-Hitat isimli eseri, Cüveyni'nin Tarih-i Cihan Güşa isimli eseri ve İbni Batuta, Marco Polo ve başka seyyahların seyahatnamelerinden derlenmiştir.⁴⁸

Yasa parçalarına bakıldığında, ahlak, özel hukuk ve devlet-ordu yönetimine ilişkin kuralların olduğu görülmektedir. Devlet ve iktidar ilişkisinin incelenmesi amacıyla bağlantılı olması sebebiyle tüm hükümler değil, sadece iktidarın oluşturulması, devlet yönetimi ve ordunun idaresiyle ilgili hükümler incele-

42 R. Yu. Pochekaev, *Chinggis Khan's Great Yasa in the Mongol Empire and Chinggisid States of the 13th-14th centuries: Legal Code or Ideal "Law and Order"?* *Golden Horde Review*, 4(4), 2016, pp. 728-729.

43 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 85.

44 a.g.e., s. 85-91; David Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan. A Reexamination (Part A)", p. 133.

45 Morgan, "The 'Great 'yāsā' of Chingiz Khān' and Mongol Law in the İlkhānate", pp. 165-166; Rashiduddin Fazlullah, *Jami' u't-tawarikh: Compendium of Chronicles; A History of Mongols*.

46 Makrizi, Yasa'nın bir nüshasının Bağdat'taki bir kütüphanede bulunduğunu kendisine söylediğini aktarır. George Vernadsky, *The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa*, Gorgias Press, Cambridge, Massachusetts (ABD), 2014, pp. 338.

47 David Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan. A Reexamination (Part A)", pp. 104-114.

48 Arsal, "Çengiz Yasası", s. 168; Alinge, *Moğol Kanunları*, s. 34.

necektir. Günümüze ulaşan hükümlerden özellikle on tanesi, devlet yönetimi, ordu teşkilatlanması ve sefer düzeniyle ilgilidir.

Cengiz Han, Hz. Ali'nin soyundan gelenlere, fukaraya, Kur'an'ı hıfzetmiş olanlara, fakihlere, tabiplere, ulemaya, hayatlarını ibadete adanmış zahitlere, müezzinlere ve ölü yıkayıcılara vergi veya resim mükellefiyeti yüklenmesini yasaklamıştır.⁴⁹ Çok tanrılı bir Şamanist⁵⁰ olan Cengiz Han'ın böyle bir hükmü Yasa'ya eklemesi dikkat çekicidir. Özellikle Hz. Ali soyundan gelenlere vergi muafiyeti tanınması dönemi için çelişkili görünmektedir. 1206'da Moğol toplumunda Müslüman nüfusun çok az olduğu göz önüne alındığında, bu kuralın Müslümanların yaşadığı Harezm gibi toprakların alınmasından ve Moğollar arasında İslam'ın yayılmasından sonra eklenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁵¹ Benzer bir durum hafızlar, fakihler, ulema, zahitler, müezzinler ve gassaller için de geçerlidir.

Cengiz Han, hiçbir dini diğerine tercih etmeksizin bütün dinlere saygı gösterilmesini emretmiş; mezheplerden birini diğerine üstün tutmayı, kelimeleri o mezhebe şiddet veya kuvvet katarak telaffuz etmeyi, hükümdara veya herhangi bir kişiye hitapta lakap ve unvan kullanılmasını yasaklamış; muhataba yalnızca ismiyle hitap edilmesini buyurmuştur. Dinler arasında ayırım yapılmaması ve unvan yasağı, Moğolların hâkimiyet altına alacağı farklı inançlara sahip topluluklara eşit mesafede durmasını ve bu topluluklardan devlet ile orduya insan kaynağı temin etmesini sağlamıştır. Moğol ordusu ve yönetimi, Şamanist, Müslüman, Budist ve Hristiyan unsurları bünyesinde barındırıyordu. Bu yaklaşım, aynı zamanda Cengiz Han ailesinin diğer herkesten üstün konumunu korumasına ve feodal katmanlaşmayı engellemesine hizmet ediyordu. Han olma yolunda Moğol beylerinden çok fakir Moğolların desteğini almış olan Cengiz Han, unvan yasağı ile otoritesine rakip olabilecek kişilerin önünü kesmiştir⁵².

Ordunun teşkilatlanması, hazırlanması ve yönetilmesine dair olarak Cengiz Han, savaşa başlamadan önce askerleri ve silahlarını bizzat teftiş etmeyi, askerlere gerekli tüm malzemelerin eksiksiz şekilde temin edilmesini, iğneden ipliğe her şeyin tam olduğunun tespit edilmesini emretmiştir. Eksik malzemesi olan

49 Arsal, "Çengizin Yasası", ss. 168-172; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, ss. 84-91.

50 Cüveyni, Cengiz Han'ı 'dini olmayan' bir kişi olarak anar ve hoşgörüsünü buna dayandırır. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 86.

51 Aligne, *Moğol Kanunları*; Frank McLynn, *Cengiz Han*.

52 McLynn, *Cengiz Han*.

askerler cezalandırılırdı. Sefere katılan erkeklerin gördüğü işleri kadınların üstlenmesi kuralı, Moğol toplumsal yapısıyla uyumlu olup savaş dönemlerinde üretim ve günlük yaşamın devamını sağlamaktaydı. Savaştan dönen askerlere de hükümdar lehine belirli mükellefiyetler yüklenmiştir.⁵³

Suç işleyen veya hata yapan kişi, en büyük general dahi olsa, hükümdarın gönderdiği en düşük rütbeli memurun emrine uymak, onun önünde eğilerek saygı göstermek ve hükmü (idam dahi olsa) engellemek zorundaydı. Bu uygulama, Cengiz Han'ın otoritesine en yüksek rütbelilerin bile boyun eğmesini sağlayan sert bir yöntemdi. Genellikle yargılama, suçludan düşük rütbeli kişilere verilerek otorite pekiştirilir ve sanık aşağılanırdı.⁵⁴

Generallerin hükümdardan başka birine başvurmaları yasaklanmış; aksi takdirde idam cezası öngörülmüştür. Müsaadesiz olarak görev yerini değiştirenler de aynı cezaya çarptırılırdı. Bu, muhtemel komploları baştan önlemeye yönelik bir tedbirdi. Ayrıca "keşik" adı verilen muhafız birliğine, güçlü ailelerin oğulları alınarak hem sadakat temin edilmiş hem de bu gençler liyakat esasına göre yetiştirilerek han'a bağlı bir savaşçı sınıfı oluşturulmuştur.⁵⁵ Savaş sırasında emre aykırı çekilmenin ölümle cezalandırılması, Moğolların sahte ricat taktiğinin başarısı için zorunluydu; zira bu taktik, düşmana ordunun yenildiğini düşündürerek pusuya çekmeyi gerektiriyordu.

Ölüm cezasına çarptırılanların diyet ödeyerek kurtulabilmesi de Yasa'da yer alıyordu. Ancak bu hüküm, 1206'daki Moğol toplumu için uyumsuz görünmektedir; büyük olasılıkla Çin'in istilasından sonra Çin etkisiyle benimsenmiştir.⁵⁶ Kendi isteğiyle teslim olan ülke ve şehirler ile halkına zarar verilmesi emri ise savaş hukukuna ilişkin dikkat çekici bir hükümdür.

Genel olarak hükümler incelendiğinde, Yasa'nın çok sert cezalar içerdiği görülmektedir. Temel cezalandırma biçimi ölümdür. Burada ele alınmayan diğer hükümler arasında, suyu kirletenlerin, kavga edenlerden birine yardım edenlerin, zina yapanların ve eşcinsellerin ölümle cezalandırılması yer almaktadır. Bu cezalar dönemin Moğol yaşam tarzına uygun olmakla birlikte, özellikle Çin'in fethinden sonra para cezası (fidye/diyet) uygulaması yaygınlaşmış ve kısmen yumuşama yaşanmıştır.

53 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 88.

54 McLynn, *Cengiz Han*, s. 87; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 89.

55 McLynn, *Cengiz Han*, s. 77.

56 a.g.e., s. 92.

2. Magna Carta'nın İncelenmesi

Bu kısımda Magna Carta'nın imzalandığı dönemde İngiltere'nin siyasi ve hukuki durumu, devlet yapısı, sözleşmenin kabulü ve içeriği incelenecektir. Bu bölümde özellikle Cengiz Yasası'nın kabul edildiği aynı dönemde İngiltere'nin durumunun tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

2.1. 1215 Öncesinde İngiltere'de Siyasal ve Hukuki Durum

Magna Carta'ya giden yolda tarihsel süreci özetlemek, İngiltere'nin yaşadığı siyasi gerilimi ortaya koymada faydalı olacaktır.

II. Henry'nin oğlu Yurtsuz John(John Lackland) Aslan Yürekli Richard'ın ölümü üzerine 1199 yılında İngiltere tahtına geçti.⁵⁷ Kral John, tahta çıktıktan sonra İngiltere'nin Fransa'daki topraklarını korumaya çalıştı; ancak 1204 yılında, Fransa Kralı II. Philippe ile yapılan savaşlar sonucunda Normandiya dahil birçok bölgeyi kaybetti.⁵⁸ Aynı dönemde, Kral John, 1205 yılında Canterbury Başpiskoposluğu ataması konusunda Papa III. Innocentius ile anlaşmazlığa düştü⁵⁹ ve bu kriz sonucunda Papalık, 1208 ile 1213 yılları arasında İngiltere'de dini törenleri yasakladı, çanlar indirildi.1213'te Kral John, tüm İngiltere için Papalığın vasallığını kabul ettikten sonra kriz aşıldı.⁶⁰ 1214'te Kral John Fransa'da kaybettiği toprakları ele geçirmek için yeni bir sefere çıktı, ancak İngiltere Bouvines Savaşı'nda ağır bir yenilgi aldı. Bu savaşın kaybedilmesi Kral John'un askeri ve diplomatik planlarının çöküşünü göstermektedir.⁶¹ Tüm bu süreçte İngiltere başka savaşlara da girmişti. 1209'da İskoçya Kralı William'la savaş, 1211'de İrlanda seferi, 1213'te Galler isyanının bastırılması gibi. Ancak 1214'teki yenilgiden sonra feodal beylerin büyük kısmı onun aleyhine döndü. 1215 baharında baronların düşmanlığı açığa çıktı ve Londra'nın teslim olmasıyla zirveye çıktı. 15 Haziran 1215'te Runnymede'de Magna Carta Kral John tarafından yürürlüğe konuldu.⁶²

57 A. Blick, *Beyond Magna Carta*, Hart Publishing, Oxford, 2015, p. 41.

58 J. C. Holt, *Magna Carta*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, p. 24.

59 Magna Carta'nın birinci maddesi, Papalığın seçim hakkını kabul etmektedir (a.g.e., s. 21). Bu durum, seçim meselesinin önemini ortaya koymaktadır.

60 Blick, *Beyond Magna Carta*, s. 42; Peter Linebaugh, *The Magna Carta Manifesto*, University of California Press, 2008, p. 26.

61 Holt, *Magna Carta*, p.188.

62 D.A. Carpenter, "The Plantagenet Kings" içinde David Abulafia (ed), *The New Cambridge Medieval History Volume V: c. 1198–c. 1300*, Cambridge University Press, Berkeley, 1999, pp. 319-320.

İngiltere'de feodal devletin yapısının incelenmesi kral ve feodal beylerin ilişki ve konumlarını anlamak açısından faydalı olacaktır. 1066'da Normandiya Dükü Fatih William'ın istilasından sonra, İngiltere'de kraliyetin yükselişi başlamıştır. Kraliyet, The Domesday Book isimli, İngiltere'nin ayrıntılı mülk dökümünü içeren bir metin hazırlatmış, bu metin toprak gelirlerinin Norman aristokrasisine dağıtılmasına imkân sağlamıştır. Ayrıca Kraliyet, yeni ele geçirilen topraklarda merkezi bir idari sistem kurmuş, taşrada 'Şerif'ler ve merkezde uzmanlarla bir Kraliyet bürokrasi oluşturulmuştur.⁶³

Magna Carta öncesinde, İngiltere ekonomik darboğaza girmişti. Kral John tahta çıktığında, ağabeyi Aslan Yürekli Richard'tan ekonomik sorunlar devralmıştır. Kral John'un döneminde yaşanan büyük enflasyon ekonomik tabloyu daha da kötüleştirmiştir. 1207 yılının buğday fiyatı, 1200 yılındaki fiyatın iki katına çıkmıştır. Yine de Kral John'un saltanatının ilk on senesinde İngiltere görülmemiş bir ekonomik büyüme yakalamıştır. Bunun arkasında kraliyete ait lisansları satması vardır. 1200'de sürülebilir araziler vergilendirilmiş ve caruage vergisi alınmıştır. Ancak elde edilen tüm gelir Normandiya'nın savunulması için harcanmıştır. Gelir ihtiyacının aciliyet kazanması, Kral John'u feodal gelenek dışında vergiler almaya yöneltmiştir. Olağan dışı bir tür arazi vergisi olan Tallage ve onun kiliselerden istenen türü olan Dona vergisi; feodal geleneklere aykırı olarak istenen aid vergisi, baronlardan askerlik hizmetine karşılık alınan scutage vergisi; bir feodal miras vergisi olan ancak Kral John zamanında olağanüstü derecede yüksek tutarlarda talep edilen relief vergisi; baronun ölümü halinde kraliyete kalan mülklerden alınan Escheat vergisi, dul kadınlardan yeniden evlenmemeleri karşılığında alınan Marriage vergisi ve velayet altındaki çocuklardan alınan Wardship vergisi gibi. Bu vergilerin bir kısmı feodal gelenekte zaten vardı; ancak Kral John bunları ciddi miktarda yükseltmişti. Ayrıca, daha fazla gelir elde edebilmek için yargısal süreçleri hızlandırmak karşılığı rüşvet almak, ormanları yüksek bedeller karşılığı kullanırmak, taşınabilir mallardan %1'lik vergi, tüm mallardan alınan 13'te birlik vergi, ithalat ve ihracattan alınan 15'te birlik gümrük vergisi gibi vergilerle de önemli paralar tahsil edilmiştir. Tüm feodal geleneklere aykırı vergilendirmeleri, el koymaları ve zorla veya şantajla vergi toplaması gibi eylemlerine rağmen Fransa'da kaybedilen toprakları geri alamaması, Kral John'a karşı büyük bir muhalefet oluşmasına yol açmıştır.⁶⁴

63 Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife Güven ve Uğur Güven, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999, ss. 84-85

64 Fatih Ceylanbaş, "Magna Carta'ya Giden Süreçte Ekonomik Problemler ve Kral John'un Çözüm Arayışları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 28, Sayı 3, 2024, s. 608.

2.2. 1215 ve Sonrası: Magna Carta'yı Takip Eden Düzenlemeler

Magna Carta'nın 1215'te kabul edilen ilk versiyonunun toplam iki aylık ömrü oldu ve hiçbir zaman tam olarak uygulanmadı.⁶⁵ Kral John, Magna Carta'nın ardından Papa ile birlikte feodal beylere karşı komplo kurmaya devam etti. Papa da 24 Ağustos 1215'te Magna Carta'yı iptal ettiğini ilan etti.⁶⁶ Bu gelişme üzerine baronlar ayaklandı ve 1215–1217 yılları arasında Birinci Baronlar Savaşı patlak verdi. Kral John 1216'da öldü, yerine oğlu III. Henry tahta geçti. Bu esnada, baronların talebiyle baronların yardıma çağırdığı ve ileride Fransa kralı olacak olan Louis, İngiltere'nin yarısını işgal etmişti. Barış ancak 1217'de sağlandı. Louis, İngiltere tahtıyla ilgili tüm taleplerinden vazgeçti ve Magna Carta'yı ihya etti.⁶⁷

1215'ten sonra 1217'de ve 1225'te Magna Carta iki kez gözden geçirilip tekrar yayımlandı. 1225 versiyonu hem Magna Carta'nın, hem 'Carta de Foresta' yani Orman Şartı'nın nihai halidir.⁶⁸ 1297'de I. Edward her iki belgeyi tekrar onaylamış ve ülkenin ortak hukuku haline gelmesini emretmiştir.⁶⁹

2.3. Magna Carta'nın İçeriği

Magna Carta'nın maddelerin tek tek incelenmesi, Cengiz Yasası'yla karşılaştırma için sözel bir zemin oluşturacaktır. Bu incelemede tüm metin değil, sadece devlet yönetimi, ordu oluşturulması, ceza adalet sistemi, feodal devlet biçimine dair hükümler ele alınıp özetlenecektir. Bu kısımda incelenecek olan metin, 1215'te kabul edilen metindir. Metin birkaç kez değiştirilmiş ve neticede 1225'te nihai halini almıştır. 1215 metninin esas alınma sebebi, bugün en çok tartışılan ve demokratik yönetimin kaynağı kabul edilen hükümlerin bu metinde geçmesidir.

Magna Carta'nın 12. maddesi krallığın ortak kararı olmadıkça feodal geleneklere aykırı olarak (esaretten kurtulmak için fidye ödenmesi, baronun en büyük oğlunun askerlik hizmetinin karşılığı veya baronun en büyük kızının evlendirilmesi için yapılan bağış gibi) kralın askerlik hizmeti karşılığında vergi koyamayacağını hüküm altına almaktadır.⁷⁰ İstisna olarak sayılan hallerde Aid

65 Blick, *Beyond Magna Carta*, p. 38.

66 Linebaugh, *The Magna Carta Manifesto*, p. 35; Blick, *Beyond Magna Carta*, p. 38.

67 Linebaugh, *The Magna Carta Manifesto*, p. 36.

68 Magna Carta'nın orman hukuku ile ilgili maddeleri "Orman Şartı" (Carta de Foresta) adıyla ayrı bir belge hâline getirilmiştir (Linebaugh, *The Magna Carta Manifesto*, p. 36).

69 Linebaugh, *The Magna Carta Manifesto*, p. 39.

70 Çiğdem Dürüşken, *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020, s. 27.

vergisi toplanmaktaydı. Bu feodal hukuka göre toplanan geleneksel bir vergiydi. Aid vergisi Kral John tarafından acımasız taleplere dönüştürülmüştür. Feodal bey, bu vergiyi ancak baş kiracıya danışıp onayını aldıktan sonra talep edebildi. Kral John ise, soylulara danışmadan ve sayılan istisnalar dışında istemiştir. Ödenmeyen borçları affetmiş, ancak karşılığında şövalye talep etmiştir.⁷¹

Magna Carta'nın 14. maddesi kralın savaşa ve ordu oluşturulmasına tek başına karar verme hakkını kısıtlamakta, feodal beylerin rızasını alma zorunluluğu getirmektedir.⁷² Bu madde, 12.maddeyle de uyumludur. Bu düzenlemeler, kralın keyfi bir şekilde ordu kurmasını engelleyerek, feodal beylerin hem mali hem de askerî yükümlülüklerini kontrol altında tutmayı hedeflemiştir.

Adalet sistemine ilişkin düzenlemeler, Magna Carta'nın hem bireysel özgürlükleri hem de hukukun üstünlüğünü vurgulayan maddelerinde görülür. Örneğin, 39. madde özgür kişilerin yasalarla yargılanmaksızın, mahkeme kararı olmaksızın ve gerekli usuller takip edilmeden tutuklanamayacağını, hapsedilemeyeceğini veya mülküne el konamayacağını güvence altına almaktadır.⁷³ Bunu günümüzdeki adil yargılanma hakkına benzetmek mümkündür. Ancak o dönem için bunun söylenmesi mümkün değildir; zira öngörülen düzenleme, tüm insanlar(veya İngiltere halkı) için değil, sınırlı bir yurttaşlar grubu, yani feodal beyler için geçerlidir. Ayrıca, yargılama usulü anlamında, dönemi için bir yenilik olduğu da söylenemez. Örneğin Magna Carta'nın 36.maddesinde yer alan 'atalarımızın yasaları ve akranlarımızın yargısı dışında' topraklarından mahrum bırakılamayacağı İmparator II. Conrad'ın 1037 tarihli emirnamesinde hükme bağlanmıştır. Aynı hüküm İtalya'da 1183 tarihli Konstanz Antlaşması'nda ve 1283 tarihli Salernolu Charles'ın imtiyazlarında tekrarlanmış, Kudüs Krallığı'nda kral ve baronlar arasındaki davalarda kabul görmüş bir usuldür. Fransa'da ise aynı hükme, örf ve adetlerde, kraliyet mahkemelerindeki dava raporlarında rastlanmaktadır.⁷⁴

Ceza sistemi ile ilgili olarak, Magna Carta keyfi ve ağır cezalandırma uygulamalarına karşı düzenlemeler getirmiştir. 20. madde, özellikle para cezasının

71 Ceylanbaş, "Magna Carta'ya Giden Süreçte Ekonomik Problemler ve Kral John'un Çözüm Arayışları", s. 608.

72 Dürüşken, *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, s. 27.

73 a.g.e., s. 37.

74 Holt, *Magna Carta*, pp. 75-76.

“suçun ağırlığına uygun olması” gerektiğini belirtmiş ve aşırı para cezalarının kaldırılmasını amaçlamıştır.⁷⁵

47. maddede, bir ‘orman vasfından çıkarma’ hükmü mevcuttur. Bu maddeye göre, o zamanlarda ormanlaştırılan tüm ormanlar orman vasfından çıkarılacaktı. Bunun anlamı, fiziki orman varlığının ortadan kaldırılması değildi. Kraliyetin ‘orman’ olarak ilan ettiği arazilerin tekrar feodal mülkiyete konu hale getirilmesiydi. Zira, ormanlar, ısınma, inşaat ve imalat işleri için ekonomik anlamda son derece önemli yerlerdi.⁷⁶ Feodal beylerin Kral John’a muhalefetine sebeplerinden biri de ormanları kullanma karşılığı talep ettiği yüksek bedellerdi. Ormanlardan faydalanılması, orman arazilerinin tarıma açılması, otlak olarak kullanımı ve bunun gibi ayrıcalıklar için yüksek bedeller tahsil etmiştir.⁷⁷

61.maddesinde 25 kişilik bir baronlar konseyi oluşturulmakta, bu konseye sözleşmedeki düzenlemeleri koruma ve uygulamada aksi bir durum gözlenirse uyuşmazlıkları çözme yetkisi verilmekteydi.⁷⁸ Yine, başka maddelerde(9, 11 vd.) baronların ölümü durumunda neler olacağı, varlıklarının onlardan sonra varislerine aktarılması ve sistemin sürdürülmesi amaçlanmaktaydı.⁷⁹

Magna Carta’nın içeriği onun İngiltere’deki feodal sistemi bir ‘dondurma’ projesi olduğunu göstermektedir. Magna Carta feodal devlet örgütlenmesiyle ilkelerin bir ifadesiydi. Bu haliyle, Batı Avrupa’da ve doğudaki Latin devletlerinde yerel farklılıklarla da olsa, ortak bir deneyim ve gelenek bütününden faydalanıyordu,⁸⁰ Magna Carta’da feodal geleneklere yapılan vurgu, bu bakımdan tesadüf değildir. Tam tersi, dönemin uygulamasını yazılı ve düzenli hale getirmekle ilintilidir. Magna Carta bu yönüyle bağımlı köylülüğe dayalı üretimde feodal ayrıcalıklara sahip beylerin, kraliyet iktidarından ve halk yığınlarından bağımsızlığını kabul ettiren bir düzenlemeydi.⁸¹

75 Dürüşken, *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, ss. 29-30.

76 Linebaugh, *The Magna Carta Manifesto*, pp. 31-32.

77 Ceylanbaş, “Magna Carta’ya Giden Süreçte Ekonomik Problemler ve Kral John’un Çözüm Arayışları”, s. 610.

78 Dürüşken, *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, ss. 49-50.

79 a.g.e., s. 26.

80 Dürüşken, *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, s. 75.

81 Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 244.

3. Cengiz Yasası Ve Magna Carta'nın Karşılaştırılması

3.1. Yasa ve Sözleşme'yi oluşturan ve kabul eden, yürürlüğe koyan, uygulanmasını takip eden iradelerin karşılaştırılması

Cengiz Yasası ile Magna Carta temelde iki farklı siyasi iradenin ürünüdür. Magna Carta tarafında, iç savaş galibi feodal beylerin kraliyeti feodal sınırlara çekmesi; Cengiz Yasası tarafındaysa iç(ve dış) savaş galibi Cengiz Han'ın töreye dayanarak oluşturduğu kurallarla bir devlet ve toplum oluşturmaya söz konusudur.

Cengiz Yasası Kurultay'da kabul edildiği ve ülke genişleyip ihtiyaçlar arttıkça geliştirilmiş, yeni hükümler eklenmiş veya birtakım hükümler değiştirildiği ileri sürülmektedir.⁸² Örneğin, Çin'in hakimiyet altına alınmasından sonra çok ağır olan ceza hükümlerinin bir kısmı yerini para cezasına bırakmıştır. Mâ-verâünnehir'in ele geçirilmesi sonrasında Müslüman cemaatine yönelik birtakım hükümler getirilmiştir. Bu değişimler temelde 'daha iyi idare etmeye' yöneliktir, soylu veya elit kesimin talebinden bahsedilemez. Her ne kadar bugün 'Yasa' desek de Cengiz Yasası bir nevi emirnamedir. Onu yasa yapan, kaynağını törenin oluşturmaya dayanır. Yani uzun süredir zaten uygulanan, pratik hükümlerin derç edilmesiyle oluşturulmasıdır. Bu niteliği Yasa'nın yürürlükte olduğu dönem boyunca, hukuki kaynağın İmparatorluk emri olmasıyla sürmüştür.

Magna Carta, İngiltere'nin feodal toplum yapısını yansıtan bir metindir. Bu sözleşme, baronların galibiyetlerinden kaynaklanan güçlerine dayanmaktadır ve kraliyet karşısında bu gücün adli, vergisel ve ekonomik manada kabul edileceğine ilişkindir. Topluma düzen getirmek üzere kaleme alınmamıştır; mevcut düzeni ifade etmektedir. Büyük bir yenilik veya demokratikleşme sayılan 'sınırlandırmalar' İngiltere'nin mevcut düzenini açıklamaktadır. Kralın 'sınırsız' bir otoritesi olmadığı gibi, yargı ve vergi salma gücünü, ekonomik etkinlik alanını feodal beyler lehine sınırlandırmaktadır. Ancak bu sınırlandırma çabası, feodal hukuka aykırı olarak yaşanan somut olayların bir neticesidir. Kraliyetin özellikle 1204'te Fransa'da yaşadığı askeri yenilgiler, sonrasında itibarsızlaşması ve savaşlar için feodal hukuka aykırı vergiler koyması, arazi gaspı ve yargı kararı olmaksızın gerçekleştirdiği uygulamalarının sebep olduğu mücadele neticesinde, Yurtsuz John'un iç savaşı kaybetmesi üzerine imzalanmıştır. Bu sözleşme iç savaşı bitirmemiş, devam eden mücadeleler neticesinde ancak 1225'te nihai

82 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 86.

halini alabilmiştir. Bu bakımda 1215 versiyonunu geçici bir ateşkes saymak mümkündür.

Cengiz Yasası'na boylar arasındaki mücadele temelinde bakılacak olursa, Cengiz Han'ın tüm alt unvanları kaldırdığını, tüm boyları ve beylerini devletine tabi hale getirdiğini görürüz.⁸³ Bunun işareti, bütün unvanların lağvedilmesi, herkese adıyla hitap edilmesinin istenmesi ve Han'ın sadece Cengiz soyundan geleceğinin kabulüdür.⁸⁴ Birincisi rakip boyların mücadelesini önlemeyi, ikincisi istikrarlı ve rakipsiz bir hanedan oluşturmayı amaçlamaktadır. Ülke genişledikçe, mücadele rakip boylar arasında değil Cengiz Han'ın ardılları olan oğulları ve torunları arasında yaşanmıştır; yine de Cengiz soyundan gelmek çok uzun bir süre tüm iç Asya hükümdarları için bir meşruiyet kaynağı vazifesi görmüştür.⁸⁵ Bu bakımdan, merkezileşmeyi ve iç savaşı engellemeyi amaçlayan bu düzenlemelerin faydalı olduğu söylenebilir.

3.2. Devletin yönetilmesine ile tebaayla ilişkiye dair hükümlerin karşılaştırılması

Cengiz Yasası ve Magna Carta özellikle devletin yönetilmesi ve tebaayla ilişkiler konusunda önemli ayrımlar göstermektedir. Cengiz Yasası, Han'ın egemenlik sahasını düzenleyen hükümlere sahiptir. Bu alanda Cengiz Han ve ailesi tekeldir; onlardan başka kimse Büyük Han olamaz. Ayrıca, unvanlar yasaklanmıştır.⁸⁶ Magna Carta ise, feodal toplumsal formasyonun korunması ve sürdürülmesini amaçlayan bir sözleşmedir. Tebaaya ilişkin hükümler, krallığın feodal beyler yararına sınırlandırılması temelindedir.

Cengiz Yasası, yönetimin merkezileşmesi ve tek elde toplanması için önemli hükümler içermektedir. Ordu teşkilatının oluşturulması da bunun bir parçasıdır. Ancak devlet teşkilatının oluşturulmasına dair hiçbir hükmün günümüze ulaşmaması düşündürücüdür. Belki de böyle yasalar hiç yoktu; bunlar tamamen Han'ın kararlarıyla belirlenmekteydi.

83 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 86.

84 Bu durum, Türk devlet geleneğinde de böyledir. Rütbe işaretleri eski Türklerde yoktu (Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 121).

85 Örneğin Timur, Cengiz Han'ın soyundan gelmediği için, tahtı resmîyette Cengiz'in akrabalarından birine bırakmış; bu akrabalık ilişkisini tesis edebilmek amacıyla Kazan Han'ın kızıyla evlenmiştir. Bu, kendisine Küregen (Han güveyisi) unvanını kazandırmıştır. Timur'un torunu Uluğ Bey zamanında, Timur'un mezarına dikilen kitabede Timur'un soyu Cengiz Han'a bağlanmıştır. Tüm bunlar Cengiz Han'ın ölümünün üzerinden uzun seneler geçtikten sonra bile, Orta Asya'da meşruiyet kazanma çabasının ve zorunluluğunun eseri idi (Ali Yıldırım, "16.-17. Yüzyıl Bâbürlü Kaynaklarında Emir Timur İmajı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2023, Cilt: 23, Sayı: 2, s. 650).

86 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 86.

Yasa, dağınık boyların iç çekişmelerini bertaraf ederek merkezi yönetim oluşturan bir devletin yasasıdır. Bu tür bir devletin bozkırda hüküm sürdüğünü⁸⁷, sürekli savaş halinde olduğunu ve bu savaşın sadece boylar arasında veya düşman topluluklara karşı verilmediğini, aynı zamanda doğaya karşı da verildiğini unutmamak gerekir. Böyle bir yaşam tarzı, müthiş bir dinamizmi gerektirmektedir. Zira, mücadele hiç bitmediği için başarı ancak tüm toplumun bu mücadeleye katılmasıyla mümkündür. Yasa'da, savaş zamanında kadınların evin düzeniyle ilgilenecekleri ve ihtiyaç olursa evlerini savunacaklarına dair hüküm bunun göstergesidir.⁸⁸ Böyle bir yaşam tarzı, tüm toplumun çalışmasını zorunlu hale getirmektedir.

Mclynn, Yasa'nın sadece seçkinlere uygulandığını iddia etmektedir⁸⁹. Aslında bu konuda bir fikir ileri sürmek pek mümkün değildir. Zira, Yasa metninden kalan parçalar çok çeşitli konuları kapsamakta, bozkır geleneğini de, Cengiz Han'ın yönetim ilkelerini ve savaşa hazırlık-idare etme kurallarını da içermektedir. Dolayısıyla bozkır geleneğinden türetilen kuralların sadece seçkinleri kapsayamayacağı açıktır. Ayrıca Mclynn, kitabında bu iddiasıyla açıkça çelişkili başka bilgiler de vermektedir. Buna göre, Cengiz Yasası ele geçirilen bazı bölgelerde, yerel halkın inanç ve yaşayışına aykırı olduğu için uygulanmamıştır.⁹⁰ O halde, Yasa'nın sadece seçkinlere uygulandığı nasıl söylenebilir? Yine de bu konuda dikkatli olmak da fayda vardır; zira eldeki sınırlı kaynaklar, Yasa'nın uygulanmasına ilişkin ancak bir izlenim edinmeye yaramaktadır. Cüveyni, Yasa metninin tomarlara yazıldığını ve şehzadelerin hazinelerine koyulduğunu yazmaktadır. Ona göre bir Han, ordu harekete geçireceği veya şehzadelerle istişare ederek karar vereceği zaman Yasa metinlerini getirip onlara dayanarak karar verirdi. Ordu oluşturulması, şehirlerin yıkılması ve imar edilmesi gibi işler de Yasa'ya dayanılarak yapılırdı.⁹¹ Cüveyni'nin ifadeleri, Yasa'nın bir yönetim normu olduğunu ve devlet işleri için, dar bir çevre tarafından dikkate alındığını düşündürmektedir. Ayrıca, ilk bölümde özetlenen Ayalon'un, Morgan'ın ve Pochekaev'in eleştirileri birlikte düşünüldüğünde, Yasa'nın aktarılan kısımlar eğer gerçekten Yasa'nın parçalarıysa, bunların devlet yönetimi,

87 Son dönemlerde yazılan bir yüksek lisans tezinde bu türden devletler için 'Nomadik Pastoralist Devlet' kavramı önerilmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için: Barış Özcan Özdemir, *Nomadik Pastoralist Devletin Oluşumu ve Yapısı: Göktürk Devleti Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2025).

88 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 89.

89 Mclynn, *Cengiz Han*, s. 88.

90 a.g.e., s. 93.

91 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 85.

ordu teşkilatlanması ve tebaayla ilişkilere dair hükümlerinin Cengiz Han'ın ailesiyle yüksek yöneticileri kapsayan dar bir çevre için oluşturulup bu çevrede uygulandığı; Moğol töresinin yazılı hale getirilmesi anlamındaki kısımlarının tebaaya yönelik özellikle cezalandırma, su kullanımı gibi konulardaki düzenlemelerin(veya mahkeme kararlarıyla oluşan uygulamaların) tüm tebaaya uygulanmış olabileceği ileri sürülebilir.

Magna Carta, özellikle vergilendirme ile savaşa karar verme konularında krallığın baronları ikna etmesini hüküm altına almaktaydı. Ancak temelde ne kralın vergi koyma yetkisine karşı çıkıyordu, ne de üst bir egemen olarak savaşa karar verme yetkisine. Bir sınırlandırma getiriyordu ve kralın hesapsız veya baronların çıkarlarına aykırı hareketlerini önlemeye çalışıyordu. Yasalara uygun yargılama olmadan hapsedme, cezalandırma ve mallara el koyma yasağı da aynı şekilde değerlendirilebilir. Magna Carta kralın yargı yetkisini tartışmaya açmıyor, sadece keyfilikten kurtarmaya çalışıyordu. Bu yönüyle bir 'tasfiye' sözleşmesi değildi, olsa olsa bir 'sınırlandırma' sözleşmesiydi.

Magna Carta'nın 61.maddesinde kralın sözleşmeye uyup uymadığını denetleyecek ve gerekirse ihlalleri önleyecek 25 kişilik baronlar konseyinin durumu bu açıdan oldukça ilginçtir. Bu baronlar konseyinin dört üyesi sözleşmeye aykırılık gördüğünde krala veya o yurtdışındaysa başsavcısına başvuracak ve bunun düzeltilmesini isteyecek, eğer kırk gün içinde bu ihlal(Magna Carta'da 'suç' deniyor) düzeltilmezse baronlar konseyi kralın malvarlığına el koyabilecekler.⁹² Bu hüküm hiçbir zaman uygulanmadı ve Magna Carta'nın sonraki versiyonlarından çıkartıldı. Ancak madde hükmü, İngiltere Kralı'nın feodal beyler karşısındaki durumunu göstermektedir. Buna benzer bir hüküm Cengiz Yasası için düşünülemez.

Cengiz Yasası, Cengiz Han dışında birinin onun karşısında otorite sahibi olmasına imkân tanımamaktadır. Cengiz Han, komutanlarının kendi karşısında birleşebilecekleri imkanları sürekli ellerinden almıştır. Komutanların kendi aralarında haberleşmelerinin yasaklanması ve aksi yönde hareketin ölümle cezalandırılması buna örnektir. Yine, askerî birliklerdeki kişilerin görev yerlerini terk etmesini ve başkasına sığınmasını kesin olarak yasaklar; ihlâl edenler ağır şekilde cezalandırılırdı. Bu yüzden şehzadeler ve komutanlar kimseye sığınma sağlayamazlardı.⁹³ Bu bakımdan Cengiz Yasası, Han'ın gücüne karşı oluşabi-

92 Dürüşken, *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, s. 51.

93 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 90.

lecek tehlikeleri önleyebilecek araçları içermektedir. Magna Carta ile karşılaştırıldığında, erkin iki zıt kutbunu işaret ettikleri savunulabilir; bir tarafta Han ve onun ailesi etrafında toplanan ileri derecede-ortak kabul etmeyen bir egemen; diğer tarafta iç savaş neticesinde yenilmiş ve ayakta kalmaya çalışan bir egemen.

Cengiz Yasası, Magna Carta'ya nazaran çok daha geniş yasaklama ve cezalandırma hükümleri içeriyordu. Bunun sebebi, törenin yazıya geçirilmiş hali olması olabilir; yani döneminde zaten yasak olan birçok fiil, sadece yazıya geçirilmiştir. Örneğin yalan söylemek; Moğol töresinde yalan söylemek önemli bir tabuydu. Yine yiyecek ile ilgili hükümler Moğol töresinde zaten vardı. Yasada yer alan (burada ele alınmayan) bir hükme göre ikram edilen yiyeceği önce ikram eden yemeliydi. Bu zehirlenme korkusu sebebiyle töreye yerleşmiş bir kuraldı. Buna benzer başka örnekler de sayılabilir⁹⁴.

Magna Carta ise böyle bir ihtiyacın eseri değildi. Bu sebeple, cezalandırma-ya konu fiiller değil, tam tersi Kraliyetin yargılama ve cezalandırma hakkının sınırlarını gösteren, keyfiyeti ve yozlaşmayı önleyici hükümler içermektedir. Tüm bu olumlu ve bugün için 'demokratik' kabul edilen hükümler, feodal beylere yönelikti. Bu, dönemin üretici güçlerin siyasal etkinliklerinin yok sayıldığı ve sınırlı ama siyasal anlamda etkin feodal beyleri korumayı amaçlıyordu.

Magna Carta ve Cengiz Yasası, cezalandırma yöntemi açısından önemli derecede farklılaşmaktadır. Magna Carta, temelde para cezasına dayalı bir cezalandırma öngörmektedir. Sözleşmenin 20. maddesinde para cezalarının suçun ağırlığına göre belirlenebileceği ifade edilmektedir.⁹⁵ Yine, 38. maddede güvenilir tanıklıklar olmaksızın kimseye soruşturma açılmayacağı, 39. maddede özgür bir kişinin kendi zümresinin yasal kararı olmaksızın hapsedilmeyeceği, sürgün edilmeyeceği, mallarına el konulmayacağı ve zarara uğratılmayacağı, ona karşı kovuşturma açılmayacağı; 40. maddede hak ya da adaletin kimseye satılmayacağı ve kimsenin bundan mahrum edilmeyeceği, adaletin satılamayacağını, men edilemeyeceğini ya da geciktirilemeyeceğini hüküm altına almaktadır. Cengiz Yasası ise ölüm cezasının genel cezalandırma biçimi olduğu hükümler içermektedir. Bu bakımdan, temel cezalandırma yöntemi ölüm cezasıdır. Çin'in hakimiyet altına alınmasından sonra cezaların hafifletildiği ve para cezasının yaygınlaştırıldığı kabul edilmektedir.⁹⁶

94 Mclynn, *Cengiz Han*, s. 91.

95 Dürüşken, *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, s. 29, s. 31.

96 Mclynn, *Cengiz Han*, s. 92.

3.3. Savaş dönemi ve orduların oluşturulmasına dair hükümlerin karşılaştırılması

Savaş döneminde iktidarın durumu ve orduların oluşturulması konusundaki hükümlerin karşılaştırılması iki iktidar yapısının özelliklerini açıkça ortaya koymaktadır.

Cengiz Yasası'nda savaş kararı ve stratejilere nasıl karar verileceği konusunda hiçbir hüküm yoktur; zira bunlar egemenin(Han) yetki ve karar alanındadır. Savaşa ve barışa Han karar verir, bunu Cengiz Han'ın seferlerini inceleyerek görmek mümkündür. Elbette Kurultay toplanmakta ve sefer kararını tartışmaktadır; ancak Kurultay'ın bir danışma ve onay organı olduğunu unutmamak gerekir. Bu konudaki tek istisna, kendi isteğiyle teslim olanların bağışlanmasıdır. Bu da törenin bir hükmüdür.

Cengiz Yasası'nda savaşa ilişkin hükümler disiplini sağlayacak araçlardır. Örneğin, ordunun savaşa hazır halde tutulması, bu amaçla askerlerin kendilerinden başlayarak sefer öncesi denetim yapması, eksiklikleri gidermesi hükmü gösterilebilir. Yine izin almadan vazife bölgesinden uzaklaşılmasının yasaklanması savaş sırasında disiplinin sağlanmasına imkân sağlamaktadır.⁹⁷ Bu hüküm, Moğol birliklerinin kolay kolay bozulup dağılmamalarına dair anlatılarla doğrulanmaktadır. Ricat emri verilince belirlenen yere gelmeyenlerin öldürülmesine dair emri, Cengiz Han 1202'de vermişti.⁹⁸ Bu bakımdan, sefer sırasında uyulacak temel disiplin kuralı, Cengiz Han tarafından daha erken bir tarihte zaten emredilmiştir. Bunun sebebi, Moğolların temel savaş taktiği olan sahte ricatın üst düzey disiplin gerektirmesidir. Bu taktik, düşmanda bir genel çekilme intibayı yaratmak üzere bazen günler süren kaçış benzeri yürüyüşleri zorunlu kılmaktadır. Düşmanın ricatın sahte olduğunu anlaması, Moğolların tüm stratejilerini çökertebilmekteydi; bu sebeple izinsiz yer değiştirmenin ölümcül sonuçları olmaktadır.

Yasa'da asker toplanmasıyla veya askerlik hizmeti yapmamak için para ödenmesi gibi uygulamalara dair hükümler de yoktur. Bunun arka planında tüm Moğol toplumunun ordunun birer ferdi olması yatmaktadır. Moğollar, kadın-erkek fark etmeksizin üç yaşından itibaren savaşçı gibi yaşamaya başla-

97 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 90.

98 Mehmet Levent Kaya(gev.), *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 116.

makta, at binmeyi, ok atmayı, kılıç kullanmayı öğrenmekteydi.⁹⁹ Nüfuslarının çevrelerindeki topluluklara kıyasla çok az, yaşam şartlarının çok ağır ve çevrelerinin düşman topluluklarla çevrili olması böyle bir yaşamı onlar için zorunlu kılıyordu. Bu bir seçim değildi; bu sebeple her Moğol, eğer fiziksel bir kusuru yoksa hem gündelik işleri hem de savaşçılığı özümsemiş bir hayat sürmeye mecburdu. Herkes, sosyal statüsüne bakılmaksızın gerektiğinde asker olarak görev yapar ve savaş için gerekli malzemeleri sağlardı. Kadınlar da erkeklerin yokluğunda evlerini koruyarak düzeni sürdürür ve gerektiğinde savunmaya katılırdı.¹⁰⁰

Magna Carta'daysa Kraliyetin savaş kararı alma ve bu bağlamda vergi toplama yetkilerinde önemli kısıtlamalar mevcuttur. Özellikle, 12. ve 14. maddeler, vergilendirme ve savaşa karar verme konularında Kralın otoritesini açıkça sınırlandırır görünmektedir. En azından modern devlet temelinde düşününce bu sınırlandırma kesindir. Ancak, Magna Carta'nın kabul edildiği dönem için düşünüldüğünde, İngiltere Kralı, diğer lordlardan ancak eşitler arasında birinci olmasıyla ayrılmaktadır. Bu sebeple, ancak ortak çıkara göre hareket etmesi beklenebilir. Kraliyetin sınırlandırılması gibi görünen hükümler, gelecekte feodal hukuktan Kral John döneminde yaşanan önemli sapmaları düzeltmeye yöneliktir. Yine aynı dönemde yaşanan önemli askeri yenilgiler sonucunda İngiltere büyük gelir kaynaklarını kaybetmiş, savaşların finanse edilmesi tüm ekonomik ve siyasal dengeleri alt üst etmiştir. Bu sebeple, kraliyetin feodal ilişkilere uygun hareket etmesinin istenmesi beklenmektedir.

Magna Carta'nın diğer ekonomik hükümleri de bu durumu desteklemektedir. Örneğin ormanlara ilişkin hükümler, kraliyetin ormanlar için istediği yüksek bedellerden kaynaklanmaktadır. Dul ve velayet altındaki çocuklardan talep edilen aşırı vergileri önlemeye yönelik hükümler, feodal hukuka birer dönüş çağrısı niteliğindedir. Yine Yahudilere ilişkin hükümler, Kral John'un yüksek miktarlarda borç veya usulsüz vergi aldığı tacirleri korumayı amaçlamaktadır. Kral John'un savaş ve kendi sarfıyatı için feodal geleneklere aykırı vergiler toplaması, el koymalar ve diğer zorlamalarla gelir kaynakları oluşturmaya yönelmesi, tüm bu hükümlerin maddi temelini oluşturmaktadır.

99 Mclynn, *Cengiz Han*.

100 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 89.

Sonuç

Bu çalışmada, hemen hemen aynı yıllarda yürürlüğe konan Cengiz Yasası ve Magna Carta karşılaştırıldı. Cengiz Yasası Moğol töresi ve Cengiz Han'ın yönetim anlayışını; Magna Carta ise feodal hukukun hükümlerini içeren yasal metinler olarak ele alındı.

Her iki düzenleme, metinlerle tarihsel dönemler üzerinden incelenmiştir ve temelde iki ayrı toplumsal formasyonun özelliklerini içermektedir. Cengiz Yasası, merkezi otoriteyi sağlamlaştıran bir devletin kanunnamesiydi. Yasa'nın orijinal nüshası günümüze ulaşmamış olsa da çağdaş veya takip eden yıllarda hazırlanan çeşitli çalışmalarda Yasa hükümleri ele alınmaktaydı. Cengiz Han ve ailesine yönelik büyük saygı ve bağlılık, Han'ın otoritesini tehdit edecek her türlü oluşumu önleme çabası, devlet erkinin Han ve çevresinde toplandığını göstermektedir. Yasa'nın kaynağını oluşturan törede yer alan birçok tabuya Yasa'da açıkça yer verilmesi ve cezai müeyyideye tabi kılınması, Yasa'nın maddi yaşamla ilişkisinin bir ifadesidir. Moğolların yaşam biçimi Yasa'da açıkça okunabilir. Savaşa devamlı hazır halde olmaları, gündelik hayatta kadın veya erkek tüm halkın her işi yapabilme becerisine sahip olması zorunluluğu, israfı, su kaynaklarını kirletmeyi ve doğaya zarar vermeyi önlemeye yönelik hükümler Moğolların sayıca az, yaşamsal kaynaklar bakımından fakir bir doğada ve kalabalık düşmanlarla çevrili yaşamalarından kaynaklanmaydı. Yine, zaman içerisinde hükümlerin değişmesi, egemenlik altına alınan farklı topluluklara yönelik hükümler eklenmesi ve cezalandırmada çeşitli hafifletmeler yapılması imparatorluğun coğrafyasındaki değişiklikleri göstermekteydi.

Magna Carta, bugün için 'demokrasinin kaynakları' arasında gösterilmektedir. Ancak temelde feodal hukukta yer alan kısıtlama ve sınırlandırmaları tekrar etmekte ve kralın bunlara uyacağını taahhüt etmekteydi. Bir kısım hükümlerse doğrudan yakın tarihlerde yaşanan suiistimalleri önlemeye yönelikti. Biçimsel olarak kralın kendi otoritesini olağanüstü bir şekilde sınırlaması veya vergi toplamak, savaşa karar vermek gibi temel egemenlik araçlarını ortadan kaldırmayı amaçlamıyordu. Konulan sınırlar, feodal devlette mevcut olan sınırlardı. Ayrıca hükümler tüm insanlar veya tüm İngiltere halkı için değil, sadece feodal beylere yönelik taahhütleri içeriyordu.¹⁰¹ Bu, feodal toplumsal formasyonun özgür kişinin son derece dar bir çevre için tanımlanmış bir kavram olduğuyla açıklanabilir. Benzer şekilde, bugün için 'adil yargılanma hakkı' olarak anılan ve

101 Örsan Ö Akbulut, "Liberal Devletin Feodal Kökenleri", *Kamu Hukuk ve Yönetim*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2024, s. 25.

Magna Carta'da önemli bir sınırlandırma olarak görülen ilke, gerçekte kralın feodal hukuka aykırı, keyfi, rüşvete dayalı yargılamalarına bir yanıttı.

Hemen hemen aynı yıllarda yürürlüğe konan bu iki düzenleme, iki ayrı coğrafyada iki ayrı devlet biçimi olduğunu göstermektedir. İngiltere için kullanılabilecek batılı kavramlar, Cengiz Devleti'nde işe yaramamaktadır. Cengiz Devleti için kullanılabilecek kavramlar da İngiltere'yi anlamaya fayda sağlayamaz. Örneğin, ordu oluşturulması ve savaşa karar verilmesi konusundaki hükümlere bakıldığında, Cengiz Yasası bunun nasıl yapılacağına ilişkin bir hükme yer vermemektedir. Yasa, sadece Moğollar için savaşın normal bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Zira ordunun hazırlıklarına dair hükümler, özellikle bir savaş provası olarak avın düzeni ve savaşta uyulması zorunlu kurallar dışında günümüze ulaşan hüküm yoktur. Belki de bu hükümler hiçbir zaman olmamıştır; çünkü savaş Moğol hayatının bir parçasıdır ve bunu yöneten Han'dır. Otoritesine ortak kabul etmeyen Han, kendisini bu en önemli konuda neden sınırlandırır? Dönemin İngiltere'sindeyse, feodal beylerin denizaşırı sefer sürerleri dahi bellidir. Bu süre 40 günü geçemez. Moğol hükümdarı için böyle bir sınırlandırma düşünülemez.

Magna Carta'daki cezalandırma usulleri ile Cengiz Yasası'nın karşılaştırılması elbette çok zordur. Bu aslında birçok yönden böyledir; iki toplumsal formasyon o denli farklıdır ki, yine batı merkezli düşünülecek olursa, Cengiz Devleti İngiltere'nin yanında son derece 'ilkel' kalmaktadır. Ancak, İngiltere'de bu kadar 'gelişkin' bir sistem varken, Fransa'daki topraklarını neden kaybetmiştir? İç savaş neden yıllarca sürmüştür? Moğollar, batılı kavramlarla açıklanamayacak kadar ilkel bir devlete sahipse, Çin'i, Orta Doğu ve Orta Avrupa'ya kadar bilinen dünyanın dörtte üçünü nasıl ele geçirebilmiştir? Burada bir çelişki var mıdır? Belki de yeni kavramlar üzerinden düşünerek bu sorun aşılabılır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Örsan Ö. "Liberal Devletin Feodal Kökenleri", *Kamu Hukuk ve Yönetim*, Cilt 1, Sayı 1, 2024, ss. 23-29.
- Alinge, Curt. *Moğol Kanunları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967.
- Arsal, Sadri Maksudi. *Çengiz'in Yasası*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, <https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/belgeler/347.pdf>, erişim: 15.06.2025.
- Atwood, Christopher P. *Encyclopedia of Mongolia and the Mongolian Empire*, Facts On File Inc., New York, 2004.
- Ayalon, David. "The Great Yasa of Chingiz Khan. A Reexamination (Part A)", *Studia Islamica*, No. 33, 1971, ss. 97-140.

- Blick, Andrew. *Beyond Magna Carta*, Hart Publishing, Oxford, 2015.
- Carpenter, David A. "The Plantagenet Kings", içinde David Abulafia (ed.), *The New Cambridge Medieval History Volume V: c.1198-c.1300*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, pp. 319-320.
- Ceylanbaş, Fatih. "Magna Carta'ya Giden Süreçte Ekonomik Problemler ve Kral John'un Çözüm Arayışları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 28, Sayı 3, 2024, ss. 608-610.
- Çiftçi, Fatih. *Cengiz Han Döneminde Moğollar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2024.
- Cüveyni, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihan Güşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- Donuk, Abdülkadir. "Türklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği", *Tarih Dergisi*, Sayı 52, 2012, ss. 1-12.
- Dürüşken, Çiğdem. *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020.
- George Vernadsky, *The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa*, Gorgias Press, Cambridge, Massachusetts (ABD), 2014.
- Gömeç, Saadetin Yağmur. "Çingiz-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme: Çingiz Han'ın Soy ve Moğol Tarihinin İlk Devirleri", *Belleten*, Cilt 82, Sayı 294, 2018, s. 475.
- Hodous, Florence. "The Quriltai as a Legal Institution in the Mongol Empire", *Central Asiatic Journal*, Cilt 56, 2013, pp. 87-91.
- Holt, James C. *Magna Carta*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Kaya, Mehmet Levent (çev.). *Moğolların Gizli Tarihçesi*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2023.
- Le Goff, Jacques. *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife Güven ve Uğur Güven, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999.
- Lkhamsuren, Munkh-Erdene. "In accordance with the great törü: pre-modern Mongol concept of moral order, law and government", içinde Mongol sudlal ba togtwortoj khögzhil: olon ulsyn mongolch erdemtnij XI ikh khurlyn "Mongolyn gadaad kharilcaa sudlal" IV salbar khuraldaany iltgelüüd, International Association for Mongol Studies (ed.), IAMS Yayınları, Ulaanbaatar, 2017, pp. 247-255.
- Linebaugh, Peter. *The Magna Carta Manifesto*, University of California Press, Berkeley, 2008.
- McLynn, Frank. *Cengiz Han*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2025.
- Morgan, David O. "The 'Great yāsā of Chingiz Khān' and Mongol Law in the İlkhānate", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 49(1), 1986, pp. 163-176.
- Otgonbaatar, Suvd-Erdene. *Cengizlilerde Kurultay*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2023.
- Ögel, Bahaeddin. *Türklerde Devlet Anlayışı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982.
- Özdemir, Barış Özcan. *Nomadik Pastoralist Devletin Oluşumu ve Yapısı: Göktürk Devleti Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2025.
- Pamir, Aybars. "Eski Orta Asya Türk Devletlerinde Töre'nin Oluşmasında Kurultayların Rolü", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 28, Sayı 3, 2023, ss. 218-219.

- Pochekaev, R. Yu. "Chinggis Khan's Great Yasa in the Mongol Empire and Chinggisid States of the 13th-14th centuries: Legal Code or Ideal 'Law and Order'?", *Golden Horde Review*, 4(4), 2016, pp. 724-733.
- Rashiduddin Fazlullah. *Jami'ut-tawarikh: Compendium of Chronicles; A History of Mongols*, İng. çev. ve notlandırma W. M. Thackston, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilisations, Cambridge, Massachusetts, 1998.
- Taşdelen, Hasan. "Ziya Gökalp'de Töre Kavramı, Cengiz Han'ın Yasası ve Türk Kimliği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2024, s. 79.
- Uğurlu, Serdar ve Yılmaz, Kaan. "Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töre'den Örf'e Değişim", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 6, Sayı 2, 2011, ss. 962-963.
- Wood, Ellen Meiksins. *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yıldırım, Ali. "16.-17. Yüzyıl Bâbürlü Kaynaklarında Emir Timur İmajı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, 2023.

LENİN'DEN STALİN'E (1917-1953): SOVYET ORTA DOĞU POLİTİKASININ İDEOLOJİK TEMELLERİ VE SINIRLARI

THE IDEOLOGICAL FOUNDATIONS AND LIMITS OF SOVIET MIDDLE
EASTERN POLICY FROM LENIN TO STALIN (1917-1953)

Ahmet BÜLBÜL*

ÖZ

Bu makale, Sovyetler Birliği'nin 1917-1953 döneminde Orta Doğu'ya yönelik dış politikasını, ideolojik hedefler ile jeopolitik çıkarların kesişim noktasında analiz etmektedir. Çalışma, Lenin döneminde bölgenin devrimci anti-emperyalist mücadelenin doğal bir uzantısı olarak konumlandırıldığını; ancak iç savaş, ekonomik zayıflık ve bölgesel aktörlerin sosyo-politik gerçeklikleri nedeniyle bu yaklaşımın sınırlı bir etki üretebildiğini ortaya koymaktadır. Stalin döneminde ise Sovyet dış politikası, devrimci ideallerden ziyade güvenlik kaygılarının, devlet kapasitesi sorunlarının ve büyük güç rekabetinin belirleyici olduğu pragmatik bir çizgiye evrilmiştir. Yemen ve Hicaz ile kurulan geçici diplomatik açılımlar, İran'da yürütülen nüfuz mücadeleleri ve Filistin/İsrail meselesine ilişkin taktiksel tutum değişiklikleri, Moskova'nın ideolojik söylem ile stratejik zorunluluklar arasında sürekli bir denge arayışı içinde olduğunu göstermektedir. Makale, Sovyetlerin bu dönemde Orta Doğu'da kurumsallaşmış ve kalıcı bir nüfuz alanı oluşturamadığını; buna rağmen ortaya çıkan deneyimlerin, Soğuk Savaş yıllarında bölgenin süper güç rekabetinin merkezî sahnelerinden biri hâline gelmesinde belirleyici bir "stratejik miras" yarattığını ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği (SSCB), Orta Doğu, Komintern, Lenin, Stalin, Filistin, İsrail, İran, Sovyet dış politikası.

ABSTRACT

This article examines the Soviet Union's Middle East policy between 1917 and 1953 by analyzing the interplay between ideological commitments and geopolitical imperatives. It argues that during Lenin's leadership, the region was conceptualized as a potential arena for revolutionary anti-imperialist mobilization and support for national liberation movements. However, limited state capacity, domestic consolidation requirements, and the complex socio-political structures of Middle Eastern societies constrained the practical impact of this revolutionary outlook. Under Stalin, Soviet policy shifted toward a more pragmatic orientation shaped primarily by security concerns, border stability, and the emerging great-power rivalry. Diplomatic initiatives toward Yemen and the Hijaz, the fluctuating Soviet posture in Iran, and the tactical recalibrations concerning the Palestine/Israel question demonstrate Moscow's continual effort to balance ideological discourse with strategic necessities. The article concludes that although the Soviet Union failed to establish a durable and institutionalized sphere of influence in the Middle East during this period, the experiences and patterns formed in these decades created an enduring strategic and intellectual legacy that would shape the region's centrality in the Cold War.

Keywords: Soviet Union (USSR), Middle East, Comintern, Lenin, Stalin, Palestine, Israel, Iran, Soviet Foreign Policy.

*Nuh Naci Yazgan Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler
Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Dr.

E-posta: ahmetbulbul38@hotmail.com

ORCID NO: 0000-0002-3761-8002

Makale Atfı Bilgisi: BÜLBÜL Ahmet, (2026). Lenin'den Stalin'e
(1917-1953): Sovyet Orta Doğu Politikasının İdeolojik Temelleri ve
Sınırları, Avrasya Etüdleri.

Gönderim Tarihi: 01.12.2025 **Kabul Tarihi:** 16.03.2026

I. Giriş

Rus dış politikası, 17. yüzyıldan itibaren jeopolitik konumu, çok katmanlı tarihsel kimliği ve stratejik kültürü nedeniyle uluslararası ilişkiler literatüründe hem süreklilik hem de dönüşüm ekseninde tartışılan önemli bir inceleme alanı olmuştur. Avrupa ile Asya arasında yer alan Rusya/Sovyet coğrafyası; etnik çeşitliliği, önemli Müslüman nüfusu ve ideolojik yönelimleriyle diğer büyük güçlerden ayrılmış, bu durum Sovyet dış politikasının teorik yönelimlerini ve pratik stratejilerini şekillendiren yapısal bir çerçeve oluşturmuştur. Bolşevik liderlik, Ekim Devrimi (1917) sonrasında Sovyet devletini “*sosyalist Batı ile köleştirilmiş Doğu arasında bir köprü*” olarak konumlandırmış ve Orta Doğu’yu devrimci mücadelenin potansiyel bir cephesi olarak değerlendirmiştir.¹ Nitekim son dönem araştırmalar, Sovyet liderliğinin 1920’lerde İslam faktörünü yalnızca ideolojik bir söylem alanı olarak değil, aynı zamanda Orta Doğu dış politikasında kullanılabilecek bir araç olarak değerlendirdiğini göstermektedir.²

Devrim sonrasında Sovyet dış politikası, bir yandan Marksist-Leninist ideolojinin devrimci evrenselcilik iddiası, diğer yandan devletin güvenlik, sınır istikrarı ve güç dengesi hesaplarını önceleyen pragmatik jeopolitik yaklaşımı arasında şekillenen yapısal bir gerilim içinde gelişmiştir. Bu ikili yönelim, Sovyet dış politikasının kurumsal mimarisine de yansımış; devlet merkezli diplomatik çizgiyi temsil eden *Narkomindel* (Halk Dışişleri Komiserliği)³ ile devrimci söylem ve uluslararası komünist hareketlerin koordinasyonundan so-

1 Karen Dawisha. *Soviet foreign policy towards Egypt*, The Macmillan Press, London, 1979, p. 3

2 Vitaly V. Naumkin. “Soviet Diplomacy and the All-Muslim Congress in Saudi Arabia,” *Vestnik Instituta vostokovedeniya RAN*, 2024, vol. 2, p. 30.

3 Sovyet dış politikasından sorumlu temel kurum olan Narkomindel (Halk Dışişleri Komiserliği – *Narodnyj Kommissariat In-nostranykh Del / NKID*), Ekim Devrimi sonrasında Dışişleri Bakanlığı’nın doğrudan ardılı olarak 1917 sonunda kuruldu ve Çarlık dönemi Dışişleri Bakanlığı’nın (MID) kurumsal yapısının önemli bir kısmını devraldı. İlk yıllarda kurum, devrimci propaganda ile klasik devlet diplomasisi arasındaki ikili rolü üstlendi; *Brest-Litovsk Antlaşması*’nın getirdiği sınırlamalar nedeniyle Komiserlik bünyesindeki Uluslararası Devrimci Propaganda Bürosu kapatılmış, yerine Yabancı Siyasal Propaganda Bürosu kurulmuştur. 1919’dan itibaren Narkomindel, pasaport ve vize düzenlemeleri dâhil olmak üzere dış temasların idaresinde tek yetkili kurum haline geldi. Kurum aynı zamanda Sovyet dış politikasını uluslararası kamuoyuna anlatmak amacıyla “*Vestnik Narkomindela*” adlı süreli yayınları desteklemiş ve yabancı basın üzerindeki sansür faaliyetlerini yürütmüştür. Personel yapısı itibarıyla Narkomindel, Bolşevik kadroların sınırlı diplomatik deneyimine rağmen yüksek eğitilmiş bir profilden oluşuyordu; 1917–1930 döneminde görevlilerin yaklaşık %87’si lise üstü eğitim alan kişilerden oluşuyordu. 1930’larda ise Stalinist tasfiyeler nedeniyle Komiserlik ciddi kadro kayıpları yaşamış, diplomatik misyonların çoğunda büyükelçilikler uzun süre maslahatgüzarlar tarafından yürütülmüş ve kurumun özerkliği büyük ölçüde zayıflatılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Teddy J. Uldricks. *Diplomacy and Ideology: The Origins of Soviet Foreign Relations, 1917-1930*, SAGE Publications, London, 1979; Alastair Kocho-Williams. *Russian and Soviet Diplomacy, 1900-39*. London: Palgrave Macmillan, 2012.

rumlu *Komintern* (Komünist Enternasyonal)⁴ arasında zaman zaman belirgin yönelim çatışmaları ortaya çıkmıştır. 1920’lerde Komintern’in devrimci aktivizminin belirgin olduğu bu ikili yapı, 1930’lardan itibaren Stalin’in güvenlik merkezli yaklaşımının ağırlık kazanmasıyla giderek devlet realizmine dayalı bir dış politika anlayışına evrilmiştir.⁵

Lenin döneminin ideolojik aktivizminin en çarpıcı örneklerinden biri Bolşevik hükümetinin 1916 tarihli Sykes–Picot Anlaşması’nı kamuoyuna açıklamasıdır. Gizli anlaşmanın ifşası, İngiltere ve Fransa’yı Orta Doğu halkları nezdinde itibarsızlaştırmayı ve yeni Sovyet devletini “*Batılı emperyalist düzenin ablaki alternatifi*” olarak sunmayı hedefleyen bilinçli bir ideolojik hamle niteliği taşımıştır.⁶ Bu girişim erken Sovyet dış politikasının propaganda ile jeopolitik hesapların iç içe geçtiği ikili karakterini göstermektedir. Lenin döneminde Orta Doğu, anti-emperyalist ulusal kurtuluş hareketlerinin desteklenebileceği devrimci bir alan olarak görülmüş olsa da ekonomik imkânların sınırlılığı, iç konsolidasyon ihtiyacı ve bölgenin sosyo-politik dinamikleri bu yaklaşımın uygulanabilirliğini önemli ölçüde sınırlandırmıştır. 1920’lerin sonlarından itibaren Stalin’in devlet güvenliğini önceleyen yaklaşımı hâkim olmuş ve Orta Doğu, devrim ihracının bir sahası olmaktan ziyade Sovyet güney sınırlarının korunması ve İngiliz nüfuzunun dengelenmesi gibi jeopolitik kaygıların belirlediği bir çevre bölgeye dönüşmüştür.

Bu çalışma, Lenin’den Stalin’e uzanan süreçte Sovyet Orta Doğu politikasının ideolojik temellerini, güvenlik önceliklerini ve uygulamadaki sınırlılıklarını inceleyerek bu dönemin daha sonraki yıllarda hem Sovyetler Birliği’nin hem de günümüz Rusya Federasyonu’nun bölgedeki dış politika davranışlarını

4 Komintern (Komünist Enternasyonal), 1919 yılında Moskova’da kurulan ve uluslararası komünist hareketi merkezi bir yapı altında örgütlemeyi amaçlayan bir kuruluştur. Lenin’in öncülüğünde kurulan bu örgüt, dünya çapında devrimlerin teşvik edilmesini ve proletarya diktatörlüğü temelinde sosyalist rejimlerin kurulmasını hedeflemiştir. Üye partiler, Komintern’in kararlarına uymakla yükümlüdür ve bu bağlamda Komintern, Sovyet dış politikasının ideolojik bir uzantısı olarak işlev görmüştür. 1935’teki Yedinci Kongresi’nde “Halk Cephesi” stratejisi benimsenmiş ve faşizme karşı sosyalist olmayan güçlerle de ittifak kurulması gündeme gelmiştir. Komintern, 1943 yılında, Sovyetler Birliği’nin Batılı müttefikleriyle ilişkilerini olumsuz etkilememesi amacıyla resmen feshedilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Kevin McDermott & Jeremy Agnew. *The Comintern: A history of international communism from Lenin to Stalin*, Macmillan, Basingstoke, 1996.

5 Roland Starch. „Die KPÖ und die Komintern“, Diplomarbeit in Universität Wien, 2009, p. 29, 147. Erişim tarihi: 27.06.2025. <https://services.phaidra.univie.ac.at/api/object/o:1256216/get> ; Nikolaus Katzer. “Ideologie und Pragmatismus in der sowjetischen Aussenpolitik.” *Aus Politik und Zeitgeschichte APuZ* 1-2/2009, (29 Dezember 2008): p. 4-5. Erişim tarihi: 12.07.2025. <https://www.bpb.de/system/files/pdf/DYKJMY.pdf>

6 Quigley, John. “Leon Trotsky and the Prohibition against Secret Treaties”, *Journal of the History of International Law/Revue d’histoire du droit international* 19.2 (2017): p. 257. Erişim tarihi: 29.06.2025. <https://doi.org/10.1163/15718050-19231017>

şekillendiren zihinsel ve stratejik mirasın temelini oluşturduğunu ileri sürmektedir. Çalışmanın temel argümanı, Sovyet dış politikasının bu dönemde yüksek ideolojik iddialarla başlayan ancak giderek devlet merkezli realizme yönelen bir dönüşüm yaşadığı ve Orta Doğu'nun bu dönüşümün hem sınandığı hem de biçimlendiği bir laboratuvar işlevi gördüğüdür. Nitekim 1917–1953 dönemi bütüncül olarak değerlendirildiğinde Sovyet Orta Doğu politikasının devrimci aktivizmle başlayıp Stalin döneminde “*tek ülkede sosyalizm*” doktrini çerçevesinde şekillenen güç siyasetine yönelen bir dönüşüm süreci olduğu görülmektedir. Bu nedenle söz konusu dönem, literatürde sıklıkla “*bir tarihsel deney*” olarak tanımlanmakta; ideolojiden realizme geçişin laboratuvarı olarak değerlendirilmektedir.⁷

Yöntem olarak çalışma, Sovyetlerin Orta Doğu politikasını tarihsel bağlamı içinde incelemek amacıyla tarihsel vaka incelemesi yaklaşımını dönemsel içerik analizleriyle birleştirmektedir. Analizde mümkün mertebede döneme lider konuşmaları ve resmi bildiriler gibi birincil kaynaklar temel referans noktası olarak değerlendirilmiş; bunları tamamlayan arşiv araştırmalarına dayanan ikincil literatür karşılaştırmalı içerik çözümlemesi yoluyla incelenmiştir. Bu çerçevede çalışma 1917–1953 dönemini üç analitik aşamada ele almaktadır: 1917–1923 devrimci taarruz ve anti-emperyalist aktivizm dönemi; 1924–1940 pragmatik konsolidasyon ve sınırlı bölgesel angajman dönemi; 1941–1953 ise güvenlik öncelikli jeopolitik genişleme ve erken Soğuk Savaş rekabeti dönemidir. Bu dönemlendirmeye aynı zamanda 1921–1953 arasını Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da ideolojik söylem ile stratejik gereklilikler arasında denge aradığı ancak henüz kalıcı bir nüfuz alanı oluşturamadığı bir “*hazırlık ve konumlanma evresi*” olarak değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Bu hazırlık evresi, II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet dış politikasının temel hedeflerinden biri hâline gelen Akdeniz ve Orta Doğu'ya stratejik erişim arayışını da önceden şekillendirmiştir. Nitekim 1951 yılı itibarıyla Sovyetlerin bölgedeki Batı karşıtı mücadelesinin ağırlık merkezinin Mısır'a kayması⁸, Orta Doğu'nun Soğuk Savaş'ın ilerleyen yıllarında süper güç rekabetinin başlıca sahnelerinden biri hâline gelmesinin zeminini oluşturmuştur.⁹ Bu bağlamda çalışma, 1917–1953 dönemine ilişkin Sovyet Orta Doğu politikasını bütüncül bir çerçevede ele

7 Susanne Schattenberg. “Der Sieg der Bolschewiki.” Sowjetunion I: 1917-1953, *Informationen zur politischen Bildung* izpb, Nr. 322, 2/2014: p. 3, 6. Erişim tarihi: 12.07.2025. https://www.bpb.de/system/files/dokument_pdf/bpb_izpb-Informationen_Sowjetunion_barrierefrei_optimiert_1.pdf

8 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, Frederick A. Praeger, New York, 1959, p. 149.

9 Moshe Efrat & Jacob Bercovitch (eds.). *Superpowers and client states in the Middle East: the imbalance of influence*, Routledge, London, 1991, p. 2.

alan Türkçe literatürdeki sınırlı sayıdaki araştırmalardan biri olup, ideolojik söylem ile jeopolitik pratik arasındaki ilişkiyi sistematik biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede makale, Sovyet Orta Doğu politikasının erken döneminin yalnızca tarihsel bir inceleme konusu olmadığını, aynı zamanda Rusya'nın güncel bölgesel stratejilerini anlamak açısından da analitik bir referans noktası sunduğunu ileri sürmektedir.

Tablo 1: Lenin–Stalin Döneminde Sovyet Orta Doğu Politikasının Dönemsel Süreci

Aşama	Dönem	Birincil Aktör	Baskın Yönelim	Orta Doğu'daki Temel Amaç
Devrimci Taarruz	1917–1923	Komintern	İdeolojik / Anti-Emperyalist	Sömürge Devrimini Tutuşturma (Bakü)
Pragmatik Konsolidasyon	1924–1940	Narkomindel	Realpolitik / İzolasyonist	Sınır Güvenliği ve Komşuların Tarafsızlaştırılması
Jeopolitik Yayılma	1941–1953	Stalin/Devlet Güvenliği	Pragmatik / Güç Odaklı	Tampon Devletler ve Etki Alanları Oluşturma (İran, İsrail)

II. 1917–1923: Devrimci Taarruz ve Anti-Emperyalist Aktivizm Dönemi

“Kapitalistlerin kurbanı olan tüm dünya Müslümanları, uyanın! Rusya, Çarların size yönelik zararlı politikasını terk etti¹⁰ ve İngiliz tiranlığını devirme çabalarınızda size yardım eli uzatıyor. Rusya size tam dini özgürlük ve siyasi özerklik verecektir. Savaş öncesi sınırlara saygı gösterilecek, Ermenistan'a hiçbir Türk toprağı verilmeyecek, Çanakkale Boğazı Türk olarak kalacak ve İstanbul Müslüman dünyasının başkenti olarak kalacaktır...”

Vladimir İlyiç Lenin'in 1919 tarihli dünya Müslümanlarına hitabı¹¹

10 Çarlık Rusya 1917'de çöktüğünde Bolşevikler ve Lenin, devrimci söylemlerine uyacak şekilde dış politika hedeflerini değiştirmiş olsa da yerleşik emperyalizm geleneğini benimsediler ve bunu devam ettirdiler. Bu bağlamda Çarlığın yayılmacı maceraları açıkça gelecekteki Sovyet emellerinin habercisiydi. Bkz. Eric Rochweg. “Soviet Strategy in the Middle East: A Delicate Balance”, *The Mirror-Undergraduate History Journal*, 27/1, (2007): p. 145. Erişim tarihi: 12.08.2025. <https://ojs.lib.uwo.ca/index.php/westernmirror/article/view/15977/12406>

11 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*, A Thesis Submitted for the Degree of Ph.D. University of London, 1991, p. 9.

1917 Bolşevik Devrimi'nin ardından Sovyet liderliği Orta Doğu'yu hem anti-emperyalist devrimci mücadelenin yayılabileceği bir alan hem de İngiliz hâkimiyetine karşı jeopolitik baskı üretilebilecek bir cephe olarak değerlendirmiştir.¹² Bununla birlikte iki dünya savaşı arasındaki dönemde Sovyet dış politikasının öncelikleri büyük ölçüde Avrupa ve Uzak Doğu'da yoğunlaşmış, Orta Doğu ise ikincil bir bölge olarak kalmıştır.¹³ 1920'lerin başında Moskova açısından “Orta Doğu” esasen Türkiye, İran ve kısmen Afganistan'dan ibaretti; Arap dünyası henüz Sovyet stratejik hesaplarında merkezi bir yer tutmamaktaydı.¹⁴ Bu sınırlı ilginin başlıca nedenleri arasında Sovyetlerin ekonomik ve askerî kapasitesinin zayıflığı, bölgeye ilişkin bilgi birikiminin yetersizliği¹⁵ ve İslam'a yönelik çelişkili¹⁶ ideolojik yaklaşım yer almaktaydı.¹⁷ Buna rağmen özellikle 1919'dan itibaren Sovyet liderliği Orta Doğu'yu, İngiliz emperyalizmine karşı yürütülen küresel mücadelenin önemli bir cephesi olarak görmeye başlamış¹⁸ ve Lenin bölgedeki ulusal kurtuluş hareketlerini potansiyel anti-emperyalist müttefikler olarak değerlendirmiştir.¹⁹ Bu pragmatik esneklik o kadar ileri gitmiştir ki bazı Komintern çevrelerinde İngiliz etkisini zayıflatmak amacıyla Komintern etkisine açık bir hilafet formülünün dahi tartışıldığı görülmektedir.²⁰

12 Eric Rochweg. “Soviet Strategy in the Middle East: A Delicate Balance”, p. 143.

13 Ronald D. McLaurin. *The Middle East in Soviet Policy*, Lexington Books D.C. Heath and Company, Toronto, 1975, p. 4; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München, p. 51.

14 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 52; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 52.

15 Bu dönemde Sovyet siyasetçi ve entelektüellerinin Orta Doğu üzerine yaptığı değerlendirmeler son derece sınırlı kalmış; Arap ülkelerine ilişkin yayınların azlığı, Sovyet kamuoyunda ve karar alma mekanizmalarında bu bölgeye dair bilgi birikiminin yetersizliğini ortaya koymuştur. Bkz. Walter Schilling. “Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917,” p. 5.

16 Bu bağlamda örneğin, Lenin'in yukarıdaki çağrısının aksine, Sovyetler, Eylül 1920'de Bakü'de bir “Doğu Halkları Komünist Kongresi” düzenledi; bu kongre hem İslam'ı hem de Hristiyanlığı reddeden ve küçümseyen ateist ve materyalist bir felsefeye dayanan “proletarya diktatörlüğünü” desteklemek üzere harekete geçmeye çağırıyordu. Kongre öncesinde Lenin, Doğu halklarının kapitalist gelişme aşamasından geçmek zorunda olmadığı sonucuna varmıştı. Bu, Sovyetler Birliği'nin yardımıyla gerçekleştirilebilir ve kapitalist aşamadan geçmek zorunda kalmadan Komünizme yol açabilirdi. Bkz. Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*, p. 9–10; Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955–1970*, Central Asian Research Centre in association with Canadian Institute of International Affairs, London, 1971, p. 15.

17 Aaron S. Klieman. *Soviet Russia and the Middle East*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1970, p. 33; Walter Schilling. “Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917,” *Aus Politik und Zeit Geschichte*, APuZ, B 51–52/75 (20. Dezember 1975): p. 5. Erişim tarihi: 21.06.2025. https://www.bpb.de/system/files/apuz_files/1975-51-52/APuZ_1975_51-52.pdf

18 Edward Hallet Carr. *The Bolshevik Revolution, 1917–1923* (Vol. 3). WW Norton & Company, New York, 1985, p. 236.

19 Eric Rochweg. “Soviet Strategy in the Middle East: A Delicate Balance”, p. 145; Walter Schilling. “Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917,” p. 5.

20 Vitaly V. Naumkin. “Soviet Diplomacy and the All-Muslim Congress in Saudi Arabia,” p. 37.

Buna karşın Sovyet liderliği devrimci potansiyelin asıl olarak Avrupa'da bulunduğunu düşünmüş ve Orta Doğu ile Asya'daki "geri kalmış" toplumları daha çok ikincil bir mücadele alanı olarak değerlendirmiştir.²¹ Beklenen Batı/Avrupa devrimlerinin gerçekleşmemesi, Sovyet dış politikasını giderek daha acil güvenlik kaygılarına yöneltmiş²² ve Orta Doğu'ya verilen önemi daha da sınırlamıştır.²³ 1920'lerin başında yaşanan ekonomik ve askerî zayıflık, özellikle 1921'deki "*Kronstadt İsyanı*" gibi gelişmeler, Sovyet devletinin dış politikada kullanabileceği askerî imkânları ciddi ölçüde kısıtlamıştır.²⁴ Bu koşullar altında Moskova, Orta Doğu'da kapsamlı bir devrimci yayılma stratejisi yerine daha ihtiyatlı bir güç dengesi yaklaşımına yönelmiş; İngiltere ve Fransa arasındaki rekabetten yararlanmaya çalışırken aynı zamanda bazı devrimci ve milliyetçi hareketlerle sınırlı temaslar kurmuştur.²⁵ Yemen ve Arabistan gibi bölgelerde İngiliz karşıtı unsurlara ilgi gösterilmesine rağmen²⁶, İngiliz kontrolünün güçlü olduğu Irak gibi alanlardan bilinçli biçimde uzak durulmuştur.²⁷ Bu durum, Sovyet Orta Doğu politikasının bu dönemde ideolojik hedeflerden ziyade mevcut güç dengeleri ve fırsatların sınırları içinde şekillenen seçici bir stratejiye dayandığını göstermektedir.

Sovyetler ile Hicaz arasında diplomatik ilişkiler 1924 yılında, Sovyet temsilcisinin yabancı diplomatik misyonların bulunduğu Cidde'ye gönderilmesiyle kurulmuştur.²⁸ 1925'in sonu ve 1926'nın başında Hicaz'ın Nejd tarafından fethedilmesiyle yeni bir siyasal yapı ortaya çıkmış ve 1932'den itibaren Suudi

21 Caroline Kennedy-Pipe. *Russia and the World 1917-1991*, Arnold, London, 1988, p. 12.

22 Caroline Kennedy-Pipe. *Russia and the World 1917-1991*, p. 12.

23 Her ne kadar toplumsal devrimi dünya çapında yayma genel arzusu, kavramsal olarak Orta Doğu ve Asya'yı önceliklese de Sovyet dış politikası daha acil güvenlik önceliklerine yönelmesi, Orta Doğu'ya olan ilginin daha da azalmasına yol açmıştır. Bkz. Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 53; Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 5.

24 Herhangi bir zamanda herhangi bir devletin ilk önceliği kendini korumak ve güvenliğini sağlamaktır. Bu bağlamda Çarlık hükümetinin devrilmesinden sonra yeni kurulan Rus rejimi için güvenlik özellikle karmaşık bir gerekliliktir. Daha önce Rus hakimiyeti ya da egemenliği altında olan geniş topraklar artık Rus idari kontrolüne tabi değildi. Bazı bölgeler Bolşeviklere düşman Rus güçlerinin hakimiyeti altındaydı; bazıları Rusya'dan ayrılmıştı ve daha sonra, bazı Rus toprakları yarım yamalak ve kötü niyetli yabancı işgallerin bir sonucu olarak askeri işgal altındaydı. Bkz. Aaron S. Klieman. *Soviet Russia and the Middle East*, p. 34; Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 6; Ronald D. McLaurin. *The Middle East in Soviet Policy*, p. 3.

25 Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 6.

26 Ronald D. McLaurin. *The Middle East in Soviet Policy*, p. 5.

27 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 55.

28 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 16; Aryeh Y. Yodfat. *The Soviet Union and the Arabian Peninsula Soviet Policy Towards the Persian Gulf and Arabia*, Croom Helm, London, 1983, p. 1; Andrej Kreutz. *Russia in the Middle East: friend or foe?* Praeger Security International, Westport, 2007, p. 124.

Arabistan Krallığı olarak adlandırılan devlet oluşmuştur. Bu yeni yönetimi tanıyan ve onunla diplomatik ilişki kuran ilk devletlerden biri Sovyetler Birliği olmuş; Moskova 1926 yılında Kerim Khakimov'u diplomatik temsilci olarak Cidde'ye göndererek Suudi yönetimiyle erken bir diplomatik temas kurmuştur.²⁹ Sovyet dış politikasını yöneten Dışişleri Halk Komiserliği (NKID), Arabistan konusunda ideolojik devrim ihracı yaklaşımından ziyade daha klasik ve pragmatik bir diplomatik çizgi benimsemiş, Sovyet devletinin somut çıkarlarını önceleyen bir politika izlemeye çalışmıştır.³⁰ Bu erken diplomatik temas, Moskova'nın Arap dünyasında Batılı sömürge güçlerinden farklı bir aktör olarak algılanmasına da katkı sağlamıştır.³¹ 1920'lerde Hicaz'da görev yapan Sovyet diplomatları ve doğubilimcileri, Arap dünyasıyla doğrudan temas kuran ilk Sovyet temsilcileri arasında yer almış ve Sovyetler Birliği'nin Arap Yarımadası'nda sınırlı da olsa diplomatik ve ekonomik bir varlık oluşturmada önemli rol oynamışlardır.³² Sovyet diplomatları Suudi yönetimi nezdinde belirli bir sempati kazanabilmişti. Bunun temel nedeni, Sovyetler Birliği'nin Arap dünyasında sömürgeci bir geçmişe sahip olmaması ve Suudilerle “eşitler arası ilişki” kurmaya çalışmasıydı.³³ Bununla birlikte Sovyet dış politikasında propaganda söylemi ile diplomatik pragmatizm arasında zaman zaman gerilimler de ortaya çıkabiliyordu. Nitekim Pravda gazetesinde Suudi Kralı İbn Suud'u İngiliz ajanı olarak nitelendiren bir yazı yayımlandığında, Sovyet liderliği bunun Sovyet–Suudi ilişkilerine zarar verebileceğini düşünmüş ve NKID bu tür söylemlere sert tepki göstermiştir.³⁴ Sovyet diplomatik değerlendirmelerinde İbn Suud'un liderlik tarzı da ele alınmış ve bazı Sovyet gözlemciler tarafından “sert fakat adil” bir hükümdar olarak tasvir edilmiştir.³⁵

- 29 Yury Barmin. “How Moscow lost Riyadh in 1938.” *AlJazeera* (15 Ekim 2017), Erişim tarihi: 02.07.2025. <https://www.aljazeera.com/opinions/2017/10/15/how-moscow-lost-riyadh-in-1938> ; Aryeh Y. Yodfat. *The Soviet Union and the Arabian Peninsula Soviet Policy Towards the Persian Gulf and Arabia*, p. 1; Sami Moubayed. “How the Soviet Union collapse impacted the Arab World”, *Al Majalla*. (24 Dec 2023), Erişim tarihi: 08.08.2025. <https://en.majalla.com/node/306771/documents-memoirs/how-soviet-union-collapse-impacted-arab-world>; Andrej Kreutz. *Russia in the Middle East: friend or foe?* p. 124; Andrej Kreutz. “Russia and the Arabian peninsula”. *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 7, Issue 2 (Winter 2004): p. 6. Erişim tarihi: 30.07.2025. <https://jmss.org/article/view/57765/43440>
- 30 Vitaly V. Naumkin. “The Soviet Union and the Kingdom of Saudi Arabia in the 1930s.” *Уральское востоковедение. Вып. 15: Ближний Восток—на перекрестке путей и судеб: к юбилею академика РАН ВВ Наумкина к 25-летию кафедры востоковедения УрФУ* (2025): p. 30.
- 31 Vitaly Naumkin. “Kingdom of Saudi Arabia in the Late 1920s – Early 1930s: Lessons from the Soviet-British Competition”, *Современная Европа*, No. 5, 2023, pp 162–163.
- 32 Vitaly V. Naumkin. “The Soviet Union and the Kingdom of Saudi Arabia in the 1930s”, p. 30
- 33 Vitaly Naumkin. “Kingdom of Saudi Arabia in the Late 1920s”, pp. 161–162.
- 34 Vitaly V. Naumkin, “Soviet Diplomacy and the All-Muslim Congress in Saudi Arabia,” p. 39.
- 35 Vitaly Naumkin and Vasily Kuznetsov. “The Kingdom of Saudi Arabia: More on Determining the Model of Arab Nationhood.” *Comparative Politics Russia* 14.1–2 (2023): p. 123.

SSCB, 1926–1927 yılları arasında Suudi Arabistan’a şeker, petrol ürünleri ve tekstil başta olmak üzere çeşitli mallar ihraç etmiştir. Sovyet diplomatik misyonunun temel hedeflerinden biri, Sovyet ürünlerinin Suudi pazarında yer edinmesini sağlamaktır; bu doğrultuda tahıl, kerosen ve petrol ürünleri Sovyet ticaret politikasının önemli araçları hâline gelmiştir.³⁶ Bu ekonomik temaslar yalnızca ticari değil aynı zamanda stratejik bir anlam taşımaktaydı. Sovyet liderliği, Batı etkisinden bağımsız bir Arap siyasi yapılanmasının ortaya çıkabileceğini ve bunun İngiliz nüfuzunu zayıflatabileceğini düşünüyordu. Bu yaklaşım, Komintern söyleminin korunmasına rağmen dış politikanın esas olarak İngiliz gücünü sınırlamaya yönelik pragmatik hedefler³⁷ doğrultusunda yürütüldüğünü göstermektedir.³⁸ Bu stratejik araçsallaştırmanın dikkat çekici örneklerinden biri de 1926 Haziran–Temmuz aylarında Mekke’de düzenlenen Dünya Müslüman Kongresi bağlamında ortaya çıkmıştır. Sovyet liderliği, kongrede İngiliz etkisini dengelemek amacıyla Müslüman delegasyon gönderme planları yapmış ve böylece İslam dünyasında Sovyet nüfuzunu artırmayı hedeflemiştir.³⁹ Aynı dönemde Sovyet–Suudi ilişkileri yoğun bir büyük güç rekabeti ortamında gelişmiş; İngiliz istihbaratının Suudi diplomatik yazışmalarını çözmesi ve Moskova ile Riyad arasındaki temasları yakından takip etmesi, bu ilişkilerin sürekli dış müdahale ve sabotaj riski altında yürütüldüğünü göstermiştir.⁴⁰

Benzer hedefler doğrultusunda Sovyetler Birliği, Arap Yarımadası’nın güneyinde yer alan ve uluslararası sistemle sınırlı ilişkilere sahip olan Yemen ile de temas kurmuştur.⁴¹ SSCB, Yemen’in bağımsızlığını 1926 yılında, ülkenin

36 Vitaly Naumkin. “Kingdom of Saudi Arabia in the Late 1920s”, p. 163.

37 Sovyet dış politikasında ideolojik söylem ile pragmatik çıkar hesapları arasındaki gerilim, özellikle ekonomik araçların siyasal hedefler doğrultusunda kullanılmasıyla belirginleşmiştir. 1920’lerin sonlarından itibaren Sovyet karar alıcıları ekonomik ilişkileri siyasal nüfuzun bir aracı olarak değerlendirmiştir. Bu durum, ideolojik dayanışma söyleminin çoğu zaman devlet çıkarlarına tâbi kılındığını göstermektedir. Nitekim bazı araştırmalara göre Sovyetler Birliği, 1930’larda Ukrayna ve Güney Rusya’da yaşanan yamyamlığa kadar varan ağır kıtlık koşullarına rağmen Hicaz, Yemen ve Mısır gibi bölgelere tahıl ve temel gıda maddeleri ihraç etmeyi sürdürmüştür; bu da dış ekonomik faaliyetlerin ideolojik dayanışmadan ziyade jeopolitik ve diplomatik hedefler doğrultusunda yürütüldüğüne işaret etmiştir. Bkz. Alexy Vasiliev. *Russia’s Middle East Policy, From Lenin to Putin*. p. 21.

38 Roland Starch. „Die KPÖ und die Komintern“, pp. 147-148.

39 Sovyet diplomasi belgeleri, Moskova’nın Mekke’de düzenlenen Dünya Müslüman Kongresi’ni İngiliz nüfuzuna karşı kullanmayı planladığını göstermektedir. Sovyet Dışişleri Komiseri Georgy Chicherin’in planına göre kongreye yalnızca resmî bir Müslüman delegasyonu değil, aynı zamanda “*hacılar*” görünümünde gayriresmî bir grubun gönderilmesi de düşünülmüştür. Naumkin’e göre Mekke Kongresi yalnızca İbn Suud’un meşruiyetini pekiştirmekle kalmamış, aynı zamanda İngiltere destekli Kahire Hilafet Kongresi girişimini de önemli ölçüde zayıflatmıştır. Bkz. Vitaly V. Naumkin, “Soviet Diplomacy and the All-Muslim Congress in Saudi Arabia,” pp. 37-38, 42.

40 Vitaly V. Naumkin. “The Soviet Union and the Kingdom of Saudi Arabia in the 1930s”, pp. 30-31.

41 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 55.

İngiltere ve İtalya ile ciddi bir gerilim yaşadığı bir dönemde tanınmıştır.⁴² Yemen Hükümdarı İmam Yahya'nın Aden'de İngilizlerle süregelen sınır anlaşmazlığının ardından 1 Kasım 1928'de Moskova ile bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalaması, Sovyet–Arap ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.⁴³ Bu antlaşma SSCB'ye Yemen'de daimi bir ticaret misyonu kurma imkânı sağlamış ve bir Arap devleti ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan ilk “eşit” antlaşmalardan biri olarak değerlendirilmiştir. Pratikte Sovyetler Yemen'de Hicaz'a kıyasla daha aktif bir diplomatik ve ekonomik varlık kurmayı başarmışlardır.⁴⁴ Bununla birlikte Moskova'nın bölgeye ilişkin sınırlı bilgi birikimi ve kurumsal eşgüdüm sorunları bu nüfuzun kalıcı bir stratejik avantaja dönüşmesini engellemiştir.⁴⁵ Nitekim Sovyet bürokrasisi içinde özellikle NKİD ile Dış Ticaret Halk Komiserliği (NKVT) arasında Arabistan politikasının yürütülmesi konusunda ciddi görüş ayrılıkları bulunması, Sovyet politikasının etkinliğini sınırlayan önemli bir faktör olmuştur.⁴⁶

Suudi Kralı Abdülaziz'in 1932'de gerçekleştirdiği Moskova ziyareti, Sovyet–Suudi ilişkilerinin önemli dönüm noktalarından biri olmuştur.⁴⁷ Kral Abdülaziz, Londra'yı mali yardım sağlamaya zorlamak amacıyla Moskova'nın sunduğu destek teklifini diplomatik bir koz olarak kullanmış, ancak Sovyet yardımını fiilen kabul etmemiştir. Bu gelişmenin ardından iki devlet arasındaki ilişkiler giderek durgunlaşmıştır. Bununla birlikte Sovyet diplomatik raporları, İbn Suud'un bazı dönemlerde Moskova'dan askeri ve siyasi destek arayışına girdiğini ve Sovyet temsilcileriyle yapılan görüşmelerde bu yönde talepler dile getirdiğini göstermektedir.⁴⁸ Stalin'in iktidarını güçlendirmesiyle birlikte komünist rejim ile İslam dünyası arasındaki ilişkiler de giderek gerilmiştir. Nitekim 1932 yılında SSCB'de Müslümanların hacca gitmesi fiilen yasaklanmıştır.⁴⁹ Sovyetlerin casusluk suçlamasıyla Cidde misyon başkanı Kerim Khakimov'un (1938) ve meslektaşı Nazır Turyakulov'un (1937) Stalin döne-

42 Alexy Vasiliev. *Russia's Middle East Policy, From Lenin to Putin*. Durham Modern Middle East and Islamic World Series. London: Routledge, 2018, p. 19.

43 Andrej Kreutz. *Russia in the Middle East: friend or foe?* p. 125; Andrej Kreutz. “Russia and the Arabian peninsula”, p. 7; Aryeh Y. Yodfat. *The Soviet Union and the Arabian Peninsula Soviet Policy Towards the Persian Gulf and Arabia*, p. 1.

44 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 17.

45 Vitaly Naumkin. “Kingdom of Saudi Arabia in the Late 1920s”, p. 176.

46 Vitaly V. Naumkin. “The Soviet Union and the Kingdom of Saudi Arabia in the 1930s”, p. 33.

47 Andrej Kreutz. *Russia in the Middle East: friend or foe?* p. 125.

48 Vitaly V. Naumkin. “The Soviet Union and the Kingdom of Saudi Arabia in the 1930s”, p. 32.

49 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 20.

mindeki tasfiyeler sırasında idam edilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerde derin bir kırılmaya yol açmıştır. Suudi Arabistan'da yerel çevrelerde “Kızıl Paşa” olarak bilinen ve Kral Abdülaziz ile kişisel düzeyde güvene dayalı yakın ilişkiler kurmuş olan Khakimov'un ortadan kaldırılması, Suudi yönetiminde büyük bir güvensizlik yaratmıştır. Khakimov'un idamı üzerine Kral Abdülaziz Moskova'ya sert tepki göstermiş, Sovyet yönetimini Müslüman dünyasında devrimci faaliyetleri teşvik etmeye çalışmakla suçlamış ve SSCB'nin Cidde'ye yeni bir diplomatik temsilci göndermesine izin vermemiştir.⁵⁰ Yaşanan bu gelişme yalnızca bireysel bir diplomatik kriz değil, aynı zamanda Stalin döneminde Sovyet dış politikasının giderek iç güvenlik kaygıları ve NKVD'nin öncelikleri doğrultusunda şekillenmeye başlamasının da bir yansımasıydı. Yaşanan bu kırılma, Sovyet dış politikasında daha önce görülen “ideolojik-fırsatçı esnekliğin” yerini giderek “güvenlikçi iç konsolidasyonun” almasının tipik bir sonucu olarak değerlendirilebilir.⁵¹

Batı Arabistan'daki Sovyet ticaret misyonlarının sınırlı başarısı⁵² ve Sovyetlerin Avrupa'daki gelişmelerle giderek daha fazla meşgul olması, Moskova'nın Arabistan politikasında bir revizyona gitmesine yol açtı. Nitekim Eylül 1938'de Suudi Arabistan ve Yemen'deki tüm Sovyet personelinin geri çağırılması bu sürecin en açık göstergesi oldu.⁵³ 1930'ların ortalarından itibaren Sovyet dış politikasının önceliklerinin giderek Avrupa'ya kayması ve yaklaşan savaş tehdidinin diplomatik gündemde öne çıkması da Arabistan politikasının ikinci plana düşmesine katkıda bulunmuştur.⁵⁴ Oysa bu dönemde Yemen ve Suudi Arabistan, Arap dünyasında bağımsızlıklarını koruyabilmiş nadir devletler olarak dikkat çekiyordu; biri açık biçimde İngiliz karşıtı bir çizgi izlerken diğeri bu yönde bir tutum sergiliyordu. Ancak Sovyetler Birliği bu stratejik fırsatlardan yararlanabilecek ekonomik kapasiteye ve kurumsal altyapıya sahip değildi.⁵⁵ Nitekim bazı araştırmalar Sovyet nüfuzunun bölgede kalıcı bir etki

50 Yury Barmin. “How Moscow lost Riyadh in 1938.”; Andrej Kreutz. *Russia in the Middle East: friend or foe?* p. 125; Sami Moubayed. “How the Soviet Union collapse impacted the Arab World.”

51 Nikolaus Katzer. “Ideologie und Pragmatismus in der sowjetischen Aussenpolitik.” pp. 6-7.

52 John Baldry. “Soviet relations with Saudi Arabia and the Yemen 1917-1938.” *Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 1 (Jan., 1984): p. 53. Erişim tarihi: 02.07.2025. <http://www.jstor.org/stable/4282977>.

53 Sovyetler ve Suudi Arabistan arasındaki diplomatik ilişkiler ancak 17 Eylül 1990'da her iki ülke de diplomatik ilişkilerin yeniden başlatıldıklarını açıklayan ortak bir bildiri yayınlaması ile yeniden başlatıldı. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler ancak 1992'de tamamen restore edilebildi. Bkz. Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 17; John Baldry. “Soviet relations with Saudi Arabia and the Yemen 1917-1938.” p. 73.

54 Vitaly V. Naumkin. “The Soviet Union and the Kingdom of Saudi Arabia in the 1930s”, p. 34.

55 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the*

yaratamamasını ticaret kurumlarının zayıflığı, bürokratik çekişmeler ve ekonomik kaynakların sınırlılığı gibi yapısal faktörlerle açıklamaktadır.⁵⁶ Stalin döneminde ideolojik önceliklerden ziyade iç güvenlik kaygılarının belirleyici hâle gelmesi de bu fırsatların değerlendirilmesini daha da zorlaştırmıştır.⁵⁷

III. 1924–1940: Pragmatik Konsolidasyon ve Sınırlı Bölgesel Angajman

Arabistan Yarımadası'nda yaşanan diplomatik başarısızlıklar, Sovyet dış politikasının 1920'lerin sonlarından itibaren giderek güvenlik merkezli bir iç konsolidasyona yöneldiğini ve Orta Doğu'daki angajmanın daha temkinli bir karakter kazandığını göstermektedir. Stalin'in iktidarını pekiştirmesiyle birlikte Sovyet dış politikasında devrimci aktivizm yerini giderek daha belirgin biçimde devlet merkezli ve pragmatik bir realizme bırakmıştır. Komintern'in 1930'lardan itibaren etkisinin azalması da Sovyet dış ilişkilerinde ideolojik ajitasyondan çok sınır güvenliği, rejim istikrarı ve İngiliz nüfuzunun dengelenmesi gibi jeopolitik önceliklerin öne çıktığını göstermektedir.⁵⁸ Bu çerçevede Orta Doğu, Sovyet liderliği tarafından devrim ihracının bir sahası olmaktan ziyade taktiksel fırsatların değerlendirildiği, ancak sınırlı kaynaklar ve iç güvenlik kaygıları nedeniyle yalnızca seçici biçimde müdahale edilen bir bölge olarak ele alınmıştır. Suudi Arabistan ve Yemen örneklerinde olduğu gibi Moskova, İngiliz nüfuzunu zayıflatabilecek kanallar aramış; ancak iç önceliklerin baskınlığı ve sınırlı ekonomik ve kurumsal yetersizlikler nedeniyle bu girişimler çoğu zaman kalıcı sonuçlar üretememiştir.⁵⁹

Bolşevik Devrimi sonrasında Sovyetlerin Filistin meselesine ve bu çerçevede Siyonist harekete yönelik yaklaşımında önemli bir değişim gözlemlenmiştir. 20. yüzyılın başlarında Siyonist hareketin önemli merkezlerinden biri olan Rusya'da⁶⁰ bazı devlet adamları Siyonizmi Orta Doğu'daki nüfuzlarını

Arabian peninsula, 1955-1970, p. 18. Bazı araştırmalara göre İngiltere'nin Suudi Arabistan'daki petrol potansiyelini başlangıçta yeterince ciddiye almaması ve bu alandaki yatırımlardan kaçınması da, uzun vadede bölgedeki güç dengelerini değiştiren önemli stratejik hatalardan biri olarak değerlendirilmektedir. Vitaly Naumkin. "Kingdom of Saudi Arabia in the Late 1920s", pp. 163-164.

56 Vitaly Naumkin. "Kingdom of Saudi Arabia in the Late 1920s", p. 176.

57 Susanne Schattenberg. "Der Sieg der Bolschewiki", p. 22.

58 Roland Starch. „Die KPÖ und die Komintern“, p. 148-149; Susanne Schattenberg. "Der Sieg der Bolschewiki", p. 22.

59 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 17-18; John Baldry. "Soviet relations with Saudi Arabia and the Yemen 1917-1938." p. 53, p. 73.

60 Siyonist hareket esas olarak Rusya ve Polonya'da oluşmuştur. Birçok önde gelen Siyonist lider ve teorisyen Rus imparatorluğundan gelmiştir. 19. yüzyılın sonlarından bu yana Yahudi-Sosyalist Ruslar, Siyonist düşüncenin gelişiminde ve İsrail'in kuruluşunda önemli bir rol oynamışlardır. Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen Yahudi göçmenlerin büyük sayılarda gelmesinden çok önce, Doğu Avrupa ve Rusya'dan gelen birkaç nesil

artırabilecek potansiyel bir araç olarak değerlendirmiştir. Nitekim dönemin Dışişleri Bakanı Vladimir Lamsdorf, Yahudilerin Filistin'e göçünü Rus etkisini güçlendirebilecek bir fırsat olarak görmüştür. Ekim Devrimi öncesinde kısa süre dışişleri bakanlığı yapan Pavel Milyukov da *Balfour Deklarasyonu*'nun Rusça bir versiyonunun yayımlanmasını önermiş, ancak bu girişim kabine tarafından kabul edilmemiştir.⁶¹ Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle birlikte Siyonist harekete yönelik tutum daha temkinli bir çizgiye evrilmiştir.⁶² Yeni rejim, karşı karşıya kaldığı ciddi iç sorunlar nedeniyle başlangıçta Siyonist faaliyetlere doğrudan müdahale etmekten kaçınmış ve devrim sonrası ilk yıllarda bu faaliyetler büyük ölçüde devam etmiştir.⁶³ Ancak İç Savaş'ın Bolşevikler lehine sonuçlanmasının ardından Sovyet yönetiminin Siyonizm ve Yahudi milliyetçiliğine yönelik yaklaşımı giderek sertleşmiştir.⁶⁴ Sovyet liderliği artık Rusya'daki Yahudi toplulukların siyasi desteğine eskisi kadar ihtiyaç duymadığını düşünmüş ve bu doğrultuda Siyonist örgütlenmeler kademeli biçimde sınırlandırılmıştır. Sonuç olarak 1930'lara gelindiğinde Sovyetler Birliği sınırları içinde örgütlü Siyonist hareket büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.⁶⁵

Sovyetlerin Siyonizm'e yönelik olumsuz yaklaşımının temelinde, bu hareketi Batı emperyalizminin bir uzantısı olarak görmeleri yatıyordu.⁶⁶ Nitekim 1930'da Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi, Siyonizm'i "*Yahudi burjuvazisinin sömürücü çıkarlarını ve büyük güçlerin baskıcı çabalarını yansıtan*" bir

göçmen, İsrail Devleti'nin inşasının temellerini attı, ilk tarımsal yerleşimlerini ve Histadrut (İsrail Sendikası) gibi birçok kurumunu kurdu. Aralarında David Ben-Gurion, Golda Meir ve Moşe Şaret'in de bulunduğu sayısız lideri Rus İmparatorluğu'nda doğdu ve devrim döneminin başlangıcını bir ölçüde deneyimledi. 20. yüzyılın başlarında, dünyadaki tüm Yahudilerin üçte ikisinden fazlası, Polonya da dahil olmak üzere Çarlık Rusya'sında yaşıyordu. 1990'lara doğru Sovyet Yahudi cemaati, ABD ve İsrail'dekilerden sonra dünyanın üçüncü büyük Yahudi cemaatiydi ve resmi rakamlar Sovyet Yahudilerinin sayısını yaklaşık 2,2 milyon olarak gösteriyordu. Bu bağlamda her ne kadar unutulmuş gözüke de bugünkü İsrail üzerinde önemli bir Rus mirası bulunmaktadır. Bkz. Alexy Vasiliev. *Russia's Middle East Policy, From Lenin to Putin*. p. 257-258; Guy Laron. "Israel and the Soviet Union 1948-1973," içinde Joel Peters and Rob Geist Pinfold (ed). Routledge Handbook on Israel's Foreign Relations, Routledge, London, 2024, p. 93; Mirjam Limbrunner. "The struggle between Communism and Zionism. Jewish collective identity between class and state in revolutionary Russia and historic Palestine", *Global Histories: A Student Journal*, Vol. 5, No. 2 (November 2019): p. 61. Erişim tarihi: 11.07.2025. <https://www.globalhistories.com/index.php/GHSJ/article/view/334/181>

61 Guy Laron. "Israel and the Soviet Union 1948-1973", p. 93.

62 Ivo. J. Lederer, & Wayne S. Vucinich. *The Soviet Union and the Middle East: The Post-World War II Era*. Hoover Institution Press, Stanford, 1974, p. 9.

63 Walid Sharif. "Soviet Marxism and Zionism," *Journal of Palestine Studies*, 6/3 (1977): p. 90. Erişim tarihi: 24.06.2025. <https://doi.org/10.2307/2535581>

64 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 103.

65 Walid Sharif. "Soviet Marxism and Zionism", p. 91, p. 93.

66 Lukasz Hirsowicz. "Soviet perceptions of Zionism." *Soviet Jewish Affairs*, Vol. 9 No. 1 (1979): p. 53. Erişim tarihi: 06.07.2025. <https://doi.org/10.1080/13501677908577302>

oluşum olarak tanımladı.⁶⁷ Lenin'in sürekli, Stalin'in ise çoğu zaman vurguladığı üzere, Siyonist hareket özellikle Orta Doğu bağlamında İngiliz emperyalizminin aracı ve proleter devrime karşı karşı-devrimci bir unsur olarak değerlendirilmekteydi.⁶⁸ Moskova'da 1920'ler ve 1930'lar boyunca Filistin'e yönelik ilginin sınırlı kalması, hem iç siyasi sorunlar hem de uluslararası izolasyonla ilişkiliydi.⁶⁹ Her ne kadar Sovyet liderliği bölgedeki ulusal hareketleri emperyalizme karşı doğal müttefikler olarak tanımlasa da Filistin dosyası ideolojik ve jeopolitik açıdan karmaşık bir zemine sahipti. Bu nedenle erken Sovyet dış politikasında Filistin'e ilişkin karar alma süreçleri çoğu zaman tutarsız ve reaksiyoner nitelikte oldu ve Moskova'nın Araplara verdiği destek sınırlı bir pratik etki yarattı.⁷⁰ Ayrıca Bolşevik yönetimin eski Çarlık kurumlarını—okul ve hastane ağları da dahil olmak üzere—ortadan kaldırması yerel topluluklarla olan etkileşimi zayıflatarak Sovyet etkisinin daha da sınırlı kalmasına yol açtı.⁷¹

Bu dönemde Filistin'e yönelik Sovyet değerlendirmeleri, hem İngiliz mandater yönetimine duyulan karşıtlık hem de Siyonist hareketin niteliğine ilişkin ideolojik analizler üzerinden şekillenmiştir. Bolşevikler için Filistin, yalnızca bir sömürgecilik örneği değil, aynı zamanda ulusal hareketler, dinî kimlikler ve sınıf mücadelesinin iç içe geçtiği bir laboratuvar niteliğindedi. Komintern'in 1920'lerin sonundan itibaren Filistin üzerindeki söylemi de bu doğrultuda sertleşmiştir. Komintern Siyonizmi "*burjuva ve emperyalist bir proje*" olarak etiketleyerek, Filistin'deki sınıfsal analizi ulusal hareket tartışmasının önüne yerleştirmiştir.⁷² Bununla birlikte Sovyet liderliği, Filistin'deki Arap toplumunun sosyoekonomik yapısı ve sınıf ilişkileri konusunda sınırlı bilgiye sahipti. Schattenberg'e göre, bu dönemde Sovyet kurumlarının Orta Doğu'ya ilişkin bilgi üretimi son derece zayıftı; parti elitlerinin çoğu kez Komintern raporlarına ve

67 Sovyetler, Yahudi göçmenler tarafından 1919'da kurulan Filistin Komünist Partisi, Komintern'e kabul edildiğinde, "*İngiliz-Siyonist işgaline karşı Arap nüfusunun ulusal özgürlüğünü desteklemesi*" konusunda güçlü bir şekilde tavsiyede bulundu. Ağustos 1929 ayaklanmasından sonra, bu partinin Merkez Komitesi sekreterliği, Filistin'deki sosyo-politik durum hakkında oldukça eleştirel ve iyi belgelenmiş bir analiz sundu. Bu analizde; Siyonist işgalin ikinci aşamasının amacının, Arap köylülerini mülksüzleştirmek ve bu bölgeleri Yahudilerle sömürgeleştirmek, Arap işçilerini, Arap küçük esnaf ve zanaatkarlarını dışlamak ve Yahudi sermayesini güçlendirmek olduğunu belirtildi. Bkz. Andrej Kreutz. "Russian-Palestinian Relations: A historical and political analysis". *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 6, Issue 3 (Spring 2004): p. 4. Erişim tarihi: 30.07.2025. https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/jmss/jmss_2004/v6n3/jmss_v6n3f.pdf.

68 Walid Sharif. "Soviet Marxism and Zionism", p. 96; Lukasz Hirsowicz. "Soviet perceptions of Zionism." p. 53.

69 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 93.

70 Susanne Schattenberg. "Der Sieg der Bolschewiki." p. 18-19.

71 Andrej Kreutz. *Russia in the Middle East: friend or foe?* p. 47.

72 Roland Starch. "Die KPÖ und die Komintern", p. 148.

ideolojik varsayımlara dayanması ve sahadan çok az bilginin gelmesi, Sovyetlerin Filistin politikasında dönem dönem çelişkili açıklamalar yapmasına, hatta aynı yıl içinde farklı hatlara yönelmesine yol açmıştır.⁷³

Filistin'deki Arap ulusal hareketi Sovyetler açısından emperyalizme karşı mücadelede potansiyel bir ortak olarak görülse de Sovyet liderliği Arap milliyetçiliğinin dinî temelli yönlerine her zaman şüpheyle yaklaşmıştır. Stalin döneminde dış politikanın temel ölçütü ideolojik yakınlık değil devletin uzun vadeli güvenlik çıkarlarıydı; bu nedenle dinî kimliklere dayalı hareketler “*güvenilir devrimci ortaklar*” olarak değerlendirilmemiştir.⁷⁴ Bu yaklaşım Sovyetlerin Filistinli Araplara verdiği desteğin büyük ölçüde propaganda düzeyinde kalmasına yol açmış; Moskova çoğunlukla İngiliz karşıtı söylemleri desteklemekle yetinmiş ve sahada doğrudan bir örgütlenme ağı kurmaya çalışmamıştır. Bu sınırlılığın bir diğer nedeni de Sovyetlerin bölgedeki güç mücadelesinde İngiltere ile açık bir çatışmadan kaçınmasıydı. Nitekim Schattenberg'e göre 1930'larda Sovyet dış politikasının temel yönü İngiltere'ye karşı “*dolaylı baskı ve uzun vadeli yıpratma*” stratejisine dayanıyordu ve Filistin bu stratejinin küçük ama sembolik bir parçasıydı.⁷⁵

1928'de Komintern'in Altıncı Kongresi Sovyet dış politikasında önemli bir dönüşümün başlangıcını oluşturmuştur.⁷⁶ Avrupa'daki komünist hareketlerin zayıflaması, Uzak Doğu'daki krizler ve Sovyetler Birliği içindeki gelişmelerin etkisiyle devrimci söylem giderek devlet merkezli ve pragmatik bir dış politika anlayışına bırakmıştır. 1930'lu yıllar bu dönüşümün kurumsallaştığı bir dönem olmuş ve Komintern'in dış politika üzerindeki etkisi belirgin biçimde gerilemiştir. Starch'a göre 1930 sonrasında Komintern, Orta Doğu politikası üzerinde belirleyici bir aktör olmaktan çıkarak Stalin'in güvenlik öncelikleriyle uyumlu bir propaganda aracına dönüşmüştür.⁷⁷ Katzer de bu süreci, ideolojik dış politika ile devlet çıkarları arasındaki ikili yapının yerini güvenlik merkezli bir dış politika anlayışının alması olarak yorumlamaktadır.⁷⁸ Bu kurumsal ve doktriner değişim, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki siyasal gelişmelere daha pragmatik bir yaklaşım benimsemesine yol açmış ve özellikle anti-em-

73 Susanne Schattenberg. “Der Sieg der Bolschewiki.” pp. 12-13.

74 Nikolaus Katzer. “Ideologie und Pragmatismus in der sowjetischen Aussenpolitik.” p. 6.

75 Susanne Schattenberg. “Der Sieg der Bolschewiki,” p. 24.

76 Karen Dawisha. *Soviet foreign policy towards Egypt*, p. 4; Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 60.

77 Roland Starch. “Die KPÖ und die Komintern”, pp. 148-149.

78 Nikolaus Katzer. “Ideologie und Pragmatismus in der sowjetischen Aussenpolitik.” pp. 4-6.

peryalist mücadeleler bağlamında daha önce mesafeli durduğu ulusal ve milliyetçi hareketlerle sınırlı iş birliğine yönelmesinin önünü açmıştır.⁷⁹

Bu dönüşümün Orta Doğu politikasına yansımaları özellikle Filistin meselesinde açıkça görülmektedir. Sovyetler Birliği 1920'lerde Filistin'e yönelik sınıfsal bir analiz geliştirmiş olsa da 1930'larda bu ideolojik yaklaşım yerini giderek stratejik kaygılara bırakmıştır. Schattenberg'in belirttiği gibi Stalin döneminde Sovyet dış politikasının belirleyici unsuru ideolojik derinlikten ziyade devletin güvenlik kaygıları ve büyük güç rekabetindeki konumuydu.⁸⁰ Bu nedenle Moskova 1930'lar boyunca Filistin'de devrimci bir hareket yaratma veya Arap ulusal hareketlerine derinlemesine nüfuz etme gibi stratejiler geliştirmekten kaçınmış, İngiltere'nin bölgedeki konumuna karşı daha çok propaganda düzeyinde bir tutum benimsemiştir.

Sovyet dış politikasındaki bu yön değişimi, Komintern'in Filistin'deki faaliyetlerine de doğrudan yansımıştır. 1920'lerde Filistin Komünist Partisi, Komintern'in yönlendirmesiyle Arap işçilerini örgütmeye çalışmış, ancak İngiliz mandasının baskısı ve Siyonist örgütlerin direnci nedeniyle sınırlı başarı elde etmiştir. Sovyet önceliklerinin değişmesiyle birlikte 1930'larda bu partiye verilen destek giderek sembolik düzeye inmiş ve Komintern'in bölgedeki faaliyetleri ikincil hale gelmiştir.⁸¹ Arap toplumunun sosyolojik yapısı, aşiret ilişkilerinin gücü ve dinin merkezi rolü nedeniyle bölgede proleter bir devrim stratejisinin gerçekçi olmadığı değerlendirilmiştir. Bu nedenle Moskova Filistin dosyasını esas olarak İngiliz nüfuzuna karşı ideolojik bir baskı aracı olarak kullanmış ve 1936–1939 Arap İsyanı sırasında söylem düzeyinde destek vermesine rağmen sahada askerî veya ekonomik yardım sağlamamıştır. Bu durum Sovyet politikasının “*ideolojik açıdan yüksek sesli, pratikte ise temkinli*” karakterini açık biçimde göstermektedir.⁸²

Bu çerçevede Sovyet dış politikası, Filistin örneğinde olduğu gibi, Orta Doğu'da devrimci söylemden ziyade kapitalist devletlerin bölgedeki etkisini zayıflatmaya yönelik taktiksel yaklaşımlara yönelmiş; geniş kırsal nüfus büyük ölçüde göz ardı edilirken burjuva-milliyetçi hareketlerle iş birliği arayışı öne çıkmıştır.⁸³ Bu yaklaşım, Almanya ve İtalya'nın artan nüfuzunun da hesaba

79 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 13; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 11.

80 Susanne Schattenberg. “Der Sieg der Bolschewiki”, pp. 20-22.

81 Nikolaus Katzer. “Ideologie und Pragmatismus in der sowjetischen Aussenpolitik”, pp. 4-6.

82 Susanne Schattenberg. “Der Sieg der Bolschewiki”, pp. 23-24.

83 Eric Rochberg. “Soviet Strategy in the Middle East: A Delicate Balance”, p. 146; Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 14.

katıldığı 1935 Yedinci Komintern Kongresi'nde kabul edilen “*Halk Cephesi*” stratejisiyle kurumsallaşmıştır.⁸⁴ Bu süreçte Hicaz ve Yemen gibi bağımsız ya da yarı bağımsız yönetimler Sovyetler için önem kazanmış; Moskova İngiliz etkisinin kırılabilceği alanlarda manevra yapmaya çalışmıştır. Böylece Sovyet politikası ideolojik yayılmadan çok İngiliz İmparatorluğu’nun çevresini daraltmayı hedefleyen bir “*stratejik fırsatçılık*” karakteri kazanmıştır.⁸⁵ Bu bağlamda Arap komünist partileri Sovyetlerin bölgedeki başlıca araçları hâline gelmiştir. Moskova bu partilerin kitleleri harekete geçirerek, gerekirse şiddet yoluyla sosyalist dönüşümü hızlandırmasını ve uzun vadede Sovyetlere yakın rejimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamasını amaçlamıştır.⁸⁶

1935–1945 yılları arasında Sovyetlerin Orta Doğu’ya yönelik müdahaleleri sınırlı kalmıştır. Bunun başlıca nedeni Sovyet liderliğinin dikkatinin Orta Avrupa ve Uzak Doğu’daki gelişmelere yoğunlaşmasıydı. Ayrıca Arap kamuoyunun Sovyet ideolojisinin ateist niteliğine yönelik tepkisi ve Arap milliyetçilerinin Marksist dönüşümden ziyade siyasi bağımsızlığı öncelemesi de Sovyet nüfuzunun önünde önemli engeller oluşturmuştur. Buna rağmen bölge Moskova açısından tamamen ikincil bir alan olmamış; Sovyet liderliği 1940’ta Nazi Almanyası ile yürüttüğü gizli müzakerelerde stratejik hedeflerinin “*Sovyet topraklarının güneyinde, Hint Okyanusu yönünde*” yoğunlaştığını ifade etmiştir.⁸⁷ Bu çerçevede Sovyetler Almanya ile taktiksel bir yakınlaşma arayışında Türkiye’de bazı stratejik bölgeler ve askerî üsler üzerinde denetim talep etmiştir.⁸⁸ Ancak 22 Haziran 1941’de Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne saldırmasıyla bu süreç sona ermiş ve Moskova ulusal güvenlik gerekçesiyle Batılı müttefiklerle iş birliğine yönelmiştir. Savaş sonrasında ise Sovyetler Birliği 21 Mart 1945’te 1925 tarihli *Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Paktı*’nı feshetmiş ve Potsdam Konferansı’nda Boğazlar üzerinde denetim ile Libya üzerinde manda talep ederek Orta Doğu’daki nüfuzunu genişletmeye çalışmıştır.⁸⁹ Bu girişimler İngiltere’nin bölgedeki çıkarlarını zedeleyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir. Buna

84 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*, p. 37.

85 Susanne Schattenberg. “Der Sieg der Bolschewiki.” p. 14.

86 George Lenczowski. “Soviet Policy in The Middle East: A Summary of Developments Since 1945,” *Journal of International Affairs* 8, No. 1 (1954); p. 52. Erişim tarihi: 10.07.2025. <http://www.jstor.org/stable/24355315>

87 Ralph H. Magnus. *Documents on the Middle East*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 1969, pp. 53–55.

88 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*, p. 121; George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 1971, pp. 45–46.

89 George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 45–46; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*, p. 121.

rağmen bu dönem, yerel komünist partilerin örgütsel olarak güçlenmesi sayesinde Sovyet nüfuzunun ilerleyen yıllarda genişlemesine zemin hazırlayan bir geçiş evresi olmuştur.⁹⁰

Sovyetlerin İran'a yönelik politikalarının kökeni, Bolşevik dönem öncesine, Çarlık Rusya'sının güney yönlü jeopolitik genişleme stratejisine dayanmaktaydı.⁹¹ Bolşevik Devrimi sonrasında Moskova; İran'ı hem İngiliz nüfuzuna karşı bir cephe hattı hem de devrimci fikirlerin bölgeye aktarılabilceği bir jeopolitik koridor olarak görüyordu.⁹² Bu durum, erken Sovyet dış politikasının devrimci söylem ile devlet çıkarlarının iç içe geçtiği “ideolojik deney” niteliğini gösteren en somut örneklerden biriydi ve İran bu deneyin laboratuvarı oldu.⁹³ Bu bağlamda 1920'de İran Gilan'da kurulan “*Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti*”, Moskova'nın Ortadoğu'ya devrim ihraç etme girişiminin ilk gerçek uygulaması oldu.⁹⁴ Ancak İran toplumundaki tarihsel Rusya güvensizliği ve bu bağlamda Bolşevikleri de “*yeni bir emperyal güç*” olarak görmeleri⁹⁵, yerel güç dengeleri ve bölgesel rekabet nedeniyle bu deney kısa sürede çöktü;⁹⁶ 1921'de İngiliz desteği alan İran ordusunun Gilan'daki yönetimi devirmesi, Sovyetlerin İran'da devrimci yöntemlerle kalıcı bir nüfuz kuramayacağını ilk açık işaretiydi.⁹⁷

Bu başarısızlık sonrasında Moskova, İran politikasında hızla daha pragmatik bir çizgiye yöneldi. 26 Şubat 1921 tarihli *Sovyet–İran Dostluk Antlaşması* bu

90 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 113.

91 George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 23.

92 Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, The International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper No. 157, London, 1980, pp. 1-2.

93 Susanne Schattenberg. “Der Sieg der Bolschewiki.” pp. 8-10.

94 Halliday, bu girişimin, Asya'da örgütlü komünist bir devlet kurma çabasının ilk örneği olarak, yalnızca İran için değil, tüm Ortadoğu devrimci hareketleri için tarihsel bir eşik teşkil ettiğini vurgular. Bkz. Fred Halliday. “Revolution in Iran: was it possible in 1921?” *Libcom Org* (August 28, 2013), Erişim tarihi: 11.07.2025. <https://libcom.org/article/revolution-iran-was-it-possible-1921-fred-halliday>; Günther Nollau. “Das proletarische Rußland – der beste Freund des persischen Volkes”, *Aus Politik und Zeitgeschichte APuZ* 37 (9. September 1959): p. 464. Erişim tarihi: 12.07.2025. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/archiv/525856/das-proletarische-russland-der-beste-freund-des-persischen-volkes>; George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 23.

95 Ahamd Ali Asadpour. *Der Iran in der internationalen Politik 1939-1948*. Inauguraldisertation zur Erlangung des akademischen Doktorgrades an der Philosophischen Fakultät der Universität Mannheim, 2002, pp. 41-43. Erişim tarihi: 13.07.2025. <https://d-nb.info/968790879/34>

96 İran cephesinde Sovyetler, yalnızca devrimci bir güç olarak değil, 19. yüzyılda askeri saldırganlık, toprak kayıpları ve siyasi müdahale ile özdeşleşmiş tarihsel yayılmacı ve bu bağlamda güvenilmeyecek bir aktör olarak algılanıyordu. Bu çerçevede İran'ın 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmalarıyla Kafkasya'daki geniş topraklarını kaybetmesi ve 1881 düzenlemesi, Rusya'nın İran aleyhine yayılmacılığını hukuki olarak pekiştirmiş; bu durum İran'ın siyasal hafızasında kalıcı bir güvensizlik yaratmıştır. Çarlık Rusya'sı ayrıca bankacılık, demiryolu, balıkçılık ve petrol imtiyazları ile ekonomik nüfuz tesis etmiş; düşük faizli krediler ve İran Kazak Tugayı üzerinden askeri ve bürokratik nüfuz kurmuştur. Bu tugay, 1908–1909 yıllarında Meşrutiyet hareketinin bastırılmasında doğrudan kullanılmıştır. Bkz. George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 23.

97 Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, p. 32.

yön değişiminin en açık yansımasıydı.⁹⁸ Anti-emperyalist bir dostluk belgesi olarak sunulsa da antlaşmanın 6. maddesi, İran topraklarının üçüncü devletler tarafından Sovyet karşıtı faaliyetler için kullanılması durumunda Moskova'ya tek taraflı müdahale hakkı tanıyordu.⁹⁹ Bu madde İran'da ciddi bir güvensizlik yaratmış¹⁰⁰ ve Tahran'da Çarlık döneminin müdahaleci politikalarının devamı olarak algılanmıştır.¹⁰¹ Antlaşma sonrasında Sovyetler açık devrimci faaliyetlerden uzaklaşarak diplomatik ve ekonomik araçlara yöneldi.¹⁰² Bununla birlikte Moskova, İran'ı Hazar Denizi, Güney Kafkasya ve Orta Asya'yı korumaya yönelik kritik bir tampon bölge olarak görmeye devam etti. Bu durum Sovyet dış politikasında ideolojik söylemin giderek arka plana çekildiği, karar alma süreçlerinde ise güvenlik bürokrasisinin daha belirleyici hâle geldiği bir döneme işaret etmektedir.¹⁰³

Gilan deneyiminin çöküşü ve 1921 Antlaşması sonrasında Sovyet-İran ilişkileri Rıza Şah döneminde daha istikrarlı fakat temkinli bir çerçeveye oturdu. Sovyet liderliği, Rıza Şah'ın modernleşme politikalarının İngiliz nüfuzunu zayıflatabileceğini kabul etmekle birlikte, güçlü ve merkezi bir İran devletinin Güney Kafkasya için potansiyel bir risk oluşturabileceğini de düşünüyordu.¹⁰⁴ 1930'larda ekonomik temaslar artmasına rağmen İran yönetimi Sovyet projelerinin siyasi nüfuz yaratacağı endişesiyle bu girişimlere mesafeli yaklaşmıştır.¹⁰⁵ Moskova ise propaganda, istihbarat faaliyetleri ve sınırlı ekonomik araçlar yoluyla rejim üzerinde etkide bulunmaya çalışmıştır.¹⁰⁶ Sovyetlerin İran'a

98 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, p. 29; George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 24; Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, p. 11.

99 George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 24.

100 Asadpour'a göre; 6. madde "Sovyet stratejik derinliği doktrininin hukuki ifadesi" olarak, İran'da ciddi bir güvensizlik yaratmış ve bu çerçevede Sovyetlerin gerçek niyetlerine dair şüpheleri ve endişeleri güçlendirmiştir. Bkz. Ahamd Ali Asadpour. *Der Iran in der internationalen Politik 1939-1948*, p. 57.

101 George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 23.

102 Halliday, Sovyetlerin Gilan'dan çekilişini ideolojik bir tutarsızlık değil, savaş sonrası uluslararası güç dengeleri içerisinde kaçınılmaz bir karar olarak değerlendirir ve Moskova'nın İran'da devrimci bir rejim kurdurabilecek askeri ve ekonomik kapasitesi fiilen bulunmadığını iddia eder. Bkz. Fred Halliday. "Revolution in Iran: was it possible in 1921?"

103 Nikolaus Katzer. "Ideologie und Pragmatismus in der sowjetischen Aussenpolitik." p. 7.

104 Ahamd Ali Asadpour. *Der Iran in der internationalen Politik 1939-1948*, pp. 73-74.

105 Bu bağlamda Schattenberg'e göre, Stalin döneminin dış politikası "ideolojik dostluk" yerine "ideolojik risk yönetimi" üzerine kuruluydu; İran ise dini kimliği, milliyetçiliği ve Sovyet karşıtı refleksi nedeniyle en riskli bölgesel dosyalardan biri olarak görülmekteydi. Bkz. Susanne Schattenberg. "Der Sieg der Bolschewiki", pp. 21-22; Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, pp. 7-9.

106 Her ne kadar Sovyetler söylemde Rıza Şah rejiminin İngiliz emperyalizmine karşı mücadelesini desteklese de Rıza Şah döneminde İran'da açık devrimci faaliyet yürütmekten kaçınmıştır. Sovyetler bunun yerine istihbarat, propaganda ve sınırlı ekonomik nüfuz stratejilerine yönelmiş ve İran'daki Sovyet siyasi ajanları ise rejimi baltalamak ve zayıflatmak için yıkıcı faaliyetlerde bulunmuştur. Bkz. George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 24. Nollau'nun

yönelik ilgisi esas olarak güvenlik temelli yayılcı bir stratejiye dayanıyordu. Orta Asya sınırlarının korunması, Hazar Denizi üzerindeki nüfuzun sürdürülmesi ve Güney Kafkasya'daki Sovyet cumhuriyetlerinin güvenliği Moskova açısından öncelikliydi.¹⁰⁷ Bu nedenle Sovyet–İran ilişkilerinde “zorunlu komşuluk”, “kalıcı güvensizlik” ve “sınırlı iş birliği” üçlüsü belirleyici bir karakter kazanmıştır.¹⁰⁸ Ancak 1940'ların eşiğinde yaklaşan küresel savaş, Orta Doğu'daki güç dengelerini yeniden şekillendirmiş; geleneksel Batılı güçlerin zayıflamasıyla birlikte Sovyetler Birliği bölgede ilk kez daha geniş jeopolitik fırsatlarla karşı karşıya kalmıştır.

IV. 1941–1953: Güvenlik Öncelikli Jeopolitik Genişleme ve Erken Soğuk Savaş Rekabeti

“Hiçbir Batı Avrupa Devletinin Yahudi halkının temel haklarının savunulmasını ve faşist cellatların şiddetine karşı korunmasını sağlayamamış olması, Yahudilerin kendi devletlerini kurma isteklerini açıklamaktadır...Bunu dikkate almamak ve Yahudi halkının bu arzusunu gerçekleştirme hakkını inkar etmek adaletsizlik olur. Özellikle de savaş sırasında maruz kaldığı onca şey göz önünde bulundurulduğunda, Yahudi halkının bu hakkını inkar etmek adil olmayacaktır...”¹⁰⁹

— Sovyetlerin BM temsilcisi Andrei Gromko'nun

14 Mayıs 1947'de BM'deki konuşması¹¹⁰

“Sovyet liderliği, yüce idealizm açısından değil, güç siyaseti açısından düşünür. Ortadoğu politikasının temelinde ne Arap yanlısı ne de İsrail yanlısı; Sovyet yanlısıdır... Özetle mesele budur”¹¹¹

çalışmalarında detaylandırdığı üzere, 1930'larda Sovyet OGPU (Tüm-Birlik Devlet Siyasi İdaresi ya da resmi adıyla Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasi İdaresi) /NKVD kadroları İran'da özellikle Azerbaycan bölgesinde etkinlik göstermiş, yerel unsurlar içinde propaganda ağı kurmaya çalışmış, ancak İran istihbaratının (Savak'ın öncül yapıları) yoğun karşı baskısıyla bu çabalar büyük ölçüde başarısız olmuştur. Bkz. Günther Nollau. „Das proletarische Rußland – der beste Freund des persischen Volkes“, p. 467.

107 Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, p. 9.

108 Ahamd Ali Asadpour. *Der Iran in der internationalen Politik 1939-1948*, p. 81.

109 Filistin'deki Yahudiler kendilerini bağımsızlık için hazırlamış olsalar da hiçbir büyük güç bir Yahudi devletinden yana tavır koymamıştı. Ancak Sovyetlerin BM temsilcisinin yaptığı bir konuşmayla bu durum aniden değişti ve bu bağlamda Sovyetler buna öncülük etti. Bkz. Martin Kramer. “Who Saved Israel in 1947?” *Mosaic*, (6 Ekim 2017), p. 5. Erişim tarihi: 20.07.2025. https://scholar.harvard.edu/files/martinkramer/files/who_saved_israel_1947.pdf

110 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*, p. 103; Jeffrey Herf. *Israel's Moment: International Support for and Opposition to Establishing the Jewish State, 1945–1949*, Cambridge University Press, Cambridge, 2022, p. 131; Martin Kramer. “Who Saved Israel in 1947?” p. 5.

111 Walter Z. Laqueur. *Soviet Policy and Jewish Fate. In Russia and in Israel, Commentary*, 1956, p. 309.

— Ortadoğu uzmanı Walter Laqueur, Rusya'nın Arap-İsrail meselesindeki niyetlerini en iyi şekilde bu sözlerle özetlemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Sovyetlerin Orta Doğu politikası yeniden etkinlik kazandı. Almanya'nın İran üzerinden bölgeye sızma ihtimaline karşı İran, 29 Ocak 1942'de İngiltere ve Sovyetler arasında yapılan anlaşma doğrultusunda ortak işgal bölgesine dönüştürüldü.¹¹² Böylece İran'ın kuzeyi Sovyetler, güneyi ise İngilizler tarafından kontrol edildi.¹¹³ Savaşın sona ermesiyle Moskova, İran'ın kuzeyinde *Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti* ve *Mahabad Kürt Cumhuriyeti* gibi özerk yapıları destekleyerek bölgede devrimci bir nüfuz alanı kurmaya çalıştı.¹¹⁴ Ancak bu girişim ABD baskısı, İran ordusunun müdahalesi ve Tahran'ın merkezîyetçi politikaları sonucunda 1946'da çöktü. Soğuk Savaş'ın ilk krizlerinden biri olarak değerlendirilen bu başarısızlık; Batı'da Sovyetlerin "güney yönelimli genişleme" stratejisinin kanıtı olarak görülürken¹¹⁵, Moskova açısından ise İran ve Körfez'de devrimci dönüşümün koşullarının bulunmadığını göstermiştir. Bu bağlamda Moskova bu bölgeyle ilişkilerin bundan böyle ideolojik değil, jeopolitik ve ekonomik çıkarlar temelinde yürütülmesi gerektiğini farketmiştir. Bu doğrultuda Moskova, Mayıs 1946'nın başlarında tüm birliklerini çekmeyi kabul ederek¹¹⁶

112 Firuz Kazemzadeh. "Soviet-Iranian Relations: A Quarter-Century of Freeze and Thaw," içinde Ivo J. Lederer & Wayne S. Vucinich (ed). *The Soviet Union and the Middle East: The Post-World War II Era*, Hoover Institution Press, Stanford, 1974, p. 55; George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 24; Ahamd Ali Asadpour. *Der Iran in der internationalen Politik 1939-1948*, p. 98.

113 Yaacov Ro'i. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, Transaction Publishers, New Brunswick, 1974, p. 3; Marvin G. Weinbaum. "Soviet Policy and the Constraints of Nationalism in Iran and Afghanistan," içinde Yaacov Ro'i (ed). *The USSR and the Muslim world: Issues in domestic and foreign policy*, George Allen & Unwin, London, 1984, p. 233; Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, pp. 10-11; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 29; Günther Nollau. "Das proletarische Rußland – der beste Freund des persischen Volkes", p. 468.

114 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 30; Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, p. 18; George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 26; Yaacov Ro'i. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, p. 17; Günther Nollau. "Das proletarische Rußland – der beste Freund des persischen Volkes", p. 470; Ahamd Ali Asadpour. *Der Iran in der internationalen Politik 1939-1948*, p. 320; Firuz Kazemzadeh. "Soviet-Iranian Relations: A Quarter-Century of Freeze and Thaw", p. 56-57.

115 Shahram Chubin. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, p. 13.

116 Anlaşma, İran'ın Sovyetlerin Azerbaycan'a olan sürekli ilgisini tanımasını ve merkezi hükümet ile Tebriz rejimi arasında ayrı bir anlaşma yapılmasını öngörüyordu. Aynı zamanda, İran Başbakanı Gavam Saltaneh, Sovyetlerin İran'ın kuzeyindeki petrol kaynaklarını işletmek üzere bir Sovyet-İran petrol şirketi kurma önerisini kabul etti. Şirketteki Sovyet payı %51, İran payı ise %49 olacaktı. Buna karşılık, Sovyet birlikleri üç ay içinde İran topraklarını terk edecekti. Bu anlaşmanın devamı olarak Saltaneh, kabinesini üç Komünist bakanı da dahil ederek yeniden yapılandırdı. Ancak, İran'ın topraklarındaki Kızıl Ordu varlığı tarafından bu anlaşmayı imzalamaya zorlandığı da aynı derecede açıktı. Sonuç olarak, Kızıl Ordu çekilir çekilmez, İran hükümeti kendi birliklerini Azerbaycan'a doğru yürümeye zorladı ve birkaç gün

İran'daki işgalini sonlandırmıştır.¹¹⁷

Askerî ve diplomatik girişimlerin yanı sıra Sovyetler Birliği, savaş yıllarında Orta Doğu'da propaganda ve kültürel etki araçlarını da genişletmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Suriye ve Lübnan'da 1941 yılında zaten mevcut olan Sovyetlerin yurtdışındaki kültür politikasının merkez organı "*Sovyetler Birliği ile Kültürel İlişkiler Derneği – VOKS*" propaganda faaliyeti yürüterek, her iki ülkede de Sovyetler Birliği ile dostluk dernekleri ve SSCB ile iyi ilişkiler kurulmasını sağladı ve Orta Doğu'da olumlu bir itibar kazanılması için çalıştı. 16 Ağustos 1943'ten itibaren Moskova, Orta Doğu'da Arapça radyo programları da yayınlamaya başlayarak propaganda faaliyetlerini daha da genişletmiştir.¹¹⁸

Savaşın yarattığı yıkıcı maliyetlere rağmen, bu süreç SSCB'nin küresel statüsünü geriletmek yerine pekiştirmiş ve savaşın sonunda Sovyetler Birliği tartışmasız bir biçimde dünyanın en güçlü ikinci devleti konumuna yükselmiştir.¹¹⁹ Buna karşılık, İngiltere ve Fransa gibi geleneksel Avrupa güçleri ciddi biçimde zayıflamış;¹²⁰ bu durum Üçüncü Dünya'da, özellikle de Orta Doğu'da ulusal kurtuluş hareketlerinin ivme kazanmasına zemin hazırlamış ve Sovyet nüfuzunun genişlemesi için son derece elverişli fırsatlar doğurmuştur.¹²¹ Nite-

inde hem Tebriz Komünist rejimi hem de Kürt Cumhuriyeti çöktü. İran ilk başta Kızıl Ordu'nun olası dönüşünden korktu. Bu gerçekleşmeyince, İran, Sovyetler Birliği ile olan bağlarından kurtulmak için önemli bir adım daha attı: 1947 sonbaharında, İran parlamentosu Sovyet-İran petrol anlaşmasını neredeyse oybirliğiyle reddetti. Sovyet yayılmacı politikalarına bu şekilde meydan okuyan İran'ın ABD tarafından teşvik edildiğine şüphe yoktu. Bkz. George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, pp. 26-27; Ahamd Ali Asadpour. *Der Iran in der internationalen Politik 1939-1948*, p. 326.

117 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 30; Firuz Kazemzadeh. "Soviet-Iranian Relations: A Quarter-Century of Freeze and Thaw", p. 62; Yaacov Ro'i. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, p. 17.

118 Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, pp. 73-74.

119 İkinci Dünya Savaşı'nın büyük bir kısmı Sovyet topraklarında cereyan etmiş ve Sovyetler Birliği, savaşın tüm devletler arasında en ağır insanî ve maddi kayıpları vermiştir. SSCB savaşın başlangıcında kırılganlığının farkında olduğu için savaşa girmeyi geciktirmeye çalışmış; ancak savaşın nihai ağırlığı özellikle Doğu Cephesi'nde hissedilmiş ve ülkenin endüstrisi, insan sermayesi ve ekonomik altyapısı geri döndürülmesi güç bir tahribatla karşı karşıya kalmıştır. 26 milyonu aşkın insanın ölmesi, binlerce şehir ve yerleşimin tahrip olması, devlet varlığının yaklaşık üçte birinin ve sermaye kaynaklarının dörtte birinin kaybedilmesi gibi ağır sonuçlara rağmen Sovyetler Birliği II. Dünya Savaşı'nın "*tükenmiş galibi*" olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte savaşın sonunda Sovyetler Birliği uluslararası sistemde ABD ile birlikte iki süper güçten biri hâline gelirken, İngiltere ve Fransa gibi geleneksel Avrupa güçleri ciddi biçimde zayıflamıştır. Bu durum özellikle Orta Doğu ve diğer sömürge bölgelerinde yeni bir güç boşluğu yaratmış; ulusal kurtuluş hareketlerinin ivme kazanmasına ve Sovyetler Birliği'nin bölgede daha önce sahip olmadığı ölçüde siyasi ve ideolojik nüfuz imkânları elde etmesine zemin hazırlamıştır. Bkz. Elif Şimşek-Özkan. "Rusya Türkiye İlişkileri", içinde Sertif Demir, Poyraz Gürson, Aygün Eminoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler*, Barış Yayınevi, Ankara, 2017, p. 285; Steven A. Cook. *The Struggle for Egypt. From Nasser to Tahrir Square*, Oxford University Press, New York, 2011, p. 43; Ronald D. McLaurin. *The Middle East in Soviet Policy*, p. 6.

120 Aaron S. Klieman. *Soviet Russia and the Middle East*, pp. 34-35.

121 Bu bağlamda savaşın bitmesinden önce başlayan bu etkiyle beraber Sovyetler, Mısır ile diplomatik ilişkileri 26 Ağustos

kim savaşın sona ermesi Orta Doğu'da komünist faaliyetlerde belirgin bir artışa yol açmıştır.¹²² Bunun başlıca nedeni, Sovyetlerin 1945 itibarıyla iki büyük dünya gücünden biri hâline gelmesi ve bu yeni konumunun yakın çevresinde daha önce sahip olmadığı ölçüde siyasi, ekonomik ve ideolojik nüfuz imkânları yaratmasıydı.¹²³

Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet dış politikasının temel hedeflerinden biri Akdeniz ve Orta Doğu'ya stratejik erişim sağlamak olmuştur.¹²⁴ Stalin yönetimi, Arapların sömürge yönetiminden bağımsızlık mücadelelerine destek vermekte gecikmemiş; 1944'te Suriye'yi destekleyen ilk güç olmuş¹²⁵ ve 1946'da İngiliz ve Fransız birliklerinin Lübnan ve Suriye'den çekilmesine açık destek sunmuştur.¹²⁶ Bu dönemde Sovyet politikası, bölgede İngiliz/Batı hegemonyasını zayıflatmayı ve statükonun Batı karşıtı bir yönde evrilmesiyle oluşan güç boşluğunu doldurmayı amaçlamıştır.¹²⁷ Savaş sonrası uluslararası ortam, Sovyet dış politikasının acil güvenlik kaygıları ile Bolşevik ideoloji doğrultusunda yeniden şekillenmesini beraberinde getirmiş; geçici savaş ittifaklarının sona ermesiyle Sovyet liderliği komünizm ile kapitalizm arasındaki sistemsel mücadeleyi yeniden önceliklendirmiştir.¹²⁸ Öte yandan savaş, Orta Doğu'daki uzun süreli siyasi ve ekonomik durağanlığı sonlandırmış; hız-

1943'te kurmasında sadece bir yıl sonra, diğer Arap devletleriyle diplomatik ilişkilerin kurulması izledi; Temmuz 1944'te Suriye ve Lübnan ile, Ağustos 1944'te ise Irak ile karşılıklı temsilcilikler açıldı. Bkz. Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 18; Yaacov Ro'i. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, p. 24; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 73; Steven A. Cook. *The Struggle for Egypt. From Nasser to Tahrir Square*, p. 43.

122 Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-1953*, University of Illinois Press, Urbana, 1974, p. 9.

123 Andrej Kreutz. "Russian-Palestinian Relations: A historical and political analysis", p. 5; Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-1953*, p. 9

124 Boris Morozov. "The Outbreak of the June 1967 War in Light of Soviet Documentation," içinde Yaacov Ro'i & Boris Morozov (ed). *The Soviet Union and the June 1967 Six Day War*, Stanford University Press, Stanford, 2008, p. 43.

125 Sovyetler Birliği ile Arap hükümetleri arasındaki ilk önemli siyasi diyalog 1946 yılının başlarında gerçekleşti. Orta Doğu'daki nüfuzunu artırmak amacıyla SSCB, 10 Ocak 1946'da Lübnan Cumhurbaşkanı Bişare el-Huri'ye gizli bir antlaşma müzakere etme önerisiyle yaklaştı. Lübnan ve Suriye hükümetleri arasındaki istişareler ve görüşmeler sonucunda, her ikisi de SSCB'den ilk resmi antlaşma teklifini almayı kabul etti. 1 Şubat 1946'da Beyrut'ta gizli bir Suriye-SSCB antlaşması imzalandı. Bkz. Talal Nizameddin. *Russia and the Middle East. Towards a New Foreign Policy*. New York: St. Martins Press, 1999, p. 18; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 89; Yaacov Ro'i. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, p. 28.

126 Robert O. Freedman. *Moscow and the Middle East: Soviet policy since the invasion of Afghanistan*, CUP Archive, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, p. 16; Talal Nizameddin. *Russia and the Middle East. Towards a New Foreign Policy*, p. 18.

127 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 34; Robert O. Freedman. *Soviet policy toward the Middle East since 1970*, Third Edition, Praeger, New York, 1982, p. 14.

128 Ronald D. McLaurin. *The Middle East in Soviet Policy*, p. 6; Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 8.

lanan sanayileşme ve toplumsal dönüşümler milliyetçi ve radikal hareketlerin yükselişini tetiklemiştir.¹²⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği, savaş sürecinde güç kazanan ulusal kurtuluş hareketlerini destekleme politikasını sürdürmüş ve bu doğrultuda Arap dünyasıyla, özellikle de Filistin meselesi üzerinden, ideolojik ve siyasal düzlemde ortak bir zemin oluşturma çabasına girmiştir. Bu çerçevede 1946 baharına kadar hem Sovyet yönetimi hem de Ortadoğu'daki komünist partiler Filistin'in bölünmesine karşı çıkmış ve bunun yerine Araplar ile Yahudilerin eşit yurttaşlar olarak birlikte yaşayacağı birleşik bir "Arap-Yahudi devleti" kurulması çağrısında bulunmuşlardır.¹³⁰ Rucker'ın gösterdiği üzere Sovyetler Birliği bu aşamada henüz Yahudi devletinin kurulmasına kesin biçimde bağlanmış değildi; birleşik Arap-Yahudi devleti veya geçici bir uluslararası vesaayet gibi alternatifler de 1947'nin ilk aylarına kadar ciddi biçimde tartışılmaya devam etmiştir.¹³¹ Nitekim 1947 yazına gelindiğinde Sovyetler Birliği, Gromyko'nun Birleşmiş Milletler'deki konuşmasında da görüldüğü üzere, Filistin sorununa ilişkin ikircikli bir politika izlemeyi sürdürmekteydi.¹³²

Ancak bu yaklaşım 1947 yılı itibarıyla belirgin bir dönüşüm geçirmiştir. Sovyetler Birliği Yahudi halkının ulusal bir devlet kurma hakkını tanımış ve aynı yıl Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Filistin'in bölünmesini öngören 181 sayılı taksim kararına olumlu oy vermiştir.¹³³ Rucker ve Golan'a göre bu politika değişimi, ideolojik yakınlıktan çok Britanya'nın Filistin'deki ko-

129 Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-1953*, p. 9.

130 Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, Westview Press, Boulder, 1985, p. 12; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 103; Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 146; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 111; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 34; Yaacov Ro'i. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, p. 48; Lawrence Haddad. *Soviet-Israeli Relations 1947-1955*. American University of Beirut (Lebanon), 1961, p. 2.

131 Laurent Rucker, "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949," *Cold War International History Project*, 2005, pp. 14-19.

132 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 103.

133 Sovyetlerin Filistin'i bölme ve otuz beş milyondan fazla Arap dünyasını kendine yabancılaştırma pahasına İsrail'in kurulmasına izin verme kararı, merkezi Stalinist dış politikanın tipik bir örneğiydi. Bu bağlamda Laqueur'un öne sürdüğü gibi – Filistin meselesinin alt bölümler halinde kararlaştırılabilecek kadar önemsiz görüldüğü ve hatta Stalin'in bu karardan habersiz olduğu varsayımı ya da – Sovyet stratejistleri veya yalnızca Stalin'in, Arapların Batı'ya duyduğu kızgınlığın derecesini ve Müslüman dünyasındaki ulusal huzursuzluğun boyutunu hafife almış olması – Belki de bu politika kararı, Arap devletlerini "gerici" ve "sömürgeci" olarak gören standart Marksist-Leninist görüş tarafından yönlendirilmiş olması tamamen yanlıştır. Molotov ile BM temsilcisi Vyshinsky arasında, Stalin ile yakın istişare halinde gerçekleşen yoğun yazışmaların ardından bu karar, Stalin ve Molotov tarafından verilmiştir. Bkz. Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-1953*, p. 202; Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 147; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 113.

numuna darbe vurma, Anglo-Amerikan çelişkilerini derinleştirme ve Sovyet nüfuzu için yeni bir diplomatik alan açma hesaplarına dayanıyordu.¹³⁴ Laqueur de benzer biçimde Sovyet liderliğinin Arap Birliği'ni/ülkelerini büyük ölçüde İngiliz etkisi altında bulunan “*gerici bir blok*” olarak değerlendirdiğini, buna karşılık Siyonist hareketi ise 1947’de İngiliz mandasına karşı mücadele eden bir güç olarak gördüğünü belirtmektedir.¹³⁵ Bununla birlikte bazı araştırmacılara göre Sovyet politikasındaki bu dönüşüm yalnızca jeopolitik hesaplarla açıklanamazdı. Holokost sonrasında oluşan uluslararası atmosfer ve bu bağlamda Yahudi kamuoyunun artan etkisi de Kremlin içindeki bazı çevrelerde Yahudiler için ulusal bir çözüm bulunması gerektiği düşüncesini güçlendirmiştir.¹³⁶ Bununla birlikte Filistin meselesi Moskova açısından hiçbir zaman merkezi bir stratejik öncelik olmamıştır. Laqueur’e göre Sovyet karar alıcıları bu sorunu çoğu zaman ikincil bir dosya olarak değerlendirmiştir.¹³⁷ Bu durum, 1947’de İsrail’in kurulmasına verilen desteğin uzun vadeli ve ilkesel bir stratejiden ziyade kısa vadeli ve pragmatik bir güç politikası hesabının ürünü olduğunu göstermektedir.¹³⁸

Sovyet politikasındaki bu dönüşümün nasıl gerçekleştiğini anlayabilmek için Kremlin’deki karar alma mekanizmasına da bakmak gerekmektedir. Sovyetler Birliği’nin Filistin meselesine yönelik politikasının şekillenmesi büyük ölçüde Stalin liderliğindeki dar bir parti elitinin kontrolünde gerçekleşmiştir. Ro’i’nin arşiv belgelerine dayanan çalışmasına göre bu dönemde Sovyet dış politika kararları esas olarak Stalin ve Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov tarafından belirlenmiş, Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi ise çoğu zaman bu kararların uygulanmasında ikincil bir rol oynamıştır. Nitekim Filistin’in taksimini destekleme yönündeki Sovyet kararı, Dışişleri Bakanlığı aygıtına Andrei Gromyko’nun BM’de yaptığı konuşmadan yalnızca birkaç gün önce bildirilmiş ve kurum kısa süre içinde önceki politikasını yeniden değerlendirmek zorunda kalmıştır. Aynı dönemde Molotov’un, Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı ve BM’de Sovyet delegasyonunun önde gelen temsilcilerinden biri olan Andrei

134 Laurent Rucker, “Moscow’s Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949,” ss. 20-21; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, pp. 35-36.

135 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 146, 149.

136 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 146; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, pp. 35-37.

137 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 147.

138 Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 111; Andrej Kreutz. “Russian-Palestinian Relations: A historical and political analysis”, p. 5.

Vyshinsky'ye gönderdiği talimatlar da Sovyet delegasyonunun BM'de izleyeceği pozisyonu doğrudan belirlemiştir. Bu durum, Stalin döneminde Sovyet dış politikasının geniş bürokratik müzakerelerden ziyade dar bir liderlik çevresi tarafından alınan stratejik kararlarla şekillendiğini ortaya koymaktadır.¹³⁹ Dolayısıyla Sovyetlerin İsrail'in kuruluş sürecinde izlediği politika, ideolojik yakınlıktan çok büyük güç rekabeti bağlamında şekillenen stratejik ve konjektürel hesapların ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Savaş öncesi dönemde Sovyetler'in Siyonist harekete karşı açıkça mesafeli, hatta düşmanca bir tutum sergilediği bilinmekteydi.¹⁴⁰ Fakat 1947'nin sonlarına doğru Sovyetler Birliği, bağımsız bir Yahudi devleti kurulması yönünde aktif destek vererek önceki pozisyonunun tam tersine bir duruş sergilemiş ve bu doğrultuda diplomatik ve askeri düzeyde ciddi katkılarda bulunmuştur.¹⁴¹ SSCB'nin bu stratejik dönüşümünde ideolojik saiklerden ziyade stratejik-jeopolitik hesaplar belirleyici olmuştur.¹⁴² Sovyetler, Britanya'nın Orta Doğu ve Filistin'deki konumunu ve etkisini zayıflatmak, bölgedeki güç dengesini kendi lehlerine sarsmak ve yeni koşullarda nüfuz alanı açmak amacıyla¹⁴³ İsrail'in kurulmasını desteklemiş, 1946–1948 arasında hem diplomatik destek ile hem de silah tedariki yoluyla İsrail'e ciddi askeri yardım sağlamış¹⁴⁴ ve Ginat'ın ifadesiyle İsrail'in Araplar üzerindeki ezici zaferini dört gözle beklemişlerdir.¹⁴⁵ Buna ek olarak, Schilling ve Rucker'ın ortaya koyduğu gibi Arap dünyasının ortasında bir İsrail devleti, Batı ile Araplar arasında sürekli bir çatışma yara-

139 Yaacov Ro'i. *Soviet Decision-Making in Practice: The USSR and Israel, 1947-1954*, pp. 52-53.

140 Lawrence Haddad. *Soviet-Israeli Relations 1947-1955*, p. 1.

141 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 35; Guy Laron. "Israel and the Soviet Union 1948-1973", p. 93; Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 147; Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 2.

142 Guy Laron. "Israel and the Soviet Union 1948-1973", p. 95; Talal Nizameddin. *Russia and the Middle East. Towards a New Foreign Policy*, p. 19.

143 Robert O. Freedman. *Moscow and the Middle East: Soviet policy since the invasion of Afghanistan*, p. 16; Jeffrey Herf. *Israel's Moment: International Support for and Opposition to Establishing the Jewish State, 1945-1949*, p. 453; Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-1953*, p. 109; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 111; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 118; Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 13; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 34; Yevgeny Primakov. *Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present*, (Translated from the Russian by Paul Gould), Basic Books, New York, 2009, p. 254; Robert O. Freedman. *Soviet policy toward the Middle East since 1970*, p. 14; Lawrence Haddad. *Soviet-Israeli Relations 1947-1955*, p. 28.

144 Talal Nizameddin. *Russia and the Middle East. Towards a New Foreign Policy*, p. 19; Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 9; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 112; R. Craig Nation. "The Sources of Soviet Involvement in the Middle East: Threat or Opportunity?" içinde Mark V. Kauppi & R. Craig Nation (ed). *The Soviet Union and the Middle East in the 1980s*, LexingtonBooks, Lexington, 1982, p. 51.

145 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 118.

tacak ve uzun vadede SSCB'ye bu bölgede ayak basması için elverişli fırsatlar sunacaktı.¹⁴⁶

Bu çerçevede Sovyetler özellikle Çekoslovakya üzerinden İsrail'e önemli miktarda silah sevkiyatına izin vermiştir. 1948 yılı boyunca gerçekleştirilen bu sevkiyatın toplam değerinin yaklaşık 12,28 milyon dolar¹⁴⁷ olduğu ve bunun İsrail'in Avrupa'daki toplam silah alımlarının %60'ından fazlasını oluşturduğu belirtilmektedir.¹⁴⁸ Bu yardımlar, 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın erken ve kritik safhalarında İsrail'in askerî gücünün artmasına önemli katkı sağlamıştır.¹⁴⁹ Nitekim bazı araştırmacılara göre Sovyet blokunun sağladığı bu askeri destek İsrail'in savaşın erken safhalarında ayakta kalmasında kritik bir rol oynamış ve hatta bu yardım olmaksızın İsrail devletinin varlığını sürdürmesinin son derece güç olacağı ileri sürülmüştür.¹⁵⁰ Bununla birlikte literatürde bu yardımın İsrail'in kuruluşunda tek başına belirleyici olduğu yönündeki yorumlar tartışmalıdır; birçok tarihçi İsrail'in askerî örgütlenmesi, demografik mobilizasyonu ve Batı'dan sağlanan mali ve askerî destek gibi diğer faktörlerin de en az Sovyet yardımı kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.¹⁵¹

Sovyetler Birliği, bu desteği yalnızca kısa vadeli taktiksel bir adım olarak değil, aynı zamanda İsrail'in galibiyetiyle muhafazakâr Arap elitlerinin zayıflayacağını ve Orta Doğu toplumlarının komünist etkilere daha açık hâle geleceğini umarak gerçekleştirmiştir.¹⁵² 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesinden yalnızca üç gün sonra Sovyetler, bu devleti *de jure* olarak tanıyan ilk

146 Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 9; Laurent Rucker, "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949," ss. 20-23.

147 Çekoslovakya üzerinden gerçekleştirilen silah sevkiyatı kapsamında İsrail'e önemli miktarda askerî teçhizat sağlanmıştır. Bunlar arasında yaklaşık 24.500 Mauser tüfeği, 5.015 hafif makineli tüfek, 880 ağır makineli tüfek, çeşitli tanklar, 25 Avia-Messerschmitt savaş uçağı, 59 Spitfire savaş uçağı ve farklı türlerde mühimmat ve bombalar yer almaktaydı. Daha fazla bilgi için bkz. Uri Bialer. The Czech-Israeli arms deal revisited, *Journal of Strategic Studies*, 8:3, (1985): 308; Laurent Rucker, "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949," p. 27.

148 Uri Bialer. The Czech-Israeli arms deal revisited, *Journal of Strategic Studies*, 8:3, (1985): p. 308.

149 Arnold Kramer. *The forgotten friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-53*, University of Illinois Press, Urbana, 1974, pp. 105-106; Yaacov Ro'i. *Soviet Decision-Making in Practice: The USSR and Israel, 1947-1954*, Routledge (First Published 1980), New York, 2018, pp. 159-160; Mohrez Mahmoud El-Hussini. *Soviet-Egyptian Relations 1945-85*, St. Martin's Press, New York, 1987, p. 40; Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 2; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 37, pp. 40-44; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, pp. 111-113.

150 Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 118; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 112; Mohrez Mahmoud El-Hussini. *Soviet-Egyptian Relations 1945-85*, p. 40.

151 Tartışmalar için bkz. Benny Morris. *1948: A History of the First Arab-Israeli War*, Yale University Press, 2008; Avi Shlaim. *The Iron Wall: Israel and the Arab World*, W.W. Norton, 2000; Martin Kramer. *Arab Awakening and Islamic Revival*, Transaction Publishers, 1996; Laurent Rucker, "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949," ss. 24-27.

152 Laurent Rucker, "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949," ss. 22-23.

devlettir.¹⁵³ Doğu Avrupa'daki müttefiklerine 350.000 Yahudi'nin İsrail'e göç etmesine izin vermeleri talimatını vermiştir.¹⁵⁴ Diplomatik düzeyde de İsrail'i destekleyen Sovyetler, savaş sırasında ele geçirilen topraklardan çekilmesini ve Filistinli mültecilerin dönüşünü öngören BM kararlarına karşı oy da kullanmış ve en başından beri İsrail'in BM üyeliğini desteklemiştir.¹⁵⁵ Ayrıca 27-28 Mayıs 1948 tarihlerinde BM Güvenlik Konseyi toplantısında Sovyet temsilcisi, Arap saldırısını "saldırganlık" olarak kınayıp birliklerin derhal geri çekilmesini talep ederken¹⁵⁶, Sovyet basını da Arap devletlerinin politikalarını sert bir şekilde eleştirmiştir. Sovyet basınına göre; Arap ülkeleri "*ulusal çıkarlarını veya bağımsızlıklarını savunmak için savaşıyorlardı*" tam tersine, "*Arap saldırı-
ganlığı nedeniyle ulusal özgürlüğünü savunan İsrail Devleti idi*".¹⁵⁷ Örneğin, Eylül 1948'de Pravda gazetesi şöyle yazmıştı: "...İsrail ordusu; İngiliz subayların komutasındaki Arap lejyonlarına karşı ülkesini savunurken, Sovyet halkının tüm sempatisi failerin değil, mağdurların yanındaydı."¹⁵⁸

Sovyet liderliği, bu erken destek döneminde İsrail'in sosyalist eğilimli bir müttefik hâline gelebileceği yönünde beklenti taşıyordu. Ayrıca Moskova, bu desteğin yalnızca İsrail'in iç siyasal yönelimi üzerinde değil, dünya Yahudileri ve özellikle ABD'deki Yahudi kamuoyu üzerinde de Sovyetler lehine olumlu bir etki doğurabileceğini hesaplamaktaydı.¹⁵⁹ Mapam¹⁶⁰ ve diğer sol-Siyo-

153 Bu bağlamda İsrail ise ilk yabancı elçilerini Çekoslovakya ve Sovyetler Birliği'ne atamıştır. Bkz. Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 13.

154 Guy Laron. "Israel and the Soviet Union 1948–1973", p. 95; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 37; Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 12; Yevgeny Primakov. *Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present*, p. 254; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 113; Adeed Dawisha. "The Soviet Union in the Arab world: The Limits to Superpower influence," içinde Adeed Dawisha & Karen Dawisha (ed). *The Soviet Union in the Middle East: policies and perspectives*, Heinemann for the Royal Institute of International Affairs, London 1982, p. 8.

155 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 148; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 116.

156 Arap temsilciler ise Sovyetlerin İsrail'e destek vermesini ve ateşkes önerisini kınadılar ve Sovyetler Birliği'nin Arap dünyasına yönelik ikircikli politikasını eleştirdiler. Suriye delegesi Faris el-Huriti'nin şu sözleri aktarıldı: "Mısır, Suriye ve Lübnan konusunda Sovyetlerin tutumunu her zaman takdir ettik, ancak Filistin konusunda Sovyetler Birliği tam tersi bir tutum sergiliyor. SSCB, tam da davetsiz misafirleri destekliyor ve onlara ülkenin sahiplerinden daha fazla hak vermeye çalışıyor... Bu gerçeklerden, Sovyetlerin diğer konulardaki tutumunun Araplara duyduğu sempati değil, belki de misafirlere duyduğu nefretten kaynaklandığı sonucuna varabiliriz... Sovyetlerin tutumu, zayıf halkları korumak için değil, rakiplerinin otoritesini azaltmak için tasarlanmıştır. Böyle bir amaç elbette bizim minnettarlığımızı azaltacaktır." Bkz. Yaacov Ro'i. *Soviet Decision-Making in Practice: The USSR and Israel, 1947-1954*, p. 236.

157 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*, p. 116.

158 Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 117.

159 Laurent Rucker, "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949," ss. 22-23.

160 Mapam, marksist-Siyonist bir işçi partisi olarak 1948'de kuruldu ve İsrail'de Sovyet yanlısı en açık siyasi oluşumlardan

nist gruplarla ideolojik yakınlık, Moskova'da yeni devletin sosyalist bir çizgiye evrilebileceği kanaatini güçlendirmiştir.¹⁶¹ Ancak Ben-Gurion hükümetinin güvenlik ve ekonomik destek ihtiyacı nedeniyle hızla ABD'ye yönelmesi, bu beklentiyi kısa sürede ortadan kaldırmıştır. Rucker'ın da vurguladığı üzere, Sovyet-İsrail yakınlaşması baştan itibaren ilkesel değil taktiksel bir ittifak niteliği taşıyordu; bu nedenle İngiltere'yi zayıflatma işlevi azaldıkça ve İsrail'in dış yönelimi giderek Washington'a kaydıka, Moskova açısından bu ilişkinin stratejik değeri de hızla aşınmıştır.¹⁶² Bu çerçevede iki ülke arasındaki bu yakınlaşma uzun ömürlü olmadı. Savaşın kısa bir süre sonra İsrail'in, Sovyet çıkarlarıyla örtüşmeyecek bir şekilde bloklar arası mücadelede tarafsız ve bağımsız politikasını ortaya koyması ve 1950'de Kore Savaşı'na ABD lehine destek vermesi Sovyet liderliğinde rahatsızlık yaratmış ve ilişkiler hızla gerilmiştir.¹⁶³ ABD'nin İsrail'e sağladığı ekonomik ve askeri yardımların büyüklüğü karşısında Sovyetler rekabet edememiş, ayrıca Sovyet Yahudilerinin İsrail'e göçüne izin verilmemesi, ilişkilerde ek bir gerilim unsuru oluşturmuştur.¹⁶⁴ Golan'ın vurguladığı üzere, 1948'de Golda Meir'in Moskova ziyareti sırasında Sovyet Yahudilerinin İsrail'e gösterdiği yoğun destek Sovyet liderliğini ciddi biçimde alarma geçirmiştir. Bu gelişme, Kremlin'de Yahudi milliyetçiliğinin güçlenebileceği yönündeki kaygıları artırmış ve Sovyetlerin İsrail politikasındaki hızlı değişimin önemli nedenlerinden biri olmuştur.¹⁶⁵ Nitekim İsrail'in kurulması Sovyet liderliği açısından beklenmedik bir iç politika sorunu da yaratmıştır. İsrail, Sovyet Yahudileri nezdinde güçlü bir çekim merkezi hâline gelmiş ve Kremlin tarafından potansiyel bir “*merkezkaç ve istikrarsızlaştırıcı güç*” olarak algılanmıştır.¹⁶⁶ Bu koşullar altında Moskova, İsrail'in Batı bloğuna yönelmesini giderek açık bir tehdit olarak değerlendirmiş ve Arap-İsrail çatışmasına ilişkin politikasında keskin bir revizyona gitmiştir. Savaşın sona ermesiyle destek sarkacı yeniden Arap tarafına kaymış; Arap milliyetçi hareketlerinin,

biri olarak görüldü. Sovyet liderliği bu partiye ideolojik yakınlık üzerinden yeni kurulan İsrail'i potansiyel bir müttefik olarak değerlendirmiş; ancak parti içinde komünist çizgiden sapmalar ve 1950'lerdeki uluslararası konjonktür, bu beklentiyi kısa sürede geçersiz kılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Britannica Editors. “Mapam.” *Encyclopedia Britannica*, (September 13, 2013). Erişim tarihi: 17.10.2025. <https://www.britannica.com/topic/Mapam>.

161 Lawrence Haddad. *Soviet-Israeli Relations 1947-1955*, p. 9, p. 25.

162 Laurent Rucker, “Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949,” pp. 20-23, p. 30.

163 Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-1953*, p. 165; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 119; Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 18.

164 Guy Laron. “Israel and the Soviet Union 1948-1973”, p. 95; Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 148; Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-1953*, p. 165.

165 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, pp. 44-45.

166 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 149.

İngiliz etkisini zayıflatma stratejisinde daha işlevsel araçlar sunduğu kanaati güçlenmiştir.¹⁶⁷

Sovyetler, İsrail'in Batı bloğuna yönelmesini açık bir tehdit olarak değerlendirmiş ve 1949'dan itibaren Kudüs'ün bölünmesini savunmaya başlamıştır. Kore Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, İsrail artık Moskova tarafından tamamen Batı kampıyla özdeşleştirilen düşman bir devlet olarak görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda 1946'da Sovyet iç ve dış politikasına getirilen Sovyetler Birliği'ni desteklemeyen (ya da yanlısı olmayan) herkesin, “*ipso facto – düşman*” sayan *Zhdanovizm Doktrini*¹⁶⁸ İsrail'e yönelik politikanın değişiminde önemli rol oynamıştır.¹⁶⁹ Bunun yanında 1952'de Doğu Avrupa'daki Yahudi kökenli komünist liderlere karşı başlatılan göstermelik yargılamalar ve 1953'teki “*doktorlar komplosu*” davası, İsrail kamuoyunda SSCB'ye yönelik olumsuz algıyı arttırmış ve bu bağlamda İsrail-Sovyet ilişkilerinin kopuşunu pekiştirmiştir.¹⁷⁰ Aynı yılın şubat ayında Tel Aviv'deki Sovyet büyükelçiliğine düzenlenen bombalı saldırı, diplomatik ilişkilerin kesilmesine neden olmuş; ancak Stalin'in Mart 1953'teki ölümüyle birlikte bu karar geri alınmış ve ilişkiler yeniden tesis edilmiştir.¹⁷¹ Buna kaşın Sovyet-İsrail ilişkilerinin bu en düşük noktasında, Sovyetler hâlâ Mısır'daki yeni Necib rejimini kınamış ve Arap dünyasındaki diğer rejimlere karşı her zamanki muhalefetlerini dile getirmişlerdir. Bu durum ancak Stalin'in ölümünden sonra Sovyet Ortadoğu politikasında bir değişiklik meydana gelmiştir.¹⁷²

167 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*, p. 120.

168 Zhdanovizm, 1946–1948 arasında Sovyetler Birliği'nde Andrey Jdanov'un öncülük ettiği kültürel-siyasi doktrindir. Zhdanov Doktrini'nin ana ilkesi genellikle “*Sovyet kültüründe mümkün olan tek çatışma, iyi ile en iyi arasındaki çatışmadır*” ifadesiyle özetlenmiştir. Sanat, edebiyat ve bilimde sosyalist gerçekliği zorunlu kılar; Batı kültürünü “dekadan” ve “burjuva” olarak mahkûm eder; kültürü ideolojik mücadele aracı haline getirir. Ayrıca, SSCB ile “*barış kampı*” ve ABD önderliğindeki “*emperyalist kamp*” arasında keskin ayrım yapan dış politika anlayışını da ifade eder (Green & Karolides, 2005, pp. 667–668). Page'e göre; Jdanov'un “*iki kamp*” teorisini ilan etmesiyle birlikte, Sovyet dış politikası militan, doktriner ve saldırgan hale gelmiştir. Bkz. Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955–1970*, p. 18; George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 11.

169 Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 19; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 40; George Lenczowski. *Soviet advances in the Middle East*, p. 11; Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947–1953*, p. 200;

170 Joseph Heller. *United States, the Soviet Union and the Arab-Israeli conflict, 1948–67: Superpower rivalry*, Manchester University Press, Manchester, 2016, p. 6–18; Wiebke Bachmann. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, p. 147; Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 148; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 42; Arnold Kramer. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947–1953*, p. 165; Arthur Jay Klinghoffer. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, p. 18; Lawrence Haddad. *Soviet-Israeli Relations 1947–1955*, p. 47.

171 Yevgeny Primakov. *Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present*, p. 255.

172 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 43.

Savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya yönelik ilgisi özellikle Filistin meselesinde belirginleşmiştir. Sovyetler'in 1947'de İsrail lehine takındığı tavır, Arap dünyasındaki Sovyet diplomatlarının önerileriyle çelişmekteydi. Örneğin Irak'taki Sovyet elçisi, Siyonizm'in İngiliz emperyalizminden daha büyük bir tehdit olduğunu savunarak, bunun Arap birliğini tehlikeye atacağı uyarısında bulunmuştur.¹⁷³ Rucker'ın aktardığına göre, bazı Sovyet diplomatları ve gözlemcileri yeni Yahudi devletine verilecek desteğin Arap dünyasını Sovyetlerden uzaklaştırabileceğini, bölgedeki komünist hareketleri zayıflatabileceğini ve hatta İsrail'in ileride Amerikan nüfuzunun dayanak noktalarından birine dönüşebileceğini öngörmekteydi.¹⁷⁴ Bunun yanında Arap Komünist Partileri açısından, Sovyetlerin Filistin politikası onları zor bir ikileme sokmuştu.

Arap komünist partilerinin bu ikileme karşı karşıya kalmasının temel nedeni, örgütsel ve ideolojik bakımdan büyük ölçüde Sovyet çizgisine bağımlı olmalarıydı.¹⁷⁵ İsmail'in de vurguladığı üzere, Arap dünyasındaki komünist hareketler kuruluşlarından itibaren ideolojik yönelim, stratejik hedefler ve uluslararası politika konularında Moskova'nın çizgisini büyük ölçüde takip etmek zorunda kalmışlardı. Bu durum özellikle Filistin meselesinde belirginleşmiş; Sovyetler Birliği 1947'de Filistin'in taksim planını desteklediğinde, Arap ülkelerinde bu karara yönelik güçlü ve yaygın bir toplumsal muhalefet bulunmasına rağmen komünist partiler de Moskova'nın çizgisini benimsemek durumunda kalmıştır.¹⁷⁶ Bu durum, özellikle Filistin örneğinde, komünist hareketi “*Moskova'ya sadakat*” ile “*yerel ulusal harekete bağlılık*” arasında bölmüş; Sovyet çizgisindeki değişimler parti içi parçalanmayı hızlandırırken Arap milliyetçi çevrelerle ilişkileri de kalıcı biçimde zedelemiştir.¹⁷⁷ Nitekim İsmail'e göre Sovyetler Filistin'in bölünmesini desteklediğinde Arap komünist partileri Moskova'nın çizgisini izlemek zorunda kalmış, daha sonra Sovyet politikasının İsrail'e karşı yön değiştirmesiyle birlikte aynı partiler bu kez yeni Sovyet çizgisine uyum sağlamışlardır. Bu zikzaklar, Arap komünist hareketle-

173 Jeffrey Herf. *Israel's Moment: International Support for and Opposition to Establishing the Jewish State, 1945-1949*, p. 131; Martin Kramer. “Who Saved Israel in 1947?” p. 5.

174 Laurent Rucker, “Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949,” p. 23.

175 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 139.

176 Tareq Y. Ismael. *The communist movement in the Arab World*. Routledge, 2005, pp. 18-20, p. 66, p. 114.

177 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, pp. 35-37, pp. 41-42; Tareq Y. Ismael. *The communist movement in the Arab World*. Routledge, 2005, pp. 18-20, p. 66, p. 114; Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, p. 112.

rinin yerel ulusal hareketlerle ilişkilerini zayıflatmış ve onları Arap kamuoyu nezdinde çoğu zaman “*Sovyet politikasının uzantısı*” olarak algılanan örgütler hâline getirmiştir.¹⁷⁸ Bu nedenle Filistin ve Filistin’in taksimi meselesi yalnızca Sovyet dış politikasının bir yön değişikliği değil, aynı zamanda Arap komünist hareketinin iç yapısında ciddi bir meşruiyet krizine yol açan önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Bir yandan, Arap siyasi gruplarının ve halkın büyük çoğunluğu bölünmeye karşıydı ve bu destek akıntıya karşı yüzmek anlamına geliyordu. Diğer yandan, Moskova’nın dikte ettiği çizgiye de bağlıydılar. Komünist partiler resmen bölünmeye destek verdiklerini ifade etseler de bu kararları tüm üyeler tarafından genel olarak kabul görmedi. Filistin Savaşı’nın patlak vermesinden kısa bir süre sonra, bu partiler iç çekişmeler ve kendi hükümetlerinin zulmü nedeniyle önemli ölçüde zayıfladılar.¹⁷⁹ Buna rağmen 14 Mayıs 1947’de Gromyko’nun BM Genel Kurulu’nda bölünme planını savunan konuşması, SSCB’nin Siyonizm’e verdiği desteğin doruk noktası olmuştur.¹⁸⁰ Ancak bu strateji, kısa vadeli taktiksel kazançlara odaklanmış; Sovyetler uzun vadede Orta Doğu’da kalıcı bir siyasi etki oluşturmakta başarısız olmuştur.

Arap dünyasına yönelik politikada belirsizlikler ve çelişkiler de dikkat çekmekteydi. Nitekim 27 Ocak 1947’de Mısır basınında, Sovyet Dışişleri Bakanı Vyecslav Molotov’un Mısırlı Bakan Bindari Paşa’yı görüşmelere davet ettiği ve Sovyetler Birliği’nin BM’de Arap Birliği üyelerini ve Sudan konusunda Mısır’ı desteklemeye hazır olduğu yönündeki haberler, kısa bir süre sonra Tass tarafından yalanlanmıştır. Pravda ise Bindari Paşa’nın Tass’ın inkârını onayladığını bildirmiştir. Bu çelişkili tutum, Arap devletlerinde ciddi bir şaşkınlık yaratmış, Arap Birliği Genel Sekreteri Abdurrahman Azzam, “*SSCB’nin politikasını anlayamıyorum; her gün renk değiştiriyor*” sözleriyle durumu eleştirmiştir. Bu bağlamda 1947 yılı ortalarına gelindiğinde Sovyetlerin İngiliz ve Mısır arasındaki anlaşmazlığına ilişkin pozisyonu hâlâ belirsizliğini korumaktaydı.¹⁸¹

SSCB’nin bölgeye yönelik stratejisi, sadece ideolojik tercihlerle değil, aynı zamanda Batı’nın askeri ve ekonomik stratejilerine karşı hamlelerle de şekillenmiştir. Stalin’in dış politika yaklaşımı, propagandaya dayalı, katı ideolojik

178 Tareq Y. Ismael. *The communist movement in the Arab World*. Routledge, 2005, ss. 18-20, 66, 114.

179 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*, p. 111.

180 Martin Kramer. “Who Saved Israel in 1947?” *Mosaic*, p. 5; Jeffrey Herf. *Israel’s Moment: International Support for and Opposition to Establishing the Jewish State, 1945–1949*, p. 131.

181 Rami Ginat. *The Soviet Union and Egypt, 1945–1955*, p. 95.

çerçevelerle sınırlı kalmış ve bölgedeki gerçek dinamikleri kavrayamayan bir perspektife dayanmıştır.¹⁸² 1945–1953 döneminde, özellikle Türkiye, İran ve Trablusgarp'ın stratejik konumuna ilgi duyan Sovyetler, bu bölgelerdeki etkilerini artırmak için çeşitli girişimlerde bulunsalar da Batı'nın güçlü konumu bu çabaları başarısızlığa uğratmıştır. Stalin'in mutlak kontrol arzusu¹⁸³, Sovyet liderliğinin uluslararası sistemi doğru analiz etmesini engellemiş; İsrail'e yönelik desteğin ardından gelen belirsizlik, Sovyet dış politikasında yönsüzlük izlenimini güçlendirmiştir.¹⁸⁴ Bu dönemde Sovyet Orta Doğu politikasının temel zaafı, bölgedeki ulusal hareketlerle oluşan sınırlı ortak çıkarları uzun vadeli stratejik iş birliklerine dönüştürecek imkân ve araçlardan yoksun olmasıdır. İsrail'in Batı'ya olan ekonomik ve askeri bağımlılığı, onu kaçınılmaz olarak SSCB'ye düşman bir bloğa yerleştirmiştir. Stalin sonrası dönemde diplomatik ilişkiler kısa süreliğine normalleşse de İsrail'in tarafsızlık politikasını terk ederek Batı'ya yaklaşması, ilişkilerin yeniden zayıflamasına neden olmuştur. Prag duruşmaları, İsrail-Sovyet ilişkilerini uçuruma sürüklemiş; İsrail'in Prag elçisinin sınır dışı edilmesi, bu sürecin sembolik bir göstergesi olmuştur.

1945–1953 döneminde Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu politikası büyük ölçüde başarısız olmuş, çoğu durumda beklenenin aksine ters sonuçlar doğurmuştur.¹⁸⁵ Bu süreçte izlenen politikalar ne İsrail ile ne de Arap devletleriyle kalıcı ve güvene dayalı ilişkilerin tesis edilmesine imkân vermemiştir.¹⁸⁶ İsrail'e sağlanan destek, kısa vadede İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunu zayıflatmış gibi görünse de uzun vadede Arap dünyasında Sovyetler Birliği'ne duyulan güveni aşındırmış ve Moskova'nın Orta Doğu'nun hem kuzey hem de güney kanadında etkisizleşmesine yol açmıştır.¹⁸⁷ Ayrıca 1940'ların sonlarında Sovyetler açısından Arap Doğu'sunda etkin bir politika geliştirilmesinin önündeki bir diğer engel, Moskova'nın İslam'a yönelik olumsuz tutumuydu.¹⁸⁸ Sovyet

182 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 19; Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," pp. 9-10.

183 Bu bağlamda Stalin'in son yıllarında Orta Doğu'daki Sovyet politikası çoğunlukla angajman eksikliğiyle karakterize edildi. Stalin doğrudan kontrol edemeyeceği hiçbir şeye güvenmedi ve dikkatini Orta Avrupa ve Uzak Doğu'daki geleneksel Doğu-Batı askeri mücadelesine odaklamayı seçti. Bkz. George W. Breslauer. "On collaborative competition," içinde George W. Breslauer (ed). *Soviet strategy in the Middle East*, Routledge, London, 2016, p. 4.

184 Walter Schilling. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," p. 10.

185 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 138.

186 Moshe Efrat & Jacob Bercovitch (eds.). *Superpowers and client states in the Middle East: the imbalance of influence*, p. 2; Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 19.

187 Robert O. Freedman. *Moscow and the Middle East: Soviet policy since the invasion of Afghanistan*, p. 16.

188 Walter Z. Laqueur. *The Soviet Union and the Middle East*, p. 56.

yönetimi, pan-İslamcı unsurların kendi toprak bütünlüğü içindeki Orta Asya'ya yönelik oluşturacağı potansiyel tehditlere odaklanmış, bu çerçevede din karşıtı propagandada İslam'a özellikle küçültücü bir yer ayırmıştır. Müslüman yönetici sınıflar ve din alimleri Sovyet rejimi tarafından sistematik biçimde düşman olarak tanımlanmış, dolayısıyla devrimci harekete tehdit unsuru olarak görülmüştür. Sovyet Müslümanlarının hacca gitmelerine izin verilmemiş, Müslüman yaşam tarzı ise gerici, maddi ilerlemenin önünde engel teşkil eden bir unsur olarak nitelendirilmiştir. Bu yaşam biçimi, Sovyet söyleminde feodal yöneticiler ile Batılı sömürgeciler tarafından sömürü amaçlı olarak yapay biçimde teşvik edilen bir olgu şeklinde tasvir edilmiştir.¹⁸⁹

Özellikle 1949-53 yılları arasında devam eden ancak giderek azalan samimi Sovyet-İsrail ilişkileri döneminde, Sovyetler'in Arap-İsrail çatışması bağlamında Arapların tutumlarına kayması söz konusu olmamıştır.¹⁹⁰ Moskova, İsrail'e karşı daha soğuk bir tavır takınsa da Arap-İsrail bağlamında ortaya çıkan çeşitli anlaşmazlıklarda Arap tarafını desteklememiştir.¹⁹¹ Sovyetler Arap-İsrail meselesine daha az müdahil oldu, herhangi bir tutum almaktan kaçındı ve her iki tarafla da özdeşleşmek yerine tarafsızlığı tercih etti ve BM'deki bu konuyla ilgili konularda Arapları desteklemekten ziyade çekimser kalmak şeklindeydi.¹⁹² Örneğin, 1951'de BM Güvenlik Konseyi'nde, Mısır'ın İsrail'in Kanal'ı kullanımına müdahalesini durdurmayı amaçlayan Süveyş Kanalı'nda seyrüsefer serbestisi hakkındaki kararda Sovyetler çekimser kalmıştır.¹⁹³ Hatta

189 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 20.

190 Stephen Page. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, p. 20; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, pp. 39-41.

191 Yaacov Ro'i. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, p. 116.

192 Böyle bir politikanın nedenleri muhtemelen üç yönlüydü. Birincisi, Arap devletleri hâlâ kesinlikle İngiliz yanlıydı; ikincisi ise Moskova, Arap dünyasında Batı ile rekabet edemeyecek veya Batı'ya meydan okuyamayacak kadar zayıftı. Üçüncüsü, Jdanovizm'in, yani dünyaya iki kamplı bakış açısının kalıntıları, Stalin'in Arap dünyasında fırsat aramasını engellemiş olabilir. Arap-İsrail bağlamında Sovyetlerin tarafsızlığı, Moskova'nın İsrail yanlısı kimliğinden kurtulup Arapları İngiltere'den kazanma çabasına hazırlık olarak da görülebilir. Ancak gerçekte, Moskova'nın Arap-İsrail çatışmasının belirli meselelerindeki tutumları, Arapların gözünde lehte bir etki yaratmayı amaçlamıyordu. Örneğin, temel meselelerden biri olan İsrail'in Araplar ile doğrudan müzakere talebi konusunda Moskova, 1952'ye kadar İsrail'e destek verdi. Ancak Sovyet ve İsrail'in motivasyonları bu konuda oldukça farklıydı: İsrail, Araplardan varlığının tanınmasını ve kabul edilmesini istiyordu; Sovyetler Birliği ise daha ziyade Batılı güçlerin rol oynamasını engellemek istiyordu. Net sonuç, Arap yanlısı olmaktan uzak bir tutumdur. Bkz. Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, pp. 39-41; Galia Golan. "The Cold War and the Soviet attitude towards the Arab-Israeli conflict," içinde Nigel J. Ashton (ed). *The Cold War in the Middle East*, Routledge, London, 2007, p. 60.

193 Galia Golan. "The Cold War and the Soviet attitude towards the Arab-Israeli conflict", p. 60; Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, p. 42.

Sovyetlerin yeni Mısır rejimine bakış açısı, 1954'e kadar düşmanca sayılabilecek bir şekilde devam etti.¹⁹⁴

Bu tarafsız tutuma karşın Sovyetler, Kral Abdullah'ın İngilizlerle yakın ilişkisi nedeniyle Ürdün'e karşı daha doğrudan bir muhalefet sergilediler. Moskova, Ürdün'ün Batı Şeria'yı ilhak etmesine 1949 sonbaharına kadar karşı çıkmıştır. Sovyetler, Ürdün'ün bu toprakları ele geçirmesini engellemek için (bölünme planına uygun olarak) bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını savundu. Aynı nedenle Moskova, bir süre Kudüs'ün uluslararasılaşmasını, İsrail karşıtı bir tutum olarak değil, İsrail'e açıklandığı gibi, Ürdün'ün Doğu Kudüs'ü ilhakına karşı çıktığı için savunmaya devam etti. Bu başarıldıktan ve hem İsrail hem de Ürdün uluslararasılaşmaya karşı çıktıktan sonra, Sovyetler 1950'lerin başlarında Kudüs'ün her iki bölgesi için de kabul edilebilir bir çözüm bulmaktan bahsetmeye başladı. Bu, Kudüs'ün bölünmesinin fiili olarak kabulüydü. Sovyetler her ne kadar Sovyet diplomatik misyonu Tel Aviv'de kurulmuş ve orada kalmış olsa da 1949 gibi erken bir tarihte, Kudüs'te İsrail'in hükümet merkezini kabul eden tek yabancı devlet olan Hollanda ile birlikte Kudüs'teki İsrail Meclisi Knesset'in açılışına katıldı.¹⁹⁵

V. Sonuç

1917–1953 dönemi, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu politikasının hem ideolojik çerçevesinin şekillendiği hem de jeopolitik sınırlarının somutlaştığı kurucu bir evre niteliği taşımaktadır. Bolşevik Devrimi sonrasında bölge, sosyalist evrenselciliğin anti-emperyalist hedefleri doğrultusunda kapitalist sisteme karşı yürütülen küresel mücadelenin doğal bir uzantısı olarak görülmüştür. Ancak erken dönem devrimci söylem, iç konsolidasyon ihtiyaçları, ekonomik imkânların sınırlılığı, Orta Doğu'nun sosyo-politik yapısının yanlış okunması ve İngiliz nüfuzunun ağırlığı nedeniyle bu yaklaşım sahada kalıcı bir dönüşüm yaratamamıştır. Lenin dönemindeki yüksek retorik ve sahadaki jeopolitik gerçeklik ile uygulamadaki kısıtlar arasındaki bu uyumsuzluk, Sovyet Orta Doğu politikasının temel yapısal gerilimlerinden birini gözler önüne sermiştir.

1920'lerin sonlarından itibaren Stalin liderliğinde dış politikanın ideolojik aktivizmden uzaklaşıp güvenlik, sınır istikrarı ve büyük güç rekabeti eksenine oturması ise Sovyetlerin bölgedeki davranış biçimini köklü biçimde dönüştür-

194 Karen Dawisha. *Soviet foreign policy towards Egypt*, p. 6.

195 Galia Golan. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, pp. 41-42.

müştür. Yemen ve Hicaz ile ilişkiler, İran'daki müdahaleler, Türkiye ile anlaşmalar ve Filistin/İsrail meselesine yönelik taktiksel pozisyon alımlar; Moskova'nın bu dönemde ideolojik esneklik, fırsatçı diplomasi ve güvenlik önceliklerini birlikte kullanarak çok katmanlı bir dış politika yürüttüğünü göstermektedir. Buna karşın Suudi Arabistan ile ilişkilerin kopması, İran'daki girişimlerin başarısızlığı ve İsrail'in hızla ABD'ye yaklaşması, Sovyet nüfuzunun bölgedeki yapısal sınırlılıklarını yeniden görünür kılmıştır. Bu durum, ideolojik yönelim ile jeopolitik gerçeklik arasındaki gerilimin Stalin döneminde dahi ortadan kalkmadığını, sadece farklı araçlarla yönetildiğini kanıtlamaktadır.

Bu dönemin kalıcı mirası özellikle dört düzeyde ortaya çıkmıştır. Birincisi, Sovyetler ile milliyetçi hareketler arasında rekabet ve taktiksel iş birliğini aynı anda mümkün kılan “*hibrit ilişki modeli*”, bölgedeki birçok aktörle kurulan temasların karakterini belirlemiştir. İkincisi ise, Filistin meselesi Sovyet dış politika tahayyülünde hem meşruiyet hem de bölgesel denge unsuru hâline gelmiş, ilerleyen yıllarda ideolojik ve stratejik yorumların kesişim alanlarından biri olmuştur. Üçüncüsü, İran hem sınır güvenliği hem de bölgesel nüfuz rekabeti bakımından Sovyet stratejik düşüncesinin merkezine yerleşmiş; bu konumlandırma 20. yüzyıl boyunca istikrarlı biçimde devam etmiştir. Bu dönemin dördüncü önemli mirası, Sovyetlerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Akdeniz ve Orta Doğu'ya stratejik erişim sağlamayı dış politikanın temel hedeflerinden biri hâline getirmesidir. Bu yönelim, 1950'lerden itibaren Moskova'nın bölgeye daha doğrudan müdahil olmasının önünü açmış; özellikle 1951 sonrası Mısır merkezli gelişmelerle birlikte, Orta Doğu'nun Soğuk Savaş boyunca süper güçler arası rekabetin başlıca sahnelerinden biri hâline gelmesine doğrudan katkı sağlamıştır. Bu çerçevede 1953 sonrası Sovyet açılımı, keskin bir kopuştan ziyade bu dönemde şekillenen stratejik ve zihinsel birikimin yeniden yorumlanmış devamı niteliğindedir. Buna ek olarak Sovyet etkisinin sınırlı kalmasının başlıca nedenleri; İngiltere'nin bölgedeki üstünlüğü, Sovyet karar alıcılarının İslam ve Arap milliyetçiliğini çoğu zaman indirgemeci bir ideolojik şablona sıkıştırması ve Sovyet devletinin ekonomik ve askerî imkânlarının sınırlılığı olmuştur. Bu faktörler, Moskova'nın bölgede uzun vadeli bir nüfuz mimarisi inşa etmesini engellemiş ve Orta Doğu politikasını kısa vadeli ve fırsatçı hamlelerle sınırlı bir hatta çekmiştir.

Bununla birlikte 1917–1953 dönemi, Sovyet dış politikasının daha sonraki gelişimi açısından sadece sınırlılıklar değil, aynı zamanda kritik bir zihinsel ve

stratejik birikim üretmiştir. Bu evre, literatürde sıkça vurgulandığı üzere, ideolojiden realizme geçişin bir tür “*tarihsel laboratuvarı*” niteliğindedir: Devrimci evrenselcilik ile devlet merkezli güç siyaseti arasındaki gerilim bu dönemde sınanmış, araç seti çeşitlenmiş, diplomatik refleksler şekillenmiştir. Sovyet liderliğinin bölgeyle kurduğu temas biçimleri, Soğuk Savaş’ın ilerleyen yıllarında Moskova’nın Orta Doğu’ya yönelik daha kurumsallaşmış ve kapsamlı açılımlarının entelektüel ve stratejik temelini oluşturmuştur.

Bu çalışma, Sovyet dış politikasını Orta Doğu bağlamında ele alırken ideoloji–realizm gerilimini açıklayıcı bir analitik çerçeveye yerleştirerek literatüre kavramsal bir katkı sunmaktadır. Erken Sovyet döneminin çoğu araştırmada parçalı biçimde incelenen dış politika pratikleri, bu makalede hem kurumsal ikilik (Komintern–Narkomindel) hem de stratejik yönelim farklılıkları üzerinden bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Böylece Sovyet dış politikasının sadece normatif bir ideolojik yönelimle değil, aynı zamanda pragmatik ve güvenlik merkezli bir stratejik kültürle şekillendiği gösterilmiştir. Bu çerçeve, Sovyet dış politika davranışını dönemsel kırılmalar ve süreklilikler üzerinden okuma imkânı sağlayarak hem Soğuk Savaş öncesi hem de sonrası Rus dış politikasının uzun erimli dinamiklerini anlamaya yönelik teorik tartışmalara katkı sunmaktadır.

Tablo 2: 1917–1953 Arası Sovyet Orta Doğu Politikasında Stratejik Motifler ve Sonuçları

SSCB’nin Stratejik Motifi	İdeolojik Temel	Jeopolitik Temel	Beklenen Sonuç	Gerçekleşen Sonuç (1953’e Kadar)
İngiliz Nüfuzunu Zayıflatma	Anti-emperyalizm; ulusal kurtuluş hareketlerinin desteklenmesi	İngiliz mandalarının çözülmesi; bölgesel güç boşluğu oluşturma	Arap dünyasında İngiltere karşıtı hareketlerin güçlenmesi	Kısmi başarı: İngiltere’nin Arap dünyasındaki konumu aşınsa da tam olarak ortadan kalkmadı
İsrail’i Potansiyel Sosyalist Ortak Olarak Konumlama (1947–49)	Mapam ve sosyalist örgütlerle ideolojik yakınlık	Yeni kurulan devlet üzerinde nüfuz kazanma	İsrail’in Sovyet yanlısı bir pozisyon geliştirmesi	Başarısızlık: İsrail kısa sürede ABD–Batı eksenine yöneldi

Soğuk Savaş Bağlamında Bölgesel Etki Alanı Arayışı	Anti-kolonyal söylem + sosyalist dayanışma	Batı blokunu çevreleme; krizleri stratejik kaldıraç olarak kullanma	Ortadoğu'nun Doğu Bloku lehine konumlanması	Sınırlı sonuç: SSCB, Arap milliyetçiliği ile taktiksel yakınlaştı ancak kalıcı hegemonya kuramadı

Sonuç olarak 1917–1953 dönemi, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu politika-
sında henüz kalıcı, derinlikli ve sürdürülebilir bir nüfuz alanı oluşturamadığı;
ancak ideolojik söylemin, stratejik önceliklerin ve diplomatik davranış biriki-
min şekillendiği bir “*hazırlık ve konumlanma evresi*” olarak değerlendirilme-
lidir. Bu kurucu dönem, hem Soğuk Savaş boyunca Sovyet dış politikasının
bölgesel açılımlarını hem de Sovyet sonrası Rusya'nın Orta Doğu'ya yönelik
stratejik yaklaşımının arka planını anlamak açısından temel bir referans nok-
tası olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Asadpour, Ahamd Ali. *Der Iran in der internationalen Politik 1939–1948*. Inauguraldissertation zur Erlangung des akademischen Doktorgrades an der Philosophischen Fakultät der Universität Mannheim, 2002. Erişim: 13.07.2025. <https://d-nb.info/968790879/34>
- Bachmann, Wiebke. *Die UdSSR und der Nahe Osten: Zionismus, ägyptischer Antikolonialismus und sowjetische Außenpolitik bis 1956*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München, 2011.
- Baldry, John. “Soviet relations with Saudi Arabia and the Yemen 1917–1938.” *Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 1 (Jan., 1984): ss. 53–80. Erişim: 02.07.2025. <http://www.jstor.org/stable/4282977>.
- Barmin, Yury. “How Moscow lost Riyadh in 1938.” *Aljazeera* (15 Ekim 2017), Erişim: 02.07.2025. <https://www.aljazeera.com/opinions/2017/10/15/how-moscow-lost-riyadh-in-1938>
- Bialer, Uri. The Czech-Israeli arms deal revisited, *Journal of Strategic Studies*, 8:3, (1985): ss. 307–315.
- Breslauer, George W. “On collaborative competition,” içinde George W. Breslauer (ed). *Soviet strategy in the Middle East*, Routledge, London, 2016a, ss. 3–22.
- Britannica Editors. “Mapam.” *Encyclopedia Britannica*, (September 13, 2013). Erişim 17.10.2025. <https://www.britannica.com/topic/Mapam>.
- Carr, Edward Hallet. *The Bolshevik Revolution, 1917–1923* (Vol. 3). WW Norton & Company, New York, 1985.
- Chubin, Shahram. *Soviet policy towards Iran and the Gulf*, The International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper No. 157, London, 1980.
- Cook, Steven A. *The Struggle for Egypt. From Nasser to Tahrir Square*, Oxford University Press, New York, 2011.

- Dawisha, Karen. *Soviet foreign policy towards Egypt*, The Macmillan Press, London, 1979.
- Dawisha, Adeed. "The Soviet Union in the Arab world: The Limits to Superpower influence," içinde Adeed Dawisha & Karen Dawisha (ed) *The Soviet Union in the Middle East: policies and perspectives*, Heinemann for the Royal Institute of International Affairs, London 1982, ss. 8-23.
- Efrat, Moshe & Bercovitch, Jacob (eds.). *Superpowers and client states in the Middle East: the imbalance of influence*, Routledge, London, 1991.
- El-Hussini, Mohrez Mahmoud. *Soviet-Egyptian Relations 1945-85*, St. Martin's Press, New York, 1987.
- Freedman, Robert O. *Soviet policy toward the Middle East since 1970*. Third Edition, Praeger, New York, 1982.
- Freedman, Robert O. *Moscow and the Middle East: Soviet policy since the invasion of Afghanistan*. CUP Archive, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Ginat, Rami. *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, A Thesis Submitted for the Degree of Ph.D. University of London, 1991.
- Golan, Galia. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Golan, Galia. "The Cold War and the Soviet attitude towards the Arab-Israeli conflict," içinde Nigel J. Ashton (ed). *The Cold War in the Middle East*, Routledge, London, 2007, ss. 69-83.
- Green, Jonathon & Karolides, Nicholas. J. *Encyclopedia of censorship* Facts, On File, Inc., New York, 2005.
- Haddad, Lawrence. *Soviet-Israeli Relations 1947-1955*. American University of Beirut (Lebanon), 1961.
- Halliday, Fred "Revolution in Iran: was it possible in 1921?" *Libcom Org* (August 28, 2013), Erişim: 11.07.2025. <https://libcom.org/article/revolution-iran-was-it-possible-1921-fred-halliday>
- Heller, Joseph. *United States, the Soviet Union and the Arab-Israeli conflict, 1948-67: Superpower rivalry*, Manchester University Press, Manchester, 2016.
- Herf, Jeffrey. *Israel's Moment: International Support for and Opposition to Establishing the Jewish State, 1945-1949*, Cambridge University Press, Cambridge, 2022.
- Hirszowicz, Lukasz. "Soviet perceptions of Zionism." *Soviet Jewish Affairs*, Vol. 9 No. 1 (1979): 53-65. Erişim: 06.07.2025. <https://doi.org/10.1080/13501677908577302>
- Ismael, Tareq Y. *The communist movement in the Arab World*, Routledge, London, 2005.
- Katzer, Nikolaus. "Ideologie und Pragmatismus in der sowjetischen Aussenpolitik." *Aus Politik und Zeitgeschichte APuZ* 1-2/2009, (29 Dezember 2008): ss. 3-10. Erişim: 12.07.2025. <https://www.bpb.de/system/files/pdf/DYKJMY.pdf>
- Kazemzadeh, Firuz. "Soviet-Iranian Relations: A Quarter-Century of Freeze and Thaw," içinde Ivo J. Lederer & Wayne S. Vucinich (ed). *The Soviet Union and the Middle East: The Post-World War II Era*, Hoover Institution Press, Stanford, 1974, ss. 55-77
- Kennedy-Pipe, Caroline. *Russia and the World 1917-1991*, Arnold, London, 1988.
- Klieman, Aaron S. *Soviet Russia and the Middle East*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1970.

- Klinghoffer, Arthur Jay. *Israel and the Soviet Union: Alienation or reconciliation*, Westview Press, Boulder, 1985.
- Kocho-Williams, Alastair. *Russian and Soviet Diplomacy, 1900–39*. London: Palgrave Macmillan, 2012.
- Kramer, Arnold. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947–1953*, University of Illinois Press, Urbana, 1974.
- Kramer, Martin. *Arab Awakening and Islamic Revival*, Transaction Publishers, 1996.
- Arnold, Krammer. *The forgotten friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947–53*, University of Illinois Press, Urbana, 1974.
- Kramer, Martin. “Who Saved Israel in 1947?” *Mosaic*, (6 Ekim 2017) Erişim: 20.07.2025. https://scholar.harvard.edu/files/martinkramer/files/who_saved_israel_1947.pdf
- Kreutz, Andrej. “Russian-Palestinian Relations: A historical and political analysis”. *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 6, Issue 3 (Spring 2004): ss. 1-73. Erişim: 30.07.2025. https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/jmss/jmss_2004/v6n3/jmss_v6n3f.pdf
- Kreutz, Andrej. “Russia and the Arabian peninsula”. *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 7, Issue 2 (Winter 2004): ss. 1-58. Erişim: 30.07.2025. <https://jmss.org/article/view/57765/43440>
- Kreutz, Andrej. *Russia in the Middle East: friend or foe?* Praeger Security International, Westport, 2007.
- Laqueur, Walter Z. *The Soviet Union and the Middle East*, Frederick A. Praeger, New York, 1959.
- Laron, Guy. “Israel and the Soviet Union 1948–1973,” içinde Joel Peters and Rob Geist Pinfeld (ed). *Routledge Handbook on Israel's Foreign Relations*, Routledge, London, 2024, ss. 93–103.
- Lenczowski, George. “Soviet Policy in The Middle East: A Summary of Developments Since 1945,” *Journal of International Affairs* 8, no. 1 (1954): ss. 52–61. Erişim: 10.07.2025. <http://www.jstor.org/stable/24355315>.
- Lenczowski, George. *Soviet advances in the Middle East*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 1971.
- Lederer, Ivo. J. & Vucinich, Wayne S. *The Soviet Union and the Middle East: The Post-World War II Era*. Hoover Institution Press, Stanford, 1974.
- Limbrunner, Mirjam. “The struggle between Communism and Zionism. Jewish collective identity between class and state in revolutionary Russia and historic Palestine”, *Global Histories: A Student Journal*, Vol. 5, No. 2 (November 2019): ss. 58-88. Erişim: 11.07.2025. <https://www.globalhistories.com/index.php/GHSJ/article/view/334/181>
- Magnus, Ralph H. *Documents on the Middle East*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 1969.
- McDermott, Kevin & Agnew, Jeremy. *The Comintern: A history of international communism from Lenin to Stalin*, Macmillan, Basingstoke, 1996.
- McLaurin, Ronald D. *The Middle East in Soviet Policy*, Lexington Books D.C. Heath and Company, Toronto, 1975.
- Morozov, Boris. “The Outbreak of the June 1967 War in Light of Soviet Documentation,” içinde Yaacov Ro'i & Boris Morozov (ed). *The Soviet Union and the June 1967 Six Day War*, Stanford University Press, Stanford, 2008, ss. 43–64.

- Morris, Benny. 1948: *A History of the First Arab-Israeli War*, Yale University Press, 2008.
- Moubayed, Sami. "How the Soviet Union collapse impacted the Arab World", *Al Majalla*. (24 Dec 2023), Erişim: 08.08.2025. <https://en.majalla.com/node/306771/documents-memoirs/how-soviet-union-collapse-impacted-arab-world>
- Nation, R. Craig. "The Sources of Soviet Involvement in the Middle East: Threat or Opportunity?" içinde Mark V. Kauppi & R. Craig Nation (ed). *The Soviet Union and the Middle East in the 1980s*, LexingtonBooks, Lexington, 1982, ss. 41-70.
- Naumkin, Vitaly. "Kingdom of Saudi Arabia in the Late 1920-s–Early 1930-s: Lessons from the Soviet–British Competition", *Современная Европа* 5 (119) (2023): ss. 161-177.
- Naumkin, Vitaly, and Vasily Kuznetsov. "The Kingdom of Saudi Arabia: More on Determining the Model of Arab Nationhood", *Comparative Politics Russia* 14.1-2 (2023): ss. 115-132.
- Naumkin, Vitaly V. "Soviet Diplomacy and the All-Muslim Congress in Saudi Arabia", *Vestnik Instituta vostokovedeniya* RAN, 2024, No. 2, ss. 30-43.
- Naumkin, Vitaly V. "The Soviet Union and the Kingdom of Saudi Arabia in the 1930s", *Уральское востоковедение*. Вып. 15: Ближний Восток – на перекрестке путей и судеб: к юбилею академика РАН ВВ Наумкина к 25-летию кафедры востоковедения УрФУ (2025): ss. 29-45.
- Nizameddin, Talal. *Russia and the Middle East. Towards a New Foreign Policy*. New York: St. Martins Press, 1999.
- Nollau, Günther. „Das proletarische Rußland — der beste Freund des persischen Volkes", *Aus Politik und Zeitgeschichte APuZ* 37 (9. September 1959): ss. 461-474. Erişim: 12.07.2025. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/archiv/525856/das-proletarische-russland-der-beste-freund-des-persischen-volkes/>
- Page, Stephen. *The USSR and Arabia: the development of Soviet policies and attitudes towards the countries of the Arabian peninsula, 1955-1970*, Central Asian Research Centre in association with Canadian Institute of International Affairs, London, 1971.
- Primakov, Yevgeny. *Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present*, (Translated from the Russian by Paul Gould), Basic Books, New York, 2009.
- Quigley, John. "Leon Trotsky and the Prohibition against Secret Treaties", *Journal of the History of International Law/Revue d'histoire du droit international* 19.2 (2017): ss. 246-273. Erişim: 29.06.2025. <https://doi.org/10.1163/15718050-19231017>
- Ro'i, Yaacov. *From encroachment to involvement: a documentary study of Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*, Transaction Publishers, New Brunswick, 1974.
- Ro'i, Yaacov. *Soviet Decision-Making in Practice: The USSR and Israel, 1947-1954*, Routledge (First Published 1980), New York, 2018.
- Rochweg, Eric. Soviet Strategy in the Middle East: A Delicate Balance. *The Mirror-Undergraduate History Journal*, 27/1, (2007): ss. 143-167. Erişim: 12.08.2025. <https://ojs.lib.uwo.ca/index.php/westernmirror/article/view/15977/12406>
- Rucker, Laurent. "Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949", Cold war international history project, *Woodrow Wilson International Center for Scholars*, 2005.
- Schattenberg, Susanne. "Der Sieg der Bolschewiki." Sowjetunion I: 1917-1953, *Informationen zur politischen Bildung izpb*, Nr. 322, 2/2014: ss. 3-39. Erişim: 12.07.2025. https://www.bpb.de/system/files/dokument_pdf/bpb_izpb_Informationen_Sowjetunion_barrierefrei_optimiert_1.pdf

- Schilling, Walter. "Die sowjetischen Interessen im Nahen Osten seit 1917," *Aus Politik und Zeit Geschichte*, APuZ B 51-52/75 (20. Dezember 1975): ss. 3-18. Erişim: 21.06.2025. https://www.bpb.de/system/files/apuz_files/1975-51-52/APuZ_1975_51-52.pdf
- Sharif, Walid. "Soviet Marxism and Zionism," *Journal of Palestine Studies*, 6/3 (1977): ss. 77-97. Erişim: 24.06.2025. <https://doi.org/10.2307/2535581>
- Shlaim, Avi. *The Iron Wall: Israel and the Arab World*, W.W. Norton, 2000.
- Starch, Roland. „Die KPÖ und die Komintern“, Diplomarbeit in Universität Wien, 2009. Erişim: 27.06.2025. <https://services.phaidra.univie.ac.at/api/object/o:1256216/get>
- Şimşek-Özkan, Elif. "Rusya Türkiye İlişkileri", içinde Sertif Demir, Poyraz Gürson, Ayça Eminoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler*, Barış Yayınevi, Ankara, 2017, ss. 282-331.
- Uldricks, Teddy J. *Diplomacy and Ideology: The Origins of Soviet Foreign Relations, 1917-1930*, SAGE Publications, London, 1979.
- Vasiliev, Alexy. *Russia's Middle East Policy, From Lenin to Putin*. Durham Modern Middle East and Islamic World Series. London: Routledge, 2018.
- Weinbaum, Marvin G. "Soviet Policy and the Constraints of Nationalism in Iran and Afghanistan," içinde Yaacov Ro'i (ed). *The USSR and the Muslim world: Issues in domestic and foreign policy*, George Allen & Unwin, London, 1984, ss. 226-260.
- Yodfat, Aryeh Y. *The Soviet Union and the Arabian Peninsula Soviet Policy Towards the Persian Gulf and Arabia*, Croom Helm, London, 1983.

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA AFGANİSTAN'DA ÇALIŞAN TÜRK UZMANLARI VE ÜLKENİN MODERNLEŞME SÜRECİNDEKİ ETKİLERİ

TURKISH EXPERTS WORKING IN AFGHANISTAN IN THE EARLY 20th CENTURY AND THEIR INFLUENCE ON THE COUNTRY'S MODERNIZATION PROCESS

Ziauddin JAMAL* - Sema ORSOY**

ÖZ

Afganistan, 20. yüzyılın başlarında, özellikle 1901-1919 yılları arasında Emir Habibullah Han döneminde, modernleşme yönünde önemli adımlara sahne olmuştur. Bu dönemde modern eğitim, modern askerî talimler, modern tarzda hastane kurulması, kitap ve gazetelerin basımı ve yayımı, bilimsel eserlerin tercümesi ve bazı üretim fabrikalarının açılması gibi alanlarda dikkate değer faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte yabancı uzmanlar arasında en etkili rolü Osmanlı Türk uzmanları üstlenmiştir. Modern askerî eğitim, modern bilimler, tıp, mühendislik ve sanat alanlarında uzmanlaşmış bir grup Türk, Afganistan'a davet edilmiş ve kendi meslek ve uzmanlık alanlarına uygun olarak yeni kurulan askerî ve sivil kurumlarda görev yapmıştır. Onların çabalarıyla çok sayıda bilimsel metin Türkçe'den Farsça'ya tercüme edilmiş ve yeni kurulan okullarda okutulmuştur. Bu uzmanların varlığı, Afganistan'ın modernleşme sürecinde Osmanlı modernleşmesini bir model olarak benimsemesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca onların faaliyetleri neticesinde Afgan halkı ve aydın kesim arasında Osmanlı Devleti'ne duyulan yakınlık ve destek hissi belirgin şekilde artmıştır.

Bu çalışmada, söz konusu Osmanlı Türk uzmanlarının Afganistan'a geliş süreçleri, görevleri, yaptıkları çalışmalar ve uzmanlık alanları incelenmiştir. Bununla birlikte, çalışmalarının Afganistan'ın modernleşme süreci üzerindeki etkileri

ABSTRACT

At the beginning of the 20th century, particularly during the reign of Amir Habibullah Khan (1901-1919), Afghanistan witnessed significant steps toward modernization. In this period, notable developments took place in areas such as modern education, modern military training, the establishment of hospitals in a modern style, the printing and publication of books and newspapers, the translation of scientific works, and the opening of several production factories. Among the foreign specialists involved in this process, Ottoman Turkish experts played the most influential role. A group of Turks specialized in modern military education, modern sciences, medicine, engineering, and the arts were invited to Afghanistan and appointed to various newly established military and civilian institutions in accordance with their professional backgrounds and areas of expertise. Through their efforts, numerous scientific texts were translated from Turkish into Persian and taught in the newly established schools. Their presence contributed to Afghanistan's adoption of Ottoman modernization as a model. Moreover, as a result of their activities, feelings of affinity and support toward the Ottoman Empire noticeably increased among the Afghan public and the intellectual class.

This study examines the arrival of these Ottoman Turkish experts in Afghanistan, their duties,

*Kocaeli Üniversitesi Tarih Bölümü, Doktora öğrencisi.

E-posta: ziyajamal@gmail.com

ORCID NO: 0009-0009-3162-1006

**Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Dr. Öğr. Üyesi.

E-posta: semaorsoy@kocaeli.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-7427-0527

Makale Atf Bilgisi: JAMAL Ziauddin, ORSOY Sema (2026).

20. Yüzyılın Başlarında Afganistan'da Çalışan Türk Uzmanları Ve Ülkenin Modernleşme Sürecindeki Etkileri, Avrasya Etüdleri.

Gönderim Tarihi: 26.11.2025 Kabul Tarihi: 25.02.2026

ve ülkenin modernleşme tarihindeki önemi de mümkün olduğunca analiz edilmiştir. Araştırma, resmî ve birinci el kaynaklara dayanmakta olup, dönemin resmî gazeteleri, hatırat kitapları ve Afganistan tarihine dair araştırmacıların eserleri esas alınmıştır. Çalışmada kullanılan kaynakların çoğu Farsça olmakla birlikte, bazı Osmanlıca ve modern Türkçe kaynaklara da başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Osmanlı, Türk, Modernleşme.

the work they carried out, and their respective fields of specialization. Additionally, it analyzes, as far as possible, the impact of their activities on Afghanistan's modernization process and their importance in the country's modernization history. The research is based on official and primary sources, including the official newspapers of the period, memoirs, and works by researchers on Afghan history. While most of the sources used are in Persian, several Ottoman Turkish and modern Turkish sources have also been consulted.

Keywords: Afghanistan, Ottoman Empire, Turks, Modernization.

Giriş

Afganistan, 1747 yılında Ahmed Şah Abdali (1747-1773) tarafından kurulduğunda, daha çok kabile törelerine göre yönetilmekteydi. Hatta Ahmed Şah'ın iktidara geçmesi, Afgan ya da Peştun kabilelerinin ittifakıyla gerçekleşmişti.¹ Devlet, kuruluşunun ilk dönemlerinde daha ziyade askerî faaliyetlerle, özellikle Hindistan üzerine yapılan seferlerle meşguldü, dolayısı ile bu dönemde Avrupa'da gerçekleşmekte olan yeniliklerden habersiz kalmıştı. Afganistan ancak 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında Hindistan'ı ele geçiren İngilizlerle karşılaştığında "modern medeniyet" olarak adlandırılan Avrupa'daki gelişmelerden haberdar olabildi. İlk aşamada Afganistan hükümdarlarının bu medeniyete karşı tepkisi nefret doluydu. Bu dönemde (18. yüzyılın sonlarında) Afgan hükümdarları, özellikle Ahmed Şah'ın torunu Şah Zaman (1793-1801), İngilizleri Hindistan'dan kovmak için çabalamaktaydı. Ancak, bu doğrultudaki girişimler İngilizlerin entrikaları nedeniyle başarısız oldu. Hatta İngilizlerin oyunları ile alevlenen iç karışıklıklar, devletin gücünü iyice zayıflattı. Merkezi otoritenin çöküşüyle birlikte yerel güç odakları yükselmeye başladı. Bu karışık durum sebebiyle Afgan hükümdarları kendi iktidارlarını kaybetmemek için İngiliz himayesine sığınmaya yöneldi. Böylece Afgan hükümdarları ile İngilizler arasında ilişkiler kurulmuş oldu. Nitekim Afgan devletinin İngilizlerle ilk anlaşması 1809 yılında imzalandı. Bu anlaşmanın temel hedefi, iki devletin gerektiği durumlarda birbirini himaye etmesiydi.²

Bu dönemlerde Afgan devleti, ülke üzerinde tam egemenliğini sağlayabilmek için güçlü bir orduya ihtiyaç duymaktaydı. Afgan hükümdarları daha sonra İngilizlerin gelişmiş askerî tekniklerinden etkilenerek kendi iktidارlarını güçlendirmek için aynı çizgiyi takip etme kanaatine vardılar. Bu nedenle Afganistan'da modern ve düzenli bir ordu kurma çabaları başlamış oldu. Bu doğrultuda önemli adımlar atan ilk hükümdar Emir Dost Muhammed Han'dı (1793-1863). İlk kez onun döneminde birçok Avrupalı subay, askerî düzenlemeler amacıyla göreve alındı.³ Amerikalı Josiah Harlan, Britanyalı subay Estewan Campbell, Fransız Albay Leslie ve Argo'nun yanı sıra birkaç Avrupalı askerî uzman Emir'in hizmetinde bulunan isimler arasındaydı. Bunun yanı sıra Emir'in yönetiminde Avrupalı olmayan, özellikle de Hintli ve İranlı Müs-

1 Cevât Musevî, *Amelkerd-i Siyasi-Nizâmî-i Ahmet Şâh Ebdâlî. Tarih-i İslâm Dergisi*, 5(17), Bahar 1394 hş. s. 137.

2 N. Halkîn, *Tecavüz-i Britanya ber Afganistan*. Moskova, 1959. s. 13; Mehmed Bakîr Mîbahzâde, *Tarih-i Siyasi Muhteser-i Afganistan*. Kâbil: Aftâb Araştırma Merkezi Yayınları. 1388 hş. s. 61.

3 Vartan Grigoryan, *Zuhûr-i Efgânistân-i Nevîn (Şer'atî Efgânistânî, Muḥammed İbrâhîm, 1391 hş.)*, s. 102; Abdul Hay Habîbî, *Tarih-i Muhteser-i Afganistan*. Kâbil. 1346 hş. s.361.

lûman uzmanlar da görev yapmaktaydı. Hindistan kökenli Abdülsamed Han ve Salih Muhammed bu kişiler arasında en öne çıkanlardı. Söz konusu Avrupalı ve Avrupalı olmayan görevlilerin Afgan ordusunda gerçekleştirdikleri en önemli yenilikler, Avrupa tarzı üniforma seçimi ve piyade birliklerinin modern bir biçimde düzenlenmesiydi. Ayrıca kabile temelli asker toplama sistemi büyük ölçüde yeniden örgütlendi. Ancak bu reformlar yalnızca Kabil ve Belh bölgeleriyle sınırlı kalmış, diğer bölgelerdeki askerî güçler belirgin bir şekilde kabilevi niteliklerini korumaya devam etmiştir.⁴

Ayrıca Afgan toplumunun Avrupalılara karşı duyduğu aşırı nefret, bu uzmanların çalışmalarını güçleştirmekteydi. Bu nedenle Emir Dost Muhammed Han ve ondan sonra iktidara gelen halefleri, çoğunlukla Hintli Müslümanları görevlendirmek zorunda kalmışlardır. Bazı durumlarda ise İslam'ı kabul eden ya da edilmiş gibi tanıtılan İngilizler işe alınmaktaydı. Nitekim Dost Muhammed Han döneminde Türkistan Sipahsaları (Türkistan Ordusu Komutanı) makamında bir İngiliz görev yapmaktaydı. Söz konusu yıllarda Belh'te bulunan Emir'in torunu Abdurrahman Han, kendi hatıratında *Türkistan Sipahsaları'nın*, Şir Muhammed adında bir İngiliz generali olduğunu yazmıştı. Onun rivayetine göre asıl adı Campbell (Estewan Campbell) olan bu İngiliz subayı İslamı kabul ettikten sonra Şir Muhammed adını almış ve Afganistan ordusunda hizmete başlamıştı.⁵

Ancak yine de Afgan toplumunun Batılılara karşı duyduğu nefret, ülkedeki modernleşme çabalarını büyük ölçüde engellemekteydi. Bu nedenle söz konusu dönemlerde Afganistan'ın modernleşmesi yönünde etkili adımlar atılamamıştır. Bu engelleri aşmak için Müslüman bir ülkeyi örnek almak ve Müslüman uzmanlardan faydalanmak daha etkili olabilirdi. Fakat o dönemlerde İslam dünyasında bu doğrultuda imkânlar oldukça sınırlıydı. Osmanlı Devleti'ndeki modernleşmeyi örnek almak ve Türk uzmanlardan faydalanmak, Afgan toplumu açısından meşru bir seçenek olarak görünmekle birlikte, Afganistan ile Osmanlı Devleti arasında yakın ilişkiler kurmak pek kolay değildi. Çünkü böyle bir yakınlaşma, Hindistan'daki İngiliz çıkarları için bir tehdit olarak değerlendirilirdi. Dolayısıyla İngilizler, Afganistan'ın dış güçlerle, özellikle de Osmanlılarla olan temaslarını sürekli olarak kısıtlamaya çalışmaktaydı. Bu iki ülke arasındaki bazı görüşmeler ise ancak İngilizlerin aracılığıyla gerçekleşebilmiştir.⁶

4 Grigoryan, *Zuhûr-i Afganistân-i Nevvîn*, s. 105.

5 Emir Abdürrahmân Han, *Tâcu't-Tevârih* (Sebâ Kütüphanesi, 1979), s. 23.

6 Örneğin Emir Şir Ali Han'ın (1863-1879) hükümdarlığı sırasında 1877 yılında Sultan Abdülhamit Han tarafından

İngilizlerin baskısına rağmen Afganistan'da bazı dönemlerde az da olsa Osmanlı modernleşmesinin örnek alındığını görmek mümkündür. Örneğin Emir Abdurrahman Han (1880-1901) hükümeti tarafından “*Serrişte-i İslamiye-i Rum*” adlı bir yazının yayımlanması dikkat çekicidir. Küçük kitapçık şeklinde olan bu yazıda, Osmanlı halkının ordularına destek olmaları ve gerekli durumlarda gönüllü olarak orduya katılmalarından övgü ile bahsedilmişti. Yazının girişinde Emir'in ağzından yazılan mesajda, “din kardeşlerimiz olan Osmanlılardan ders almalı, vatan ve devleti savunma konusunda onları örnek almalıyız” ifadesi ile Afgan halkına tavsiyede bulunmuştur.⁷

20. yüzyılın başlarında Emir Abdurrahman Han'dan sonra oğlu Emir Habibullah Han (1901-1919) iktidara geçtiğinde, ülkenin modernleşme sürecinde önemli ve daha kapsamlı adımlar atıldı. Bu dönemde Osmanlılar sadece sürecin meşrulaştırılması için örnek olarak alınmadı; hatta birçok Osmanlı uzmanı ve teknisyeni, bu doğrultuda çalışması amacıyla görevlendirilmişti. 20. yüzyılın ilk 18 yılını kapsayan söz konusu dönemde, Türk uzmanların katılımıyla ülkenin modernleşme sürecinde önemli gelişmeler yaşandı. Bu dönemde, Afganistan'da çalışan Türk uzmanları ve modernleşme üzerindeki bıraktıkları etkiler, bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada, Türk uzmanların ülkeye gelişi, çalıştıkları kurumlar ve yaptıkları işler ile sonuçları ve etkileri, resmî ve birinci el kaynaklar üzerinden incelenmeye gayret edilmiştir.

20. yüzyılda Afganistan'daki Modernleşme Çabaları ve Türk Uzmanlarının Davet Edilmesi

20. yüzyılın başlarında, Afganistan'da yeni bir dönem ortaya çıkmıştı. Emir Habibullah Han (1901-1919), bütün Afganistan üzerinde egemen olan güçlü bir devleti babasından miras almıştı. Ülke çapında, neredeyse onun iktidarını tehdit edebilecek herhangi bir muhalif güç bulunmamaktaydı. Emir, bu durum sayesinde yaklaşık on sekiz yıl boyunca istikrarlı bir şekilde hüküm sürdü. İktidara geçtikten hemen sonra yaptığı ilk iş, babası tarafından sürgün edilen kişilere ülkeye dönme izni vermek olmuştu. Bu kararı neticesinde Hindistan ve Osmanlı gibi topraklarda sürgünde bulunan birçok kişi ülkeye geri döndü.⁸ Yeni dönen kişilerin çoğu, sürgünde bulundukları ülkelerde modern medeni-

Kazasker Şirvanîzade Ahmet Hulusi Bey'in başkanlığında bir heyet gönderilmişti. Osmanlı-Rus savaşı sırasında gönderilen bu heyetin isteği Afgan hükümdarının Ruslara karşı tavır alınmasına teşvik etmekte. İngilizlerin menfaati ile uyumlu olan bu görüşme Britanyalı Hindistan yönetimi tarafından teshil edilmişti. bkz (Jamal, 2019, s. 38).

7 Muhammed Azim Han Sarcen, *Serrişte-i İslamiye-i Rum*, Kabil: Matbuaa-i Darülsaltane-i Kabil, 1887. ss. 1-2

8 Muhammed Sidik Farhang, *Afganistan der Penc Karn-i Ahir* (Kabil, 1373), s. 448.

yetle tanışmıştı. Ülkede başlamış olan modernleşme sürecine katılmaya istekliydiler. Onların dönüşü ile Emir tarafından başlatılan modernleşme çabaları daha da hız kazandı ve bu doğrultudaki çalışmalar genişletildi.⁹

Bu dönemde yapılan çalışmalar, Afganistan'ın modernleşme tarihinde parlak ve dönüm noktası olarak bilinmektedir. Çünkü söz konusu dönemde eğitim, sağlık, askerî ve ekonomi gibi birçok alanda modernleşme çabaları başlamıştı. Bu gayretler sonucunda modern eğitim ve yeni düzenin temelleri atıldı. Meşrutiyet, milliyetçilik, kanun, bağımsızlık, ilerleme ve vatanseverlik gibi birçok modern kavram ilk defa ülkeye yayılmaya başladı. Ayrıca bu durum sayesinde şehir yaşamı ve burjuva tabakasının ilerleme süreci de başlamış oldu. Ülkenin bağımsızlığı ve ilerlemesi için mücadele eden yeni bir aydın sınıfın oluşması için temel atıldı. Bu şekilde Afganistan tarihinde modernleşme açısından parlak bir dönem yaşandı.¹⁰

Söz konusu dönemdeki yenilikçi sınıfın en önemli ismi Mahmud Tarzî'ydî (1865-1933). Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında olan Şam'da sürgün olarak yaklaşık yirmi yıl yaşayan Tarzî, Habibullah Han'ın daveti üzerine ülkeye dönmüştü. Döndükten hemen sonra devletin tercüme bürosunda işe başlayarak bilim dünyasından metinleri Türkçe üzerinden çevirmeye başlamıştı.¹¹ Bu şekilde devlet teşkilatına giren Tarzî, giderek Habibullah Han'ın ailesi üzerinde nüfuzunu arttırmış ve iki kızını Emir'in iki oğlu ile evlendirmişti. Bu nüfuzu sayesinde ülkenin modernleşme sürecinde önemli işlere imza atmıştı. Nitekim dönemin tek devlet gazetesi olan *Sirac'ül Ahbar*, 1911-1918 yılları arasında yayınlanmış, Mahmud Tarzî de başyazarlık yapmıştır. Tarzî, Afganistan'ın modernleşmesinde Osmanlı modernleşmesini örnek almayı ısrarla savunuyordu. Ona göre, Türk uzmanların ülkeye getirilip çalıştırılması, Afganistan'ın ilerleme sürecini hızlandıracaktı. Tarzî'nin bu konudaki ısrarları nedeniyle, sonraki tarihçiler onu tam bir Osmanlı hayranı olarak tanıtmışlardı.¹² 1915 yılında Hindistan'dan Kabil'e gelen Zafer Aybek, kendi hatıratında Tarzî hakkında şöyle yazmıştı: "*Serdar Mahmut Bek Tarzî, Türklerin yaşam tarzına hayran bir aydındır.*"¹³

9 Ludwing Adamec, *Revabit-i Harici-i Afganistan* (Peşâver, 1377), s. 10.

10 Grigoryan, *Zuhûr-i Afganistân-i Nevvîn*, s. 257.

11 Mehmed Bakîr Mîbahzâde, *Tarih-i Siyasi Muhteser-i Afganistan*. Kâbil: Aftâb Araştırma Merkezi Yayınları. 1388 hş. s. 81.

12 Grigoryan, *Zuhûr-i Afganistân-i Nevvîn*, s. 272.

13 Zafer Hassan Aybek, *Afganistan az Habibullah ta Muhammed Haşim Han* (Meyvand Yayınları, 2003), s. 91.

İlk başta Emir Habibullah Han, Türk uzmanlarını ülkeye getirme konusunda tereddüt göstermişti. Belki onun tereddüdü, İngilizlerin muhtemel tepkisi içindi. Çünkü bu konuda İngilizlerin rahatsızlığı kesindi. Bu yüzden Emir, Osmanlılara karşı temkinli davranmayı her zaman dikkate almıştı. Ama Tarzî, Habibullah Han'ı bu konuda razı etmek için çok çalışmıştı. Bu durumu anılarında şöyle anlatmaktadır:

*“Emir ile yaptığım sohbetlerde, Afganistan'ın gelişmesi için İngiltere ile Hindistan'dan çok fazla şey beklemenin yanlış olacağını, Osmanlı İmparatorluğu'ndan uzmanlar getirmenin ülkenin kalkınmasına daha fazla yararı dokunacağını dile getirdim.”*¹⁴

Tarzî kısa bir sürede Habibullah Han'ın ilgisini Türk uzmanlarına çekmeye başlamıştı. Onun bu konudaki çabaları, Emir'in Osmanlılara karşı iştiağını fazlasıyla yükseltmişti. Öyle ki Emir'in ülkesindeki modernleşme çabalarında Osmanlılardan yararlanma konusundaki yüksek ilgisi, İstanbul gazetelerinde de yansımıştı.¹⁵ Bu şekilde Emir Habibullah Han, Türk uzmanları özellikle askerî alanda resmi olarak davet etmeye başladı. Nitekim onun bu konudaki talepleri Osmanlı gazetelerinde de yer almıştı. Örneğin, *Sırat-ı Müstakim* gazetesinde, “Afganistan ordusunun bir kat daha tanzim ve tensiki için öğretmen olarak askerî subay izâmı talep olunduğu ve talebin ilgili daireye iletildiği” haberi yayınlanmıştı¹⁶ Ayrıca, *Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiyye* gazetesi, *Times Gazetes*'nden nakil ederek birkaç Osmanlı subayının askerî hizmet için Kâbil'e gittiğini ve bu durumdan dolayı Emir'in hoşnutluğunu yazmıştır.¹⁷

Ayrıca Emir Habibullah Han'ın resmi talepleri dışında Mahmud Tarzî de tanıdığı Türk uzmanlara mektup göndererek Afganistan'a davet etmişti. Özellikle söz konusu asrın başlarında Mısır'da sürgün olan Türklere birkaç kez mektup gönderdi. Mısır'daki Türklere biri ve daha sonra Afganistan'a gelen Muhammed Fazlı, kendi anılarında Mahmud Tarzî ve onunla arasında geçen mektuplaşmalardan söz ederek, Tarzî'nin göndermiş olduğu bir mektubunu aynen kitabında nakletmişti.¹⁸ Onun yazdıklarına göre, Emir Habibullah

14 Süleyman Özmen ve Mahmud Tarzî, *Afgan aydınlanmasının mimarı Serdar Mahmud Tarzî Han ve anıları*, 1. basım, Türkiye İş Bankası kültür yayınları Genel yayın 512805 Anı (Türkiye İş Bankası, 2013), s. 150.

15 Tayyar, Kale-i Sultaniyeli İbrahimi Ali, “Alem-i İslam - Afganlılar - Osmanlılar ve Emir Habibullah Mehmet Han”, *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye*, cilt: VI, sayı: 144, 9 Kanunusani 1327, s. 2583.

16 “Afganistan'a Muallim Sıfatıyla Gidecek Zabitan”, *Sırat-ı Müstakim*, cilt: 3, sayı 62, 29 Teşrinievvel 1325, s. 160

17 Alem-i İslamiyet: İran, Natal, Hindistan, Afganistan, Fas”, *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye*, cilt: 1, sayı: 15, 29 Kanun-i evvel 1324, s. 244.

18 Mehmet Fazlı vd., *Afganistan'da bir jöntürk: Mısır sürgününden Afgan reformuna*, 1. baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1261 (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), ss. 4-5.

Han'ın kardeşi Nasrullah Han tarafından yazılmış olan bir mektup ile 350 Osmanlı Lirası onlara ulaşmış ve bu olay onları çok mutlu etmişti. Dolayısıyla hareket etmek için hazırlıkları hızla tamamlayıp 2 Ekim 1907 tarihinde Afganistan'a gitmek üzere Kahire'yi terk etmişlerdi.¹⁹

Afganistan'a Giden Türk Uzmanlar

Yukarıda görüldüğü gibi, Emir Habibullah Han ve Mahmud Tarzî'nin daveti üzerine birçok Türk uzman Afganistan'a gelerek ülkede yeni kurulan modern kurumlarda çalışmaya başlamıştı. Tarihi kayıtlara göre, Trabzonlu Hasan Hilmi Efendi 1905 yılında Kâbil'e gelmişti. Hilmi Efendi'nin hat, resim ve oymacılık alanlarında uzman olduğu rivayet edilmektedir.²⁰ Ayrıca onun çabalarıyla ülkenin postane işleri modernleşmiş, bu alanda nizamname düzeltilmiş, pulları ve yazışma kâğıtları daha süslü ve nefis bir hâle getirilmişti.²¹ Nitekim onun faaliyetleri ve neticesinde postanelerin gelişmiş durumu, *Sirac'ül Ahbar* gazetesinde övgü ile yansımıştı:

“... Hükümdarın fermanı ile bu hususta çalışan, özellikle posta biletlerinin düzenlenmesi, nizamname tasarımı ve postanenin işlerinin ve diğer malzemelerinin tertip edilmesi ile ilgili izzetli Hasan Hilmi Efendi'nin yaptığı çalışmalar el-hak takdire şayandır. Kalkınma ve adaletin peşinde olan Hazret-i Padişahımız (Habibullah Han) devletin parası olan sikke Rupilerinin yeniden düzenlenmesi için emir buyurmuş ve yeni para tasarımı için adı geçen Efendi çalışmaya memur edilmiştir...”²²

Sirac'ül Ahbar gazetesinde anlatıldığı gibi, Hasan Hilmi Efendi Afganistan'ın ilk kâğıt parasının tasarımını da yapmıştı. Onun bu konudaki çalışmaları hakkında Mehmet Fazlı kendi hatıratında şöyle yazmaktadır: “... Son zamanlarda Emir Hazretleri kâğıt para için emir vermişler ve Hasan Hilmi Efendi bunların resimleri ile meşgul bulunuyorlardı.”²³

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Afganistan'a gelen Türk uzmanların önemli bir grubu Mısır'da sürgün olan Türklerdir. 1907 yılının sonlarında Kâbil'e geldikleri rivayet edilen bu grup, farklı alanlarda uzman olan kişilerden oluşmaktaydı. Bir dönem valilik yapan Hüseyin Hüsnü, ressam Mehmet Fazlı, doktor Munir İzzet, eczacı Mehmet Efendi, Ali Fahim ve makinist Rıza Beyler, gru-

19 Mehmet Fazlı vd., *Afganistan'da bir jöntürk*, ss. 6-7.

20 Revan Ferhadi, *Makalat-i Mahmut Tarzî* (Behiki Yayınları, 1355), s. 19.

21 Mehmet Fazlı vd., *Afganistan'da bir jöntürk*, s. 82.

22 *Sirac'ül Ahbar*, 1. yıl, sayı: 6, 1 Muharremü'l-Haram 1330, s. 2.

23 Mehmet Fazlı vd., *Afganistan'da bir jöntürk*, s. 83.

bun üyelerindendi.²⁴ Bunların arasında Mehmet Fazlı, Afganistan'a yolculuğu ve ülkede bulunduğu yılların hatıratını "Afgan Resimli Seyahat" başlığı ile yazmıştı. Bu gruptan önce Hilmi Efendi dışında bazı Türk subayların Kâbil'de bulunduğu, Fazlı'nın anılarından anlaşılmaktadır. Nitekim Fazlı'nın da aralarında olduğu grup Kâbil'e geldiğinde o subaylarla karşılaşmıştı. Fazlı bu konu ile ilgili şöyle yazmaktadır:

*"Hariciye memuru Şah Bey Han ve maiyeti tarafından karşılandık. Doğruca bizlere tahsis edilmiş olan Emir Şir Ali Han'ın bağı için tekrar yola çıktık; bağa varmadan bayraklarla donatılmış bir ufak kışla kapısındaki karakol bizi selamlamaktayken Türkçe komutlar veren binbaşı ile kapılarına Türkçe yazılar asılı nizam karakolunu görmemiz; vatan ayrılığının hüznüyle sızlayan kalplerimize haz ve sevinç yağmuru, teselli damlaları ve ümit serpti. Ve nihayet ikametgahımız bağa bir ruh sarhoşluğuyla girdik."*²⁵

Fotoğraf 1: Sirac ül-Ahbar Gazetesinde yayımlanan bir foto: Mahmut Tarzî (sağ) ve Türk uzmanı Mehmet Fazlı (sol) Kaynak: (O'Sullivan, 2016)²⁶

24 Orhan Yazıcı, Jön Türklerin Afganistan'daki Yansıması: Cevanan-i Afgan ve Meşrutiyet Talepleri, İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu, 25 Kasım 2014 Ankara. s. 164

25 Mehmet Fazlı vd., *Afganistan'da bir jöntürk*, ss. 42-43.

26 Michael B. O'Sullivan, "The Little Brother of the Ottoman State': Ottoman Technocrats in Kabul and Afghanistan's Development in the Ottoman Imagination, 1908-23", *Modern Asian Studies* 50, sy 6 (2016): 1878, <https://doi.org/10.1017/S0026749X15000244>.

Söz konusu grup Kâbil'e ulaştıktan sonra, Mahmud Tarzi aracılığıyla Emir Habibullah Han tarafından kabul edilerek görüşme yapılmıştı. Emir'in bu görüşmedeki samimi sözleri, Mehmet Fazlı'nın hatıratında şöyle rivayet edilmektedir:

*"Afganistan, Osmanlı Devleti'nin bir küçük kardeşi yerinde ve Doğu siyasetinde sağ kolu gibidir. Bundan dolayı Afganistan'ın kuvvetlenmesi, Türkiye'nin ağırlığının ve görkeminin artmasının asli sebeplerinden biri olabilir. Bu sebeple her Osmanlı'nın böyle mühim bir maksadın meydan gelmesi için son derece samimi bir his ve alicenaplıkla çalışmaları doğal olup, buna güvenim tamdır. Asırlardan beri gaflet ve tembellik uykusuna dalmış İslam kavimlerinin acınası durumlarına çok fazla üzülmekteyim. Biz öyle olmayalım. İslam'ın ve İslam aleminin ilerlemesi, yükselmesi ve hakiki İslam medeniyetinin yayılması için hiçbir çaba ve gayreti esirgeme-yeceğime sizler de emin olunuz. Vatanım, İslam vatanıdır. Hep birlikte çalışalım. Tanrı gayrete aşıktır."*²⁷

Sürgünde olan bu Türk grubunun Afganistan'a davet edilmesi ve Emir Habibullah Han tarafından hoşça karşılanması, sonraki yıllarda Osmanlı gazetelerinde iyi bir davranış olarak yansımıştı. Nitekim *Sırat-ı Müstakim Gazetesi*, Emir'in sürgünlere sıcakça kucak açmasını överek şöyle yazar: *"Vaktiyle Afganistan, Hamid'in kanlı parmaklarından bekasını kurtarabilerek vatanlarını terke mecbur olan bazı gençlerin müşfiki olmuştu. Bu bahtiyar memleketin vatanperver hükümdar-ı azamı Habibullah Han hazretleri de peder-i rahimi olmuştu. Kahire'de orada burada muzmehil bir halde bulunan zabitan-ı Osmaniye karşı kucaklarını açarak: gelin evlatlarımız! ...vatanınızdan ayrılmışsınız... işte size bir vatan daha... diyerek gerçekten pederane ilgi gösteriyordu. Davetnameler vasıtası ile Afganistan'a celp ediyordu..."*²⁸

Osmanlı uzmanları arasında yer alan başka bir önemli isim Mahmud Sami Paşa'ydı. Onun Bağdat ehli olup Osmanlı Devleti'nin Arap subaylarından olduğu bilinmektedir. İstanbul'da askerî eğitim alan Sami, Afganistan'a gelmeden önce Bağdat'ta görev yapmaktaydı. Kâbil'e geldikten sonra Afganistan'ın ilk modern askerî okulu olan Harbiye Mektebi'nde önce öğretmen ve daha sonra okulun müdürü olarak çalışmıştı.²⁹ Tarihçilere göre Mahmud Sami, modern askerî bilim ve tekniklerini Afganistan ordusuna aktardığı konusunda ülkenin askerî tarihinde önemli bir yere sahiptir. Askerî alana ait birçok kitabı

27 Mehmet Fazlı vd., *Afganistan'da bir jöntürk*, s. 60.

28 Troytskili Ahmed Taceddin,, "Ahval-i Umumiyye-i İslamiyye ve İstikbal-i İslam - 6: Afganistan", *Sırat-ı Müstakim*, cilt: 3, sayı: 77, 11 Şubat 1325, ss. 397 - 399.

29 Aybek, *Afganistan az Habibullah ta Muhammed Haşim Han*, s. 112.

Türkçe'den Farsça'ya çevirerek modern askerî eğitimin gelişmesinde etkili bir rol oynamıştı. Bu şekilde, Afganistan'ın ordu yapısını Osmanlı askerî sistemine göre düzenlemeye çalışmış ve bu doğrultuda oldukça başarılı olmuştu.³⁰

Harbiye Okulu'nda öğretmen ve müdür olduğu sıralarda, Emir'in oğlu Amanullah Han, onun öğrencisiydi. Babasının öldürülmesinden sonra iktidara geçen Emir Amanullah Han (1919–1929), askerî eğitimini onun nezinde almış ve Türkçe'yi onun sayesinde öğrenmişti.³¹ Bu yüzden Amanullah Han, iktidarda bulunduğu sırada ona çok güvenir ve fazlasıyla saygı gösterirdi. Amanullah Han'ın döneminde Mahmud Sami, yüksek bir askerî ünvan olan "Nayıbsalar" derecesine yükseltilmiş ve Kâbil'in kul ordu komutanı olarak kral tarafından tayin edilmişti. Fakat Amanullah Han'ın çöküşünden sonra, Nadir Şah'ın (1930–1933) döneminde siyasi ithamlarla suçlanarak 1930 yılında şah tarafından idam edilmişti.³²

Fotoğraf 2: Sağdan sola: Emir Amanullah Han, Mahmut Sami, Februddin Paşa ve Mahmud Târzî, 1924, Kabil.
kaynak: SALT Research³³

Fotoğraf 3: Mahmut Sami Paşa
Kaynak: (Jamal, 2019)

Bu dönemde, Sami'den sonra askerî modernleşme sürecinde önemli rol oynayan Türk subayı Rıza Bey'di. Birinci Dünya Savaşı sırasında Afganistan'da

30 Grigoryan, *Zuhûr-i Afganistân-i Nevîn*, s. 231.

31 Mehdi Faruh, *Kırsinişinan-i Kabil* (Merkez-i Pojohuşgah-i Farhangi, 1370), s. 23.

32 Aybek, *Afganistan az Habibullah ta Muhammed Haşim Han*, s. 112.

33 SALT Research, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/26133>, Erişim tarihi: tarih: 20 Kasım 2025

ilk kez “Beyaz Barutu” (dumansız barut), onun çabaları ile üretilmişti. Afganistan’ın askerî fabrikasında çalışan Rıza Bey, adı geçen barutu ilk kez ürettiği için ülkenin askerî tarihinde önemli bir yere sahiptir.³⁴ Bu dönemde, Muhammed Server Han, Kâbil’de bulunan bütün fabrikaların nazırıydı. Ama ondan sonra Rıza Bey, genel müdür olarak Emir Habibullah Han tarafından atanmıştı.³⁵ Sonunda Rıza Bey, 1921 yılında Kâbil’de vefat etti. Onun cenaze törenine dönemin kralı Amanullah Han bizzat iştirak etmişti. Kendisinin ardından, çırak olarak yetiştirdiği Fayz Muhammed Han, onun işlerini yapmak üzere makamına geçti. Ancak o da, Mahmud Sami Paşa gibi, 1930 yılında Nadir Şah tarafından idam edildi.³⁶

Türk uzmanları arasında dikkat çeken diğer bir isim Doktor Munir İzzet’ti. Onun çabaları sayesinde 1911 yılında Afganistan’ın ilk hastanesi kurulmuştur. Otuz yataklı bu hastane, Türk doktorlar tarafından yönetilmekteydi. Hastanenin başhekimisi olan Munir İzzet, usta bir cerrahı ve yönetimi altında halka sağlık hizmetleri sunulmaktaydı.³⁷ Onun sağlık alanındaki faaliyetleri ve yaptığı kiritik ameliyatlar dönemin gazetesi olan *Sirac’ül Ahbar* sayfalarında övgü ve hayretle yansımıştır.³⁸ Ayrıca Munir Bey, Afganistan’da bulunduğu yıllar boyunca tıbbi hizmetler sunmanın yanı sıra, Türkçe gazeteler okuyarak dünya gelişmeleriyle ilgili yeni bilgileri çevresindekilere aktarmaktaydı. O yıllarda Hindistanlı mücadeleci isimlerden biri olup Afganistan’a sığınmış olan Zafer Hassan Aybek, anılarında şöyle yazmaktadır:

“...Kabil’de bizi dünya gündeminden haberdar edebilen bir haber kaynağı bulunmamaktaydı... ta ki Munir İzzet’in günde bir veya iki gazeteyi okuyup tercümesini çevresindekilere anlattığını duyduk. Biz hastalığı bahane ederek hastaneye gittik ve böylelikle ilişkilerimizi Munir Bey’le kurduk. Bundan sonra haftada bir ya da iki kez hastaneye gidip haberlerle ilgili sohbet ederdik...”³⁹

34 Sima Rasuli, *Afganistan der Devran-i Habibullah Han*, Kabil. 1390 hş. s. 119.

35 Tefvik, “Afganistan Müslümanları: Emir Habibullah Han’ın ulviyeti ve Afganistan’da asar-ı tekamül ve terakki”, *Sebilü’r-Reşad*, cilt: I-VIII, sayı: 17 - 199, 14 Haziran 1328, s. 328.

36 Gulam Muhammed Gubar, *Afganistan der Mesir-i Tarih* (İnkilap Yayınları, 1368), s. 791.

37 Gubar, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, s. 705.

38 *Siracü’l-Ahbar*, 1 Rebiyülevvel 1333 h. 4 (10), ss. 1-3.

39 Aybek, *Afganistan az Habibullah ta Muhammed Haşim Han*, s. 117.

Fotoğraf 4: Dr. Munir İzzet tarafından yapılan ameliyatlarının Sirac'ül Ahbar'da yayımlanan fotoğrafları. Kaynak: Sirac'ül-Ahbar⁴⁰

Türk Uzmanların Afganistan'da Bıraktığı Önemli Etkiler

Habibullah Han'ın döneminde yapılan modernleşme çabaları arasında daha çok modern eğitimin kuruluşu dikkat çekmektedir. 1903 yılında, ülkenin ilk modern okulu sayılan Habibiye Okulu açılmıştı. Türklerin daha çok çalıştıkları ve belirli düzeyde etki bıraktıkları kurum söz konusu okul olmuştur. İlk

40 Sirac'ül-Ahbar, 1 Rebiyülevvel 1333 h. 4 (10), s. 3.

başta İngiliz-Hindistan eğitim sistemini örnek alan bu okul, Türk uzmanların gelmesi ile gittikçe Osmanlı sistemini benimsemeye başlamıştı. Bu değişiklik, Afganistan'ın geleneksel toplumu açısından daha uygun görülmüştü. Modern eğitim alanında Osmanlıları örnek almak, ülkedeki muhafazakâr kitlenin muhtemel muhalefetlerini engellemek için etkili bir yöntemdi.⁴¹ Bu dönemde eğitim işlerini yönetmek, ders programlarını düzenlemek ve eğitim alanında nizamnameler tasarlamak için bir komisyon kurulmuştu. "Encümen-i Maarif" olarak bilinen bu komisyonun başkanlığında Emir'in büyük oğlu Enayetullah Han bulunmaktaydı. Encümen, üçü Türk olmak üzere dokuz üyeden oluşmuştu. Hasan Hilmi, Mehmet Fazlı ve Ali Efendi, komisyonun Türk üyeleri olarak rivayet edilmektedir. Bu komisyon, Afganistan'da modern eğitimin temellerini atan bir kurum olarak ülkenin tarihinde önemli bir yere sahiptir.⁴²

Fotoğraf 5: Habibullah Han döneminde modern eğitim kurumların yönetmenleri (Encümeni Maarif üyeleri) Fotoğrafta 4. Kişi Türk uzmanı Ali Efendi ve onun sağ tarafında Habibullah Han'ın büyük oğlu Serdar İnayetullah Han. Kaynak: (Jamal, 2019).⁴³

41 Grigoryan, *Zuhûr-i Afganistân-i Nevvîn*, s. 233.

42 Gubar, *Afganistan der Mesîr-i Tarih*, s. 703.

43 Ziauddin Jamal, "Habibullah Han'ın Modernleşme Çabaları Üzerinde Türklerin Etkisi 1901-1919" (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2019), s. 90.

Söz konusu Encümen-i Maarif, Osmanlı'da eğitim modernleşmesi için Tanzimat'tan sonra kurulan encümenlere büyük benzerlik göstermekteydi. Encümenin ismi, teşkilat yapısı ve işlevleri için Osmanlı'daki Encümen-i Dâniş, Meclis-i Maarif-i Muvakkat ve Meclis-i Maarif-i Umumiye gibi kuruluşlardan örnek alındığı söylenebilir. Osmanlıların bu kuruluşları için nasıl Fransız Akademisi ve Fransızca örnek olmuşsa, aynı şekilde Afganistan için de Osmanlılar ilham kaynağı olmuştu.⁴⁴

Osmanlı aydınları arasında Fransızca modernleşme dili olarak bilindiği gibi, Afganistan'da da Osmanlı Türkçesi öyle bir konuma sahip olmuştu. Bu dönemde, Afganistan aydınları, modernleşme sürecini daha iyi yönetmek ve güncel gelişmelerden haberdar olmak için Türkçe öğrenmeye çalışmaktaydılar. Dönemin aydınlarının biyografisine bakıldığında, birçoğunun Türkçe bildiği yazılmaktadır.⁴⁵ Özellikle Tarzî'den sonra, söz konusu yıllarda önemli isimler olan Abdülhadi Davi ve Abdurrahman Lüdin, Türkçe'yi Kâbil'de öğrenmişlerdi. İkisi de önemli yazar ve düşünür olarak Tarzî ile beraber *Sirac'ül Ahbar* gazetesinde çalışmaktaydılar.⁴⁶ Ayrıca bu dönemde kurulan sivil ve askerî eğitim kurumlarında Türkçe bir ders olarak öğretilmekteydi. Döneme ait Türkçe ders kitaplarından biri, "Serf-i Türki" başlığıyla, Habibye ve Harbiye okullarının Türkçe öğretmenini Muhammed Nazif tarafından yazılmıştı. 1958 yılında basılan bu kitap, Nezaret-i Maarif (Eğitim Bakanlığı) tarafından mülki ve askerî okullarda eğitim vermek üzere yayımlanmıştı.⁴⁷

Ayrıca ülkenin ilk maliye okulu, 1910 yılında "Mahkeme-i İlm-i Mali ve İktisadi" adıyla Kâbil şehrinde, Emir Habibullah Han'ın emri ve Osmanlı Türklerinden Ali Fahimi'nin rehberliğiyle kuruldu. Bunun ardından, Trabzonlu Hasan Hilmi ve Mustafa Hakkâkzâde'nin iş birliğiyle 1910 yılında Kâbil'deki Darüssaltana'nın misafirhane bahçesinde "Mahkeme-i Hakkâkî ve Hattatî" adıyla hakkâklık ve hat okulu da kuruldu. Okulun öğrenci sayısı başlangıçta

44 1846 yılında kurulan Meclis-i Maarif-i Muvakkatten bir yıl sonra Mekteb-i Umumiye Nezareti kuruldu. Meclis-i Maarif-i Muvakkat tarafından kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye sonralar bir üniversite niteliklerini alan Darul Fünun'un kurulmasına karar verdi. Yeni kurulan modern okulların yanında Darul Fünun için de ders kitapları hazırlamak üzere Fransız Akademisi'ni örnek alarak 1851 yılında Abdülmecit'in fermanı ile Encümen-i Dâniş kuruldu. Bu encümenin üyeleri arasında 40 Osmanlı aydınının dışında birçok Batılı ülkelerden bilim adamları da bulunmaktaydı. Encümen-i Dâniş bir süre faaliyet gösterdikten sonra farklı nedenlerden dolayı 1862 yılında dağılmıştı. (Somel, Selçuk Akşın, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839 - 1908)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017. s. 146; Ali Akbar Diyanet, "Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniye", *Mutaliat-i Osmani*, İran, 2020, [جمعیۃ علمیہ عثمانیہ - مطالعات عثمانی \(ottomanstds.com\)](http://ottomanstds.com)).

45 Gubar, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, 720.

46 Aybek, *Afganistan az Habibullah ta Muhammed Haşim Han*, s. 113.

47 Muhammed Nazif, *Serf-i Türki* (Dârü's-Saltana-i Kâbil: Matba'a-i Mubâreke-i İnâyat, 1336 H.)

on iki kişi olup on yıl boyunca eğitim görmekteydiler. Rivayetlere göre, bu öğrenciler Kâbil halkı tarafından “Şâgirdân-ı Efendi” (Efendi öğrencileri) adıyla anılmaktaydı.⁴⁸

20. yüzyılın başlarında, Afganistan'da çalışan Türk uzmanların, eğitimden sonra en çok etki bıraktıkları alan askerî kurumlar idi. 1909 yılında kurulan ülkenin ilk Harbiye Okulu'nun önemli çalışanları Türklerden oluşmaktaydı. Ali Efendi, İzzet Efendi ve Nazif Efendi'nin, okulun Türk öğretmenleri oldukları bilinmektedir. Ayrıca, bu dönemde Harbiye Okulu'nun müdürlüğünü hep Türkler üstlenmişti. İlk başta Hayri Paşa, ardından sırasıyla Mahmut Paşa ve Ali Efendi bu makamda bulunmuştu.⁴⁹

Askerî alanda Mahmud Sami Paşa'nın faaliyetleri, Afganistan'ın tarihinde çok önemli bir yere sahipti. Bu alanla ilgili birçok kitap, onun tarafından Türkçe'den Farsça'ya çevrilmişti. Ders kitapları olarak kullanılan Sami'nin çevirilerinin bazıları aşağıdakilerdir:

1. *Talimname-i Piyâde* (1299 hş. /1920)
2. *Coğrafya-i Askerî* (1302 hş. /1923)
3. *Talimname-i Süvarî* (1302 hş. /1923)
4. *Program-i Durus-i Fen-i Endaht* (Ateş etme fenlerinin ders programı) (1301 hş. /1922)
5. *Program-i Nezariyât-i Talim* (Eğitim Teorilerinin Programı) (1302 hş. /1923)
6. *Talimname-i Muhâbire* (1301 hş. /1922).

Sami, bu kitaplar ve çevirdiği askerî nizamnameler aracılığıyla Afganistan ordusunda önemli düzenlemeler yapmıştı. O ve arkadaşlarının çabaları vasıtasıyla, birçok Türkçe askerî terim Afganistan'da râîç olmuştu. Ayrıca, ülkenin askerî tarihinde ilk kez jimnastik eğitimlerinin Afgan askerlerine onlar tarafından verildiği rivayet edilmektedir.⁵⁰

Afganistan'da Türk uzmanların yardımıyla gelişen diğer önemli alan, gazetecilik ile matbaa ve yayıncılıktı. Özellikle *Siracü'l-Ahbar* gazetesi, bu uzmanların çabalarından olumlu şekilde etkilenmişti. Ayrıca, gravür, gazetede fotoğraf ba-

48 Ahmad Vali Alimi, “Şekilgiri-i Maarif-i Asri der Afganistan”, *Journal of Social Sciences - Kabul University* 6, s. 4 (2025): 208, <https://doi.org/10.62810/jss.v6i4.111>.

49 Gubar, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, s. 703.

50 Nasir Mehrin, “General el-Seyid Mahmud Sami”, *kabulnath*, 7 (154), 16. 10. 2011.

https://www.kabulnath.de/Salae_Haftom/Shoumare_154/ustad%20nasir%20mehr-in-general%20samee.html

sımı, hat sanatı ve benzeri alanlarda da ilerlemeler gerçekleşmişti. Bu nedenle, bütün Afganistan araştırmacıları, bu dönemin Afganistan'da gazeteciliğin en parlak yılları olduğu kanaatindedir.⁵¹ Bu alandaki gelişmeler üzerinde katkısı olan Mehmet Fazlı, yapılan işler hakkında şöyle yazmaktadır:

*"Son zamanlarda oymacılık sanatı okulu ve güzel sanatlardan resim okulu gibi darülrifanlar açılmıştır. Fabrika, keski, dikiş, ciltçilik, defter çizmek için çizgi makineleri, el ayak presleri, büyük bir topograf makinesinden oluşmuş her tür kitap vesaire basan mükemmel bir matbaaya sahiptir. Bundan başka litograf (taşbaskı) matbaası da taş yönünden fevkalade zengin olup birçok fermanlar, yol tezkireleri, posta pulları vesaire basmaktadır."*⁵²

Türklerin yayıncılık ve basın alanındaki yardım ve katkıları, *Siracül-Ahbar* gazetesinin sayfalarında da yansımıştı. Özellikle Mehmet Fazlı'nın bu alanda yaptığı yenileşmeler övgü ile vurgulanmıştır. Gazetenin altıncı yılının 24. sayısında yayımlanan bir makalede, onun yayıncılık alanındaki hizmetleri ve belirgin rolü anlatılmıştı. Bu makalede, Fazlı'nın faaliyetleri sonucunda *Siracül-Ahbar*'ın dönüşüm süreci ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

*"Siracül-Ahbar, ilk yılında litograf baskı (taş baskı) ile yayımlanıyordu. Ancak ikinci yılda, yayını tipografi matbaasında yapılmaya başlandı. Yine aynı yıl, sayfaların çinkografi fotoğraflarla süslenmesiyle dönüşüm yolunda büyük bir adım atıldı. Çinkografi sanatını dışarıdan Kâbil'e getiren ilk kişi Muhammed Fazlı Efendi idi. Fazlı, İstanbul'un yüksek okullarında eğitim almış, zeki ve tecrübeli bir gençti. Asya ve Avrupa şehirlerini görmüş olan bu genç, resim ve çinkografi sanatlarında son derece yetenekliydi... Siracül-Ahbar'ın üçüncü yılının başlarında Muhammed Fazlı, renkli baskı sanatını öğrenmek için Avrupa'ya gitti. Paris'te bulunduğu sırada bu kanlı savaş (Birinci Dünya Savaşı) başladı ve o, vatanına geri dönemedi... Fazlı'nın unutulmaz hizmetlerinden biri, beş yerli öğrenciyi çinkografi sanatında yetiştirmesidir. Ayrıca, İstanbul'dan Muhammed Nuri Efendi adında bir kişiyi yardımcı olarak yanında getirmişti ve Kâbil'den ayrılırken onu kendi yerine bırakmıştır..."*⁵³

Afganistan'da gazetecilik tarihinin önemli araştırmacılarından biri olan Kazım Ahang, *Tarih-i Vesail-i İrtibat-i Cemi der Afganistan* (Afganistan'da Medya Tarihi) adlı eserinde, Türk uzmanların tarihi rolü hakkında şöyle yazar:

51 Ahang Muhammed Kazım, *Tarih-i Vesail-i İrtibat-i Cemi der Afganistan*, Peşaver: Erik Kütüphanesi. 1380 hş. s. 23.

52 Mehmet Fazlı vd., *Afganistan'da bir jöntürk*, ss. 51-52.

53 Siracül-Ahbar, 6. yıl, sayı 24.

“Habibullah Han döneminde, baskı (tabaat) ve çinkografi sanatını öğretmek ve geliştirmek amacıyla çok sayıda Türk uzman Afganistan'a gelmişti. Bunlar arasında örnek olarak Muhammed Hasan, Muhammed Nedim ve Muhammed Fazlı Efendi'yi zikretmek mümkündür. Bu kişiler, Afganistan basın tarihinin önde gelen simaları olan Mirza Abdulhamid, Mirza Abdulaziz ve Molla Abdulgani Müstagni'yi eğittiler. Ayrıca Abdulgani Gani, Yar Muhammed, Seyyid Ebubekir ve Halık-dad gibi isimleri de önde gelen çinkografi ustaları olarak yetiştirdiler...”⁵⁴

Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti'ne yakınlaşma çabaları ve bu devlete karşı samimi bir duygunun Afganistan'da yayıldığını görmekteyiz. Bu durum Türk uzmanların ülkedeki çalışmalarının bir sonucu olarak düşünülebilir. Osmanlılara yönelik yakınlaşma duygusu sadece halk ve aydın tabakası içinde değil, iktidarda bulunan kimseler arasında da yüksek olmuştu. Nitekim “Cem'iyet-i İlmiyye-i İslâmiye” gazetesinde yayımlanan bir makalede, Emir Habibullah Han'ın kardeşi Nasrullah Han'ın 1892 yılında İstanbul'a geldiği ve Osmanlı Halifesi'nin huzuruna kabul edildiği belirtilmektedir. Ayrıca makalenin yazarı, Habibullah Han'ın Osmanlıların meşrutî yönetime geçişini ve Sultan V. Mehmed'in (1909-1918) tahta çıkışını tebrik eden ilk Müslüman hükümdar olduğunu hatırlatmaktadır.⁵⁵

Trablusgarp Savaşı'nda (1911-1912) Osmanlıları destekleme çabası Afganistan'da yoğun olarak yaşanmıştı. Özellikle yaralıların tedavisi için mali yardım sağlamak yönünde geniş bir kampanya ülke genelinde başlatılmıştı. Savaş sırasında Osmanlılara yardım amacıyla para toplama çağrısında bulunan Emir Habibullah Han'ın nutuk-i hümayunu üç sayfa olarak *Siracü'l-Ahbar* gazetesinde yayınlanmıştır. Emir, bu uzun mesajında Osmanlılara mali yardım için bütün tebalarından para toplamalarını istemişti.⁵⁶ Gazetenin aynı sayısında, Habibullah Han'ın yardım çağrısına Afganistan'da çalışan Osmanlıların şükran mesajları “suret-i ariza-i şükriye” başlığı ile yayınlanmıştır.⁵⁷ Yine daha sonraki sayılarda, 23 Cemaziyülahır 1330 h. /13 Haziran 1912 tarihinde Sadrazam Said Paşa tarafından Habibullah Han'ın yardımına teşekkür ve mektubuna cevap olarak gönderilen mektubun neşir edilmiş olduğunu görmekteyiz.⁵⁸ Ayrıca, Afganistan halkının yardımı ve Habibullah Han'ın mektubu hakkında

54 Muhammed Kazim Ahang, *Tarih-i Vesail-i İrtibat-i Cemi der Afganistan* (Erik Kütüphanesi, 1380), s. 10.

55 Kale-i Sultaniyeli İbrahimi Ali Tayyar, “Aleml-i İslam – Afganlılar – Osmanlılar ve Emir Habibullah Mehmet Han”, *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye*, cilt: VI, sayı: 144, 9 Kanunusani 1327, s. 2583

56 *Siracü'l-Ahbar*. (15 Zilhicce 1329 h.). “Suret-i Nutuk-i Hümayun-i”, 1(5), ss. 1-4.

57 *Siracü'l-Ahbar*. (15 Zilhicce 1329 h.). “Suret-i Nutuk-i Hümayun-i”, 1(5), s. 4.

58 *Siracü'l-Ahbar*. (15 Şaban 1330 h.). “Devleteyn Aliyeteyn-i Osmaniye ve Afganiye”, 1(21), s. 8.

Tercüman-i Havadis gazetesinde bir yazı yayınlandığını *Siracü'l-Ahbar* memnuniyetle zikretmiştir. Bu yazıda yapılan yardımın miktarı yedi bin İngiliz lirası olarak belirlenmiştir.⁵⁹ Trablusgarp Savaşı sırasında Habibullah Han'ın yardım çağrısının metni *İctihad* gazetesinde de yayınlanmıştır.⁶⁰

Ancak bu arada İngilizler, Osmanlılara yönelik Afganistan'da var olan ilgiyi engellemeye çalışmaktaydı. Bu durumu *Siracü'l-Ahbar* gazetesinin sayfalarında geçen bazı yazılardan da fark edebiliriz. Örneğin Hindistan'da yayımlanan bir İngiliz gazetesinde (*The Pioneer*) Afganistan'da Osmanlıların varlığına ve bunun İngilizlerin menfaatine tehlikeli olduğuna işaret eden bir yazı yayınlanmıştır. *Siracü'l-Ahbar* da söz konusu yazıya tepki olarak uzun bir yazı yayınlanmıştır. Yazıda Afganistan'ın İngiliz'e karşı var olan taahhüdü güçlü olduğunu vurgulayarak bir yerinde şu ifadeler kullanmıştır: "... birkaç Osmanlının bizim devletimizde çalıştıkları size karşı düşmanlığımızın işareti değildir. İngilizlerle olan taahhüdümüz tamdır. Bunlar ahdimizi bozmak anlamına gelmez."⁶¹

Sonuçta İngilizler tarafından Afganistan ve Osmanlı arasındaki yakınlaşma durdurulmaya çalışılmış ve bu doğrultuda başarılı da olmuşlardı. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlıların isteğine karşı İngilizler, Afganistan'ı tarafsız kalmaya mecbur kılmıştı. Afganistan'ın aydın sınıfı ve Osmanlı taraftarları, bu konuda karşı çıkmışsa da bir sonuç vermemişti. Bu nedenle Emir ile Osmanlı taraftarları arasında gizli bir muhalefet oluşmaya başlamıştı. Ülkenin bazı tarihçileri Emir'in öldürülmesini ve yerine Amanullah Han'ın iktidara geçmesini bu muhalefete bağlamaktadırlar.

Sonuç

Daha önce de belirtildiği gibi, Afganistan toplumsal yapısının kabilevi ve geleneksel olması nedeniyle etkili ve sürekli bir modernleşme süreci yürütebilme imkânı bulamamıştır. Bu durum özellikle 19. yüzyıl Afganistan'ı için daha da geçerlidir. Bu dönemde Afganistan, modern medeniyetin bazı unsurları ve ürünleriyle tanışmıştı; ancak bu tanışma İngilizler aracılığıyla gerçekleşmişti. Afgan halkı ise hem dini ve kabilevi inançları nedeniyle, hem de İngilizlerle yaşanan birçok kanlı çatışma yüzünden Avrupalılara genel olarak nefret duygusuyla bakıyordu. Bu durum, Batılı uzmanların ülkeye getirilmesini ve on-

59 *Siracü'l-Ahbar*. (15 Ramazan 1330 h.). "İktibasat", 1(23), s. 11.

60 "Kabil'de münteşir Siracü'l-Ahbar gazetesinden Afganistan emiri Habibullah Han hazretlerinin Nutk-ı Hümayunu", *İctihad*, cilt: III, sayı: 41, 15 Şubat 1327, ss. 1002 - 1004.

61 *Siracü'l-Ahbar*. (15 Cemaziülevvel 1330 h.). "Havadis-i Hariciye", 1(15), s. 9

lardan yararlanılmasını ciddi şekilde sınırlandırıyordu. Bu nedenle, 19. yüzyıl boyunca ülkede modernleşme yönünde etkili ve önemli çalışmalar gerçekleştirilemedi.

Osmanlı'da uzun ve geniş kapsamlı faaliyetler sonucunda çok sayıda yetişmiş uzman bulunması, Afganistan için Osmanlı uzmanlarından yararlanmayı en uygun ve en düşük maliyetli seçenek hâline getiriyordu. 20. yüzyılın başlarında Afganistan için böyle bir imkân doğduğunda ve az sayıda Türk uzmanının ülkeye girmesi mümkün olduğunda, modernleşme yönünde güçlü bir sıçrama gerçekleşti. Bu dönemde, Türkçe'den Farsça'ya birçok bilimsel eser tercüme edildi, modern sivil ve askerî okullar kuruldu, ilk sivil hastane açıldı ve kitap ile makale basımı alanında dikkat çekici ilerlemeler kaydedildi.

Görüldüğü üzere, bu dönemde ortaya çıkan yenileşme hareketi, Osmanlıların "Yeni Osmanlılar" dönemine benzer bir çizgide, Afganistan'da da Türklerin belirgin varlığı sayesinde gelişmiştir. Yeni olguların İslam ile uyumlu bir biçimde tanıtılması için çaba gösteriliyordu. Aynı zamanda İslam birliği, Müslüman toplumların ilerlemesi ve modern bilimlerin ürünlerinden yararlanma gerekliliği, 20. yüzyılın başındaki Afgan yenilikçilerinin özellikle vurguladığı hususlardı.

Bu dönemdeki yenilikçi faaliyetlerin sonucunda, bağımsızlığa, ilerlemeye ve modern bilimleri öğrenmeye istekli bir toplumsal kesim ortaya çıktı. Bu dönemin sonuçları da tıpkı Osmanlı toplumunda olduğu gibi, Amanullah Han'ın modernleşmeci devletinin kurulmasına, ilk anayasanın hazırlanmasına ve kısa süreli bir millî meclisin oluşmasına yol açtı.

Ancak Afganistan'da Osmanlı toplumunun aksine, Amanullah Han yönetiminin modernleşme konusunda aşırıya kaçması ve toplumsal gelenekleri göz ardı etmesi, muhalefet hareketlerinin doğmasına neden oldu ve nihayetinde bu sürecin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtı. Eğer bu ülkede Osmanlı'daki gibi daha ölçülü ve yavaş bir modernleşme yolu izlenmiş, zamana daha fazla önem verilmiş ve yenileşme konusunda acele ve aşırılıktan kaçınılmış olsaydı, muhtemelen bu çabalar toplumda daha köklü bir şekilde yerleşir ve başarıya ulaşabilirdi.

Kaynakça

- Adamec, Ludwig. *Revabit-i Harici-i Afganistan*. Peşâver, 1377 hş.
- Ahang, Muhammed Kazim. *Tarih-i Vesail-i İrtibat-i Cemi der Afganistan*. Erik Kütüphanesi, 1380 hş.
- Alimi, Ahmad Vali. “Şekilgiri-i Maarif-i Asri der Afganistan”. *Journal of Social Sciences – Kabul University* 6, sy 4 (2025): 199-210. <https://doi.org/10.62810/jss.v6i4.111>.
- Aybek, Zafer Hassan. *Afganistan az Habibullah ta Muhammed Haşim Han*. Meyvand Yayınları, 2003.
- Emîr Abdürrahmân Han. *Tâcu't-Tevârih*. Sebâ Kütüphanesi, 1979.
- Farhang, Muhammed Sidik. *Afganistan der Penc Karn-i Abir*. Kabil, 1373 hş.
- Faruh, Mehdi. *Kırsinişinan-i Kabil*. Merkez-i Pojohuşgah-i Farhangi, 1370 hş.
- Ferhadi, Revan. *Makalat-i Mahmut Tarzi*. Behiki Yayınları, 1355 hş.
- Grigoryan, Vartan. *Zuhûr-i Afganistân-i Nevvîn*. Şerî'atî Afganistânî, Muhammed İbrâhîm, 1388 hş.
- Gubar, Gulam Muhammed. *Afganistan der Mesir-i Tarih*. İnkılap Yayınları, 1368 hş.
- Jamal, Ziauddin. “Habibullah Han'ın Modernleşme Çabaları Üzerinde Türklerin Etkisi 1901-1919”. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2019.
- Mehmet Fazlı, Kenan Karabulut ve Mehmet Fazlı. *Afganistan'da bir jöntürk: Mısır sürgününden Afgan reformuna*. 1. baskı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1261. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- O'Sullivan, Michael B. “‘The Little Brother of the Ottoman State’: Ottoman Technocrats in Kabul and Afghanistan's Development in the Ottoman Imagination, 1908–23”. *Modern Asian Studies* 50, sy 6 (2016): 1846-87. <https://doi.org/10.1017/S0026749X15000244>.
- Özmen, Süleyman ve Mahmûd Tarzi. *Afgan aydınlanmasının mimarı Serdar Mahmud Tarzi Han ve anıları*. 1. basım. Türkiye İş Bankası kültür yayınları Genel yayın\$12805 Anı. Türkiye İş Bankası, 2013.
- Muhammed Nazif. *Serf-i Türki* (Dârû's-Saltana-i Kâbil: Matba'a-i Mubâreke-i İnâyat, 1336 H.
- Diyanet, Ali Akbar. “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye”, *Mutaliat-i Osmani*, İran, 2020, [جمعیۃ علمیہ \(ottomanstds.com\)](https://www.ottomanstds.com).
- Mehrin, Nasir. “General el-Seyid Mahmud Sami”, *kabulnath*, 7 (154), 16. 10. 2011. https://www.kabulnath.de/Salae_Haftom/Shoumare_154/ustad%20nasir%20mehrin-general%20samee.html Erişim: 20.11.2025
- Musevî, Cevât. “Amelkerd-i Siyasi-Nizâmî-i Ahmet Şâh Ebdâlî”. *Tarih-i İslâm Dergisi*, 5(17), Bahar 1394 hş. ss. 137.
- Halkın, N. *Tecavüz-i Britanya ber Afganistan*. Moskova, 1959.
- Mîbahzâde, Mehmed Bakir. *Tarih-i Siyasi Muhteser-i Afganistan*. Kâbil: Aftâb Araştırma Merkezi Yayınları.1388 hş.
- Habîbî, Abdul Hay. *Tarih-i Muhteser-i Afganistan*. Kâbil. 1346 hş.
- Sarcen, Muhammed Azim Han. *Serrîşte-i İslamiye-i Rum*, Kabil: Matbuaa-i Darülsaltane-i Kabil, 1887.

- Tayyar, Kale-i Sultaniyeli İbrahimi Ali, "Alem-i İslam – Afganlılar – Osmanlılar ve Emir Habibullah Mehmet Han", *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye*, cilt: VI, sayı: 144, 9 Kanunusani 1327, s. 2583.
- "Afganistan'a Muallim Sıfatıyla Gidecek Zabitan", *Sırat-ı Müstakim*, cilt: 3, sayı 62, 29 Teşrinievvel 1325, s. 160
- Alem-i İslamiyet: İran, Natal, Hindistan, Afganistan, Fas", *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye*, cilt: 1, sayı: 15, 29 Kanun-i evvel 1324, s. 244.
- Siracül Ahbar*, 1. yıl, sayı: 6, 1 Muharremül-Haram 1330 h..
- Yazıcı, Orhan. "Jön Türklerin Afganistan'daki Yansıması: Cevanan-i Afgan ve Meşrutiyet Talepleri", *İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu*, 25 Kasım 2014 Ankara.
- Troytskili Ahmed Taceddin. "Ahval-i Umumiyye-i İslamiyye ve İstikbal-i İslam – 6: Afganistan", *Sırat-ı Müstakim*, cilt: 3, sayı: 77, 11 Şubat 1325, s. 397 – 399.
- SALT Research, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/26133>, Erişim tarih: 20 Kasım 2025
- Rasuli, Sima. *Afganistan der Devran-i Habibullah Han*, Kabil. 1390 hş.
- Tevfik, "Afganistan Müslümanları: Emir Habibullah Han'ın ulviyeti ve Afganistan'da asar-ı tekamül ve terakki", *Sebilü'r-Reşad*, cilt: I-VIII, sayı: 17 – 199, 14 Haziran 1328.
- Siracül-Ahbar*, 1 Rebiyülevvel 1333 h. 4 (10).
- Somel, Selçuk Akşın. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839 – 1908)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Ahang, Muhammet Kazım. *Tarih-i Vesail-i İrtibat-i Cemi der Afganistan*, Peşaver: Erik Kütüphanesi. 1380 hş.
- Tayyar, Kale-i Sultaniyeli İbrahimi Ali, "Alem-i İslam – Afganlılar – Osmanlılar ve Emir Habibullah Mehmet Han", *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye*, cilt: VI, sayı: 144, 9 Kanunusani 1327.
- Siracül-Ahbar*. "Suret-i Nutuk-i Hümayun-i", 1(5), 15 Zilhicce 1329 h. ss. 1-4.
- Siracül-Ahbar*. "Devleteyn Aliyeteyn-i Osmaniye ve Afganiye", 1(21) 15 Şaban 1330 h.
- Siracül-Ahbar*. "İktibasat", 1(23), 15 Ramazan 1330 h. s. 11.
- "Kabil'de münteşir Siracül-Ahbar gazetesinden Afganistan emiri Habibullah Han hazretlerinin Nutk-ı Hümayunu", *İctihad*, cilt: III, sayı: 41, 15 Şubat 1327, ss. 1002 – 1004.
- Siracül-Ahbar*. "Havadis-i Hariciye", 1(15) 15 Cemaziyülevvel 1330 h.

KAZAKİSTAN VE TÜRKİYE YEREL YÖNETİM SİSTEMLERİNİN YENİDEN MERKEZİLEŞME PARADOKSU AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

COMPERATIVE ANALYSIS OF KAZAKHSTAN AND TURKEY'S LOCAL GOVERNMENT SYSTEMS FROM THE PERSPECTIVE OF THE RECENTRALIZATION PARADOX

Hüseyin GÜL* - Güven ŞEKER**

ÖZ

Çalışma, Türkiye ve Kazakistan'ın yerel yönetim sistemlerindeki reform süreçlerini, farklı tarihsel ve idari köklerine rağmen ortaya çıkan benzer idari çıktılar üzerinden karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Araştırmamızın temel problemi, her iki ülkenin de küresel yönetim ve demokratikleşme söylemlerine karşın, uygulamada neden merkezi otoriteyi güçlendiren yeniden merkezileşme refleksleri gösterdiğiidir. Çalışma, merkezileşme eğilimlerini sadece siyasi bir otoriteleşme süreci olarak değil, aynı zamanda kriz yönetimi ve hizmet sunumunda devlet kapasitesinin yeniden inşasıyla uyumlu bir karma (hibrit) yönetim stratejisi olarak kavramsallaştırmaktadır. Metodolojik olarak araştırma, En Farklı Sistemler Tasarımı (Most Different Systems Design) yaklaşımını benimsemektedir. Ankara ve Astana (Nur-Sultan) vaka analizleri yoluyla nitel bir karşılaştırma sunmaktadır. Bulgular, Türkiye'de 6360 sayılı Kanun ve Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları gibi araçlarla sağlanan ölçek reformunun, Kazakistan'da ise Duyan Devlet vizyonu altındaki dikey hiyerarşinin, yerel özerklik yerine merkezi denetimi güçlendirdiğini göstermektedir. Çalışmanın alan yazına temel katkısı, her iki ülkenin de ne tam merkeziyetçi ne de tam adem-i merkeziyetçi olan, devletin yönetsel kapasitesini korumayı amaçlayan karma bir model ürettiğini

ABSTRACT

This study compares the reform processes in the local government systems of Turkey and Kazakhstan, despite their different historical and administrative roots, and finds that they yield similar administrative outcomes. The main problem of the research is why both countries, despite their discourses on global governance and democratization, exhibit recentralization reflexes that strengthen central authority in practice. The study conceptualizes centralization tendencies not only as a process of political authoritarianism but also as a hybrid governance strategy compatible with the reconstruction of state capacity in crisis management and service delivery. Methodologically, the research adopts the Most Different Systems Design approach. It presents a qualitative comparison through case analyses of Ankara and Astana (Nur-Sultan). The findings show that the scale reform achieved in Turkey through tools such as Law No. 6360 and the Regional Development and Investment Board (YİKOB), and the vertical hierarchy under the Hearing State vision in Kazakhstan, strengthen central control rather than local autonomy. The study's fundamental contribution to the literature is its theorization of a hybrid model that is neither fully centralized nor fully decentralized, aiming to preserve the

*Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi.

E-posta: huseyingul@adu.edu.tr

ORCID NO: 0000-0001-7584-8354

**Carleton University, Norman Paterson School of International Affairs, Adjunct Professor.

ORCID NO: 0000-0003-4766-7921

Makale Atf Bilgisi: GÜL Hüseyin, ŞEKER Güven (2026). Kazakistan ve Türkiye Yerel Yönetim Sistemlerinin Yeniden Merkezileşme Paradoksu Açısından Karşılaştırmalı Analizi, Avrasya Etüdleri.

Gönderim Tarihi: 14.01.2026 **Kabul Tarihi:** 12.03.2026

kuramsallaştırmasıdır. Bu yönüyle araştırma, gelişmekte olan ülkelerdeki yerel yönetim reformlarının sadece bir demokratikleşme meselesi değil, aynı zamanda bir idari rasyonalizasyon ve kapasite inşası çabası olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetim Reformu, Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi, Yeniden Merkezileşme, Karma Yönetişim, Türkiye, Kazakistan, 6360 Sayılı Kanun.

state's administrative capacity. In this respect, the research reveals that local government reforms in developing countries are not only a matter of democratization but also an effort at administrative rationalization and capacity building.

Keywords: Local Government Reform, Comparative Public Administration, Recentralization, Hybrid Governance, Turkey, Kazakhstan, Law No. 6360.

1. Giriş

Kamu yönetimi disiplininde 21. yüzyılın ilk çeyreği, ulus-devletlerin idari kapasitelerini artırma, bürokratik hantallığı aşma ve yerel hizmet sunumunu optimize etme arayışlarıyla şekillenmiştir. Küreselleşme dinamikleri ve bilgi toplumunun getirdiği yeni talepler, geleneksel devlet yapılanmalarını Yeni Kamu Yönetimi (New Public Management-NPM)¹ ve Yönetişim (Governance)² paradigmaları ekseninde yeniden düşünmeye zorlamıştır. Bu süreçte, özellikle üniter devlet yapısına sahip ülkeler, küreselleşmenin etkisiyle kendi tarihsel mirasları ve siyasi kültürleri arasında devlet örgütlenmelerini hassas bir denge üzerinde kurma arayışına girmişlerdir. Bu kuramsal ve uygulama arayışları çerçevesinde çalışmanın temel araştırma sorusu; Türkiye ve Kazakistan gibi farklı tarihsel ve idari kökenlere sahip üniter devletlerin, küresel yönetim söylemleriyle eş zamanlı olarak neden ve nasıl benzer yeniden merkezileşme eğilimleri ve karma yönetim stratejileri geliştirdikleridir.

Bu araştırmanın odak noktasını Sovyet sonrası geçiş sürecini tamamlayarak özgün idari kimliğini inşa etmeye çalışan Kazakistan ile köklü bir devlet geleceği içerisinde 2012 tarihli 6360 sayılı Kanun³ ile radikal bir ölçek reformuna giden Türkiye'nin idari kesişim noktaları oluşturmaktadır. Farklı tarihsel ve siyasal arka planlara sahip olmalarına rağmen, Avrasya coğrafyasının bu iki stratejik aktörü, günümüzde yerel yönetim reformlarında modernleşme ve demokratikleşme söylemlerini ön plana çıkarırken, uygulamada merkezi otoriteyi güçlendiren (yeniden merkezileşme) benzer yapısal refleksler sergilemektedir. Bu durum, yasal düzenlemeler ile sahadaki idari gerçeklikler arasında, alan yazında karma (hibrit) yönetim⁴ olarak kavramsallaştırılan karma bir modelin⁵ ortaya çıkmasına neden olan temel araştırma problemidir⁶.

- 1 Christopher Hood, "A Public Management For All Seasons?", *Classics of Public Administration*, ed. Shafritz, Hyde, Parkers, Thomson Wadsworth Publication, Belmont, CA 1991, pp. 503-16.
- 2 Samuel Edward Finer, *Comparative Government*, Allen Lane, The Penguin Press, London 1970.
- 3 Türkiye Cumhuriyeti, "On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması Hakkında Kanun (Kanun No. 6360)", (2012), <https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuatmetin/1.5.6360.Pdf>.
- 4 Sofjan Aripin, Rulinawaty Rulinawaty, "Hybrid Government: Mixed and Hybrid Models of Public Service Delivery in Disadvantaged, Foremost and Outermost Regions", *KnE Social Sciences*, 2022, p. 514712, doi:10.18502/kss.v7i9.11001; Ilya Okhmatovskiy, Anna Grosman, Pei Sun, "Hybrid Governance of State-owned Enterprises", *The Oxford Handbook of State Capitalism and the Firm*, ed. Mike Wright vd., Oxford University Press 2022, s. 449-78, doi:10.1093/oxfordhdb/9780198837367.013.20.
- 5 Model belirli hedeflere ulaşmak için kamu, özel ve sivil toplum gibi farklı sektörlerden unsurları birleştiren çoklu yönetim mekanizmalarını entegre eden örgütsel bir çerçevedir. Bu model, karmaşık zorlukları ele almak için çeşitli aktörlerin ve stratejilerin dahil edilmesine izin veren esnekliği ve uyarlanabilirliği ile karakterize edilir. Karma yönetim, kamu hizmeti sunumu, devlete ait işletmeler, iklim azaltma ve enerji yönetimi dahil olmak üzere çeşitli alanlarda giderek daha fazla önem kazanmaktadır. (Yazar Notu)
- 6 Colin Knox, Serik Orazgaliyev, "Public Administration Country Study: Kazakhstan-Post-Soviet Legacy, Modernisation,

Kazakistan özelinde problem durumu, Sovyet döneminden miras kalan katı hiyerarşik devlet anlayışının, serbest piyasa ekonomisi ve demokratik yönetim ilkeleriyle uyumlaştırılmasındaki zorluklarda yatmaktadır. Knox ve Orazgaliyev (2025) tarafından yapılan sınıflandırmaya göre, Kazakistan'ın idari reform süreci doğrusal olmayan, devletin temel kurumlarının inşa edildiği 1991-2001, idari prosedürlerin güncellendiği modernleşme 2002-2011 ve ulusal refahın hedeflendiği kalkınma 2012-2021 dönemleri olmak üzere üç temel evrede ele alınmaktadır. Son dönemde Cumhurbaşkanı Tokayev'in vizyonu ile gündeme gelen Duyan Devlet (Listening State) konsepti, devletin vatandaşla olan iletişimini artırmayı ve bürokratik engelleri kaldırmayı hedefleyen reformist bir yaklaşım olarak sunulmaktadır. Ancak, bu reformist söylemlere ve OECD standartlarına uyum çabalarına rağmen, yerel yönetim sisteminin omurgasını oluşturan Akim'lerin (Vali/Belediye Başkanı) hala merkezi atama ile göreve gelmesi ve yerel meclislerin (Maslikhat) bütçe ve denetim üzerindeki yetkilerinin sınırlı kalması, yerel özerkliğin kurumsallaşmasını engellemektedir. Dolayısıyla Kazakistan'da adem-i merkeziyetçilik, politik bir yetki devri olarak ifade edilemez. Bununla beraber merkezi idarenin görev yükünü hafifleten idari bir görev devri (deconcentration) karakteri taşıdığı görülmektedir⁷.

Türkiye'de ise 2012'de kabul edilen ve yerel yönetim sisteminde bir milat olarak görülen 6360 sayılı Kanun⁸ ile kapsamlı bir ölçek reformu yapılmıştır. Türkiye'de yerel yönetimler seçimle işbaşına gelen organlara ve anayasal güvencelere sahip olmasına rağmen, 6360 sayılı Kanun ile belediye sınırlarının mülki idare sınırlarına genişletilmesi, hizmette verimlilik (ölçek ekonomisi) ile demokratik katılım arasında yeni ve derin bir gerilim hattı oluşturmuştur⁹. Eliçin (2020) tarafından da işaret edildiği üzere, Türkiye'deki bu süreç adem-i merkeziyetçilikten yeniden merkeziyetçiliğe doğru evrilen, doğrusal olmayan bir yol izlemektedir. Büyükşehir belediyelerinin yetki ve sorumluluk alanının il

and Hybridity", *Public Administration Review*, C. 85, S. 6 (2025), pp. 1888-1900, doi:10.1111/puar.70030; Evrim Tan, "Quo Vadis? The Local Government in Turkey after Public Management Reforms", *International Review of Administrative Sciences*, C. 86, S. 1 (2020), ss. 115-33, doi:10.1177/0020852317752268.

7 Yerlan Abil vd., "Evolution of public administration in the post-Soviet countries. The Republic of Kazakhstan", *Public Administration*, C. 23, S. 1 (2021), pp. 89-118, doi:10.22394/2070-8378-2021-23-1-89-118.

8 Türkiye Cumhuriyeti, On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması Hakkında Kanun (Kanun No. 6360).

9 Çiğdem Akman, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yerel Yönetimler Yapbozu: Gelişmeler ve Öneriler", 2019, <https://research.ebsco.com/linkprocessor/plink?id=134d2722-b55c-357d-82ef-b0027becdfb7>; Osman Savaşkan, "Political Dynamics of Local Government Reform in a Development Context: The Case of Turkey", *Environment and Planning C: Politics and Space*, C. 39, S. 1 (2021), ss. 204-25, doi:10.1177/2399654420943903.

ölçeğinde genişletilmesi, ilk bakışta yerelleşme gibi görünse de İmar, bütçe ve stratejik planlama gibi kritik alanlarda merkezi idarenin hem Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı hem de İçişleri Bakanlığınca idari denetime tabi olması, yerel karar alma mekanizmalarının merkezileşmesi ve çevre-merkez ilişkisinin yeniden bürokratikleşmesi sonucunu doğurmuştur. Sonuç olarak, bu çalışmanın temel sorunsalını Kazakistan'ın merkeziyetçi Sovyet mirasından uzaklaşarak daha esnek bir yapıya geçme çabası ile Türkiye'nin metropolitenleşme ve verimlilik gerekçesiyle merkeziyetçi araçları yeniden üretmesi arasındaki paradoks oluşturmaktadır. Her iki ülkede de mali özerkliğin kısıtlı olması, yerel gelirlerin merkezi idarenin transferlerine olan bağımlılığı¹⁰ ve idari vesayet farklı formlarda varlığını sürdürmesi, yerel yönetimlerin bağımsız politika üretme kapasitesini sınırlayan ortak bir kilitlenme noktasıdır.

Bu araştırmanın temel amacı, farklı tarihsel ve idari köklerden gelen Napolyoncu/Üniter devlet geleneğine sahip Türkiye ile Sovyet/Hiyerarşik mirasa sahip Kazakistan Cumhuriyeti'nin, 21. yüzyılın küresel yönetim ilkeleri karşısında nasıl bir reform refleksi geliştirdiklerini karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Alan yazında karma yönetim¹¹ veya otoriter modernleşme¹² olarak tanımlanan bu süreçte Türkiye ve Kazakistan'ın dışsal reform baskılarını, yeni kamu yönetimi, şeffaflık, dijitalleşme gibi kendi içsel idari kodlarıyla nasıl sentezlediği veya çatışma içine girdiği incelenecektir.

Çalışmanın temel amacı; Türkiye'deki seçilmiş yerel yönetim modeli ile Kazakistan'daki atamaya dayalı Akimlik sistemi arasındaki yapısal farklılıkların, küresel yönetim söylemlerine rağmen her iki ülkede de neden benzer bir yeniden merkezileşme ve karma yönetim uygulamalarına evrildiğini karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Çalışmanın önemi, Türk Devletleri Teşkilatı'nın artan jeopolitik önemiyle paralel olarak, üye ülkelerin idari yapılarının birbirini anlama ve ortak bir kamu yönetimi dili oluşturma ihtiyacına katkı sunmasında yatmaktadır. Nihai olarak bu tez, Abdullayev vd. (2025) ve Pachucki-Włosek'in (2024) çalışmalarında işaret edilen optimum denge arayışına katkı sunarak Ankara ve Astana (Nur-Sultan) örnekleri üzerinden ne tam merkeziyetçi

10 OECD, "OECD Regional Outlook 2022: Building Resilient Regions", OECD Publishing, Paris 2022, doi:10.1787/9789264307072-en.

11 Knox, Orazgaliyev, "Public Administration Country Study", 2025, ss. 1888-1900.

12 Ernesto Gallo, "Globalisation, Authoritarianism and the Post-Soviet State in Kazakhstan and Uzbekistan", *Europe-Asia Studies*, C. 73, S. 2 (2021), pp. 340-63, doi:10.1080/09668136.2020.1761297.

ne de kontrolsüz adem-i merkeziyetçi olan, bölgeye özgü bağlamsal bir yönetim modelinin olabilirliğini tartışmaktadır.

Çalışmanın metodolojik özgünlüğünü, teorik tartışmaları somut bir zemine oturtmak amacıyla yürütülen iki başkent odaklı vaka analizi oluşturmaktadır. Sabitov vd. (2025) ve Karini (2020) çalışmalarından uyarlanan karşılaştırmalı analiz çerçevesine dayalı olarak, Ankara Büyükşehir Belediyesi modeli ile Astana (Nur-Sultan) idari modeli karşılaştırılmıştır. Ankara Büyükşehir Belediyesi seçimle işbaşına gelen, ancak merkezi idare ile yetki çatışmaları yaşayan ve metropoliten yetkilerle donatılmış bir belediye idaresi görünümündeyken; Astana Belediyesi ise doğrudan Devlet Başkanı tarafından atanan bir Akim tarafından yönetilen, başkent olmanın getirdiği ayrıcalıklara sahip ancak merkezi hiyerarşinin doğrudan uzantısı olan bir yapı olarak ele alınmıştır. Bu vaka analizi, idari vesayet (Türkiye) ve hiyerarşik denetim (Kazakistan) mekanizmalarının, yerel hizmet sunumundaki verimlilik ve demokratik katılım üzerindeki etkilerini somut verilerle tartışma imkânı sunmaktadır. Analiz sürecinde, her iki kentin yönetim modelleri, karar alma özerkliği, mali kaynakların kullanımı ve halka hesap verebilirlik parametreleri üzerinden karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır.

Araştırma, iki ülkenin idari dönüşüm süreçlerini incelerken Kazakistan'ın Duyan Devlet yaklaşımıyla kademeli ve kontrollü bir siyasi-mali yerelleşme sürecine girdiği, Türkiye'nin ise stratejik yönetim ve etkinlik söylemi altında yerel yönetimler üzerinde yeni nesil bir merkezi denetim mekanizması inşa ettiği temel argümanına dayanmaktadır. Bu çalışma, Kazakistan'ın otoriter bir mirastan sınırlı bir açılıma, Türkiye'nin ise görece özerk bir gelenekten daha merkeziyetçi bir yapıya doğru evrildiği zıt yönlü süreçleri benzer sonuçlar üreten bir merkezi kontrolün sürekliliği fikri üzerinden savunmaktadır. Bu bağlamda araştırma, her iki ülkenin de küresel yönetim standartları ile ulusal idari kapasiteyi koruma içgüdüğü arasında karma bir denge kurmaya çalıştığını ileri sürmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve: İki Farklı İdari Gelenek, Tek Bir Merkeziyetçi Eğilim

Çalışmanın bu bölümünde, Kazakistan ve Türkiye'nin yerel yönetim sistemlerini şekillendiren tarihsel, anayasal ve kurumsal temeller karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelenmiştir. Her iki ülke de biçimsel olarak üniter devlet yapısına sahip olmakla birlikte, merkezin yerel üzerindeki denetim araçları (idari

vesayet, hiyerarşik atama) ve reformları tetikleyen motivasyonlar açısından belirgin ontolojik farklılıklar¹³ sergilemektedir. Çalışma, sadece yasal metinlerin karşılaştırılmasıyla sınırlı kalmayıp, Türkiye'nin 6360 sayılı Kanun ile hayata geçirdiği metropoliten ölçek reformları ile Kazakistan'ın, Kazakistan-2050 Stratejisi¹⁴ eksenindeki idari modernizasyon hamlelerinin, merkez-yerel dengesini uygulamada nasıl yeniden kurguladığını irdelemeyi hedeflemektedir. Bu genel hedef doğrultusunda çalışma idari geleneklerin ve yapısal farklılıkların rolünü saptamak, reform reflekslerini ve merkezileşme eğilimlerini analiz etmek, küresel normlar ile yerel uygulamalar arasındaki çatışmayı değerlendirmek gibi alt amaçlara odaklanmaktadır. Türkiye'de Anayasa¹⁵ ile özerkliği tanınan ancak idari vesayet ile sınırlandırılan seçilmiş yerel yönetim modeli ile Kazakistan'da merkezi atamaya dayalı ve hiyerarşik sadakati önceleyen Akimlik sistemi arasındaki yapısal farkların yönetime olan etkisini ortaya koymaktır. Berkutova ve Onuchko (2024) ile Akman (2019) tarafından vurgulandığı üzere, Türkiye'de seçimle gelen meşruiyet ile Kazakistan'da atama ile sağlanan idari hiyerarşinin, yerel demokrasinin kurumsallaşması üzerindeki belirleyici rolleri karşılaştırılacaktır. Bunun yanında her iki ülkede de yasal metinlerde ve siyasi söylemlerde güçlü bir yerinden yönetim vurgusu yapılmasına rağmen, uygulamanın neden merkezi otoriteyi güçlendiren bir yapıya dönüştüğünü tartışmaktır. Eliç'in (2020) Türkiye için işaret ettiği paradoksal dönüşüm ile Kazakistan'da Abil vd. (2021) tarafından tespit edilen bürokratik direnç ve merkezi liderlik olgusu arasındaki uygulamalar analiz edilecektir. Ayrıca katılım, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi küresel normların, Türkiye'deki kent konseyleri ve Kazakistan'daki yerel meclisler olan Maslikhatlar, alt düzeyde Kenester/Halk Meclisleri üzerinden karar alma süreçleri ile bütünleşme düzeyini saptamaktır. OECD raporlarında¹⁶ belirtilen mali bağımlılık sorununun, bu meclislerin politika üretme kapasitesini nasıl sınırladığı ve sembolik katılım riskini nasıl doğurduğu değerlendirilecektir. Kavramsal çerçevede söz konusu

13 Margaret Stout, Jeannine M. Love, "Competing Ontologies: A Redux Primer for Public Administration", *The American Review of Public Administration*, C. 51, S. 6 (2021), pp. 422-35, doi:10.1177/02750740211005047.

14 President of the Republic of Kazakhstan, "Strategy 'Kazakhstan-2050': New Political Course of the Established State", 2012, <https://policy.asiapacificenergy.org/sites/default/files/Presidential%20Address%20%27Strategy%20Kazakhstan-2050%27%20%28EN%29.pdf>.

15 Türkiye Cumhuriyeti, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Kanun No. 2709)", (1982), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17863_1.pdf.

16 OECD, "OECD Regional Outlook 2022: Building Resilient Regions"; OECD, "Kazakhstan: Reforming the Public Administration for Competitiveness and Innovation", OECD Public Governance Reviews 2016; OECD, "Decentralisation and Multi-level Governance in Kazakhstan", OECD Publishing 2020; OECD, "Decentralisation and Multi-Level Governance in Kazakhstan", *OECD Public Governance Reviews*, C. 2017 (2017), doi:10.1787/9789264280700-en.

farklılıkların karma bir yönetim modelinde nasıl gerçekleşerek belirginleştiğinin analizi yapılacaktır.

2.1. Türkiye’de Yerel Yönetim Geleneği

Türkiye’nin kamu yönetimi geleneği, tarihsel olarak Kıta Avrupası (Fransız) idari sisteminin (Napolyoncu model) derin etkisi altında şekillenmiş olup, merkezi idare (başkent ve taşra teşkilatı) ve yerinden yönetim (mahalli idareler) kuruluşları ayırımına dayalı ikili bir yapı arz etmektedir. Bu ikili yapının temelleri Osmanlı modernleşmesine dayanmakla birlikte, Cumhuriyet dönemindeki en kritik kurumsal adım 1930 tarihli ve 1580 sayılı Belediye Kanunu ile atılmıştır. Bu kanun, belediyeleri sadece merkezi hükümetin taşradaki bir uzantısı olmaktan çıkarmamış; aynı zamanda seçilmiş bir başkan ve meclis tarafından yönetilen, tüzel kişiliğe ve özerk bütçeye sahip birimler olarak, yerel demokrasinin hukuki altyapısını kurmuştur¹⁷.

Bu kurumsal mirasın günümüzdeki en üst normatif dayanağını ise 1982 Anayasası’nın 127. maddesi oluşturmuştur. Anayasa, mahalli idareleri il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organları seçmenler tarafından oluşturulan kamu tüzel kişileri olarak tanımlamaktadır. Ancak Anayasa koyucu, üniter devlet yapısının korunmasını idarenin bütünlüğü ilkesi çerçevesinde kurgulamış ve merkezi idareye, mahalli idareler üzerinde idari vesayet yetkisi tanımıştır. Bu yetki, yerel hizmetlerin standartlara uygun yürütülmesi, toplum yararının korunması ve mali sürdürülebilirlik gerekçeleriyle meşrulaştırılmıştır. Dolayısıyla Türk idari sisteminde yerel yönetimler, siyasi özerklik (seçim sandığı) ile idari vesayet (bakanlık denetimi) arasındaki hassas ve zaman zaman gerilimli bir dengede konumlanmıştır¹⁸.

2.1.1. Reform Süreçleri ve 6360 Sayılı Kanun

Türkiye 2000’li yılların başından itibaren, Avrupa Birliği uyum süreci (Kopenhag Kriterleri) ve küresel yeni kamu yönetimi¹⁹ süreçlerinin etkisiyle köklü bir reform sürecine girmiştir. 2004 yılında kabul edilen 5216 sayılı Büyükşehir

17 Aykut Polatoglu, "Turkish Local Government: The Need for Reform", *Middle Eastern Studies*, 2000, doi:10.1080/00263200008701337; B. Eryılmaz, *Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar*, 11. Baskı Umutepe Yayınları, Kocaeli 2018.

18 Tahsin Güler, "2000’li Yıllar Türkiye’inde Merkez-Yerel İlişkilerinin Gelişimi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 2 (2020), ss. 59-69, doi:10.11611/yead.607379.

19 Mustafa Ökmen, Kadri Canan, "Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Türk Kamu Yönetimi", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C. 16, S. 1 (2009), ss. 139-71, <https://dergipark.org.tr/en/pub/yonveek/article/165692>.

Belediyesi Kanunu ve 2005 yılında kabul edilen 5393 sayılı Belediye Kanunu²⁰, ile yerel yönetimlerin yetkilerini genişleterek idari ve mali özerkliği güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu dönem Türk alan yazınında yerelleşme (decentralization) eğiliminin zirve yaptığı bir evre olarak nitelendirilmiştir. Ancak bu reform sürecinin en kritik kırılma noktası ve paradigmatik sapması, 2012 yılında kabul edilen ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununda köklü değişiklik yapan 6360 sayılı Kanun²¹ olmuştur. Bu yasa ile Türkiye'deki yerel yönetim anlayışı, demokratik yerinden yönetim ilkesi yerine, ölçek ekonomisi ve hizmette etkinlik eksenine kaymıştır. Büyükşehir belediye sınırlarının il mülki sınırlarına genişletilmesi (Bütünşehir modeli), yerel hizmetlerin sunumunda standardizasyonu ve kaynak verimliliğini sağlamayı amaçlasa da idari uygulamalarda yeni bir merkezileşme dalgasını beraberinde getirmiştir²².

Akman (2019) ve Yıldırım (2023), bu dönüşümü Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş süreciyle ilişkilendirerek, yerel yönetimlerin merkezi idarenin stratejik önceliklerine daha bağımlı hale geldiğini savunmaktadır. Benzer şekilde Eliçin (2020), Türkiye'deki bu süreci adem-i merkeziyetçilikten yeniden merkeziyetçiliğe doğru evrilen doğrusal olmayan bir yörünge olarak tanımlamaktadır. Eliçin'e göre, büyükşehir belediyelerine devredilen devasa yetkiler, paradoksal olarak yerel karar alma mekanizmalarının tek bir merkezde toplanmasına, Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı (YİKOB) gibi araçlarla merkezin taşradaki elinin güçlenmesine ve kırsal alanların demokratik temsil gücünün zayıflamasına yol açmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin mevcut yerel yönetim geleneği seçimle işbaşına gelen, demokratik meşruiyetin yüksek olduğu, ancak mali kaynaklar, imar yetkileri ve personel rejimi üzerindeki merkezi denetimin (vesayet) stratejik yönetim adı altında sıkılaştığı karma bir görünüm arz etmektedir²³.

2.2. Kazakistan'da Devlet Yönetimi Ve Yerellik: Sovyet Mirası Ve Dönüşüm Sancısı

Kazakistan'ın idari yapısı, Türkiye'deki gibi merkez ve yerel arasında hukuki bir özerklik ayırımına değil, üniter devletin bölünmezliği ilkesine ve güçlü bir yürütme erkinin Başkanlık hakimiyetine dayanmaktadır. Bu yapının kurumsal

20 Türkiye Cumhuriyeti, "Belediye Kanunu (Kanun No. 5393)", (2005), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf>.

21 Türkiye Cumhuriyeti, On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması Hakkında Kanun (Kanun No. 6360).

22 Savaşkan, "Political Dynamics of Local Government Reform in a Development Context", 2021, pp. 204-25.

23 Tan, "Quo Vadis?", 2020, pp. 115-33.

genetiği, Sovyet döneminden miras kalan ve dikey güç (vertical power/vlast' vertikal) olarak adlandırılan hiyerarşik örgütlenme modelinden derin izler taşımaktadır. Sovyet demokratik merkeziyetçilik ilkesinin post-Sovyet bir uyarlaması olan bu kavram, alt kademedeki idari birimlerin (köy, ilçe, bölge/oblast) kayıtsız şartsız üst kademeye (merkezi hükümet/Cumhurbaşkanlığı) tabi olduğu ve yerel otoritelerin merkezin doğrudan temsilcisi olarak işlev gördüğü katı bir emir-komuta zincirini ifade etmektedir²⁴.

Kazakistan idari sisteminin yasal çerçevesi, 2001 tarihli Kazakistan Cumhuriyeti'nde Yerel Devlet İdaresi ve Öz Yönetimi Hakkında Kanun²⁵ ile çizilmiştir. Bu kanun, Türk idare hukukundan farklı olarak, yerel yönetimleri tek bir tüzel kişilik altında toplamak yerine, anayasal düzeyde yerel devlet idaresi (local state administration-Akimat) yerel özyönetim (local self-government-Maslikhat/Kenes) iki farklı statü ve yetki alanına ayırmıştır. İlk olarak merkezi yürütmenin taşradaki doğrudan temsilcisi olan ve Akim (Vali/Belediye Başkanı) tarafından yönetilen icra organıdır. Akimler, kural olarak (son dönemdeki kırsal pilot seçimler hariç) bir üst idari amir veya doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Merkeze karşı sorumlu oldukları bu dikey hiyerarşi, devlet otoritesinin ülkenin en ücra köşesine kadar kesintisiz ulaşmasını sağlamakla görevlidir²⁶. İkinci olarak yerel halk tarafından seçilen temsilcilerden oluşan, ancak yürütme yetkisi bulunmayan karar ve denetim organıdır. Maslikhatlar (yerel meclisler), yerel bütçeyi onaylama, kalkınma planlarını görüşme ve Akim'in raporlarını dinleme yetkisine sahip olmakla birlikte, atamayla gelen Akim üzerindeki yaptırım güçleri oldukça sınırlıdır. Bu ikili yapı, yürütmenin devletleştigi ancak temsilin yerelleştigi asimetrik bir model ortaya çıkarmaktadır²⁷.

Knox ve Orazgaliyev (2025), Kazakistan'ın reform sürecini devlet inşası (1991-2001), modernleşme (2002-2011) ve kalkınma (2012-2021) olmak üzere üç evreye ayırmaktadır. İlk iki evrede sistem, ulus-devletin bekası için dikey hiyerarşinin güçlendirilmesi üzerine kuruluyken son dönemde Cumhurbaşkanı Tokayev'in Duyan Devlet konseptiyle birlikte, devlet ile toplum ara-

24 Knox, Orazgaliyev, "Public Administration Country Study", 2025, ss. 1888-1900; Abil vd., "Evolution of public administration in the post-Soviet countries. The Republic of Kazakhstan", 2021, pp. 89-118.

25 Republic of Kazakhstan, "On Local Government and Self-government in the Republic of Kazakhstan (Law No. 148-II)", (2001), https://legislationline.org/sites/default/files/documents/Od/Kazakhstan_law_local_government_self_government_2001_am2013_en.pdf.

26 E. Berkutova, M. Onuchko, "Features of holding the position of heads of local administrations in Kazakhstan and Korea", *Kazakhstan-Spectrum*, S. 3 (2024), pp. 74-91, doi:10.52536/2415-8216.2024-3.06.

27 Francis Amagoh, "An Examination of Fiscal Decentralization in Kazakhstan", *Public Administration and Civil Service*, S. 2 (81) (2022), s. 14-21, doi:10.52123/1994-2370-2022-651.

sındaki mesafeyi azaltmayı ve bürokratik duyarsızlığı aşmayı hedefleyen yeni bir reform dalgası başlamıştır. Bu anlayış, devletin, vatandaşın sesine kulak vermesini öngörse de bunun kurumsal mekanizmalarının (seçim, yerel bütçe hakkı vb.) inşası henüz tamamlanmamıştır²⁸.

2.3. Hiyerarşi Ve Vesayet Karşılaştırmalı Matris

Çalışma kapsamında kavramsallaştırılan Karma Yönetişim²⁹, küresel demokratik yönetim normları (şeffaflık, yerel katılım, seçim) ile üniter devletin idari kapasiteyi koruma ve merkezi kontrolü sürdürme reflekslerinin eş zamanlı olarak uygulandığı karma bir modeli ifade etmektedir. Bu modelde yerel birimler şeklen özerk ve katılımcı bir yapıya (kent konseyleri, seçimler vb.) sahip görünse de özde merkezi idarenin mali ve idari denetim mekanizmalarıyla (kayım uygulamaları, mali transfer bağımlılığı, dikey hiyerarşi) merkeze bağımlı kılınmaktadır.

Aşağıda Tablo 1’de iki ülkenin idari yapılanmasındaki temel hiyerarşik farklar ve denetim mekanizmaları özetlenmektedir:

Tablo 1: Türkiye ve Kazakistan Yerel Yönetim Birimlerinin Hiyerarşik Yapısı ve Denetim Modelleri

Özellik / Kademe	Türkiye (İkili Ayrım & Vesayet)	Kazakistan (Bütünleşik Yapı & Hiyerarşi)
Merkezi İdare Temsilcisi	Valilik / Kaymakamlık (İçişleri Bakanlığına bağlı, yetki genişliğine sahip taşra teşkilatı).	Akimat (Bölge/İlçe/Köy düzeyinde Cumhurbaşkanı ve Hükümete doğrudan bağlı icra organı).
Bölgesel Yönetim	(Büyükşehirlerde Yok) İl Özel İdaresi (Seçilmiş Meclis + Atanmış Vali).	Oblast (Eyalet) Akimliği (Atanmış Akim + Seçilmiş Maslikhat).
Yerel Yönetim (Belediye)	Büyükşehir / İl / İlçe Belediyesi (Halk tarafından seçilen Başkan + Seçilmiş Meclis).	Şehir / Rayon (İlçe) Akimliği (Atanmış Akim* + Seçilmiş Maslikhat).
Kırsal Yönetim	Köy Muhtarlığı (Seçilmiş Muhtar + İhtiyar Heyeti). Tüzel kişiliği vardır.	Aul/Okrug (Köy) Akimliği (Seçilmiş Akim* + Yerel Topluluk Meclisi).

28 Yerkin Tukumov, "President Tokayev's Reforms and Diplomacy", *World Economy and International Relations*, C. 68, S. 5 (2024), pp. 91-105, doi:10.20542/0131-2227-2024-68-5-91-105.

29 Knox, Orazgaliyev, "Public Administration Country Study", 2025, ss. 1888-1900; Aripin, Rulinawaty, "Hybrid Government", s. 514712; Okhmatovskiy, Grosman, Sun, "Hybrid Governance of State-owned Enterprises", pp. 449-78.

İdari İlişki Türü	İdari Vesayet (Hukuka uygunluk denetimi, yargısal denetim, stratejik plan onayı).	Hiyerarşik Denetim (Ast-Üst ilişkisi, dikey emir komuta, performans bazlı atama/görevden alma).
Meşruiyet Kaynağı	Yerel Seçimler (Sandık Meşruiyeti).	Merkezi Atama (Bürokratik/Politik Atama) & Sınırlı Seçim.

**Not: Kazakistan'da 2021 reformuyla kırsal Akimler (köy düzeyinde) doğrudan halk tarafından seçilmeye başlanmıştır, ilçe Akimleri için pilot seçim uygulamaları devam etmektedir³⁰. Kaynak: Knox & Orazgaliyev (2025), OECD (2020) ve Yazarın Kendi Analizi.*

OECD (2020) ve Abdullayev vd. (2025) çalışmalarının vurguladığı üzere, Kazakistan'daki reformlar siyasi adem-i merkeziyetçilik yerine idari yetkilerin merkezin sıkı denetiminde alt birimlere devredildiği bir idari yetki genişliği niteliği taşımaktadır. Türkiye'de ise belediye başkanları siyasi özerkliğe sahip olsalar da, mali kaynakların kullanımı ve kentsel rantın yönetimi konusundaki merkezi kısıtlamalar, sistemi vesayetçi bir yerelliğe sürüklemektedir³¹.

Yazar tarafından geliştirilen bu kavram çerçevesinde Türkiye ve Kazakistan, zıt kutuplardan (Türkiye: Vesayet odaklı özerklik; Kazakistan: Hiyerarşi odaklı merkeziyetçilik) hareket ederek orta noktada Merkezileşmiş Yerellik veya Karma Yönetişim durağında bulunmaktadır.

Tablo 2: Türkiye ve Kazakistan Yerel Yönetim Modellerinin Karşılaştırmalı Analizi ve Karma Yönetişim Modeli

Özellik	Türkiye (Vesayetçi Karmalık)	Kazakistan (Hiyerarşik Karmalık)	Karma Yönetişim Kesişimi
Denetim Türü	İdari Vesayet	Hiyerarşik Denetim	Merkezi Kontrolün Sürekliliği
Meşruiyet	Sandık Meşruiyeti	Bürokratik Atama / Sınırlı Seçim	Sınırlı Yerel Özerklik
Reform Yönü	Yerelleşmeden Merkezileşmeye	Merkeziyetçilikten Sınırlı Yerelliğe	Karmalaşma (Orta Yol)

Yazar tarafından geliştirilen Tablo 2'de gösterildiği üzere Türkiye sistemi Yukarıdan Aşağıya Vesayet mekanizmasıyla seçilmişleri kontrol ederken, Ka-

30 Knox, Orazgaliyev, "Public Administration Country Study", 2025, pp. 1888-1900; OECD, "OECD Regional Outlook 2022: Building Resilient Regions". Yazarın kendi analizi.

31 Korkmaz Yıldırım, "Sürdürülebilir kentsel politikalara açılan yeni bir pencere: Kentsel dirençlilik", *Kent Akademisi*, C. 15, S. 4 (2022), ss. 1522-46.

zakistan sistemi Aşağıdan Yukarıya Kademeli Bütünleşme ile atanmışları merkeze bağlamaktadır. Her iki sistemin kesişim kümesini, yerel hizmetlerin etkinliği adına merkezin stratejik denetimi elden bırakmadığı Karma Yönetişim alanı oluşturmaktadır. Bu alanda yönetim, bir demokratikleşme aracından ziyade, devlet kapasitesini yerelde yeniden inşa etme stratejisine dönüşmektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Kamu yönetimi araştırmalarında, farklı siyasal kültürlerle ve tarihsel köklere sahip ülkelerin idari yapılarının karşılaştırılması, reformların evrenselliği ve yerelliği sorunsalını anlamak adına kritik bir önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın bu bölümünde araştırmanın metodolojik çerçevesi, veri toplama araçları, örneklem seçimi ve analiz stratejisi detaylandırılmıştır.

3.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, karşılaştırmalı kamu yönetimi literatüründe sıklıkla kullanılan en farklı sistemler tasarımı (Most Different Systems Design-MDSD) modeline³² dayanmaktadır. Bu desenin seçilme nedeni tarihsel miras (Osmanlı karşısında Sovyet modelleri), siyasal rejim deneyimi ve sosyo-ekonomik yapı bakımından birbirinden oldukça farklı olan Türkiye ve Kazakistan'ın, yerel yönetim reformları bağlamında nasıl benzer bir yeniden merkezileşme çıktısı ürettiğini analiz etmektir.

Araştırmanın karşılaştırma kriterleri ve analiz süreci idari yapı ve meşruiyet, mali özerklik ve kapasite, katılım mekanizmaları sistematik dahilinde yürütülmüştür. Karşılaştırma, rastgele bir anlatı yerine belirlenmiş üç temel parametre üzerinden gerçekleştirilmiştir. İlk olarak seçilmiş yerel meclisler (Türkiye) ile atanmış/kademeli seçilen Akimlik sistemi (Kazakistan) arasındaki hiyerarşik bağlar belirtilmiştir. İkinci olarak yerel yönetimlerin öz gelirleri, merkezi transferlere bağımlılık oranları ve bütçe üzerindeki merkezi denetim ele alınmıştır. Son olarak da kent konseyleri (Türkiye) ve Maslikhatlar/Halk Meclisleri (Kazakistan) üzerinden yerel karar alma süreçlerine halkın katılım düzeyi³³ ele alınmıştır.

32 Carsten Ankar, "On the Applicability of the Most Similar Systems Design and the Most Different Systems Design in Comparative Research", *International Journal of Social Research Methodology*, C. 11, S. 5 (2008), pp. 389-401, doi:10.1080/13645570701401552.

33 Alekser Alekserov, *Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişimleri*, PQDT - Global, Ankara Üniversitesi (Turkey), Ph.D., Turkey 2007; Harun Kınılmaz, "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Bürokrasinin Rolü: Tek-Parti Dönemi ve Çok-Partili Sisteme Geçiş", *Bilig*, S. 92 (2020), ss. 1-28, doi:10.12995/bilig.9201.

Araştırma kapsamında toplanan nitel veriler (mevzuat metinleri, strateji belgeleri ve OECD/Freedom House raporları), tematik içerik analizi yöntemine tabi tutulmuştur. Bu süreçte veriler; mali bağımlılık, idari vesayet/kontrol, bürokratik direnç ve demokratik meşruiyet anahtar kavramları (kodları) çerçevesinde kategorize edilmiştir.

Analiz birimi olarak makro düzeyde ülkeler, mikro düzeyde ise başkent belediyeleri (Ankara ve Astana) seçilmiştir. Başkentlerin seçilme nedeni, her iki ülkede de merkezi otoritenin idari reflekslerinin en yoğun hissedildiği ve reformların uygulama sonuçlarının en net gözlemlendiği birimler olmalarıdır.

3.2. Veri Toplama Teknikleri ve Kaynaklar

Çalışmada metodolojik geçerliliği artırmak ve veri çeşitliliğini sağlamak amacıyla belge incelemesi ve mevzuat analizi yöntemleri bütünlük bir şekilde kullanılmıştır³⁴. Veri setleri, birincil (yasal-kurumsal) ve ikincil (alan yazın-rapor) kaynaklar olmak üzere iki ana kategoride tasnif edilmiştir.

3.2.1. Birincil Kaynaklar (Mevzuat ve Strateji Belgeleri)

Araştırmanın hukuki ve kurumsal zeminini oluşturan temel metinler, her iki ülkenin anayasalarında yer alan düzenlemeler ve reform süreçlerini başlatan Türkiye ve Kazakistan bağlamlarında temel yasalar üzerinden kurgulanmıştır. Çalışmada Türkiye’de idari vesayetinin anayasal sınırlarını çizen 1982 Anayasasının 127. maddesi, belediyelerin esaslarını belirleyen 5393 Sayılı Belediye Kanunu (2005), 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004) ve yerel yönetim sisteminde radikal bir ölçek reformu gerçekleştirerek büyükşehir sınırlarını il mülki sınırlarına genişleten 6360 Sayılı Kanun (2012)³⁵ temel referans olarak alınmıştır. Kazakistan’ın ise ülkenin üniter yapısını ve başkanlık sistemini tanımlayan Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası (1995), idari modernizasyonun uzun vadeli yol haritası olan Kazakistan-2050 Stratejisi (2012) ve yerel idarenin yetki ve sorumluluklarını düzenleyen Yerel Yönetim ve Öz Yönetim Hakkında Kanun³⁶ incelenmiştir.

34 Michele Crepez, Raj Chari, "Assessing the Validity and Reliability of Measurements When Evaluating Public Policy", *Journal of Public Policy*, C. 38, S. 3 (2018), pp. 275-304, doi:10.1017/S0143814X16000271; R. Paul Battaglio, Jeremy L. Hall, "Editorial: Trinity Is Still My Name: Renewed Appreciation for Triangulation and Methodological Diversity in Public Administration", *Public Administration Review*, C. 78, S. 6 (2018), pp. 825-27, <https://www.jstor.org/stable/26648874>.

35 Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Kanun No. 2709); Türkiye Cumhuriyeti, Belediye Kanunu (Kanun No. 5393); Türkiye Cumhuriyeti, On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması Hakkında Kanun (Kanun No. 6360).

36 President of the Republic of Kazakhstan, "Strategy 'Kazakhstan-2050': New Political Course of the Established State"; Kazakhstan Constitutional Law, "Constitution of the Republic of Kazakhstan", (1995), <https://faolex.fao.org/docs/pdf/>

3.2.2. İkincil Kaynaklar (Alan yazın ve Raporlar)

Yasal metinlerin uygulamadaki karşılığını analiz etmek için uluslararası kuruluşların raporları ve güncel akademik alan yazından faydalanılmıştır. Özellikle OECD tarafından hazırlanan ve Kazakistan'daki çok kademeli yönetim ile adem-i merkeziyetçilik reformlarını değerlendiren ülke incelemeleri³⁷ ile Türkiye'nin yerel yönetim reformları ile AB İlerleme Raporları veri setine dahil edilmiştir. Türk Cumhuriyetlerindeki idari dönüşümü ve otoriter modernleşme kavramını inceleyen karşılaştırmalı çalışmalar³⁸ ile Türkiye'deki merkezleşme tartışmalarını ele alan güncel araştırmalar³⁹ veri analizinde ikincil kaynak olarak kullanılmıştır.

3.3. Örneklem Seçimi Olarak İki Başkent Vaka Analizi

Teorik tartışmaların sahadaki yansımalarını somutlaştırmak amacıyla, vaka çalışması yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örneklem tekniği⁴⁰ ile her iki ülkenin idari yapılanmasının en üst formunu temsil eden ve merkezi idare ile yerel yönetim ilişkilerinin en yoğun yaşandığı Ankara (Türkiye) ve Astana/Nur-Sultan (Kazakistan) başkentleri seçilmiştir. Bu araştırmada vaka analizi birimi olarak Ankara ve Astana'nın seçilmesi, tesadüfi bir tercihten değildir, stratejik bir metodolojik gerekçeye dayanmaktadır. Başkentler, üniter devlet yapılarında merkezi otoritenin idari reflekslerinin, vesayet denetiminin ve politika transferlerinin en yoğun hissedildiği mikro-kozmos alanlardır. Yerel yönetim reformlarının merkeziyetçi veya adem-i merkeziyetçi çıktılarını analiz etmek bakımından başkentler, hem en yüksek idari kapasiteye sahip birimler olmaları hem de merkezi hükümet ile doğrudan etkileşim halinde bulunmaları nedeniyle reformların asit testi niteliğindedir. Dolayısıyla, bu iki kentin

kaz127827E.pdf; Republic of Kazakhstan, On Local Government and Self-government in the Republic of Kazakhstan (Law No. 148-II).

37 OECD, "Decentralisation and Multi-Level Governance in Kazakhstan", 2017; OECD, "OECD Regional Outlook 2022: Building Resilient Regions".

38 Knox, Orazgaliyev, "Public Administration Country Study", 2025, ss. 1888-1900; A. Karini, "From the Ottoman Legacy to Modern Public Management Systems: Evidence from Turkey, Kosova and Kazakhstan", *Public Administration in the Middle East and North Africa*, Springer 2020; Akikat Abdullayev, Margarita Kadyrova, Serikbay Ydyrys, "Modernization of the Local Government System: Development Prospects and Implementation Mechanisms", *Emerging Science Journal*, C. 9, S. 3 (2025), pp. 1434-76, doi:10.28991/ESJ-2025-09-03-017.

39 Yeseren Elicin, "The Unbearable Failure of Decentralisation in Turkey", *Hrvatska i Komparativna Javna Uprava : Časopis Za Teoriju i Praksu Javne Uprave*, C. 20, S. 3 (2020), pp. 497-522, doi:10.31297/hkju.20.3.4; Akman, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yerel Yönetimler Yapbozu: Gelişmeler ve Öneriler"; Savaşkan, "Political Dynamics of Local Government Reform in a Development Context", 2021, pp. 204-25.

40 Jason D. Rivera, "When attaining the best sample is out of reach: Nonprobability alternatives when engaging in public administration research", *Journal of Public Affairs Education*, C. 25, S. 3 (2019), pp. 314-42, doi:10.1080/15236803.2018.1429821.

incelenmesi, reformların yereldeki genel seyrini ve merkezin yerel üzerindeki gerçek kontrol niyetini en şeffaf şekilde gözlemlene imkanı sunmaktadır.

Çalışmada kullanılan en farklı sistemler tasarımı⁴¹, birbiriyle tarihsel ve coğrafi olarak uzak görünen bu iki vakanın, merkez-yerel dengesi noktasında nasıl benzer bir kilitlenmeyi yaşadığını metodolojik bir tutarlılıkla ortaya koymaktadır. Ankara seçilmiş bir Büyükşehir Belediye Başkanı tarafından yönetilen, ancak 6360 sayılı kanun ile yetki alanı tüm il sınırlarına yayılarak kırsal alanları da kapsamına alan bir modeldir. Ayrıca Ankara, merkezi idarenin mekânsal ve idari yakınlığının yarattığı vesayet gerilimini analiz etmek için stratejik bir öneme sahiptir. Astana/Nur-Sultan ise doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanan bir Akim (Vali/Belediye Başkanı) tarafından yönetilen, yerel meclisin (Maslikhat) sınırlı denetimine tabi olan bir modeldir. Astana, Kazakistan'ın modern devlet inşasının vitrini olması ve merkezi hiyerarşinin yereldeki doğrudan uzantısı olarak işlev görmesi nedeniyle, yukarıdan aşağıya reform anlayışının en net gözlemlendiği vakadır⁴².

3.4. Verilerin Analizi

Toplanan veriler, Knox ve Orazgaliyev (2025) ile Tan (2020) tarafından alan yazında tartışılan yönetim parametreleri esas alınarak oluşturulan karşılaştırmalı bir analiz yapısı üzerinden değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, her iki ülkenin reform süreçleri idari yapı ve vesayet, mali özerklik ve demokratik katılım gibi üç temel parametre üzerinden betimsel analize tabi tutulmuştur. İlk olarak Türkiye'de, anayasal bir araç olan idari vesayet yetkisi ile Kazakistan'daki idari hiyerarşiyi ifade eden dikey bağlılık mekanizmalarının⁴³ işleyiş biçimleri ve benzerlikleri ele alınmıştır. İkinci olarak belediyelerin öz gelir yaratma kapasiteleri, bütçe kullanım yetkileri ve merkezi transferlere olan bağımlılık oranlarının politika yapım süreçlerine etkisine⁴⁴ (OECD, 2022; Amagoh, 2022) bakılmıştır. Son olarak ise Türkiye'deki kent konseyleri ile Kazakistan'daki

41 Ankar, "On the Applicability of the Most Similar Systems Design and the Most Different Systems Design in Comparative Research", pp. 389-401.

42 D. Tebayev, "The President of the Republic of Kazakhstan and Local Authorities: Historical and Legal Aspect", *Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan*, 2024; Nikolay Yuvitsa, "Local government in Kazakhstan: an attempt to create a national model", *UPRAVLENIE / MANAGEMENT (Russia)*, C. 7, S. 1 (2019), pp. 26-34, doi:10.26425/2309-3633-2019-1-26-34.

43 Fabricio Miguel Moreno-Menéndez vd., "Organizational Commitment and Administrative Management in Public Service Delivery: Evidence from an Emerging Governance Context", *Administrative Sciences*, C. 15, S. 6 (2025), p. 231, doi:10.3390/admsci15060231.

44 OECD, "OECD Regional Outlook 2022: Building Resilient Regions"; Amagoh, "An Examination of Fiscal Decentralization in Kazakhstan", 2022, pp. 14-21.

Maslikhat ve Kenester (Halk Meclisleri) yapılarının karar alma süreçlerindeki etkinliği ve sembolik katılım riskine odaklanılmıştır.

4. Bulgular

Teorik çerçevede ele alınan idari geleneklerin sahadaki yansımaları Türkiye'deki merkezileşme/yerelleşme diyalektiği ve Kazakistan'daki atama/seçim ikilemi üzerinden analiz edilecektir. Bulgular, yasal metinlerin öngördüğü yapı ile uygulamadaki fiili durum (de facto) arasındaki makasın, her iki ülkede de merkeziyetçi refleksler lehine açık olduğunu göstermektedir.

4.1. Vaka 1: Türkiye'de Yerelleşme Ve Merkezileşme Diyalektiği

Türkiye'nin yerel yönetim reformu süreci, doğrusal (linear) bir ilerleme yerine, siyasi ve ekonomik konjonktüre bağlı olarak yerelleşme ve merkezileşme eğilimlerinin iç içe geçtiği diyalektik bir seyir izlemektedir. Bu süreç, yetki devri ile başlayan ancak yetki yoğunlaşması ile sonuçlanan iki farklı dönem üzerinden okunabilir.

4.1.1. Avrupa Birliği Reform Süreçleri ve Yetki Devri

Türkiye'de yerel yönetim alanındaki en kapsamlı reform dalgası, 2000'li yılların başında Avrupa Birliği'ne üyelik süreci ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartına uyum çabalarıyla başlamıştır. Bu dönemin temel yasal metinleri olan 2005 tarih ve 5393 Sayılı Belediye Kanunu ile 2004 tarih ve 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Türk Kamu yönetiminde yerindelik (subsidiarity) ilkesinin pozitif hukuka girdiği dönüm noktasıdır.

Bu reformlarla belediyelere genel yetki karinesi tanınmış, stratejik planlama ve performans yönetimi gibi yeni kamu yönetimi araçları zorunlu hale getirilmiş ve vesayet denetimi, yerindelik denetiminden arındırılarak hukukilik denetimi ile sınırlandırılmıştır. Amaç, yerel yönetimleri sadece birer hizmet birimi olmaktan çıkarıp, yerel kalkınmanın ve demokratik katılımın (kent konseyleri aracılığıyla) ana aktörü haline getirmektir⁴⁵.

4.1.2. Eksen Kayması Olarak 6360 Sayılı Kanun ve Metropolitan Genişleme

2012 yılında kabul edilen 6360 sayılı kanun ile 5216 sayılı kanunda yapılan köklü değişiklik, reformun yönünü demokratikleşme ekseninden ölçek ekonomisi ve idari etkinlik eksenine kaydırmıştır. Bu yasa ile büyükşehir belediye sayısı 30'a çıkarılmış ve yetki alanları, il mülki sınırlarına genişletilmiştir. Ayrıca

45 Polatoglu, "Turkish Local Government"; Eryılmaz, *Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar*.

büyükşehirlerdeki il özel idareleri kapatılmış, belde belediyeleri ve köyler tüzel kişiliklerini kaybederek mahalleye dönüşmüştür.

Bu Bütünşehir (Metropoliten) modeli, hizmet sunumunda standardizasyonu sağlamayı hedeflese de Eliçin (2020) ve Savaşkan (2020) bu süreci adem-i merkeziyetçilikten yeniden merkeziyetçiliğe geçiş olarak nitelendirmektedir. Karar alma süreçlerinin anakent belediyelerinde toplanması, yerel katılımı zayıflatmış ve çevre-merkez ilişkisini daha hiyerarşik bir yapıya büründürmüştür. Özellikle imar yetkilerinin merkezde toplanması, otoriter kentleşme tartışmalarını beraberinde getirmiştir⁴⁶.

4.1.3. Merkezin Taşradaki Yeni Eli: Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı (YİKOB)

Büyükşehirlerde, İl Özel İdarelerinin kapatılmasıyla doğan boşluğu doldurmak üzere kurulan YİKOB, merkezin taşradaki denetim gücünü artıran en önemli araçlardan biri haline gelmiştir. Doğrudan Valiye bağlı olarak çalışan ve tüzel kişiliği bulunan bu yapı, yerel yatırımların izlenmesi ve koordine edilmesinde merkezi idarenin doğrudan müdahil olmasını sağlamaktadır.

YİKOB'lar, seçilmiş yerel yönetimlerin (Büyükşehir Belediyeleri) yanında konumlanan ve merkezin mali ve idari vesayetini teknik koordinasyon adı altında sürdüren bir gölge idare veya yeni bir merkeziyetçi birim olarak yorumlanmaktadır⁴⁷. Bu durum, yerel özerkliğin alanını daraltan kurumsal bir bariyer işlevi görmektedir.

4.1.4. İdari Vesayetin Güncel Yorumu ve Kayyım Uygulamaları

Türkiye'de idari vesayet kavramı, özellikle 2016 sonrası dönemde (OHAL KHK'ları ve 5393 Sayılı Kanun'da yapılan değişikliklerle) radikal bir dönüşüm geçirmiştir. Geleneksel olarak işlemler üzerinde denetim (onama, iptal davası açma) olarak uygulanan vesayet yetkisi, yerel yöneticilerin görevden uzaklaştırılması ve yerlerine merkezi idare tarafından atama yapılması (Kayyım) yoluyla kişiler üzerinde denetim boyutuna evrilmiştir.

Bu uygulama, seçilmiş belediye organlarının (başkan ve meclis) yetkilerinin atanmış bürokratlara devredilmesi anlamına gelmektedir. Alan ile ilgili yapı-

46 Ayten Alkan, "New Metropolitan Regime of Turkey: Authoritarian Urbanization via (Local) Governmental Restructuring", *Lex Localis - Journal of Local Self-Government*, C. 13, S. 3 (2015), pp. 849-77, doi:10.4335/13.3.849-877(2015).

47 Çiğdem Akman, Mustafa Kalender, "Yerelde Yeni Bir Merkezi Yönetim Birimi: Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 73, S. 4 (2018), ss. 1025-56, doi:10.1501/SBFder_0000002526; Ali Aygül, Fatma Neval Genç, "Yöneticilerin Bakış Açısından Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları: Aydın Örneği", *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 2 (2022), ss. 1-13, doi:10.52539/mad.1139634.

lan değerlendirmelerde, bu durum idari vesayet ilişkisinde bir araç olarak tanımlarken, uygulamanın yerel demokrasinin temel unsuru olan seçim sandığı meşruiyetini zedelediğini vurgulamaktadır⁴⁸. Bu dönüşüm, devletin güvenlik kaygılarıyla kurumları yeniden yapılandığı bir süreç olarak okunmaktadır⁴⁹. Kayyım uygulamaları, Türkiye'nin seçilmiş yerel yönetim geleneği ile Kazakistan'ın atanmış Akim modeli arasındaki farkı uygulamada bulanıklaştırmakta ve karma yönetim modelinin otoriter görünümünü güçlendirmektedir.

4.2. Vaka 2: Kazakistan'da "Kademeli" Yerelleşme Reformu

Kazakistan'ın reform süreci, Türkiye'deki gibi keskin kırılmalar veya ileri-geri salınımlar şeklinde değil merkezi otoritenin inisiyatifıyla yürütülen yukarıdan aşağıya, kademeli ve kontrollü bir modernleşme stratejisi izlemektedir. Bu stratejinin temel motivasyonu, Sovyet tipi hiyerarşik katılığı esneterek devlet-toplum ilişkisini onarmak, ancak bunu yaparken üniter devletin kontrolünü kaybetmemektir⁵⁰.

4.2.1. 2050 Stratejisi ve Duyan Devlet Hedefi

Kazakistan'ın idari modernleşme vizyonu, 2012 yılında ilan edilen Kazakistan-2050 Stratejisi ile kurumsal bir çerçeveye oturtulmuştur. Ancak asıl siyasi kırılma, 2019 yılında Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev'in göreve gelmesi ve Duyan Devlet (Listening State/Halyq Ünine Qulaq Asatyn Memleket) hedefini ilan etmesiyle yaşanmıştır. Tokayev'in bu vizyonu, devlet aygıtının hantal bürokrasiden arındırılmasını ve vatandaş taleplerine duyarlı hale getirilmesini amaçlamaktadır. Duyan Devlet anlayışı, sadece bir retorik olmanın ötesinde, yerel yönetimler üzerindeki merkezi baskının azaltılması ve yerel yöneticilerin halka karşı hesap verebilirliğinin artırılması için bir meşruiyet zemini oluşturmıştır. Bu süreç dijital yönetim (e-devlet) araçlarıyla desteklenen bir otoriter modernleşme girişimi olarak değerlendirilerek reformların devletin gücünü zayıflatmadan toplumsal rızayı üretmeyi hedeflediği⁵¹ belirtmektedir.

48 Güven Deniz, "Trustee Appointments as an Instrument of Administrative Tutelage in The Relationship Between Central and Local Governments", *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6, S.3(2025), pp.55-65, doi:10.52835/19maysbd.1758981.

49 Bülent Aras, Emirhan Yorulmazlar, "State, Institutions and Reform in Turkey after July 15", *New Perspectives on Turkey*, C. 59 (2018), pp. 135-57, doi:10.1017/npt.2018.23.

50 Knox, Orazgaliyev, "Public Administration Country Study", 2025, pp. 1888-1900.

51 Tukumov, "President Tokayev's Reforms and Diplomacy", pp. 91-105; Mergen Dyussenov, "Digital Governance or Digital Authoritarianism? The Ambiguities of e-Government in Kazakhstan", *Dialogues on Digital Society*, 2025, doi:10.1177/29768640251379943.

4.2.2. Tarihi Bir Kırılma Olarak Kırsal Akim Seçimleri (2021)

Kazakistan idari tarihinde atama kültüründen seçim kültürüne geçişin en somut adımı, 2021 yılında gerçekleştirilen doğrudan kırsal Akim seçimleri olmuştur. Bu reformla, köy, kasaba ve kırsal ilçe düzeyindeki Akimlerin Belediye Başkanları artık merkezi idare tarafından atanması yerine, doğrudan yerel halk tarafından seçilmesi uygulamasına Tablo 3'te karşılaştırmalı olarak verilen durum ile geçilmiştir.

Tablo 3: Kazakistan'da Akim Seçim Süreci (Reform Öncesi ve Sonrası)

Düzyey	Reform Öncesi (2021 Öncesi)	Reform Sonrası (2021 ve Devamı)
Cumhurbaşkanı	Atama Yetkisi	Atama Yetkisi (Devam Ediyor)
Bölge (Eyalet) Akimi	Atama (Cumhurbaşkanı tarafından)	Atama (Cumhurbaşkanı tarafından)
İlçe (Rayon) Akimi	Atama (Bölge Akimi tarafından)	Atama (Pilot Seçimler Başladı)
Kırsal Akim (Köy / Kasaba)	Atama (İlçe Akimi tarafından)	Doğrudan Halk Oyu ile Seçim
Sonuç	Tam Hiyerarşik Zincir, Halkın Doğrudan Etkisi Yok	Tabanda Demokratikleşme, Tavanda Hiyerarşi, Karma Model

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur

Bu reformun, siyasal katılım ve yerel demokrasi üzerindeki etkileri seçilmiş meşruiyet ve pilot uygulama niteliği olarak analiz edilebilir. İlk olarak Akimlerin seçimle işbaşına gelmesi, onların sadece merkeze değil, aynı zamanda halka karşı da sorumlu hissetmelerini sağlamıştır. Bu durum yerel yöneticilerin performansını artırdığını, ancak adayların büyük çoğunluğunun iktidar partisi (Amanat/Nur Otan) üyesi olmasının siyasi rekabeti sınırladığını göstermiştir⁵². Reformun henüz büyükşehir olan Astana, Almatı, Çimkent ve bölge valiliklerini kapsamaması, merkezin kontrolü elden bırakmak istemediğinin bir göstergesidir. Abil vd. (2021)'e göre bu, kontrollü bir deneydir, sistem alt kademedeki test edilmekte, ancak stratejik karar merkezlerinde dikey hiyerarşi korunmaktadır.

52 Assemy Zhandautkyzy Silam, "The Concept of Soft Power in the Domestic Policy of Modern Kazakhstan (Elections of the Rural Akim)", Политическое пространство и социальное время: аксиология власти и общественный идеал, 2023, s. 304-11, <https://elibrary.ru/item.asp?id=53934787>; A. Kumysbekov, A. Danilov, A. Ayaganova, "Direct election of rural akims: analysis of results, risks and forecast", *Kazakhstan Spektr*, C. 101, S. 1 (2022), pp. 39-57, doi:10.52536/2415-8216.2022-1.03.

4.2.3. Mali Yerelleşme Adımları ve Dördüncü Seviye Bütçe

Siyasi reformların başarısı, mali özerkliğin sağlanmasına bağlıdır. Bu kapsamda Kazakistan, 2018-2020 yılları arasında kademeli olarak dördüncü seviye bütçe (Level 4 Budget/Köy Bütçesi) uygulamasına geçmiştir. Konu ile ilgili yapılan analizlere göre, nüfusu 2.000'in üzerindeki kırsal yerleşim birimlerine kendi bütçelerini yapma yetkisi verilmesi ve bazı vergi kalemlerinin (bireysel gelir, emlak, taşıt vergisi) yerel bütçeye aktarılması mali desantralizasyon adına devrim niteliğindedir⁵³. Bu mali devrimin denetim ayağında ise kamu konseyleri kritik bir rol üstlenmiştir. Kamu konseylerinin, sivil toplum katılımı için önemli bir mecra olduğu ancak üyelerinin seçim prosedürlerindeki şeffaflık sorunlarının ve konseylerin tavsiye niteliğindeki kararlarının, bu yapıların bağımsız denetim işlevini zayıflattığı da vurgulamaktadır⁵⁴. Sonuç olarak, mali yerelleşme adımları atılmış olsa da büyük altyapı yatırımları için merkezi transferlere olan bağımlılık devam etmektedir.

4.3. Türkiye Ve Kazakistan'ın Yerel Yönetim Modellerinin Karşılaştırmalı Analizi

Çalışmanın bu bölümünde, önceki vaka analizlerinden elde edilen ampirik veriler ve yasal düzenlemeler ışığında, Türkiye ve Kazakistan'ın yerel yönetim modelleri doğrudan karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Analiz, sadece mevzuat farklarını listelemekle yetinmeyip, iki ülkenin modernleşme iddiaları ile sahadaki merkezîyetçi uygulamalar arasındaki yapısal gerilimi ve şaşırtıcı benzerlikleri, çalışmanın temel hipotezi çerçevesinde sentezlemektedir.

Analitik çerçeve dört ana eksen üzerine kurgulanmıştır. İlk olarak siyasi temsil ve meşruiyet çatışması, ikinci olarak karar alma mekanizmaları ve meclislerin gücü, üçüncü olarak mali özerklik ve kaynak bağımlılığı, son olarak ise idari denetimin dönüşümü (hukukilikten-yerindeliğe) şeklinde ele alınacaktır. Türkiye'de idari vesayet yetkisi yasal sınırlarını genişleterek, siyasi bir denetim aracına dönüşürken, Kazakistan'da hiyerarşik denetim, sistemin doğal, yasal ve kabul edilmiş bir çalışma prensibi olarak işlediği ele alınmaktadır. Her iki

53 A. R. Kalymbetova, S. S. Ydyrys, R. A. Ismailova, "Fiscal decentralization as a fourth-level budget management mechanism in Kazakhstan", *Central Asian Economic Review*, C. 0, S. 6 (2023), pp. 129-39, doi:10.52821/2789-4401-2022-6-129-139; R. A. Ismailova, A. R. Kalymbetova, B. M. Dandayeva, "Foreign Experience of Local Government Budget Management: Analysis and Application", *Journal of Economic Research & Business Administration*, C. 152, S. 2 (2025), pp. 112-23, doi:10.26577/be202515228.

54 Colin Knox, Saltanat Janenova, "Public councils in Kazakhstan: a case of emergent participative democracy?", *Central Asian Survey*, C. 37, S. 2 (2018), pp. 305-21, doi:10.1080/02634937.2017.1410467; Zhuldyz Davletbayeva vd., "Enhancing the Role of Public Councils as an Anti-Corruption Mechanism: The Case of Kazakhstan", *Bulletin of Abai KazNPU. Series of Sociological and Political Sciences*, C. 89, S. 1 (2025), pp. 68-83, doi:10.51889/2959-6270.2025.89.1.009.

ülke de farklı yollardan merkezin, yerel üzerindeki kontrolünün güçlü olduğu karma bir yönetim modeli olarak ele alınmaktadır.

4.3.1. Siyasi Temsil ve Meşruiyet: Sandık Demokrasisi ile Dikey Hiyerarşinin Çatışması

Karşılaştırmalı analizin en belirgin kırılma noktası, yerel yöneticilerin meşruiyet kaynağında ortaya çıkmaktadır. Siyaset bilimi alan yazınındaki ayrıma atıfla Türkiye modeli köklü bir seçim (girdi meşruiyeti)⁵⁵ geleneğine dayanırken Kazakistan modeli atama (çıkı meşruiyeti) esaslı bir modelden⁵⁶ kısmi seçime doğru evrilmeye çalıştığı açıklanmalı halde Tablo 4'te ortaya konulmuştur.

Türkiye'de belediye başkanları ve meclis üyeleri, Anayasa'nın 127. maddesi güvencesinde doğrudan halkoyuyla seçilmektedir. Bu durum, yerel yöneticilere, merkezi idareye karşı göreceli bir özerklik ve siyasi ağırlık kazandırmaktadır. Seçilmiş bir Büyükşehir Belediyesi Başkanı, kent siyasetinin ana aktörüdür. Bu demokratik meşruiyet, özellikle 6360 sayılı Kanun sonrası artan idari vesayet ve kayyım uygulamalarıyla seçilmişliğin gücü ve kırılganlığı olarak⁵⁷ ifade edilebilir. Türkiye modelinde, meşruiyet aşağıdan yukarıya yani halktan başkana akarken, yetki denetimi paradoksal bir şekilde yukarıdan aşağıya, merkezden yerel yönetimlere sertleşmektedir.

Kazakistan modelinde (özellikle Astana ve Eyalet düzeyinde), Akimlerin meşruiyeti halktan değil, kendilerini atayan Cumhurbaşkanından kaynaklanmaktadır. Bu dikey güç yapısı, Akimlerin öncelikli sorumluluğunu yerel halka değil, merkezi hükümete yöneltmektedir. Sistem, Akimlerin yerel talepleri yerine bürokratik sadakat göstererek merkezi hedefleri (Kazakistan-2050 Stratejisi gibi) tutturmasını önceler. Son dönemdeki kırsal akim seçimleri (2021), bu monolitik yapıyı kısmi olarak esnetmiş olsa da sistemin ana omurgası hala bürokratik sadakat üzerine kuruludur ve adayların çoğu iktidar partisi (Amanat) üyesidir⁵⁸.

55 Köksal Şahin, "Cumhuriyetimizin 100. Yılı Ülkemizdeki İdeali": Siyasi bir Analiz", *Düşünce Dünyasında Türkiz*, C. 5, S. 25 (2022), ss. 121-42, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkiz/article/1305852>.

56 Nurbek Khairmukhanmedov, *Ulus-devlet bağlamında orta asya cumhuriyetlerinde siyasal ve hukuksal değişim*, Ph.D. 2008.

57 Akman, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yerel Yönetimler Yapbozu: Gelişmeler ve Öneriler"; Deniz, "Trustee Appointments as an Instrument of Administrative Tutelage in The Relationship Between Central and Local Governments", pp. 55-65.

58 Knox, Orazgaliyev, "Public Administration Country Study", 2025, pp. 1888-1900.

Tablo 4: Türkiye ve Kazakistan Yerel Yönetimlerinde Temsil ve Meşruiyet Karşılaştırması

Karşılaştırma Kriteri	Türkiye (Ankara Modeli)	Kazakistan (Astana Modeli)
Yürütme Organı Seçimi	Doğrudan Seçim: Belediye Başkanı 5 yılda bir halk oyuyla seçilir.	Atama: Akim (Vali/Bld. Bşk.) Cumhurbaşkanlığı tarafından atanır. (Kırsal bölgelerde pilot seçim vardır)
Yasama Organı Seçimi	Doğrudan Seçim: Belediye Meclisi üyeleri halk tarafından seçilir.	Doğrudan Seçim: Maslikhat üyeleri halk tarafından seçilir (Parti listesi ağırlıklı).
Meşruiyetin Kaynağı	Sandık (Halk): Siyasi ve demokratik meşruiyet esastır (Input Legitimacy).	Hiyerarşi (Devlet): Bürokratik atama ve hizmet performansı esastır (Output Legitimacy).
Hesap Verebilirlik Yönü	Çift Yönlü: Hem seçmene (sandık) hem de merkeze (vesayet) karşı sorumluluk.	Dikey: Öncelikli olarak atayan makama (Cumhurbaşkanı/Üst Akim) karşı sorumluluk.
Siyasi Katılım Aracı	Kent Konseyleri (Danışma niteliğinde).	Kamu Konseyleri ve Maslikhatlar (Denetim yetkisi sınırlı).

Kaynak: Yazar tarafından farklı çalışma⁵⁹ verileriyle derlenmiştir.

4.3.2. Denetimden Onaya Gidilen Yolda Karar Alma ve Meclislerin Gücü

Yerel demokrasinin en önemli göstergelerinden biri, seçilmiş yerel meclislerin yürütme organı olan Belediye Başkanı/Akim üzerindeki denetim gücüdür. Bu bağlamda iki ülke arasında, aktif denetim ile pasif onay arasında değişen keskin bir işlevsel ayrışma gözlemlenmektedir.

Türkiye’de belediye meclisleri, belediyenin en üst karar organı olarak tanımlanmıştır ve başkan üzerinde teorik olarak güçlü bir denetim mekanizmasına sahiptir. Meclis aktif role sahip olarak bütçeyi onaylama, imar planlarını yapma/değiştirme ve stratejik planı kabul etme yetkilerine sahiptir. Bu yetkiler, belediye başkanını, meclisle uzlaşmaya zorlayan siyasi bir denge unsurudur. Denetim komisyonu 5393 Sayılı Kanun gereği oluşturulmuş ve mecliste görüşülen faaliyet raporu, başkanın icraatlarının sorgulandığı mekanizmalardır. Faaliyet raporunun meclis tarafından yetersiz bulunması, başkanın düşürül-

59 Akman, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yerel Yönetimler Yapbozu: Gelişmeler ve Öneriler"; Knox, Orazgaliyev, "Public Administration Country Study", 2025, ss. 1888-1900.

mesine kadar giden bir hukuki süreci başlatabilir. Bu durum, meclisi sadece bir onay makamı değil, aktif bir siyasi arena haline getirmektedir⁶⁰.

Kazakistan'da Maslikhatlar (yerel meclisler), seçilmiş üyelerden oluşmasına rağmen, yürütme (Akim) karşısında daha zayıf bir kurumsal konuma sahiptir. Maslikhatların temel işlevi, Akimlik tarafından hazırlanan bütçe ve kalkınma planlarını onama makamıdır. Bu süreç genellikle bir siyasi müzakere yerine bürokratik bir formalitenin tamamlanması şeklinde işlemektedir⁶¹. Akim doğru-
dan dikey tabiiyet göstererek Cumhurbaşkanı tarafından atanması, onu Maslikhat'ın siyasi denetiminden fiilen bağışık kılmaktadır. Maslikhatlar, Akim'e güvensizlik oyu verme yetkisine sahip değildir, sadece üst makama görevden alma önerisinde bulunabilirler. Günümüze kadar bu mekanizma Kazakistan siyasi tarihinde uygulamada hiç işletilmemiştir⁶².

4.3.3. Kaynak Bağımlılığı ve Merkezi Denetim Yoluyla Mali Özerklik

Siyasi ve idari özerkliğin sürdürülebilirliği, yerel yönetimlerin kendi gelirlerini ortaya çıkartma ve harcama konusundaki bağımsızlığına yani mali özerklik ile doğrudan bağlıdır. Bu bağlamda, her iki ülkede de cüzdanın kimin elinde olduğu sorusu, temel kısıttır, bu durum Tablo 5'te ortaya konulmuştur.

Tablo 5: İki Ülkedeki Yerel Yönetimlerin Gelir Kalemlerinin Karşılaştırılması

Gelir Türü	Türkiye (Belediyeler)	Kazakistan (Akimatlar)
Öz Gelirler (Vergiler)	Emlak Vergisi, İlan ve Reklam Vergisi, ÇTV. (Kendi toplar veya pay alır).	Bireysel Gelir Vergisi ⁶³ , Emlak Vergisi, Taşıt Vergisi (Dördüncü Seviye Bütçe Reformu).
Merkezi İdare Payları	Genel Bütçe Vergi Payları: İller Bankası üzerinden nüfus/ gelişmişlik kriterine göre otomatik dağıtılır (5779 SK).	Sübvansiyonlar ve Hedefli Transferler: Merkezi bütçeden "açık kapatma" mantığıyla aktarılır. Müzakereye dayalıdır.
Mali Bağımlılık Düzeyi	Orta-Yüksek: Büyükşehirlerde merkezi paylar bütçenin %60-80'ini oluşturabilir.	Çok Yüksek: Özellikle sübvansiyon alan bölgelerde bütçenin %80-90'ı merkezi transferlere dayanır.

60 Polatoglu, "Turkish Local Government".

61 Davletbayeva vd., "Enhancing the Role of Public Councils as an Anti-Corruption Mechanism", pp. 68-83.

62 Yerkebulan Zhumashev, "An Exploration of Vertical and Social Accountability in the Elected Tier of Local Government: Evidence from Kazakhstan", *Journal of Eurasian Studies*, C. 14, S. 2 (2023), pp. 179-93, doi:10.1177/18793665221129881.

63 Kazakistan'da Bireysel Gelir Vergisi (PIT) kademeli olarak yerel bütçelere devredilmektedir.

Borçlanma Yetkisi	Var: Ancak dış borçlanma Hazine, iç borçlanma Meclis onayına tabidir.	Sınırlı: Sadece belirli bütçe limitleri dahilinde ve merkezi onayla mümkündür.

Not: Tablo Türkiye⁶⁴ ve Kazakistan⁶⁵ verileri için farklı kaynaklardan yazar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye’de formüle dayalı sistem bulunmakta ve İller Bankası paylarının yasal bir formülle (nüfus vb.) dağıtılmasının keyfiyeti azalttığı belirtilir. Ancak İller Bankası kredileri ve bakanlık hibelerinde siyasi partizanlık yapılması, mali vesayetin bir aracı⁶⁶ olarak görülmektedir.

Kazakistan’da müzakereci sistem bulunmakta ve bu yapı, yapısal bağımlılık⁶⁷ olarak tanımlanmaktadır. Petrol gelirlerinin merkezde toplanması ve sübvansiyon sistemiyle yerel yönetimlere dağıtılması, Akimleri finansal açıdan merkeze mahkûm etmektedir. Bütçe dağıtımı, Türkiye’deki gibi otomatik formüllerden ziyade Akimlerin, merkezi hükümetle yapılan pazarlıklara dayanır, iki ülke arasındaki karşılaştırmalı durum Tablo 5’te ortaya konulmuştur.

4.3.4. Hukukilikten Yerindeliğe Giden İdari Vesayet ve Hiyerarşik Denetim

İki ülke arasındaki idari denetim mekanizmalarının karşılaştırılması, denetim kavramının farklı hukuki ve siyasi anlamlarını ortaya koymaktadır.

1982 Türk Anayasası’nın 127. maddesi, idari vesayet yetkisini hukuka uygunluk ile sınırlamaktadır. Ancak 2012 sonrası dönemde yaşanan gelişmeler, bu sınırın fiilen aşıldığına dair güçlü bir akademik tartışmayı ortaya çıkartmıştır. Teorik olarak merkezi idare, yerel yönetimlerin işlemlerini sadece kanuna uygunluk açısından denetleyebilir, kararın yerinde (isabetli) olup olmadığına (takdir yetkisine) karışamaz. Uygulamada ise, özellikle kentsel dönüşüm, çevre

64 Ahmet Ulusoy, Tekin Akdemir, "Yerel Yönetimler ve Mali Özerklik: Türkiye ve OECD Ülkelerinin Karşılaştırmalı Analizi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 21 (2009), pp. 259-87, <https://dergipark.org.tr/en/pub/baunsobed/article/648022>; Akman, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yerel Yönetimler Yapbozu: Gelişmeler ve Öneriler"; Mustafa Kızıltan, Ahmet Burcin Yereli, "Evaluating Local Fiscal Capacity and Fiscal Effort of Turkish Local Governments: Evidence from Spatial Panel Data Analysis", *Economic Change and Restructuring*, C. 56, S. 1 (2023), pp. 441-72, doi:10.1007/s10644-022-09424-1.

65 Kalymbetova, Ydyrys, Ismailova, "Fiscal decentralization as a fourth-level budget management mechanism in Kazakhstan", pp. 129-39; OECD, "OECD Regional Outlook 2022: Building Resilient Regions"; Ismailova, Kalymbetova, Dandayeva, "Foreign Experience of Local Government Budget Management: Analysis and Application", 2025, pp. 112-23.

66 Ulusoy, Akdemir, "Yerel Yönetimler ve Mali Özerklik", ss. 259-87.

67 Kalymbetova, Ydyrys, Ismailova, "Fiscal decentralization as a fourth-level budget management mechanism in Kazakhstan", pp. 129-39.

planlaması ve büyük ölçekli projelerde bakanlıkların onay yetkilerini genişletmesi, fiili bir yerindelik denetimi olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca, İçişleri Bakanlığı'nın kamu yararı gerekçesiyle seçilmiş başkanları görevden uzaklaştırma yetkisini (kayım) kullanması, vesayetin idari olmaktan çıkıp siyasi bir nitelik kazandığı eleştirilerini⁶⁸ beraberinde getirmektedir.

Kazakistan'da ise durum vesayet (*tutelage*) kavramıyla açıklanamaz, çünkü vesayet, iki kamu kurumu arasındaki ilişkiyi ifade eder. Oysa Kazakistan'da ilişki, bir ast-üst ilişkisi (*subordination*) olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Akimler, anayasal olarak yerel halka değil, kendilerini atayan Cumhurbaşkanına ve Hükümete karşı sorumludur. Bu durum, Akimlerin kararlarının doğrudan merkezi politikalarla uyumlu olmasını zorunlu kılar. Merkezi idare, Akimleri sadece hukuka uygunluk açısından kontrol etmez, performans hedeflerini tutturma (KPI) başarısı üzerinden denetler. Abil vd. (2021), bu yapının yerel yöneticileri merkezin emir eri haline getirdiğini yerel önceliklerin merkezi hedeflerle çeliştiği durumlarda, Akimlerin her zaman merkezin tarafını tutmak zorunda kaldığını belirtmektedir.

5. Sonuç

Türkiye ve Kazakistan'ın yerel yönetim reformları üzerine gerçekleştirilen bu karşılaştırmalı çalışmanın temel bulguları, her iki ülkedeki idari dönüşüm süreçlerinin, Batı merkezli doğrusal bir demokratikleşme ekseninde okunmamalıdır. Aslında devlet kapasitesinin yerelde yeniden inşası ve siyasi rejim sürekliliğinin sağlanması stratejileri ekseninde durumun şekillendiğini göstermektedir. Farklı tarihsel köklere sahip olmalarına rağmen (Türkiye'nin üniter ve Napolyoncu idari geleneği ile Kazakistan'ın Sovyet mirasına dayanan dikey güç yapısı) her iki devlet de küresel yönetim, etkinlik ve şeffaflık söylemlerini (Yeni Kamu Yönetimi vb.) kendi otorite yapılarını koruyacak şekilde araçsallaştırmaktadır. Bu durum, ne tam adem-i merkeziyetçi ne de katı merkeziyetçi olan, aksine merkezin stratejik denetimini yeni mekanizmalarla koruduğu özgün bir karma yönetim modelinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır⁶⁹. Dolayısıyla her iki ülkedeki yerel yönetim reformları, politik ikti-

68 Elicin, "The Unbearable Failure of Decentralisation in Turkey", 2020, ss. 497-522; Savaşkan, "Political Dynamics of Local Government Reform in a Development Context", 2021, pp. 204-25.

69 Colin Knox, Serik Orazgaliyev, "Public Administration Country Study: Kazakhstan-Post-Soviet Legacy, Modernisation, and Hybridity", *Public Administration Review*, C. 85, S. 6 (2025), pp. 1888-1900, doi:10.1111/puar.70030; Krystian Pachucki-Włosek, "The Present and Future of Local Self-Government in the Republic of Kazakhstan", *Polish Political Science Yearbook*, C. 53, S. 2 (2024), pp. 45-58, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1281653>.

darı devretmekten çok, değişen sosyo-ekonomik dinamikler karşısında devletin sahaya nüfuz etme ve rıza üretme kapasitesini rasyonelleştirme çabası olarak okunmalıdır.

Araştırmanın en çarpıcı bulgusu, Türkiye'nin yerleşik idari kapasitesi ile Kazakistan'ın dinamik reform iradesi arasındaki asimetrik ilişkidir. Türkiye bağlamında, 2000'li yılların başındaki Avrupa Birliği uyum süreçleriyle başlayan yetki devri ve yerelleşme söylemi, doğrusal olmayan bir yol izleyerek zamanla yerini yeni nesil bir merkezileşme stratejisine bırakmıştır⁷⁰. Özellikle 2012 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı Kanun ile büyükşehir sınırlarının il mülki sınırlarına genişletilmesi, hizmette ölçek ekonomisi ve etkinlik (stratejik yönetim) gerekçelerine dayandırılrsa da uygulamada yerel kararların büyükşehirlerde ve sonuç olarak merkezde toplanmasına neden olmuştur. Araştırma, YİKOB gibi kurumların taşrada merkezin gözetim kapasitesini güçlendiren yeni bürokratik araçlar olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, Anayasa'nın 127. maddesinde çerçevesi çizilen idari vesayet yetkisi, uygulamada kayyım atamaları gibi yöntemlerle salt bir hukukilik denetiminden çıkarak fiili bir siyasi denetim ve yerindelik aracına dönüşmüştür. Türkiye, halihazırda köklü olan idari kapasitesini ve 150 yıllık seçilmiş yerel yönetim geleneğini, yerel özerkliği derinleştirmek yerine, devletin kriz yönetimi ve yönetsel hakimiyetini daha da güçlendirmek üzere kurgulamaktadır⁷¹.

Kazakistan ise Sovyet idari mirasından kaynaklanan katı bürokratik yapısını esnetmek amacıyla, Duyan Devlet vizyonu ve Kazakistan-2050 Stratejisi etrafında yukarıdan aşağıya, kontrollü bir idari modernleşme süreci yürütmektedir. 2021 yılında gerçekleştirilen kırsal Akim (belediye başkanı) doğrudan seçimleri ve kademeli olarak uygulanan dördüncü seviye bütçe sistemi, halkın sisteme entegrasyonunu sağlamak ve yerel kurumların meşruiyetini artırmak adına atılmış kurumsal adımlardır. Ancak bu açılımlar, merkezi otoriteyi sarsa-

70 Yeseren Elicin, "The Unbearable Failure of Decentralisation in Turkey", *Hrvatska i Komparativna Javna Uprava : Časopis Za Teoriju i Praksu Javne Uprave*, C. 20, S. 3 (2020), pp. 497-522, doi:10.31297/hkju.20.3.4.

71 Çiğdem Akman, "Dünya Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler, Orta Doğu ve Batı Asya Teşkilatına (Uclg-Mewa) Üyelikler Üzerinden Bir Araştırma", 2019, <https://research.ebsco.com/linkprocessor/plink?id=b94f0f0d-2b36-3502-bd9c-534504dfdf6b>; C. Ergenc, O. Yuksekkaya, "Institutionalizing authoritarian urbanism and the centralization of urban decision-making", *Territory, Politics, Governance*, C. 12, S. 3 (2024), pp. 410-29, doi:10.1080/21622671.2021.2020156; Osman Savaşkan, "Political Dynamics of Local Government Reform in a Development Context: The Case of Turkey", *Environment and Planning C: Politics and Space*, C. 39, S. 1 (2021), pp. 204-25, doi:10.1177/2399654420943903; Evrim Tan, "Quo Vadis? The Local Government in Turkey after Public Management Reforms", *International Review of Administrative Sciences*, C. 86, S. 1 (2020), pp. 115-33, doi:10.1177/0020852317752268.

cak siyasi bir devir değildir. Bu faaliyetler rejimi düzenli bir duruma getirmeyi ve bürokratik hantallığı aşmayı hedefleyen kapasite artırıcı araçlar olarak tasarlanmıştır⁷². Akimlerin, sınırlı seçim uygulamalarına rağmen yapısal olarak Cumhurbaşkanına hiyerarşik bir tabiiyetle (subordination) bağlı kalması ve seçilmiş yerel meclisler olan Maslikhatların aktif denetim organları olarak değil de onay makamları olarak işlemesi, bürokratik meşruiyetin ve devlet hiyerarşisinin halen özyönetimin önünde tutulduğunu kanıtlamaktadır⁷³.

Çalışmada incelenen her iki sistemin ortak kilitlenme noktası ve merkezi otoritenin en güçlü aracı zayıf mali özerkliktir. Türkiye’de belediyelerin merkezi idare vergi paylarına (İller Bankası aktarımları) bağımlı olması ve Kazakistan’da bütçelerin büyük oranda merkezden gelen sübvansiyonlarla finanse edilmesi, yerel yönetimlerin karar alma otonomisini daraltmaktadır⁷⁴. Mali öz yeterliliğin sağlanamaması, adem-i merkeziyetçilik söylemlerini söylemsel boyutta bırakmakta ve yerel birimleri kendi önceliklerini belirleyen aktörler olmaktan ziyade merkezin politikalarını uygulayan hizmet şubeleri haline getirmektedir⁷⁵.

Elde edilen bulgular ve tespit edilen yapısal tikanıklıklar ışığında, idari rasyonality ve kurumsal yapıyı güçlendirmek üzere politika önerileri geliştirilmiştir. Türkiye özelinde, rejim kapasitesini uzun vadede yıpratana, merkezin gereksiz iş yükünü artıran aşırı merkezileşme eğilimlerinden vazgeçilmesi ve idari vesayetin Anayasa 127. madde ruhuna dönerek yalnızca hukukilik denetimiyle sınırlandırılması gerekmektedir. Benzer şekilde, 6360 sayılı Kanun’unun ortaya çıkardığı kırsal temsil zafiyetini çözmek üzere yetkilendirilmiş kırsal meclisler kurulmalı ve YİKOB’ların yerel alanlara müdahale eden icracı gölge idareler olmaktan çıkarılıp teknik eşgüdüm misyonuna odaklanması, devlet

72 Akikat Abdullayev, Margarita Kadyrova, Serikbay Ydyrys, "Modernization of the Local Government System: Development Prospects and Implementation Mechanisms", *Emerging Science Journal*, C. 9, S. 3 (2025), pp. 1434-76, doi:10.28991/ESJ-2025-09-03-017; Kuanysh Sabitov vd., "Comparative Analysis of Decentralization and Power Distribution in Local Self-Government: Kazakhstan and Europe", *Khazanah Hukum*, C. 7, S. 2 (2025), pp. 255-75, doi:10.15575/kh.v7i2.45130.

73 Yerlan Abil vd., "Evolution of public administration in the post-Soviet countries. The Republic of Kazakhstan", *Public Administration*, C. 23, S. 1 (2021), pp. 89-118, doi:10.22394/2070-8378-2021-23-1-89-118.

74 Francis Amagoh, "An Examination of Fiscal Decentralization in Kazakhstan", *Public Administration and Civil Service*, S. 2 (81) (2022), s. 14-21, doi:10.52123/1994-2370-2022-651; Mustafa Kızıltan, Ahmet Burcin Yereli, "Evaluating Local Fiscal Capacity and Fiscal Effort of Turkish Local Governments: Evidence from Spatial Panel Data Analysis", *Economic Change and Restructuring*, C. 56, S. 1 (2023), pp. 441-72, doi:10.1007/s10644-022-09424-1.

75 Amagoh, "An Examination of Fiscal Decentralization in Kazakhstan", 2022, pp. 14-21; OECD, "Decentralisation and Multi-Level Governance in Kazakhstan", *OECD Public Governance Reviews*, C. 2017 (2017), doi:10.1787/9789264280700-en.

içindeki yetki israfını önleyecektir. Kazakistan için ise, devletin sahaya duyarlılığını artırmak amacıyla kırsal düzeyde başlatılan Akim seçimlerinin kademeli şekilde ilçe (rayon) ve kent düzeyine genişletilmesi çok önemlidir. Eş zamanlı olarak, Kamu Konseylerinin ve Maslikhatların bütçe süreçlerinde bağlayıcı kararlar alabilen organlara dönüştürülmesi ve yerel birimlerin kendi vergilerini tahsil edebileceği tam bir dördüncü seviye bütçe reformunun tamamlanması, ülkenin hedefleriyle bütünleşik adımlar olacaktır⁷⁶.

Son olarak, çalışmada gözlemlenen kurumsal benzerliklerin ortak bir sinerjiye dönüştürülebilmesi adına, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çatısı altında bir Yerel Yönetimler Daimi Komitesinin ihdas edilmesi stratejik bir öneri olarak sunulmaktadır. Bu komite, kardeş şehir protokollerini stratejik bir iş birliği zeminine oturtmalı ve bölgeye özgü yerel yönetim standartları (TDT Yerel Yönetim Şartı) geliştirmelidir. Türkiye'nin e-belediyecilik deneyimi ve kurumsallaşmış Türkiye Belediyeler Birliği (TBB) modelinin, Kazakistan'ın akıllı kent ve dijital yönetim (e-gov) reformlarına kılavuzluk etmesi bölgesel iş birliğini somutlaştıracaktır. Gelecek araştırmaların, merkezileşme uygulamalarının yerelde ortaya çıkardığı hizmet kalitesi farklarını ve TDT bölgesinde geliştirilebilecek ortak kamu yönetimi standartlarını ampirik bir düzlemde incelemesi, alan yazına değerli katkılar sunmaya devam edecektir. Bunun yanında, iki ülkenin ikincil kentleri (örneğin İzmir ve Almatı) veya kırsal kalkınma modelleri üzerine odaklanacak yeni çalışmalar yoluyla, taşradaki yönetim dinamikleri daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca, Türk Devletleri Teşkilatı eksekinde yerel yönetimler arası iş birliğini artıracak ortak bir hukuki çerçevenin imkanları üzerine yapılacak çalışmalar, bölge ülkeleri için önemli bir vizyon belgesi olabilecektir.

76 Z. Davletbayeva, A. Akanova, "The role of Maslikhats in the system of local self-government: The case of Almaty", *Kazakhstan-Spectrum*, C. 113, S. 2 (2025), doi:10.52536/2415-8216.2025.114.2.004; R. A. Ismailova, A. R. Kalymbetova, B. M. Dandayeva, "Foreign Experience of Local Government Budget Management: Analysis and Application", *Journal of Economic Research & Business Administration*, C. 152, S. 2 (2025), pp. 112-23, doi:10.26577/be202515228.

Kaynakça

- Abdullayev, Akikat, Margarita Kadyrova, Serikbay Ydyrys. "Modernization of the Local Government System: Development Prospects and Implementation Mechanisms", *Emerging Science Journal*, C. 9, S. 3 (2025), s. 1434-76, doi:10.28991/ESJ-2025-09-03-017.
- Abil, Yerlan vd. "Evolution of public administration in the post-Soviet countries. The Republic of Kazakhstan", *Public Administration*, C. 23, S. 1 (2021), s. 89-118, doi:10.22394/2070-8378-2021-23-1-89-118.
- Akman, Çiğdem. "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yerel Yönetimler Yapbozu: Gelişmeler ve Öneriler", 2019, <https://research.ebsco.com/linkprocessor/plink?id=134d2722-b55c-357d-82ef-b0027becfb7>. Erişim:10.10.2025
- Akman, Çiğdem. "Dünya Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler, Orta Doğu Ve Batı Asya Teşkilatına (Uclg-Mewa) Üyelikler Üzerinden Bir Araştırma", 2019, <https://research.ebsco.com/linkprocessor/plink?id=b94f0f0d-2b36-3502-bd9c-534504fdff6b>. Erişim:10.10.2025
- Akman, Çiğdem, Mustafa Kalender. "Yerelde Yeni Bir Merkezi Yönetim Birimi: Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 73, S. 4 (2018), s. 1025-56, doi:10.1501/SBFder_0000002526.
- Alekserov, Alekser. *Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişimleri, PQDT - Global*, Ankara Üniversitesi (Turkey), Ph.D., Turkey 2007.
- Alkan, Ayten. "New Metropolitan Regime of Turkey: Authoritarian Urbanization via (Local) Governmental Restructuring", *Lex Localis - Journal of Local Self-Government*, C. 13, S. 3 (2015), s. 849-77, doi:10.4335/13.3.849-877(2015).
- Amagoh, Francis. "An Examination of Fiscal Decentralization in Kazakhstan", *Public Administration and Civil Service*, S. 2 (81) (2022), s. 14-21, doi:10.52123/1994-2370-2022-651.
- Ankar, Carsten. "On the Applicability of the Most Similar Systems Design and the Most Different Systems Design in Comparative Research", *International Journal of Social Research Methodology*, C. 11, S. 5 (2008), s. 389-401, doi:10.1080/13645570701401552.
- Aras, Bülent, Emirhan Yorulmazlar. "State, Institutions and Reform in Turkey after July 15", *New Perspectives on Turkey*, C. 59 (2018), s. 135-57, doi:10.1017/npt.2018.23.
- Aripin, Sofjan, Rulinawaty Rulinawaty. "Hybrid Government: Mixed and Hybrid Models of Public Service Delivery in Disadvantaged, Foremost and Outermost Regions", *KnE Social Sciences*, 2022, 514712, doi:10.18502/kss.v7i9.11001.
- Aygül, Ali, Fatma Neval Genç. "Yöneticilerin Bakış Açısından Yatırım İzleme Ve Koordinasyon Başkanlıkları: Aydın Örneği", *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 2 (2022), s. 1-13, doi:10.52539/mad.1139634.
- Battaglio, R. Paul, Jeremy L. Hall. "Editorial: Trinity Is Still My Name: Renewed Appreciation for Triangulation and Methodological Diversity in Public Administration", *Public Administration Review*, C. 78, S. 6 (2018), s. 825-27, <https://www.jstor.org/stable/26648874>.
- Berkutova, E., M. Onuchko. "Features of holding the position of heads of local administrations in Kazakhstan and Korea", *Kazakhstan-Spectrum*, S. 3 (2024), s. 74-91, doi:10.52536/2415-8216.2024-3.06.

- Crepaz, Michele, Raj Chari. "Assessing the Validity and Reliability of Measurements When Evaluating Public Policy", *Journal of Public Policy*, C. 38, S. 3 (2018), s. 275-304, doi:10.1017/S0143814X16000271.
- Davletbayeva, Z., A. Akanova. "The role of Maslikhats in the system of local self-government: The case of Almaty", *Kazakhstan-Spectrum*, C. 113, S. 2 (2025), doi:10.52536/2415-8216.2025.114.2.004.
- Davletbayeva, Zhuldyz vd. "Enhancing the Role of Public Councils as an Anti-Corruption Mechanism: The Case of Kazakhstan", *Bulletin of Abai KazNPU. Series of Sociological and Political Sciences*, C. 89, S. 1 (2025), s. 68-83, doi:10.51889/2959-6270.2025.89.1.009.
- Deniz, Güven. "Trustee Appointments as an Instrument of Administrative Tutelage in The Relationship Between Central and Local Governments", *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 3 (2025), s. 55-65, doi:10.52835/19maysbd.1758981.
- Dyussenov, Mergen. "Digital Governance or Digital Authoritarianism? The Ambiguities of e-Government in Kazakhstan", *Dialogues on Digital Society*, 2025, doi:10.1177/29768640251379943.
- Elicin, Yeseren. "The Unbearable Failure of Decentralisation in Turkey", *Hrvatska i Komparativna Javna Uprava : Časopis Za Teoriju i Praksu Javne Uprave*, C. 20, S. 3 (2020), s. 497-522, doi:10.31297/hkju.20.3.4.
- Ergenc, C., O. Yuksekkaya. "Institutionalizing authoritarian urbanism and the centralization of urban decision-making", *Territory, Politics, Governance*, C. 12, S. 3 (2024), s. 410-29, doi:10.1080/21622671.2021.2020156.
- Eryılmaz, B. *Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar*, 11. Baskı., Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2018.
- Finer, Samuel Edward. *Comparative Government*, Allen Lane, The Penguin Press, London 1970.
- Gallo, Ernesto. "Globalisation, Authoritarianism and the Post-Soviet State in Kazakhstan and Uzbekistan", *Europe-Asia Studies*, C. 73, S. 2 (2021), s. 340-63, doi:10.1080/09668136.2020.1761297.
- Güler, Tahsin. "2000'li Yıllar Türkiye'sinde Merkez-Yerel İlişkilerinin Gelişimi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 2 (2020), s. 59-69, doi:10.11611/yead.607379.
- Hood, Christopher. "A Public Management For All Seasons?", *Classics of Public Administration*, ed. Shafritz, Hyde, Parkers, Thomson Wadsworth Publication, Belmont, CA 1991, s. 503-16.
- Ismailova, R. A., A. R. Kalymbetova, B. M. Dandayeva. "Foreign Experience of Local Government Budget Management: Analysis and Application", *Journal of Economic Research & Business Administration*, C. 152, S. 2 (2025), s. 112-23, doi:10.26577/be202515228.
- Kalymbetova, A. R., S. S. Ydyrys, R. A. Ismailova. "Fiscal decentralization as a fourth-level budget management mechanism in Kazakhstan", *Central Asian Economic Review*, C. 0, S. 6 (2023), s. 129-39, doi:10.52821/2789-4401-2022-6-129-139.
- Karini, A. "From the Ottoman Legacy to Modern Public Management Systems: Evidence from Turkey, Kosova and Kazakhstan", *Public Administration in the Middle East and North Africa*, Springer 2020, s. .

- Kazakhstan Constitutional Law. Constitution of the Republic of Kazakhstan (1995), <https://faolex.fao.org/docs/pdf/kaz127827E.pdf>. Erişim:10.10.2025
- Khairmukhanmedov, Nurbek. *Ulus-devlet bağlamında orta asya cumhuriyetlerinde siyasal ve hukuksal değişim*, 2008. Yayınlanmamış Doktora Tezi, <https://www.proquest.com/docview/3107121290/abstract/10B3DCB519B642B3PQ/1>. Erişim:10.10.2025
- Kırılmaz, Harun. “Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecinde Bürokrasinin Rolü: Tek-Parti Dönemi ve Çok-Partili Sisteme Geçiş”, *Bilgi*, S. 92 (2020), s. 1-28, doi:10.12995/bilgi.9201.
- Kiziltan, Mustafa, Ahmet Burcin Yereli. “Evaluating Local Fiscal Capacity and Fiscal Effort of Turkish Local Governments: Evidence from Spatial Panel Data Analysis”, *Economic Change and Restructuring*, C. 56, S. 1 (2023), s. 441-72, doi:10.1007/s10644-022-09424-1.
- Knox, Colin, Saltanat Janenova. “Public councils in Kazakhstan: a case of emergent participative democracy?”, *Central Asian Survey*, C. 37, S. 2 (2018), s. 305-21, doi:10.1080/02634937.2017.1410467.
- Knox, Colin, Serik Orazgaliyev. “Public Administration Country Study: Kazakhstan—Post-Soviet Legacy, Modernisation, and Hybridity”, *Public Administration Review*, C. 85, S. 6 (2025), s. 1888-1900, doi:10.1111/puar.70030.
- Kumysbekov, A., A. Danilov, A. Ayaganova. “Direct election of rural akims: analysis of results, risks and forecast”, *Kazakhstan Spektr*, C. 101, S. 1 (2022), s. 39-57, doi:10.52536/2415-8216.2022-1.03.
- Moreno-Menéndez, Fabricio Miguel vd. “Organizational Commitment and Administrative Management in Public Service Delivery: Evidence from an Emerging Governance Context”, *Administrative Sciences*, C. 15, S. 6 (2025), s. 231, doi:10.3390/admsci15060231.
- OECD, “Decentralisation and Multi-Level Governance in Kazakhstan”, *OECD Public Governance Reviews*, C. 2017 (2017), doi:10.1787/9789264280700-en. Erişim:12.10.2025
- OECD, “Kazakhstan: Reforming the Public Administration for Competitiveness and Innovation”, *OECD Public Governance Reviews 2016*. Erişim:16.10.2025
- OECD, “OECD Regional Outlook 2022: Building Resilient Regions”, OECD Publishing, Paris 2022, doi:10.1787/9789264307072-en. Erişim:13.10.2025
- Okhmatovskiy, Ilya, Anna Grosman, Pei Sun. “Hybrid Governance of State-owned Enterprises”, *The Oxford Handbook of State Capitalism and the Firm*, ed. Mike Wright vd., Oxford University Press 2022, s. 449-78, doi:10.1093/oxfordhpb/9780198837367.013.20.
- Ökmen, Mustafa, Kadri Canan. “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Türk Kamu Yönetimi”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C. 16, S. 1 (2009), s. 139-71, <https://dergipark.org.tr/en/pub/yonveek/article/165692>.
- Pachucki-Włosek, Krystian. “The Present and Future of Local Self-Government in the Republic of Kazakhstan”, *Polish Political Science Yearbook*, C. 53, S. 2 (2024), s. 45-58, <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1281653>.
- Polatoglu, Aykut. “Turkish Local Government: The Need for Reform”, *Middle Eastern Studies*, 2000, doi:10.1080/00263200008701337.

- President Of The Republic Of Kazakhstan, “Strategy ‘Kazakhstan–2050’: New Political Course of the Established State”, 2012, <https://policy.asiapacificenergy.org/sites/default/files/Presidential%20Address%20%27Strategy%20Kazakhstan-2050%27%20%28EN%29.pdf>. Erişim:14.10.2025
- Republic of Kazakhstan, on Local Government and Self-government in the Republic of Kazakhstan (Law No. 148-II) (2001), https://legislationline.org/sites/default/files/documents/0d/Kazakhstan_law_local_government_self-government_2001_am2013_en.pdf. Erişim:14.10.2025
- Rivera, Jason D. “When attaining the best sample is out of reach: Nonprobability alternatives when engaging in public administration research”, *Journal of Public Affairs Education*, C. 25, S. 3 (2019), s. 314–42, doi:10.1080/15236803.2018.1429821.
- Sabitov, Kuanysh vd. “Comparative Analysis of Decentralization and Power Distribution in Local Self-Government: Kazakhstan and Europe”, *Khazanah Hukum*, C. 7, S. 2 (2025), s. 255–75, doi:10.15575/kh.v7i2.45130.
- Savaşkan, Osman. “Political Dynamics of Local Government Reform in a Development Context: The Case of Turkey”, *Environment and Planning C: Politics and Space*, C. 39, S. 1 (2021), s. 204–25, doi:10.1177/2399654420943903.
- Silam, Assemay Zhandauletkyzy. “The Concept of Soft Power in the Domestic Policy of Modern Kazakhstan (Elections of the Rural Akim)”, *Политическое пространство и социальное время: аксиология власти и общественный идеал*, 2023, ss. 304–11, <https://elibrary.ru/item.asp?id=53934787>. Erişim:17.10.2025
- Stout, Margaret, Jeannine M. Love. “Competing Ontologies: A Redux Primer for Public Administration”, *The American Review of Public Administration*, C. 51, S. 6 (2021), s. 422–35, doi:10.1177/02750740211005047.
- Şahin, Köksal, “Cumhuriyetimizin 100. Yılı Ülke Türkiye İdeali”: Siyasi bir Analiz”, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, C. 5, S. 25 (2022), s. 121–42, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkiz/article/1305852>.
- Tan, Evrim, “Quo Vadis? The Local Government in Turkey after Public Management Reforms”, *International Review of Administrative Sciences*, C. 86, S. 1 (2020), s. 115–33, doi:10.1177/0020852317752268.
- Tebayve, D. “The President of the Republic of Kazakhstan and Local Authorities: Historical and Legal Aspect”, *Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan*, 2024.
- Tukumov, Yerkın. “President Tokayev’s Reforms and Diplomacy”, *World Economy and International Relations*, C. 68, S. 5 (2024), s. 91–105, doi:10.20542/0131-2227-2024-68-5-91-105.
- Türkiye Cumhuriyeti, Belediye Kanunu (Kanun No. 5393) (2005), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf>. Erişim:15.10.2025
- Türkiye Cumhuriyeti, On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması Hakkında Kanun (Kanun No. 6360) (2012), <https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuatmetin/1.5.6360.Pdf>.
- Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Kanun No. 2709) (1982), https://www.resmigazete.gov.tr/arxiv/17863_1.pdf. Erişim:12.10.2025

- Ulusoy, Ahmet, Tekin Akdemir. “Yerel Yönetimler ve Mali Özerklik: Türkiye ve OECD Ülkelerinin Karşılaştırmalı Analizi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 21 (2009), s. 259-87, <https://dergipark.org.tr/en/pub/baunsobed/article/648022>.
- Yıldırım, Korkmaz. “Sürdürülebilir kentsel politikalara açılan yeni bir pencere: Kentsel dirençlilik”, *Kent Akademisi*, C. 15, S. 4 (2022), s. 1522-46.
- Yuvitsa, Nikolay. “Local government in Kazakhstan: an attempt to create a national model”, *UPRAVLENIE / MANAGEMENT (Russia)*, C. 7, S. 1 (2019), s. 26-34, doi:10.26425/2309-3633-2019-1-26-34.
- Zhumashov, Yerkebulan. “An Exploration of Vertical and Social Accountability in the Elected Tier of Local Government: Evidence from Kazakhstan”, *Journal of Eurasian Studies*, C. 14, S. 2 (2023), s. 179-93, doi:10.1177/18793665221129881.

TÜRKİYE - AZERBAYCAN ORTAK GÜVENLİK İNŞASINDA BİZ DUYGUSU VE GURURUN ROLÜ*

THE ROLE OF WE-FEELING AND PRIDE IN COMMON SECURITY-BUILDING BETWEEN TURKEY AND AZERBAIJAN

Nihal EMEKLİER** - Cansu ULU***

ÖZ

Bu çalışmada, İkinci Karabağ Savaşı ve 2023 Dağlık Karabağ Çatışmaları örnek olay olarak seçilerek duygu çalışmaları açısından biz duygusu ve gururun ortak güvenlik inşasında ve güvenlik politikalarında işbirliğinin derinleşmesindeki rolü ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, 2020-2023 yılları arasında Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ortak güvenlik söylemi analiz edilerek, paylaşılan ortak zafer duygusu ve biz duygusunun katalizör etkisiyle güvenlik topluluklarının oluşumunu, duygusal normların etkisini ve duyguların söylemsel düzlemde nasıl araçsallaştırıldığını ortaya koymaktır. Ayrıca, Türkiye'nin İHA ve SİHA kullanımı bu söylem bağlamında incelenmiş; metin analizinden elde edilen bulgularla duyguların güvenlik politikalarındaki rolü ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Duygular, Güvenlik Toplulukları, Biz Duygusu, Gurur, İkinci Karabağ Savaşı.

ABSTRACT

In this study, the Second Karabakh War and the 2023 Nagorno-Karabakh Clashes are selected as case studies to examine the role of we-sentiment and pride in the construction of collective security and the deepening of cooperation in security policies, from the perspective of emotion studies. Within this framework, the primary aim of the study is to analyze the joint security discourse between Turkey and Azerbaijan from 2020 to 2023, and to reveal how the shared sense of victory and the feeling of togetherness function as catalysts in the formation of security communities, the influence of emotional norms, and the instrumentalization of emotions within discursive practices. Furthermore, Turkey's use of UAVs and UCAVs is analyzed in the context of this discourse, and findings obtained through textual analysis demonstrate the role of emotions in shaping security policies.

Keywords: Emotions, Security Communities, We-Sentiment, Pride, the Second Karabakh War.

*Bu çalışma, 30-31 Mayıs 2024 tarihinde Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde Uluslararası Politika ve Güvenlik Çalışmaları Derneği tarafından düzenlenen INTPOLSEC Uluslararası Güvenlik Kongresi 2024'te "Duygusal Boyutuyla Güvenlik: Türkiye-Azerbaycan Ortak Güvenlik İnşasında Biz Duygusu ve Gururun Rolü" bildirilerinden yola çıkılarak geliştirilmiştir.

**Polis Akademisi İzmir Rüştü Ünsal Polis Meslek Yüksekokulu, Dr. Öğretim Üyesi.

E-posta: nihal.emeklier@pa.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-6480-2059

***Polis Akademisi İzmir Rüştü Ünsal Polis Meslek Yüksekokulu, Dr. Öğretim Görevlisi.

E-posta: cansu.ul@pa.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-3976-218X

Makale Atfı Bilgisi: EMEKLİER Nihal, ULU Cansu (2026). Türkiye - Azerbaycan Ortak Güvenlik İnşasında Biz Duygusu ve Gururun Rolü, Avrasya Etüdleri.

Gönderim Tarihi: 30.12.2025 **Kabul Tarihi:** 25.02.2026

Giriş

Sosyal bilimlerde ve uluslararası ilişkiler özelinde son yirmi yıldır duygulara ve duygulanımsal topluluklara ilişkin artan bir akademik ilgi söz konusudur. Duygular uzun süre ana akım yaklaşımlar tarafından rasyonel olandan sapmalar olarak yanlış kararlar ve irrasyonel davranışların kaynağı şeklinde değerlendirilmiştir.¹ Bunun nedeni, modernitenin bilişsel ve duygusal dünyayı ayırarak, duyguları rasyonel karar alma sürecinden dışlamasıdır.² Disiplinlerin rasyonaliteye dair katı bariyerlerinin sorgulanmasıyla birlikte salt rasyonaliteye dayalı analizlerin karmaşık sorunları açıklamada yetersiz kalması, duygu çalışmalarının öneminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişme literatürde duygusal dönüşten (*emotional turn*) söz edilmesini sağlamıştır. Her ne kadar disiplinin sınırlarında kalsa da birçok kuramsal çalışmada duygulara, duygulanımlara ve duygulanımsal topluluklara yer verilmiş ve duyguların uluslararası ilişkiler teorilerine nasıl eklenilebileceği tartışmaya açılmıştır.³ Uluslararası ilişkilerde duygusal dönüşün öncülerinden Hutchison ve Bleiker'e göre duygular kuramsal olarak artık kabul görmüştür ve bundan sonrasında araştırmaların, duyguların neden ve nasıl önemli olduğunu açıklamaya yönelmesinin zamanıdır.⁴

Bu çalışmada duyguların güvenlik çalışmalarında ön plana çıkmasıyla güvenikleştirme söyleminde ve ortak güvenlik inşasında üstlendikleri rol tartışılmıştır. Bu çalışmanın amacı kuramsal açıdan duyguların güvenlik politikaları ve ortak güvenlik inşası üzerindeki etkilerini tartışmaktır. Temel olarak iki ana pozitif duygu üzerine odaklanılmıştır. Uluslararası ilişkiler ve politika bağlamında duygu çalışmaları genellikle korku, öfke, kaygı gibi negatif duygular üzerine yoğunlaşmaktadır. Uluslararası politikanın şekillenmesinde benzer düzeyde etkili olan umut, gurur, sevinç gibi pozitif duygular üzerine yapılan çalışmalar ise sınırlı kalmaktadır.⁵ Buradan hareketle, çalışmada iki pozitif duygu olarak biz duygusu ve gurur seçilmiştir. Örnek olay olarak İkinci Karabağ

1 Ronald Bleiker ve Emma Hutchison, "Fear No More: Emotions and World Politics", *Review of International Studies*, 34, 2008, p. 116.

2 Bilgehan Emeklier ve Nihal Emeklier, "Emotions in War: The Emotionality-Rationality Equation in Clausewitz's Theory of War", *The Philosophical Journal of Conflict and Violence*, 6:1, 2022, pp. 46-47.

3 Stephane J. Baele ve Gregorio Bettiza, "'Turning' Everywhere in IR: On the Sociological Underpinnings of the Field's Proliferating Turns", *International Theory*, 13:2, 2021, p. 317; Neta C. Crawford, "The Passion of World Politics: Propositions on Emotion and Emotional Relationships", *International Security*, 24:4, 2000, p. 125.

4 Emma Hutchison ve Roland Bleiker, "Emotion, Agency, and Power in World Politics", *The Power of Emotions in World Politics*, Simon Koschut (Eds.), Routledge Taylor and Francis, London, 2020, p. 185.

5 Erdem Özlük, *Uluslararası İlişkilere Duygusal Bakış*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2016, p. 79.

Savaşı ve 2023 Dağlık Karabağ Çatışmaları ele alınmıştır. 2020-2023 tarihleri arasında Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ortak güvenlik inşasında duyguların söylem üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışmada ilk olarak, uluslararası ilişkilerde duygulara yönelik artan akademik ilgi ve duygu çalışmalarının temel kavramları tartışılarak kuramsal bir çerçeve sunulacaktır. Ardından, güvenlik olgusunun bir duygu olarak nasıl ele alınabileceği ve güvenlik topluluklarının oluşumunda duyguların belirleyici rolü incelenecektir. Buradan hareketle güvenlik topluluklarının oluşumunda duygusal normların nasıl şekillendiği üzerinde durulacak ve özellikle zafer ve gururun ortak güvenlik inşasında nasıl bir işlev gördüğü analiz edilecektir. Türkiye-Azerbaycan ilişkisinde stratejik işbirliğinin duygular özelinde söylemsel düzlemde nasıl şekillendiği incelenecektir. Ayrıca Türk İHA ve SIHA'larının kullanımının bu söylemle nasıl ilişkilendirildiğine yer verilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise metin analizi yöntemiyle elde edilen bulgular tartışılarak genel sonuçlar değerlendirilecektir.

Uluslararası İlişkilerde Duygular ve Duygu Çalışmaları

Uluslararası ilişkiler disiplininde duygular, yirmi yılı aşkındır günden güne biriken bir literatür zenginliğiyle ele alınmaktadır ki artık literatürde kuramsal olarak “duygusal dönüş” kalıcı biçimde yerleşmeye başlamıştır.⁶ Öncesine ve duyguların uluslararası ilişkiler kuramlarındaki yerine dönersek, ilk olarak şunu söylemeliyiz ki duygular, literatürün felsefi öncüllerinin anlatılarında ve klasik teorilerde kendine her daim, örtük biçimde olsa da yer bulmuştur. Örneğin korku ve öfke duyguları, Thucydides’ten Hobbes’a ve Morgenthau’dan Waltz’a kadar realizmde uluslararası politikayı anlamlandırma ve açıklamada önemli yere sahiptir.⁷ Nitekim Hobbesyen terminolojiyle realist anlatı, güvenlik ikilemi, güç politikaları ve caydırıcılık üzerine düşünürken korkuyu temel referans olarak alır ama onun öznesi yine de her zaman rasyonel olarak hareket eden devletlerdir. Benzer şekilde, idealizm, liberalizm ve onun liberal kurumsalcılık gibi varyantları devletler arası işbirliğinde başta güven ve saygı olmak üzere duygusal normlara değinirler ama yine de anlatılarında duygular, rasyonel fayda hesaplarının yan unsuru olarak karşımıza çıkar. Diğer yandan, rasyonel seçim teorisinin eleştirel tamamlayıcısı Robert Jervis’in öncü çalışmalarında olduğu gibi dış politika analizi üzerine çalışmalar, algılar ve inançlar üzerinden duyguların karar verme üzerindeki etkisini tartışmıştır.⁸ Ancak ge-

6 Charlotte Epstein, Ole Wæver, “The turn to turns in International Relations”, *European Journal of International Relations*, 0:00, 2025, pp. 1-28.

7 Emma Hutchison ve Roland Bleiker, “Theorizing emotions in world politics”, *International Theory*, 6, 2014, p. 492.

8 Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton, Princeton University Press, 1976.

nel bir çerçevede değerlendirilirse duygular rasyonel aktörlerin yanlış veya sapmalı kararlarının günah keçisi olarak konumlandırılmıştır. Bir başka ifadeyle duygular hem uluslararası politikayı açıklamada var olmuş, hem de paradoksal biçimde pozitivist epistemolojinin hareket alanı içinde görmezden gelinip dışlanmışır.⁹

Bu çerçevenin aşılmasında ilk kırılma, konstrüktivist ve eleştirel yaklaşımlarla birlikte duyguların yalnızca analitik arka plan unsurları olarak değil, uluslararası ve küresel politikanın kurucu bileşenleri olarak ele alınmaya başlanmasıdır. Konstrüktivist kuram, kimlik, norm ve çıkarların karşılıklı etkileşimlerle toplumsallığın içinde inşa edildiğini savunurken; korku, utanç, öfke, hayal kırıklığı, güven, aidiyet, onur ve empati gibi duyguların öznelarasılık ekseninde tehdit algılarını, dost-düşman ayrımlarını ve dış politika pratiklerini şekillendirdiğini vurgular.¹⁰ Bu yaklaşımda duygular, rasyonelliğin karşısında konumlandırılmaz ve rasyonel görünen davranışların hangi anlam dünyaları içinde mümkün hâle geldiğini açıklayan unsurlar olarak görülür. Zira uluslararası politikada söz konusu olan en basit haliyle maddi çıkarlara dayalı devletler arası güç ve hayatta kalma mücadeleleri olsa dahi tüm bunların arkasında bu gerçekliklere anlam kazandıran duygular, algılar, beklentiler ve kimliksel özdeşleşme süreçleri vardır. Aynı zamanda konstrüktivist kuramda duygular da öznel arası biçimde inşa edilen bilişsel inanışlardır ve bir dizi farklı duygu da içinde bulunulan sosyal ve kültürel çevrede normlar, inançlar ve fikirlerle etkileşim içinde açığa çıkarak davranışı ve toplumsal eylemi şekillendirir.¹¹

Böylece artık duyguların kolektif devriminde ve küresel politikaların oluşumundaki rolü rasyonel olanla bir aradalığı ekseninde değerlendirilmeye başlanmış ve ne ondan ayrı ne yalnızca tamamlayıcı ne de onun karşısında düşünülmüştür. Başka bir ifadeyle geleneksel akıl ve duygular/tutkular ikiliğinin aşılmasında kuramsal ve epistemolojik bir kırılma yaşanmıştır. Eleştirel ve post-yapısalcı yaklaşımlar ise başta korku olmak üzere duyguların siyasal söylemler aracılığıyla nasıl üretildiğini, dolaşıma nasıl sokulduğunu ve iktidar ilişkilerini yeniden nasıl ürettiğini ortaya koyar. Bu perspektife göre duygular politik ve toplumsal yönetimselliğe içkindir, çünkü uluslararası düzenin sürekliliğini ve dönüşümünü mümkün kılan kolektif ve söylemsel pratiklerin merkezinde yer alırlar ve kaldıraç olarak kullanılırlar.

9 Hutchison ve Bleiker, "Theorizing emotions in world politics", p. 492.

10 Alexander Wendt, *Social theory of international politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

11 Efser Rana Coşkun, "Uluslararası İlişkiler'de Duygusal Dönüş: Duyguların Analizi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 2023, s. 125.

Görüldüğü üzere uluslararası ilişkiler kuramlarının zaman içinde geçirdiği dönüşüm, interdisipliner çalışma alanları ve yaklaşımların daha çok benimsenmesi, konstrüktivist ve eleştirel kuramların pozitivizmin katı bariyerlerini aşındırması duygu çalışmalarının önünü açmıştır. Böylece uzun dönem sadece rasyonelin karşıtı olarak konumlandırılan, niceliksel biçimde ölçülememesi gibi nedenlerle metodolojik olarak dışlanmış duygular disiplinde kendine yer açmaya başlamıştır. Ontolojik, epistemolojik ve teorik zorluklar halen devam etse de duygular artık uluslararası ilişkiler disiplininde niş bir konu olmanın ötesine geçmiş,¹² toplumsal alanın ve dolayısıyla dünya politikasının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir.¹³ Kavramsal adaptasyonunun yüksek olması, söylemsel ve görsel analizlerle dış politika, güvenlik, çatışma çözümleri, göç gibi farklı konulara ışık tutması, perde arkasında kalanı ve görünmeyeni yakalama fırsatı vermesiyle de duygular analitik bir araştırma yöntemi olarak uluslararası ilişkiler akademiasında geniş ölçüde benimsenmiştir.

Buradan hareketle, duygu çalışmaları uluslararası ilişkiler literatüründe ilk olarak kendi öznel değerini gerçekçi varsayımlara meydan okuyarak ve dünya siyasetinde duyguların dikkate alınmasının önemini vurgulayarak inşa etmiştir ki burada ana argüman duyguların rasyonel olanın tam karşısında konumlanmadığı ya da onun tamamlayıcı bir unsuru olmadığıdır.¹⁴ Görüldüğü gibi duygu çalışmalarının ana çıkış noktası, rasyonel olan ile duygusal olanın bilişsel dünyada aslında birbirleriyle iç içe var olmasıdır. Buna göre bilişsel dünyamızla duygusal dünyamız birbirinden bağımsız değildir ve keskin hatlarla birbirinden ayrılamaz. Alanın öncü isimlerinden Mercer, karar alma süreçlerinde duyguların tercihleri sıralayarak karardan önce geldiğini, seçimi etkilediğini, eylemi yönlendirdiğini ve seçimden sonrasında da kararı izlediğini vurgular. Çünkü almış olduğumuz karar sonucunda yaşananlara ilişkin yeni bir duygusal değerlendirme süreci bizi bekler, ne hissettiğimizi ve tercihlerimizin duygusal dünyamızı nasıl etkilediğini biçimlendirir.¹⁵ Dolayısıyla bilişsel ve duygusal süreç bir arada ilerler; zira duygular onları deneyimleyenlerin bilişsel değeren-

12 Katrin Travoillon, Nicolas Lemay-Hébert ve Joanne Wallis, "An emotions agenda for peace: Connections beyond feelings, power beyond violence", *Cooperation and Conflict*, 0:00, 2023, pp. 2-3.

13 Hutchison ve Bleiker, "Theorizing emotions in world politics", p. 491.

14 Anne-Marie Houde, "Emotions, International Relations, and the everyday: Individuals' emotional attachments to international organisations", *Review of International Studies*, 2025, 51:3, p. 506. Özlük, *Uluslararası İlişkilere Duygusal Bakış*, s. 41.

15 Jonathan Mercer, "Rationality and Psychology in International Politics", *International Organization*, 59:1, 2005, p. 94.

dirmelerine sirayet eder ve eyleme geçirici rol oynar.¹⁶ Özetle insan çok boyutlu ve karmaşıktır; sadece akıl veya mantıkla hareket etmez, bunların dahi arka planında geçmiş deneyimleri, inançları, toplum tarafından şekillendirilmiş duygusal normları ve öz motivasyonları bulunur.¹⁷ Duygular kişinin ne istediğini, neye inandığını ve ne yaptığını etkiler.¹⁸ Bu açıdan duygular sosyopolitik olay ve olgularda önemli bir itici güçtür.

Duygu çalışmaları genelde sosyal bilimlerde özelde uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminde oldukça zengin ve keşfedilmeye açık bir alandır. Zira duyguların sosyal alanda konstrüktif oluşumuna ilişkin sayısız araştırma sorusu türetmek mümkündür. Örnek olarak, duygular, sosyal, kültürel ve politik bağlamlarla nasıl iç içe geçer? Duyguların öznel arası oluşumunda hangi siyasal ve toplumsal faktörler belirleyicidir? Politik alanda duygular kitleleri etkilemek için söylemsel olarak ve görsel biçimlerde nasıl araçsallaştırılır? Toplumda genel kabul gören ortak duyguların inşası nasıl gerçekleştirilir? Toplumda farklı duygular hangi koşullar altında dolaşıma sokulur? İnsanların ve toplumların güç ve statüye dayalı duyguları nasıl sınıflandırılır? Toplumsal etkileşimlerde empati, şefkat, umut gibi pozitif duygular ile kaygı, öfke, nefret, hayal kırıklığı gibi negatif duyguların rolü nedir? Duygular çatışma yönetiminde ve uzlaşma arayışında nasıl yönetilir, hangi duyguların uyandırılması çatışma sonrası süreçlerde taraflar arası bağları yeniden kurabilir? Savaş ve çatışmaların evriminde kolektif duyguların etkileri nelerdir? Politik aktörler ve liderler kriz yönetiminde hangi duyguları ön plana çıkarır ve bunları politik bir güce nasıl dönüştürür? Duygular kolektif bilincinin ve grup aidiyetinin oluşmasında nasıl rol oynar, hangi duygular bu amaçla araçsallaştırılabilir? Tarihsel travmalar ve kolektif hafızanın duygusal boyutları nelerdir? Tarihi olayların duygusal mirası günümüzde nasıl yaşatılır ve hangi yollarla aktarılır? Farklı topluluklar arasında duygu birliktelikleri nasıl oluşur ve duygusal bağlar nasıl inşa edilir? Duyguların karar alma süreçlerindeki etkileri nelerdir? Ayrıca vaka çalışmaları ile ilişkilendirilerek inşacı yaklaşımla birçok farklı araştırma sorusu üretilebilir.

Duygu çalışmalarında iki temel araştırma akımı öne çıkar. Birincisi, siyasi

16 Yohan Ariffin, "Introduction: How Emotions Can Explain Outcomes in International Relations", *Emotions in International Politics: Beyond Mainstream International Relations*, Yohan Ariffin, Jean-Marc Coicaud ve Vesselin Popovski (Eds.), Cambridge University Press, Cambridge, 2016, p. 3.

17 Jonathan Mercer, "Human Nature and The First Image: Emotion in International Politics", *Journal of International Relations and Development*, 9, 2006, pp. 289-290.

18 Jonathan Mercer, "Emotional Beliefs", *International Organization*, 64:1, 2010, p. 2.

duygulara odaklanarak duygusal tepkilerin, hislerin ve dinamiklerin siyasi süreç ve sonuçları nasıl etkilediğini ve aktörlerin fizyolojik, duygusal ve bilişsel olarak ilgilerini ve davranışlarını çok disiplinli biçimde inceler. Örneğin liderlerin baskı altında ortaya çıkan duyguları ve tepkileri analiz edilir. İkincisi ise duygusal siyaset alanıdır; burada siyasi amaçlarla duygular ve duygusal ifadeler kullanılarak bunların geliştirilmesi, manipüle edilmesi veya taklit edilmesi yoluyla siyasi söylem ve davranışlar inşa edilir. Söylemlerin duygu analizinin yapılması ve söz konusu duyguların hangi stratejik amaçlara hizmet ettiği, toplum nezdinde duyguların popülist politikaların hayata geçirilmesinde nasıl işlevselleştirildiği örnek araştırma konularındandır.¹⁹ Politikacıların söylemlerinde ve güçlü yerleşik siyasal anlatılarda duyguların stratejik olarak araçsallaştırılması veya kullanılması, toplumun daha geniş kesimlerinin ilgisini çekmede ve siyasi algıları biçimlendirmede önemli rol oynamaktadır.²⁰ Duygular aracılığıyla toplumun kolektif belleğinde önemli izler oluşturulabilir, toplumun risk ve tehdit algıları biçimlendirilebilir; ayrıca duyguların grup davranışı ve siyasi katılım pratikleri üzerindeki etkileriyle ikna ve rızanın sağlanması kolaylaştırılabilir.²¹ Özetle duygular, kolektif kimliklere içkindir ve doğal olarak bir dizi politik çıktıyı etkileyebilir ve kararların oluşumunda pay sahibi olabilir.

Güvenlik Toplulukları, Duygular ve Duygusal Normların Oluşumu

İnsan, yaşamında durmaksızın güvende olmayı, güvenli hissetmeyi ve kendine korunaklı bir yaşam alanı yaratmayı arar. Güvenlik, klasik perspektifte kısaca tehditlerden uzak olma hali olarak tanımlanır. Bu tanımda bile duygulara ve bilişsel faktörlere ilişkin bir dizi çıkarsama yapmak mümkündür. Örneğin söz konusu tehdidin yarattığı korku ve kaygı düzeyinin ne olduğu, bu duygusal ve bilişsel devrimin hangi güvenlik tedbirlerini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla hiçbir insanın onsuz yapamadığı ve varoluşsal bir olgu olarak güvenlik en özünde bir duygu, bir duygulanım halidir ve güvenlik arayışı da korkudan itimada, kaygıdan mutluluğa uzanan geniş yelpazede farklı duygular, eylemliliği ve çeşitli motivasyonları beraberinde getiren duygusal bir tutum-

19 Karl Gustafsson ve Todd. H. Hall, "The Politics of Emotions in International Relations: Who Gets to Feel What, Whose Emotions Matter, and the "History Problem" in Sino-Japanese Relations", *International Studies Quarterly*, 65:4, 2021, 74.

20 Moritz Osnabrügge et al., "Playing to the Gallery: Emotive Rhetoric in Parliaments", *American Political Science Review*, 115:3, 2021, p. 887.

21 Jonathan J. Pierce, "Emotions and the Policy Process: Enthusiasm, Anger and Fear", *Policy & Politics*, 49:4, 2021, p. 595.

dur.²² Duyguların edimsel gücü vardır ve duygular, siyasi toplulukların oluştu-
rulmasında, paylaşılan kimlik duygusunun güçlendirilmesinde, kolektifin bir
arada tutulmasında ve toplumsal olaylara verilen tepkilerin biçimlenmesinde
rol oynar.²³ Kısacası en özünde bir duygu olarak güvenlik, yalnızca yaygın teh-
dit algılarını şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda güvenlik söylemlerinin ve
ilgili politikaların oluşumunda da belirleyici rol oynar.²⁴

Tam da bu nedenle Solomon, duyguların kolektifin deviniminde bağlayıcı
rolüne vurgu yaparak, söylem analiziyle *Güvenlik Çalışmaları*'nda ilgi çekici bir
alan sunduğunu belirtir. Çünkü korku, öfke, umut gibi bir dizi duygu güven(-
siz)lik algılarının biçimlenmesinde rol oynarken, siyasi semboller ve kamusal
söylemlerin uyandırdığı farklı duygular da toplumsal güvenlik yönetiminde
önem arz eder.²⁵ Benzer şekilde duygular güvenlik söylemlerinin ve diplomatik
uygulamaların başarısında veya başarısızlığında önemli rol oynar. Bu nedenle
güvenlik çalışmaları açısından duygular, hem öznelere yöneten güvenlik uygu-
lamalarının bir parçası hem de bu uygulamalara karşı yeni güvenlik anlayışları
geliştirmenin bir yoludur. Bu açıdan değerlendirildiğinde algılanan duygulara
gömülü güvenlik söylemleri, 'duygularla bezenmiş güç ilişkileri'ni de yansıtır.²⁶

Duygusal inanç (*emotional belief*) kavramı güvenlik ve duygu etkileşiminde
önemli bir yere sahiptir. Mercer bu kavramı "duygunun oluşturduğu ve güç-
lendirdiği ve bir aktör hakkında kanıtların ötesinde kesinlik içeren bir genel-
lemeyi mümkün kılan inanç" olarak açıklar.²⁷ Mercer duygusal inancı uzaylılar
tarafından kaçırılma inancı, İran'ın nükleer silah üretmekte olduğu inancı, bir
satış vergisinin adaletsiz olduğuna dair duyulan inanç veya Fransız karar veri-
cilerin kararsız olduğuna inanılması gibi örneklerle somutlaştırır.²⁸ Söz konusu
inanışlar aynı zamanda kolektif kimliklerin bir yansımasıdır; karşılıklı oluşt-
rucudur, kolektif tarafından paylaşılır ve aktarılır. Duygularla biçimlenen bu
inançlar, rasyonel olandan kopuk değil, tam tersine karar alma mekanizmasın-
da rasyonel tercihlerle içe içedir.²⁹ Paylaşılan kolektif ön kabuller olarak özetle-

22 Monique Wonderly, "On the Affect of Security", *Philosophical Topics*, 47:2, 2019, p. 165.

23 Linda Åhäll ve Thomas A. Gregory, "Security, Emotions, Affect", *Critical Studies on Security*, 1:1, 2013, p. 118.

24 Emma Hutchison, "Affective Communities as Security Communities", *Critical Studies on Security*, 1:1, 2013, p. 128.

25 Ty Solomon, "Attachment, Tautology, and Ontological Security", *Critical Studies on Security*, 1:1, 2013, p. 130.

26 Michelle Pace ve Ali Bilgic, "Studying Emotions in Security and Diplomacy: Where We Are Now and Challenges Ahead", *Political Psychology*, 40:6, 2019, p. 1407.

27 Mercer, *Emotional Beliefs*, p. 2.

28 a.g.e., p. 21.

29 Jean-Marc Coicaud, "Emotions and Passions in the Discipline of International Relations", *Japanese Journal of Political Science*, 15, 2014, p. 500.

yebileceğimiz duygusal inançlar güvenlik ve tehdit algılarının şekillenmesinde, ortak güvenlik anlayışının oluşmasında ve güvenlik politikalarının yapımında belirleyicidir. Çünkü güven, milliyetçilik, adalet ve güvenilirlik gibi duygusal inançlar, toplumların kolektif hafızasında kritik bir yer tutar. Geçmiş travmalardan kaynaklanan korku ve kaygı gibi duygular hem güvenlik anlayışının şekillenmesinde hem de yeni güvenlik politikalarının formülasyonunda etkili olabilir. Güvenikleştirme kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, liderler bu tür toplumsal duygusal inançlara dayanarak bir konuyu tehdit olarak çerçeveleyebilir. Toplumlar tehdit algılarını büyük ölçüde bu inançlar üzerinden kurar; özellikle korku, endişe ve güvensizlik gibi duygular bir olgunun hızla tehdit olarak görülmesini kolaylaştırır. Ayrıca ötekine dair duygusal inançlar da güvenlik ilişkilerinin kurulmasında önemlidir; örneğin bir gruba duyulan güven ve onları dost/kardeş olarak tanımlama, gruplar arası işbirliği ve entegrasyon süreçlerini destekler.

Bu çerçevede Rosenwein'in "duygusal topluluklar" (*emotional communities*) kavramı, sosyal grupları birer duygu sistemi olarak incelemektedir. Duygusal topluluklar, bireylerin benzer duygusal ifade normlarına uyduğu ve aynı ya da ilişkili duygulara değer verdiği veya değer atfetmediği gruplardır.³⁰ Başka bir ifadeyle bir duygusal toplulukta insanlar ortak çıkar, ilgi, değer ve hedeflere sahiptir.³¹ Toplumlarda eşzamanlı olarak var olan, zaman içinde değişiklik gösteren, bazılarının daha ön planda olduğu ve/veya zamanla öneminin azaldığı çok sayıda duygusal topluluk bulunmaktadır. Duygusal topluluklardaki temel belirleyici, insanlar arasındaki duygusal bağlar ve ortak paylaşılan duygulardır; söz konusu duyguların zaman içindeki dönüşümüyle yol açtıkları veya teşvik ettikleri sosyal olgular analiz edilmeye çalışılır. Rosenwein, Erken Orta Çağ'da ideolojiler ve ortak ön kabullerle şekillenen duygusal toplulukları metin analiziyle inceleyerek, duyguları veya yokluklarını ifade eden sözcük, jest ve çılgınlardaki ortak örüntüleri ortaya koymuştur.³²

Güvenlik çalışmalarında genellikle son derece rasyonel bir zemine yerleştirdiğimiz güvenlik topluluklarının duygusal örüntüler barındırdığını, duygusal inançlar ile pozitif ve negatif duyguların itici gücüyle biçimlendiğini ve bu açıdan duygusal topluluklar olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Karl Deutsch'un güvenlik topluluklarıyla ilgili literatüre kazandırdığı

30 Barbara H. Rosenwein, *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, Cornell University Press, New York, 2006, p. 2.

31 a.g.e., p. 24.

32 a.g.e., p. 25.

klasik tanım da duygusal bağlılığa vurgu yapar. Buna göre bir güvenlik topluluğu, üyeleri arasında uzun bir süre boyunca barışçıl değişimi güvence altına alacak kadar güçlü ve yaygın bir “topluluk duygusu” geliştiren ve bu duyguyu resmi ya da gayri-resmi kurumlar ve uygulamalarla destekleyen bütünleşmiş bir gruptur.³³ Politikalar ve güvenlik kararları, sanılanın aksine duygularla şekillenen sosyal ve kültürel bağlamlara dayanmaktadır.³⁴ Nitekim duygular akıl yürütmenin ayrılmaz bir parçasıdır.³⁵ Güvenlik toplulukları özünde aktörler arası ortak güvene ve beklentilere dayalı bir biz-duygusu üzerine inşa edilmiştir. Güvenlik topluluklarının inşasında güven duygusu ve ortak kimlik inancı belirleyicidir; bu süreç bilişsel pratikler ve diplomatik politikalarla güvenin kurumsallaşmasını içerir.³⁶ Bu anlamda güvenlik topluluğunun sürdürülebilmesi için ilgili topluluğa ait duygusal normların ve inançların üyeler tarafından benimsenmesi ve içselleştirilmesi amaçlanır; zira ortak değer üretimi ve meydan okumalar karşısında benzer duyguların paylaşımı biz-duygusunu güçlü kılar.

Duygusal (güvenlik) topluluklarda duygusal normların önemine ve inşasına odaklanan ve NATO örneğini analiz eden Koschout, süreç sosyolojisi açısından güvenlik topluluklarında ortak deneyimlerle biz kimliği yaratılmasında ve sürdürülebilirliğinde duygusal bağların ve normların anahtar rolüne odaklanmaktadır.³⁷ Duygusal güvenlik topluluklarında üyeler arasında zamanla oluşan duygusal bilgi, ortak duygusal alışkanlıkların gelişmesini sağlar. Bu, öznel arası öğrenme ve sürekli duygusal sosyalleşme yoluyla mümkün olur; böylece topluluk üyeleri ortak anlamlar ve güven duygusu etrafında birleşerek kolektif bir bilinç geliştirebilirler. Söz konusu süreçte ortak anılar, mitler ve semboller, üyelerin duygusal olarak paylaşılan bir gerçeklik içinde dünyayı anlamlandırmalarını sağlar. Grup içindeki baskın aktörler ise duygusal normları belirlemede ve dış gruplarla etkileşimi sınırlamada yönlendirici ya da dışlayıcı roller üstlenebilir.³⁸

Duygusal (güvenlik) topluluklarında karşılıklı bağlılığı, duyarlılığı ve öngörülebilirliği teşvik eden ve böylece kolektif özdeşleşmenin istikrara kavuşmasına katkıda bulunan güven duygusu ve dostluk normu, grup-içi sosyalizasyon

33 Karl W. Deutsch, *Political Community at the International Level: Problems of Definitions and Measurement*, Doubleday & Company, Michigan, 1954, p. 33.

34 Hutchison, *Affective Communities as Security Communities*, p. 218.

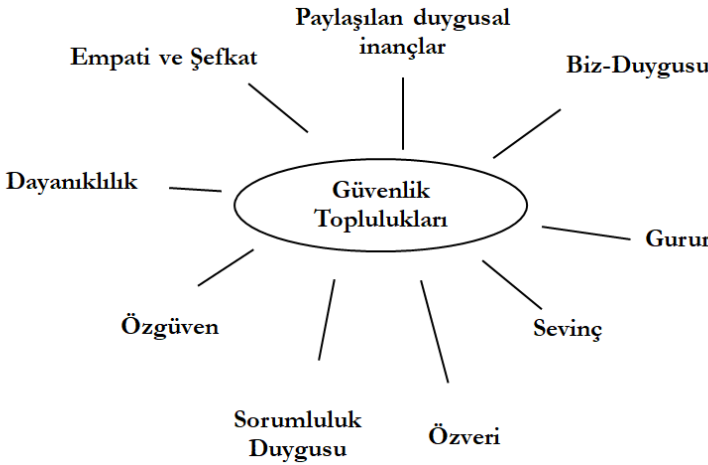
35 Mercer, *Emotional Beliefs*, p. 5.

36 Johan Ariffin, *Introduction: How Emotions Can Explain Outcomes in International Relations*, p. 7.

37 Simon Koschut, “Emotional (Security) Communities: The Significance of Emotion Norms in Inter-Allied Conflict Management”, *Review of International Studies*, 40:3, 2014, pp. 536-537.

38 a.g.e., p. 541.

süreçlerinde pekiştirilir. Bu çerçevede ortak eğitim ve bilgilendirme programları, askeri tatbikatlar, kültürel değişim ve etkileşim, savaş ve çatışma gibi ortak kriz deneyimleri sosyalizasyon sürecinin önemli unsurlarıdır.³⁹ Başlangıçta ortak çıkarlarla bir araya gelen grup üyeleri, zamanla güven, saygı ve empati gibi ortak duygusal normlar etrafında birleşir. Ancak topluluğa yönelik güvenin sarsılması ve hayal kırıklığı gibi olumsuz duygular da topluluğun istikrarını etkileyebilir. Görüldüğü gibi güvenlik stratejileri ve savunma politikaları yalnızca uluslararası yapı, anlaşmalardan doğan sorumluluklar ve yapısal kısıtlarla değil; aynı zamanda ülkelerin tarihsel travmaları, tehdit algıları, konjonktürel beklentileri ve ittifak ilişkileri gibi bilişsel ve duygusal dinamiklerle de şekillenir.⁴⁰ Güvenlik birliktelikleri maddi ve stratejik çıkarların yanı sıra paylaşılan duygusal normlar ve bağlar etrafında da kurulur. Ortak duygusal beklentiler ve biz-duygusu temelinde gelişen empati, güven, saygı ve bağlılık gibi unsurlar, üyeler arasında duygusal birlikteliği pekiştirir.

Şekil 1. Güvenlik Toplulukları – Duygusal Topluluklarda Pozitif Duygular⁴¹

Ortak Güvenlik İnşasında Zafer ve Gururun Katalizör Rolü

Güvenlik topluluklarının oluşturulmasında kolektif kimliğin ana unsuru olarak biz-duygusunun dışında ön plana çıkan diğer pozitif duygular arasın-

³⁹ a.g.e., pp. 540-543.

⁴⁰ Murat Aslan, "Türkiye'nin Savunma Stratejileri ve Politikaları", *Savunma Politikalarına Giriş*, Ferhat Piriñçi ve Murat Yeşiltaş (Eds.), SETA Kitapları, Ankara, 2021, ss. 235-236.

⁴¹ Makalede yer alan tüm şekiller yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

da gurur, cesaret, umut ve dayanışma bulunmaktadır. Birlik ve dayanışmayla elde edilen başarıya duyulan gurur, 'biz' duygusunu güçlendirir ve sürdürülebilir kılar. Ortak hedeflere ulaşma ve zorlukları aşmada cesaret, grup üyelerinin motivasyonunu artırır ve eyleme dönüştürür. Umut ise ortak gelecek tahayyülünün ve bu yönde duyulacak istencin ardındaki ana duygudur. Grup üyeleri arasındaki dayanışma duygusu da kolektif eylemde bulunma hissinin bir getirisi olarak grup-içi ahengin, bağlılığın ve birlikte başarıya ulaşmanın temelini oluşturur. Söz konusu pozitif duygular grup-içi bütünleşmenin ve biz-olmanın ardındaki duygulanımsal gerçekliklerdir. Güvenlik çalışmalarında ve güvenlik topluluklarına dair araştırmalarda genellikle tehdidin varlığıyla ilişkilendirilen ve paylaşılan korku, kaygı, endişe ve tedirginlik gibi duygulara öncelik verilmektedir. Ancak pozitif duyguların katalizör rolüne odaklanan ve farklı duyguları ele alarak onların güvenikleştirmeye ilişkisinde çoklu perspektifler sunan çalışmalar günden güne artış göstermektedir.⁴² Örneğin, Çin'in yapay zekâ yarışında yükselen bir rakip olarak uluslararası politikada tanımlanması ve bu alanın güvenlik politikalarında stratejik bir önem kazanması sürecinde, umut duygusu ve buna dair söylemler öne çıkmaktadır. Gurur duygusu ve söylemleri ise yapay zekâ uygulamalarındaki ilerlemeleri sergilemek, geleneksel endüstrilerin dönüşümünde Çin'in başarısına dikkat çekmek ve Çin'i ABD ile eşit bir konuma yerleştirmek için kullanılmaktadır.⁴³

Bu çalışmada biz-duygusu, ortak zafer ve buna eşlik eden ve paylaşılan gurur duygusuna odaklanılmaktadır. Gurur, özsaygı ve kişisel tatminle ilişkili refleksif bir duygu olup, bireyin kendisine ve topluluğa dair olumlu bir değerlendirmesine dayanır. Aynı zamanda hak iddialarını güçlendirir, tehditlerle baş etme inancını ve zafer duygusunu besler.⁴⁴ Bu yönleriyle gurur, kimlikle derin bir bağa sahiptir ve benliğin ötekenden ayrılarak tanımlanmasını sağlar. Kolektif gurur, ideal benliğe dayalı bir topluluğun bağlayıcı gücüdür ve siyaseti şekillendiren bir itici güç olarak toplumsal yapı, algılar ve siyasi katılım üzerinde dönüştürücü etkiler yaratır. Bir topluluğun düşünsel ve maddi alanını somutlaştırır, ona uyma olasılığını tanımlar, siyasi algıları ve kurumsal tutumları etkiler, siyasete katılımı kolaylaştırır ve siyasi iddiaları ve ahlaki duruşları meş-

42 Aurora Ganz, "Emotions and Securitisation: A New Materialist Discourse Analysis", *European Journal of International Relations*, 30:2, 2023, pp. 1-26; C. Tāngh Wrangel, "Biopolitics of Hope and Security: Governing the Future through US Counterterrorism Communications", *Globalizations*, 16:5, 2019, pp. 664.

43 Carolijn van Noort, "On the Use of Pride, Hope and Fear in China's International Artificial Intelligence Narratives on CGTN", *AI & Society*, 39:1, 2024, pp. 295-307.

44 Ganz, *Emotions and Securitisation*, p. 7.

rulaştırmaya hizmet eder.⁴⁵ Dolayısıyla duygusal deneyim toplulukları olarak uluslar, gurur duygusunu paylaşır ve etrafında kenetlenir; ulus bilincinde gurur duygusu bireylere biz-duygusunu hissettiren tutkal vazifesi görür.⁴⁶

Gurur, bireylerin başarılarına veya kimliklerine bağlı olarak hissettikleri, öz-saygıyı perçinleyen zevkli bir duygudur ve başkalarının varlığında daha güçlü hale gelir. Evrensel bir duygu olarak gurur, kişinin kendini yüceltme ve daha zayıf gruplardan üstün görme eğilimini artırır. Gururun çıktılarına ilişkin iki temel eğilim söz konusudur: Başarı sonrası benzer görevlerde daha fazla ısrar, başka bir ifadeyle duygunun hissedildiği alanda daha fazla başarılı olma kararlılığı gösterme ve problem çözme durumlarında üstünlük algılarının teyidinden yola çıkarak daha baskın davranışlar sergileme. Bu anlamda yoğun ve güçlü gurur duygusu, aşırı özgüven, kibir, eksiklikleri görmezden gelme, yanılsamaya dayalı üstünlük algısı ve eleştirilere karşı sabırsızlık gibi etkilerle de ilişkilendirilir.⁴⁷ Gurur, sosyal davranışları ve başarı odaklı eylemleri teşvik eden temel bir duygudur; kaybı ise yas, travma ya da saldırganlığa yol açabilir. Bu nedenle gururun yönetimi duygulanımsal açıdan kritiktir, zira özsaygının sürdürülmesi ve güçlendirilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Özetle özsaygıya duygusal zemin sağlayan gurur, bireysel ve toplumsal ilişkileri şekillendirme ve dönüştürme gücüne sahiptir.⁴⁸

Gurur; özsaygı, özgüven, kazanma ve zafer duygusu, kendini tamamlanmış hissetme, üstünlük ve galibiyet duygusu ile aynı duygusal spektrumda yer alır ve bu duygular birbirleriyle yakın ilişki içindedirler.⁴⁹ Bu açıdan gururun sosyo-politik olarak son derece stratejik işleve sahip olduğu görülmektedir. Örneğin ordular grup içi bağlılığı ve dayanışmayı güçlendirmek amacıyla gururu teşvik eder ve böylece yükselen özgüven duygusu askerleri cesur davranışlara yönlendirir. Gurur askeri motivasyonu artırmanın ve kolektif kimliği inşa etmenin temel unsurlarından biridir. Benzer biçimde uluslararası politikada gurur, grup dayanışmasını sürdürmek ve kolektif hareket kabiliyetini sağlamak için stratejik bir araç olarak kullanılır.⁵⁰ Ortak zafere bağlı paylaşılan gurur duygusu, grup

45 a.g.e., pp. 7-8.

46 Gustafsson ve Hall, *The Politics of Emotions*, p. 976.

47 Robin Markwica, *Emotional Choices: How the Logic of Affect Shapes Coercive Diplomacy*, Oxford University Press, Oxford, 2018, pp. 80-81.

48 Jessica L Tracy ve Richard W. Robins, "The Psychological Structure of Pride: A Tale of Two Facets", *Journal of Personality and Social Psychology*, 92:3, 2007, p. 506.

49 a.g.e., p. 510.

50 Crawford, *The Passion of World Politics*, p. 149.

üyelerinin sosyal üstünlük algısını ve bu üstünlüğün meşruiyetine dayalı kolektif kimliği pekiştirmesini sağlar. Gururla beslenen grup karizması, kolektif üstünlüğe dayalı duygusal bilgi formuna dönüşür.⁵¹ Kutlamalar ve anmalar gibi ritüeller ise kolektif duygulanımlarla bu duygusal bilgiyi canlı tutarak sonraki kuşaklara aktarır.⁵² Bu süreç hem grup kimliğinin güçlenmesine hem de dış gruplara karşı sürdürülebilir bir üstünlük imajının korunmasını sağlar. Zira kolektif benliğin inşasında sevgi, gurur ve öz saygı gibi iç gruba yönelik olumlu duygularla bir araya gelen aidiyet duyguları biz-duygusunun temelini oluşturur.⁵³ Tarihsel kritik dönemler, toplumların biz duygularında dönüştürücü etkiye sahiptir. Gürsoy bu durumu ulus inşa sürecinde ve ulus kimliğinin güçlendirilmesinde Gelibolu ruhuyla ilişkilendirerek açıklar. Ona göre Gelibolu ruhu, aşağılanmayı tersine çevirmenin, onuru yeniden tesis etmenin ve böylece uluslararası onur ve itibarı yeniden kazanmanın bir sembolüdür; nitekim bu örnekte zafer ve gurur duygusunun bizde birleşmede ne denli önemli olduğunu görmek mümkündür.⁵⁴

Türkiye Azerbaycan Arasındaki Askeri İşbirliği

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ortak savunma projeleri yalnızca askeri işbirliği değil, aynı zamanda ortak tarih, kardeşlik ve dayanışma duygusunun bir yansımasıdır. İki ülke, “tek millet, iki devlet” anlayışıyla güvenliklerinin yanı sıra ortak bir geleceğe dair umutlarını da birlikte inşa etmektedir. Ortak tatbikatlar, savunma sanayii projeleri ve teknoloji transferleri sahadaki güç birliğini artırırken, iki halk arasında milli gurur ve güven duygusunu pekiştirmektedir. İnşa edilen ortak duygular güvenlik alanında var olan realist işbirliklerine kolaylaştırıcı etki yaratmaktadır. Örneğin 29 Nisan 2023 tarihinde Aliyev, TEKNOFEST’teki konuşmasında Türkiye-Azerbaycan arasındaki askeri işbirliğini “şanlı yol” olarak tanımlamıştır. İki ülkenin askeri işbirliğinin düşmana karşı “tek yumruk” halinde bütünleştiğini vurgulamıştır.⁵⁵ Söz konusu söylemler ortak güvenlik inşasında askeri ilişkiler üzerinden gurur ve biz duygularını güçlendirici unsur olarak önem taşımaktadır.

51 Simon Koschut, “Emotions, Discourse and Power in World Politics”, *The Power of Emotions in World Politics*, Simon Koschut (Eds.), Routledge Taylor and Francis, London, 2020, p. 9.

52 Deniz Ülke Arıboğan ve Hediye Yılmaz Odabaşı, *Travmadan Zafere Türk Ulus Kimliğinin Psikopolitik Hikayesi*, İnkılap, İstanbul, 2023, s. 184.

53 Yaprak Gürsoy, “Emotions and Narratives of the Spirit of Gallipoli: Turkey’s Collective Identity and Status in International Relations”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 50:4, 2023, p. 1042.

54 a.g.e., p.1041.

55 President of Azerbaijan Republic. “Speech by İlham Aliyev at the TEKNOFEST Festival in Istanbul”, 29 Nisan 2023, <https://president.az/en/articles/view/59722/>, Erişim tarihi: 03.02.2026.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askeri işbirliği görüşmeleri, 1991’de Türkiye’nin Azerbaycan’ı tanımasının ardından başlamıştır. 1992 yılında Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın amacı iki ülke arasındaki askeri eğitim işbirliğini tesis etmektir. 1992 yılında başlayan bu yakınlaşma Karabağ Savaşı’yla bölgede yeni bir güç dengesi oluşturmuştur. Türkiye, hukukî ve uluslararası kurallar çerçevesinde Azerbaycan’ın bir parçası olan Karabağ’da barış ve istikrarın korunmasını amaçlamıştır.⁵⁶ 1996 yılında Türkiye ve Azerbaycan arasında Askerî Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Antlaşması imzalanarak Azerbaycan’a askeri teçhizat ve mali yardım sağlanmış ve askeri personel eğitimi verilmiştir.⁵⁷ Böylelikle Sovyet askeri eğitim sisteminin uygulandığı kuvvet komutanlıklarının NATO standartlarında eğitimle buluşturulması sağlanmıştır.⁵⁸

Türkiye, Kafkasya’da barış ve güvenliği sağlamada etkin bir aktör olarak, doğal müttefiki Azerbaycan’la yürüttüğü askeri işbirliği sayesinde hem Azerbaycan ordusunu güçlendirmekte hem de bölgesel istikrara katkı sunmaktadır.⁵⁹ Bu işbirliği NATO çatısı altında da sürmektedir. Azerbaycan 1992’de Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi’ne katılmış, 1994’te Barış İçin Ortaklık Programı kapsamında NATO ile ilişkilerini derinleştirmiştir. 1999’da Türk Taburu ile Kosova’da ilk ortak operasyonunu gerçekleştiren Azerbaycan bu süreçte askeri uyumunu ve barış operasyonlarındaki etkinliğini artırmıştır.⁶⁰ 2001’de Bakü’de düzenlenen *Cooperative Determination* tatbikatı ise kriz anında ortak hareket yeteneğini güçlendirmiştir.⁶¹ Türkiye’nin Azerbaycan’la stratejik ortaklığı ve bunu NATO’ya taşıması, bölgesel güvenliği güçlendirmiş ve Azerbaycan’ın Batı merkezli güvenlik mimarileriyle kurumsal etkileşimini hızlandırmıştır.

1 Mart 2001’de imzalanan anlaşmalarla Türkiye, Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine 3 milyon dolarlık yardım yapmayı taahhüt etmiş, ayrıca Türkiye’de

56 Vefa Babayeva, “Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, ss. 134-135 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

57 Uğur Tarçın, “Türk Devletleri Teşkilatı’nda Askerî İş Birliği: Stratejik Bir Perspektif”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12/Türk Devletleri Teşkilatı (Özel Sayı), 2025, s. 248.

58 Bahar Özsoy, “1918’den 2023’e Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askerî Boyutu”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 9:46, 2023, ss. 589-590.

59 Aygün Askerzade, “NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları”, *Karadeniz Araştırmaları*, 20, 2009, s. 12.

60 NATO, “Relations with Azerbaijan”, 27 Mayıs 2024, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49111.htm, Erişim tarihi: 15.06.2025.

61 NATO, “Cooperative Determination 2001” NATO Update, 7 Kasım 2001, <https://www.nato.int/docu/update/2001/1105/e1105d.htm>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

520, Azerbaycan ve Nahçıvan'da 853 subay eğitim almıştır.⁶² Bu eğitimler ortak askeri anlayışı ve stratejik uyumu güçlendirmiştir. 2007'den itibaren düzenli Yüksek Düzeyli Askeri Diyalog toplantılarıyla işbirliği kurumsallaşmıştır.⁶³ 2010'da imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması, bir saldırı durumunda ortak savunmayı öngörmüştür.⁶⁴ Artan işbirliğiyle Türk savunma sanayi Azerbaycan'da ASELSAN, HAVELSAN ve ROKETSAN aracılığıyla yatırımlar yapmış, 2020'de imzalanan protokolle Azerbaycan'ın Türkiye'den İHA, SİHA, Altay tankı ve Atak helikopteri gibi sistemler alması planlanmıştır.⁶⁵

2021 yılındaki askeri ittifaktan sonra taraflar arasında gerçekleştirilen en önemli işbirliği adımı Şuşa Deklarasyonu olmuştur. Türkiye ve Azerbaycan'ın olası tehdit ve saldırılara karşı birlikte hareket edeceğini taahhüt ederken; savunma sanayi, askerî işbirliği, teknoloji paylaşımı ve siber güvenlik gibi alanlarda kapsamlı stratejik ortaklığı da öngörmektedir. Ayrıca taraflar, organize suçlar ve kitle imha silahlarına karşı ortak mücadele konusunda mutabakata varmıştır.⁶⁶ Şuşa Deklarasyonu güvenlik stratejisinin inşasında önemli bir adım olmakla birlikte ortaklık duygusunun yaratılmasında da etkili olmuştur. *The Center for Social Research* kurumunun yaptığı araştırmaya göre Azerbaycan kamuoyu Şuşa Deklarasyonu'nun Türkiye ve Azerbaycan arasındaki askeri işbirliğini arttırdığı ifadesine % 60,4 oranında katıldığını belirtmiştir.⁶⁷

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki askeri işbirliği ortak tatbikatlar ile desteklenmiştir. 2012'de Ankara'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan özel kuvvetlerinin katılımıyla Kafkas Kartalı tatbikatlarına başlanmıştır.⁶⁸ Üç ülkenin özel kuvvetlerinin koordineli bir şekilde görev yaptığı bu tatbikat serisi günümüzde devam etmektedir. 2013 yılı itibarıyla Türkiye'de Turaz Şahini Azerbaycan'da Turaz Kartalı olarak adlandırılan tatbikatlar serisine başlanmıştır. İki

62 Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya İlişkileri", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 2: 1980-2001), Baskın Oran (Eds.), 12. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, 387.

63 Azerbaycan Cumhuriyetinin Türkiye Cumhuriyetindeki Büyükelçiliği, "Kültürel ve insani işbirliği", İki Taraflı İlişkiler, <https://ankara.mfa.gov.az/tr/category/kulturel-ve-insani-isbirligi>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

64 Reha Yılmaz, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem", *Bilge Strateji*, 2:2, 2010, s. 38.

65 Özsoy, s. 586.

66 Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi, 15 Haziran 2021, <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf>

67 Şafıga Nazimgizi, "Some 91.2% of Azerbaijani Citizens Fully Trust The President - Poll", *Report News Agency*, 24 Aralık 2021, <https://report.az/en/amp/domestic-politics/some-91-2-of-azerbaijani-citizens-fully-trust-the-president-poll?>, Erişim tarihi: 02.02.2026.

68 Tapdıq Fərhadoglu, "Ankarada 'Qafqaz Kartalı' Hərbi Təlimləri Başlayıb", *Voice of America*, 26 Kasım 2012, <https://www.amerikaninsesi.org/a/herbi-telim/1552925.html>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

ülke arasındaki askeri işbirliğini ve koordinasyonu geliştirmeyi amaçlayan bu tatbikatta, hava kuvvetlerinin müşterek harekât kabiliyeti test edilmiştir.⁶⁹

Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak tatbikatları diğer ülkelerin de katılımıyla EFES Tatbikatlarında devam etmiştir. EFES tatbikatları Ege Ordu Komutanlığı bünyesinde müttefik ordularla gerçekleştirilmektedir. Bu tatbikatlarda Türk savunma sanayi ürünleri sahada test edilmektedir. EFES 2016 tatbikatında milli taarruz helikopteri ATAK kullanılmıştır.⁷⁰ EFES 2018 tatbikatında TB2 model İHA ile isabetli vuruş sağlanmıştır. Ayrıca insansız zırhlı kara aracı AMAZON sahada kullanılmıştır.⁷¹ EFES 2022 tatbikatında deniz kuvvetleri ve amfibi unsurlar sahada görev almış, TCG Bayraktar ve TCG Sancaktar çıkarma harekâtına katılmıştır.⁷² EFES 2024 tatbikatında Teröristle Mücadele Harekâtı, Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı, Bahar Kalkanı Harekâtları ile Pençe serisi operasyonlarından elde edilen tecrübeler değerlendirilmiştir.⁷³

Türkiye ve Azerbaycan'ın bir arada bulunduğu diğer bir askeri tatbikat serisi Kış Tatbikatları'dır. Kış Tatbikatı'na 2023'te Azerbaycan'ın yanı sıra 16 ülke katılmıştır. Sıhhi ve Cirit füzeleriyle KARGU kamikaze İHA'sı ve Kogan İHA'sı kullanılmıştır.⁷⁴ Kış Tatbikatı 2025'de birleşik ve müşterek harekâtın icrası konusunda işbirliği ve koordinasyon sağlanması hedeflenmiş ve NEFER zırhlı aracı ile BOYGA döner kanatlı İHA ve BARKAN insansız kara aracı ilk defa kullanılmıştır.⁷⁵

Türkiye ve Azerbaycan kuvvetleri Mustafa Kemal 2023 tatbikatını Azerbaycan'da gerçekleştirmiştir. Tatbikat kapsamında temsili düşman mevziileri F-16 ve TB2 ile isabetli şekilde vurulmuştur. Bakü'nün yanı sıra Nahçıvan ve

69 Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı, "TURAZ Kartalı Tatbikatı Basın Duyurusu", 25 Ağustos 2022, <https://www.msb.gov.tr/Basin-ve-Yayin/Aciklamalar/turaz-kartali-tatbikati-basin-duyurusu-2582022>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

70 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Efes-2016 Tatbikatı'na Katıldı", 31 Mayıs 2016, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/44191/cumhurbaskani-erdogan-efes-2016-tatbikatina-katildi>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

71 Anadolu Ajansı, "Milli savunma teknolojileri Efes-2018'de sergilendi", Ekonomi, 07 Mayıs 2018, <https://www.aa.com.tr/ekonomi/milli-savunma-teknolojileri-efes-2018de-sergilendi/1137947>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

72 Hilal Şahin, "Efes-2022 Birleşik Müşterek Fiili Atışlı Arazi Tatbikatı başarıyla tamamlandı", Anadolu Ajansı, 10 Haziran 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/efes-2022-birlesik-musterek-fiili-atisli-arazi-tatbikati-basariyla-tamamlandi/2609633>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

73 Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı, "EFES-2024 Tatbikatı Başarıyla Tamamlandı", <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/94a37ed97a344ef4b1122de266da0ff8>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

74 Defence Turkey, "Kış Tatbikatı - 2023", Latest News, 02 Şubat 2023, <https://www.defenceturkey.com/en/content/kis-tatbikati-2023-5377>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

75 Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı, "Kış-2025 Tatbikatı'nın Seçkin Gözlemci Günü Dolayısıyla Kars'ta Gerçekleştirildi", Haftalık Basın Bilgilendirme Toplantısı, 6 Şubat 2025, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/48fa5cd2ad6741f48e04631688c09e54>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

işgalden kurtarılan bölgelerde gerçekleştirilen tatbikatta askeri birimler arası koordinasyon sağlanmıştır.⁷⁶ Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan silahlı kuvvetleri arasında ETERNITY 2024 tatbikatı gerçekleştirilmiştir. Tatbikatın amacı katılımcı ülkelerin personeli arasında eğitim, işbirliği ve birlikte çalışabilirliğini geliştirmektir.⁷⁷

İkinci Karabağ Savaşı ve İHA/SİHA İşbirliği

Türkiye ve Azerbaycan savunma işbirliği, özellikle İHA ve SİHA'larla stratejik bir boyut kazanmıştır. 2020'deki İkinci Karabağ Savaşı'nda Türk yapımı SİHA'ların başarısı, sadece askeri üstünlük sağlamamış, aynı zamanda ortak güvenlik vizyonunun resmî söylemde sembolleştirilen bir unsuru olmuştur. Bu araçlar iki ülkenin stratejik ortaklığını ve güvenlik markasını güçlendiren, teknolojik kapasiteyle devlet söyleminde başarı ve meşruiyet anlatısını birleştiren önemli unsurlar haline gelmiştir. 10 Kasım 2020 İlham Aliyev tarafından "Zafer Günü" ilan edilmiştir. Savaş sırasında ve sonrasında bu teknolojik kapasite, Türkiye ve Azerbaycan arasında paylaşılan askeri deneyimin söylemsel düzeyde anlamlandırılmasına katkı sağlamıştır. Böylece İHA/SİHA başarısı, iki ülke arasında var olan ortak kimlik ve aidiyet söylemlerini besleyen bir güvenlik anlatısının parçası haline gelmiştir.

İkinci Karabağ Savaşı, konvansiyonel araçlara karşı teknoloji odaklı yeni bir savaş konseptine geçişi simgeler. Ermenistan'ın askeri doktrini Sovyet etkisindedir⁷⁸ ve *Stockholm International Peace Research Institute* (SIPRI) verilerine göre 2011–2020 arasında silah tedarikinin %93,7'si Rusya'dan gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın silah alımında ise Rusya başı çekse de bu oran %60,1'dir.⁷⁹ Ermenistan, harekâtlarını *blitzkrieg* taktiğine dayandırarak balistik füzeler, hava savunma sistemleri, mayınlar ve coğrafi engellerle bütünlüklük bir savunma konsepti benimsemiştir.

Azerbaycan, konvansiyonel ve pilotlu araçlarla başarı sağlayamayacağını fark ederek, keşif ve taarruzu birleştiren, maliyeti düşük ve risksiz İHA/SİHA

76 Ruslan Rehimov, "Azerbaycan'daki 'Mustafa Kemal Atatürk-2023 Tatbikatı' Savaş Sahnelerini Aratmadı", *Anadolu Ajansı*, 24 Ekim 2023, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/azerbaycandaki-mustafa-kemal-ataturk-2023-tatbikati-savas-sahnelerini-aratmadı/3030606>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

77 Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, "Sonsuzluk (Eternity) 2024 Tatbikatı", 27 Eylül 2024, <https://www.kkk.tsk.tr/default/haber/haber-674.aspx>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

78 Can Kasapoğlu, "Hard Fighting in the Caucasus: The Azerbaijani Armed Forces' Combat Performance and Military Strategy in the 2020 Nagorno-Karabakh War", *SAM Papers*, 18, 2021, p. 10.

79 Pieter. D. Wezeman et al., "Arms Transfers to Conflict Zones: The Case of Nagorno-Karabakh", *SIPRI*, 30 Nisan 2021, <https://www.sipri.org/commentary/topical-background/2021/arms-transfers-conflict-zones-case-nagorno-karabakh>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

sistemlerini devreye almıştır. 2020'de Ermenistan 640 milyon, Azerbaycan ise 2,27 milyar USD askerî harcama yapmıştır.⁸⁰ Sovyet yapımı Tochka-U füzele-rine sahip olan Azerbaycan, envanterini İsrail, Türkiye ve Belarus'tan sağladığı sistemlerle güçlendirmiştir. Türk yapımı Bayraktar TB2 İHA'lar Karabağ Sa-vaşı'nda belirleyici olmuştur.⁸¹ Türkiye'nin desteğiyle daha güçlü ve donanımlı hale gelen Azerbaycan ordusu, teknolojik açıdan geri kalan Ermeni güçlerine karşı belirgin üstünlük sağlamıştır.⁸²

Azerbaycan'ın sahada elde ettiği askerî sonuçların ardında üç temel operas-yon konsepti yer almaktadır: istihbarat, gözetleme, hedef tespiti ve keşif (IS-TAR); düşman hava savunmasının bastırılması (SEAD) ve psikolojik harp. İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye destekli Bayraktar TB2 ve Anka İHA'ları, İSTAR kabiliyetleri ve uydu destekli veri bağlantılarıyla Azerbaycan topçu-sunun isabet oranını artırmış ve angajman sürecini hızlandırmıştır.⁸³ SEAD operasyonlarında Antonov An-2 uçakları uzaktan kontrol edilerek Ermeni hava savunma sistemlerinin üzerine gönderilmiş, böylece sistemlerin yerleri belirlenip imha edilmiştir.⁸⁴ Bayraktar TB2'ler MAM-L mühimmatlarıyla desteklenen SEAD operasyonlarında ilk iki haftada yaklaşık 60 hava savun-ma sistemi yok etmiştir. Suriye ve Libya'da "Pantsir avcısı" olarak ün kazanan TB2'ler, Karabağ'da da etkin şekilde kullanılmıştır.⁸⁵ TB2'ler ayrıca Goris ve Kapan'daki Ermeni S-300 sistemlerini düşük hızda uçarak radar kilidine yakalanmadan vurmuş, bölgedeki hava savunma tehdidini azaltmıştır.⁸⁶ Bu süreçte ilk kez bir SİHA, Taşıyıcı-Kaldırıcı-Fırlatıcı ve Radar Sistemi (TE-LAR) imha etmiştir.⁸⁷

80 Vahe Sarukhanyan, "Armenia vs. Azerbaijan: Military Expenditures", *Hetq*, 24 Ekim 2020, <https://hetq.am/en/article/123482>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

81 Shaan Shaikh ve Wes Rumbaugh, "The Air and Missile War in Nagorno-Karabakh: Lessons for the Future of Strike and Defense", *CSIS*, 8 Aralık 2020, <https://www.csis.org/analysis/air-and-missile-war-nagorno-karabakh-lessons-future-strike-and-defense>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

82 Michael A. Reynolds, "Confidence and Catastrophe: Armenia and the Second Nagorno-Karabakh War", *War on the Rocks*, 11 Ocak 2021, <https://warontherocks.com/2021/01/confidence-and-catastrophe-armenia-and-the-second-nagorno-karabakh-war/>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

83 Can Kasapoğlu, "Techno-Geopolitics and the Turkish Way of Drone Warfare", *Atlantic Council*, 2022, p. 3.

84 Seth G. Jones et al., "Combined Arms Warfare and Unmanned Aircraft Systems", *Center for Strategic and International Studies*, 2022, p. 14.

85 Can Kasapoğlu, "Five Key Military Takeaways from Azerbaijani-Armenian War", *Anadolu Ajansı*, 30 Ekim 2020, <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-five-key-military-takeaways-from-azerbaijani-armenian-war/2024430>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

86 Savunma Sanayist, "Azerbaycan Bayraktar TB2'lerinin İmha Ettiği S-300'ler", 15 Eylül 2022, <https://www.savunmasanayist.com/azerbaycan-bayraktar-tb2lerinin-imha-ettigi-s-300ler/>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

87 Can Kasapoğlu, Five Key Military Takeaways from Azerbaijani-Armenian War

Son konsept olan psikolojik harp, askeri operasyonların yanı sıra algı yönetimini de kapsamaktadır. SİHA'larla kaydedilen yüksek çözünürlüklü görüntüler sosyal medyada yaygın şekilde paylaşılmış, Ermenistan'ın hem kamuoyunda hem de uluslararası arenada moralini zayıflatmıştır. Savaş videolarının %45'inin İHA görüntülerine dayanması, bu araçların hem sahada hem de bilgi ve algı yönetiminde stratejik bir araç olduğunu göstermiştir. Yüksek çözünürlüklü vurucu görüntüler, savaşın "biz" ve "onlar" şeklinde keskin bir propaganda çerçevesinde sunulmasına olanak tanımış ve dijital alanda psikolojik üstünlük sağlamıştır.⁸⁸

İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Türkiye ile Azerbaycan arasında savunma sanayii alanındaki işbirliği, özellikle İHA ve SİHA üzerinden derinleşmiştir. 2010 yılında imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması ve sonrasında 2021 Şuşa Deklarasyonu ile hukuki temelleri atılan işbirliği süreci dört ana eksenle şekillenmiştir. Bu eksenler; ortak üretim ve AR-GE, modernizasyon projeleri, Türkiye'den sistem alımı ve personel eğitimi şeklindedir.

İHA/SİHA alanında sürdürülebilir stratejik işbirliği, ortak üretim ve AR-GE projeleriyle şekillenmektedir. Bu çerçevede Nisan 2023'te Baykar ile Azerbaycan Savunma Bakanlığı arasında imzalanan İyi Niyet Protokolü'nde teknoloji transferi ve yapay zekâ tabanlı sistemlerin geliştirilmesi hedeflenmiştir.⁸⁹ Ardından kurulan *Baykar Technology Azerbaijan* ofisiyle yerel kapasite inşası başlamış, Mart 2024'te imzalanan AR-GE ve üretim anlaşması ise İHA teknolojilerinde kurumsal entegrasyonun önünü açmıştır.⁹⁰

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki modernizasyon çalışmaları yalnızca İHA/SİHA platformları ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda hava sahası denetimi, radar sistemleri ve komuta kontrol altyapılarında da işbirliğini içermiştir. HAKİM Hava Komuta Kontrol Projesi kapsamında Azerbaycan ile Türkiye arasında hava sahası verilerinin entegre kullanımı ve AESA radar sistemlerinin uyumlaştırılması hedeflenmiştir.⁹¹ Bu, yalnızca İHA'ların uçuş operasyon-

88 Can Ertuna, "İnsansız Hava Aracı Görüntüleri ve Barış Gazeteciliği: İkinci Karabağ Savaşı Örneği", *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 9:1, s. 81.

89 Baykar, "Baykar ile Azerbaycan, İnsansız Hava Aracı Sistemlerinin Ortak Üretimi İçin İyi Niyet Protokolü İmzaladı", 29 Nisan 2023, <https://baykartech.com/tr/press/baykar-ile-azerbaycan-insansiz-hava-araci-sistemlerinin-ortak-uretimi-icin-iyi-niyet-protokolu-imzaladi/>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

90 Ruslan Rehimov & Tolga Yanık, "İlham Aliyev, Baykar Yönetim Kurulu Başkanı Selçuk Bayraktar'ı Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 04 Nisan 2023, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/ilham-aliyev-baykar-yonetim-kurulu-baskani-selcuk-bayraktari-kabul-etti/2862306>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

91 Hakan Torlak, "Azerbaycan'da Hava Kuvvetleri Komuta Merkezi açıldı", *DefenceTürk*, 5 Temmuz 2023, <https://www.defenceturk.net/azerbaycanda-hava-kuvvetleri-komuta-merkezi-acildi/>, Erişim tarihi: 15.06.2025

larını değil, aynı zamanda bölgesel hava güvenliği stratejilerini de kapsayan çok katmanlı bir işbirliği alanı yaratmaktadır.

Azerbaycan, İkinci Karabağ Savaşı sırasında aktif olarak kullandığı Bayraktar TB2 SİHA'larını 2020 itibarıyla Türkiye'den tedarik etmiştir. TB2'ler, savaşta elde edilen taktik başarıların simgesi haline gelirken, Azerbaycan'ın askeri doktrininde İHA/SİHA kullanımını kalıcı bir yere taşımıştır. Bu süreci izleyen en kritik gelişme, Mayıs 2022'de Bayraktar Akıncı TİHA'nın Azerbaycan'a teslim edilmesi olmuştur. Akıncı, yaklaşık 2000 kilometrelik mesafeyi uçarak Bakü'ye ulaşmış ve bu yönüyle yüksek sembolik değere sahip bir stratejik iletişim pratiği olarak sunulmuştur. 2023 ve 2024 yıllarında ise Akıncı'nın resmi olarak Azerbaycan envanterine dahil edildiği duyurulmuştur.⁹²

Türkiye-Azerbaycan savunma işbirliği, sistem tedarikinin yanı sıra insan kaynağı eğitimine de yoğunlaşmıştır. Ekim 2022'de Baykar, Akıncı TİHA için Azerbaycan'ın da dahil olduğu ülkelerden gelen kursiyerlere kapsamlı bir eğitim sunmuş, 110 kişi pilotluk ve sistem operatörlüğü gibi alanlarda uzmanlaşmıştır. Nisan 2023'te Azerbaycan, Türkiye ve Kırgızistan'dan 96 kursiyer daha mezun olmuştur.⁹³ Bu eğitimlerle Azerbaycan'ın İHA sistemlerinde sadece kullanıcı değil, operasyonel karar alabilen bir aktöre dönüşmesi sağlanmıştır. 28 Mayıs 2022'de Aliyev TEKNOFEST'teki konuşmasında askeri sanayi işbirlikleri ve özellikle İHA/SİHA ortaklıklarını tanımlarken "ulusal gurur" ifadesine yer vermiştir.⁹⁴

Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde Duygular ve Söylemler

Güvenlik söylemleri sadece stratejik çıkarlar değil, duygusal bağlar ve ortak kimlikler üzerine de kuruludur. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde "biz" duygusu ve "Tek millet, iki devlet" söylemi, güvenlik algısını güçlendiren önemli bir unsurdur. Elçibey ve Haydar Aliyev'in sahiplendiği bu slogan, duygularla beslenen bir güvenlik markalamasına dönüşmüştür. 1994'te Haydar Aliyev'in TBMM'de "Türkiye'yi en yakın dost, kardeş ülke biliyoruz" sözleri bu anlayışı pekiştirmiştir.⁹⁵

92 M. Fatih Erdoğan, "Üç Ülkeyi Uçarak Geçen Bayraktar AKINCI, Azerbaycan'da", *Anadolu Ajansı*, 21 Mayıs 2022, https://www.aa.com.tr/tr/gundem/uc-ulkeyi-ucarak-gecen-bayraktar-akinci-azerbaycan-da/2594291?utm_source=chatgpt.com, Erişim tarihi: 15.06.2025.

93 Azemedia, "Azerbaijan and Pakistan Already Have Trained Akinci UCAV 'pilots'", 23 Ekim 2022, <https://aze.media/azerbaijan-and-pakistan-already-have-trained-akinci-ucav-pilots/>, Erişim tarihi: 15.06.2025

94 President of the Republic of Azerbaijan, "Speech by İlham Aliyev at the TEKNOFEST Azerbaijan Festival in Baku", 28 Mayıs 2022, <https://president.az/en/articles/view/56522?>, Erişim tarihi: 02.02.2026.

95 Haydar Aliyev, "Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Konuşması", *Aliyevheritage*, 09 Şubat 1994, <https://lib.aliyevheritage.org/tk/3554962.html>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

Türkiye ve Azerbaycan işbirliğinin söylemsel dinamiklerinin ikinci unsuru kültürel diplomasi ve eğitim iş birlikleridir. Bir yumuşak güç unsuru olarak kültürel diplomasi televizyon dizileri, müzik ve diğer kültürel faaliyetler çerçevesinde tanımlanabilir.⁹⁶ Ancak bu çalışmada güvenlik alanındaki işbirliğine odaklanılmıştır. Bu bağlamda TEKNOFEST çerçevesinde ortak etkinlikler ve teknoloji temelli buluşmalar, iki ülke arasında savunma sanayii ve gençlik odaklı güvenlik söyleminin pekiştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu tür etkinlikler, duyguların spontane biçimde üretiminden ziyade kamu diplomasisinde taşıdığı sembolik anlatı gücüyle siyasal yönetişimin toplum nezdinde kurumsal olarak şekillenmesine ve pekişmesine katkı sağlamaktadır. İHA ve SİHA operatör eğitimleri ve askeri eğitim iş birlikleri yine iki devlet arasında duygusal normları pekiştiren kültürel etkileşimine örnek teşkil etmektedir. Azerbaycan'da düzenlenen TEKNOFEST için ROKETSAN Genel Müdürü Murat İkinci "TEKNOFEST Uzay, Havacılık ve Teknoloji Festivali'nin Azerbaycan'da ilk kez düzenlenmesi de iki ülke arasındaki dostluk, kardeşlik ve stratejik ittifakın bir diğer göstergesi olarak bizi gururlandırıyor" ifadelerine yer vermiştir.⁹⁷

Söylemsel ve kültürel unsurlar, iki ülke arasında yalnızca savunma işbirliğini değil, aynı zamanda güvenlik anlayışının bir marka değerine dönüşmesini de mümkün kılmaktadır. Güvenlik, günümüzde birçok devletin arzuladığı ve stratejik olarak inşa etmeye çalıştığı bir "etiket" haline gelmiş; ülkeler kendilerini "cazip, güvenli ve dostane" sunarak küresel rekabette öne çıkmayı hedeflemiştir.⁹⁸ "Ulus markası, ulusal kimliğin somut, iletilbilir ve kullanışlı hale gelmiş biçimidir"⁹⁹ anlayışı, bu dönüşümün temelini oluşturmaktadır. Ulusal marka stratejilerinde, marka kimliği; sloganlar, logolar ve güçlü kavramlarla açıkça tanımlanırken, marka imajı ise toplumsal hafızada yer eden deneyimler, duygular ve kolektif başarı anlatılarıyla şekillenir. Özellikle ulusal güvenlik markalaması, geleneksel tehdit temelli güvenlik anlayışından uzaklaşarak, ülke imajı yönetimi ve ekonomik hedeflerle bütünleşmiş yeni bir güvenlik söylemi yaratmaktadır. BAYKAR gibi savunma sanayi aktörleri, bu süreçte yalnızca

96 Talha Zeytinci, "Türkiye-Azerbaycan İş Birliğinin Dinamikleri ve Özellikleri: İlişkilerin Söylemsel Yönü", *Uluslararası Afro-Avasya Araştırmaları Dergisi*, 10:20, 2025, s. 9.

97 Göksel Yıldırım, "TEKNOFEST Heyecanı Azerbaycan'a Taşınıyor", *Anadolu Ajansı*, 12 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/teknofest/teknofest-heyecani-azerbaycana-tasiniliyor/2585758>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

98 Viorel Mihaila, "Security Branding and National Security. Concepts at Work", *Social and Behavioral Sciences*, 187, 2015, s. 424.

99 Simon Anholt, *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*, Palgrave Macmillan, New York, 2006, s. 77.

teknoloji üreticisi değil, aynı zamanda “ilerlemeci ulus” anlatılarını temsil eden birer sembol haline gelmekte; güvenliği, ürün ve hizmetlerin ötesinde bir ulusal değer ve dışa dönük anlatı olarak sunmaktadır.¹⁰⁰ Bu bağlamda, Türkiye ve Azerbaycan arasında kurulan güvenlik işbirliği yalnızca teknik değil; duygularla beslenen, kültürel temsillerle güçlenen ve ortak marka değerine dönüşen bir güvenlik söylemi olarak da değerlendirilebilir.

Türkiye-Azerbaycan güvenlik işbirliği, zamanla yalnızca askeri koordinasyonla sınırlı kalmamış; duygular ve semboller dış politika ve diplomaside araç haline gelmiştir. 2001 yılında Türk Genelkurmay Başkanı’nın Bakü Kara Harp Okulu mezuniyet törenine katılarak “Türk Yıldızları” gösterisiyle verdiği destek mesajı hem askeri hem de diplomatik bir jest ve söylemsel bir güç gösterisi olarak değerlendirilebilir.¹⁰¹

İkinci Karabağ Savaşı süresince ve sonrasında Bayraktar TB2’ler tarafından kaydedilen yüksek çözünürlüklü İHA görüntüleri, operasyonel başarıları belgeleyen araçlar olarak savaşın anlatısını şekillendiren söylemsel bir işlev görmüştür. Bu görüntülerin sosyal medyada geniş kitlelere hızla ulaşması, Azerbaycan’ın teknolojik üstünlüğünü ve sahadaki başarısını “gökyüzünden bakış” perspektifiyle çarpıcı bir biçimde sunmasını sağlamıştır. Özellikle hedeflerin doğrudan vurulma anlarının görselleştirilmesi, yalnızca askeri etkinliği göstermekle kalmamış, aynı zamanda karşı tarafın kayıplarını gizlemesini zorlaştırarak bilgi savaşında üstünlük kurma imkânı da sunmuştur. Bu süreçte sosyal medya, devlet kontrolündeki klasik medya araçlarının ötesine geçerek, güvenlik algısının halk nezdinde hızla inşa edilmesini ve ortak başarı algısının toplumsal düzeyde yaygınlaşmasını mümkün kılmıştır.

22 Nisan 2022’de Şuşa’da toplanan Zafer Kurultayı’nda Aliyev Karabağ Savaşı’ndan “tarihi zafer” olarak bahsetmiştir. Başta savaş coğrafyası olmak üzere Azerbaycan’da zafer anlatısını güçlendirecek Zafer Müzeleri’nin açılacağı duyurulmuştur.¹⁰² Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan zaferin 5. yıl dönümü dolayısıyla düzenlenen Zafer Günü Töreni’nde “Karabağ’ın azatlığa kavuşması sadece Azerbaycan için değil, Türk dünyası içinde büyük bir gurur vesilesidir.”

100 Stephen W. Coetzee et. al, “Branding ‘Progressive’ Security: The Case of Sweden”, *Cooperation and Conflict*, 59:1, 2023, p. 99.

101 Hürriyet, “İran’a Gözdağı”, 23 Ağustos 2001, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/irana-gozdagi-38260837>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

102 Türkiye Azerbaycan Dergisi, “Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Şuşa Zafer Kurultayı’nda Tarihi Bir Konuşma Yaptı”, <https://www.turkiyeazerbaycan.com/haber/cumhurbaskani-ilham-aliyev-susa-zafer-kurultayi-nda-tarihi-bir-konusma-yapti>, Erişim tarihi: 02.02.2026.

ifadesine yer vermiştir.¹⁰³ Bu bağlamda operasyonel araçlar olmanın dışında askerî unsurlar, aynı zamanda güvenlik söyleminin duygusal boyutunu sembolik olarak şekillendirebilmektedir. Savaşın resmî anlatıları aracılığıyla üretilen bu söylem, kolektif hafızada başarı ve meşruiyet algısının kurumsallaşmasına katkı sağlarken, güvenliğin rasyonel ve teknik bir mesele olmanın ötesinde duygusal normlarla iç içe geçen bir alan olarak inşa edilmesini mümkün kılmaktadır.

Güvenlik topluluklarının oluşumunda ve güçlenmesinde duygusal inançlar ve duygusal normların önemli rolü vardır. Bazı güvenlik topluluklarında duygusal inançlar ve duygusal normlar aktörler arasında süreç içerisinde geçirilen deneyimler ve paylaşımlarla oluşur ve yerleşik hale gelirken, bazı güvenlik topluluklarında ise aktörlerin öncesinde var olan ortak duygusal inançları ve duygusal normları ortak güvenlik inşasında başlangıç için katalizör olabilir. Türkiye ve Azerbaycan arasında paylaşılan ortak değerlerin, duygusal inançların, duygusal normların, “tek millet, iki devlet” anlayışının ve duygudaşlığın ortak güvenlik mimarisinin oluşumundaki rolü bu duruma örnek teşkil etmektedir. Aşağıdaki şekilde özetlemeye çalıştığımız gibi sonrasında ortak güvenlik mimarisinin oluşumu, paylaşılan deneyimler, birlikte elde edilen zaferler ve paylaşılan gurur zaten var olan biz-duygusunu daha da güçlendirdiği gibi aktörler arasında duygusal inançlar ve duygusal normların daha çok köklenmesini sağlayacak güçlendirici etkide bulunur.

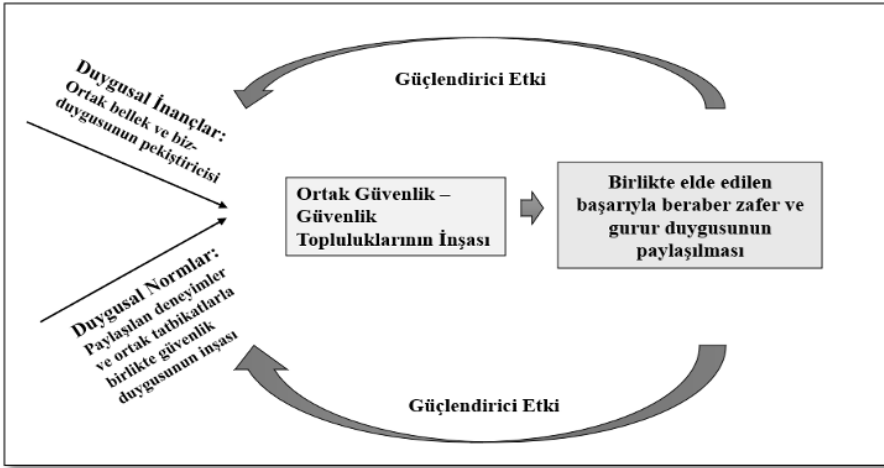
Düzenlenen kamuoyu araştırmalarında iki devletin vatandaşları arasında güvenlik inşasında duyguların rolünün olumlu etki yarattığı gözlemlenmektedir. *The Social Research Center*’ın yaptığı araştırmaya göre “Bölgesel güvenlik açısından Azerbaycan hangi ülkelerle askeri-siyasi işbirliğini genişletmelidir?” sorusuna verilen yanıtlarda ilk sırada %91,4 oranı ile Türkiye cevabı yer almıştır.¹⁰⁴ Türkiye Çalışmaları Merkezi’nin 2018 yılında yürüttüğü Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması’nda Azerbaycan % 63,6 ile en güvenilir partner olarak gösterilmiştir. Aynı kurumun 2019 ve 2022 tarihli Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması’nda “Türkiye hangi ülke ile işbirliği yap-

103 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: ‘Hürriyet Sancağı, Şehitlerimizin Birbirine Karşı Karanların Üzerinde Yükseliyor’, 08 Kasım 2025, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-hurriyet-sancagi-sehitlerimizin-birbirine-karisan-kanlarinin-uzerinde-yukseliyor>, Erişim tarihi: 02.02.2026.

104 Aghshin Mammadov, “The President’s Activity in Public Opinion Prepared on The Basis of a Sociological Survey Analytical Report”, *The Social Research Center*, Nisan-Kasım 2021, https://stm.az/frq-content/plugins/confindeks_x1/item/file/20250505103343_22834500.pdf, Erişim tarihi: 02.02.2026.

malıdır?” sorusuna verilen cevaplarda ilk sırada Azerbaycan yer almıştır.¹⁰⁵ Bu karşılıklı kamuoyu eğilimleri, iki ülke arasındaki güvenlik işbirliğinin stratejik çıkar arayışlarının ötesinde aynı zamanda paylaşılan başarı öyküsü kanalıyla toplumsal ve duygusal yakınlık üzerinden de şekillendiğini göstermektedir. Nitekim iki ülke arasındaki güvenlik işbirliğine dair yapılan güncel çalışmalar arasında Türkiye’nin Azerbaycan’daki artan askeri-siyasi etkisini yalnızca güvenlik işbirliği olarak değil, aynı zamanda kimlik ve aidiyet dönüşümlerini tetikleyen bir süreç olarak yorumlayan anlatılar bulunmaktadır. Buna göre Türkiye’nin askeri kurumlaşma, eğitim ve savunma işbirliği alanlarındaki rolü Azerbaycan’ın Sovyet sonrası güvenlik mimarisinden ve Sovyet kimliğinden kopuşunu hızlandırırken, Azerbaycan toplumunda Türkiye yanlısı duyguların da güçlenmesine katkı sağlamıştır. Böylece Türkiye modelinin çekiciliği Azerbaycan toplumu ve daha geniş ölçekte Türk dünyası açısından toplumsal aidiyet dinamikleri olarak aşağıdan yukarıya doğru artmıştır.¹⁰⁶

Şekil 2. Ortak Güvenlik İnşasında Zafer ve Gururun Güçlendirici Rolü

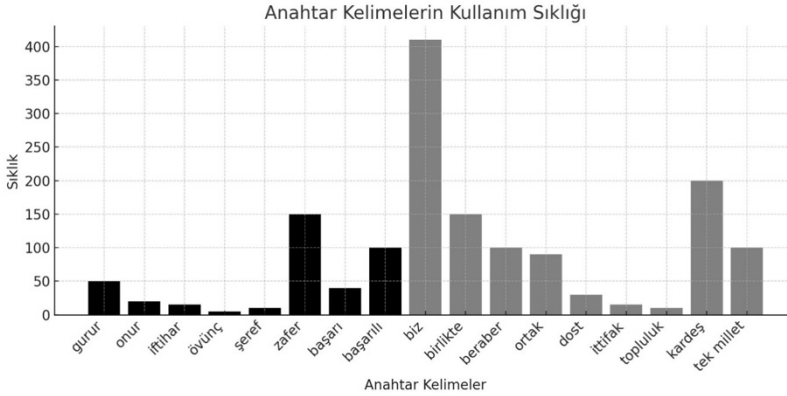
105 Mustafa Aydın et al., "Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması", Türkiye Çalışmaları Merkezi – Kadir Has Üniversitesi, 4 Temmuz 2019, <https://www.mustafaaydin.gen.tr/source/TDP-2019.pdf>, Erişim tarihi: 02.02.2026, Mustafa Aydın et al., Kantitatif Araştırma Raporu: Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması 2022, İstanbul, 8 Eylül 2022, Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Grubu, Global Akademi, Akademetre, https://www.mustafaaydin.gen.tr/source/TDP_2022_TUR_FINAL_.pdf, Erişim tarihi: 02.02.2026.

106 Levon Hovsepyan - Artyom A. Tonoyan, "From alliance to 'soft conquest': the anatomy of the Turkish-Azerbaijani military alliance before and after the 2020 Nagorno-Karabakh war", *Small Wars & Insurgencies*, 35:4, 2024, pp. 642-643.

Metin Analizi Sonuçları

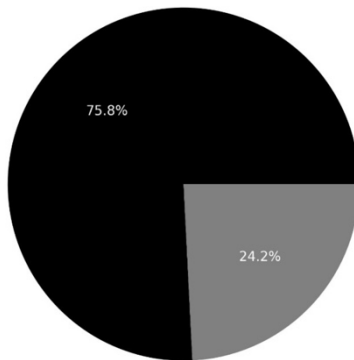
Bu çalışmada, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki güvenlik inşasında “biz” ve “gurur” duyguları metin analizi yöntemiyle incelenmiştir. Yöntem olarak duygu analizi, kelime çifti ve kelime bulutu teknikleri kullanılmış; 2020-2023 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı basın açıklamaları, TRT Haber ve Türkiye Azerbaycan Dergisi’ndeki, “Azerbaycan”, “İHA”, “SİHA”, “drone”, “Bayraktar”, “TB2” anahtar kelimelerini içeren metinler analiz edilmiştir. Uygulamada Python dili; Türkçe metin işleme için Zeyrek, metin temizleme için NLTK, kelime bulutu için WordCloud, görselleştirme için matplotlib kütüphaneleri kullanılmıştır. Gurur duygusu için “gurur”, “onur”, “iftihar”, “övünç”, “şeref”, “zafer”, “başarı” kelimeleri; “biz” duygusu için ise “biz”, “birlikte”, “beraber”, “ortak”, “dost”, “ittifak”, “topluluk”, “kardeş”, “tek millet” kelimeleri temel alınmıştır.

Şekil 3. Metinlerin Anahtar Kelime Kullanım Sıklığı

Şekil 3’de analiz edilen metinlerde seçilmiş anahtar kelimelerin sıklığı görselleştirilmiştir. En sık kullanılan anahtar kelimenin “biz” olduğu tespit edilmiştir, hemen ardından “kardeş” ve “birliktelik” belirten ifadeler yer almıştır. Metinler ayrı ayrı incelendiğinde ise Cumhurbaşkanlığı Basın Açıklamalarında genel tablo ile benzer bir eğilim olduğu sonucu çıkmıştır. TRT Haber metinlerinde “başarılı”, “birlikte” ve “ortak” anahtar kelimeleri en sık kullanılan kelimeler olmuştur. Türkiye Azerbaycan Dergisi metinlerinde ise en sık kullanılan anahtar kelime “zafer” olmuştur. Analiz edilen tarihler arasında Türkiye Azerbaycan işbirliğiyle gerçekleştirilen güvenlik operasyonları ve elde edilen zafere paralel olarak bu kelime ön plana çıkmıştır.

Şekil 4. Metinlerde Gurur ve Biz Duygusu Yoğunluğu

Şekil 4’de, Şekil 3 ile uyumlu olarak metinlerin toplu analizinde biz duygusunun gurur duygusuna göre daha baskın bir şekilde vurgulandığı tespit edilmiştir. Biz duygusunun en yoğun yansıtıldığı metin %79,7 ile Cumhurbaşkanlığı Basın Açıklamaları olmuştur. TRT Haber metinlerinde ise biz duygusu %56, gurur duygusu %44 olarak tespit edilmiştir. Bu durum güvenlik söyleminin elde edilen zafer doğrultusunda gurur duygusuyla birleştirici etki yarattığını ve biz duygusunun pekiştirdiğini göstermektedir.

Şekil 5. Metinlerin Kelime Bulutu Analizi

Şekil 5 Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinde ortak güvenlik söylemini şekillendiren temel kavramları öne çıkarmaktadır. “Birlikte”, “bizim”, “ortak”, “askeri” ve “kardeşlik” gibi kelimeler, iki ülke arasındaki dayanışma, ortak savunma

anlayışı ve kolektif kimlik vurgusunu göstermektedir. Ayrıca, “cumhurbaşkanı”, “Erdoğan” ve “Aliyev” gibi liderlere yapılan atıflar, bu söylemin siyasi liderlik üzerinden güçlendiğini ortaya koymaktadır. “Gurur” ve “önemli” gibi duygusal ifadelerse milli birlik, başarı ve ortak zafer söyleminin güvenlik inşasında nasıl duygusal bir bağ oluşturduğuna işaret etmektedir. Bu kelime bulutu, güvenlik söyleminde “biz” duygusunun güçlü bir toplumsal aidiyet oluşturduğunu ve bunun ortak tehdit algısı üzerinden pekiştirildiğini göstermektedir.

Sonuç

Uluslararası ilişkiler literatüründe uzun süre rasyonel olanın karşısı ya da analitik açıdan kıyıda köşede kalmış yan unsurlar olarak konumlandırılan duygular, özellikle son on yılda hızlanan kuramsal açılımla birlikte disiplin içinde yerleşik ve meşru bir analiz kategorisi hâline gelmiştir. Güvenlik de geçmiş pratikler, toplumsal normlar, bilişsel ve duygusal süreçlerin etkisiyle şekillenen özneler arası bir olgudur. Bu yönüyle duygu çalışmalarıyla sıkı bir bağ içindedir. Bu çalışmada güvenliğin duygusal boyutu ve güvenlik topluluklarının oluşumunda duyguların rolü ele alınmıştır. Kuramsal çerçevede Jonathan Mercer’ın “duygusal inançlar” kavramına, Barbara Rosenwein’in “duygusal topluluklar” yaklaşımına ve Karl Deutsch’un “güvenlik topluluğu” anlayışına dayanmaktadır. Bunu, Simon Koschut’un duygusal (güvenlik) toplulukları ve duygusal güvenlik normlarına ilişkin katkıları takip etmiştir. Bu kuramsal çerçevede, başlangıçta ortak çıkarlar etrafında bir araya gelen grup üyeleri, zamanla güven, saygı ve empati gibi paylaşılan duygusal normlar aracılığıyla biz-duygusunu ve duygusal (güvenlik) topluluğunu pekiştirmektedir. Kolektif güvenlik topluluklarının oluşumu, paylaşılan deneyimlere ve bu deneyimlerin sonuçlarına dayanmakta ve bu süreçte üyeler arasında duygusal bilgi, ortak anlamlar ve güven duygusu ortaya çıkmaktadır. Grup içi sosyalleşme sürecinde, paylaşılan anılar, mitler ve semboller, üyelerin dünyayı kolektif olarak deneyimlenen bir duygusal gerçeklik üzerinden anlamlandırmalarını mümkün kılmaktadır. Kısacası söz konusu kuramsal bakış açısı, güvenliğin yalnızca tehditler ve çıkarlar temelinde değil; aynı zamanda duygusal normlar, kolektif kimlik ve aidiyet duygusu üzerinden inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda çalışma, duyguların güvenlik söylemlerinin oluşumundaki nedensel ve araçsal rollerini birlikte açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Nitekim, güvenlik topluluklarında duygusal inançlar ve normlar bağlayıcı bir işlev görürken, ortak tatbikatlar ve deneyimler aracılığıyla “biz” duygusu ve ortak gurur pekişir. Zaferler bu duyguları güçlendirerek topluluğun duygusal bütünlüğünü yeniden inşa eder.

Özetle, pozitif duygular iş birliğini derinleştirirken, iş birliği pratikleri de duygusal normları pekiştirmektedir. Bu çerçevede, Karabağ Zaferi, Azerbaycan ve Türkiye'nin birlikte gurur duyduğu, tarihsel ve duygusal bağlarını derinleştiren önemli bir dönüm noktasıdır. Başka bir ifadeyle, İkinci Karabağ Savaşı ve 2023 çatışmaları sonrasında ortaya çıkan paylaşılan gurur ve güçlenen biz-duygusu, güvenlik alanındaki realist iş birliği biçimlerinin kolaylaştırıcısı ve güçlendiricisi olarak işlev görmüştür.

Çalışmada iki ülke arasındaki askeri işbirliği ve İHA/SİHA teknolojileri temelinde gelişen güvenlik mimarisi özetlenmiştir. Bu işbirliği yalnızca askeri kapasitenin paylaşımı değil, savunma sanayiinde kapsamlı bir entegrasyonu da ifade etmektedir. Ortak üretim, AR-GE, modernizasyon, tedarik ve eğitim alanlarında gelişen ilişkiler, iki ülkenin güvenlik politikalarının teknolojik boyutunu yeniden tanımlamakta ve bölgesel dengeleri etkileyecek şekilde kurumsallaşmaktadır. Bu kurumsallaşma aynı zamanda duygusal temellere dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle iki ülke arasında güçlenen ortak güvenlik anlayışı, biz duygusu, söz konusu başarılarla paylaşılan gurur, ortak operasyonlarda pekişen ortak duygusal normlar ve inançların temelinde gelişmektedir. Paylaşılan zaferler, düzenlenen ortak operasyonlar ve eğitimler, birlikte hissedilen gurur, biz-duygusunu ve ortak güvenlik anlayışını güçlendirmektedir. Yapılan metin analizi sonuçları bu bağlamda güvenlik (duygusal) topluluklarının oluşumundaki süreçsel akışı desteklemektedir. Buna göre duyguların güvenlik politikalarının yalnızca bir yansıması değil, aynı zamanda onların kurucu unsurları olduğu söylenebilir. Türkiye-Azerbaycan örneği, güvenlik topluluklarının duygusal normlar, biz-duygusu, paylaşılan zaferler ve kolektif gurur aracılığıyla güçlendiğini ve “iki devlet, tek millet” söyleminin duygusal olarak temellendirilmiş bir gerçekliğe dönüştüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan halkının Kahramanmaraş merkezli depremler sonrasında sergilediği güçlü duygudaşlık, acının paylaşılması ve geniş çaplı yardım seferberliği de söz konusu duygusal güvenlik topluluğunun toplumsal düzeydeki somut yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir. Nitekim Azerbaycan'da bazı sivil toplum kuruluşlarının oluşturduğu “*Kardeş Kömeği (Yardımları)*” platformu ile Azerbaycan Kızılayı'nın “*Seninleyim Türkiye'm*” sloganıyla yürüttüğü yardım kampanyalarındaki “kardeş” ve “seninleyim” vurguları iki toplum arasındaki biz-duygusunu ve dayanışmayı özetler niteliktedir.¹⁰⁷

107 Ruslan Rehimov, “Azerbaycan halkının Türkiye'ye yardım seferberliği sürüyor”, *Anadolu Ajansı*, 08.02.2023, www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-halkinin-turkiye-ye-yardim-seferberligi-suruyor/2811388, Erişim tarihi: 04.02.2026.

Son olarak bu çalışma, güvenlik topluluklarına ilişkin literatüre, duyguların yalnızca tamamlayıcı değil, kurucu ve/veya süreklilik sağlayıcı unsurlar olduğunu göstererek katkı sunmaktadır. Türkiye-Azerbaycan örneği, paylaşılan zaferler ve kolektif gururun, güvenlik iş birliğini derinleştiren duygusal mekanizmalar yarattığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte çalışma, iki ülke arasındaki güçlü tarihsel ve kültürel bağlar nedeniyle genellenebilirlik açısından sınırlılıklar taşımaktadır. Gelecek araştırmalar, benzer duygusal dinamiklerin farklı ikili ve/veya bölgesel güvenlik iş birliklerinde nasıl işlediğini karşılaştırmalı olarak inceleyebilir.

Çatışma Beyanı: *Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanımız bulunmamaktadır.*

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: *Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.*

KAYNAKÇA

Basılı Eserler

- Åhäll, Linda - Thomas A. Gregory. "Security, Emotions, Affect", *Critical Studies on Security*, 1:1, 2013, ss. 117-120.
- Anholt, Simon. *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*, Palgrave Macmillan, New York 2006.
- Ariffin, Yohan. "Introduction: How Emotions Can Explain Outcomes in International Relations." *Emotions in International Politics: Beyond Mainstream International Relations*, Yohan Ariffin, Jean-Marc Coicaud ve Vesselin Popovski (Eds.), Cambridge University Press, Cambridge, 2016, ss. 1-16.
- Arıboğan, Deniz Ülke - Hadiye Yılmaz Odabaşı. *Travmadan Zafere Türk Ulus Kimliğinin Psikopolitik Hikayesi*, İnkılap, İstanbul, 2023.
- Askerzade, Aygün. "NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları", *Karadeniz Araştırmaları*, 20, 2009, ss. 1-17.
- Aslan, Murat. "Türkiye'nin Savunma Stratejileri ve Politikaları." *Savunma Politikalarına Giriş*, Ferhat Piringçi ve Murat Yeşiltaş (Eds.), SETA Kitapları, Ankara, 2021, ss. 225-252.
- Aydın, Mustafa. "Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 2: 1980-2001)*, Baskın Oran (Eds.), 12. Basım, İletişim Yayınları, London 2010, ss. 366-439.
- Babayeve, Vefa. "Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri", İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Baele, Stephane J. - Gregorio Bettiza. "'Turning' Everywhere in IR: On the Sociological Underpinnings of the Field's Proliferating Turns", *International Theory*, 13:2, 2021, ss. 314-340.

- Bleiker, Roland - Emma Hutchison. "Fear No More: Emotions and World Politics", *Review of International Studies*, 34, ss. 115-135.
- Coetzee, W. Stephen et al. "Branding 'Progressive' Security: The Case of Sweden", *Cooperation and Conflict*, 59:1, 2023, ss. 86-106.
- Coicaud, Jean-Marc. "Emotions and Passions in the Discipline of International Relations", *Japanese Journal of Political Science*, 15, 2014, ss. 485-513.
- Coşkun, Efser Rana. "Uluslararası İlişkiler'de Duygusal Dönüş: Duyguların Analizi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 2023, ss. 119-134.
- Crawford, Neta C. "The Passion of World Politics: Propositions on Emotion and Emotional Relationships", *International Security*, 24:4, 2000, ss. 116-56.
- Deutsch, Karl W., *Political Community at the International Level: Problems of Definitions and Measurement*, Doubleday & Company, Michigan 1954.
- Emeklier, Bilgehan - Nihal Emeklier. "Emotions in War: The Emotionality-Rationality Equation in Clausewitz's Theory of War", *The Philosophical Journal of Conflict and Violence*, 6:1, 2022, ss. 44-64.
- Epstein, Charlotte - Ole Wæver. "The turn to turns in International Relations", *European Journal of International Relations*, 0:00, 2025, ss. 1-28.
- Ertuna, Can. "İnsansız Hava Aracı Görüntüleri ve Barış Gazeteciliği: İkinci Karabağ Savaşı Örneği", *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 9:1, ss. 73-91.
- Ganz, Aurora. "Emotions and Securitisation: A New Materialist Discourse Analysis", *European Journal of International Relations*, 30:2, 2023, ss. 280-305.
- Gustafsson, Karl - Todd H. Hall. "The Politics of Emotions in International Relations: Who Gets to Feel What, Whose Emotions Matter, and the "History Problem" in Sino-Japanese Relations", *International Studies Quarterly*, 65:4, 2021, ss. 973-984.
- Gürsoy, Yaprak. "Emotions and Narratives of the Spirit of Gallipoli: Turkey's Collective Identity and Status in International Relations", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 50:4, 2023, ss. 1039-1057.
- Houde, Anne-Marie. "Emotions, International Relations, and the everyday: Individuals' emotional attachments to international organisations", *Review of International Studies*, 2025, 51:3, ss. 504-522.
- Hovsepyan, Levon - Artyom A. Tonoyan. "From alliance to 'soft conquest': the anatomy of the Turkish-Azerbaijani military alliance before and after the 2020 Nagorno-Karabakh war", *Small Wars & Insurgencies*, 35:4, 2024, ss. 622-655.
- Hutchison, Emma - Roland Bleiker. "Emotion, Agency, and Power in World Politics", *The Power of Emotions in World Politics*, Simon Koschut (Eds.), Routledge Taylor and Francis, London 2020, ss. 185-196.
- Hutchison, Emma - Roland Bleiker. "Theorizing emotions in world politics", *International Theory*, 6, 2014, ss. 491-514.
- Hutchison, Emma. "Affective Communities as Security Communities", *Critical Studies on Security*, 1:1, 2013, ss. 127-129.

- Jones, Seth G. et al. "Combined Arms Warfare and Unmanned Aircraft Systems", *Center for Strategic and International Studies*, 2022.
- Kasapoğlu, Can. "Techno-Geopolitics and the Turkish Way of Drone Warfare", *Atlantic Council*, 2022.
- Koschut, Simon (eds.). *The Power of Emotions in World Politics*, Routledge Taylor and Francis, London, 2020.
- Koschut, Simon. "Emotional (Security) Communities: The Significance of Emotion Norms in Inter-Allied Conflict Management", *Review of International Studies*, 40:3, 2014, ss. 533-558.
- Jedvis, Robert. *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton, Princeton University Press, 1976.
- Markwica, Robin. *Emotional Choices: How the Logic of Affect Shapes Coercive Diplomacy*, Oxford University Press, Oxford, 2018.
- Mercer, Jonathan. "Emotional Beliefs", *International Organization*, 64:1, 2010, ss. 1-31.
- Mercer, Jonathan. "Human Nature and The First Image: Emotion in International Politics", *Journal of International Relations and Development*, 9, 2006, ss. 288-303.
- Mercer, Jonathan. "Rationality and Psychology in International Politics", *International Organization*, 59:1, 2005, ss. 77-106.
- Mihaila, Viorel. "Security Branding and National Security. Concepts at Work", *Social and Behavioral Sciences*, 187, 2015, ss. 424 - 428.
- Osnabrügge, Moritz et al. "Playing to the Gallery: Emotive Rhetoric in Parliaments", *American Political Science Review*, 115:3, 2021, ss. 885-899.
- Özlük, Erdem. *Uluslararası İlişkilere Duygusal Bakış*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2016.
- Özsoy, Bahar. "1918'den 2023'e Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 9:46, 2023, ss. 585-605.
- Pace, Michelle - Ali Bilgic. "Studying Emotions in Security and Diplomacy: Where We Are Now and Challenges Ahead", *Political Psychology*, 40:6, 2019, ss. 1407-1417.
- Pierce, Jonathan J. "Emotions and the Policy Process: Enthusiasm, Anger and Fear", *Policy & Politics*, 49:4, 2021, ss. 595-614.
- Rosenwein, Barbara H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, Cornell University Press, New York, 2006.
- Solomon, Ty. "Attachment, Tautology, and Ontological Security", *Critical Studies on Security*, 1:1, 2013, ss. 130-132.
- Tarçın, Uğur. "Türk Devletleri Teşkilatı'nda Askeri İşbirliği: Stratejik Bir Perspektif", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, Türk Devletleri Teşkilatı (Özel Sayı), 2025, ss. 244 - 267.
- Tracy, Jessica L. - Richard W. Robins. "The Psychological Structure of Pride: A Tale of Two Facets", *Journal of Personality and Social Psychology*, 92:3, 2007, ss. 506-525.
- Travouillon, Katrin - Nicolas Lemay-Hébert - Joanne Wallis. "An emotions agenda for peace: Connections beyond feelings, power beyond violence", *Cooperation and Conflict*, 0:00, 2023, ss. 1-14.

- van Noort, Carolijn. "On the Use of Pride, Hope and Fear in China's International Artificial Intelligence Narratives on CGTN", *AI & Society*, 39:1, 2024, ss. 295–307.
- Wendt, Alexander. *Social theory of international politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- Wonderly, Monique. "On the Affect of Security", *Philosophical Topics*, 47:2, 2019, ss. 165–182.
- Wrangel, C. Tāngh. "Biopolitics of Hope and Security: Governing the Future through US Counterterrorism Communications", *Globalizations*, 16:5, 2019, ss. 664–677.
- Yılmaz, Reha. "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem", *Bilge Strateji*, 2:2, 2010, ss. 23–42.
- Zeytinci, Talha. "Türkiye-Azerbaycan İş Birliğinin Dinamikleri ve Özellikleri: İlişkilerin Söylemsel Yönü", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 10:20, 2025, ss. 1–14.

İnternet Kaynakları

- Aliyev, Haydar. "Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Konuşması", Aliyev Heritage, 09 Şubat 1994, <https://lib.aliyevheritage.org/tk/3554962.html>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Anadolu Ajansı, "Milli savunma teknolojileri Efes-2018'de sergilendi", Ekonomi, 07 Mayıs 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/milli-savunma-teknolojileri-efes-2018de-sergilendi/1137947>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Aydın, Mustafa Aydın, et. al. "Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması", Türkiye Çalışmaları Merkezi – Kadir Has Üniversitesi, 4 Temmuz 2019, <https://www.mustafaaydin.gen.tr/source/TDP-2019.pdf>, Erişim tarihi: 02.02.2026.
- Aydın, Mustafa et. al. Kantitatif Araştırma Raporu: Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması 2022, İstanbul, 8 Eylül 2022, Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Grubu, Global Akademi, Akademetre, https://www.mustafaaydin.gen.tr/source/TDP_2022_TUR_FINAL_.pdf, Erişim tarihi: 02.02.2026.
- Azemedia, "Azerbaijan and Pakistan Already Have Trained Akinci UCAV 'pilots'", 23 Ekim 2022, <https://aze.media/azerbaijan-and-pakistan-already-have-trained-akinci-ucav-pilots/>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Azerbaycan Cumhuriyetinin Türkiye Cumhuriyetindeki Büyükelçiliği, "Kültürel ve insani işbirliği", *İki Tarafta İlişkiler*, <https://ankara.mfa.gov.az/tr/category/kulturel-ve-insani-isbirligi>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Baykar, "Baykar ile Azerbaycan, İnsansız Hava Aracı Sistemlerinin Ortak Üretimi İçin İyi Niyet Protokolü İmzaladı", 29 Nisan 2023, <https://baykartech.com/tr/press/baykar-ile-azerbaycan-insansiz-hava-araci-sistemlerinin-ortak-uretimi-icin-iyi-niyet-protokolu-imzaladi/>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Defence Turkey, "Kış Tatbikatı – 2023", Latest News, 02 Şubat 2023, <https://www.defenceturkey.com/en/content/kis-tatbikati-2023-5377>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Erdoğan, M. Fatih. "Üç Ülkeyi Uçarak Geçen Bayraktar AKINCI, Azerbaycan'da", *Anadolu Ajansı*, 21 Mayıs 2022, https://www.aa.com.tr/tr/gundem/uc-ulkeyi-ucarak-gecen-bayraktar-akinci-azerbaycan-da/2594291?utm_source=chatgpt.com, Erişim tarihi: 15.06.2025.

- Fərhadoglu, Tapdıq. “Ankarada ‘Qafqaz Qartalı’ Hərbi Təlimləri Başlayıb”, *Voice of America*, 26 Kasım 2012, <https://www.amerikaninsesi.org/a/herbi-telim/1552925.html>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Hürriyet*, “İran’a Gözdağı”, 23 Ağustos 2001, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/irana-gozdagi-38260837>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Kasapoğlu, Can. “Five Key Military Takeaways from Azerbaijani-Armenian War”, *Anadolu Ajansı*, 30 Ekim 2020, <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-five-key-military-takeaways-from-azerbaijani-armenian-war/2024430>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Kasapoğlu, Can. “Hard Fighting in the Caucasus: The Azerbaijani Armed Forces’ Combat Performance and Military Strategy in the 2020 Nagorno-Karabakh War”, *SAM Papers*, no.18, 2021.
- Mammadov, Aghshin. “The President’s Activity in Public Opinion Prepared on The Basis of a Sociological Survey Analytical Report”, *The Social Research Center*, Nisan-Kasım 2021, https://stm.az/frq-content/plugins/confindeks_x1/item/file/20250505103343_22834500.pdf, Erişim tarihi: 02.02.2026.
- NATO, “Cooperative Determination 2001” *NATO Update*, 7 Kasım 2001, <https://www.nato.int/docu/update/2001/1105/e1105d.htm>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- NATO, “Relations with Azerbaijan”, 27 Mayıs 2024, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49111.htm, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- President of the Republic of Azerbaijan, “Speech by Ilham Aliyev at the TEKNOFEST Azerbaijan Festival in Baku”, 28 Mayıs 2022, <https://president.az/en/articles/view/56522?>, Erişim tarihi: 02.02.2026.
- President of Azerbaijan Republic. “Speech by Ilham Aliyev at the TEKNOFEST Festival in Istanbul”, 29 Nisan 2023, <https://president.az/en/articles/view/59722/>, Erişim tarihi: 03.02.2026.
- Nazimgizi Shafiga. “Some 91.2% of Azerbaijani Citizens Fully Trust The President – Poll”, *Report News Agency*, 24 Aralık 2021, <https://report.az/en/amp/domestic-politics/some-91-2-of-azerbaijani-citizens-fully-trust-the-president-poll?>, Erişim tarihi: 02.02.2026.
- Rehimov, Ruslan. “Azerbaycan’daki ‘Mustafa Kemal Atatürk-2023 Tatbikatı’ Savaş Sahnelerini Aratmadı”, *Anadolu Ajansı*, 24 Ekim 2023, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/azerbaycandaki-mustafa-kemal-ataturk-2023-tatbikati-savas-sahnelerini-aratmadi/3030606>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Rehimov, Ruslan-Tolga Yanık. “İlham Aliyev, Baykar Yönetim Kurulu Başkanı Selçuk Bayraktar’ı Kabul Etti”, *Anadolu Ajansı*, 04 Nisan 2023, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/ilham-aliev-baykar-yonetim-kurulu-baskani-selcuk-bayraktari-kabul-etti/2862306>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Rehimov, Ruslan. “Azerbaycan halkının Türkiye’ye yardım seferberliği sürüyor”, *Anadolu Ajansı*, 08.02.2023, www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-halkinin-turkiyeye-yarim-seferberligi-suruyor/2811388, Erişim tarihi: 04.02.2026.
- Reynolds, Michael A. “Confidence and Catastrophe: Armenia and the Second Nagorno-Karabakh War”, *War on the Rocks*, 11 Ocak 2021, <https://warontherocks.com/2021/01/confidence-and-catastrophe-armenia-and-the-second-nagorno-karabakh-war/>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

- Sarukhanyan, Vahe. "Armenia vs. Azerbaijan: Military Expenditures", *Hetq*, 24 Ekim 2020, <https://hetq.am/en/article/123482>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Savunma Sanayist, "Azerbaycan Bayraktar TB2'lerinin İmha Ettiği S-300'ler", 15 Eylül 2022, <https://www.savunmasanayist.com/azerbaycan-bayraktar-tb2lerinin-imha-ettigi-s-300ler/>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Shaikh, Shaan - Wes Rumbaugh. "The Air and Missile War in Nagorno-Karabakh: Lessons for the Future of Strike and Defense", *CSIS*, 8 Aralık 2020, <https://www.csis.org/analysis/air-and-missile-war-nagorno-karabakh-lessons-future-strike-and-defense>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Şahin, Hilal. "Efes-2022 Birleşik Müşterek Fiili Atışlı Arazi Tatbikatı başarıyla tamamlandı", Anadolu Ajansı, 10 Haziran 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/efes-2022-birlesik-musterek-fiili-atisli-arazi-tatbikati-basariyla-tamamlandi/2609633>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Torlak, Hakan. "Azerbaycan'da Hava Kuvvetleri Komuta Merkezi açıldı", *DefenceTürk*, 5 Temmuz 2023, <https://www.defenceturk.net/azerbaycanda-hava-kuvvetleri-komuta-merkezi-acildi>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Türkiye Azerbaycan Dergisi, "Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Şuşa Zafer Kurultayı'nda Tarihi Bir Konuşma Yaptı", <https://www.turkiyeazerbaycan.com/haber/cumhurbaskani-ilham-aliyev-susa-zafer-kurultayi-nda-tarihi-bir-konusma-yapti>, Erişim tarihi: 02.02.2026.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Efes-2016 Tatbikatı'na Katıldı", 31 Mayıs 2016, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/44191/cumhurbaskani-erdogan-efes-2016-tatbikatina-katildi>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Hürriyet Sancağı, Şehitlerimizin Birbirine Karışan Kanlarının Üzerinde Yükseliyor'", 08 Kasım 2025, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-hurriyet-sancagi-sehitlerimizin-birbirine-karisan-kanlarinin-uzerinde-yukseliyor>, Erişim tarihi: 02.02.2026.
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi, 15 Haziran 2021, <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, "Sonsuzluk (Eternity) 2024 Tatbikatı", 27 Eylül 2024, <https://www.kkk.tsk.tr/default/haber/haber-674.aspx>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı, "EFES-2024 Tatbikatı Başarıyla Tamamlandı", <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/94a37ed97a344ef4b1122de266da0ff8>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı, "Kış-2025 Tatbikatı'nın Seçkin Gözlemci Günü Dolayısıyla Karş'ta Gerçekleştirildi", *Haftalık Basın Bilgilendirme Toplantısı*, 6 Şubat 2025, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/48fa5cd2ad6741f48e04631688c09e54>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı, "TURAZ Kartalı Tatbikatı Basın Duyurusu", 25 Ağustos 2022, <https://www.msb.gov.tr/Basin-ve-Yayin/Aciklamalar/turaz-kartali-tatbikati-basin-duyurusu-2582022>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

- Wezeman, Pieter. D. Et al. "Arms Transfers to Conflict Zones: The Case of Nagorno-Karabakh", SIPRI, 30 Nisan 2021, <https://www.sipri.org/commentary/topical-backgroundunder/2021/arms-transfers-conflict-zones-case-nagorno-karabakh>, Erişim tarihi: 15.06.2025.
- Yıldırım, Göksel. "TEKNOFEST Heyecanı Azerbaycan'a Taşınıyor", Anadolu Ajansı, 12 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/teknofest/teknofest-heyecani-azerbaycana-tasiniyor/2585758>, Erişim tarihi: 15.06.2025.

BALANCING REFORM AND STABILITY: POLICE REFORM TRAJECTORIES IN POST-2010 KYRGYZSTAN

REFORM İLE İSTİKRAR ARASINDAKİ DENGİ: 2010 SONRASI KIRGIZİSTAN'DA POLİS REFORM SÜREÇLERİ

Fatih TUNA*

ABSTRACT

This study analyzes the trajectory of police reform in Kyrgyzstan following the 2010 political transition, focusing on the interrelationship among governance practices, institutional change, and mechanisms of public accountability. It asks how police reform in Kyrgyzstan has developed since 2010, and to what extent these reform efforts have strengthened governance, enhanced public accountability, or reproduced existing institutional practices. Based on official records, international evaluation reports, and academic scholarship, this study maps the reform trajectory across three phases: donor-backed engagement from 2010 to 2014, legal and institutional modernization between 2014 and 2016, and the post-2016 phase marked by recentralization and reform fatigue. It demonstrates that while initial reform efforts incorporated participatory mechanisms, such as pilot community policing initiatives, their institutional effects remained modest and susceptible to political change. The analysis is grounded in a governance-centered framework that synthesizes perspectives from security sector reform, norm diffusion theory, and participatory oversight to examine why police reform has stalled. The Kyrgyz case indicates that reform outcomes are driven primarily by political commitment, patterns of state-society interaction, and path-dependent institutional legacies, rather than by technical

ÖZ

Bu makale, 2010 yılındaki siyasal değişim sonrasında Kırgızistan'da yürütülen polis reformunun gelişimini araştırmaktadır. Çalışmada, 2010 sonrasında Kırgızistan'da polis reformunun nasıl şekillendiği ve bu reformların yönetişimi güçlendirme, kamusal hesap verebilirliği artırma ya da mevcut kurumsal pratikleri yeniden üretme düzeyi sorgulanmaktadır. Resmi kurum raporları, uluslararası değerlendirmeler ve akademik literatüre dayanılarak polis reformu süreci üç aşamada ele alınmıştır: uluslararası donör destekli polis reformu (2010-2014), yasal mevzuat ve kurumsal reformlar (2014-2016) ve 2016 sonrasında meydana gelen merkezileşme ve reform yorgunluğu süreci. Polis reformu çabaları kapsamında toplum destekli polis uygulamaları gibi yenilikçi uygulamalar geliştirilmesine rağmen bu girişimlerin kurumsal etkisi sınırlı kalmış ve ülkede yaşanan siyasi gelişmelere bağımlı durumda kalmayı sürdürmüştür. Araştırmada, güvenlik sektörü reformu, norm yayılımı ve katılımcı denetim teorilerinden yararlanılmak suretiyle yönetişim temelli bir teorik çerçeve sunulmuştur. Araştırmanın bulguları ise polis reformunun başarısının reformun tasarımından daha çok siyasal irade, devlet ile toplum arasındaki ilişkiler ve ülkedeki kurumsallaşmış yapıların etkisi çerçevesinde belirlendiğine işaret etmektedir. Kırgızistan örneği, polis reformu bağlamında,

*Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Doktora Öğrencisi.

E-posta: fatih.tuna@student.asbu.edu.tr

ORCID NO: 0000-0001-7140-9207

Makale Atf Bilgisi: TUNA Fatih (2026). Balancing Reform And
Stability: Police Reform Trajectories in Post-2010 Kyrgyzstan,
Avrasya Etüdləri.

Gönderim Tarihi: 06.01.2026 Kabul Tarihi: 23.02.2026

police reform design. This article deepens scholarly understanding of the ways in which hybrid governance environments mediate the adaptation and endurance of internationally diffused reform norms in policing.

Keywords: Police Reform, Governance, Security Sector Reform, Kyrgyzstan, State-Society Relations.

hibrit yönetim koşullarında uluslararası reform normlarının nasıl yerleştirildiğini ve ne ölçüde sürdürülebilir olduğunu anlamaya katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Polis Reformu, Yönetişim, Güvenlik Sektörü Reformu, Kırgızistan, Devlet-Toplum İlişkileri.

Introduction

Why is police institutional reform widely regarded as a critical pillar of good governance and the rule of law, and under what conditions does it fail to restore public confidence in the state? Within these contexts, policing institutions often serve simultaneously as representations of state power and as instrumental agents in shaping interactions between the state and society.¹²³⁴ Nevertheless, police reform in post-Soviet contexts is marked by specific structural obstacles, especially in environments where inherited institutional practices, limited administrative capacity, and rival governance objectives shape reform trajectories. Kyrgyzstan presents a highly instructive case for the study of police reform in a multifaceted governance context characterized by political instability, vibrant civil society participation, and significant engagement from international stakeholders. In the aftermath of the political disruptions of 2005 and 2010, Kyrgyzstan moved into a period shaped by simultaneous reform-oriented governance efforts and persistent institutional limitations. Long associated with Soviet-era hierarchical command arrangements and minimal community-oriented policing, the police sector became a focal point of reform initiatives promoted by domestic stakeholders and international development actors alike. Reform efforts, particularly in the wake of the 2010 constitutional transition, were designed to improve transparency, enhance responsiveness, and raise levels of professionalism within the Ministry of Internal Affairs, while also seeking to rebuild public trust in policing institutions.⁵

International organizations, including the United Nations Development Programme (UNDP) and the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), were instrumental in supporting these reform efforts. These efforts included institutional capacity-building, support for legal reform processes, and the advancement of community policing approaches designed to bring local law enforcement into closer conformity with international best

- 1 Egon Bittner, *The Functions of the Police in Modern Society: A Review of Background Factors, Current Practices, and Possible Role Models*, National Institute of Mental Health Publication No. 2059, U.S. Department of Justice, National Institute of Justice, Washington, D.C., 1970.
- 2 Jean-Paul Brodeur, "Police," *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/police>
- 3 Robert Reiner, *The Politics of the Police*, Oxford University Press, Oxford, 2010.
- 4 Bernardo Zacka, *When the State Meets the Street: Public Service and Moral Agency*, Harvard University Press, Cambridge, 2017.
- 5 Erica Marat, "Reforming Police in Post-Communist Countries: International Efforts, Domestic Heroes," *Comparative Politics*, vol. 48, no. 3 (2016): pp. 333–352.

practices.⁶ Nevertheless, notwithstanding the extensive support framework, the scope and durability of reform outcomes in Kyrgyzstan continue to be the subject of debate. Findings indicate that although some procedural and institutional reforms were realized, especially in relation to legal frameworks and pilot programs, significant constraints remain, including weak institutional accountability, inconsistent political commitment, and difficulties at the local level of implementation.⁷ The police reform process in Kyrgyzstan has been distinguished by the involvement of civil society actors, who exercised an unusually influential role in the formulation of reform proposals and the oversight of police performance. Instruments including Public Councils and evaluation reports led by civil society actors constituted attempts to embed reform agendas at the local level and strengthen bottom-up accountability mechanisms. The participatory nature of this model represents a marked contrast to the largely top-down reform strategies pursued in neighboring Central Asian states.⁸

Kyrgyzstan consequently represents an instructive case for analyzing the interactions between externally backed reform initiatives, domestic governance agendas, and local institutional constraints. Instead of conceptualizing reform as a linear trajectory toward democratization or liberalization, this study advances a grounded approach that emphasizes the tensions between institutional change and state stability, participatory practices and hierarchical governance, and norm diffusion and local adaptation. This study is guided by the following core research question: How has police reform in Kyrgyzstan developed since 2010, and to what extent has it strengthened governance, enhanced public accountability, or reproduced existing institutional practices? The study addresses this question by employing a qualitative case study design that draws on a diverse range of interpretive and evaluative materials. This study aims not merely to document the trajectory of police reform in Kyrgyzstan, but also to engage with wider debates on security sector reform in transitional political environments. Placing the Kyrgyz case within regional and theoretical perspectives, the article sheds light on the dynamics of reform

6 Philipp Lottholz and Arzuu Sheranova, "Governing, but Not Producing Security? Internationalised Community Security Practices in Kyrgyzstan," *International Quarterly for Asian Studies (IQAS)*, vol. 52, nos. 1-2 (2021), pp. 55-77.

7 David Lewis, "Who's Socialising Whom? Regional Organisations and Contested Norms in Central Asia," *Europe-Asia Studies*, vol. 64, no. 7 (2012), pp. 1219-1237.

8 Philipp Lottholz, "The Roles and Practices of Civil Society Actors in Police Reform in Kyrgyzstan: Activism, Expertise, Knowledge Production," *International Peacekeeping*, vol. 28, no. 1 (2021), pp. 52-83.

as they are shaped by intersecting logics of modernization, political continuity, and international involvement.

Theoretical Framework

Efforts to reform policing institutions are widely regarded as an essential element of comprehensive security sector reform, notably in countries navigating periods of political change or governance transition.⁹¹⁰¹¹ While security sector reform was first developed in response to post-conflict challenges, its scope has progressively expanded to include governance enhancement, rule of law consolidation, accountability promotion, and legitimacy building in varied political contexts, including semi-consolidated and hybrid systems.¹² In this context, police reform is not confined to improving operational capacity but also entails redefining the relationship between the state and society by embedding norms of transparency, public responsiveness, and respect for human rights.¹³ The analysis is grounded in a multidimensional theoretical framework that brings together three intersecting strands of scholarship: governance-oriented security sector reform, theories of norm diffusion and localization, and approaches emphasizing institutional co-production and participatory reform.¹⁴

Conventional approaches to security sector reform prioritize institutional reform within the military, police, and intelligence sectors, with the aim of enhancing transparency, accountability, and oversight in line with democratic principles. In countries such as Kyrgyzstan, characterized by political transitions that fall short of full regime consolidation, security sector reform programs frequently face obstacles, including weak institutional capacity,

9 United Nations, *Securing Peace and Development: The Role of the United Nations in Supporting Security Sector Reform*, Report of the Secretary-General, A/62/659-S/2008/39, United Nations, New York, 2008, <https://docs.un.org/en/a/62/659>

10 Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), *The OECD DAC Handbook on Security System Reform: Supporting Security and Justice*, OECD Publishing, Paris, 2007, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2008/02/the-oecd-dac-handbook-on-security-system-reform_g1gh8153/9789264027862-en.pdf

11 Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), *Security System Reform and Governance*, OECD Publishing, Paris, 2005, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2005/05/security-system-reform-and-governance_g1gh4ce3/9789264007888-en.pdf

12 Ursula C. Schroeder ve Fairlie Chappuis, "New Perspectives on Security Sector Reform: The Role of Local Agency and Domestic Politics", *International Peacekeeping*, vol. 21, no. 2 (2014), pp. 133-148.

13 Sarah Detzner, "Modern Post-Conflict Security Sector Reform in Africa: Patterns of Success and Failure," *African Security Review*, vol. 26, no. 2, 2017, pp. 116-142.

14 Albert Meijer, "Coproduction as a Structural Transformation of the Public Sector", *International Journal of Public Sector Management*, vol. 29, no. 6 (2016), pp. 596-611.

uncertain political commitment, and fragmented oversight arrangements.¹⁵ From a governance-centered perspective, security institutions are embedded in broader systems of authority, governance, and legitimacy, requiring reform efforts to address structural and relational dimensions alongside technical deficiencies.¹⁶ This involves assessing the effectiveness of internal oversight mechanisms, such as disciplinary bodies; external oversight actors, including ombuds institutions, parliamentary bodies, and the media; as well as societal oversight exercised through civil society organizations and community engagement. Security sector reform effectiveness depends less on formal institutional restructuring alone than on the dynamic interplay between state institutions, political elites, and social actors, especially in transitional settings marked by institutional fragility or contestation.¹⁷

Police reform in post-Soviet states has been significantly influenced by international actors, including the OSCE, UNDP, and various bilateral donors, which have supplied technical expertise, capacity-building programs, and internationally informed policy frameworks. Nonetheless, the effectiveness of externally supported reform frequently depends on whether and how global norms are adapted and embedded within domestic political and cultural contexts.¹⁸ Drawing on scholarship in comparative politics and international relations, the theory of norm diffusion provides a useful framework for understanding how globally promoted norms, including accountability, procedural justice, and community policing, are received, modified, or resisted at the local level.¹⁹ In the case of Kyrgyzstan, efforts to advance community policing were adapted to reflect locally embedded understandings of neighborhood security and informal governance arrangements.²⁰ Importantly, localization does not always result in the internalization of international

15 Philipp Lottholz. "Reclaiming Security? Functional Differentiation (and Drawbacks) of Civil Society Actors and State Structures in Kyrgyzstan," *Securitization, Politicization and Social Differentiation in History*, 2025, pp. 87–114.

16 See Seng Tan and Alvin Chew. "Governing Singapore's Security Sector: Problems, Prospects and Paradox," *Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs*, vol. 30, no. 2, 2008, pp. 241–263.

17 Alex J. Bellamy. "Security Sector Reform: Prospects and Problems," *Global Change, Peace & Security*, vol. 15, no. 2, 2003, pp. 101–119.

18 Robert Egnell and Peter Haldén. "Laudable, Ahistorical and Overambitious: Security Sector Reform Meets State Formation Theory. Analysis," *Conflict, Security & Development*, vol. 9, no. 1, 2009, pp. 27–54.

19 Amitav Acharya. "How Ideas Spread: Whose Norms Matter? Norm Localization and Institutional Change in Asian Regionalism," *International Organization*, vol. 58, no. 2, 2004, pp. 239–275.

20 Markus Mueller and Axel Ostlund. "People's Security—Today's Challenges of a New Approach to Policing: Working Experience of the Community Security Initiative (CSI) Project in Kyrgyzstan 2011," *Security and Human Rights*, vol. 23, no. 1, 2012, pp. 57–63.

norms; rather, it often gives rise to hybrid forms of institutional practice that blend international standards with entrenched domestic practices informed by historical, cultural, and power dynamics.

The final strand of the framework is informed by theories of institutional co-production, highlighting that public service provision, including policing, emerges through collaborative processes involving both state institutions and community-based actors.²¹ Given persistently low levels of public trust in police institutions across post-Soviet settings, the involvement of civil society in both the design and implementation of reforms is frequently seen as essential for strengthening legitimacy and responsiveness to public concerns. Kyrgyzstan represents a significant case of participatory reform, notably through the establishment of Public Councils linked to the Ministry of Internal Affairs, providing civil society actors with institutionalized channels to evaluate police conduct and propose policy reforms.²² Although these mechanisms are frequently linked to greater transparency, their effects on concrete institutional behavior remain the subject of debate. Drawing together perspectives on governance-centered security sector reform, norm diffusion, and participatory co-production, the study seeks to advance a nuanced understanding of police reform in Kyrgyzstan. The objective is not to judge reform in terms of success or failure but to analyze the interaction of institutional, normative, and participatory logics within a dynamic and contested governance context.

Historical and Political Context of Policing in Kyrgyzstan

The organizational configuration, operational practices, and political functions of policing in Kyrgyzstan have been profoundly shaped by its Soviet institutional inheritance, the disjointed trajectory of post-independence state formation, and recurrent episodes of political reconfiguration. An appreciation of these contextual dimensions is essential for assessing both the trajectory and the limitations of police reform initiatives since 2010. In the Soviet era, the policing apparatus in the Kyrgyz SSR, as in other republics, was subordinated to the Ministry of Internal Affairs and functioned as a key mechanism of centralized authority. Within the *militsiya* system, discipline, hierarchy, and

21 Elinor Ostrom. "Crossing the Great Divide: Coproduction, Synergy, and Development," *World Development*, vol. 24, no. 6, 1996, pp. 1073-1087.

22 Reina Artur kyzy, *Lessons of the OSCE Police Assistance in Central Asia: With a Case Study of Kyrgyzstan*, Central Asia Security Policy Briefs, no. 18 (OSCE Academy in Bishkek, January 2015), PDF, pp. 16, https://www.osce-academy.net/upload/file/Policy_Brief_18.pdf

allegiance to the Communist Party were central, whereas concerns for citizen-centered policing and accountability remained marginal.²³ Policing practices were predominantly reactive and focused on the preservation of regime security, with limited attention to building public trust or ensuring procedural fairness. It was also characterized by an insular organizational culture, weak mechanisms of external accountability, and dependence on informal ties within the party and state bureaucracy.²⁴ This legacy continued to shape institutional practices throughout much of the post-Soviet era. Despite Kyrgyzstan's independence in 1991, the Soviet policing model's institutional architecture and administrative rationales persisted with limited alteration. Initial attempts at police reform during the 1990s were disjointed, poorly resourced, and devoid of strategic coherence, leaving intact many of the system's coercive and non-transparent features.²⁵

The decade of the 1990s was marked by pronounced political and economic instability, manifested in interethnic clashes, rapid privatization, and a weakening of state capacity. Policing institutions suffered from persistent resource constraints and often relied on clientelistic practices, especially within local jurisdictions.²⁶ Although the Ministry of Internal Affairs continued to wield significant influence within the executive branch, its capacity to enforce the law effectively deteriorated, and it became increasingly linked to corruption, extortion, and human rights violations. Under President Askar Akayev, the government introduced modest reforms aimed at modernizing police operations, such as new legal frameworks governing criminal procedure and public order, but implementation remained weak.²⁷ The Ministry of Internal Affairs functioned with considerable autonomy and weak mechanisms of external accountability. Public confidence in police institutions remained chronically low, a trend that would endure under successive administrations.

Two landmark episodes, the Tulip Revolution of 2005 and the April Revolution of 2010, represented decisive moments in Kyrgyzstan's political

23 Louise I. Shelley, "The Soviet Militia: Agents of Political and Social Control", *Policing and Society: An International Journal*, vol. 1, no. 1, 1990, pp. 39-56.

24 Liam O'Shea, "Why Democratic Police Reform Mostly Fails and Sometimes Succeeds: Police Reform and Low State Capacity, Authoritarianism and Neo-Patrimonial Politics (in the Former Soviet Union)", *Policing and Society*, vol. 33, no. 3, 2023, pp. 245-263.

25 Mark Galeotti, "Crime in Central Asia: A Regional Problem with Global Implications", *IBRU Boundary and Security Bulletin*, 1995, pp. 1995-1996.

26 Rensselaer W. Lee and Scott B. MacDonald, "Drugs in the East", *Foreign Policy*, no. 90, 1993, pp. 89-107.

27 Erica Marat, "Reforming the Police in Post-Soviet States: Georgia and Kyrgyzstan", *Current Politics and Economics of Russia, Eastern and Central Europe*, vol. 29, no. 5, 2014, p. 595.

development. Both episodes were catalyzed by public anger toward entrenched corruption, pervasive impunity, and abuses of power, with the internal security apparatus commonly regarded as representative of these broader grievances.²⁸ Across both episodes, internal security forces moved early to repress protest activity, yet eventually relinquished control in the face of large-scale mobilization and elite fragmentation. In the aftermath of the 2010 revolution, Kyrgyzstan underwent a constitutional transition toward parliamentarism, accompanied by a renewed focus on governance reform. This period was viewed by international donors as a window of opportunity for deeper institutional reform, extending to the internal security sector. The OSCE initiated a Police Reform Programme in 2010 with the objective of professionalizing policing practices, strengthening accountability mechanisms, and promoting community-oriented engagement.²⁹ The effort signaled the beginning of a more institutionalized reform period, accompanied by increased involvement of civil society and the modernization of legislative frameworks.

The initial optimism of the 2010 political transition was soon undermined by the outbreak of interethnic violence in southern Kyrgyzstan in June 2010, as clashes between Kyrgyz and Uzbek communities led to over 400 fatalities and widespread displacement.³⁰ Reports by human rights groups and independent investigative commissions revealed widespread misconduct by the internal security apparatus during and in the aftermath of the violence, encompassing arbitrary detention, ill-treatment, and ethnic profiling directed primarily at Uzbeks.³¹ The events severely weakened public confidence in policing institutions, especially among minority populations, while revealing enduring deficiencies in accountability within law enforcement agencies. Reform efforts were further complicated as security considerations and concerns over social cohesion assumed a central place in post-crisis political discourse.³²

In the period since 2010, Kyrgyzstan has moved between moments of reform-driven ambition and extended episodes of institutional stagnation.

28 Bekchoro Aliaskarov, "Police Repression and Trauma in Light of the Revolutions in Kyrgyzstan", *Central Asian Affairs*, vol. 10, no. 2, 2023, pp. 157–182.

29 Cornelius Friesendorf, "Supporting Democratic Policing in Central Asia: Limitations of the OSCE", *Europe-Asia Studies*, vol. 74, no. 8, 2022, pp. 1433–1458.

30 Andrew R. Bond and Natalie R. Koch, "Interethnic Tensions in Kyrgyzstan: A Political Geographic Perspective", *Eurasian Geography and Economics*, vol. 51, no. 4, 2010, pp. 531–562.

31 Nick Megoran, "Averting Violence in Kyrgyzstan: Understanding and Responding to Nationalism", *Russia and Eurasia Programme Paper*, no. 3, 2012, pp. 971–986.

32 Reuel R. Hanks, "Crisis in Kyrgyzstan: Conundrums of Ethnic Conflict, National Identity and State Cohesion", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol. 13, no. 2, 2011, pp. 177–187.

Although public councils, legal reforms, and international training programmes represented important steps forward, their impact has been limited by persistent structural obstacles, including deficient judicial oversight, politicization within the security sector, and poor enforcement of accountability procedures.³³ In the period that followed, executive authority was reasserted amid increasing concerns about the contraction of civil society space, constraining prospects for participatory police reform. The Kyrgyzstani case illustrates the ways in which historical legacies, crisis-induced political dynamics, and state-building constraints jointly influence the trajectory and outcomes of police reform. A careful consideration of these factors is essential to evaluating the scope and constraints of ongoing reform initiatives.

From Participatory Reform to Administrative Recentralization: Police Reform Dynamics in Kyrgyzstan

Rather than providing a comprehensive historical account, this section identifies recurring patterns and critical turning points in Kyrgyzstan's post-2010 police reform, highlighting the interaction between external support, institutional design, and domestic political priorities. In the wake of the 2010 revolution, Kyrgyzstan entered a renewed and reconfigured stage of police reform. Underpinned by external donor assistance and facilitated by a constitutional reorientation toward parliamentary governance, the post-2010 period produced the most coordinated and participatory initiatives aimed at restructuring the police. This section maps three interconnected reform trajectories: internationally supported initiatives between 2010 and 2014, the establishment of institutional and legal architectures for modernization, and the post-2015 turn toward stagnation and administrative recentralization.

In the aftermath of the revolution, conditions emerged that facilitated greater international engagement in police reform efforts. The launch of the OSCE's Police Reform Programme in Kyrgyzstan in 2010 marked the beginning of a reform effort that persisted through 2015. Its stated goals were to advance police professionalization, reinforce internal accountability structures, and introduce community-policing models designed to foster closer relations between the police and the public.³⁴ The key pattern in this phase is

33 Erica Marat, "Policing Public Protest in Central Asia", *Central Asian Affairs*, vol. 1, no. 1, 2014, pp. 5-23.

34 Organization for Security and Co-operation in Europe, "OSCE Support to Kyrgyzstan's Police Reform Essential, Interior Minister Says," OSCE Permanent Council Press Release, Vienna, 24 September 2009, <https://www.osce.org/pc/51357>, Accessed: 1 January 2026.

that external support expanded the menu of reform instruments, strategies, training, pilot initiatives, and oversight forums, yet these instruments operated within an unstable political environment where high-level ownership remained intermittent. Central elements of the OSCE programme encompassed the formulation of a national police reform strategy, the creation of public councils to institutionalize civil society oversight, the rollout of community safety partnerships in selected regions, and training-based capacity building in human rights and procedural justice. Concurrently, UNDP, the European Union, and bilateral actors including the United States and Germany contributed to police reform through technical assistance, capacity-building training, and access to justice programmes.³⁵ However, the plurality of external actors also produced a coordination problem given that reform agendas were dispersed across projects and administrative units, while the government lacked a sufficiently authoritative steering mechanism to consolidate priorities, align incentives, and enforce compliance across the policing hierarchy. A defining characteristic of this period was the formal institutionalization of civil society participation. At the national and regional levels, the Ministry of Internal Affairs created public councils composed of NGO representatives and independent experts responsible for assessing police performance and contributing policy recommendations.³⁶ This institutional arrangement may be understood as an innovative form of participatory governance in the security sector. Notwithstanding these developments, reform efforts were dispersed among multiple donors, marked by insufficient coordination within government, and undermined by the absence of strong political ownership at the highest level.³⁷

During the 2013–2016 period, the Kyrgyz authorities introduced multiple legal and procedural reforms intended to bring policing practices into closer conformity with rule of law principles. These initiatives encompassed revisions to the law on police, the consolidation of investigative units within the ministry of internal affairs, the introduction of internal disciplinary mechanisms, and

35 Jos Boonstra, Erica Marat, and Vera Axyonova, "Security Sector Reform in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan: What Role for Europe," Europe–Central Asia Monitoring (EUCAM) Working Paper No. 14, Madrid, 2013, pp. 1–20.

36 Organization for Security and Co-operation in Europe, "OSCE supports national forum on police reform in Kyrgyzstan," OSCE Programme Office in Bishkek Press Release, Bishkek, 12 October 2011, <https://bishkek.osce.org/bishkek/83881>, Accessed: 1 January 2026.

37 Liam O'Shea, "Why Democratic Police Reform Mostly Fails and Sometimes Succeeds: Police Reform and Low State Capacity, Authoritarianism and Neo-Patrimonial Politics (in the Former Soviet Union)", *Policing and Society*, vol. 33, no. 3, 2023, pp. 245–263.

the implementation of pilot community-policing schemes in urban and rural areas. According to a 2016 UNDP/OSCE evaluation, formal accountability structures showed measurable improvement, especially in the areas of complaint procedures and public access to policing services.³⁸ The central pattern here is institutional form without institutional force as legal changes and pilot schemes generated visible outputs, but enforcement capacity, managerial incentives, and local resourcing were insufficient to translate reforms into routine practice across the organization. Nonetheless, the practical implementation of these reforms remained uneven. Survey evidence indicated only marginal improvements in public trust in the police, alongside the continued prevalence of complaints related to extortion, abuse, and professional misconduct.³⁹ One of the principal obstacles to reform was the endurance of informal practices, such as patronage-based recruitment and internal protection networks within the police.⁴⁰ In addition, financial limitations, especially at the local level, constrained regional police departments' ability to fully carry out reform mandates.

By 2016, reform dynamics had weakened, reflecting a loss of momentum. As major donors reduced or concluded their engagement, the government reoriented its focus toward public order, crime control, and state stability in response to perceived threats of political instability and extremism. This period was characterized by reduced external funding for policing reform, a weakening role for civil society oversight mechanisms, and increased presidential consolidation of authority over security institutions under centralized administration. The turning point is not merely donor exit, but the political redefinition of reform as administrative management rather than institutional transformation, privileging control, hierarchy, and order over participatory accountability. While reform activity continued in limited form, such as through the introduction of digital monitoring tools, these interventions were primarily technocratic and did not address underlying institutional problems related to politicization or deficient accountability mechanisms.⁴¹ Recent

38 United Nations Development Programme and Organization for Security and Co-operation in Europe, *Joint Police Reform Impact Assessment Report*, UNDP/OSCE, 2016.

39 Reina Artur kyzy, *Lessons of the OSCE Police Assistance in Central Asia: With a Case Study of Kyrgyzstan*, Central Asia Security Policy Briefs, no. 18 (OSCE Academy in Bishkek, January 2015), PDF, pp. 17, https://www.osce-academy.net/upload/file/Policy_Brief_18.pdf

40 Erica Marat, "OSCE Police Reform Programmes in Kyrgyzstan and Tajikistan: Past Constraints and Future Opportunities," Europe-Central Asia Monitoring (EUCAM), 2012.

41 Organization for Security and Co-operation in Europe, "OSCE Programme Office in Bishkek hands over video surveillance equipment to State Committee for National Security of Kyrgyzstan," OSCE Programme Office in Bishkek News Release,

evaluations suggest that initial improvements in transparency and participatory mechanisms have failed to produce durable institutional change. Levels of public trust remain limited, especially in the south, where ongoing ethnic tensions influence perceptions of discriminatory practices and impunity.⁴² Taken together, these developments call into question the sustainability of participatory police reform mechanisms and the independence of internal accountability arrangements.

Comparative Analysis and Key Findings

The post-2010 reform path of Kyrgyzstan's policing sector illustrates a complex configuration of international engagement, national political contingencies, and historically embedded institutional structures. This complexity stems from the interaction of multiple reform actors, including international donors, executive authorities, police leadership, and civil society, overlapping governance levels, and the coexistence of formal reform frameworks with entrenched informal practices.^{43,44} Although reform efforts initially elicited broad optimism and experimented with novel forms of participation, their long-term effectiveness has been circumscribed by structural impediments and political dynamics. By contrasting reform ambitions with their realized effects, this section identifies central findings that embed the Kyrgyzstan case within broader analytical conversations on governance-driven police reform in transitional environments. Rather than reflecting the normative paradigms commonly applied to post-conflict security sector reform, policing reform in Kyrgyzstan has been driven largely by governance-focused objectives, including institutional capacity-building, transparency enhancement, and improved interaction between the state and society. Although some donor programs tacitly framed reform in democratizing terms, the dominant policy rationale emphasized institutional stabilization, corruption reduction, and improvements in service provision.⁴⁵ Such a pragmatic orientation reflects

Bishkek, 30 October 2017, <https://bishkek.osce.org/programme-office-in-bishkek/353066>, Accessed: 1 January 2026.

42 International Crisis Group, *Kyrgyzstan: Widening Ethnic Divisions in the South*, Asia Report No. 222, 29 March 2012, p. 2, which highlights ongoing ethnic tensions and unresolved divisions in southern Kyrgyzstan; <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/kyrgyzstan/222-kyrgyzstan-widening-ethnic-divisions-south>. Accessed 1 January 2026.

43 DCAF, *Almanac 2012: Governing and Reforming Kyrgyzstan's Security Sector (Civil Society Monitoring and Reform Dynamics)*, DCAF, Geneva, 2012.

44 Saferworld, *Community Policing in Central Asia: Kyrgyzstan (Formal Reforms vs Informal Practices; Implementation Constraints)*, Saferworld, London, 2021.

45 Erica Marat, "Reforming Police in Post-Communist Countries: International Efforts, Domestic Heroes", *Comparative Politics*, vol. 48, no. 3, 2016, pp. 333–352.

both the constraints imposed by Kyrgyzstan's hybrid political order and the strategic calculations of international actors, who placed greater emphasis on security and administrative modernization than on comprehensive political change. In this respect, the Kyrgyz case aligns with strands of the literature that treat police reform as a technocratic exercise, often separated from broader democratization trajectories.⁴⁶

A defining characteristic of Kyrgyzstan's reform initiative was the integration of civil society via local councils, monitoring institutions, and participatory forms of evaluation. Nevertheless, their influence was predominantly advisory, and relatively few of their recommendations were translated into formal police practices or policy agendas. The durability of these innovations was undermined by multiple factors, including recurrent political leadership turnover that eroded policy continuity; the lack of formal legal embedding of participatory bodies; reliance on donor funding that restricted autonomous operational capacity; and the narrowing of civic space in recent years, which curtailed critical oversight. Consequently, the reforms were susceptible to rollback, especially in periods characterized by heightened administrative centralization. Although internationally endorsed reform norms emphasized community policing, gender sensitivity, and rights-based accountability, their internalization remained partial and selective. Although community policing initiatives showed early promise in pilot districts, they did not expand nationwide, largely because of hierarchical resistance within the police and limited material resources.⁴⁷ This pattern is indicative of broader dynamics of norm localization, whereby international templates are reshaped in accordance with domestic institutional cultures and incentive structures. In the Kyrgyz context, adaptation occurred in a partial and uneven manner, resulting in hybrid policing practices that fused formal procedural frameworks with long-standing informal logics, including patronage and informal conflict resolution mechanisms.

One of the most significant findings is that the trajectory of police reform in Kyrgyzstan depended heavily on political will and elite-level interests. Political openings, exemplified by the period following 2010, allowed for the advancement of reform efforts characterized by greater participation and

46 David Lewis, "Security Sector Reform in Authoritarian Regimes: The OSCE Experience of Police Assistance Programming in Central Asia", *Security and Human Rights*, vol. 22, no. 2, 2011, pp. 103-117.

47 Philipp Lottholz and Arzuu Sheranova, "Governing, but Not Producing Security? Internationalised Community Security Practices in Kyrgyzstan", *International Quarterly for Asian Studies (IQAS)*, vol. 52, no. 1-2, 2021, pp. 55-77.

transparency. By contrast, the consolidation of political authority in recent years strengthened executive oversight of the security apparatus and narrowed the room for independent reform actors. This finding implies that political conditions, rather than technical design features or donor contributions, were decisive in determining the depth and longevity of reform. Repeated political crises, alongside elite reliance on security services, incentivized the maintenance of centralized policing arrangements over the implementation of structural accountability reforms. Notwithstanding reform-oriented discourse, confidence in the police continues to be tenuous, especially among ethnic minority communities and in southern areas shaped by the legacy of the 2010 interethnic violence. Despite pilot efforts to enhance community engagement in urban settings, concerns over corruption, abuse, and impunity remain pervasive, particularly with respect to pre-trial detention. These dynamics suggest a gap between formal reform outputs and public perceptions, highlighting the importance of translating reforms into concrete changes in service provision and accountability. In the absence of tangible improvements in day-to-day policing practices, reform initiatives are unlikely to be perceived as legitimate by society.

Discussion

An examination of police reform in Kyrgyzstan since 2010 points to a reform process characterized by multiple layers, political contingency, and normative complexity. Although initial reform initiatives conformed to international rule-of-law and participatory governance frameworks, the long-term evolution of reform reveals the persistent influence of political incentives, historically embedded institutional arrangements, and the partial internalization of internationally promoted norms. Drawing on the Kyrgyz experience, this section engages with broader theoretical debates on security sector governance, processes of norm diffusion, and state-society relations in transitional environments. The Kyrgyz case demonstrates the shortcomings of technocratic reform models in contexts lacking political and institutional incentives for deep structural change. Despite significant investment in legislative reform, accountability frameworks, and civil society oversight mechanisms, police reform largely failed to move beyond surface-level change and remained vulnerable to reversal. This pattern is indicative of a governance-focused reform paradigm emphasizing efficiency and service delivery, rather

than a transformational model oriented toward deep democratic restructuring.⁴⁸ In line with security sector reform scholarship on fragile states, the Kyrgyz experience demonstrates that police reforms are often limited by wider political economy structures, particularly elite interests in preserving discretionary authority over security institutions.⁴⁹ Consequently, reform efforts may lead to improvements in administrative procedures, including complaint systems and transparency platforms, while leaving intact the core logic of centralized authority and the political use of policing institutions.

The Kyrgyz reform process was marked by a significant innovation in the form of civil society participation and the establishment of local oversight mechanisms. Such efforts aligned with internationally endorsed best practices promoting bottom-up accountability and collaborative approaches to public security provision.⁵⁰ Nonetheless, the restricted formal mandate and fragile institutionalization of these mechanisms call into question their capacity to generate substantive impact. From a co-production perspective, these initiatives tend to be most effective when supported by strong institutional arrangements and clearly delineated roles between state and non-state actors.⁵¹ While initial momentum in Kyrgyzstan suggested a turn toward participatory governance, subsequent changes in the political context over the last decade limited these platforms' ability to shape policy outcomes or resist reversal. These dynamics indicate that symbolic participation, absent meaningful enforcement authority, is inadequate for maintaining reforms in politically volatile contexts.

International reform agendas emphasized citizen-focused policing, principles of procedural fairness, inclusive gender representation, and transparency-oriented accountability, yet their implementation remained fragmented and context-specific. The logic of norm localization, especially in hybrid political systems, illuminates why reform norms were unevenly adopted, modified, or attenuated in accordance with domestic preferences.⁵²

48 Diane E. Davis, "Undermining the Rule of Law: Democratization and the Dark Side of Police Reform in Mexico", *Latin American Politics and Society*, vol. 48, no. 1, 2006, pp. 55-86.

49 Alex J. Bellamy, "Security Sector Reform: Prospects and Problems", *Global Change, Peace & Security*, vol. 15, no. 2, 2003, pp. 101-119.

50 Kent Eaton, "Paradoxes of Police Reform: Federalism, Parties, and Civil Society in Argentina's Public Security Crisis", *Latin American Research Review*, vol. 43, no. 3, 2008, pp. 5-32.

51 Elinor Ostrom, "Crossing the Great Divide: Coproduction, Synergy, and Development", *World Development*, vol. 24, no. 6, 1996, pp. 1073-1087.

52 Lisbeth Zimmermann, "Same Same or Different? Norm Diffusion between Resistance, Compliance, and Localization in Post-Conflict States", *International Studies Perspectives*, vol. 17, no. 1, 2016, pp. 98-115.

Community-based policing was comparatively easier to implement in donor-backed pilot districts; however, it met resistance in regions where informal social networks shaped police-community interactions. Rather than leading to comprehensive convergence with international norms, the reform process in Kyrgyzstan resulted in hybrid practices that fused formal procedures with entrenched informal governance patterns. These dynamics manifested in forms of discretionary enforcement, clientelistic networks, and elite involvement in police personnel appointments. Such an outcome reflects the logic of hybrid regimes, where reform adoption serves external legitimization purposes without necessarily translating into full implementation when domestic power relations are at stake.

Significantly, Kyrgyzstan's police reform trajectory provides insight into the wider configuration of state-society relations. The police occupy a dual role as enforcers of state authority and as frontline actors mediating daily interactions between citizens and public institutions. The disjuncture between reform discourse and everyday citizen experiences, particularly regarding mistrust, ethnic discrimination, and selective enforcement, reveals the constraints of top-down reform approaches in remedying entrenched legitimacy deficits. Available evidence indicates that reforms have failed to significantly transform how policing is experienced by communities, particularly in the south and among ethnic minorities. Without comprehensive safeguards, police reform initiatives may inadvertently reinforce hierarchical social structures rather than challenging them. Accordingly, the Kyrgyz case highlights the importance of connecting institutional reform with wider agendas of societal inclusion, conflict-sensitive approaches, and accountable governance, especially in post-crisis contexts. Efforts to reform policing are inextricably linked to political processes, interethnic relations, and the structural characteristics of the state.

Conclusion

This qualitative study has examined how police reform in Kyrgyzstan has developed since 2010 and assessed the extent to which these reforms have strengthened governance, enhanced public accountability, or reproduced existing institutional practices. Building on evidence from bureaucratic, normative, and participatory domains, the analysis shows that reform initiatives generated notable advances, including non-state monitoring arrangements, experimental participatory policing models, and legal framework revisions;

however, these measures were uneven in practice, only shallowly entrenched, and constrained by overarching political and structural forces. The findings allow for a systematic response to the study's central research question, namely whether police reform in Kyrgyzstan has translated into meaningful and durable improvements in governance and accountability. First, police reform contributed incrementally to improvements in institutional transparency and procedural coherence, especially between 2010 and 2015, when international involvement and civil society engagement were at their peak. Nevertheless, the depth and breadth of these gains were constrained, as they often lacked the enforcement capacity and political support necessary to endure. Second, while participatory arrangements enabled forms of civic involvement in security governance, their effect on substantive decision-making and accountability was largely symbolic, especially during the last decade's turn toward political centralization. Third, rather than dismantling existing patterns, the reform process has predominantly reproduced hybrid institutional practices, combining formal legal change with persistent informal governance logics, including clientelism and politicized staffing. Such hybridization is indicative of selective norm transmission combined with institutional adaptation and resistance within policing organizations. Finally, levels of public confidence in policing continue to be tenuous, especially among communities that have long experienced marginalization. Absent concrete improvements in routine police-citizen engagement, reform initiatives are likely to remain technocratic in character rather than genuinely transformative.

These findings can be applied to future studies in at least four ways. First, comparative research should test whether the three-phase trajectory identified here, donor-backed engagement, legal-institutional modernization, and post-reform recentralization, is observable in other regional and hybrid governance settings, or whether Kyrgyzstan represents a distinct pathway shaped by unusually resilient civic space. Second, future studies should operationalize and measure political commitment more precisely by tracing how executive preferences and budgetary allocations translate into compliance with or circumvention of reform mandates over time. Third, micro-level research, especially ethnographic and survey-based work on routine police-citizen encounters, should examine whether participatory oversight mechanisms generate perceptible changes in everyday policing and whether such changes correlate with shifts in public trust, particularly among marginalized communities. Fourth, longitudinal assessments of participatory institutions

should evaluate the institutional conditions under which civic input becomes binding rather than symbolic, including the legal authority of oversight bodies, protection from political interference, and organizational responsiveness within the police.

Taken together, the Kyrgyz case demonstrates how police reform in transitional political contexts is conditioned by domestic power arrangements, inherited institutional structures, and the resilience of civic space. Although international actors can offer technical resources and standardized reform models, meaningful and durable reform depends on the convergence of political commitment, legal empowerment, and societal participation at the local level. The Kyrgyz case presents a set of valuable lessons for policymakers as well as scholars concerned with police reform and governance. Reform initiatives frequently lose momentum unless they are anchored in legal mandates, sustained by dedicated resources, and monitored through effective oversight. The inclusion of civil society cannot remain merely consultative; it requires decision-making authority, safeguards against political pressure, and institutional responsiveness. Externally derived reform models require careful adaptation to local contexts, particularly with respect to legitimacy frameworks and power dynamics. Building trust is a critical prerequisite, requiring reforms to translate into visible changes in routine police-citizen encounters, especially in ethnically plural and politically sensitive areas. In sum, police reform in Kyrgyzstan has not collapsed but has stagnated, underscoring the importance of sustained, flexible strategies that reconcile reform ambitions with the political constraints shaping implementation.

References

- Acharya, Amitav. "How Ideas Spread: Whose Norms Matter? Norm Localization and Institutional Change in Asian Regionalism," *International Organization*, vol. 58, no. 2, 2004, pp. 239–275.
- Aliiaskarov, Bekchoro. "Police Repression and Trauma in Light of the Revolutions in Kyrgyzstan", *Central Asian Affairs*, vol. 10, no. 2, 2023, pp. 157–182.
- Artur kyzy, Reina. *Lessons of the OSCE Police Assistance in Central Asia: With a Case Study of Kyrgyzstan*. Central Asia Security Policy Briefs, no. 18. OSCE Academy in Bishkek, January 2015. PDF. https://www.osce-academy.net/upload/file/Policy_Brief_18.pdf.
- Bellamy, Alex J. "Security Sector Reform: Prospects and Problems," *Global Change, Peace & Security*, vol. 15, no. 2, 2003, pp. 101–119.
- Bittner, Egon. *The Functions of the Police in Modern Society: A Review of Background Factors, Current Practices, and Possible Role Models*. National Institute of Mental Health Publication No. 2059, U.S. Department of Justice, National Institute of Justice, Washington, D.C., 1970.

- Bond, Andrew R. and Natalie R. Koch. "Interethnic Tensions in Kyrgyzstan: A Political Geographic Perspective", *Eurasian Geography and Economics*, vol. 51, no. 4, 2010, pp. 531–562.
- Boonstra, Jos, Erica Marat, and Vera Axyonova. "Security Sector Reform in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan: What Role for Europe," Europe–Central Asia Monitoring (EUCAM) Working Paper No. 14, Madrid, 2013.
- Brodeur, Jean-Paul. "Police," *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/police>
- Davis, Diane E. "Undermining the Rule of Law: Democratization and the Dark Side of Police Reform in Mexico", *Latin American Politics and Society*, vol. 48, no. 1, 2006, pp. 55–86.
- DCAF. *Almanac 2012: Governing and Reforming Kyrgyzstan's Security Sector (Civil Society Monitoring and Reform Dynamics)*, DCAF, Geneva, 2012.
- Detzner, Sarah. "Modern Post-Conflict Security Sector Reform in Africa: Patterns of Success and Failure," *African Security Review*, vol. 26, no. 2, 2017, pp. 116–142.
- Egnell, Robert, and Peter Haldén. "Laudable, Ahistorical and Overambitious: Security Sector Reform Meets State Formation Theory. Analysis," *Conflict, Security & Development*, vol. 9, no. 1, 2009, pp. 27–54.
- Eaton, Kent. "Paradoxes of Police Reform: Federalism, Parties, and Civil Society in Argentina's Public Security Crisis", *Latin American Research Review*, vol. 43, no. 3, 2008, pp. 5–32.
- Friesendorf, Cornelius. "Supporting Democratic Policing in Central Asia: Limitations of the OSCE", *Europe-Asia Studies*, vol. 74, no. 8, 2022, pp. 1433–1458.
- Galeotti, Mark. "Crime in Central Asia: A Regional Problem with Global Implications", *IBRU Boundary and Security Bulletin*, 1995, pp. 1995–1996.
- Hanks, Reuel R. "Crisis in Kyrgyzstan: Conundrums of Ethnic Conflict, National Identity and State Cohesion", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol. 13, no. 2, 2011, pp. 177–187.
- International Crisis Group. *Kyrgyzstan: Widening Ethnic Divisions in the South*, Asia Report No. 222, 29 March 2012, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/kyrgyzstan/222-kyrgyzstan-widening-ethnic-divisions-south> (accessed 1 January 2026).
- Lee, Rensselaer W. and Scott B. MacDonald. "Drugs in the East", *Foreign Policy*, no. 90, 1993, pp. 89–107.
- Lewis, David. "Security Sector Reform in Authoritarian Regimes: The OSCE Experience of Police Assistance Programming in Central Asia", *Security and Human Rights*, vol. 22, no. 2, 2011, pp. 103–117.
- Lewis, David. "Who's Socialising Whom? Regional Organisations and Contested Norms in Central Asia." *Europe-Asia Studies* 64, no. 7 (2012): 1219–1237.
- Lottholz, Philipp, and Arzuu Sheranova. "Governing, but Not Producing Security? Internationalised Community Security Practices in Kyrgyzstan." *International Quarterly for Asian Studies (IQAS)* 52, nos. 1–2 (2021): 55–77.
- Lottholz, Philipp. "Reclaiming Security? Functional Differentiation (and Drawbacks) of Civil Society Actors and State Structures in Kyrgyzstan," *Securitization, Politicization and Social Differentiation in History*, 2025, pp. 87–114.
- Lottholz, Philipp. "The Roles and Practices of Civil Society Actors in Police Reform in Kyrgyzstan: Activism, Expertise, Knowledge Production." *International Peacekeeping* 28, no. 1 (2021): 52–83.

- Marat, Erica. "OSCE Police Reform Programmes in Kyrgyzstan and Tajikistan: Past Constraints and Future Opportunities," Europe–Central Asia Monitoring (EUCAM), 2012.
- Marat, Erica. "Policing Public Protest in Central Asia", *Central Asian Affairs*, vol. 1, no. 1, 2014, pp. 5–23.
- Marat, Erica. "Reforming the Police in Post-Soviet States: Georgia and Kyrgyzstan", *Current Politics and Economics of Russia, Eastern and Central Europe*, vol. 29, no. 5, 2014, p. 595.
- Marat, Erica. "Reforming Police in Post-Communist Countries: International Efforts, Domestic Heroes." *Comparative Politics* 48, no. 3 (2016): 333–352.
- Megoran, Nick. "Averting Violence in Kyrgyzstan: Understanding and Responding to Nationalism", *Russia and Eurasia Programme Paper*, no. 3, 2012, pp. 971–986.
- Meijer, Albert. "Coproduction as a Structural Transformation of the Public Sector", *International Journal of Public Sector Management*, vol. 29, no. 6 (2016), pp. 596–611.
- Mueller, Markus, and Axel Ostlund. "People's Security—Today's Challenges of a New Approach to Policing: Working Experience of the Community Security Initiative (CSI) Project in Kyrgyzstan 2011," *Security and Human Rights*, vol. 23, no. 1, 2012, pp. 57–63.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). *Security System Reform and Governance*. OECD Publishing, Paris, 2005. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2005/05/security-system-reform-and-governance_g1gh4ce3/9789264007888-en.pdf
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). *The OECD DAC Handbook on Security System Reform: Supporting Security and Justice*. OECD Publishing, Paris, 2007. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2008/02/the-oecd-dac-handbook-on-security-system-reform_g1gh8153/9789264027862-en.pdf
- Organization for Security and Co-operation in Europe. "OSCE Support to Kyrgyzstan's Police Reform Essential, Interior Minister Says," OSCE Permanent Council Press Release, Vienna, 24 September 2009, <https://www.osce.org/pc/51357> , Accessed: 1 January 2026.
- Organization for Security and Co-operation in Europe. "OSCE supports national forum on police reform in Kyrgyzstan," OSCE Programme Office in Bishkek Press Release, Bishkek, 12 October 2011, <https://bishkek.osce.org/bishkek/83881> , Accessed: 1 January 2026.
- Organization for Security and Co-operation in Europe. "OSCE Programme Office in Bishkek hands over video surveillance equipment to State Committee for National Security of Kyrgyzstan," OSCE Programme Office in Bishkek News Release, Bishkek, 30 October 2017, <https://bishkek.osce.org/programme-office-in-bishkek/353066> , Accessed: 1 January 2026.
- O'Shea, Liam. "Why Democratic Police Reform Mostly Fails and Sometimes Succeeds: Police Reform and Low State Capacity, Authoritarianism and Neo-Patrimonial Politics (in the Former Soviet Union)", *Policing and Society*, vol. 33, no. 3, 2023, pp. 245–263.
- Ostrom, Elinor. "Crossing the Great Divide: Coproduction, Synergy, and Development," *World Development*, vol. 24, no. 6, 1996, pp. 1073–1087.
- Reiner, Robert. *The Politics of the Police*, Oxford University Press, Oxford, 2010.

- Saferworld. *Community Policing in Central Asia: Kyrgyzstan (Formal Reforms vs Informal Practices; Implementation Constraints)*, Saferworld, London, 2021.
- Schroeder, Ursula C. ve Fairlie Chappuis. "New Perspectives on Security Sector Reform: The Role of Local Agency and Domestic Politics", *International Peacekeeping*, vol. 21, no. 2 (2014), pp. 133–148.
- Shelley, Louise I. "The Soviet Militia: Agents of Political and Social Control", *Policing and Society: An International Journal*, vol. 1, no. 1, 1990, pp. 39–56.
- Tan, See Seng, and Alvin Chew. "Governing Singapore's Security Sector: Problems, Prospects and Paradox," *Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs*, vol. 30, no. 2, 2008, pp. 241–263.
- United Nations. *Securing Peace and Development: The Role of the United Nations in Supporting Security Sector Reform*, Report of the Secretary-General, A/62/659-S/2008/39, United Nations, New York, 2008. <https://docs.un.org/en/a/62/659>
- United Nations Development Programme and Organization for Security and Co-operation in Europe. *Joint Police Reform Impact Assessment Report*, UNDP/OSCE, 2016.
- Zacka, Bernardo. *When the State Meets the Street: Public Service and Moral Agency*, Harvard University Press, Cambridge, 2017.
- Zimmermann, Lisbeth. "Same Same or Different? Norm Diffusion between Resistance, Compliance, and Localization in Post-Conflict States", *International Studies Perspectives*, vol. 17, no. 1, 2016, pp. 98–115.

MARSHALL PLANI: EKONOMİK YARDIMDAN HEGEMONİK DÜZEN*

THE MARSHALL PLAN: FROM ECONOMIC ASSISTANCE TO HEGEMONIC ORDER

Nurçin YILDIZ DUMAN**

ÖZ

BBu çalışma, Marshall Planı'nı Avrupa'nın yeniden inşasını sağlayan bir yardım programı olmanın ötesinde, modern uluslararası düzenin oluşumunda belirleyici rol oynayan çok katmanlı bir süreç olarak ele almaktadır. Temel argüman, planın yalnızca ekonomik sonuçlar üretmekle kalmayıp, siyasal, kurumsal ve kültürel alanlarda da etkili olduğu ve bu yönüyle ABD liderliğinde şekillenen bir düzenin inşasına katkı sağladığıdır.

Analiz, hegemonya, yumuşak güç ve karşılıklı bağımlılık kavramlarına dayanan bir teorik çerçeveye oturmaktadır. Bu çerçeve, Marshall Planı'nın ekonomik bir yardım mekanizması olmanın ötesine geçerek normların yayılması, rıza üretimi ve kurumsal yapıların inşası gibi süreçler aracılığıyla işleyen bir hegemonya biçimi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle plan, ABD'nin uluslararası sistemdeki etkisini artıran stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Tarihsel olarak plan, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarındaki ideolojik rekabet ortamında ortaya çıkmış ve ekonomik istikrar yoluyla siyasal dönüşüm sürecini etkilemeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede Avrupa ile ABD arasındaki ilişkiler derinleşmiş; ekonomik bağlar, siyasal uyum ve kurumsal yapılanma eş zamanlı olarak gelişmiştir. Ekonomik açıdan plan, Avrupa'nın toparlanmasına katkı

ABSTRACT

This study examines the Marshall Plan not merely as an aid program that facilitated the reconstruction of Europe, but as a multilayered process that played a decisive role in the formation of the modern international order. The main argument is that the Plan did not only produce economic outcomes but also exerted significant influence in political, institutional, and cultural domains, thereby contributing to the construction of an order shaped under U.S. leadership.

The analysis is grounded in a theoretical framework based on the concepts of hegemony, soft power, and interdependence. Within this framework, the Marshall Plan is interpreted as a hegemonic practice that goes beyond a purely economic assistance mechanism, operating through the diffusion of norms, the production of consent, and the construction of institutional structures. In this sense, the Plan is evaluated as a strategic instrument that enhanced U.S. influence within the international system.

Historically, the Plan emerged in the context of ideological competition during the early years of the Cold War and aimed to shape political transformation through economic stabilization. In this process, relations between Europe and

*Bu makale, Nurçin Yıldız Duman'ın 2023 tarihli *ABD'nin 21. Yüzyıldaki Güç ve Liderlik Arayışı: Obama Döneminde Kalkınmanın Yeniden Tanımlanması ve Dış Yardım Reformu* adlı doktora tezinde yer alan "Marshall Planı" bölümünün gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir."

**Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Uzman.

E-posta: n.yildiz@tika.gov.tr

ORCID NO: 0000-0002-4262-8977

Makale Atıf Bilgisi: DUMAN YILDIZ Nurçin, (2026). Makale Adı: Marshall Planı: Ekonomik Yardımdan Hegemonik Düzene, Avrasya Etüdleri.

Gönderim Tarihi: 13.01.2026 **Kabul Tarihi:** 26.04.2026

sağlarken ABD için yeni pazarlar yaratmış ve asimetric bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi üretmiştir. Siyasal ve kurumsal düzeyde Batı ittifakının güçlenmesine zemin hazırlamış, kültürel alanda ise Amerikan yaşam tarzı ve değerlerinin yayılması yoluyla yumuşak güç kapasitesini pekiştirmiştir.

Sonuç olarak Marshall Planı, ekonomik yardımın ötesine geçen ve ekonomik, siyasal ve kültürel boyutları iç içe geçmiş bir hegemonya pratiği olarak değerlendirilmelidir. Bu yönüyle plan, ABD liderliğinde şekillenen liberal uluslararası düzenin oluşumunda kritik bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Ayrıca günümüzde de uluslararası politika tartışmalarında referans alınan güçlü bir tarihsel model olma niteliğini sürdürmektedir.

Anahtar kelimeler: Marshall Planı, Hegemonya, Yumuşak Güç, Karşılıklı Bağımlılık, Kurumsal Entegrasyon, Amerikanlaşma, Soğuk Savaş.

the United States deepened, with economic ties, political alignment, and institutional integration developing simultaneously. Economically, the Plan contributed to Europe's recovery while creating new markets for the United States and generating an asymmetrical interdependence relationship. At the political and institutional level, it laid the groundwork for the consolidation of the Western alliance, while culturally it reinforced U.S. soft power through the spread of American lifestyles and values.

In conclusion, the Marshall Plan should be understood as a hegemonic practice that transcends economic assistance, encompassing intertwined economic, political, and cultural dimensions. In this respect, the Plan represents a critical turning point in the formation of the liberal international order shaped under U.S. leadership. Moreover, it continues to function as a powerful historical model that is frequently referenced in contemporary international policy debates.

Keywords: Marshall Plan, Hegemony, Soft Power, Interdependence, Institutional Integration, Americanization, Cold War.

I. Giriş

Dış yardım politikaları çoğu zaman teknik ve ekonomik araçlar olarak görülse de tarihsel örnekler, bu politikaların uluslararası düzenin şekillenmesinde merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Dış yardım, yalnızca maddi kaynak aktarımıyla sınırlı kalmayan, normların yayılması, kurumsal yapıların inşası ve siyasal etki alanlarının genişletilmesi gibi çok katmanlı süreçleri içeren bir araçtır. Bu yönüyle Marshall Planı, dış yardımın uluslararası düzenin inşasındaki işlevini anlamak açısından en erken ve en etkili örneklerden biridir.

Marshall Planı, özellikle ABD merkezli literatürde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden inşasını mümkün kılan başarılı bir dış yardım programı olarak yorumlanmaktadır. Buna örnek olarak Brookings Enstitüsü'nün Amerikan Tarih Derneği ve Amerikan Siyaset Bilimi Derneği üyeleri arasında gerçekleştirdiği ankette, 1944-1999 döneminin en büyük başarısı olarak Avrupa'nın yeniden inşasının gösterilmesi¹, bu yaklaşımın ne denli yaygın ve yerleşik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, planın ekonomik etkilerini öne çıkarırken² siyasal, kurumsal ve kültürel boyutlarını çoğu zaman ikincil plana itmektedir. Oysa planın ortaya çıktığı tarihsel koşullar ve yarattığı sonuçlar, bunun daha geniş ölçekli bir dönüşüm süreci olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, söz konusu sınırlılığı aşmayı amaçlayarak Marshall Planı'nı daha bütüncül bir perspektiften ele almaktadır. Temel iddia, planın ekonomik sonuçların ötesine geçerek siyasal uyumu derinleştiren, kurumsal yapıları biçimlendiren ve kültürel düzeyde rıza üretimi sağlayan çok katmanlı bir etki yarattığıdır. Bu yönüyle Marshall Planı, ABD'nin uluslararası sistemdeki konumunu pekiştiren ve liberal uluslararası düzenin oluşumuna zemin hazırlayan stratejik bir araç niteliği taşımaktadır.

Bu iddiayı temellendirmek üzere çalışma, başta hegemonya olmak üzere yumuşak güç, karşılıklı bağımlılık ve liberal uluslararası düzen yaklaşımlarına dayanan bir teorik çerçeveye başvurmaktadır. Bu yaklaşım, Marshall Planı'nın yalnızca ekonomik bir yardım mekanizması olmadığını, normların yayılması, rıza üretimi ve kurumsal entegrasyon süreçleri üzerinden işleyen bir hegemonya pratiği olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

1 Stephanie M. Amerian, "Buying European: The Marshall Plan and American Department Stores", *Diplomatic History*, vol. 39, no 1 (Ocak 2015), s. 45.

2 Linda Christenson ve Eric Christenson, "The Marshall Plan: A Short Time to Change the World", içinde *Politics and Cultures of Liberation: Media, Memory and Projections of Democracy*, ed. Hans Bak, Frank Mehring ve Mathilde Roza, Brill, Leiden, 2018, s. 359; Richard J. Mayne, *The Recovery of Europe: From Devastation to Unity*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1970.

II. Teorik Çerçeve

Bu çalışma, Marshall Planı'nı ağırlıklı olarak Gramsciyen hegemonya yaklaşımı temelinde ele almakta ve planı maddi güç unsurlarının ötesinde rıza ve normatif etki üzerinden işleyen bir hegemonya biçimi olarak yorumlamaktadır. Bu yapının nasıl üretildiğini açıklamak için Joseph S. Nye Jr. tarafından geliştirilen yumuşak güç kavramından yararlanılmakta; söz konusu etkinin kurumsal düzeyde nasıl kalıcı hale geldiği ise G. John Ikenberry'nin liberal uluslararası düzen yaklaşımıyla açıklanmaktadır. Bu doğrultuda Marshall Planı, yalnızca ekonomik bir yardım mekanizması değil, farklı güç araçlarının birlikte işlediği çok katmanlı bir düzen kurma girişimi olarak ele alınmaktadır.

İlk olarak hegemonya kavramı üzerinde durulmaktadır. Hegemonya, yalnızca maddi güç unsurlarıyla değil, rıza üretimi, normların yayılması ve kurumsal yapıların inşası süreçleriyle birlikte anlam kazanmaktadır. Bu yaklaşım, Antonio Gramsci'nin geliştirdiği hegemonya anlayışıyla uyumludur. Gramsci'ye göre hegemonya, yalnızca zor kullanımına dayanan bir egemenlik biçimi değil, belirli değerlerin ve dünya görüşlerinin toplumsal düzeyde kabul görmesiyle kurulan bir iktidar ilişkisidir. Bu yönüyle hegemonya, maddi güç ile ideolojik ve kültürel araçların birlikte işlediği bir süreç olarak kavramsallaştırılmaktadır.³

Bu perspektif uluslararası ilişkilere uyarlandığında, devletlerin yalnızca askeri ve ekonomik kapasiteye dayanmadığı, norm üretimi ve rıza inşası yoluyla da hegemonya kurabildiği görülmektedir. Bu çerçevede dış yardım politikaları, belirli değerlerin ve kurumsal yapıların yaygınlaştırılmasına hizmet eden stratejik araçlar olarak işlev görmektedir. Marshall Planı da bu bağlamda, ekonomik yardımın ötesine geçerek Avrupa'da piyasa ekonomisinin yerleşmesini teşvik eden, siyasal uyumu derinleştiren ve Amerikan değerlerinin meşrulaştırılmasına katkı sağlayan bir hegemonya aracı olarak değerlendirilebilir.⁴

Bu analizi Joseph S. Nye Jr. tarafından geliştirilen “yumuşak güç” kavramıyla daha da derinleştirmek mümkündür. Nye'ye göre devletler yalnızca zorlayıcı araçlarla değil, cazibe, ikna ve normatif çekim gücü üzerinden de etkide bulunabilmektedir. Yumuşak güç, kültür, değerler ve politikalar aracılığıyla meşruiyet üretme kapasitesine dayanmaktadır. Marshall Planı, ekonomik desteğin

3 Robert Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, *Millennium*, vol. 12, no 2 (1983); Burcu Bostanoğlu ve Mehmet Akif Okur, *Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram: Hegemonya, Medeniyetler ve Robert W. Cox*, İmge Kitabevi, Ankara, 2. Baskı, 2009, s. 27; Nurçin Yıldız Duman, *ABD'nin 21. Yüzyılda Güç ve Liderlik Arayışı: Obama Döneminde Kalkınmanın Yeniden Tanımlanması ve Dış Yardım Reformu*, doktora tezi, Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yalova, 2023, s.38-44.

4 Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”; Bostanoğlu ve Okur, *Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram: Hegemonya, Medeniyetler ve Robert W. Cox*, s. 27.

ötesine geçerek Amerikan yaşam tarzı, tüketim kültürü ve liberal değerlerin Avrupa toplumlarında yaygınlaşmasına katkıda bulunmak suretiyle ABD'nin yumuşak güç kapasitesini güçlendirmiştir. Bu yönüyle plan, rıza üretimi yoluyla işleyen bir hegemonya pratiğinin erken ve etkili bir örneğini oluşturmuştur.⁵

Marshall Planı ile ortaya çıkan ekonomik ilişkiler, Robert Keohane ve Joseph S. Nye Jr. tarafından geliştirilen karşılıklı bağımlılık yaklaşımı çerçevesinde daha kapsamlı biçimde analiz edilebilir. Bu yaklaşıma göre uluslararası sistemde ilişkiler yalnızca güç mücadelesi üzerinden değil, ekonomik, kurumsal ve toplumsal bağlar üzerinden şekillenmektedir. Ancak bu ilişkiler her zaman eşitlikçi değildir. Nitekim Marshall Planı kapsamında ABD ile Avrupa arasında kurulan ilişkiler, karşılıklı etkileşim üretmekle birlikte asimetrik bir bağımlılık ilişkisi ortaya çıkarmıştır. Avrupa ülkeleri ekonomik toparlanma ve güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda bu sürece dahil olurken, ABD bu ilişkiler aracılığıyla hem ekonomik çıkarlarını genişletmiş hem de uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirmiştir.⁶

Son olarak, Ikenberry'nin liberal uluslararası düzen yaklaşımı, Marshall Planı'nın kurumsal boyutunu incelemek için önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. Yazara göre İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD liderliğinde kurulan düzen, yalnızca güç dengesine değil, kurallar, kurumlar ve çok taraflı iş birliği mekanizmalarına dayanmaktadır. Bu süreçte ABD, sahip olduğu üstün gücü doğrudan kullanmak yerine kurumsal yapılar aracılığıyla kısmen sınırlandırarak diğer devletleri sisteme bağlama yoluna gitmiştir. Marshall Planı, Avrupa ekonomilerini yeniden yapılandırmanın ötesine geçerek uluslararası iş birliğini kurumsallaştıran, karşılıklı bağımlılığı derinleştiren ve ABD liderliğini kurumsal temelde meşrulaştıran bir işlev üstlenmiştir.⁷

Bu teorik yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde, Marshall Planı'nın yalnızca ekonomik bir yardım programı olmadığı, rıza üretimi, normların yayılması, kurumsal entegrasyon ve asimetrik karşılıklı bağımlılık ilişkileri üzerinden işleyen çok katmanlı bir hegemonya pratiği olduğu görülmektedir. Bu çalışma, Marshall Planı'nın ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlarını söz konusu teorik yaklaşımlar temelinde analiz etmektedir.

5 Joseph S. Nye Jr., *Yumuşak Güç*, BB101 Yayınları, Ankara, 2020, s. 19-108, 179-206.

6 Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye Jr., *Power and Interdependence*, 2. Baskı, Harper Collins Publishers, 1989, s. 3-22.

7 G. John Ikenberry, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton University Press, Princeton, 2001, s. 3-5, 8, 12.

III. Marshall Planı'nın Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Bağlam

Marshall Planı, savaş sonrası Avrupa'nın içinde bulunduğu koşullarla sınırlı bir yardım programı olarak değil, daha geniş bir tarihsel ve siyasal bağlam içinde değerlendirilmelidir. Planın ortaya çıkışı, dönemin uluslararası güç dengeleri, ideolojik rekabet ve yeniden yapılanma arayışlarıyla yakından ilişkilidir. Bu yönüyle Marshall Planı, yalnızca ekonomik bir müdahale değil, savaş sonrası uluslararası düzenin inşasında belirleyici rol oynayan stratejik bir araç niteliği taşımaktadır. Plan, savaşlar, krizler ve ideolojik gerilimlerin belirleyici olduğu bir dönemde istikrar üretmeye yönelik kapsamlı bir düzen kurma girişimi olarak şekillenmiştir.⁸

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikalı karar alıcıların Avrupa'ya ilişkin tasavvuru, Marshall Planı'nı analiz etmek için kritik bir başlangıç noktasıdır. Bu dönemde serbest ticaret yoluyla Avrupa'nın bütünleşmesi fikri giderek güç kazanmış, Avrupa ekonomilerinin daha geniş ve işlevsel bir yapı içinde entegre edilmesi hedeflenmiştir. Bu yaklaşım, klasik Avrupa devletler sisteminin yerine, ABD ile uyumlu ve daha bütünleşik bir bölgesel düzen kurma arayışını yansıtmaktadır.⁹

Bu yönelim, George Kennan başkanlığında hazırlanan ve 23 Mayıs 1947'de Dışişleri Bakanı George Marshall'a sunulan raporla somut bir politika önerisine dönüşmüştür. Söz konusu rapor, Avrupa'nın ekonomik sorunlarına çözüm ararken, bu süreci bölgesel koordinasyon ve ekonomik entegrasyon temelinde ele alan bir perspektif ortaya koymaktadır. Böylece öneri, yalnızca ekonomik yeniden yapılanmayı değil, savaş sonrası dönemde şekillenen daha geniş bir stratejik ve ideolojik yönelimi de yansıtmaktadır.¹⁰

Dışişleri Bakanı Marshall'ın 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşma, bu yaklaşımın siyasal düzeyde ilanı niteliğindedir. Söz konusu çağrı, yalnızca bir yardım önerisi olmaktan öte, Avrupa ülkelerini ortak bir program etrafında bir araya getirmeyi ve ABD liderliğinde şekillenecek yeni bir ekonomik ve siyasal düzenin temellerini atmayı hedeflemektedir. Kısa sürede somut karşılık bulan bu öneri, "Marshall Planı" adıyla kurumsal bir programa dönüşmüştür.¹¹

8 Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991*, Abacus, London, 1995.

9 Michael J. Hogan, "The Marshall Plan", içinde Charles S. Maier (ed.), *The Cold War in Europe: Era of a Divided Continent*, Markus Wiener Publishing, New York, 1991, s. 204.

10 George F. Kennan, "Policy Planning Staff Memorandum", 23 Mayıs 1947, Foreign Relations of the United States, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v03/d135>, Erişim: 14 Nisan 2026; Hogan, "The Marshall Plan", içinde Maier (ed.), s. 204-205.

11 George C. Marshall, "Marshall Plan Speech", 5 Haziran 1947, *Office of the Historian, U.S. Department of State*, <https://history.state.gov/secretaries/1947-1953/marshall-plan-speech>.

Batı Avrupa ülkeleri, Harvard konuşmasını takiben gecikmeksizin öneriyi desteklediklerini açıklarken, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri plana karşı çıkmıştır. Bu ayrışma, savaş sonrası dönemde giderek keskinleşen ideolojik rekabetin doğrudan bir yansıması durumundadır. 1917 Bolşevik Devrimi ile başlayan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında askeri ve ideolojik bir boyut kazanan komünizmin yayılma süreci, ABD'nin dış politika tercihlerini doğrudan şekillendirmiştir. Bu durum Marshall Planı'na komünizmin yayılmasını sınırlandırmaya yönelik bir işlev yüklemiştir. Stalin'in planı "Avrupa ülkelerine sızmak için Truman'ın bir hilesi" olarak nitelendirilerek reddetmesi, Marshall Planı'nın ideolojik ve jeopolitik rekabetin bir aracı olarak algılandığını açıkça ortaya koymaktadır.¹²

Bu gelişmeler, Marshall Planı'nın daha geniş bir stratejik çerçevede değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. 1947'de ilan edilen Truman Doktrini, ABD'nin komünizmin yayılmasını sınırlandırma iradesini açıkça ortaya koymuş, Yunanistan ve Türkiye'ye sağlanan destek bu yaklaşımın ilk somut adımlarını oluşturmuştur. Bu doğrultuda geliştirilen "çevreleme" politikası, farklı güç araçlarının birlikte kullanıldığı bütüncül bir stratejiyi yansıtmaktadır. Marshall Planı ise bu stratejinin en kapsamlı uygulamalarından biri olarak ortaya çıkmıştır.¹³

ABD yönetimi, Sovyetler Birliği'ni yalnızca jeopolitik değil, aynı zamanda ideolojik bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Ekonomik kriz, yoksulluk ve siyasal istikrarsızlık, komünizmin yayılması için uygun zeminler olarak görülmüş, bu bağlamda ekonomik kalkınma ile siyasal istikrar arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur. Bu yaklaşım, Marshall Planı'nın ideolojik rekabetin seyrini etkileyen bir araç olarak kurgulandığını ortaya koymaktadır.¹⁴

Bu çerçevede öneriyi destekleyen ülkeler 12 Temmuz 1947'de Paris'te bir araya gelmiştir. Avusturya, Danimarka, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve

history.state.gov/milestones/1945-1952/marshall-plan, Erişim: 14 Nisan 2026; Thorkil Kristensen, "The Marshall Plan: Lessons to Draw for the Future", *The OECD Observer*, Special Issue: Marshall Plan - 20th Anniversary, OECD, Paris, Haziran 1967, s. 4.

12 Diane B. Kunz, "The Marshall Plan Reconsidered: A Complex of Motives", *Foreign Affairs*, vol. 76, no 3 (Mayıs-Haziran 1997), s. 162; Alexander D. Weissman, "Pivotal Politics, The Marshall Plan: A Turning Point in Foreign Aid and the Struggle for Democracy", *The History Teacher*, vol. 47, no 1 (Kasım 2013), s. 112, 114.

13 Harry S. Truman, "Truman Doctrine Speech", 12 Mart 1947, *Office of the Historian, U.S. Department of State*, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine>, Erişim: 14 Nisan 2026; George F. Kennan, "The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs*, vol. 25, no 4 (Temmuz 1947), <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1947-07-01/sources-soviet-conduct>, Erişim: 14 Nisan 2026.

14 Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, vol. 51, no 1 (1996), s. 275-276.

Fransa'nın katılımıyla gerçekleştirilen bu toplantı, Avrupa ülkelerinin tarihte ilk kez bu denli geniş bir katılımı ile ortak bir ekonomik program etrafında bir araya gelmesi bakımından önemli bir eşik teşkil etmektedir. Bu gelişmeyle birlikte Avrupa'da ekonomik koordinasyon ve bütünleşme süreci hız kazanmıştır. Toplantıyı takiben, ABD'nin talebi doğrultusunda ekonomik iş birliğini koordine etmek amacıyla Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı kurulmuştur. Bu yapı, sürecin yalnızca teknik bir koordinasyonla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda ABD'nin yönlendirdiği çok taraflı bir düzenin kurumsallaşmasına hizmet ettiğini göstermektedir.¹⁵

Bu kapsamda sağlanacak fonların dört yıllık bir süre içinde kademeli olarak kullanılması kararlaştırılmıştır. Avrupa ülkelerinden, acil ekonomik ihtiyaçlarını belirleyen kısa vadeli ulusal planlar hazırlamaları ve eş zamanlı olarak parasal ve finansal istikrarı güçlendirmeye yönelik düzenlemeleri hayata geçirmeleri istenmiştir. Yardımın bu şekilde planlı ve koşullu biçimde uygulanması, Marshall Planı'nın aynı zamanda ekonomik ve kurumsal dönüşüme yönelik bir mekanizma olarak tasarlandığını göstermektedir. Uzun vadede ise hedef, Avrupa ekonomileri arasında ticari entegrasyonu derinleştirmek ve nihai olarak bir gümrük birliği oluşturmaktır. Bu doğrultuda hammadde temini, üretim kapasitesinin artırılması ve kaynak kullanımının eşgüdüm içinde yürütülmesi gibi alanlarda kapsamlı çalışmalar yürütülmüştür. Bu yönüyle Marshall Planı, Avrupa ekonomilerini ABD ile daha uyumlu hale getiren bir dönüşüm süreci başlatmıştır.¹⁶

Teknik çalışmaların ardından Avrupa ülkeleri ABD'den yaklaşık 22 milyar dolar tutarında yardım talebinde bulunmuştur. Ancak bu talep, Amerikan iç siyasetindeki tartışmalar doğrultusunda, Kongre'ye sunulmadan önce yaklaşık %22 oranında azaltılarak 17 milyar dolara düşürülmüş, nihai olarak kabul edilen yardım miktarı 13 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Yardım miktarındaki bu kademeli azalma, Marshall Planı'nın yalnızca dış politika hedefleriyle değil, aynı zamanda ABD iç siyasetindeki güç dengeleri ve bütçe kaygılarıyla da şekillendiğini göstermektedir. Nitekim Washington'da kurulan Harriman Komitesi gibi yapılar, planın Amerikan ekonomisi üzerindeki etkilerini değerlendirerek kamuoyu ile Kongre nezdinde destek sağlamayı hedeflemiştir.¹⁷

15 Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", s. 280.

16 OECD, *The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century*, ed. Eliot Sorel ve Pier Carlo Padoan, OECD Yayınları, Paris, 2008, s. 7-20; Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", s. 280-283.

17 Hogan, "The Marshall Plan", içinde Maier (ed.), s. 206-207; Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", s. 283-284.

Marshall Planı, ABD iç siyasetinde de çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Bu süreçte bazı Kongre üyeleri, Avrupa'ya yapılacak büyük ölçekli yardımların ABD'nin savaş sonrası ekonomik toparlanmasını sekteye uğratabileceği ve kamu maliyesi üzerinde ağır bir yük oluşturabileceği yönünde eleştirilerde bulunmuştur. İş dünyasından bazı kesimler ise Avrupa'nın hızla yeniden sanayileşmesinin uzun vadede Amerikan şirketleri açısından rekabet baskısı yaratabileceğini ileri sürmüştür.¹⁸

Plana karşı en sert muhalefet, 1947 seçimlerinde Cumhuriyetçi Parti'nin başkan adayı olan Ohio Senatörü Robert A. Taft'tan gelmiştir. Taft, Marshall Planı'nı tolere edilemez bir vergi yükü doğuracağı gerekçesiyle "hatalı bir politika" olarak nitelendirmiş ve planın ABD'nin ulusal çıkarlarıyla bağdaşmadığını savunmuştur.¹⁹ Buna karşın, söz konusu muhalif görüşlerin dönemin siyasal söylemi içinde "izolasyonist" olarak etiketlenip marjinalleştirilmesi²⁰ ABD'nin küresel ölçekte daha aktif ve yönlendirici bir rol üstlenme tercihinin giderek daha belirgin hale geldiğini göstermektedir.

Planı destekleyen çevreler ise Avrupa'nın ekonomik istikrara kavuşmasının komünizmin yayılmasını sınırlayacağını ve Amerikan ürünleri için geniş ve sürdürülebilir bir pazar oluşturacağını savunmuştur. Bu yaklaşım, ekonomik istikrar ile güvenlik arasında doğrudan bir ilişki kurarak Marshall Planı'nı stratejik bir araç olarak konumlandırmaktadır. Bu yönüyle plan, yalnızca bir dış yardım programı değil, iç politik tartışmalar ve ekonomik çıkar hesaplarıyla şekillenen çok boyutlu bir politika aracı niteliği taşımaktadır.²¹

Nitekim Marshall ve Truman liderliğinde, tarım ve sanayi çevrelerinin yanı sıra işçi kesiminin de desteği sağlanarak plana yönelik muhalefet büyük ölçüde aşılmıştır. Bu süreç sonunda tasarı, 20 Mart 1948'de Senato'dan, 31 Mart 1948'de ise Temsilciler Meclisi'nden neredeyse oy birliğiyle geçerek yasalaşmıştır. Programın uygulanması amacıyla ABD'de Ekonomik İşbirliği İdaresi, Avrupa'da ise Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü kurulmuştur.²²

Bu kurumsallaşma süreci, ekonomik iş birliğini teknik bir koordinasyonun ötesine taşıyarak çok taraflı ve kurallara dayalı bir yapıya dönüştürmüştür.

18 Hogan, "The Marshall Plan", içinde Maier (ed.), s. 206-207.

19 Weissman, "Pivotal Politics, The Marshall Plan: A Turning Point in Foreign Aid and the Struggle for Democracy", s. 113-114.

20 Michael T. Hayes, "The Republican Road Not Taken: The Foreign-Policy Vision of Robert A. Taft", *The Independent Review*, vol. 8, no 4 (İlkbahar 2004), s. 510.

21 Hogan, "The Marshall Plan", içinde Maier (ed.), s. 206-207.

22 Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", s. 283-284.

Özellikle Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (OEEC) kurulması, Avrupa'nın parçalı ulusal ekonomiler yerine bölgesel bir bütün olarak örgütlenmesini mümkün kılmıştır. Bu doğrultuda Marshall Planı, ekonomik entegrasyon, kurumsal koordinasyon ve ortak politika üretimi yoluyla ABD liderliğinde şekillenen uluslararası düzenin işleyişine zemin hazırlamıştır.²³

Bu dönüşüm, ABD'nin dış politika anlayışında önemli bir kırılmaya işaret etmektedir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde etkili olan izolasyoncu yaklaşım, yerini daha aktif, çok taraflılık ve uluslararası iş birliği temelli bir dış politika anlayışına bırakmıştır. Marshall Planı bu bağlamda, ekonomik ve diplomatik ilişkilerde entegrasyonu ve dışa açılmayı teşvik ederek ABD'nin küresel sistemde daha etkin bir rol üstlenmesine zemin hazırlamıştır.²⁴

Bu tablo, planın ardındaki ekonomik motivasyonu da görünür hale getirmektedir. Planın başlıca sorumlularından Paul G. Hoffman'ın 1950 yılında Senato'da yaptığı konuşmada Marshall Planı'nı açıkça bir "iş önerisi" olarak tanımlaması²⁵, bu yaklaşımın arkasındaki ekonomik hesapları açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu ifade, planın insani kaygıların ötesinde, ABD'nin küresel konumunu yeniden tanımlamaya yönelik daha geniş bir stratejinin parçası olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Marshall Planı, ekonomik araçlar ile siyasal hedeflerin iç içe geçtiği stratejik bir politika aracı niteliği taşımaktadır.

Bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde, Marshall Planı'nın yalnızca savaş sonrası Avrupa'nın ekonomik ihtiyaçlarına cevap veren bir yardım programı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Plan, ekonomik destek mekanizmaları aracılığıyla siyasal uyumu derinleştiren, kurumsal yapılanmayı teşvik eden ve Avrupa'yı ABD ile uyumlu bir sistem içinde yeniden örgütleyen daha geniş bir stratejik dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Bu yönüyle Marshall Planı, savaş sonrası uluslararası düzenin ekonomik, siyasal ve kurumsal temellerinin atılmasında belirleyici bir rol oynamıştır.

IV. Ekonomik Boyut: Yardım, Pazar ve Bağımlılık İlişkileri

Marshall Planı'nın ekonomik etkileri çoğu zaman Avrupa'nın yeniden inşası çerçevesinde değerlendirilmekte ve plan ağırlıklı olarak bir "ekonomik kurtarma" programı olarak yorumlanmaktadır. Ancak bu yaklaşım, planın ortaya

23 Constance A. Morella, "Marshall Plan 60th Anniversary Symposium: Introductory Remarks", içinde Eliot Sorel ve Pier Carlo Padoan (eds.), *The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century*, OECD Publishing, Paris, 2008, s. 21.

24 Weissman, "Pivotal Politics, The Marshall Plan: A Turning Point in Foreign Aid and the Struggle for Democracy", s. 111-112.

25 Amerian, "Buying European: The Marshall Plan and American Department Stores", s.45-46.

çıkıldığı dönemde Avrupa ekonomilerinin gerçek durumunu ve söz konusu müdahalenin niteliğini yeterince sorgulamamaktadır. Bu nedenle Marshall Planı, yalnızca ekonomik sonuçlar üzerinden değil, bu sonuçların hangi koşullarda ve hangi amaçlar doğrultusunda üretildiği dikkate alınarak incelenmelidir.

Döneme ilişkin veriler, 1947 yılında Batı Avrupa ekonomilerinin genel bir çöküş içinde olmadığını, aksine birçok ülkede sanayi üretiminin artış eğilimini sürdürdüğünü göstermektedir. Bu çerçevede Alan S. Milward, söz konusu dönemde yaşanan krizin üretim kapasitesinden ziyade büyük ölçüde ödemeler dengesi ile ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Milward, 1947 yılına ilişkin ekonomik göstergelerin “çoğu zaman ciddi biçimde yanlış yorumlandığını” belirtmekte ve Avrupa ekonomilerinin genel bir çöküş içinde olduğu yönündeki yaygın kanaatin abartılı olduğunu vurgulamaktadır. Aynı çalışmada, banka çöküşlerinin yaşanmadığı, iflasların sınırlı kaldığı ve kar ile yatırım düzeylerinin yüksek seyrettiği de ortaya konulmaktadır. Bu bulgular, Avrupa’nın ekonomik olarak “kurtarılması gerektiği” yönündeki söylemin nesnel verilerden ziyade siyasal ve stratejik değerlendirmelere dayandığını ortaya koymaktadır.²⁶

Bu çerçevede Marshall Planı’na eşlik eden “kurtarma” söylemi, yalnızca ekonomik bir durumu tanımlamakla kalmamış, aynı zamanda siyasal mobilizasyon ve meşruiyet üretme işlevi görmüştür. Planın bir yeniden inşa programı olarak sunulmasını kolaylaştıran bu söylem, ABD merkezli ekonomik genişleme ve yeni pazar oluşturma hedeflerini görece arka planda bırakmıştır. Böylece Avrupa’nın ekonomik çöküş içinde olduğu yönündeki algı güçlendirilmiş ve kamuoyu desteği daha etkin biçimde seferber edilmiştir.²⁷

Buna karşın planın işleyişi, sağlanan yardımların Avrupa’nın ABD’den yaptığı ithalatı finanse ederek Amerikan mallarına yönelik talebi artırdığını göstermektedir. Bu mekanizma, ekonomik yardım ile ticari genişleme arasındaki doğrudan ilişkiyi görünür kılarken, aynı süreçte Amerikan sermayesinin Avrupa pazarlarına yönelmesini de kolaylaştırmıştır. Böylece ABD ile Avrupa arasında eşitlikçi olmayan, ancak karşılıklı etkileşim içeren bir ekonomik ilişki biçimi ortaya çıkmıştır.²⁸

Bu tablo, Marshall Planı’nın yalnızca ekonomik toparlanmaya yönelik bir yardım programı olmadığını, aynı zamanda ABD’nin ekonomik çıkarları-

26 Alan S. Milward, *The Reconstruction of Western Europe 1945-51*, Routledge, London, 1984, s.1-5, 11.

27 Milward, *The Reconstruction of Western Europe*, s. 1-3, 5, 7-8.

28 Milward, *The Reconstruction of Western Europe*, s. 2-8, 27; Gérard Bossuat, “The Marshall Plan: History and Legacy”, içinde Eliot Sorel ve Pier Carlo Padoan (eds.), *The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century*, OECD Publishing, Paris, 2008, s. 13, 16, 18.

nı genişleten bir mekanizma olarak işlediğini ortaya koymaktadır. Michael J. Hogan'ın da vurguladığı üzere, Marshall Planı Avrupa'nın ihtiyaçlarını karşılamadan ötesinde bir işlev üstlenmiştir. Plan, ABD'nin uluslararası ekonomik düzeni kendi çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendirme arayışının bir ürünü olarak şekillenmiştir. Bu yaklaşım, planın uygulanmasının ardından Amerikan yatırımları ve ticari faaliyetlerinde gözlenen artışta belirgin biçimde görülmektedir.²⁹

1947-1950 yılları arasında Amerikan şirketlerinin Avrupa'ya yönelik yatırımları madencilik sektöründe %38, sanayi ürünlerinde %58 ve petrol sektöründe %143 oranında artmıştır. Bu eğilim sonraki dönemde daha da hızlanmış, 1950-1970 yılları arasında Avrupa'daki toplam Amerikan yatırımları %1400 artarken, Avrupa'da faaliyet gösteren Amerikan bankalarının sayısı 6'dan 72'ye çıkmıştır. Bu veriler, Marshall Planı'nın Avrupa'yı Amerikan sermayesi için genişleyen ve kurumsallaşan bir pazar haline getirdiğini göstermektedir.³⁰

Bu tablo, Marshall Planı'nın ABD'nin küresel ekonomik düzen içindeki konumunu güçlendiren yapısal bir dönüşüm yarattığını ortaya koymaktadır. Nitekim savaş sonrası dönemde kurulan Bretton Woods sistemi ile birlikte doların uluslararası ticaretin temel rezerv para birimi haline gelmesi, Amerikan ekonomik gücünün kurumsal bir zemine oturduğunu göstermektedir. Bu çerçevede Marshall Planı, Avrupa ekonomilerini dolar merkezli bir finansal sisteme entegre ederek ABD'nin ekonomik etkisini derinleştirmiştir.³¹

Bu süreç, Amerikan şirketleri açısından uzun vadeli ve sürdürülebilir kazanımlar üretmiştir. Avrupa'nın yeniden inşası için sağlanan yardımların büyük ölçüde Amerikan malları, teknolojisi ve hizmetleri üzerinden dolaşıma girmesi, ABD sanayisi için geniş ve istikrarlı bir dış pazar yaratmıştır. Bu yönüyle Marshall Planı, kısa vadeli bir yardım programı olmanın ötesine geçerek Amerikan kapitalizminin küresel ölçekte genişlemesini destekleyen bir araca dönüşmüştür.³²

Ortaya çıkan ekonomik ilişkilerin niteliği özellikle dikkat çekicidir. Bu ilişkiler karşılıklı etkileşimler üretmekle birlikte, karar alma süreçleri ve sermaye kontrolü bakımından simetrik değildir. Marshall Planı, ABD ile Avrupa ara-

29 Michael J. Hogan, *The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe, 1947-1952*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

30 Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", s. 284.

31 Barry Eichengreen, *Globalizing Capital: A History of the International Monetary System*, 2. Baskı, Princeton University Press, 2008, s. 91-133.

32 Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", s. 284.

sında asimetrik ancak karşılıklı bağımlılığa dayalı bir ekonomik düzen oluşturmuştur. Avrupa devletleri ekonomik toparlanma ve güvenlik öncelikleri doğrultusunda bu sürece dahil olurken, ABD bu ilişkiler aracılığıyla kendi siyasal ve ekonomik konumunu güçlendirmiştir. Bu nedenle ortaya çıkan ekonomik ilişkileri, hem güç asimetrisini barındıran hem de karşılıklı çıkar hesaplarıyla şekillenen bir bağımlılık ilişkisi olarak değerlendirmek mümkündür.³³

Bu ekonomik ilişkiler, Marshall Planı'nın siyasal ve kurumsal boyutlarının ekonomik süreçlerle bütünleştiğini göstermektedir. Plan, Avrupa'da piyasa ekonomisinin yerleşmesini teşvik ederken, ABD ile Batı Avrupa arasındaki ilişkileri daha sistematik ve kalıcı bir zemine oturtmuştur. Böylece ekonomik entegrasyon süreci, siyasal uyum ve kurumsal yapılanmayı da beraberinde getirmiştir.³⁴

Sonuç olarak Marshall Planı, yalnızca ekonomik toparlanmayı destekleyen bir yardım programı değildir. Plan, ticari entegrasyonu derinleştiren, sermaye hareketliliğini hızlandıran ve ABD'nin uluslararası ekonomik sistemdeki konumunu güçlendiren yapısal dönüşümün temel araçlarından biri olmuştur. Bu yönüyle plan, ekonomik ilişkiler üzerinden işleyen ve daha geniş bir siyasal-kurumsal düzenin oluşumuna zemin hazırlayan bir hegemonya pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır.

V. Siyasal Boyut: Hegemonya ve Kurumsallaşma

Marshall Planı'nın en kalıcı etkilerinden biri, Batı dünyasında yeni bir siyasal ve kurumsal düzenin oluşumuna katkı sağlamasıdır. Planın uygulanmasıyla birlikte ortaya çıkan dönüşüm, yalnızca devletler arası ilişkileri değil, aynı zamanda uluslararası sistemi de yeniden şekillendirmiştir. Bu yönüyle Marshall Planı'nı, siyasal uyumun derinleşmesi, kurumsal yapıların oluşumu ve hegemonik düzen inşası bağlamında değerlendirmek gerekmektedir.

Bu dönüşüm, savaş sonrası dönemde Batı Avrupa ile ABD arasındaki ilişkilerde yeni bir aşamaya geçildiğini göstermektedir. Planın uygulanmasıyla birlikte Avrupa ekonomileri giderek ABD'ye daha fazla eklenmiş ve Amerikan liderliği altında kurulan siyasal ve ekonomik düzenin bir parçası haline gelmiştir. Özellikle Batı Almanya'ya sağlanan mali destek, Avrupa'da güçlü bir kapitalist yapının oluşumuna katkı sağlamıştır.³⁵ Kendine yeten bir

33 Kunz, "The Marshall Plan Reconsidered: A Complex of Motives", s. 162-170.

34 Ikenberry, *After Victory* ve Hogan, *The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe*.

35 Amerian, "Buying European: The Marshall Plan and American Department Stores", s. 45-46; Weissman, "Pivotal Politics, The Marshall Plan: A Turning Point in Foreign Aid and the Struggle for Democracy", s. 114-115.

Almanya, Avrupa'nın diğer bölgelerinde ekonomik canlanmayı tetikleyen ve bölgesel ölçekte genel toparlanma sürecine katkı sağlayan stratejik bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda yeniden yapılanma süreci büyük ölçüde ABD'nin belirleyici olduğu bir çizgide ilerlemiştir.³⁶

Marshall Planı'nın siyasal düzeydeki en önemli sonuçlarından biri, "Batı" olarak tanımlanan sosyo-politik bağın güçlenmesidir. Plan, transatlantik ittifakın ekonomik ve siyasal temelini pekiştirirken Avrupa'da yeni bir güç dengesi oluşturmuştur. Batı Avrupa ülkeleri serbest piyasa ve demokratik ilkeler temelinde uluslararası sisteme eklenirken, Doğu Bloku ülkeleri daha kapalı yapılar haline gelmiştir. Bu ayrışma, Avrupa'nın iki blok şeklinde bölünmesine ve Soğuk Savaş'ın kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır.³⁷

Bu tablo, Batı ittifakının kurumsal olarak yapılandırılmasını da beraberinde getirmiştir. 1949 yılında kurulan NATO, kolektif savunma ilkesine dayalı yapısıyla bu bütünleşmenin güvenlik boyutunu oluştururken³⁸, Marshall Planı'nın uygulanmasına paralel olarak kurulan OEEC ise ekonomik iş birliğinin kurumsal temelini oluşturmuştur. OEEC, Avrupa ülkeleri arasında kaynakların koordinasyonu, ekonomik planlama ve ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesi açısından merkezi bir rol üstlenmiştir. Bu yönüyle yalnızca teknik bir mekanizma olmanın ötesine geçerek çok taraflı ekonomik yönetişimin ilk örneklerinden biri haline gelmiştir. OEEC'nin ilerleyen yıllarda OECD'ye dönüşmesi, bu yapının kalıcı bir uluslararası kurumsal düzene evrildiğini göstermektedir. Böylece NATO ve OEEC/OECD ekseninde gelişen bu çift yönlü kurumsallaşma süreci, Batı dünyasında güvenlik ve ekonomi alanlarının birbirini tamamlayan biçimde örgütlendiği bir düzenin oluşmasına zemin hazırlamıştır.³⁹

Bu süreç, ABD'nin uluslararası sistemdeki liderliğini yalnızca güç kullanımıyla değil, aynı zamanda kurallar, normlar ve çok taraflı yapılar aracılığıyla sürdürdüğünü göstermektedir. Marshall Planı, kurumsallaşma ile hegemonya arasındaki bağı somutlaştırarak ABD liderliğinde şekillenen düzenin kalıcılığını sağlayan temel araçlardan biri haline gelmiştir. Bu yönüyle plan, Batı dünyasında kurumsal düzeyde örgütlenmiş bir hegemonik düzenin oluşumunda

36 Hogan, "The Marshall Plan", içinde Maier (ed.), s. 208-209.

37 Weissman, "Pivotal Politics, The Marshall Plan: A Turning Point in Foreign Aid and the Struggle for Democracy", s. 114-115; Kunz, "The Marshall Plan Reconsidered: A Complex of Motives", s. 162.

38 Kuzey Atlantik Antlaşması, 4 Nisan 1949, NATO Resmi Metni, <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1949/04/04/the-north-atlantic-treaty>, Erişim: 16 Nisan 2026.

39 *The OECD Observer*, Special Issue: Marshall Plan - 20th Anniversary, OECD, Paris, Haziran 1967, s. 5-6, 9-12, 14.

belirleyici bir rol oynamıştır. Böylece ABD, kurumsal araçlar üzerinden gücünü sınırlayarak diğer devletleri sisteme entegre eden daha istikrarlı bir düzen tesis etmiştir.⁴⁰

Bu kurumsal ve siyasal dönüşümün etkileri Avrupa ile sınırlı kalmamış, ABD iç siyasetinde de önemli değişimlere yol açmıştır. İzolasyoncu yaklaşım zayıflarken, yerini uluslararası sorumluluk üstlenmeyi meşru gören daha aktif bir dış politika anlayışı almıştır. Bunun sonucunda ABD, küresel ölçekte daha etkin ve yönlendirici bir aktör konumuna gelmiştir. Bu durum, iş dünyası ile devlet arasındaki ilişkilerin yeniden yapılandığı ve literatürde “emperyal takım çalışması” olarak adlandırılan iş birliği modelinin güç kazandığı bir süreci de beraberinde getirmiştir.⁴¹

Marshall Planı ile ortaya çıkan siyasal ve kurumsal yapı, Soğuk Savaş boyunca genişleyerek daha kapsamlı bir uluslararası iş birliği ve ittifak sistemine dönüşmüştür. ABD Uluslararası Kalkınma Ajansının (USAID) eski başkanlarından Andrew S. Natsios’un da belirttiği üzere bu süreç, Marshall Planı ile başlayıp Soğuk Savaş boyunca kurumsallaşarak genişlemiştir. Bu dönemde ABD, elliden fazla müttefikin dahil olduğu bir ittifak sistemi kurmuş, bu ülkelerle askeri, ekonomik ve diplomatik alanlarda yoğun iş birliği ağıları geliştirmiştir. Natsios’a göre bu yapı içinde USAID, liberal uluslararası düzenin kurumsallaştırılması, demokratik-kapitalist toplumların desteklenmesi ve Amerikan normlarının yaygınlaştırılması bakımından merkezi bir rol üstlenmiştir.⁴²

Tüm bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde, Marshall Planı’nın kurumsal düzenlemeler, finansal entegrasyon ve norm üretimi yoluyla işleyen bir düzen kurma pratiği olduğu açıkça görülmektedir. Bu süreçte ekonomik araçlar üzerinden artan Amerikan etkisi, liberal ekonomik kurumların yaygınlaşması ve Atlantik dünyasında yeni kurumsal yapıların ortaya çıkmasıyla pekişmiştir. Bu yönüyle Marshall Planı, ekonomik düzen ile siyasal-güvenlik mimarisini bütünleştirerek ABD’nin uluslararası sistemdeki liderliğini kalıcı hale getirmiştir.

40 Ikenberry, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*, s. 3-5,8.

41 Weissman, “Pivotal Politics, The Marshall Plan: A Turning Point in Foreign Aid and the Struggle for Democracy”, s. 114-115; Kunz, “The Marshall Plan Reconsidered: A Complex of Motives”, s. 162; Amerian, “Buying European: The Marshall Plan and American Department Stores”, s. 45-46.

42 Andrew S. Natsios, “Foreign Aid in an Era of Great Power Competition”, *PRISM*, vol. 8, no 4 (2020), s. 103.

VI. Kültürel Boyut: Amerikanlaşma ve Yumuşak Güç

Marshall Planı'nın etkileri, ekonomik ve siyasal alanların ötesine geçerek Avrupa toplumlarının kültürel yapısını da dönüştürmüştür. Özellikle Amerikan yaşam tarzı ve tüketim kültürünün yayılması, bu değişimin en belirgin yansımaları arasında yer almıştır. Bu bölüm, planın kültürel etkilerini ve yumuşak güç kapasitesini incelemektedir.

Bu kültürel dönüşüm, savaş sonrası Avrupa'da Amerikan ürünlerinin ve yaşam tarzının yaygınlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Buna paralel olarak liberal piyasa temelli değerler toplumsal alanda yaygınlaşmış, Batı Avrupa'da belirgin bir Amerikan etkisi ortaya çıkmıştır. Modernlik anlayışı büyük ölçüde Amerikan üretim ve tüketim modelleri etrafında şekillenmiştir. Böylece Marshall Planı, yalnızca maddi yardım sağlayan bir mekanizma olmaktan çıkarak rıza üretimi ve kültürel çekim gücü üzerinden işleyen yumuşak güç aracına dönüşmüştür.⁴³

Bu süreç, tek yönlü bir yayılma biçiminde gerçekleşmemiş, Avrupa toplumları tarafından farklı biçimlerde yeniden üretilmiştir. Nitekim Victoria de Grazia'nın "karşı konulması zor imparatorluk" olarak tanımladığı bu etki, Amerikan kültürünün toplumsal ve gündelik alanlara nüfuz ettiğini göstermektedir. Bu çerçevede Marshall Planı, Avrupa'nın tüketim biçimlerini, alışveriş pratiklerini ve "iyi yaşam" anlayışını dönüştürmüştür. Ancak bu dönüşüm, Amerikan kültürünün doğrudan kopyalanması şeklinde değil, yerel toplumsal dinamikler içinde yeniden yorumlanması yoluyla gerçekleşmiştir.⁴⁴

Bu süreç özellikle popüler kültür ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla daha görünür bir nitelik kazanmıştır. Hollywood filmleri Amerikan yaşam tarzını yaygınlaştırırken, Coca-Cola gibi ürünler gündelik yaşam pratiklerindeki değişimin sembolü durumuna gelmiştir. Reklamcılık yoluyla dolaşıma giren bu tüketim kalıpları, refah, konfor ve modernlik gibi değerleri Amerikan modeliyle özdeşleştirerek kültürel kodların yeniden şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bu durum, tüketim ve kültürel cazibe üzerinden işleyen enformel bir güç biçimine işaret etmektedir. Böylece Batı Avrupa'da yeni bir toplumsal yapı ortaya

43 Michael French, "Review of Victoria de Grazia, *Irresistible Empire: America's Advance through Twentieth-Century Europe*", *Business History Review*, vol. 80, no 4 (Winter 2006), s. 767-772; Joseph S. Nye Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, New York, 2004; Mary Nolan, *The Transatlantic Century: Europe and America, 1890-2010*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

44 French, "Review of Victoria de Grazia, *Irresistible Empire: America's Advance through Twentieth-Century Europe*", s. 767-772; Bossuat, "The Marshall Plan: History and Legacy", s. 21-23.

çıkılmış, klasik burjuvaziden farklı, Amerikan kültürel etkilerine daha açık bir orta sınıf güç kazanmıştır.⁴⁵

Bu kültürel dönüşüm, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin yumuşak güç kapasitesinin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Lizabeth Cohen'in de işaret ettiği gibi bu süreç, değerlerin, kimlik tanımlarının ve vatandaşlık anlayışının yeniden şekillendiği daha derin bir dönüşüme işaret etmektedir. Bu yönüyle Marshall Planı, zorlayıcı araçlara başvurmaksızın rıza üretimi, kültürel cazibe ve norm aktarımı üzerinden işleyen bir hegemonya pratiği olarak işlev görmüştür. Bu çerçevede tüketim, bireysel bir tercih olmanın ötesine geçerek ekonomik refahın sürdürülmesi ve toplumsal düzenin korunmasıyla ilişkilendirilen bir davranış biçimine dönüşmüştür. Bu tüketim temelli düzen, yalnızca ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda daha eşitlikçi ve demokratik bir toplum vaadini içeren bir meşruiyet zemini üretmiştir. Bu durum Amerikan liderliğinin kültürel düzeyde meşrulaştırılmasına imkan tanımıştır.⁴⁶

Sonuç olarak Marshall Planı, kültürel etkileşimler aracılığıyla Batı Avrupa'da yeni bir değerler dünyasının oluşumuna katkı sağlamıştır. Amerikan modeli, maddi refah üretme kapasitesinin ötesine geçerek gündelik yaşam pratikleri ve toplumsal normlar üzerinden yayılmıştır. Bu yönüyle plan, ABD'nin küresel konumunu pekiştiren ve kültürel düzeyde karşılık bulan hegemonik bir etki alanının oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır.

VII. Güncel "Marshall Planı" Çağrıları ve Sembolik Etki

Günümüzde Marshall Planı, büyük krizler karşısında çözüm arayışlarını ifade etmek için sıkça başvurulmuş bir referans haline gelmiştir. Bu durum, planın yalnızca tarihsel bir deneyim olarak kalmadığını, aynı zamanda uluslararası düzenin nasıl inşa edilebileceğine dair güçlü bir düşünsel çerçeve sunduğunu göstermektedir. Bu yönüyle Marshall Planı, güncel politika tartışmalarında yeniden yorumlanan ve farklı bağlamlara uyarlanabilen bir model olarak önemini korumaktadır.

Marshall Planı'na yapılan atıflar özellikle küresel krizler ve uluslararası sistemin istikrarına yönelik tartışmalarda öne çıkmaktadır. Plan, belirli bir tarihsel bağlama ait olmakla birlikte, ekonomik istikrarın sağlanması, uluslararası

45 French, "Review of Victoria de Grazia, *Irresistible Empire: America's Advance through Twentieth-Century Europe*", s. 767-772; Bossuat, "The Marshall Plan: History and Legacy", s. 21-23.

46 Lizabeth Cohen, "A Consumers' Republic: The Politics of Mass Consumption in Postwar America", *Journal of Consumer Research*, vol. 31, no 1 (Haziran 2004), s. 236-237; Joseph S. Nye Jr, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, New York, 2004; Mary Nolan, *The Transatlantic Century: Europe and America, 1890-2010*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

iş birliğinin teşvik edilmesi ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi gibi yönleriyle ilham veren bir örnek olmayı sürdürmektedir. Bu yaklaşım, uluslararası iş birliğinin artırılması yoluyla karmaşık sorunların aşılabileceği varsayımına dayanmaktadır. Finansal krizler, kalkınma politikaları ve küresel yönetim tartışmaları bağlamında Marshall Planı'na yapılan atıflar giderek artmış, özellikle 11 Eylül sonrasında öne çıkan "devlet inşası" stratejileriyle birlikte bu ilgi daha da yoğunlaşmıştır.⁴⁷ Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında ülkenin yeniden inşasına yönelik tartışmalarda "Ukrayna için yeni bir Marshall Planı" çağrılarının gündeme gelmesi, bu yaklaşımın güncelliğini koruduğunu göstermektedir.⁴⁸ Benzer şekilde Suriye iç savaşının ardından geliştirilen yeniden inşa tartışmalarında da Marshall Planı'na atıf yapılması, bu modelin farklı coğrafyalar için referans alınmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır.⁴⁹

Bu eğilim, ABD'nin dış yardım mimarisine yönelik güncel tartışmalarda da kendini göstermektedir. Eski ABD Dışişleri Bakanı ve Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı John Kerry, mevcut dış yardım mimarisini eleştirerek bu alanda kapsamlı bir reform gerçekleştirilememesinin nedenlerini sorgulamakta; bu çerçevede dış yardım yapısının dağınıklığına ve özellikle sivil kurumların görece zayıflığına dikkat çekmektedir. Buna karşılık Marshall Planı'nı başarılı bir model olarak öne çıkarmakta ve benzer ölçekte, bütüncül ve stratejik bir mekanizmaya yeniden ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır.⁵⁰ Bu yaklaşım, Marshall Planı'nın yalnızca tarihsel bir örnek olarak değil, güncel politika arayışlarını yönlendiren bir referans işlevi gördüğünü göstermektedir.

Ne var ki, Marshall Planı'nın ortaya çıktığı koşullar ile günümüzün siyasal ve ekonomik ortamı arasında önemli farklar bulunmaktadır. Planın başarısı büyük ölçüde İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin jeopolitiğine ve ABD ile Avrupa arasındaki kendine has ilişkilere dayanmaktadır. Bu nedenle planın günümüz koşullarına birebir uyarlanması gerçekçi görünmemektedir. Güncel atıflar çoğu zaman somut ve uygulanabilir bir politika modelinden ziyade, geçmişteki başarıya gönderme yapan sembolik bir referans niteliği taşımaktadır.

47 John Killick, "The Relevance of the Marshall Plan for the 21st Century", içinde Eliot Sorel ve Pier Carlo Padoan (eds.), *The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century*, OECD Publishing, Paris, 2008, s. 77-94.

48 World Economic Forum, "A Marshall Plan for Ukraine", 2023, <https://www.weforum.org/stories/2023/03/marshall-plan-for-ukraine/>, Erişim: 04 Mayıs 2026.

49 Klute, Jürgen. "A Marshall Plan for Syria and the Middle East." 2026. <https://europa.blog/en/a-marshall-plan-for-syria-and-the-middle-east/>, Erişim: 04 Mayıs 2026.

50 Kemal Derviş (mod.), *Diplomacy and Development in the 21st Century, a Conversation with Senator John Kerry*, Brookings Institution, Washington, DC, 2009, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2012/04/20090521_foreign_assistance.pdf, Erişim: 10 Ocak 2023.

Bu yönüyle Marshall Planı, tarihsel bir “başarı anlatısı” olarak güncelliğini korumaktadır.⁵¹

Dolayısıyla Marshall Planı, yalnızca tarihsel bir program değil, aynı zamanda hegemonik bir anlatı ve referans çerçevesi olarak işlev görmektedir. Plan, ABD’nin uluslararası sistemdeki liderliğini meşrulaştıran ve yeniden üreten bir sembole dönüşmüştür. Bu yönüyle Marshall Planı, dış yardımın yalnızca ekonomik ya da teknik bir araç olmadığını; norm üretimi, rıza inşası ve uluslararası düzenin şekillendirilmesi süreçlerinde merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Günümüzde “yeni bir Marshall Planı” çağrılarının sürmesi, modelin pratik uygulanabilirliğinden çok, taşıdığı hegemonik anlamın ve sembolik gücün devam ettiğini göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Marshall Planı’nın savaş sonrası Avrupa’nın toparlanma sürecine yönelik bir yardım programı olmanın çok ötesinde bir anlam taşıdığını ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, planın ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlarının birbirinden bağımsız değil, aksine birbirini tamamlayan ve besleyen bir bütünün parçaları olarak işlediğini göstermektedir. Bu açıdan planın, yalnızca mali kaynak aktarımına dayalı teknik bir müdahale değil, ABD liderliğinde şekillenen yeni bir uluslararası düzenin inşasında merkezi rol oynayan çok boyutlu stratejik bir girişim olduğu açıkça görülmektedir.

Makalenin bulguları, Marshall Planı’nın hayata geçirilmesiyle birlikte Avrupa ile ABD arasında kurulan ilişkinin basit bir yardım-alıcı ilişkisiyle sınırlı kalmayıp, ekonomik bağların güçlendiği, uyum süreçlerinin hız kazandığı ve transatlantik ittifakın kalıcı hale geldiği bir dönüşüm yarattığını ortaya koymaktadır. Buna bağlı olarak ekonomik toparlanma, siyasal iş birliğinin kurumsal bir zemine oturması ve kültürel etkileşim eş zamanlı olarak ilerlemiş, böylece Marshall Planı, klasik tahakküm biçimlerinden ziyade karşılıklı bağımlılık, norm üretimi ve entegrasyon süreçleri üzerinden işleyen bir hegemonya modelinin ilk ve en etkili örneklerinden birini teşkil etmiştir.

Çalışma aynı zamanda Marshall Planı’nın, devletler, uluslararası kurumlar ve özel sektör aktörleri arasında kurulan mekanizmalar aracılığıyla işleyen çok aktörlü bir iş birliği modeli olduğunu göstermektedir. Bu yapı, ABD’nin küresel liderliğini askeri ve ekonomik güç yanında kurallar, kurumlar ve ortak

51 David Ekbladh, “The Marshall Plan Mystique”, *World Affairs: The Journal of International Issues*, vol. 7, no 3 (Temmuz-Eylül 2003), s. 37-39, 45; Bossuat, “The Marshall Plan: History and Legacy”, s. 22.

değerler aracılığıyla pekiştiren bir düzen kurma pratiğini mümkün kılmıştır. Bu açıdan Marshall Planı'nı, liberal uluslararası düzenin maddi olduğu kadar normatif temellerinin de şekillendiği tarihsel bir eşik olarak değerlendirmek mümkündür.

Günümüzde “yeni bir Marshall Planı” çağrılarının hala gündeme gelmesi, planın belirli bir tarihsel döneme ait bir politika örneği olarak kalmadığını, uluslararası düzenin nasıl kurulabileceğine dair düşünme biçimlerini etkileyen güçlü bir sembolik miras bıraktığını göstermektedir. Bu durum, Marshall Planı'nın öneminin yalnızca Avrupa'nın savaş sonrası ekonomik toparlanmasına indirgenemeyeceğini, küresel siyasetin tasarımıyla ilişkin düşünsel ve yapısal kalıpları kalıcı biçimde dönüştürmüş olmasından kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Marshall Planı, uluslararası düzenin dönüşümünde belirleyici bir eşik olarak değerlendirilmelidir. Bu yönüyle plan, uluslararası düzenin ekonomik araçlar, kurumsal yapılar ve normatif etkiler üzerinden şekillenmesinde tarihsel bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

- Amerian, Stephanie M. “Buying European: The Marshall Plan and American Department Stores.” *Diplomatic History*, vol. 39, no. 1, Ocak 2015, ss. 45-69.
- Bostanoğlu, Burcu ve Mehmet Akif Okur. *Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram: Hegemonya, Medeniyetler ve Robert W. Cox*. İmge Kitabevi, Ankara, 2009.
- Bossuat, Gérard. “The Marshall Plan: History and Legacy.” İçinde Eliot Sorel ve Pier Carlo Padoan (eds.), *The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century*, OECD Publishing, Paris, 2008.
- Christenson, Linda ve Eric Christenson. “The Marshall Plan: A Short Time to Change the World.” İçinde Hans Bak, Frank Mehring ve Mathilde Roza (eds.), *Politics and Cultures of Liberation: Media, Memory and Projections of Democracy*, Brill, Leiden, 2018, ss. 359-378.
- Cohen, Lizabeth. “A Consumers' Republic: The Politics of Mass Consumption in Postwar America.” *Journal of Consumer Research*, vol. 31, no 1, Haziran 2004, ss. 236-242.
- Cox, Robert W. “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method.” *Millennium*, vol. 12, no 2, 1983, ss. 162-175.
- Derviş, Kemal (mod.). *Diplomacy and Development in the 21st Century, a Conversation with Senator John Kerry*, Brookings Institution, Washington, DC, 2009, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2012/04/20090521_foreign_assistance.pdf, Erişim: 10 Ocak 2023.
- Yıldız Duman, Nurçin. *ABD'nin 21. Yüzyılda Güç ve Liderlik Arayışı: Obama Döneminde Kalkınmanın Yeniden Tanımlanması ve Dış Yardım Reformu*. Doktora tezi, Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yalova,

2023.

- Eichengreen, Barry. *Globalizing Capital: A History of the International Monetary System*. 2. Baskı, Princeton University Press, Princeton, 2008.
- Ekbladh, David. "The Marshall Plan Mystique." *World Affairs*, vol. 7, no 3, Temmuz-Eylül 2003, ss. 37-45.
- Erhan, Çağrı. "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, vol. 51, no 1, 1996, ss. 275-287.
- French, Michael. "Review of Victoria de Grazia, *Irresistible Empire: America's Advance through Twentieth-Century Europe*." *Business History Review*, vol. 80, no 4, 2006, ss. 802-804.
- Hayes, Michael T. "The Republican Road Not Taken: The Foreign-Policy Vision of Robert A. Taft." *The Independent Review*, vol. 8, no 4, İlkbahar 2004, ss. 509-525.
- Hobsbawm, Eric. *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991*, Abacus, London, 1995.
- Hogan, Michael J. *The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe, 1947-1952*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987.
- Hogan, Michael J. "The Marshall Plan", içinde Charles S. Maier (ed.), *The Cold War in Europe: Era of a Divided Continent*, Markus Wiener Publishing, New York, 1991.
- Ikenberry, G. John. *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*. Princeton University Press, Princeton, 2001.
- Kennan, George F. "The Sources of Soviet Conduct." *Foreign Affairs*, vol. 25, no 4, Temmuz 1947, ss. 566-582.
- Kennan, George F. "Policy Planning Staff Memorandum." 23 Mayıs 1947. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v03/d135> Erişim tarihi: 14 Nisan 2026.
- Keohane, Robert O. ve Joseph S. Nye Jr. *Power and Interdependence*. 2. Baskı, Harper Collins Publishers, New York, 1989.
- Killick, John. "The Relevance of the Marshall Plan for the 21st Century." İçinde Eliot Sorel ve Pier Carlo Padoan (eds.), *The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century*, OECD Publishing, Paris, 2008.
- Klute, Jürgen. "A Marshall Plan for Syria and the Middle East." Europa.blog, 2026. <https://europa.blog/en/a-marshall-plan-for-syria-and-the-middle-east/>, Erişim: 04 Mayıs 2026.
- Kristensen, Thorkil. "The Marshall Plan: Lessons to Draw for the Future." *The OECD Observer*, Special Issue: Marshall Plan - 20th Anniversary, OECD, Paris, Haziran 1967, ss. 4-7.
- Kunz, Diane B. "The Marshall Plan Reconsidered: A Complex of Motives." *Foreign Affairs*, vol. 76, no 3, Mayıs-Haziran 1997, ss. 162-170.
- Kuzey Atlantik Antlaşması. 4 Nisan 1949. <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1949/04/04/the-north-atlantic-treaty>, Erişim tarihi: 16 Nisan 2026.
- Marshall, George C. "Marshall Plan Speech." 5 Haziran 1947. <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/marshall-plan> Erişim tarihi: 14 Nisan 2026.
- Mayne, Richard J. *The Recovery of Europe: From Devastation to Unity*. Weidenfeld & Nicolson, London, 1970.

- Milward, Alan S. *The Reconstruction of Western Europe 1945-51*. Routledge, London, 1984.
- Morella, Constance A. "Marshall Plan 60th Anniversary Symposium: Introductory Remarks." İçinde Eliot Sorel ve Pier Carlo Padoan (eds.), *The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century*, OECD Publishing, Paris, 2008.
- Natsios, Andrew S. "Foreign Aid in an Era of Great Power Competition." *PRISM*, vol. 8, no 4, 2020, ss. 100-119.
- Nolan, Mary. *The Transatlantic Century: Europe and America, 1890-2010*. Cambridge University Press, Cambridge, 2012.
- Nye, Joseph S. Jr. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs, New York, 2004.
- Nye, Joseph S. Jr. *Yumuşak Güç*. BB101 Yayınları, Ankara, 2020.
- OECD. *The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century*. Ed. Eliot Sorel ve Pier Carlo Padoan, OECD Publishing, Paris, 2008.
- Truman, Harry S. "Truman Doctrine Speech." 12 Mart 1947. <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine> Erişim tarihi: 14 Nisan 2026.
- Weissman, Alexander D. "Pivotal Politics, The Marshall Plan: A Turning Point in Foreign Aid and the Struggle for Democracy." *The History Teacher*, vol. 47, no 1, Kasım 2013, ss. 111-129.
- World Economic Forum. "A Marshall Plan for Ukraine" 2023. <https://www.weforum.org/stories/2023/03/marshall-plan-for-ukraine/>, Erişim tarihi: 04 Mayıs 2026.

A CRITICAL REVIEW OF COLONIAL GLOBAL ECONOMY: TOWARDS A THEORETICAL REORIENTATION OF POLITICAL ECONOMY*

SÖMÜRGEÇİ KÜRESEL EKONOMİNİN ELEŞTİREL
BİR İNCELEMESİ: POLİTİK EKONOMİNİN TEORİK OLARAK
YENİDEN YÖNLENDİRİLMESİNE DOĞRU

Mehmet Tarık COPUR**

Within academic literature, there are several critical studies examining the relationship between global political economy (GPE) and the colonial past. One prominent contribution to this literature is Gurminder K. Bhambra's article titled "Colonial Global Economy: Towards a Theoretical Reorientation of Political Economy". In this study, Bhambra argues that contemporary, capitalism-based GPE is deeply rooted in colonialism and cannot be understood independently of it. The article is structured around four stages of capitalism: "First stage of capitalism: Colonialism through private property", "Second stage of capitalism: State-managed colonialism, also known as empire", "Third stage of capitalism: The (racialized) amelioration of labour exploitation" and "The latest stage of capitalism: Neoliberalism and authoritarian populism".

The main argument of the article is that the relationship between colonialism and capitalism constitutes a historical legacy that has produced and sustained today's global inequalities. According to Bhambra, the wealth accumulated in Europe and North America is largely based on this colonial legacy. She also emphasizes the role of ideology in maintaining these inequalities, arguing that national capitalism and neoliberalism function as doctrines that limit or prevent the redistribution of this historically accumulated wealth. The adoption of these doctrines, she suggests, has contributed to the concentration of wealth in the hands of specific racial groups. Bhambra further contends that

*Gurminder K. Bhambra, "Colonial Global Economy: Towards a Theoretical Reorientation of Political Economy", *Review of International Political Economy* 28, No. 2 (2021): PP. 307-322. <https://doi.org/10.1080/09692290.2020.1830831>.

**İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Araştırma Görevlisi.

E-posta: mehmet.copur@izu.edu.tr

raising awareness about how the exploiter–exploited relations of the colonial era continue to shape the present is a necessary first step toward change. From this perspective, she argues that the initially unjust global distribution of wealth must be restructured through policies grounded in reparative and redistributive justice.

This review aims to summarize, evaluate, and critically assess the arguments presented in Bhambra’s article. To achieve this, the paper first outlines the main topics and claims of the study, and then examines both the strengths and limitations of her analysis.

In the introduction, Bhambra emphasizes the importance of the colonial factor in understanding global political economy (GPE). While most scholars argue that capitalism developed in Europe through its own internal dynamics and expanded globally as part of a continuous process, she identifies a significant blind spot in political economy. Standard theories of the global economic order tend to focus on market expansion or capitalist production relations, yet they often neglect colonial relations as constitutive and ongoing. Furthermore, contemporary political economy frequently treats the origins of capitalism as purely endogenous processes within Europe and North America. Although colonialism played a central role in shaping capitalist development, it is frequently omitted from analysis or treated as a peripheral event. To fully understand capitalism, scholars must recognize how colonial relations were formative both in its initial establishment and in its subsequent reproduction. To highlight this issue, Bhambra’s article centers on the emergence and development of capitalism as rooted in colonialism.

In the section titled “First stage of capitalism: Colonialism through private property”, Bhambra highlights several key historical developments. One such development is the dispossession and enslavement of indigenous peoples in Abya Yala (the Americas) between the sixteenth and eighteenth centuries. Europeans seized Abya Yala despite the fact that it was not *terra nullius*; the region had its own civilizations, states, and populations. However, Europeans regarded it as free territory with freely available labor, a perception that facilitated the construction of capitalism. The capital–labor relationship, as Bhambra emphasizes, emerged directly from this process.

Although some claim that labor was not treated as a commodity during this period, millions of Africans were enslaved, commodified, and forced to work on plantations. Bhambra also discusses companies that functioned similarly to state actors, which she terms “statelets”. These companies had the authority

to adjudicate and enforce laws, and they received substantial support from their respective states. The combination of private enterprise and state backing created a form of exploitation in which companies effectively exercised state-like powers. For example, private entities such as the Virginia Company operated as quasi-states, acquiring land and generating profit on behalf of the British Crown. Additionally, although not mentioned in the article, some U.S. states, including Virginia and Indiana, still bear the names of these companies.

In the section titled “Second stage of capitalism: State-managed colonialism, also known as empire”, Bhambra examines colonialism as a national project. She argues that states such as England should be understood not merely as nation-states but as empires encompassing their colonies. According to Bhambra, capitalism is founded on the privatization of all resources. Within the British Empire, colonies were administered not by the Foreign Office but by the Home Office. Companies competed with one another, while states provided military support to protect their own commercial interests.

A central concept in her argument is the notion of colonial drain. Bhambra contends that the wealth extracted from colonies fueled the development of metropolitan centers. National industries and colonial resources were inextricably linked with national capital and labor deriving their power from colonial raw materials and labor. She provides concrete examples to illustrate this point: for instance, wealth extracted from India was used to finance investments in America and Europe, including railway construction, which generated further wealth in the centers and ensured the continuity of colonial exploitation.

In these two sections, Bhambra outlines the historical development and origins of capitalism. In the section titled “Third stage of capitalism: The (racialized) amelioration of labour exploitation”, she approaches the issue from a critical perspective. She specifically critiques Hobson’s characterization of the territories of Abya Yala and their inhabitants as “sparsely peopled lands” inhabited by “great hordes of population regarded as inferior and as incapable of exercising any considerable rights”. This raises important questions: is this simply economic internationalism, or is it economic racism? According to Bhambra, such an understanding transforms liberal capitalism into a form of national-local capitalism.

She further notes that labor pressures contributed to the creation of welfare states, but these benefits were often limited to certain racial groups, particularly

white men. Moreover, total wealth was not confined within national borders; resources extracted from colonies were used to enhance the well-being of select populations in metropolitan centers. Bhambra argues that these built-in racial asymmetries continue to shape and influence the functioning of capitalism.

Bhambra provides several illustrative examples. One concerns the provision of social welfare within nation-states. After World Wars, Britain distributed welfare derived from colonial resources primarily to its own citizens, representing a continuation of the colonial drain. Western welfare states, she argues, are not solely the product of working-class struggles but are also sustained by structures financed through colonial extraction. During the Second World War, Britain borrowed substantial sums from India. Following the war, it devalued these debts through currency manipulation and the devaluation of the pound sterling. The 1943 Bengal Famine, which resulted in over three million deaths, was a direct consequence of the extraction of resources from India to finance the war and the subsequent inflation.

In the postwar period, rights and benefits such as human rights, democratic institutions, elections, lobbying, welfare programs, and social assistance were primarily directed toward citizens of metropolitan centers. While national populations received welfare, colonial populations were relegated to the status of recipients of development aid and humanitarian support. This system of differential allocation reinforces racialized stratification within capitalism and perpetuates a structural gap between metropolitan centers and peripheral regions.

In the section titled “The latest stage of capitalism: Neoliberalism and authoritarian populism”, Bhambra argues that colonial wealth has been preserved through neoliberal policies in the hands of certain racial groups. She contends that neoliberalism reflects a deliberate commitment to restrict the extension of welfare state rights to “others” with racialized and colonial legacies. Modern authoritarian populism in North America and Europe, she claims, is grounded in the notion that wealth accumulated during the colonial era rightfully belongs exclusively to the nation, which is predominantly composed of white citizens.

The decline of the welfare state is frequently attributed to immigration; however, Bhambra notes that this perception is linked to the diminishing flow of colonial accumulation and the inability to universalize rights. She argues that the objective of authoritarian, anti-immigration populism, whether consciously or unconsciously, is to safeguard this historical inequality.

In summary, Bhambra emphasizes two main recommendations. First, she advocates for restorative justice rather than merely distributive measures. According to her, the distribution of surplus value generated by labor alone is insufficient; restorative justice is therefore necessary for resources appropriated through colonialism. Her second recommendation concerns global awareness of this issue. Recognizing the colonial foundations of capitalism, she argues, is essential both for understanding contemporary global inequalities and for fostering broader international solidarity.

In my view, Bhambra presents compelling arguments regarding the persistence of colonial legacy in the present day. She effectively uncovers the hidden dimensions of this phenomenon. Her critique of neoliberalism is particularly persuasive when considered in the context of the principles of a minimal state and free-market ideology. The reduction of state intervention and the prioritization of individualism serve to block the recognition and redistribution of colonial wealth. According to Bhambra, neoliberalism functions as the primary mechanism for preserving colonial wealth, whereas alternative political-economic systems, such as socialist, nationalist, or other ideologies that allow state intervention, would be unable to maintain such protection in favor of white Western populations.

In my assessment, the article demonstrates a keen awareness of the differences between Europe and America. Europe had relatively fewer colonial subjects within its own territory, whereas the United States had many, due to its slave-based economy. Following democratization processes, European countries generally adopted more social-democratic policies, implementing a balance between liberalism and socialism. In contrast, the United States has historically maintained governments largely loyal to liberal principles. Bhambra's critique is particularly incisive in this context, as she emphasizes that liberal ideologies uniquely enable the protection of wealth held by the white elite in America.

Thus, the issue extends beyond global structures to include local stratification even in the post-colonial era. The neoliberal character of the United States allows white populations to maintain their wealth and political dominance. This observation aligns with Robert Wade's argument in his article; *How High Inequality Plus Neoliberal Governance Weakens Democracy*. Bhambra, however, does not fully address that the issue encompasses not only wealth but also the consolidation of political power in the hands of the white elite. In

a neoliberal state, minimal support is provided to the low- and middle-class, while the upper-class benefits from mechanisms such as the “too big to fail” principle. Consequently, neoliberal democracy contributes to the perpetuation of colonial legacies in Anglophone countries.

Furthermore, her argument linking colonial drain, racialization, and neoliberalism is particularly compelling. The timing of neoliberalization in Western countries, she observes, has favored white populations. During the colonial era, Western states were strong and actively intervened in the economy to support and maintain exploitation. However, after the colonial period, with democratization and the emergence of welfare states, Western countries largely adopted a small-state approach. The principle of minimal economic intervention inhibits the rectification of harms caused by the colonial past. Consequently, colonial wealth has been effectively transferred within white Western populations across generations. Contemporary policies, such as restrictions on mass migration, reflect this enduring legacy. As a result, welfare states appear less as achievements of the working class and more as mechanisms to protect colonial-era wealth in the hands of Western nations.

On the other hand, it can be argued that Bhambra overlooks the dynamics of capitalism within nation-states. Capitalism and exploitation are not solely rooted in colonial relations; internal inequalities can also produce exploiter–exploited relationships within a country. For instance, there are significant numbers of homeless white individuals in the United States. Moreover, Anglophone countries and continental European nations exhibit distinct political-economic cultures. Therefore, it would be beneficial for Bhambra to address how domestic forms of capitalism intersect with the global, colonial-derived structures she analyzes.

In conclusion, Bhambra presents a compelling analysis of the connections between colonialism, capitalism, neoliberalism, and racialization. She effectively identifies the problem, although her recommendations lack detailed elaboration. More concrete solutions would strengthen her argument. Nevertheless, raising awareness and recognizing the issue constitutes an essential first step. In this regard, Bhambra successfully achieves the primary aim of her article. While some criticisms can be raised regarding specific points, they do not substantially undermine her overall argument. In summary, her work represents a valuable first step toward understanding and addressing post-colonial challenges in the global political economy.

YAYIN İLKELERİ

1. Avrasya Etüdleri Dergisi öncelikle TİKA'nın çalışmalarını yürüttüğü coğrafya ile ilgili siyaset, dış politika, toplumsal sorunlar, ekonomi, kültür, dil, din, milliyetler, çevre, medya ve askeri konularda makale, inceleme ve kitap tahlillerini yayımlar. Dergi, güncel uluslararası normlar ve bölgesel konular üzerine vurgu yapan, tanımlayıcı olmaktan ziyade analitik ve özgün çalışmaları tercih eder. Dergide Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.

2. Makaleler 12 punto, Arial / Times New Roman yazım karakterinde, tek aralıkla yazılmalıdır.

3. Makaleler için standart bir uzunluk olmamakla birlikte son notlarla beraber kelime sayısı 6.000 -9.000 arası tercih edilmektedir.

4. Makalelerde yer alacak bütün diyagramlar, tablolar ve grafikler düzenli olarak numaralandırılmalıdır.

5. Makalenin başında makalenin adı, yazar(lar)ının ad(lar)ı, çalıştıkları yeri gösteren bilgi, elektronik ve posta adresleri, telefonları, TC kimlik ve banka hesap numaraları bulunan bir kapak sayfası olmalıdır.

6. Metnin başında, makalenin, Türkçe ve İngilizce olarak, adı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

7. Dipnot standardı:

Dipnotlar, sayfa altında numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda “ekle” komutuyla verilmeli ve 10 punto büyüklüğünde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler tırnak içinde, kitaplar italik yazılmalıdır. Kitapların, makalelerin ve dokümanların başlıkları orijinal metne uygun olmalıdır. Yabancı dilde yayımlanmış çalışmalarda bağlaçlar ve kısaltmalar metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam künye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil), izleyen dipnotlarda ‘Age, s...’ şeklinde verilmelidir. Sonraki kullanımlarında tam künye verilebileceği gibi sadece yazar ve kaynak adı ile sayfa numarası da kullanılabilir. İnternette ulaşılan kaynaklarda erişim tarihi bulunmalıdır.

Kitaplar için örnek:

Ergün Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990, s. 20.

Makaleler için örnek:

Güngör Turan, “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdları*, no 18 (Yaz 2001, Özel Sayı), s. 141.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

Enver Bozkurt, “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

8. Kaynakça Standardı:

Yararlanılan kaynakların listesi “Kaynakça” başlığı altında makalenin sonuna eklenmelidir. Kaynakça, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Birden çok yazar bulunması halinde birinci yazarın soyadı esas alınmalı, diğer yazarlar ise (adı soyadı) biçiminde yazılmalıdır. Yazar adları açık olmalıdır.

Kitaplar için örnek:

Özbudun, Ergün. *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990.

Çalış, Şaban, Birol Akgün ve Önder Kutlu. *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.

Holbrooke, Richard. *Bir Savaşı Bitirmek*, (çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Makaleler için örnek:

Turan, Güngör. “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdları*, 19, (Yaz 2001, Özel Sayı), ss. 141 -162.

Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 366-439.

Kaiser, Robert and Elena Nikiforova. “Borderland Spaces of Identification and Dis/location: Multiscalar Narratives and Enactments of Seto Identity and Place in the Estonian-Russian Borderlands,” *Ethnic and Racial Studies*, vol. 29, no 5, September 2006, pp. 928-958.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

Bozkurt, Enver. “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

9. Gönderilecek makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

10. Belirtilen formatta gönderilmeyen makaleler değerlendirmeye alınmaz; gönderilen makaleler yayımlansın veya yayımlanmasın geri iade edilmez.

11. Makaleler **avasyaetudleri@tika.gov.tr** elektronik adresine gönderilmelidir.

12. Avrasya Etüdleri Dergisi hakemli bir dergidir. Yayın Kurulu hakemlerin görüşlerini dikkate alarak yazıları yayımlama ya da yayımlamama hakkına sahiptir. Yayın Kurulu, dergide yayımlanacak makalelerin TİKA yayın politikası ile çelişmesi durumunda, yazılarda yazarın görüşleri de dikkate alınarak düzeltme ya da çıkarma yapmaya yetkilidir.

13. Yazı sahiplerine TİKA Yayın Yönetmeliği'nin 9. maddesine uygun olarak belirlenecek telif ücreti, derginin yayınından sonra ödenir.

14. Bu dergide yayımlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ

Avrasya Etüdleri Dergisi öncelikle TİKA'nın çalışmalarını yürüttüğü coğrafya ile ilgili siyaset, dış politika, toplumsal sorunlar, ekonomi, kültür, dil, din, milliyetler, çevre, medya ve askeri konularda makale, inceleme ve kitap tahlillerini yayımlar. Dergi, güncel uluslararası normlar ve bölgesel konular üzerine vurgu yapan, tanımlayıcı olmaktan ziyade analitik ve özgün çalışmaları tercih eder. Dergide Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.

Avrasya Etüdleri'nin yayımlanmak üzere değerlendirmeye aldığı makalelerin incelenme sürecinde COPE'nin (Committee on Publication Ethics) tarafından belirlenen Uluslararası standartlar dikkate alınır.

Editörlere İlişkin Etik Sorumluluklar

Yazarlarca değerlendirmeye alınmak üzere gönderilen makalelerin kabul edilmesi, etik kurallara uygun şekilde kaydedilerek hakemlere gönderilmesi süreçlerinin yönetilmesi ve dergide yayımlanacak makalelere karar verilmesi editörlerin sorumluluğundadır.

Editörler, hangi makalenin yayımlanacağına ilişkin kararları, Avrasya Etüdleri'nin kapsamını ve Yayın İlkelerini dikkate alarak verirler. Editörler, değerlendirme ve yayım süreçlerinin Uluslararası etik ilkelere göre yürütülmesinden sorumludur.

Editörler, gönderilen tüm makaleleri objektif şekilde değerlendirme sorumluluğunu kabul eder.

Editöryal süreç boyunca gönderilerin gizliliği, yazar ve hakemlerin kişisel verileri Editörlerin koruyuculuğu altındadır. Editörler, gönderilen makalelerin yayım süreci paydaşları (yayın kurulu üyeleri, editör yardımcıları, hakemler, potansiyel hakemler, danışmanlar, yayıncılar) dışında hiç kimseye ifşa edilme-yeceğini taahhüt eder.

Avrasya Etüdleri'ne sunulan bir eserde yer alan, henüz yayımlanmamış kaynaklar ve bulgular, yazarın açık yazılı izni olmadan Editörlerin kendi araştırmalarında kullanılamaz.

Editörler, her türlü intihal, atıf çeteciliği ve bilimsel suiistimali önlemekle yükümlüdür.

Editörler, yazarların ve hakemlerin kimlik bilgilerini gizli tutar. Hakemlerin değerlendirmelerini, herhangi bir hakaret içermediği müddetçe değiştirmeden yazarlara iletir. Yazarların, hakem görüşlerine ilişkin itirazını inceler ve kanıtlı gerekçelere dayanıp dayanmadığı yönünde karar verir. Editörler, gerekli gördüğü takdirde, bir başka hakemin görüşüne başvurabilir.

Dergide yayımlanmış makalelerde yer alan tüm iddialar yalnızca yazarlara aittir ve Editörlerin fikirlerini yansıtmayabilir. Bununla birlikte, Avrasya Etüdları Editörleri yayımlanmış her makalenin mülkiyet ve telif haklarını korur, eserlerin dijital ve basılı kayıtlarını saklar.

Yazarlara İlişkin Etik Sorumluluklar

Avrasya Etüdları'na gönderilen makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu, içeriğinin özgünlüğü ve makale yazımında bilimsel yöntemlerin takip edilmesi yazarların sorumluluğundadır. Yazarlar, makalede iddia edilen yargıların sorumluluğunu kabul ettiklerini taahhüt eder. Makale yazımında intihal kabul edilemez.

Sunulan makale bütünüyle yazarlarına ait olmalıdır. Diğer araştırmacıların çalışmalarına makale içinde yer verildiyse bunun uygun bir şekilde alıntılanması ve kaynaklarda bu çalışmaların listelenmesi gerekmektedir. Yazar makalesini intihal önleme yazılımı olan Turnit-in ya da iThenticate programlarından biri ile kontrol ederek benzerlik raporunu makale başvurusunda dergiye göndermekle yükümlüdür. Benzerlik oranı %20 ve üzeri olan makaleler değerlendirmeye alınmayacaktır.

Makalede yararlanılan kaynaklar metin içinde ve kaynakça bölümünde eksiksiz şekilde yer almalı, kaynakça ve atıfların yazımında Avrasya Etüdları Yayın İlkeleri dikkate alınmalıdır. Makalede kullanılan başkasına ait anket, fotoğraf ve ölçekler için eser sahibinin yazılı izni alınmış olmalıdır.

Tüm disiplinlerde (sosyal bilimler dâhil) hayvanlar veya insanlar üzerinde yapılan deneysel çalışmalar; anket, görüşme, odak grup çalışması, gözlem, deney, mülakat teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren her türlü nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırmalar için etik kurul onayı alınmalı ve ilgili bilgilerle birlikte çalışmada sunulmalıdır.

Yalnızca makalenin oluşturulmasında entelektüel açıdan katkı sunmuş kişiler yazar olarak kabul edilebilir. Yayımlanmak üzere gönderilen tüm çalışmaların varsa çıkar çatışması teşkil edebilecek durumları ve ilişkileri açıklanmalıdır. Değerlendirme süreci başlamış bir eser için yazar ekleme, yazar sırası değiştirme, yazar çıkartma gibi talepler Avrasya Etüdları Editörlerince reddedilecektir.

Avrasya Etüdları'ne gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

Yazarlar, kör hakemlik yöntemi gereğince hakemler ile iletişime geçme girişiminde bulunmamalıdır. Makalenin yayımlanabilmesi için hakemlerce gönderilen değişiklik önerilerini dikkate alarak eserde gerekli düzenlemeleri yapmalıdır.

Yazarlar, makalenin yayımlanması konusunda nihai kararın Avrasya Etüdları Yayın Kurulu tarafından verileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Yazarlar editör ve hakemler tarafından talep edildiğinde araştırmalarının ham verilerini, ek bilgi ve belgelerini sunmak ve bu verileri makaleleri yayımlandıktan sonra da saklamak zorundadırlar.

Yazarlar, makalede yer alan araştırmada bir hata olduğunu tespit ederlerse, bu hataya yönelik düzeltme veya geri çekme taleplerini dergi editörlerine ivedilikle iletmelidirler.

Çalışma bir kurum ya da kuruluş tarafından bir proje kapsamında fonlanıyorsa, tüm mali destekler destek numaralarıyla birlikte makalede yer almalıdır.

Hakemlere İlişkin Etik Sorumluluklar

Hakemler, değerlendirmelerini tarafsızlık ilkesi çerçevesince yapacaklarını, din, ırk, cinsiyet, siyasi konuların incelemelerini etkilemeyeceğini, makalenin içeriğine yönelik bir değerlendirme yapacaklarını taahhüt ederler.

Hakemler, yalnızca kendi uzmanlık alanlarında yazılmış eserleri değerlendirmeyi kabul ederler.

Hakemler incelemelerinde nesnel, yapıcı ve nazik bir dil kullanmalı, aşağılayıcı ifadeler kullanmaktan kaçınırlar.

Hakemler, değerlendirdikleri veya reddettikleri makalelerde yer alan bilgilerin gizliliğini saklı tutar, kimliği açığa çıkmış olan yazarların makalelerini değerlendirmeyi reddeder. Değerlendirmesi sonlanan makaleler, gizlilik ilkesine uygun olarak imha edilir.

Hakemler makalenin başka bir yerde yayımlandığını veya başka bir yayıncıya ciddi bir benzerliği olduğunu tespit ettiklerinde durumu Avrasya Etüdları Editörlerine bildirir.

Hakemler, makalenin yayımlanması konusunda nihai kararın Avrasya Etüdları Yayın Kurulu tarafından verileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Hakem Değerlendirme Süreci

1- Avrasya Etüdları Dergisi'ne gönderilen makalelerin, Yayın Kurulu değerlendirmesinin ardından uygun bulunduğu takdirde hakem değerlendirme süreci

başlatılır. Makaleler ilgili çalışma alanında yetkin olan en az iki hakemin incelemesine gönderilir.

2- En az iki hakem tarafından en geç 2 hafta içinde değerlendirilen makaleler her iki hakemden de olumlu değerlendirme raporu aldığı takdirde Yayın Kurulu nihai kararı neticesiyle yayımlanır.

3- Hakemlerin birinden olumlu diğerinden ise olumsuz veya düzeltme alan makaleler ise editör kararıyla üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Üçüncü hakemden alacağı değerlendirme ve Yayın Kurulu nihai kararı neticesine göre makalenin dergide yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verilir.

4- Yayımlanması uygun bulunan makalelerin yayımlanmasının ardından her bir makalenin sayfa ve kelime sayısı adedine göre, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığınca yazar ve hakemlere telif ve hakemlik ücreti ödenir.

